

કંકાવટી

જાન્યુઆરી

૧૯૮૧

KANKAVATI

વિવેચન ૧૯૮૧

ડૉ મુરેશ હ જોષી

વિનય શાસ્ત્રી

અજલિ

બકુલ ત્રિપાઠી

કવિતા

કિશન ગોઆ

વાર્તા

ગણેશ્વર મિશ્રા

(જયશ્રી હાથે)

લેક્ચર નો

(વિનય શાસ્ત્રી)

પ્રાણહુવન મહેતા

રેખાચિત્ર

ગતિલાલ 'અનિલ'

ગદ્યખણ્ડ

માંદીપનિ

પત્રચર્યા

અભાદ

ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હેયે માગે પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજરે	
તરમ્યા પ ખો	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નકારે છોડ્યું	૧૩-૦૦
બીજુ ગોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — ચથવ ત મહેતા
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોહિયા
સહેલા નાટકો — મુગેશ ગાધી

ક્રિશ્નાગેના નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ
(દરેકના ૩ આદી, સેટના ૩ ૧૫)

નિતરમિતર જાડ નાયક ૬-૦૦

ઈનરેતર વિજય શાસ્ત્રી ૧૫ ૦૦

ધરેબાહિરે (ચિત્રનલેખો) ૧૨-૦૦

પ ચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)

પ્રીતમલાલ મળતુદાર ૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેદવા

જતા — નાગરાજ ૩૦-૦૦

કાલિન્દી — જનક નાયક ૧૨-૦૦

કૂલડા — હિતલ મોદી ૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

હિડા કૂવા ને દુકાં દોઝાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળગાંધિની ધૃણ્ણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય માણતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ

તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ

નાટકો જ નાટકો — મુગેશ ગાધી

રગવીલા — ચ ચી મહેતા

હમાહસના નાટકો — હરીશ નાયક

(દરેકના ૩ ૫ સેટના ૩ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશ કર ઠાકર 'પુનર્વર્ધન' ની બાર

રોગપુસ્તિકાઓ મેટના ૩ ૨૪-૦૦

ધર ધરનો વેદ ૧૩-૫૦

ધર ધરના ઓપરો ૧૩-૫૦

અનિતવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦

ગોગામના અંને આગેગ્ય ૧૩-૫૦

હિત્ય-સ ગમ, બાવા સીદી, ગોખીપુરા, સૂરત-૧.

કકાવટી

નન્યુઆરી
૧૯૮૧

સાહિત્યસર્જન
અમે વિચારોનું
સર્વલેક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અક ૨૬૧ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશી રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષની રૂ. ૨૮; વિદેશ : શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હંવાઈ ટપાલથી), મેગેઝીન એજન્સીઓ અને બાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નખેર અવશ્ય લખવો લવાજમ અને અવસ્થા અંગેની તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા,

સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

તૈત્તી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રીમજીવી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

લોકપ્રિયતાનો લપસણો ઢાળ / ડૉ. સુરેશ હ. જોષી

કહે છે કે ખેડેટની નવલકથા ‘મર્ફી’ બહાર પડી પછી ચાર વર્ષમાં એની માત્ર પચાણ નકલ જ અપી હતી પણ ત્યાં પડી મોળ વર્ગે ખેડેટને નોબેલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો ખેડેટ ખૂબ ઓછું લખે છે અને હવે તો એમનું લખાણ કમસ વધુ ને વધુ દુર્ગોધિ થતું જાય છે એવી કશિયાદ થતી રહે છે ખેડેટના પર વાચકથી વિમુખ થતા જવાનો આરોપ મૂકાયો છે કે નહિ તે માગ જણવામાં નથી. આમણે ત્યાં જો આવું થાય તો લેખક ક્યારનો અજ્ઞાતતા અચળા પાડી ઢકાઈ જાય

થોડા જ વર્ષ પહેલાં એમણે ‘પ્રેથ’ નામનું નાટક લખેલું. એમને નોબેલ પુરસ્કાર મળ્યો તે પહેલાં જ એ લિજવાયેલું. એમાં કાંઈ અદા-કારોની આવશ્યકતા નહોતી, એ માત્ર પાત્રીસે મેકડ ૪ ચાલે એવું ‘નાટક’ હતું એમણે મોટા અક્ષરે છાપેલી નાના કદના માત્ર ચૌદ

ખાનોની 'લેમનેસ' નામે નવલકથા વખેલી એમાં માત્ર એક પાત્ર છે. એ
ખરડે વચ્ચે નિશ્ચલ સ્થિતિમાં છે

આ બધી હકીકત એ પુરવાર કરે છે કે, બેકેટમાં મૌલિકતા
અસાધારણ પ્રમાણમાં છે એવી વિગત નોંધપાત્ર વસ્તુ એ છે કે જન-
રુચિને નામે એમણે સર્જનકર્મ પરત્વે કશા સમાધાન સ્વીકાર્યા નથી.
આને હું ઉચ્ચ ડોટિની નીતિમત્તા લેખુ છું ઘણા સર્જકો ખ્યાતિના
વંધવા સાથે લે કપ્રિયતાના લપસણા ઢાળ પરથી નીચે ને નીચે સરતા
જતા દેખાયા છે. બેકેટ વિગે એવી લીધું જ બન્યું છે એઓ વધુ ને
વધુ પશ્ચાદ્ભૂમિમાં જતા જાય છે. સામાજિક સમારમ્ભોમાં, એઓ
શરમાળ બનીને મૂળા ખેંચી રહે છે. લોકનજરે ચઢવું એ જ એમને
માટે મોટી યાતના છે એમત્રી નાત્રી મિત્રમ કળીમાં એમને ફાંટે છે. એઓ
કઠી મુલાકાત આપતા નથી એમના જીવન વિશેની વિગતો મેળવવાનું
પણ મુશ્કેલ મની રહે છે.

એમના પ્રયોગો અજળીતરાપણામાંથી નથી ઉદ્ભવતા એ પ્રયોગોને
પૂરી ગમ્મીરતા અને ધીરજથી સમજવા માટેની અનુકુળ આબોહવા
યુરોપમાં છે. આપણે ત્યાં તો હજી કાવ્યસંગ્રહોના ઉદ્ઘાટનોનો જમાનો
ચાલે છે. સમારમ્ભો માટે નિમિત્ત નહિ હોય તો જીલુ કરવામાં આવે
છે ઘણા સર્જકો 'પબ્લિસિટી'ના ક્ષેત્રમાં જાય તો વધુ નામ કાટે એવા
હોય છે. ઘણા લેખકો 'પ્રિન્ટિંગ રિલેશન ઓફિસ' તરીકે વધુ સારું
કામ આપે એવા હોય છે

હું એ સ્વીકારું છું કે લેખકો અમુક પ્રકારના જ હોવા જોઈએ
એવો હકામત રાખવો નહિ જોઈએ લોકલિમુખત ને સ્વીકારનારો લેખક
જીતરતી ડોટિનો હોય એવી પણ મારી કાચી સમજ નથી. છતાં મને
એમ લાગ્યા કરે છે કે કેટલીક ગૌણ આળપ પાળને કારણે આપણા સર્જક
હ મેશા પોતાને જ વધુમાં વધુ અન્યાય કરતો રહ્યો છે. મને સૌથી વધુ
દોષ વિવેચકનો લાગે છે. એ લોકપ્રિયતાના આંક તરફ નજર માડીને

વિવેચનકાય કરતો લાગે છે. જે સર્જક વિશે કશી ચર્ચા થતી નહિ હોય ને તે છતાં જો એની સર્જકતા ઉચ્ચ કોટિની હોય તો એને વિશે કશું કહેવાનું સાહસ એ એકદમ કરતો નથી. પ્રમુખ પાય જણ સાથે પોતાની અવાજ મેળવીને એ પે તાને સલામત માનીને નિશ્ચિત રહે છે.

મને લાગે છે કે આવી આખોહવા ઉત્તમ સાહિત્યના સર્જન માટે અનુકૂળ નહિ નીવડે આપણું સાહિત્ય એનું સમર્થન કરે છે પછી તત્કાલમે જેની ફરિયાદ કરેલી તે 'ધરદીવડા શા ખોટા?' એવું વાનણ જ કળવવાનું રહે છે. સર્જકતા સાથે નિઃસ્પૃહતા પૂરી માત્રામાં જોડી હોય તો જ તે દિવસે સર્જકતાને જ વેઠવાનું આવે તે નક્કી. મૂને એક વાતનું હ મેશા સખેદ આશ્ચર્ય થાય છે, આપણે ત્યાં જેને લોકપ્રિય કહી શકાય એવા સર્જકોની જ સંખ્યા વધારે છે, છતાં જે આગળીને વેઠે ગણી શકાય તેટલા સર્જકો સર્જક તરીકેની પોતાની જાત સાથેની વફાદારીને વશવતીને લખે છે તેની સામે, એઓ જાણે સમાજદ્રોહી હોય તેમ, આગળી ચીંધ્યા કરવામાં આવે છે.

જ્યારે બેક્ટને નોબેલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયાના સમાચાર આવ્યા ત્યારે અખબાર ટી. વીવાળાઓ એમની લાજ કાઢવા નીકળી પડ્યા. પણ પેરિસમાં કયાય એમનો પત્નો ખાધો નહિ. 'ધ માન મડ' નામની એમની ખૂપડીમાં ય એઓ નહોતા. ટયુનિસિયાની એક હોટેલમાંથી એઓ આખરે મળ્યા ને અખબારનવેશોનું ટોણ એમને ઘેરી વળ્યું. પણ એમનું કશું વળું નહિ. કેટલાય દિવસો સુધી એમણે ત્યાં ધામા નાખ્યા, પણ એમાં કોઈ બેક્ટને વાળ સુરખો જોવા પામ્યો નહિ. એઓ પુરસ્કાર સ્વીકારવા સ્ટોકહોમ ગયા નહોતા એ તો જાણીતી વાત છે પિરાન્દેલોને નોબેલ પુરસ્કાર મળ્યો પછી એમનું એકાન્ત ઝૂટવાઈ ગયું રહેતું જતા હોય, હોટેલમાં જમવા બેઠા હોય, બધા જ ચીંધીચીંધીને એમને ખતાવે. આખરે પિરાન્દેલો કહે છે કે મારે ચોરની

જેમ નાસ્તા ફરવુ પડયુ, જ્યાં હું હોઈ જ ન શકું એવા કોઈ રેસ્તોરામા ખે કોળિયા ખાઈ લેવાના રહ્યા !

ખેડેટ તો શુ નથી કયું ? એમણે પાત્ર વિનાના નાટક લખ્યાં છે, કથાનક કે અહપવિરામપૂર્ણ વિરામ વિનાની નવલકથા લખી છે. પૃથકજન જોલો રહી શકે, એવી તસુલર ભોય એમણે, એમની સૃષ્ટિમા રાખી નથી, ને છતાં આજે જગતભરમા ખૂબ પ્રખ્યાત એવા સર્જક છે આ ખ્યાતિ પૂર્વવ્યવસ્થાને કારણે મળેલી ખ્યાતિ નથી. ધધાકાય દંડિએ એઓ બહુ સફળ લેખક નહિ હોય એ તો દેખીતુ જ છે એમના નાટકો કરતા એમન થી પ્રભાવિત થયેલા હેરોલ્ડ પિન્ટરના નાટકો વધુ સારો આવકાર પામે છે બ્રોડવેનો નીલ સાયમન એક દિવસમા જેટલુ નાટકમાથી રજો છે તેટલુ તો ખેડેટ એક વર્ષમાય પામી શકતા નથી. પણ સમકાલીન નાટકને રાતોરાત ફેરવી નાખનાર તો ખેડેટ જ !

આપણે ત્યાં ઘણા લેખકો જીવનના ખાના પાડી નાખીને એક પછી એક પાસા વિશે લખે છે આવા લેખકો બહુ 'આવરી' લેવાના મતના હોય છે વાસ્તવિકતાની ઉપલી સપાટી પર રહીને એઓ કામ કરતા હોય છે. એમને જોડાણ કરતા પહોળાઈ વધારે રુચે છે. પણ કવિતાની એક પેકિત કોઈ વાર એવુ જોડાણ સિદ્ધ કરે છે, જે પાચસો પાનાની નવલકથા સિદ્ધ કરી શકતી નથી. વાસ્તવિકતાના અમુક પ્રદેશો બાકાત રહી ગયા એવુ તો હેમિન્ગ્વે અને એપેવ વિશે પણ કહી શકાશે પણ એમણે જે એક કૃતિમા સિદ્ધ કર્યું છે તે આવા 'સર્વગ્રાસી' લેખકોએ એમની બુધ્ધી જ કૃતિઓમા પણ કર્યું છે ખરુ ? ખેડેટના નાટકોમા 'વેંદિટિન્ગ ફોર એટો' અને 'એન્ડર્વેઈમ'ના નામ ઘણું ખરું દેવામા આવે છે, પણ એ તો બરફના તરતા પહાડના શિખરો માત્ર છે, ઉપર નથી દેખાતી એવી કૃતિઓ આધારસ્તબ્ધ છે. એ બહુ આજે મોટા પ્રમાણમા વચ્ચાતુ હશે એવુ હું માની શકતો નથી.

એમ તો અસ્તિત્વવાદની દેશન પૂરજ્ઞેશમાં પ્રવર્તેલી હતી ત્યારેય સાર્ત્રાનુ 'ગિઈગ એન્ડ નથિન્ગનેસ' કાણ વાચતું હતું ?

આપણા જમાનામાં કંઈક અંશે આત્મલક્ષી કૃતિઓનો અતિરેક થયેલો. જેવામાં આવે છે આ 'હું'ને જ અનેક પ્રકારના વાવા સળવળા અનેક પાઠો એની પાસે લગવવા એ એક પ્રિય પ્રવૃત્તિ થઈ પડી છે. આમાંથી કંઈક રોગિષ્ઠ અને માદલી આત્મચરિત બહેકી ઊડી છે, હવે આ કેન્દ્ર બદલવાની જરૂર વર્તાય છે હવે કંઈક ઓછી વાચાણ, કદપનોના ખડકના વિનાની, સારી છતાં ઊંડાણવાળી કૃતિઓની આવશ્યકતા વર્તાય છે. ખેડેટે પોતાના જીવન અને પોતાના સાહિત્યને એકબીજાથી સાવ નોખા રાખ્યા છે રોમેન્ટિકો એવું કરી શકતા નથી. ખેડેટની કૃતિમાંના શુદ્ધ નિર્દેશે આખા વિશ્વને સક્રિય કરતા હોય છે ને છતાં કશું વિક્ષિપ્ત લાગતું નથી. રોમેન્ટિકો ધુમ્મસની જેમ વ્યાપે છે, પણ એથી દષ્ટિની ઉજ્જવલતા સિધ્ધ થતી નથી કૃતક રહસ્યોની માયાગ્નળ જ માત્ર ફેલાય છે.

આપણે ત્યાં ઘણા વિવેચકો ખોદકામ ખાતાના અધિકારીઓ જેવા લાગે છે. 'સરસ્વતીચન્દ્ર'ના ખંડેરોમાંથી હજી ઘણા બહાર નીકળ્યા જ નથી રોમેન્ટિકોને ખંડેરની પ્રીતિ ઘણી હોય છે. કોઈ કૃતિ પ્રશિષ્ટ (કલાસિક) ગણવા લાગે એટલે એને વિશેનું ખોદકામ શરૂ થઈ જાય. પછી લાખ્ય અને તેના પરના લાખ્ય શરૂ થઈ જાય. આમ સમકાલીન સર્જનથી કમજોર ને દૂર સરી જવાય જે કૃતિનું આવું વિવેચન બહુ થાય તે કૃતિ આખરે આ વિવેચનો નીચે જ દટાઈ જાય છે. પછી એ કૃતિ સુધી કોઈ જતું નથી, એના વિવેચનો વાચવાથી જ કામ સરી જાય છે 'સરસ્વતીચન્દ્ર' વિશે આજેય લખનારાઓમાંના ઘણાએ 'સરસ્વતીચન્દ્ર' નવલકથા પૂરી વાંચી હશે કે કેમ તે પ્રશ્ન છે. એથી કૃતિની મહત્તા વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકોના

વર્ગમાં સ્થપાતી હશે કદાચ, પણ સાચા અર્થમાં આવું વિવેચન જ વાચકને, સહૃદયને, કૃતિથી વિમુખ કરનારું નીવડે છે.

બાળપોથીમાથી વાક્યો લખને આયોનેસ્કોએ પોતાના નાટકમાં વાપર્યા અને ભાષાની આપણે શી દશા કરી છે તેની કરુણતા આપણને હમાવતા હસાવતા બતાવી. આયોનેસ્કો પછીથી એ ફ્રાન્સીસ લામા ફસાઈ ગયો. જે મગ્ગક ઉઠાવવા માટે એણે ક્યુ તે આપણા જમાન માં તે 'રેટિયાળપણાતુ કાવ્ય' અને 'એબ્સર્ડ'ના ગૌરવને પામ્યું આયોનેસ્કો વિદ્વષ્ટ છે તે બેકેટ ફિલસૂફ છે. બેકેટમાં પણ શબ્દરમત છે, નર્મનર્મ છે, પણ ત્યાં, જે આયોનેસ્કોમાં નથી બની શકતું તે, બને છે. ત્યાં હાસ્ય કરુણત્વ સમર્થ ઉપાદાન બની રહે છે એક રીતે બેકેટને તે ફ્રાન્સીસ જેને 'એબ્સર્ડ' કહે છે તેને ય ફિયર્કેગાર્ટે 'ડિસ્પેર' કહીને બાળ-ખાવ્યું નહોતું? આમ મને લાગે છે કે હાસ્ય અને કરુણ એરિસ્ટોટલના 'પિટિ અને ફિયર'ની જેમ એક જ વસ્તુના બે પાસા છે

આપણે અણુબોમ્બ કે કાંઈ ચૂક્યા પછીની દુનિયામાં જીવીએ છીએ. એથી બધું જ ઉપરતળે થઈ ગયું છે. જે કાલ સુધી કરુણ તરીકે બાળખાતુ હતું તે આજે હાસ્ય તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયું છે. જે ગૌરવપ્રદ લેખાનું હતું તેની આજે વિડમ્મના થાય છે. આનાં બે પરિણામ આવ્યા કેટલાક અણુબોમ્બ પહેલાની સ્થિતિને વધારે અનૂનથી વળગી રહ્યા, શ્રદ્ધાને વધુ વળ ચઢાવ્યો અને બીજા એવી કશી ઘટના બની જ નથી એમ માનવા મનાવવા લાગ્યા, તે કેટલાકને મ થેથી સંસ્કૃતિના ભાર ઊતરી ગયો, આખી સૃષ્ટિનો બીજો હમણા જ આરંભ થયો હોય એવા અભિનિવેશથી એઓ જીવવા લાગ્યા. પણ બેકેટે બનાવ્યું છે, એઓ સંસ્કૃતિના ભગારમાં ગળાપૂડ દટાયેલા છે

જ્યોતીન્દ્રભાઈ / બકુલ ત્રિપાઠી

આજે આપણે અહીં જોકસલામા બેઠા 'હીએ. આપણે કલ્પી શકીએ કયાક અક્ષરલોકમાં ઈસપકથાઓના લેખક પેનો ઈસપ અને ગ્રીક પ્રહસનોના આલેખક એરિસ્ટો ફેનસ અને સર્વાનિસ અને ગોગોલ ને ડિકન્સ ને માર્ક ટ્વેઈન ને થર્ન્ટો ને વુડહાઉસ કદાચ પેલો ચીની સંત ડોન્ક્યુશિયસ પણ, મહેફિલ જમાવીને બેઠા હશે એમના એક સમોવડિયાને આવકારવા, ને સામળવા કે જગત એવું ને એવું મૂર્ખ રહ્યું છે ને હજી ? અને એવું ને એવું વહાલસોયું પણ ?

જગત વહાલસોયું ખરું કે નહીં એ વિશે મોટો વિવાદ જગ્યો. હશે એક બાજુ સર્વાનિસ અને એરિસ્ટો ફેનસ, કદાચ વોલ્ટેર પણ હશે, અને બીજી બાજુ ડિકન્સ અને જ્યોતીન્દ્રભાઈ । ગોનો મને વિશ્વાસ

નં ૧, અ તદ્દનાનમા , જરૂર પડય ગમે ત બાજુઅ. આપણે અહા શાક-
સંભામા મળ્યા છીએ પણ અચાનક જિઘમાંથી ઝગડી જઈએ એમ
લાગે છે. ખરેખર જ્યોતીન્દ્રભાઈ નથી આપણી વચ્ચે ? કદાચ એ
આવવાના છે, હમણા આવી પહોંચશે, જરા મોડા મોડા, જરા નહોં
ધણા મોડા મોડા જ્યોતીન્દ્રભાઈ અનેક વાર મોડા આવતા. આવીને
સાદુ વાણી દેતા । સૂરતમા એમનો સુવર્ણ મહોત્સવ સમાર ભ. બૂલતો
ન હોઈ તો, નવનો ઠરાવેલો સમય. નવ વાગ્યે હોલમા કેટના ? સ્મૃતિ
દગો ન ફેતી હોય તો કહું ? અગિયાર જણ ! સાત આઠ
કાર્યકર્તાઓ, એક શ્રોતા, એક જયત પાઠક, એક બ. ત્રિ
અને એક સી. સી. । સિંહ પાજરામા આટા મારે તેમ સી. સી. આટા
મારે । સવા નવે હાલ ભરાઈ ગયો સાડા નવે હોલ ઉભરાઈ ગયો,
પોણા દસે હોલ છલકાઈ જઈયો. જ્યોતીન્દ્રભાઈ આવી પહોંચેલા !
વિધાતાની આપણા પર કૃપા છે. જુગત જોડીઓ એ સર્જતો આવ્યો
છે સી સી મહાચોક્કસ, ઘડિયાળ ખોટા પડે સી. સી. ખોટા ન
પડે અને જ્યોતીન્દ્રભાઈ ? ઘડિયાળ તો એમણે પેલી ચાલી એલિક્સનની
દિલ્લમા આવે છે તેમ ટુકડે ટુકડા કરાને ઈશ્વરને ઘડિયાળ પાછી સોપી
દીધેલી । એવી જ જોડી સુંદરમ્ અને ઉમાશ કરની. ઉમાશ કરભાઈ
અત્યંત ચોક્કસ, સુંદરમ્ સમયપાલન બાળત આનાયો ।

જ્યોતીન્દ્રભાઈ સમયથી પર હના, અને એટલે મૃત્યુ જય હતા
રોગ, જરા અને 'મૃત્યુ એનાથી કુમાર' સિદ્ધાર્થ રડી જઈયા, છુદ્ધ બન્યા
જ્યોતીન્દ્ર ત્રણેયને હસતા રહ્યા તે દિવસે સી. સી. અને જ્યોતીન્દ્રભાઈએ
ખૂબ હોસાતૂ સી કરી, કેની કાંધે દોણ ચઢીને પહેલુ જય એ ચર્ચવાની ।
હેમ્લેટના પેલા બે ગ્રેવડીગર્સ જેવો ફીલ્સફીબર્યો સવાદ સર્જાયો,
ગ્રેવડીગર્સ વસ્તુગત રીતે માનવીની વાત કરતા હતા અ બે પોતાની
વાત કરતા હતા, અને એ નિમિત્તે માનવની એ એમની શૈલી રડી
છે. પરગુણ કયવન્ત સ્વાન્ ગુણાન્ રચાપયન્તિ ક્રન્તા તદન જીધી ।

વિચાર આવે છે, મૃત્યુએ જ્યોતીન્દ્રભાઈને લઈ જઈને શું મેળવ્યું ? એમનો દેહ ! જ્યોતીન્દ્રભાઈએ એમના દેહદૌર્બલ્યને હાડકાનો માળો કહીને ટીકા કરનાર પ્રતિ એકવાર ફટકારેલું ‘હાડકા તરફ કોની નજર જાય ? ફૂતગની !’ એમાં પેલા ભાઈનો હિપ્પાસ નહોતો, પોતાના દેહદૌર્બલ્ય અંગે પરિહાસ હતો.

મૃત્યુ એમના દેહને લઈ ગયું પણ જ્યોતીન્દ્રભાઈ અમર છે એમનું હાસ્ય, એમનું સાહિત્ય આપણા કબજામાં છે, અને એમના સાહિત્યની સૌગંધ હજીયે મહેકી રહી છે સ્મૃતિ પ્રદેશમાં માદગીના હુમલા પર હુમલા એ હાવના ગયા, આપણને હમાવતા ગયા, મૃત્યુના દેવનું હરાવતા ગયા, અને છેલ્લે ? એ ગયા હિચકા પર ખેસતા ! અને દેહ ભગ્ન થયો, મન તાર્જીવ રહ્યું છેક સુધી વ્યુત્પત્તિ-ચર્યા અને વિનોદગોષ્ઠિ જીવત રહ્યા હોસ્પિટલમાં ય અત સુધી મૃત્યુ ત્રાહિમામ્ પોકારીને એમને લઈ ગયું. એણે પોતાનો નિયમ ભણે ભળવ્યો, એને બિચારાને મળ્યું કેમ નહીં, જ્યોતીન્દ્રભાઈ નિર્ભેજ રહ્યા.

મને યાદ આવે છે એમનો લેખ, ‘મારી વ્યાયમસાધના.’ અને ચિત થઈ જઈ, લડવાની ના પાડ્યા વિના ના પાડી દઈ એમણે પહેલવાનને થકવેલો, લગભગ રડાવી દીધેલો. એ પહેલવાન મિચારો, તે યમદેવતા, આવો કુસ્તી કરનારો ક્યારે મળેલો એ પહેલવાનને હાર કબૂલી મૃત્યુએ.

એ નિર્ભય હતા કાગલ અહવા વિમુક્ત હતા. જ્યોતીન્દ્રભાઈને ખૂબ અજ્ઞાનિયો અપાઈ એ હું વાચતો-જતો અને એમને વર્ણવતો એક ભદ્રુઈ શબ્દ ગોધતો ગયો.

નિર્ભેજ, નિર્દાન, નિર્દય હાસ્ય એ તો જરૂર, પણ એ શબ્દે ના દરિયાની નીચે તર્ફ રત્ન કુત ? સંદેશના અગ્રલેખમાં અહ નિવૃત્તિ ! જેણે એ પ્રયોજ્યો, સૂઝને હું સન્માનું છું. નમ્ર તો અપણે સૌ છીએ,

કોણ નથી ? કોણ કબૂલ કરશે કે પોતે નથી ? પણ સર્જકને એક સુખ છે, એ અહીં એ ગાળી દઈ શકે છે સર્જનક્ષીલામાં ! એટલે તો સમરસેટ મોમે કહ્યું છે 'આર્ટિસ્ટ ઈજ ધી ઓનલી કો મેન' પણ અહીં મુક્ત બનીએ છીએ સર્જનક્ષીના થકી, અને પછી એ સર્જનનો અહંકાર પ્રવેશી જાય છે પાછલે પારણેથી ! પોતાનું સર્જન ભૂગણીમાં મૂકીને વહાવી દેનાર એક કવિની વાત સાલળી છે તો 'ખંરી, જોયા તો જ્યોતીન્દ્રભાઈને જ. એમના અન્યોમાં તારીખો નથી, એમના પુસ્તકોમાં એમની કોઈ વિગતો નથી. 'મારી નોંધપોથી'માં એ જગા સસારી દેખાય છે. પ્રસ્તાવના પરિચય-ધણુ-જાધુ છે ચન્દ્રશંકર પડયા અગે સહેજ ઉપહાસ પણ ડોકાઈ ગયો છે, પણ 'રગતરંગ' પહેલા ભાગની પ્રસ્તાવના ? ન લખી પછી 'રગતરંગ' ૨-૩-૪ એ બધાથી એ મુક્ત થઈ ગયેલા એમના અન્યોમાં વધ' નથી લખ્યાં એમના પરિચયને બદલે ધણું ખડું બકાર પટેલની જાહેર ખબરો છે. ચરે, એમના એક પુસ્તક અગે મે એગને કહ્યું, જાણું મે મસમોટી શોધ કરી ન હોય એમ, કે 'તમારો એકનો એક લેખ એક જ સત્યભાષા બે વાર છપાયો છે.' એ કહે, 'એમ કે ?' બસ ! આ શેરલોક હોમ્સના કુગામાંથી હવા ફૂસ !

જ્યોતીન્દ્રભાઈનું પ્રદાન મોટું છે.

બે વાતે.

એ માત્ર શુજરાતના કોષ હાસ્યકાર ન હતા અર્વાચીન ભારતના આદ્ય હાસ્યકારોમાંના એક હતા એમનો સ્વર્ણ-સર્જનકાળ તપાસો ૧૯૨૭ થી ૧૯૩૭-૪૦નો અને તે વખતે ભારતમાં હાસ્ય અગે જૂની પરંપરાઓ સ્થૂળતાની હતી, નવું જીવ્ય બૌદ્ધિક હાસ્ય ઓછું હતું. છેક ૧૯૫૮માં અમારે જોડે આકાશવાણીના એક હાસ્યરસ અગેના સંવિવાદમાં સાથે દિલ્હી જવાનું થયેલું. ત્યાં કનૈયાલાલ કપુર હતા. મનમથનાથ શુપ્ત હતા, ગગાધર ગાઝીલ હતા જ્યોતીન્દ્રભાઈને મળેલા

પ્રેમ અને સન્માન અદ્ભુત હતા એમનું હાસ્ય માત્ર ગુજરાતી નહોતું. ભારતીય હતું. ભાતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને ભારતનું રાજીદુ કૌટુંબિક જીવન એના પર ગોઠવાયેલું એ હાસ્ય એમને મહાન ભારતીય હાસ્યકાર ઠરાવી શકે એમ છે

પછી તો સમય વીત્યો. આજે તો અનેક ભાષાઓમાં નવી નવી પ્રતિભાઓ આવી પહોંચી છે. મગડી અને મલયાલમમાં આજના જ્યોતીન્દ્રો છે-૧૯૪૦માં નહોતા આ કાષ્ઠ રજથી નથી કહેવાનું જ્યોતીન્દ્રભાઈને કહી અખિલ ભારતીય સ્થાન ન મળવાનો રજ નહોતો. ટાગોરના 'સોના નાવલડી' કાવ્યની પેઢી વહેતી નદીને કિનારે જિભેલી ગ્રામકન્યા યાદ આવે છે જ્યોતીન્દ્રભાઈ મનથી સરળ સ્વરથ હતા. એમણે આખી દીધુ નાવિકને, અને ભારણી બની રહ્યા. પણ એમણે એક મોટું કાર્ય કર્યું. ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાસ્યરસને ગૌરવનું સ્થાન અપાવ્યું. ભારતીય ભાષાઓમાં હાસ્યરસ ગિચાગેજ રહ્યો છે. ગુજરાતમાં કંઈક અથે રમણભાઈએ, અને પછી જ્યોતીન્દ્રભાઈએ હાસ્યને સાહિત્યરંગે સ્થાપ્યું, સ્વીકારાવડાવ્યું

ક્યારેક પેલો શ્લોક યાદ આવે છે મુજના મંણ પ્રસંગેના લક્ષ્મીયાસ્યતિ ગોવિંદે વીરશ્રીવીરવેશમેતિ. આપણે એમ કહીએ કે આપણા કવિ સમેલનો તો હિમાશ કરભાઈ, નિરંજનભાઈ, સુરેશ દલાલ સલાળશે, જ્યોતીન્દ્રભાઈની વિદ્વતા? વિષ્ણુભાઈ, ગમપ્રસાદભાઈ આપણી વચ્ચે છે, અને એમણે પ્રેરેલી વિદ્વાનોની અનેક પેઢીઓ આપણી વચ્ચે મોજુદ છે, હાસ્યસર્જન? એ માટે જ્યોતીન્દ્રભાઈ પર આપણે અનંત અધિકાર હોય કંઈ? રવીન્દ્રનાથે સાતવન આખી દીધું છે, પોતાને માટે, જ્યોતીન્દ્ર માટેય સૂર્ય આક્રમતા નાનો દીપક કહે છે, મારાથી બનતું કરીશ આપણી નવા હાસ્યકારોની પેઢી જીલી થતી જાય છે, પણ. નિરાલ્મ્બા કોણ? શું એવું છે કે જે કદાચ કહીય નહીં મળે આપણને?

અહ' રાગથી નિતાંત-મુક્ત વ્યક્તિત્વ ! એમની કૃતિઓમાં 'હું' શબ્દ સરેરાશ એક પુસ્તક દીઠ ૧૦૦૦ વાર છે, છતાં શોધી તો આપો કયાય અહ તો આગ્રહ ? ચોતાને માટે એમણે રજીસ્ટ્રામાં સર્પની વ્રાતિ . ' એમનું એ રૂપક ખોટું । મર્પને તો ડંખ હોય, અરે ડખની વાત છોડો, ફફડો તો હોય ને ? એમનામાં તો એ ય નહોતું. સર્વ ક્રિયાદોષી એ પર હતા પ્રસન્નચિત્ત એ હતા, પ્રમત્તચિત્ત રહી વિદાય થયાં.

શોકસભામાં બે મિનિટનું મોમ કનાય લોકલાળે રાખીએ પણ મન તો આપણાં ચિંતન કરતા રહેશે, અહીં નહીં, સર્વત્ર રહેલા જ્યોતીન્દ્રનું. આપણને એ સતત યાદ કરાવશે આપણાંમાની ઠંડુતાની, કૃપણતાની, કલેશની-અને તેથી નિર્થકતાની. પૃથ્વી સુદર છે, સુદર નથી, એ કાદવ છે, એમાં કમળ છે, એ છે, એ નથી. જ્યોતીન્દ્રમાઈ જાણે આપણને પ્રેરી રહ્યા છે, વિદાય આપવા, વિદાય લેવા કારણ વિદાય પણ મિથ્યા છે વિદાય રોની ? કોની ? કોનાથી ? જ્યોતીન્દ્રમાઈ આપણી વચ્ચે આજે નથી, તો હતા ત્યાગ્ય કયા હતા ? અને જે ખરેખર હતા તે તો આજે ય આપણી વચ્ચે છે એમને અજ્ઞાન અપાય, એમના આશિષ માગીએ કે અમારા નાનડડા કલેશોને કરુણાળુ સ્મિતમાં પલટી નાખવાની અમારામાં શક્તિ પ્રેરો, હે ઋષિ ! *

* ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની નિત્રામાં યોજાયેલી શોકસભામાં બે લાઠું તેના આધારે તૈયાર કરેલો અજ્ઞલિલેખ.

કસ્તુરીમૃગ આપણે સહુ : લેખકગ્રહ . લે દોશતરાય દેસાઈ, પ્ર. સુન્દરમ્ પબ્લિકેશન, મુળ્ય-૮૦૦૦૨૮, મૂલ્ય દસ રૂપિયા.

સુધારો

'કકાવટી'ના ગતાર્કમાં પ્રગટ થયેલી વાર્તા હું/ત્રીજો, પુરુષ/અનેક વચન'ના લેખક છે શ્રી પ્રાણજીવન મહેતા.

૧

ધડ વિના જન્મ્યા છે એ, માથા વિના જન્મિયા તમે,
એટલે ગમિયા એ તમને, એમને ગમિયા તમે
એ સમદરથી અભિભૂત થૈ, અવાચક થૈ ગયા,
છીપલે પરપોટે પાચીકે ઘણું રમિયા તમે.
એ અહીં બેસી રહ્યાં ભાષાનગરની ભીડમાં;
શબ્દકેરી કાખઘોડીએ ઘણું ભમિયા તમે
તૃણ-શા એ તોય કયા ઊખડયા કદી વંટોળિયે;
વાયરે કંઈ તાડ-શા ઉ-તુગ નત નમિયા તમે
એ હજી સળગે સમયની ટોચ પર સૂરજ થઈ;
ને હજી ઊગ્યા જ નહોતા ત્યા જ આથમિયા તમે

૨

એ અફીણીઓની તો ખીજી હકીકત કંઈ નથી;
શબ્દનું સેવન એ કેવળ ટેવ છે લત, કંઈ નથી
શબ્દ વિના એમનું અસ્તિત્વ ધૂળે પાગળું;
એ જ કારણ છે, ખીજી વિશિષ્ટ આસ્ત કંઈ નથી
વૃક્ષતા એમા ન એમા એકેક ભીની મર્મરો,
શબ્દની એ અટપટી ગાંધી ઇમારત કંઈ નથી
એ જ રૂપેરી વરખ ચળકે છે પીળા પાને પર;
શબ્દના બીડામહી વિશેષ વીગત કંઈ નથી.
છોકરાઉં એરિયુ ફેક્યે ન તું અલ્પ જ,
છે રમત એ સૂર્ય સામેની કરામત, કંઈ નથી

૩

સ્વેત કે કાગળ ઉપર વિચિત્ર-ન લાળી કાકરી;
સ્પર્શ કરતા જોઈ . અક્ષર-શબ્દ-કાળી કાકરી
કાકરીથી કાકરી વિના બીજું શું નીકળે;
ચાળણીએ કેટલીયે વાર ચાળી કાકરી.
કાકરી વચ્ચે કદી હીરા સમુજા કયા કરે,
કાકરી ચાળે કરે કે એમ મા'ણી કાકરી
સ્પર્શ કરતા વેંત એ ભરભર ભૂંડો થાતી રહી;
છે સુ'વાળી કેટલી કમળખત ચાળી કાકરી
ધૂળના 'ખસ' દેરવેથી રોજ એ ખરતી રહે,
કેટલી વાળે સમય, કે કોટિ વાળી કાકરી

૪

હીવાદાડી શબ્દ છે, તો શબ્દ એ દરિયો ય છે,
શ્યામધન અધાર-પાણી રાતનું, મધવો ય છે
શબ્દ છે ચિત્કાર તીણો બિડતી સમળી તણો;
તો વળી લીલી ઘટામા ટહેલતો ટહુકો ય છે.
શબ્દ વણુજોડાયેલો પળે છૂપી લગ્નકી રહ્યો,
ને સૂડાની ચાચથી દોચાઈ એ એ'ઠો ય છે.
શબ્દ છે પળપળ નિકટતા પગરવો સચ્ચાદના;
શિંગડે ચૂંચવાયેલો ત્રકડી રહ્યો વગડો ય છે
શબ્દ સાથે આપણો નિર્દોશ છે સમ્બન્ધ આ,
શબ્દ સાથે દોસ્તી યે છે, વળી અધડો ય છે.

અધારુ / ગણેશ્વર મિત્રા

અનુ. જયશ્રી હાકોર

અમે ખૂબ નાના હતા ત્યારની વાન છે અમે ટયુશનના મહાધ્યા-
યીઓ દરરોજ દીવાળતીટાણે પેલા ખખડધજ ધરમાં પ્રવેશતા અમાગ
ગુરુ-હાથીપગાથી પીડાતી વ્યક્તિ-ખેડ ગાતુ, ચાલતા ચાલતા રોજની
ટેવ પ્રમાણે થોડા મોડા આવના તેમને તેમના ગામથી આવના ત્રણથી
ચાર કનાક થના, ગુરુના હુકમેનું પાનન કરતા અમે ચટાઈ પાથરતા,
ફાનમ સળંગાવતાં અને ત્યાર પછી ગપસપ શરૂ કરતા અણુધારી પણ
બાદમી કંપડા પહેરેલા અમારા આદરણીય ગુરુ એમની સાથે રહેતી
લાકડીના ઠક-ઠક અવાજ કરતા એકાએક દેખાતા અને અભ્યાસ-ખેડક
શરૂ થતી એ વખતે ને અમાગ ગુરુની તબિયત નરમ હોય કે પછી
એમને કયાક ખાણીપીણીમા હાજરી આપવા જવાનું હોય ત્યારે અમારી
ખેડક ખૂબ જ જલદી પૂરી થતી અને ત્યારે તરત જ ઘરે જવાને બદલે
અમે અદરોઅદર ગપસપ શરૂ કરતા

એક ગિયાળુ સાજે ગુરુએ અમને થોડા વહેલા છોડી મૂક્યા.
ગત્રિ ખાસ જમી નહોતી, લગભગ સાડા આડેક વાગે શહેર સુધરાઈ
સફાઈ ખાતાનો ટૂંકફાઈવર ગુદાસુ એની રોજની ટેવ પ્રમાણે એના
છોકરાને ઘરે લઈ જવા માટે આવતો, અને અમાગ દોસ્તનાં દાદીમા,
જેમના ઘરમા અમે ટયુશન માટે ભેગા થના હતા, તે પણ સાજની
(અનુસધાન પેજ ૧૬ પર)

કુકુટમર્દન

[ન્યૂઝીલેન્ડની વાર્તા]

હેલન ગો

અનુ વિજય શાસ્ત્રી

[ન્યૂઝીલેન્ડની આ લેખિકાનો જન્મ ૧૯૧૩માં હાલ ઓક્લેન્ડ ખાતે નિવાસ. સપાદક અને કવયિત્રી તરીકે સુખ્યાત ટૂંકી વાર્તાના ક્ષેત્રે પણ ન્યૂઝીલેન્ડ અને અન્ય દેશોમાં પ્રખ્યાત. એમની વાર્તામાં સ્લાવકમ્પાનો કાફ વરતાયા કરે છે. કરુણના નિરૂપણમાં તેઓ સચત રહે છે કયાય અતિરેક યા લાગણીવિહીન સરી પડતા નથી આ વાર્તામાં આવડે શ્રીમતી પ્રોફાઇનર્સ પાત્ર તેમણે Grotesque અને Funના મિશ્રણ વડે આલેખ્યું છે. કયાક તેમનો Dry Humor અનુભવાય છે જે તેમની વિશિષ્ટતા છે.]

‘ચોડાંથી વધુ વર્ષો પહેલાં એક શનિવારની બપોરે વૃદ્ધાવસ્થામાં પહોંચી ચૂકેલી શ્રીમતી પ્રોફાઇનર્સ ચોતાના મગ્ધાધરમાં ધસી જઈ વિરોધ કરતા એક તોફાની ફકડાને તેના પતિની છરીથી જીવનથી વચિત કરી

નાખ્યો હતો ત્યાર પછી તેને ઊઠળતા પાણીમા ડૂબોડિયા ખવડાવી
વાડામા પાથરેલા છાપાના કાગળ પર ઊમડક ખેસી તેના પીઞ કાઢતા
કાટતા શ્રીમતી બ્રોફીયર્ન્ તેને સૂવતી જતી હતી અને તીવ્ર વાસથી
ક્યારેક છીકાછીક પણ કયે જતી હતી અવારનવાર સળવળાટ કર્ય
જતા ન કને ઊઘી હથેળીએ ખજવાળ્યે જતી હતી પણ જ્યાં બધું પૂરું
કરી મરવાને ભૂજવા માટે તૈયારી કરતી હતી ત્યાં જ ડોગબેચ રણક્યો

‘કઈ બસા છે વળી અત્યારના પહોરમા ? ખેનો શ્રીમતી પ્રિંગલ જ
હોતી જોઈએ કાયમ આપેલા સમય કરતા અડધો કલાક વહેલી જ
ટળેલી હોય એને કહે એન્ડ્રુ કે હું ઊઘી ગઈ છું’. શ્રીમતી બ્રોફીયર્ન્
અદરના ખણ્ડમા ગિલ્લીપગલે સગ્ગી જતા પોતાના નાનકડા છોકરાને
સૂચના આપી, અને મરઘો લઈ રસોડા લણી ચાલી ગઈ પોતાને પણ
કઈક કાર્મ સોપાયુ એથી ફૂલાતા છોકરી જેવા વાકડિયા વાગવાળા
એન્ડ્રુએ બારણું ખોલી આગતુકાને પડદાથી સુશોભિત અને કોયલપણી
ખેસાડેલ ઘડિયાળવાળા દાદીમાના ખેડક ખણ્ડમા પ્રવેશ કરાવ્યો

‘બહુ જોરદાર પવન ફૂકાય છે એન્ડ્રુ’ મહાદુ ખી સ્થિતિમા
ધૂજતી, કંકડતી, નસકોરામાથી ધ્વનિ સ્ફુરાવતી શ્રીમતી પ્રિંગલ
આવનાવેત જ ખોલી અને ખોલતા ખોલતા જ કાળા રેશમ જેવા મુલાયમ
હાથ વડે બાથ ભરી છોકરાને ઊચકી લીધો અને તેના ગાત્ર પર એક
ચુગળન ચોડી દીધું તેના મોઢામા એક ચોકલેટ ઠાસી દીધી. એની
ગરદનની ત્વચા તબડી પડી હતી અને ત્યાં આછી પીળાશ ઝમવા
માડી હતી. મુલાયમ અને તલના અસખ્ય ટપકાવાળી હોવાથી તે
(ગરદન) ઢગ પક્ષી જેવી દેખાતી હતી તેના કેશકલાપમાથી ત્રણ
હેરપીન છૂટીને નીચે પડી ગઈ ‘હવે તારા વાળ કપાવવાનોગ થઈ ગયા
છે, એન્ડ્રુ’ તેણે કહ્યું અને ત્યાં જ ઘડિયાળમા ખેસાડેલ પખી બહાર
ફૂદી પડી ‘કકુ ! કકુ ! કકુ !’ ચીખી ઊઠ્યું

ત્યા જ સપૂર્ણપણે બદલાઈ ચૂકેલ દેખાવમાં શ્રીમતી પ્રોફીબર્ન પ્રવેશ કર્યો. ધૂળથી બચવા 'માથે' પહેરેલ ટોપી અને મરઘાને વધ કરતી વખતે બોડેલા લોહીથી છટાયેલું, બડાં કાપડથી ઓટેલું શણનું એ પ્રત બિતરો ગયા હતા અને તેને સ્થાને સોનેરી ટીપકાઓવાળું વસ્ત્ર આવી ગયું હતું. બાબતી દોરીવળા વામી દાડીના ચક્ષુમાં, ક્ષીડિયાની આંખા અને એક સોનાનો અઢોડો તેની ગરદન પર તે વીટળાઈને ગોમા (૧) આપી રહ્યા હતા. આમ જતા બાબતી કોઈ અસહ્ય શારીરિક દર્દથી પ્રીડાતી હોય એમ લથડને પગલે ચાલતી, સફેદ દશશેરિયુ માથું ધુણાવતી અને ટેકા માટે પાસે પડેલી ખુરશીના હાથા પકડતી તે દીવાનખંડમાં પ્રવેશી 'કેટનાય દહાડાથી હું ધરની બહાર પણ નીકળી નથી, વહાલી યુક્તિમિયા' કહેતી રોદણા ગવા લાગી.

બાબતી અને ચરખીના બંનેના ચરવાળી ઉંઝાનપ્રિયન નામના કાપડના વેપારીની પત્ની યુક્તિમિયાએ તરત જ (આ સાબુળી) તેની મિત્રના કપાળે એક ચુમ્બન ચોડી દીધું. સગડીની પાસેમા પાસેની ખુરશીઓમાની સારામા સારી ખુરશી તરફ, જવામા, તેને મદદ કરી અને તે ત્યાં બેસે તે પહેલાં તેની પીઠ પાછળ આવે તે રીતે એક બે નાના ઓશીકા સુધ્ધા ખુરશીમા ગોઠવી આપ્યા 'આની છે જિંદગી' તેણે તત્ત્વજ્ઞાન ઉચ્ચાર્યું. 'પણ આમ તો તું ખાસ્સી તગડી લાગે છે, વહાલી બચુડી' પ્રિયલે ઉમેર્યું 'પેલી બચારી મિસ ગિલ્ડિસનનું શું થયું તે ખમર પડી?' એમ 'પૂછતી તેનું પોસ્ટમોર્ટમ કરવા નતપર બનેલી યુક્તિમિયાની શુસબેરી શી આખોમા નવી ચમક આવી ગઈ અને તેમા ઝળઝળિયા આવ્યા. ખલાફરતે વીટાળેલ ડુંવાટીદાર બોપટ્ટી ઢીલી કરતા તેના હાથ ઉત્તેજનાથી કાપવા લાગ્યા. અશ્રુપૂર્ણ આખે એક પછી એક આગળીઓ પરથી હાથમેળ ઉતારવા લાગી. 'તેઓ કહે છે-' તેણે શરૂ કર્યું, પણ વૃદ્ધ શ્રીમતી પ્રોફીબર્ન એટલામા ભવા ચડાવી તેના પોતરાને સંબોધીને કહેવા લાગી,

‘તારા ચોરડામા જા એન્દુ અને બધી બારીઓ વામી દે. લય કર વરસાદ પડે એવું લાગે છે.’ કહેતા ખસામી જેવો પોશાક પહેરેલા છોકરાને એણે સહેજ હડદોલો માર્યો. પોતાની બારી પાસે જિમા જિમા કદાવર પ્રાણી શા આકારો ધરતા વાદળાઓને નિહાળવામા તદ્દીન બની ગયેલા એન્દુના કાને, શ્રીમતી પ્રિગલને દીવાનખાનામા થઈ મુખ્ય દરવાજા તરફ દોરી જતા દાદીમાનો પગરવ પડ્યો અને દાદી બોલતા સભળાયા, ‘યુક્તિમિયા, આ હાથમા કેટલો દુ ખાવો થાય છે એ તને નહિ સમજાય, વહાલી’

‘એ બધું ઘડપણને લીધે છે, વહાલી. હવે જરા જાતની કાળજી રાખતા શીખ, સમજ, આકાશ જરાયે ચોખ્ખું નથી’ યુક્તિમિયાએ જવાબ વાળ્યો મુખ્ય દ્વાર જિવડયું અને ઠડા પવનનો એક શુખ્ખારો મહેમાન બની અદર ધસી આવ્યો પછી તે બધ થયું, તેને તાણ દેવા અને ચીકણી, કડક દીવાલોવાળા રૂમમાથી પેલા બાળકે યુક્તિમિયા પ્રિગલના સૂકલકડી હાડપિજરને વાસના મેદાનમા થઈ અદશ્ય થતું જોયું ત્યારે તે તેને કોઈક પીછા જીખડી ગયેલા પખી વાવાઝોડાની રાત્રિમા ફગોળાઈ જતું હોય એવું લાગ્યું

વિદાય થનારે જેવી પીઠ ફેરવી કે તરત જ શ્રીમતી ઓઝીખર્ને ફરી ધમાધમ કરવા માડી રસોડામાથી એન્દુને પાઉ ચોળેલા દૂધનો ગ્લાસ લાવી દીધો ચોરસ ટુકડાઓમા કપાયેલો સફેદ પાઉ ‘પવિત્ર પ્રભુભોજન’ના પાઉ જેવો લાગતો હતો ગરમ દૂધમા ખાડ નાખી તે તૈયાર કરાવ્યો હતો, ‘આકાશ તો મને દીકું ગમે એવું નથી’ કહેના કહેતા શ્રીમતી ઓઝીખર્ને આકાશની શાહી જેવી સપાટી, બારીના પડદાની દોરીઓ ખેચી દૃષ્ટિથી ઓઝલ કરી દીધી ‘ખાઈને તરત કપડા કાઢ, નહાવાનું પાણી તૈયાર છે’ તે બોલી અને બાળકને ખાતુ છોડી તે સાથી ચાલી ગઈ ખાવાનું પૂરું કરી હજી તો એ ખાપડો

મોજ સિવાયની દરેક ગાંઠે ગાંઠે મહેનત કરી જેમ તેમ કાંડાં ઉતારવા મથતો હતો ત્યાં જ દીવાલ ઉપર કથુક - જોરથી પડાવાનો ભયકર ઠડાકો મલળાયો.

‘હાય મા વીજળી પડી કે શું ?’ શ્રીમતી પ્રોફાઇન યીખી ઊઠી. નાના નાના ટુકડામા વેરણુ છેડણુ થઈ કથુક પછડાયુ હોય એવો ઠડાકો રસોડામા બોલ્યો હતો. ખીજ-જ ક્ષણે જ શ્રીમતી પ્રોફાઇન ‘ખત્તીની દોરીઓ ખેચતી દિવસના’ પ્રકાશ કરતાંય વધુ તેજસ્વી વિદ્યુત ઝંકારથી આવકારાતી એન્ડુના ખડમાં આવીને લગભગ બેહોશ જેવી થઈને ઢળી પડી તેના ચહેરા ચૂના જેવો ધોળો ફેફે ખતી ગયો હતો. ‘ઓ ભગવાન, અમને બચાવો, જ્યોર્જ, જ્યોર્જ’ એમ તે પોતાની માળાના મણકા ખેચતી ધરાડવા લાગી. આ શી આકૃતિ ! કહેતી તે ગરીબકુ અને દયામણુ પ્રાણી ખતી રહી અને પછી તેના નગ્ન પોતરાને બાથરૂમમા ઘસડી જઈ પગમાના મોજ કાઢ્યા વગર જ નવડાવી નાખ્યો એ બાપડો કશો પ્રતિકાર કરવા પામે એ પહેલા જ ગર્જના સાથે ફરી વીજળી થઈ અને મકાનની લક્ષુડિયા દીવાલો ધ્રુજ ઊઠી, મકાન પણ ધ્રુજ ઊઠ્યું.

‘બચાવો, રક્ષણ કરો, હજુ જ્યોર્જ કેમ ન આવ્યો ? કહેતી પ્રોફાઇન આક્રંદ કરવા લાગી, એણે પોતાને એક પડખે નાનકડા એન્ડુને ઊંચક્યો હતો અને આવી આવી જ દોડીને તે ભોજનખણમાના કથઈ રંગની જાજમ પર મૂકેલા કોઈ પ્રાણીના નહોરદાર પગ જેવા પાયાવાળા મેહોંગનીના ટેબલ નીચે ભરાઈ ગઈ, ત્યાંથી નીકળીને વીજ-કડાકાથી બચવા સારુ ખડમા લટકતા રુવાટીદાર પડદાઓની પાછે ભરાઈ અને છેલ્લે ત્યાંથી નીકળીને રસોડામા જઈ ભરાઈ ‘આકૃતિ ! આકૃતિ ! ભગવાન કોપ્યા લાગે છે’ હજુય તે ચીખ્યે જતી હતી ઠણકા પડી ગયેલા ભોયના પથ્થર પર ઈડાના ટીનની પડખે ધૂટણિયે પડેલી તે કોઈક મસાલો ભરેલા પ્રાણી શી દેખાતી હતી પછી જોરથી નાક

કુલાન્યુ, આસુથી ખરડાયેલું તે મીણુગતીના ઓગળતા જતા છેડા જેવું લાગતું હતું. ‘દુબેટા પર ઈશ્વરનો કોપ ઊતરો, પૃથ્વી ઉપર દુબેટા પર ઈશ્વરનો કોપ ઊતરો’ ફરી વાર વૃદ્ધ ગાઈ ચીખી. પણ આખરે વીજકડાકાએ એનીના આત્માને કસોટી માટે દૂરની ટેકરીઓ તરફ ધકેલી દીધો. દુ.ખના ધૂટણ સાથે જ્યારે તે ભાનમાં આવી ત્યારે સાફ કળી રહી ગયેલી કોઈક વસ્તુ તેની નજરે પડી-તે હતી તૂટેલી ડિશમાં સંપૂર્ણપણે સન્નામત રહેલા મરવાની આગ્રી પીળી અને હાથાડપ આકૃતિ યુદ્ધિમિયાએ ડોરખેત રણકાન્યો ત્યારે એણે જ્યાં મૂક્યો હતો ત્યાં જ એ અત્યારે પણ હેમખેમ હતો. ‘એન્ડુ, મારા હૃદય અને આત્મા પર ઈશ્વરના આશીર્વાદ ઊતરો’

માત્ર કુહુટના દર્શને જ નહિ પણ ધ્રુજતા પોતરાએ ખાધેલી છીંકના ધ્વનિએ પણ શ્રીમતી ઓક્ષીખને પાછી વાસ્તવમૂર્તિ પર આણી. ‘નારા મકાઈ અને અગ્ર, એન્ડુ’ કહેતી ખરણી લેવા આવેલી અને બાળકે જ્યારે તેના દેહ અને આત્માના કલ્યાણ માટે ખાવાતું પૂરું ક્યું ત્યારે શ્રીમતી ઓક્ષીખને તેને જિજ્ઞાસામાં ઓઢાડી પોઢાડી ઢબૂરી દીધો અને દીવાયે રાણો કરી દીધો અને ગણગણી ‘શુભસ્વખો.’ આટલું કહી ભયાનક અધકારમાં તેને એકલો છોડી પીજા ઉખાડેત કુકડાને રાધવા પાછી ફરી

‘તારા સમ બાઈ, કશું જ બળતું-ભુજતું હોવાની વાસ ધરમાની આવે છે’ વાવાઝોડા બાદ પાછા ફરેલા જ્યોર્જ ઓક્ષીખને તરમા પગ મૂકતા કહ્યું

[Helen Shaw ના ‘The Gypsies’ નામના ટૂંકી વાર્તાના અગ્રહમાં ‘Singing the Cockerel’ વાર્તાના અનુવાદ]
તા’ ૨૬ સપ્ટે ’૮૦

તદ્રારોહણ / પ્રાણજીવન મહેતા

પછી જીવ આવી નહીં. લગભગ આખી રાત એમ જ પડખાં ધસતા પસાર થઇ જશે એમ લાગ્યા કરે છે જીવ જીડી જવાનું કારણ સમજાયું નહીં આખી રાત જાગતો જ પડયો રહીશ પથારીમાં કે શું એવું થયા કરે છે. હમણાનું આવું ક્યારેક ક્યારેક થયા કરે છે પણ જીવ જીડી જવાનું કારણ સમજાતું નથી.

કોઇ સ્વપ્ન આવે પછી એકાએક જીવ જીડી જાય એવું જાનતું નથી. હમણાના તો સ્વપ્ન પણ આવતા હોય એવું યાદ નથી અથવા તદ્રારમાં પડ્યો હોઉં અને સ્વપ્ન જેવું કશું લાજ્યુ હોય પડ્યા પડ્યાં કે પછી જીવ જીડી ગઈ હોય એવું યાદ નથી જીવ આવે તો સ્વપ્નાં આવે. પણ જ્યાં જીવ જ નથી આવતી ત્યાં - કદાચ સ્વપ્નાં' યાદ પણ ન આવતાં હોય જીવ જીડી ગયા પછી. પછી જીવ આવી જ નથી એવું વિચારતો ખેંઠો રહ્યો હોઉં.

ધરમા કોઇ નથી. માત્ર અધારુ છે ચારે કાર. જીવ જીડી ગઇ છે આખો ચકળવકળ ઘુમ્યા કરે છે પથારીમાં પડ્યો પડ્યો ઉત્તરની છતને તાંડી રહ્યો છું આજા અધકારમાં કશું સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી છતાં આમથી તેમ નજર ફર્યા કરે છે. સીડીંગ પર ફરતા ફેનનો, બધિયાર વલોવાતી હવાનો અવાજ ધાને એકધારે અફડાયા કરે છે. સીડીંગમાં ક્યાક ક્યાક પ્લાસ્ટર ઉખડી ગયું છે તેથી આજા ઘેરા અધારામાં ચિત્રવિચિત્ર આકૃતિઓ સર્જાતી જતી હોય એવો ભાસ થયા કરે છે. જેવી કલ્પના કરું તેવા આકાર આ આકૃતિઓ ધારણ કરે છે. આ રમત રમવાની મઝા પડે છે. જીવ તો આવતી નથી ધરમા કોઈ નથી એ વાત સાચી પણ હું અને આ અધકાર પથારીમાં પડ્યા પડ્યા આખમિ ચામણીની રમત-રમતા હોઈએ એવું લાગે છે. ક્યારેક પેલા છત પરના આકારો મનગમતા લાગે છે. ક્યારેક એ જ આકારો વિચિત્ર આકૃતિ ધારણ કરી લે છે એ જોઈ છળી મરવા જેવું થાય

જે પાછું સમાન ચતા સ્વચ્છ થઈ જવાય છે. આમ રમત ચાલ્યા કરે છે

ત્યા એકાએક નજર છત પર ચોંટી ગઈ હોય તેવું થયું. શારડીની માફક 'નજર છતને વીંધતી' જતી લાગી. છતમાંથી ખગતી જતી કચ્છોલી, મેતી, સિમેન્ટની ગજકણથી હુ ધીમે ધીમે દટાતો જતો હોઈ એમ લાગ્યું. નજરે તો છતમા છેદ પાડતી પાડતી જેક છત વીંધીને સામે પાંચ પહોંચી ગઈ સામે દેખાય આ મસમોટું આકાર, ખાલી ખાલી માત્ર આકાશ ખીજું કશું નહીં આકાશમા માત્ર ઠેર ઠેર તાગએ! ઝગમગ ઝગમગ ચમકે વાદળ જેવું કોઈ નહીં હું અહીં પયારીમા છત પરથી ખરી પડેન માટીચૂના સિમેન્ટના આછા પાતળા થર હેઠળ દટાઈ ચૂક્યો છું. પડખુ ફરવાની ઈચ્છા થાય નહીં પયારીમા પણ હવે આ ઉપર ખડકાયેલ ભારને લીધે પડખુ ફરવું અશક્ય લાગે છે. આસપાસ ખુલ્લા હાથ લખાવું છું તો હાથમા કશું આવતું નથી હથેળીને સ્પર્શ થાય છે નજીકની ભીંતનો, પાછું ભય જેવું સળવળે છે, થાય છે આ ભીંત આટલી નજીક ક્યાંથી સરકી આવી મારી નજીક? પણ સમગ્રતું નથી જિભા થઈ અજવાળું કરી ભીંતને જોઈ લેવાની ઈચ્છા થાય છે, પણ વ્યર્થ પડખુ ફેરવી શકાતું નથી પયારીમા પડ્યા પડ્યા, ત્યાં જિભા થઈ અજવાળું કરવું એ તો તદ્દન અશક્ય લાગ્યું ફરી હાથ લખાવી નજીક લાગતી ભીંત પર હથેળી ફેરવી અને થયેતી શકાતું સમાધાન કરી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હા, આ ભીંત જ છે. હું હથેળી પસરાવતો ગયો, પસરાવતો ગયો. મને થયું આ મારી હથેળી નજીક સરકી આવેલ ભીંતને કેના ફૂટકડથી જોઈ ત મસી જણી રહી છે ક્યાંક સિમેન્ટ-ચૂનાના થર ઉખડી ગયેલ ત્યાં ઈંટનો સ્પર્શ થતા થયું આ ખજૂરાદો શિરપ જેવું છે. આગળગ્યો ત્યાં ક્યાંય સુધી ફરતી રહી, ખસ ફરતી રહી. ક્યારેક ઈંટ પરના અણિયાળા ટાકગને ભાગ આગગાને સ્પર્શી જતા આગળા હથેળી સમેત એકદમ ખચાઈ ફર ભીંતને ખીજે છેડે જઈ અડકાયા આ અડકાટના અવાજથી

ઘરમા પડવો ઘૂમી વળ્યો. મને થયું, હું આ પડવાના વનયમાં પથારીમા પડયા
 પડયો ગોળ ગોળ વલોવાયા કરું છું. પછંડાટ ખાઈ પડી રહેલ હથેળી હવે
 ભીંતને ખૂણે આગળ વધતી નય છે કચાક અટકે છે. કશાકને સ્પર્શે
 છે થભે છે કચાક ઘડીવાર અને પાછી ગરોળીની માફક કંથુક સૂઘતી
 કશાકને ગ્રહતી આગળ વધે છે ભીંતને એક ખૂણે આનીને અટકે છે.
 આગળીઓ કશાકને સ્પર્શે છે. અને વીજળીનો કારન્ટ લાગે તેમ પાછી
 ફેકાય છે પાછી કુનૂહવથી આગળ વધી એને જ સ્પર્શે છે કરોળિયાનું
 મસમોટું બળુ ત્યાં પથરાયલું હતું એમા આગળીઓ ધીરે ધીરે ભેરવતી
 નય છે. પડી તો હથેળી પણ તેમા ધીમેકથી ગરકાવ થઈ નય છે ઘોડીવારે
 છટકવાને છટપટાવ થાય છે. હથેળી આખી એમા સપડાઈ નીચ છે.
 મધ્યમા કચાક બેઠેલો કરોળિયો હજુ સુધી શાત બેઠો હતો એ ધીમેથી
 આગળ વધે છે આગળીને સ્પર્શે કંથુક ડબ્બે છે ધીમે ધીમે આગળીઓ
 નિશ્ચેત ત્યાં પડી રહે છે. હથેળી સૂકા પાદડાની જેમ ફકકતી ત્યાં જ
 સ્થિર થઈ ફાડેથી લગડી રહી હોય તેવું લાગે છે. આ છટપટાવ
 અને છટકવાની મથામણમા બળાના ક્રેટનાય તાંતણા તૂટી વેરવિખેર
 થઈ ગયા. થોડા મારા શરીર ફૂટે વીંટળાઈ ગયા એવો આભાસ
 વયા કરે છે.

ગળામા શોષ પડે છે. પાણી પીવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે પણ
 ઊભા કેમ કરીને થવાય એ મોટો પ્રશ્ન છે રેત મટોડાના થર હેઠળ
 પથારીમા દટાઈ ચૂક્યો છું; પડખુ ફેરવી શકાનું નથી ઉપરથી પાછા
 કરોળિયાના બળાના તાંતણા પથારી ફૂટે ઉપર નીચે મને વીંટળાઈ વળ્યા
 ગળામા એકઠું થયેલું થૂંક ગળી જવાય છે મોમાંથી ગળ સા થૂંક ઊડે
 ઊતારી દઉં છું. કંથુક ગળામા ઊડે ઊતરી ગયું એનો અવાજ મને
 સંભળાય છે આવો અવાજ ધ્યાનપૂર્વક કોઈ દિવસ સાંભળેલો નહોતો
 ફરીથી મોમા એકઠું થયેલું થૂંક પાછું ગળાની અંદર ઊતારું છું. પાછો
 એવો જ અવાજ સંભળાય છે અદર પાછી ગમરામણ થની હોય
 એમ શ્વાસ ઝડપથી ચાલવા લાગે છે. થાય છે આવો અવાજ તો

અગાઉ કદી સાબાજેવો જ નહીં. તરસ ખૂબ જ વાગી છે અને વાટે વારે થૂક ગજાની અદર ઊતરતું જાય છે. અવાજ મોટો ને મોટો થતો જતો હોય એમ લાગ્યા કરે છે. કોઈ કાળો મોટો ભમરો કાનની નજીક ખેસી અવાજ કરી કરીને કશું ફાગતો-ફાડતો કાનની અદર હમણાં જાંઠે ઊતરી જશે. કણ-મૂળને ફાડીને ખાઈ જશે ઘડીકમા. પછી પછો ઊડી જશે કાનમાંથી બહાર નીકળી દૂર દૂર હું પથારીમાં પડ્યો પડ્યા પ ખુ ય નથી ફેરવી શકતો ક્યારનો ગળામાં પડતો શોષ ધીમે ધીમે ઝાંછો થતો ગયો. થૂક બધું ગળામાં જાંઠે ઠેક ઠેકે ઊતરી ચૂક્યું. કાનની ભીતર બાજે ભમતો ભમરો બહુ ફોલી ફાડીને ક્યાંક ઊડી ગયો.

હું પથારીમાં એમ જ પડ્યો છું નિસ્તબ્ધ જીવ તો ક્યારની પ જીડી ગઈ છે ચાર ભીંતની વચ્ચે આઝો વેરો અધકાર છે. પહેલાં જેવો જ. શ્વાસોશ્વાસ ધીમી ગતિએ ચાલ્યા કરે છે-અટક્યા વગર. અધકારમાં અચેત જેવો પથારીમાં પડ્યો છું પથારીમાં પડ્યા પડ્યા કોની સાથે ખોનવું એમ થયા કરે છે. ખોનવું ય શું ? જીવમાં કદાચ ક્યારે બબડી લેતો હોઈશ જાગતા બહુ ઝોણું ખોનવાતું બને. ક્યારેક એવું બને, હું ખોલ્યો હોઉં તે મને પણ લાગ્યે જ સંભળાયું હોય જીવમાં કદાચ એમ નહીં થતું હોય બબડ્યો હોઈશ કે કશું અમથું ખોલ્યો હોઈશ ક્યારેક તો આ સાવ નજીક જાંઠેની ભીંતો સિવાય અહીં સાબળનાર પણ ફોણ છે ? ભીંતોને ક્યારેક ઢઢોળી પૂછ્યું હોય તો કદાચ મારા ખોનવાનો અર્થ મળી આવે હમણાં જ થાય છે, લાવ ભીંતોને ઢઢોળી પૂછી લઉં. મારા બધા બગડાટનો અર્થ. પણ વ્યર્થ. થયું, આ ભીંતોના પોપડા ખરશે થોડા વધુ એમાંથી અરથ તાગ્વતા ખીજું બધું ઝળાઝળ જાગે. બચશે થોડા ઝાકરા કે ખડી રેત અથવા તો આ ખર્ગ ગયેલ પોપડાના ન્યાને ક્યારેક લીંડ જેવું જાગી જાગે એની કૃત્રિમા ક્યાંક હું ખોલ્યો હોઈશ બબડ્યો હોઈશ જીવમાં કે જાગતા તે બધું ઢકાઈને પડ્યું મહેશે ત્યાં ને ત્યાં જીવ નથી આવતી. આ ગોડા ઘેરા જેવું શું

બળડવા બેઠો અહીં પડ્યો પડ્યો એવું બોલવા જઉં કે જીલના લોચા વળવા લાગ્યા. જીલ ઉપર શું અત્યારથી જ લીલ બાઝી ગઈ ? હું આગળ કશું બોલવા બળડવા મથું તો અવાજ ગળાની અંદર ધૂંટાય, વલોવાય ફર્યા કરે અંદર જ. બહાર ન આવે કશું. જીભની ટોચે લોચો વળી પાછું થૂંક લેવું લળી જઈ ગળાની અંદર ઊતરી જાય. ઊડે.

ઊંઘ આવતી નથી આ પરિસ્થિતિમાં ગૂંગળામણ વધવા લાગી. પથારીમાં પડખુ ડેન્વી શકાતું નથી. પીઠના હાડકા આમ જ પડ્યા પડ્યા ઓગળી જશે બન્ને પગ કાઢીએ ખીંચા ટોકી સ્થિર બધિર કરી દીધા હોય તેમ લાગીને પડ્યા છે છાતીની પાસળીઓ, ઉપર ખડકાયેલ ચૂના-સિમેન્ટ-માટીના થરના ભારને ધારણે અવળસવળ થઈ ગઈ કે શું એ ય પૂરું સમજી શકાતું નથી. શ્વ સોશ્વાસ તો ધીમે ધીમે ચાલ્યા જ કરે છે. એકધારે. અટક્યા વિના આ કરોળિયાના જળાના તાતણા શરીરની ચારેકાર વીટળાઈને વળગી પડ્યા છે એની લીસ પણ વધતી જતી લાગે. અંદર મૂઝારો થયા કરે છે ક્યારનો. ઊંઘતું તો નામ-નિશાન નથી પાછી તરસ લાગી. ગળામાં પાછો શોષ પડે છે. વધતો જાય છે. અધૂરામાં ઓછું હોય એમ પાછી આ હેડકી ઊપડી. એકાએક, હેડકી વધતી જ ચાલી. વધતી જ. આ હેડકી. અંદર ગભરામણ વધતી ચાલે છે. કપાળ ઉપર લાગ્યું પ્રસ્વેદબિંદુ જામતા અને નજીક પડેલ ઓશિકે ટપકી પડતા આમ ને આમ ક્યાંક કપાળ પ્રસ્વેદબિંદુમાં ઓગળી જશે થોડી ક્ષણોમાં એવો ભય પેડો. ભય ગભરામણ હેડકી મધુ વધતું જાય છે કાળકા સામે ગરબે રાસ ગવાતા હોય એમ અંદર બધું ધૂમ્મા કંપે છે, જીવ ક્યાંક છાતીની અવળ-સવળ થઈ ગયેલ કોઈ પાસળી ઝાલી ટકી રહેવા મથી રહ્યો હોય તેમ થાય. ઘડીકમાં આ હેડકી ઊપડી એકાએક એની લેવું આ પથારી સામે પડ્યા રહેવા અધકારમાં ઝગમગીને ઊડી જતું કઈક-એ એ શું ? એ શું ? શું હશે એ ?

તદ્ભવ ઔસ / રતિલાલ 'અનિલ'

મેટ્રિકની પરીક્ષા આપવા મુળર્થ જવું પડતું ત્યારના એ મેટ્રિક-પાસ છે એટલે અગ્રેજ મારી પેડે જાણે છે અને આખો દિવસ એમને અગ્રેજ ભાષા સાથે જ કામ રહે છે અગ્રેજ કંપની સ્ટાઈલની વ્યવસ્થાના મૂળા પ્રશ્ન સક પણ હોવા છતાં એમનામા અગ્રેજિયત નથી. અગ્રેજો ભારતમા આવ્યા તે પહેલાં અહીં એકે ઓફિસ નહોતી પણ એમના ગયા પછી ઓફિસો જ ઓફિસો છે, તેમની શૈક્ષમા તેઓ ખૂબ જ નમ્ર હોવાથી બિનસત્તાવાર ઔસ છે

ભારતીય હોવાથી એમને પોતાની સ્વતંત્ર ટેબિનની જરૂર જ નથી. સામૂહિક નેતાગીરીના જરાયે પક્ષકાર નથી, પરંતુ સહકાર્યકર્તાના વડા રૂપે સૌની સાથે પણ એકઠાની જેમ ઓફિસમા મોખરે ગામવાનું 'ઠીક' માને છે એમની લાઈનના એમના દરબજાના માણસો ટેબિનમા ખેસવામા મોટે ભાગે પોલીશન અને ગોણુ અશે રાહત અનુભવે છે, પણ એમનાથી સહકર્મચારીઓ પર સીધી નજર રાખી શકાતી નથી

એ લઘુસ્થાન તેઓ જોઈ શક્યા હોવાથી કેબિનકેદ એમણે ઠીક ગણી નથી.

એમના વ્યક્તિત્વ અને કર્મકાણ્ડનું અભ્યાસપૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યા પછી ઓફિસ લાઈફના નાયક-નાયિકાના પાત્રોવાળી નવલિકા લખી શકાય એમ નથી. તેમને પ્રેમમા રસ નહીં હોય એમ તો કમ કહીએ ? પણ પ્રેમ તેમને બંધનકર્તા નથી ! પ્રેમને પણ તેઓ 'ઠીક' જ ગણતા હશે !

શું તેઓ રોમેન્ટિક નથી ? રોમેન્ટિક માણસ કદી 'ઠીક' નથી હોતો એ અર્થમાં એઓને રોમેન્ટિક ન કહીએ પ્રેમમાં ચોકસાઈ અને પ્રમાણભાન રહેતા નથી - અને જોસમા એ ગુણો તો અવશ્ય હોવા જ જોઈએ. પ્રેમ એક અવ્યવસ્થાપૂર્ણ વ્યવસ્થા છે. જોસપ્રકૃતિના માણસ 'આ કેટલા દિવસ ચાલશે ?' એવી શકાથી જ પ્રેમને જુએ

ઓફિસના પાત્રો પરથી વાર્તા લખવા માટે ક્યા તો લેખકે સમાજવાદી હોવું જોઈએ, ક્યા તો રોમેન્ટિક (વાર્તા લખતી વખતે), જોસ ક્યા તો શોષણ કરે, ક્યા તો મહિલા સેક્રેટરી સાથે મીઠા સમ્બંધ રાખે, તેમની કેબિનમાં વારંવાર આવ જ કરે-તો વાર્તા રચાય ! આમણે તો કેબિન જ ન રાખીને વાર્તાના પ્લોટની કરોડરજીતુ જ દૂર કરી નાખી છે, અને શોષણ ના રે ના, એ તો કામ કરવા અને બરાબર કામ લેવામાં સંકુશળ છે ઓફિસમાં છોકરીઓ છુટક છુટક કામ કરી ગઈ છે અને કરે છે, પણ એઓ છોકરીઓ પર નહીં, એમના કામ પર જ નજર રાખે છે !

એઓ પ્રેમમાં રસ નથી લઈ શકતા એમ કહીને એમને અન્યાય ન કરીએ. ઓફિસમાં કુવારા છોકરા 'ઠીક' સંખ્યામાં છે, તેઓ કદાચ જોસ ન હોવાથી પ્રેમમાં રસ લેવાનું સહજ માનતા હશે એમના પ્રકરણોમાં તટસ્થભાવે ઠીક ઠીક રસ લેવો એ પણ ઓફિસકાર્યની જ

એક જવામદારી ગણાય, કાગળ કે પ્રેમમાં જે અવ્યવસ્થા આશરતો
અવગણ છે તે ઔદિમિક્તમાં ન પ્રવેશે એ જોસે તેનું ન લેઈએ ।

એઓ- નવનકયા વાયે છે પણ નાટકગીતી હોય તે વધારે
પર્મદ કરે છે અને નવનકયાના નાયક-નાયિકા પ્રેમ મિવાય ક્યારેક
તો ખીનું કંથુ જ કરી શકતા નથી, એમને ખીનું વાણુ ખીનું
કરવું પડે કે અનાયાસ થઈ જાય તે પણ પ્રેમ કરવાને કારણે જ ।
આમ, એમને પ્રેમમાં એ પ્રકારનો રસ છે

સમાજના મધ્યમ વર્ગમાં જનતા પ્રેમકર્ણો પ્રતિ એમનો
મનોભાવ 'કીક, એનું તો બન્યા કંઈ એવો છે એમાં તરસ્થતા કે
હિદામીનતા નથી માત્રિકના શેરુને કેટલું મહત્ત્વ આપવું અને
કર્મચારીની, ફરિયાદને કેટલું મહત્ત્વ આપવું, એમાં જે ચોગ્યતામાન
ગહેતું છે તેજ આમાં પણ ગહેતું ગમતું જોઈ હો, કોઈ ગાજકુટુંબમાં
પ્રેમપ્રકરણ બને પછી તે બ્રિટિશ રાજકુટુંબ કેમ ન હોય, તેમાં બને
'મોટા ખોટા' કે હોંચા કુલીન ધનનામાં પ્રેમપ્રકરણ બને તો ઠાવકી
રમિકતાથી એનો ગમારવાદ લે એટલું જ નહીં ઔદિમિક્તના કામમાં
વિલગ્ય ન થાય એવા સંમયે મહાકર્મચારીઓને ગસાસ્વાદ કરાવે પણ
ખર્ચ 'આં કંઈ એમનો પક્ષપાત ન ગણાય મોખીન બાઈને' ઈલિયાસ
બકરીનું દૂધ પીએ છે; પણ તેમાં કોને ગમ છે? ગાધીજી બકરીનું દૂધ
પીતા હતા એમાં તો હજી તમામ આશ્રમનાસીઓ ગમ લે છે । મધ્યમ
વર્ગના છોડગા-ઢાકરી પ્રેમ કરે એ કીક જેવે સમન્યા, પણ જીની હવેની
કે રાજમહેલમાં રોમેન્ટિક ઘટના બને એમાં 'વોલિટી' હોય છે, અને
જોમનું તક્ષણ પસંદગી પરથી જ પ્રગટ થાય તે ।

૧૨ એમને જોમ જહેતા સ કાય થાય એનું એ એમનામાં ઘણું
છે પટાવાળાની દરમ્યાનગીરી તેઓ પહેલી તારાખે, પહેલા તેમને અને તે
પછી દરજ્જાનાર એક પછી એક એમ સૌને ટેવલ પર કવર કપે પગારે

આપી જૂથ, એથી વધારે બહુ તો પાતાની સિગારટ લાવ એટલા જ હોવા વિશે તેઓ, 'ચોક્કસ' છે.

ચોક્કસ રહેવું અને ચોક્કસ ગળવા એ શુભ વળી એમને યોસના માનાહ સ્થાને પેશુ સ્થાપે છે. આમ એમનું વ્યક્તિત્વ રસ પડે એવું આકર્ષક છે. મૌલિક અને અજોડ અરસિકતા જેવું બીજું કશું લાગ્યે જ આકર્ષક હોઈ શકે !

'ગાધીજી બધું કામ હાથે કરતા' એમ કહેવું ખોટું છે, કારણ કે તેઓ ચરણુ વડે જ ચાલતા હતા. એ ન્યાયે બધું જ કામ તેઓ કરે છે એટલે બધો અન્યાય એમને ન કરીએ કેટલુંક આશુસારથી, કેટલુંક ખોખારાની, કેટલુંક અશુધાર્તા મૌનથી, કેટલુંક આકસ્મિક ઝડપી ચા થી, અને ક્યારેક બધું જ કામ માદગીના પ્રગટ લક્ષણ દ્વારા સૌ પાસેથી લઈ રાકે છે. અવગત, માદગીના લક્ષણ જ પૂરતા હોવાથી તેઓ કદી એ 'માદગી' પ્રગટ કરતા નથી. રવિવારે પણ તેઓ સ્વસ્થતાપૂર્વક ઓફિસે આવે અને નિયમ પ્રમાણે ચા પીએ અને હાજર હોય તેને અડધો કપ પોતે આપે ! આમ સયમી આત્મીયતા પણ એમનામા ખરી જ. 'સત્યતા' જાળવવી એ યોસનું અનિવાર્ય લક્ષણ ગણાય

ચહેરો જરાયે કડક નથી અને નમણો થે નથી, લાલઘૂમ પણ નથી, શ્યામ સુદર પણ નથી. યોસનો ચહેરો, વુડકટ પેન્ટીંગમા જ વેધકપણે પ્રગટ થાય એ નિયમથી એમનો ચહેરો પર છે, તો આરસ-પહાણની મૂર્તિમા કહારવો ય શક્ય નથી ચહેરે લાલ 'કીક'નો, અસાવ જેવું કશું જ નથી. કોઈ જ, સપૂર્ણ નથી એવા સ્પષ્ટ અભિપ્રાયમા 'યોસ'નું પૂર્ણપણું પ્રગટ થાય એની વિલક્ષણ સિદ્ધિ એમને 'વરેલી છે' એમ કહીએ તો એઓ રોમેન્ટિક ઠરે, અને રોમેન્ટિક હમેશા અવ્યવસ્થિત હોય છે, એટલે 'આત્મસાત' કરી છે, એમ જ કહીએ.

મળતાવડા ખગ ૨ હા પોતાના ટેબન સુધી ટ્રાઈને બોલાવવા કરતાં તેમના ટેબન પાસે જવા જોડતા ! દગેડ મિનિટના 'આન ૧૨ પિગ્ગિડ'મા બોસ કક્ષાના શૃદ્ધ સ્થ કરી નકે એવો વિનોદ કરે, સિગારેટના કસ ખેચે, મોઢામા મોઢી સિગારેટની પચ્છગીનો બોસગુણ એમણે અનુષ્ઠા જળની ગખ્યો છે આથી બોમની ઈમેજ જળવાય એટલે જળવાય જ !

એમની કક્ષાના હમપેશા સમોવડિયા મળવા આવે ત્યારે એ અચૂક 'માણસ' રૂપે પ્રચ્છન્નપણે પ્રગટ થાય, પણ આકેલી સમયમર્યાદાની છેદની મિનિટે તો તેઓ રૂટીન પોઝીશનમા ચોક્કસપણે આવી જ જાય ! ચોક્કસાઈ એટલે ચોક્કસાઈ—એમા કવેતાઈનુ કામ નહીં

ગરબાતે જ બોમપદે આવેનામા જે આકર્ષક બરડતા હોય છે તે ક્રમે ક્રમે ફરતી ચેંગ પગ પહોચેનાના મુખારવિ દે નથી હોતી અને ત્યાં બેઠા પછી એવી આકર્ષક બરડતા, કાષ્ટરેખાનો પ્રભાવ આણુવા જતા દેખાવે નાટક, પણ ગ્લમિસિએ પ્રહસન જ થાય છે

એમને તત્સમ નહીં, પણ 'તદ્ભવ બોમ' કહીએ. આમ છતાં એમની મરખામણી કોઈની ચે સાથે ન કરી ગકાય એટલા એ મૌલિક પણ છે અમુક જ પ્રકારની ચોક્કસાઈપૂર્વક કેળવેલી નિરસતા સાથે જ મૌલિક હોય છે. વિનસનો ભાગેવો હાથ અનન્ય હોય તો ફેટલીક ખડિત મનુષ્યતા ચે અનન્ય જ ને ? જાત પગનો કાગૂ એ પણ બોસિ જ નથી ? ભારતીય દર્શન આવા બોમિંગ પર જ રચાયેલું છે !

અર્જુન મૈરાળ્દના જનપદમા જમને 'અરજણ' થઈ ગયો, બ્રિટીશ કપતીમાટી આવેવો તત્સમ બોમ ભારતની વિવિધ ઓફિસોમા અનેક તદ્ભવ રૂપે પ્રગટ થયો એ તદ્ભવ રૂપોનો અભ્યાસ બહુ મનિક નીવડે એવો છે અગ્રેજી ધોરણની ઓફિસમા બોસ'નો ઉચ્ચાર જ સહેજ બદલાય છે, પણ દેશી સ્વભાવ અને સ્વરૂપના માલિકની ઓફિસમા પહોચ્યા ધ્વનિ અને બોધ પણ બદલાય છે. હવે કાસાનો ઘટ વગડે જ છે જ ક્યાં !

બે નવલકથાઓ

૧. મનનુ કારણ ૨. બાકી રાત — વિજય શાસ્ત્રી

વાંચ્યા પછી સામે રાખ્યા વગર જેને વિશે લખી શકાય એવી નવલકથાઓ બહુ ઓછી હોય છે. યોગાનુયોગે જ્યવત દળત્રીકૃત મરાડી નવલકથા 'અથાગ' નો જ્યા મહેતાએ 'મનનુ કારણ' નામે કરેલો અનુવોદ અને ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીકૃત 'બાકી રાત' સાથે સાથે વાચવામા આવી ગઈ. કોઈકે (બનતા સુધી ટોમસ હાડીએ) કહેલું કે 'A Novel is an Impression, not an argument' એ વાત આ બે કૃતિઓને વાચના યાદ આવી. બે કૃતિઓ આધુનિક જગતમા માનવ-પ્રેમની અને માનવઅસ્તિત્વની વિડખના આલેખ છે. માનવજીવનની કરુણતાનું આલેખન બે કૃતિઓનું લક્ષ્ય છે. નગરજીવનની વિગતો, નગરજીવનના વ્યવહારો અને નગરજીવનના માનવસ બધા બે કૃતિઓમાં આવે છે. 'સ વાદો, વર્ણનો અને નિરૂપણમા વરતાતી નાટ્યાકત્મકતા પણ બેના લેખકોની વિવક્ષણતાઓ બતાવે છે.

‘મનનું કારણ’ આમ છતાં વધુ પ્રભાવિક લાગે છે નિરૂપણમાં કયાય ગિચ્છિતતા નથી નવનકથા હોવા છતાં તેમાં ગદ્યની એક પ્રકારની ચુસ્તીનો અનુભવ થાય છે, કયાય પણ એકેય વાક્ય, એકે પ્રસંગ, એકે વર્ણન બિનજરૂરી નથી જે કંઈ છે તે બધું જ સાભિપ્રાય છે, લેખકને અનિષ્ટેત મર્મને વધુ પુષ્ટ કરનારું છે.

કૃતિનો નાયક દિગમ્બર સખનીસ એક વીમા એજન્ટ છે. તેને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે બીજી આકર્ષણ છે. અમુક પ્રકારની (ખાસ કરીને મામલ શરીરવાળી) સ્ત્રીઓ પ્રત્યે તેને વધુ આકર્ષણ છે. સુમી નામની એક સ્ત્રી સાથે લગ્ન પૂર્વે તેને સળધ છે પણ તેની માથે તે લગ્ન કરતો નથી કેમકે આ દિગમ્બરને ગાડો ભાઈ છે, વિધવા કાકી છે બીમાર મા છે, આ બધાને સાચવવાના છે એ કામ સુમીની સાથે લગ્ન કરતા થઈ થકે એમ નથી, કેમકે સુમી વૈભવશાળી કુટુંબમાં જન્મેલી છોકરી છે આની બીજી જવાબદારીઓ તે નમારી શકે તેમ નથી. આમ દિગમ્બર પ્રેમવિક્ષણતામાં જીવે છે તેનું લગ્ન ધરખુ એવી ચપૂ સાથે થાય છે ને ચપૂ સાથેની તેની સુહાગ રાતની ક્ષણે જ તેનો નાનો ભાઈ વસંત ગાકપણના અતિરેકમાં ચીસાચીસ કરી મૂકે છે ને દિગમ્બરની એ મધુર રાત્રિ ચૂકાઈ જાય છે. વસંત ચપૂનો દિયર છે પણ ધરખુ હોવા છતાં ચપૂ એને નમારી શકતી નથી. એને મેન્ટન હોસ્પિટલમાં મૂકી આવવા આવક કરે છે ત્યારે દિગમ્બર કહે છે

“વસંત તેનો કોણ ? દિયર. બધું બરાબર હોય તો દિયર. ત્રાસ થાય, તો કોઈ જ નહીં.”

(મનનું કારણ - પૃ. ૭૯)

માનવસંબંધોની વિગતો આહીં લેખકે વેધક કટાક્ષ દ્વારા ઉપસાવી છે. વસંત ચપૂનો દિયર ખરો પણ તે કયારે ? તે સાળોસમો હોય, બરાબર હોય તો. આ ‘તો’ મહત્વનો છે. સંબંધો, સગપણો બધું

ખરાબર હોય “તો” જ ટકાવવામા મોટા ભાગના લોકોને રફ હોય છે, બધા સંબંધો, સગપણો શરત જ હોય છે. કયાય કચુ ‘અણુગમતુ’ હોય, કાઈનો સ્વભાવ, કાઈની માગણીઓ તો કટ । ખૂચતા સંબંધોને ‘કાણુ ટકાવી રાખે ? ચ પૂર્વ’ પાત્ર આમ માનવમન બંધોમા પ્રવર્તતી વિકસનનાને ધાર આપે છે.

કૃતિનું નામ છે. “મનનુ કારણ” આ શીર્ષકની સાથેકતા ધનશ્યામ અને સુમીના દાપત્ય જીવન દ્વારા સમજાય છે ધનશ્યામ તંદુરસ્ત છે દેખાવડો છે, પૈસાદાર છે, એક આંતરે જે બધુ જીવે છે તે બધુ જ તેની પાસે છે, છતાં-છતાં તેની પત્ની સુમી એવું જોહેમિયન પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ ધરાવતા રહેમાન નામના માણસના પ્રેમમા પડે છે એવું શુ કારણ ? મનનુ કારણ । દિગમ્બરના કાકી વિધવા છે, લગ્નની ગતે જ કાકાનું અકસ્માતમાં અવસાન થયું છે ને તન્નજીવન વેશમાત્ર તેમણે ભોગવ્યું નથી, છતાં કાકાના કુટુંબમા જ તે આખી જિંદગી ગાળે છે, કેમ ? મનનુ કારણ । દિગમ્બરનો લાઈ વચ્ચે પ્રેમના આધાતમા ગાડો થઈ ગયો છે, એના જીવનની કરુણતા એ છે કે, એ મૅડિકલ લાઇનમા જવાનો હતો પણ એને લગ્નનું વચન આપનાર માણિકે એને અટકાવતા કહ્યું કે “ડોક્ટર નહીં, ફેમિલી લાઈફ ન મળે. રાતે વેળા-કવેળાએ વિઝિટ માટે જવું પડે એટલે વસત એનિ-નિયમીતમા ગયો.”

(મનનુ કારણ પૃ. ૧૧)

પણ એટલામા જ કોણ જાણે કેમ માણિક તેને ખાવે ખીજ સાથે પરણી ગઈ અને તેય ડોક્ટર સાથે ।

ખીજ પાણુ ધનશ્યામ સુમીના દાપત્યનો મેળ જામવો જ નથી. સુમીને છોડી ધનશ્યામ જતો ગયો છે. આવી લાણે સુમીને સ્વસ્થ ગણના દિગમ્બર તેને ત્યાં જાય છે અને જેની તેને સતત ઝખના નહેતી હતી તે સુમીને ચૂમનાની તેને તક મળે છે. અને તે વાદા વળાને જીવતી

‘મનનુ કારણ’ આમ છતાં વધુ પ્રભાવિક લાગે છે. નિરૂપણમાં કથાય શિથિલતા નથી નવનકથા હોવા છતાં તેમાં ગદ્યની એક પ્રકારની સુસ્તીનો અનુભવ થાય છે, કથાય પણ એકેય વાક્ય, એકે પ્રસંગ, એકે વર્ણન બિનજરૂરી નથી જે કંઈ છે તે બધું જ સાભિપ્રાય છે, લેખકને અભિપ્રેત મર્મને વધુ પુષ્ટ કરનારું છે.

કૃતિનો નાયક દિગમ્બર સખ્તીસ એક વીમા એજન્ટ છે તેને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જાતીય આકર્ષણ છે. અમુક પ્રકારની (ખાસ કરીને માનવ શરીરવાળી) સ્ત્રીઓ પ્રત્યે તેને વધુ આકર્ષણ છે. સુમી નામની એક સ્ત્રી સાથે લગ્ન પૂર્વે તેને સખધ છે પણ તેની સાથે તે લગ્ન કરતો નથી કેમકે આ દિગમ્બરને ગાડો ભાઈ છે, વિધવા કાકી છે ખીમાર મા છે, આ બધાને માયવવાના છે. એ કામ સુમીની સાથે લગ્ન કરતા થઈ શકે એમ નથી, કેમકે સુમી વૈભવશાળી કુટુંબમાં જિજ્ઞેક્ષી છોકરી છે આની બની જવામદારીઓ તે નસારી શકે તેમ નથી. આમ દિગમ્બર ‘પ્રેમવિકળતામાં’ જીવે છે તેનું લગ્ન ધરંરખુ એવી ચપૂ સાથે થાય છે ને ચપૂ સાથેની તેની સુહાગ રાતની ક્ષણે જ તેનો નાનો ભાઈ વસત ગાડપણના અતિરેકમાં ચીસાચીસ કરી મૂકે છે ને દિગમ્બરની એ મધુર રાત્રિ ચૂકાઈ જાય છે. વસત ચપૂનો દિયર છે પણ ધરંરખુ હોવા છતાં ચપૂ એને નમાઈ શકતી નથી. એને મેન્ટલ હોસ્પિટલમાં મૂકી આવના આગ્રહ કરે છે ત્યારે દિગમ્બર કહે છે

“વસત તેનો કોણ ? દિયર. બધું ખરાબર હોય તો દિયર. ત્રાસ થાય, તો કોઈ જ નહીં.”

(મનનુ કારણ - પૃ. ૭૯)

માનવસખધોની વિડમ્બના અહીં લેખકે વેધક કટાક્ષ દ્વારા ઉપસાવી છે. વસત ચપૂનો દિયર ખરો પણ તે ક્યારે ? તે સાળોસમો હોય, ખરાબર હોય તો. આ ‘તો’ મહત્વનો છે. સખધો, સગપણો બધું

બરાબર હોય “તો” જ ટકાવવામા મોટા ભાગના લોકોને રસ હોય છે, બધા સંબંધો, સગપણો શરત જ હોય છે. કંચાય કથુ, અણુગમનું હોય, કોઈના સ્વભાવ, કોઈની માગણીઓ તો કટ ! ખૂચતાં સંબંધોને કોણ ટકાવી રાખે ? અપૂર્વ પાત્ર આમ માનવસંબંધોમાં પ્રવર્તતી વિકસનનાને ધાર આપે છે.

કૃતિનું નામ છે. “મનનું કારણ” આ શીષકની સાર્થકતા ધનશ્યામ અને સુમીના દાપત્ય જીવન દ્વારા સમજાય છે ધનશ્યામ તંદુરસ્ત છે દેખાવડો છે, પૈસાદાર છે, એક આંતરે જે બધું જોઈએ તે બધું જ તેની પાસે છે, છતાં-છતાં તેની પત્ની સુમી એવું જોહિમિવન-અકારનું વ્યક્તિત્વ ધરાવતા રહેમાન નામના માણસના પ્રેમમા પડે છે, એનું શું કારણ ? મનનું કારણ ! દિગમ્બરના કાફી વિધવા છે, લગ્નની રાતે જ કાકાનું અકસ્માતમાં અવસાન થયું છે તે લગ્નજીવન લેશમાત્ર તેમણે ભોગવ્યું નથી, છતાં કાકાના કુટુંબમા જ તે આખી જિંદગી ગાળે છે, કેમ ? મનનું કારણ ! દિગમ્બરનો ભાઈ વસત પ્રેમમાં આઘાતમાં ગાડો થઈ ગયો છે, એના જીવનની કરુણતા એ છે ‘કું’ એ મૈડિકલ લાઇસન્સ જવાનો હતો પણ એને લગ્નનું વચન આપનાર માણિકે એને અટકાવતાં કહ્યું કે “ડોક્ટર નહીં, ફેમિલી લાઈફ ન મળે. રાતે વેળા-કવેળાએ વિઝિટ માટે જઈ પડે એટલે વસત એન્જિનિયરીંગમા ગયો.”

(મનનું કારણ ‘૫. ૧૧’)

પણ એટલામા જ કોણ જાણે કેમ માણિક તેને, પદ્મે બીજા સાથે પરણી ગઈ અને તેવ ડોક્ટર સાથે !

બીજી પાછું ધનશ્યામ સુમીના દાપત્યનો મેળ જમતો જ નથી. સુમીને છોડી ધનશ્યામ જતો રહ્યો છે. આવી ક્ષણે સુમીને સ્વસ્થરાખવા દિગમ્બર તેને ત્યાં જાય છે અને જેની તેને સતત ઝખના મહેતી હતી તે સુમીને ચૂમવાની તેને તક મળે છે. અને તે વાકા વળાંને ઊઘતી

સુમીના પેટ પર ચુબન કરે છે ને ગભરાઇને ઝોરડા બહાર નીકળી
ઘેર પહોંચે છે. ત્યારે ચપૂ તેને પૂછે છે,

‘ધનશ્યામભાઈ અવ્યા ?’

‘કાણુ બાણુ ! કેમ ?’ ચપૂની નજર મને વિચિત્ર લાગી

‘તમે અત્યાર સુધી ક્યા હતા ?’

‘કેમ ?’ મારા ચહેરા પર કાઈ ફેર પડ્યો કે શુ, કાણુ બાણુ !

‘નરહરિ આવ્યો હતે—’

‘કેમ ?’ (સુમી ભગતી હતી કે શુ ?)

‘સુમી ગઈ !’

આ સાંભળી દિગમ્બરને થાય છે—

‘મેં તેના પેટ પર ચુબન કર્યું, ત્યારે તે જીવત હતી કે મરેલી ?’
(મ. કા. પૃ ૧૫૫)

દિગમ્બરને આ ક્ષણે રડવું આવી ભય છે પણ ચપૂ ગેલેરીમા
જીભી હતી મારી તરફ જ નોતી હતી. હું એકદમ ચોર જેવો થયે.
મારે રડવું યોગ્ય નહોતું. ચપૂના દેખતા તો બિલકુલ યોગ્ય નહોતું.
(મ. કા. પૃ ૧૫૫)

માણસ સબધના બધને કેવો બધાયો છે કે રડી પણ શકતો
નથી ? અને એ જ માણસ સબધના બધને ચપૂ સાથે કેવો બધાયો
છે કે ચોરની જેમ ખૂણામા જઈને રડવું પડે છે !

રહેમાન, જેને લીધે સુમીનું મોત થયું છે, તેને આ બખર
આપવા દિગમ્બર કૌન જોડે છે, પણ—

‘કૌન ફક્ત વાગતો રહ્યો .. .’ (પૃ. ૧૫૬)

જેવા વાક્યાઈ દ્વારા નાટ્યાત્મક રીતે રહેમાનનું પણ મૃત્યુ સૂચવી
દીધું છે

પ્રેમ / સ્ત્રીપ્રરુપમળધ / એકસ જેવા સળધા અને તેમા રહેલી વિડમ્બનાઓ, કરુણતાને વેધક રીતે રજૂ કરતી (કદાચ પછાત વાચકોના ભવાચકાવે એવી) કૃતિના શ્રાવ્યતા અનુવાદ બદલ એ જાણુ અભિનંદનને પાત્ર છે એક તો પ્રકાશક ! હા, પ્રકાશક. પ્રકાશકે (શિવજી આશરે) આ નવવકથા વાચી. એમને ગમી ને અનુવાદ કરાવકાઓ પીળા બધા મહેતા-ખુદ અનુવાદિકાને

૨. બાકી રાત

બક્ષીની 'બાકી રાત' કદાચ ઘણા વખતે બક્ષીની નવન વાચવા લાંબી એટલે કદાચ બક્ષીના જૂનો 'આકાર' પેરેલિસિસનો મિબબ ફરી (જો કે એ જો તીવ્ર) માણુવા મળ્યો એટલે, કદાચ એમા માનવજીવનની ઓકોનરે કહેલા Submerged Characters જેવા સામાજિકતાના ધારાધારણીની બહાર જીવવા, જીવતા મથતા પાત્રોની વાત થઈ છે એટલે, ગમે તેમ પણ ગમી

આમ તો વાત સાવ મીઠીસાદી છે કેવા નામની એક જાણીના લેખકની પત્ની વિધવા થઈ છે અને પછી વિકાત શાહ નામના પોતાનાથી હિમરમા નાના એવા યુવાનના સપર્કમા આવે છે અને પ્રેમમા પડે છે. કેવાને બાળક જોઈએ છે એટલે તે વિકાત દ્વારા મેળવે છે. વિકાતને તેની ખજાર નથી ખજાર પડે છે ત્યારે હિંમેગઈને કેવા પર હુમલો કરે છે ને માને છે કે કેવા મરી ગઈ છે એટલે આત્મહત્યા કરી લે છે પણ કેવા જીવી જાય છે આમ કયાસાર તો સાવ અ-નરિટ ને ટૂંકા છે

પણ બક્ષીના સવાદો, બક્ષીના વર્ણનો, પાર્ટીઓ, પ્રકૃતિધામો, હોટેલો, ફલોટોના વર્ણનો હજુય માણુના ગમે એવા છે. કૃતિમા ગમ્ય ને કરુણનું નિઃપણુ માનવજીવનની, ખાસ કરીને પ્રેમની લાગણીની સાથે સંકળાયેલી કરુણતા, બક્ષી આલેખવા મળ્યા છે બધું જ મળવા જતા કશું જ ન રહે એવા માનવજીવનને આલેખતુ બક્ષી પચદ કરે છે કદાચ

આ જ માનવજીવનનું સત્ય છે હાડીએ કહેલું તેમ 'Life offers to deny' ક્યાને વિદ્વાત મળ્યો, વિદ્વાતનો પ્રેમ મળ્યો પણ પ્રેમનું સુખ ન મળ્યું. આ વિસંગતિ યા Absurdity જ કરુણનો વિભાવ છે અને કૃતિનો રસ અહીં જ રહેલો છે.

બક્ષીના, જે કે ગણેતા મુજબના કટાક્ષો, સંવાદો ક્યારેક (હવે 'ક્યારેક') આસ્વાદ્ય બને છે જેમ કે "મુ બઈમા સાડી અને પ્લાસ્ટિક મેચીંગ થાય છે-પતિ અને પત્નીનું મેચીંગ થતું નથી!" (પૃ ૧૦૯)

"બહુ ચાલાક બાળકો ટ્રેજિક લાગે છે અને બહુ ચાલાક છુદ્દાઓ કોમિક લાગે છે." (પૃ ૯૦)

પણ ક્યા, વિધવા ક્યા, સુખી થવા મથતી ક્યાને સત્તાનસુખ તો મળે છે પણ ત્યારે એ સત્તાનના પિતાએ આત્મહત્યા કરી લીધી હોય છે લગવાન કોઈપણ સુખ નિર્લેખ, અણીશુદ્ધ આપતો નથી અખોટયુ સુખ મળતું જ નથી, સુખ પણ કશીક કરુણતાથી ખરડાઈને જ મળે છે એ સત્ય ક્યાના પાત્રમાંથી જન્મે છે. આટલું ન હોત તો બક્ષીની વાચાળતા, દેખાઈ આવે એવી નાટ્યાત્મકતા, પ્રયત્નો દેખાઈ આવે એવી લખાવટ બહુ મજા ન આપે. પણ After all બક્ષી આ બધી જ જૂની સામગ્રી છતાં માનવજીવનની કડુણતા (જે કે એવ નવી નથી છતાં તે)-નું નવા સદર્શો દ્વારા થયેલા નિરૂણ વડે એક સ્પર્શક્ષમ નવન આપી શક્યા છે એ ન સ્વીકારવામાં મોઢાપણ ગ્રહેલું ગણાય □
૨૬ ઓક્ટો, '૮૮

× ગાંધી રાત (નવલકથા) ૨-૨૬ કાન્ત બક્ષી - પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્યમંદિર, મુબઈ-અમદાવાદ કિમત રૂ. ૧૫-૦૦.

મનનું કાગળ (નવલકથા) જયવંત દળવી - અનુ જ્યા મહેતા, પ્રકાશક : વૉરા એન્ડ કંપની, ગાંધી એમ્પર્સ, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧, કિમત રૂ. ૮-૫૦.

પ્રકાશ બી. એ / માદીપતિ

‘આ શરદીમા બહુ દૂર સુધી ફરવા ન જતો’ એની શીખ આપનારને ખબર નહોતી હોય કે પ્રકાશ બહાર જાય છે ત્યારેય તે પોતાનામા જ હોય છે

- પ્રકાશને પોતાનામાથી બહાર જવાની ઈચ્છા જ થતી નથી, કોઈ કોઈ વાર ભય લાગે છે, કચાક મારામાથી બહાર તો જતો નથી ને ?

કોઈ પોતાની બહાર ઉસેટાઈ જાય છે, સજા રહે છે અને પોતે બહાર કોઈ દ્વારા ઉસેટાઈ ગયો હોય છે.

કેઈ શું ? ઘણા બધા ઉસેટાઈ જવા માટે જ બહાર જાય છે ને ?

કોઈ પોતાની બહાર જલકયા કરે છે એકાએક ક્ષુબ્ધ થઈ જાય છે ત્યારે લાગે છે કે અસ્પૃશ્ય લાસતુ તે તો ઉઝળેા હતો . કશુંક હતુ તે ઉઝળીને બહાર નીકળી જતુ હતુ

કોઈ પોતાની બહાર શું જઈ રહ્યુ છે તે જ સમજી શકતો નથી ।

કોઈ ખસ પ્રતીક્ષા જ કર્યા કરે છે । પણ કોઈ એક જ અતિથિ વાચી શકે ‘વેતકમ’ એવી લિપિ આખમા આલેખીને ।

કોઈ વળી પોતે જ બહાર ગયો છે તે પાછો ફરે એની રાહ જોયા કરે છે !

કોઈ કટકે કટકે થોડા થોડા બહાર જાય છે, થોભી થોભીને આગળ વધે છે, થોભે છે, એમ જ કટકે કટક થોભી થોભીને પાછો ફરે છે...

પણ પ્રકાશ બહાર જાય છે ત્યારે પણ પોતામા જ રહે છે.

આ જગત મારામાથી પ્રગટ થયું છે એવી કોઈ આધ્યાત્મિકતામા પ્રકાશને ગમ નથી. બહાર ઘણું બધું અનિચ્છનીય એવું પણ છે—ને મારામાથી શી રીતે બહાર પડે ? એવા તર્કથી, એ આધ્યાત્મિકતાથી દૂર રહી છે

પ્રકાશ એક માણસનું નામ છે.

એ કદી પોતાનામાથી બહાર જતો નથી તે માત્ર પોતાને જ જુએ છે એવું નથી તે બધું જ જુએ છે અને પોતામા સમાવી લે છે, અથવા પોતે છે એટલે આ બધું છે એવું સ્વીકારે છે.

બધું જ ‘હું’માં સમાયું છે એ પ્રકાશ જાણે છે, આથી જ બહાર છે તે મારો જ વિસ્તાર છે અથવા વિસ્તાર એ ભ્રમ છે, હું જ હું-મારી બહાર કશું નથી

દુનિયાનો નકશો લઈને પ્રકાશ ખેસે નહીં એક ઈચ્છ દીઠ દસ કિલોમીટરનો ગ્રેડ એ સ્વીકારે નહીં. એ પોતાની છાંયી લઈને ખેસે અને સમસ્તને પામી જાય !

એ ઘણી ાર બહાર જતો દેખાય છે અને ‘બહાર’ મનાને ખોટી પાડે છે. ન્યા હોય છે ત્યા એ જ હોય છે, એ જ સત્ય બાપા બ્રહ્મનારા બૂલી જાય છે. એ જ હોય ત્યા પછી બહાર કે પોતામા—એ તો શબ્દજન છે !

‘—સમુદ્રમા તીર બધા પ્રવેશે’ એ કઈ દર્શન નથી. જ્યાં બહાર જવાનું જ નથી, ત્યા બહારનું શું પ્રવેશે ? બહાર શું છે ? જે ‘હું’ સાથે સંલગ્ન નથી કે ભળી નથી ગયું તે છે જ કયાં ?

હું હોય છે ત્યારે પેરિસનો અર્થ હોય છે, હું હોય ત્યારે બ્યુટીનો અર્થ હોય છે, હું હોય છે ત્યારે શેરમેઈનનો અર્થ હોય છે

પ્રકાશ પેગિસ જતો નથી, ખુટી પ્રકાશની બહાર હતી જ નહીં, શેમ્પેઈન પ્રકાશ પીધો નહીં તે પહેલા એ હતો ન હતો-અર્થાત્ જ નિરર્થક છે !

પેતુ 'પુષ્પ ખીલતું જ નથી ! પ્રકાશ ખીલે છે એ સાચુ છે અને પ્રકાશ ખીને ત્યારે પુષ્પ જ શુ, આદની ચે ખીલતી જ હોય ને ! બધુ, પ્રકાશમય છે ,

પ્રકાશ પુષ્પમય નથી, પ્રકાશ આદનીમય નથી બધુ પ્રકાશમય છે. હા, પ્રકાશ બહાર નથી, પોતામા જ છે, છતાં કોઈ કોઈવાર પોતામા પાછો ફરવા પ્રયત્ન કરતો હોય એનું ખીલતે લાગે, પણ એવુ નથી. પ્રકાશ પોતની જિંદગીનુ પરચીસમુ વર્ષ સભારે, એમા પોતામા પાછા ફરવા જેવુ કયા છે ? ક્યારેક આપણે પર્ગ નથી ખજવાળતા ? એ કઈ પર્ગમા પાછા ફર્યા એવુ કહેવાય ?

પ્રકાશ ખી. એ. -એટલે ખી. એ પ્રકાશ એમ એ કહેો તો એ સ્વીકારે જ નહી, એમ. એ શુ છે ? હશે-જે હોયે તે, કશો જ અર્થ નથી એતો.

પ્રકાશને પોતામા રહેવું ફાવી ગયુ છે એમા એ સુરક્ષિતતા અનુભવે છે. પૃથ્વીને ચામડાથી મઢવા કરતા જોડા શીવડાની પહેરી લેવાતુ શાણપણુ જેને સૂઝતુ તે આ પ્રકાશ ખી. એ. જ હશે ! જોડામા પગ સુરક્ષિત છે-પોતામા પ્રકાશ સુરક્ષિત છે પોતે સુરક્ષિત હોય ત્યા સુધી બહાર, દેખાતુ એનામા હોય છે, અને ન સવરે ત્યારે નથી હોતુ ! પ્રકાશ પોતાને જ સઘરે છે, સાચવે છે, પોષે છે, વધારે ને, વધારે સવન, નક્કર કરે છે

પ્રકાશ માટે પ્રકાશ સિવાય કશાનો જ અર્થ નથી. આ દુનિયાનો અર્થ જગત ન થાય, પ્રકાશ થાય છે એ પ્રકાશ જાણે છે અને એ જે નથી જાણતા તે પ્રકાશને ઓળખી કે સમજી નથી શકતા પ્રકાશ કાંઈની સાથે વાન કરે છે, હુ-થી ! વાત સકેલાય છે હુ-થી ? ના,

હું-ને વાતની જરૂર જ ન રહી, વાત ન રહી-પ્રકાશ તો હતો તે હતો-
'રહ્યો'ના અર્થ શો ? એ છે એટલે છે.

પ્રકાશ અતરુમુખ છે ?

આવી આધ્યાત્મિક પરિભાષા સાથે પ્રકાશને કુગો સંબંધ નથી,
અતરુમુખ શા માટે હોય ? પોતાને શોધવા ? પણ પ્રકાશ ખોવાયો જ
નથી ! વાસ્તવમાં પ્રકાશમાં બધું ખોવાઈ ગયું છે, પણ પ્રકાશને જરૂર
પડે છે ત્યારે તેને તરત જ મળી જાય છે ! અને જરૂર ન હોય એવા
કશાનો કશો જ અર્થ જ નથી ! અર્થ એક માત્ર છે-પ્રકાશ !

પ્રકાશ જેને અંજલિ આપે છે તે મરી ગયો હોય છે, પ્રકાશને
અંજલિ આપવાની ઈચ્છા થઈ એટલે, એમ નહીં પ્રકાશે અંજલિ
અ પી માટે પેસો માણસ મરી જ ગયો હોય ને !

આ બધું 'અદ્ભુત' લાગે છે ને ? ના, એ અદ્ભુત નથી, સાવ
સામાન્ય છે, સામાન્ય જ 'સર્વત્ર' છે હું સર્વત્ર છે-સર્વત્ર કંઈ જ
નથી ! કવેતાઈ કરો તો પોતાની બહાર જવા વિશે ખોલો, પણ કવિતા
એટલે પોતાને જ કુલાવવા - ફેલાવવાની પ્રક્રિયા !

પ્રકાશ સચવાઈ રહ્યો છે, કારણ કે તે પોતાના સિવાય કશાને
સંધરતો નથી પ્રકાશ સિવાય ખીજું કશું જ નથી, કશું હોય છે ક્યારે ?
પ્રકાશને જરૂર હોય છે ત્યારે ! પ્રકાશને ઈશ્વરની જરૂર પડે ત્યારે ઈશ્વર
હોય છે, ચ ની જરૂર હોય ત્યારે ચા હોય છે જરૂર નથી હોતી ત્યારે
કશું જ નથી હોતું !

પ્રકાશ શું છે ? પ્રકાશ બધું છે-એના સિવાયનું તે શું છે ?
કશું નથી ! ઉપયોગ હશે ત્યારે હશે !

પ્રકાશ કોણ છે ? લ્યો, આવું અનુભવપૂર્ણ, સરમાળપણું ને
ક્ષોભ સાગ નહીં !

પત્રચર્યા / નિરંજન લગતનો પદ્ધતીય અભિગમ

ત ત્રીશ્રી • 'ક કાવટી'

‘ધ ઇલસ્ટ્રેટેડ વીકલી ઓફ ઇન્ડિયા’ના તા. ૭ થી ૧૩ ડિસેમ્બર ૧૯૮૦ના અંકમાં ગુજરાતી સાહિત્ય વિશે નિરંજન લગતે મામકાની ટીપ બનાવી હોય એવો લેખ આપ્યો છે. બિનગુજરાતી વાચક એ વાંચીને ગુજરાતી સાહિત્ય વિશે જે છાપ ધારણ કરે એ કમનસીમે એકાગ્રી અને સિક્કતપૂર્વક અમુક સાહિત્યકારોને જ પ્રકાશમાં આણે અને અમુકને એટલી જ સિક્કતપૂર્વક ઢાંકી દે એવી હોવાની.

ગાંધીયુગની વાત કરતા સુધી એમણે નિર્મમતાનો અને નિરુપદતાનો અભિગમ રાખ્યો. પણ સમકાલીન સર્જન વિશે વાત કરતા એમણે દિગ્ગીરા મહેતાના ‘દૂરના એ સૂર’ને ‘એક માત્ર’ ‘આધુનિક નિબંધકાર’ કહી ઓળખાવ્યા. કેમકે બાળપણની સ્મૃતિનું યુવાવસ્થામાં કરેલું સ્મરણ/નિરૂપણ એમા છે.

સુરેશ જોષીના ‘જનાન્તિકે’નું ગદ્ય, તેમાના કદપનો, વાસ્તવની નરી સ્થૂળ પ્રતિકૃતિ નહોં આપતા તેનું કરેલું Retraction વગેરે આધુનિકતાની સામગ્રી શું નિરંજનભાઈને નહોં દેખાઈ હોય ?

જે ‘જનાન્તિકે’નો નામોદ્દેશ પણ તેઓ ન કરતા હોય તો તેમના નિબંધ સાહિત્ય વિશેના જ્ઞાન વિશે વહેમ જાય તેમ છે.

પણ એવું નથી. તેઓ ‘જનાન્તિકે’ની આધુનિકતાથી અપરિચિત હોય એવું બનવાનો સંભવ નથી જ.

તો પછી કાંઈ “બીજા કારણસર” તો હોવું જોઈએ તેમણે ટાળ્યો હશે એવું માનવા લાયકાઈએ જોએ. એ કારણ તે એ હોઈ શકે કે આધુનિકતાના પ્રણેતા તરીકેનો યશ સુરેશ જોષીને તો ન જ આપવો ! લાલશ કર સિતાશુની છમીઓ અને સુરેશ જોષીનું વ્યંગ્યચિત્ર એવી વ્યવસ્થા પણ શુદ્ધ દાનંતથી થઈ હોવા વિશે શંકા જાય છે.

વળી આધુનિક કવિતામાં ગુલામ માહેમ્મદ ગેખનો ઉલ્લેખ જ નહીં
વિવેચનાત્મક અને - અંગત એમ - નિબંધના બે પ્રકારની વાત
શરૂ તો કરી પણ પછી વિવેચનાત્મક લેખોની વાત કરવી છોડી દીધી
કદાચતે અનિરૂદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ સુમન શાહ, શિરીષ પંચાલ વગેરેનું
'નામ' થે દેવું પડે !

આમ, સમગ્રપણે જોતા ઉક્ત લેખ નિર્દોષ પ્રાયકને ઘણી
મહત્ત્વની વિગતો વિશે ક્યાં તો 'ગેરરસ્ત' દોગવે એવા છે. આ તો
સંપૂર્ણપણે અધારામાં રાખે એવા છે.

—અમદ

નિર્લજ્જ અપહરણ

ગુજરાતી ગ્રન્થકાર શ્રોણીના સંપાદક ડૉ. રમણલાલ જોષીએ
શ્રોણીના ત્રેવીમમા પુસ્તક તરીકે ૨૪ રમણલાલ દેસાઈ ઉપર પસંદગી
ઉતારી એ વિશે નખવાનું કાર્ય શ્રી દીપક મહેતાને સોંપ્યું 'સંપાદકીય'માં
ડૉ. રમણલાલ જોષીએ નખ્યું છે કે, 'ગુજરાતી ગ્રન્થકાર-શ્રોણી ની
આ ત્રેવીમમી પુસ્તિકા છે. અર્વાચીન સાહિત્યના અને ખાસ કરીને
નવનકથા અને ટૂંકી વાર્તાના ગ્રંથોના - અભ્યાસી શ્રી દીપક મહેતાએ
એ તૈયાર કરી આપી તે માટે તેમનો આભારી છું'

શ્રી દીપક મહેતાએ કેમી સાઈઝની જે પુસ્તિકા તૈયાર કરી
આપી તેનો સ્વચ્છ સ્વીકાર કરતા પહેલાં સંપાદકશ્રીએ એ વાચ્યવી તો
હતી ! એ વાચ્યા પહેલાં મારો રમણલાલ પરનો 'ધિસિસ' સંપાદક
વાચ્યો હોત તો તેમણે વાસ્તવિક રીતે મારો સ્વચ્છ સ્વીકાર કરવો
પડ્યો હોત ! રમણલાલ વિશે લખવા માટે સંપાદક મારી ઉપેક્ષા
કરવા તો ગયા પણ અતે તો તેમને ભાઈશ્રી દીપક મહેતા જેવા
આક્રમણ દ્વારા મારું જ લખાણ પાપ્ત થયું છે ! આપણા વિદ્વાનો
મોટા મોટા કામો ઉપાડે છે ત્યારે કેટલા બેજવાબદાર હોય છે,
ત્યારે કેટલા અજ્ઞાન અને પક્ષિન હોય છે તેનો ઉક્ત પુસ્તિકા ખ્યાલ
આવે છે. જે નાકિતએ અમુક વિષયમાં સતત પરિશ્રમ ઉઠાવીને

નિષ્કાથી જામ કયું । હોય તેને એ કાર્ય સોંપવાને બદલે
પોતાના અંગત સબધીઓ, મિત્રો યા અનુયાયીઓને કોઈ
પણ કામ સોંપી દેવાનું કેટલું વિઘાતક નીવડે છે એ પણ શ્રી દીપકની
ઉક્ત પુસ્તિકા દર્શાવે છે 'ક્રીડીસીઝમ ઈન ફ્રેન્ડશીપ'નો જાહેરમાં વિરોધ
કરતા ડૉ. રમણલાલ પોતે જ એ દુષણમાં કેવા સપડાયા છે એ તો
ધણી સમયથી અનુભવે જોઈ શકાય છે

રૂવ. રમણલાલ દેસાઈ ઉપરની લગભગ સીતોર પાનાની આ ડેમી
સાક્ષરની પુસ્તિકા માં શ્રી દીપકે આરભના ત્રીસેક પાના અને અનંતના
લગભગ પાંચેક પાના મારા પીએચ, ડી.ના થિસિસ 'રમણલાલ વ.
દેસાઈ : વ્યક્તિત્વ અને વાર્તા, ૧-૨'માંથી સીધા ઉકાળ્યા છે । સ્વ.
રમણલાલની નવલકથાઓ વિશેની તેમની કેટલીક કૃતિનિષ્ઠ સમીક્ષાઓ
બાદ કરતા નવલકથાઓની ભૂમિકાનો સારસક્ષેપ તેમણે મારા
'થિસિસ'માંથી ઉકાળ્યો છે. અને રમણલાલના નાટકો ટૂંકી વાર્તાઓ,
અભ્યાસગ્રંથો, આત્મકથા જીવનચરિત્રો, કાવ્યો વગેરેમાં આ માદ સીધું અને
નિર્લજ્જ કહી શકાય એવું અપહરણ કયું છે. રમણલાલના જીવન
અને ઘડતર સબધે જે માહિતી તેમણે આપી છે તેમ જ રમણલાલની
તેમના અનુગામીઓ ઉપરની અસર સબધે તેમણે જે રૂઝૂઆત કરી
છે તે વિશેનું મૂળ સંશોધન આ લેખકનું છે આ રીતે કોઈ પણ
લેખકની 'શોધ'ને વટાવી ખોવાતું આવું ઉધાડું અનૈતિક અપકૃત્ય
ભાઈ દીપક શી રીતે કરી શક્યા એ ઘટના મારા જેવા માટે
આશ્ચર્યનો મહાસાગર બની છે. સપાદક 'એ લખ્યું છે એ મુજબ
'નવોદિત અભ્યાસી વિવેચકોમાં શ્રી દીપક મહેતાની ગણના થાય છે' (૧)
આપણા નવોદિત અભ્યાસી વિવેચકો' જે ખરેખર અત્રા જ હોય તો
જીજ્ઞાસી સાહિત્યનું લવિષ્ય કેટલું કુગાળ હશે એ કહી શકાતું નથી.

—ડૉ. હસમુખ દોશી

(જીજ્ઞાસી ગ્રન્થકાર શ્રીશ્રીનું ત્રેવીસમું પુસ્તક (ક્રમક્રમ પ્રકાશન,
અમદાવાદ) 'રમણલાલ વ. દેસાઈ : એક ઉધાડું અને નિર્લજ્જ
અપહરણ'માંથી.)

(૧૬માં પેજથી ચાલું)

આગતી પછી મંદિરથી પાછા આવવાના હતા, આવી અમે વિચાર્યું કે, દાદીમા આવે ત્યાં સુધી તો ગપસપ કરવી.

હું કદાચ ચોથા ધોરણમાં હતો. ભરત મારો મહાધ્યાયી હતો. જો કે હામી મારાથી ઉંમરમાં મોટી તો નોતી, છતાં તે પાંચમા ધોરણમાં હતી ભરત અમારા બંનેનો પાઠોશી હતો. હાસી બીજી ગેરીમાં રહેતી હતી. પણ અમારા મને કુદુમો વચ્ચે કીક કીક ઘરેણો હતો. કોઈક અગમ્ય કારણે જ્યારે હું હાસીને જોતો ત્યારે હમેશા ખુશ થતો. અને એ જ કારણે હું તેની સામે ખેસવા કોશિશ કરતો. પરંતુ મારા આશ્ચર્યની વચ્ચે મેં મારા એક હરીફને આ ચિત્રમાં જોયો અને અમે એકબીજાએ હાસી સાથે અમસ્ત્રી જ વાતો કરવાની હોડ બંધી અમારા ગુરૂજી દાખવા ગજુગા આપતા ત્યારે અમે ખૂબ જ ઝડપથી ગણી કાઢતા ગમે તેમ પણ મને સતત એવું લાગ્યા કરતું કે, જે સૌથી પહેલો જવાબ આપી દે તેની સાથે હામી લાખો વખત વાતો કરે છે. મારો હરીફ પણ કદાચ એવું જ માનતો હશે.

અવ્યક્ત અમારા ખેમચી જો કોઈ એક ગેરહાજર હોય તો બીજો એટલે તો મુક્ત બની જતો કે પેટ સરીને હામી સાથે વાતો કરતો. જે સિનાળું સંગ્રહની હું તનને જાત કરી રહ્યો છું તે સાંજે, મારો હરીફ આવ્યો નોતો, મને જાણે સ્પર્ધામાં જિંદગી ચલાવવામાં આવ્યો હોય તેમ હું મને ખુશખુશાન અનુભવતો હતો તે દિવસે મેં હામી સાથે લાખો વખત સુધી વાતો કરી, અને મને લાગ્યું કે તે મારા હરીફ કરતાં તે મને વધારે ચાહે છે.

ગરીમડો ભગત એક ઓઠામોયો છોડરો હતો બીજા વાતે ચડતા ત્યારે તે ચાલત્યા જ કરતો એ કંઈક નીચ વગડતો હતો અને તે હુમચી અને પ્રપચી તરીકે પકાયેલી હતી તેથી તેના ટ્યુશનના મહાધ્યાયીઆ તેને વારંવાર ચીડવ્યા કરતા તે દરરોજ ગદુ, ખાસ્તુ લાંબુ ચોકડું ટૂંકી ગાયતુ ખમીસ પહેરીને ટ્યુશન આવતો. છોકરાઓ

જ્યારે સપ કરીને એને પગવતા તે વખતે એ ભાવહીન નજરે એકાદસે તેમની સામે જોઈ રહેતો. એની લૂખી-સૂકી જીભ આમ જ એના હોઠ પર ફરતી રહેતી અને છોકરાઓ ખડખડાટ હસી પડતા. એ વખતે હું જ ભરતના પક્ષે રહીને એના પર તોળાઈ રહેલા અપમાનથી એને બચાવતો અને એ ઉપકારના બદલારૂપે એ મને ચોગેલું જમકળ કાઢી કાઢી ફેરી આપતો.

એ સાળે શુદ્ધ ગેરહાજર હતા એટલે અમે બધા વાતે વળ્યા હતા ત્યારે ફક્ત ભરત જ અમને ધ્યાને સામળતો હતો. કન્યા તો સાળે સૌથી વધુ બોલકો હું જ હતો. અને બધા ક્રોતાઓમાથી મારી નજરે ફક્ત હાસી પર જ મડાયેલી હતી.

અચાનક ખારી ખારણા ખખડાવતો ઠડા પવનનો અપાટો ઝોગડામા ઘૂસી આવ્યો અને ભૂતોની વાતોમા આવતા કે' કેટલાન જીવતા-જમતા લયાનક દર્શ્યો આખ સામે જાણે નાગવા લાગતા અમે અવાક બની ગયા. અમારામાના કેટલાક બીકમાં ને બીકમા પાપા-મમ્મીના નામની બૂમો પાડતા ઝોરડામાથી ભાગી છૂટ્યા. ગમે તેમ, મનકાવે એમ નામભાગ કરતા તે બધા એકબીજાના પગમા પગ ભેરવાતા દિવાલો સામે ભટકાતા ભટકાતા જે બનેલુ તે બધુ જ વીસરી જઈને નીકળવા લાગ્યા. હું દિવાલ તરફ ખૂંટીને ઊભો હતો. ત્યા નજીક જ અધારામા હાસી મોટી ચીસ પાડી બેઠી, મે 'પૂછ્યું, "શું થયું?" પણ જવાબ ન મળ્યો.

અમારી ખાસે દિવાસળી ન હોવાથી કાનસ રળગાવી શકીએ એવો કોઈ રસ્તો નહોતો, પણ મહમાગ્યે તે ઘડીએ જ રઘુદાસ કાનસ સાથે તેના છોકરાને ઘરે લઈ જવા માટે આવી પહોંચ્યો. અને તેને જોતાવેત જ કોઈ જ બન્યું ન હેય એમ અમે એને વીંટળાઈ વળ્યા.

એ પછી અમે અમારા દફતરો લઈને વર તરફ ચાલવા માડ્યું. તે વેળા હાનીએ નાદાનિયત ભરેલી નજરે કંઈ, "અધારામા કો મારા ખભા દમાવ્યા હતા."

હાંસીના રંક્ષક તરીકેનો પાઠ લગવતા મે દરેકને વ્યક્તિગત
 પૂછપરછ કરી કે “કાણે આવું કયું હતું ?” મને સમજાયું નહીં કે,
 કોઈએ પણ આવું શા માટે કર્યું જોઈએ ? ગમે, તેમ પણ ગુનેગારને
 તો શોધવો જ જોઈએ. આથી મે જનજાતની લાલચો અને વચનો
 આપીને ગુનેગારને પકડવા કોશિશ કરી આખરે જેને ગુનેગાર તરીકે
 શોધી કાઢ્યો તે તો સ્હેજે ય શક્યમ જ નહોતો. તે પેલો ગરીબડો,
 નગર્ય ભરત મારા કાનમાં ગણગણ્યો. “મે હાંસીના ખમા દયાવ્યા
 હતાં, કોઈને ય કહેતો નહીં.” અને સાચે જ મે કદીયે કોઈને કહ્યું
 નહીં, એ પછી અમે ધર તરફ અલગ અલગ રસ્તે જાણે રોજીદી રૂ
 હોય તેમ ચાલ્યા ગયા (ઓડિયા વાર્તા) નિ

ઉત્કૃષ્ટ
 ઇલેક્ટ્રિકલ
 એક્સેસરીઝ

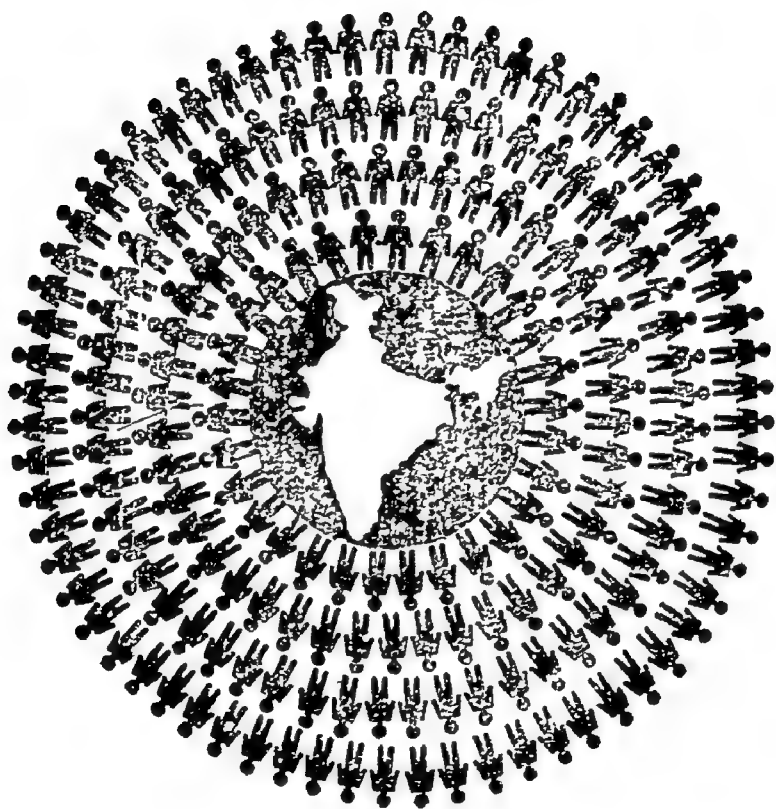
ટ્રિપલસિક્સ
 ઇલેક્ટ્રો એજિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખગ્ગર રોડ
 સુરત (ભારત)

દુમેશાં સદ્માર્ગે અભ્યુત્થયીએ /
 પરસ્પર વફાદાર રહીએ /
 એકબીજાના ધાતક ન બનીએ /
 દિસા ન આચરીએ /
 બીજાના દષ્ટિબિન્દુને સમજીએ /
 અર્થે સંગઠિત બનીએ //

અગવેદ

આપણો સૌ ભારતીય છીએ

દુનિયાની માત વ્યક્તિઓમા
 એક ભારતીય છે
 વિવિધ ભક્તિઓમા વહેવાયેલ છતા
 આપણે એક પ્રજા છીએ
 ભારતીય હોવાનું આપણને ગૌરવ છે

આપણી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ પરત્વે મને એક વાતનો અમ તોપ સદા રહ્યા કર્યો છે, એમા અનુચિત રીતે સ્વદેશીની ભાવના પ્રવૃત્તિ ચતી દેખાય છે આને પરિણામે સાચા પરિપ્રેક્ષ્યમા આપણી કૃતિઓને મૂડીને આપણે મૂલવી શકતા નથી મરૂત કાવ્યસાહિત્યનુ પરિગીક્ષન તથા ગ્વીન્ડનાથમા થયેલુ એનુ પ્રતિક્ષન આ બને આધારે પ્રાગલભા મે મારી ભાષા વડી પણ ત્યા જ અટકી ગેલુ તો જોખમકારક જ ગણાય આથી, અપરાદ કેપે દોસ્તોએવચ્ચી અને કાકકા જેવાના ગદ્યનો પરિચય થયો રેમન્ડ શેન્ડલર જેવા જસમી વાર્તાકાગના ગદ્યમાથી હેમિન્ગવેએ પ્રેરણા મેળવેલી મારી મુખ્ય પ્રવૃત્તિ ગદ્યમા છે, આથી ગદ્યને કેળવવાને માટે જે કરનુ ઘટે તે કગવાની મને હોશ છે, પણ આપણે ત્યા તો ગુદ્ધિ અને સ્વદેશીને નામે બિનસાહિત્યિક મરૂચિત વલણો પ્રવર્તતા જોઈ છુ કાકકાનુ નામ દેતા જ હજી ઘણાના નાકના ટેગવા ચઢી જતા જોઈ છુ જે લોકો સ્વેચ્છાએ આવા લેખકોથી વચિત રહ્યા છે તેમની મને અદેખાર્ધ નથી આવતી ઘણા ઓછી મૂડીએ ગાદી ચાપીને કણી ખાધી આનદ લેના હોય તો તેમની મને ઈર્ષ્યા નથી મારી ઈચ્છા આપણુ સાહિત્ય ગજુ કાઢે એ માટેની છે. આપણુ મુખ્ય ધ્યાન અત્યારે નવલકથા અને ગીત ગજલો પર છે એથી લોકોના તાળીના ગડગડાટની વવારે નજીક ચઢી શકાય જોરી એક માન્યતા છે આપણે તો સર્જકકર્મની નિકટ કના વ્યવધાન વિના, ગેલુ જોઈએ હુ એક સામાજિક તરીકે લેડમ પર્ડથી વચિત રહી શકુ

આપણે સાહિત્ય સાંગમાનુ નિકી હોય તો પડી એને જાળ ભાડીને દર ૨

—ડો. સુરેશ હ જોષી

ઝંડાવટી

ફેબ્રુઆરી
૧૯૮૧,

આસ્વાદ

શિરીષ પ ચાલ

રતિલાલ 'અનિલ'

મૂકેશ વૈદ્ય

વિવેચન

અમોદકુમાર પટેલ

વાર્તા

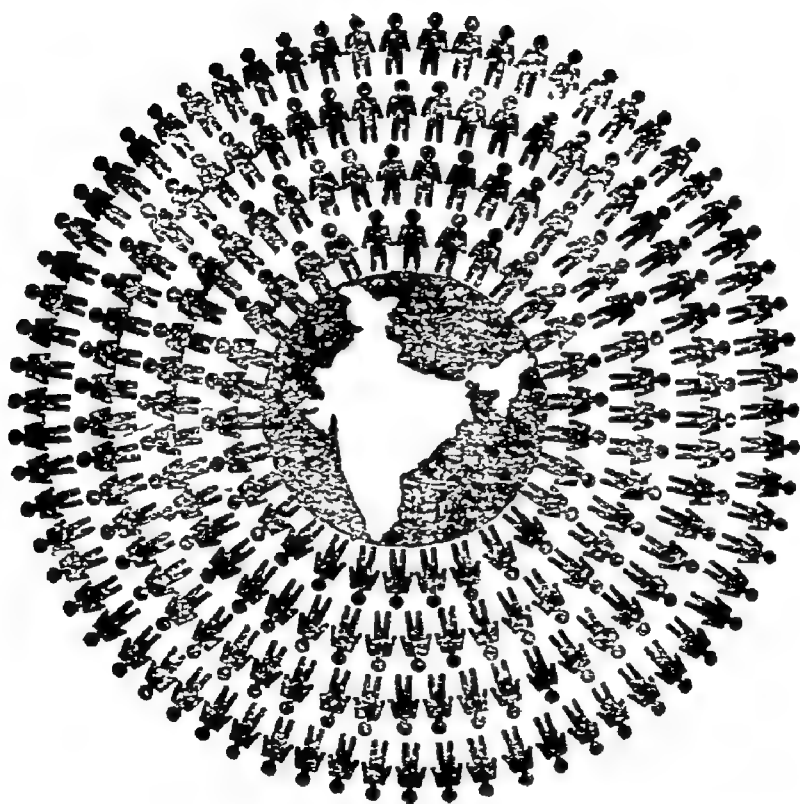
પ્રાણજીવન મહેતા

પત્રચર્યા

દુમેશાં સદ્માર્ગે અભ્યસરીએ /
 મરત્પર વસાદાર રહીએ /
 એકબીજાના ધાતક ન બનીએ /
 દિસા ન આવરીએ /
 બીજાના દિષ્ટિબિન્દુને સમજીએ /
 અને સંગઠિત બનીએ //

આપણો સૌ ભારતીય છીએ

૪૬૪૯૬

માહિતી-ગ્રન્થ-૫-૧૪

દુનિયાની સાત વ્યક્તિઓમાં
 એક ભારતીય છે
 વિશ્વ ન વ્યક્તિઓમાં વહેંચાયેલા છતાં
 આપણે એક પ્રજા છીએ
 ભારતીય હોવાનું આપણને ગૌરવ છે

કંકાવટી

કેશુઆરી
૧૯૮૧

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૨ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદ્મી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂા. ૨૮, વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેઝીન ઍન્ડ-સીઓ અને બાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નગર અવશ્ય લખવો. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા,

સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કંકાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોગણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે મરનામા-ટિડિટલાણી કવગ અવશ્ય ખીડવું કૃતિ ગતિલાલ ‘અનિલ’ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

દ્રણસ્થાન ગ્રમણી મુદ્રણાલય, ખાવામીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

આપ

વ્યાપારી છો ?
ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?
મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમાં છો ?
બિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?
શાળા-મહાશાળામાં શિક્ષક છો ?
રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?
પત્રકાર છો ?
લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સનો સ પર્ક સાધો.

જ્યાં આપના કામકાજને સુધક અને સરળ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રસાધનો આપને ફાયદાકારક રીતે મળી શકશે.

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મક્ષત્રિય સોસાયટી, કોચરબ આશ્રમ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૯૯૨૫૫

△ પ્રેસ્ટોસાઇન ડીસ્પલે બોર્ડર્સ △ એવાટ કુલીકેટર્સ △ વીનાર
સ્લોટ્સ એન્ગલ્સ △ હટા ફાર્થર્લીંગ મીસ્ટર્સ △ બીમકો વુડન ફર્નિચર
△ ઉષા પંખા તથા વોટરકુલર્સ △ પી એન્ડ ટી એટ્રેસી ગ મશીન્સ
× રોટેક્સ ડેસ્ક બ્લોકસ ×

તદઉપરાંત : ફોટો કોપીયર્સ વીજયુઅલાઈઝર્સ, ચેક ગાર્દર્સ
કેલક્યુલેટર્સ, ઇલેક્ટ્રીક તથા ઇલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રસાધનો
અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો ફરી ફરીને વિચાર કરો

ગુજરાતી વાર્તા

ગુલાબદાસ ઓકર કૃત નીલીનું ભૂત / શિરીષ પંચાલ

માનની હમેશા પારકાનો ન્યાય ચૂકવવા, ખીજાઓ વિશે અભિપ્રાયો આપવા કેટલો બધો આતુર હોય છે સ્ટીકન ઝવેગ એક થયે કહે છે : ખીજના જીવન વિશે ચુકાદા આપવા એ જહુ ખતરનાક પ્રયત્ન હોય છે, માટે ખીજના ન્યાયાધીશ કદી બનતું નહીં આ વાત ગુલાબદાસ ઓકરની 'નીલીનું ભૂત' વાર્તા વાચતા યાદ આવી ગઈ નીલી નામની શિથિલ ચારિત્ર્ય ધરાવતી સ્ત્રીના મરણ પછી એના વિશે ચુકાદો આપવા બેઠેલા પ્રબોધ, નિમ્મ અને ખાસ તો શશી જહુ જ મોટું સાહસ કરી બેઠા છે એની પ્રતીતિ વાર્તા દરમિયાન થાય છે, ઘણી વખત લેખકોને અસહ્ય પાત્રો પ્રત્યે અણગમે કેળવીને સહતી ખુલ્લી તરફદારી કરના પણ આપણે જોઈએ છીએ સદ્ભાગ્યે અહીં ગુલાબદાસ ઓકરને નીલી પ્રત્યે એવો કોઈ અણગમે નથી જીવનનો અપૂર્ણ પગિય સામાન્ય માનવીને, આપણને હોઈ આપણે એવા ગમા-અણગમાથી મુક્ત રહી શકતા નથી સર્જક જે વિશ્વ આપણી આગળ કઠારવા મારે છે તેની મૂર્ત-સ પૂર્ણ-અખડ છબિ માટે આ તટસ્થતા અનિવાર્ય બની જાય છે. વાસ્તવમાં તો આ વાર્તામાં વિગતોની પસંદગી, ઘટનાઓની સન્નિવિ જાણેઅજાણે પડ્યું એ રીતે થઈ છે કે વાર્તા જ્યાં પૂરી થાય છે ત્યારે શશી માટે નીલી અભિચારિણી મટી જાય છે અને નિષ્કનક બને છે શશીને પોતાની આશિક જવાબદારીનું ભાન થાય છે શશી દ્વારા નીલીનો અને એને નિમિત્તે શશી પોતાના પતનથી સન્માન બને છે. વાર્તાના આરંભે નિર્દોષ શશી અને વાર્તાના અંતે દોષિત શશી-આ બે બિન્દુ વચ્ચેની ગતિ આપણા આસ્વાદનો વિષય બને છે

વાર્તાના આરમ્ભના દૃશ્યમા નિર્મળા, પ્રબોધ અને શશિ-ત્રણ મિત્રા શિયાળાની એક રાતે ગપસપ કરવા બેઠા છે. વાર્તાના ડેન્ડમા રહેલી નીલી તો અત્યારે મરી ગયેલી છે. એ પાત્રની નાની મોટી વિગતો, ઘટન એ વડે નીલીનું પાત્ર જીવત અકિત કરતાં વ વનુ નક્કર એવી આદૃતિ આપણી આગળ ઉપસી આવે છે પાત્રોના બાહ્ય પરિમાણોની વિગતો ન જેવી માત્રામાં આપવામાં આવી છે, મોટા ભાગનો એક શશીની માનસિક ભૂમિકા પર રાખવામાં આવ્યો છે

નીલી અને તેનો વર મગળ પ્રબોધ અને તેની વહુ નિર્મળા, તથા શશી-આ મિત્રમંડળોમાં શશીને નીલી સાથે વધુ ખનતુ હતુ. એ જ શશી અત્યારે નીલીની વાત કરતી વખતે વિષાદ, અણગમો અને છૂપો છૂપો ધિક્કાર અનુભવે છે. નીલીના જીવનમાં બનેલી એક ઘટના તે કહી સલાજાવે છે, અહીંથી શશીનો સંઘર્ષ શરૂ થાય છે નીલી અને સામાજિક મૂલ્યો વચ્ચે લેખક સંઘર્ષ યોજવા માગતા નથી, પણ શશી અને શશી દ્વારા પ્રગટી રહેલી નીલી વચ્ચે સંઘર્ષ યોજાયો છે, ખીજા ગ્રંથોમાં નીલીને નિમિત્તો પ્રગટેલા શશીના બે અકિતવ વચ્ચે સંઘર્ષ પ્રગટવા માટે છે નીલીના જીવનની ઘટના કહેવાની શરૂઆત કરે છે સારથી જ અન્યમનસ્ક બની જાય છે 'એ પ્રશ્ન જ જાણે સાલજ્યો ન હોય તેમ અમુક પણ સુધી મૂગો બેઠો ગ્લો. એ પળો દરમિયાન એની નજર આગળ એક મુખ રમી ગયું-નાનું, દિલ્લું, સહેજ ઊજળું અત્યંત નિર્દોષ લાગતું જાણે તેને કહેતું ન હોય 'તમે પણ? તમને શો હક છે?' નીલી દ્વારા થતી ફરિયાદ આખરે તો શશીની જ ફરિયાદ છે આ રીતે ધીરે ધીરે શશીનો અપરાધ મુખરિત થવા માટે છે નિર્દોષતાના સ્વાગમાં વસતા નીલીના ઝેરને જૂલવા ખીજા તૈયાર છે પણ શશી તૈયાર નથી. 'એવાઓનું તો એમ જ થાય ન પોને સુખથી રહી, ન કાઈને રહેવા દીધા' અહીં શશીનો ગુસ્સો જેટલો નીલી સામે છે તેના કરતા અનેક ગણો વધારે પોતાના પ્રત્યે છે તેની પ્રતીતિ ધીરે ધીરે થવા માટે છે

હવે આની સમાન્તરે શશીના મનમાં ભૂતકાળ સળવળવા માટે છે નીલીની કથા સીધી આવતી નથી, જે કંઈ બનવાનું હતું તે બની ગયું. આ બંધી ઘટના પછી નીલીનો-શશીનો ભૂતકાળ દેખાડવામાં આવ્યો છે. આ વાત મોટે ભાગે દૃશ્યો દ્વારા આવે છે, એટલે બીજા કોઈ અવાજનો અન્તરાય નડતો નથી નીલી પોતાના વગ મગજ અને પ્રભોધની વહુ નિર્મળા વચ્ચેની મૈત્રી સાખી શકતી નથી, તે પોતે શિથિલ ચારિત્ર્યની છે અને છતાં મગજ પર માન પોતાનું વર્ચસ્વ ગણવા માગે છે તેના મનની કુટિલતા ઉપર હમેશા નિર્દેષિતાનું આવરણ છવાયેલું રહેતું હતું. આ આવરણની પ્રતીતિ નીલીના એક વાક્યથી થાય છે 'શશીમાઈ એમાં મને શો વાધો ? જલ્દી ને મગજ નિમ્મને કપાળે ચુબન કરે એ તો મિત્ર તરીકે જ કરતો હતો એની મને ખાતરી હતી'

હવે જે ભૂતકાળની વાત કરવામાં આવે છે તે ભૂતકાળ શશીએ જીવેલો ભૂતકાળ છે. નીલી પ્રત્યે શશીએ પણ બીજી આકર્ષણની લાગણી અનુભવી હતી. શશીના અને નીલીના સમ્બંધની અથવા શશીના પતનની ભૂમિકા ત્રણ દૃશ્યો દ્વારા આલેખવામાં આવી છે. પહેલા દૃશ્યમાં મગજ નીલી અને શશી વચ્ચે ચાલતી ગપસપની વાત છે મગજ વાતોડિયો હતો, તે બધાને ખૂબ હસાવી શકતો હતો. પણ તેમની વચ્ચે થતી વાતચીત આલેખવામાં આવી નથી. અને શશી લાકડી વડે એકબીજાની સાથે જે રમત કરે છે તે બંધી ચેષ્ટાઓ આલેખાઈ છે. આ પ્રસંગ વખતે જ 'શશીને કદાચ પહેલી જ વાર નીલી મોહક લાગી.' આ દૃશ્ય વિગતે આલેખવામાં આવ્યું છે બીજા દૃશ્યમાં પરાની ટ્રેનમાં મુસાફરી કરતા શશી અને નીલીના શરીરસ્પર્શનું આલેખન છે ત્રીજા દૃશ્યની કશી વિગતો આપવામાં આવી નથી માત્ર નીલી અને શશી વચ્ચે શરીરસમ્બંધ બધાયાની જ વિગત આવે છે, આમ ઉત્તરોત્તર નિકટતામાં સરી પડતા આ બે માનવીઓના પતનની વાત દર વખતે ઓછી ને ઓછી થતી જતી વિગતો દ્વારા

આલેખાય છે. છેલ્લે તો માત્ર આટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે ‘એ પછી બીજી માને નીતીના અનેક પ્રણયીઓમાં શશીએ એક મળ્યાનો ઉમેરો કર્યો’ એટલું જ નહીં, શશીને આ વિગત યાદ આવે છે, તરત જ નશી પ્રબોધ અને નિમુને કહે છે ‘નીતી તો વેશ્યા હતી. કોણ નાણે કંચે લાવે છૂટશે ?’

નીતી સાથેના શરીરસંસર્ગની સ્મૃતિની સાથે જ નીતી પ્રત્યેના ધિક્કારની આ વિગત શશીના અપરાધભાવની સૂચક બની રહે છે. શશી નીતીના વ્યસિચાર, પાપની અતિશય નિન્દા કરીને જાણે પોતાના પાપની કબૂલાત કરવા માગે છે અહીં પ્રબોધ કે નિમુની હાજરીમાં તો તે પોતાના પાપની કબૂલાત નથી કરતો. પણ તેના માનસપટ પર સાકાર થઈ ગયેલી નીતીની છબિ વાસ્તવમાં તો શશીએ જ ઉપજાવેલી છે. શશી જ્યારે કહે છે ‘એના પરિચયમાં આવવું એ પણ પાપ હતું’ ત્યારે નીતી જાણે કહે છે ‘એમ કે ? તમારા પરિચયથી તો મને પુણ્ય મળ્યું, કેમ ?’ આ પછી તરત જ કહેવામાં આવે છે ‘એવી તો શશીની કડવાશ એકદમ વધી ગઈ’ આમ આ વિગતોની પસંદગી શશીના અપરાધભાવની વાચક બની રહે છે એટલે પછી શશી જે કડવાશ અનુભવે છે તે નીતી પ્રત્યેની ન ગહેતા પોતા પ્રત્યેની બની જાય છે.

હવે શશી પોતાને ઘેર જવા નીકળે છે, અત્યાર સુધી તો પ્રબોધ અને નિમુની ઉપસ્થિતિ હતી, હવે એકલા પડ્યા પછી પેલી ભૂતાવળ પીછો છોડતી નથી. એટલે એ નિર્જન રસ્તો શશીની કમોટી રૂપ બની જાય છે અહીં તે પોતાની જાતને પણ દોષિત ગણે છે. નીતીની સ્મૃતિ અસહ્ય બનતા પ્રબોધને ઘેર પાછો જાય છે—શાલ માગવાને બહાને પણ પોતાની જાતને હિંમતવાન સાબીત કરવા નીકળી પડે છે. નિર્જન વિસ્તારમાં નીતીની રોમન્ટિક ઉક્તિ તેને યાદ આવે છે ‘કાર્દક નિર્જન જગ્યાએ મળી જાઉં, તમને યાદ કરતી, તો કેવી મજા આવે !’ નીતીની ક્ષયગ્રસ્ત ગિહા

મણી છળિ તેની આગળ ખડી થઈ જાય છે. તેની આ છળિ શશીનો પીછો છોડતી નથી, પરિણામે શશી નીલીનો ભય અનુભવે છે. એ એક, જયને નિમિત્તે તેના ચિત્તમા જંગેલા અનેક પ્રકારના ભય અનુભવે છે. લેખક એ બધાની વાન કરેતા નથી પરંપરે તે વાર્તાના આસ્વાદ માટેની આ સામગ્રી હતી એ ઘણા બધા લખની વાત કરવાથી બાળપણના માડીને યોવન સુધીનું તેનું આખું જીવન ઉકેલાઈ જતું તેને બદલે અહીં આપણને આંટલું જ કહેવામા આવે છે 'અનેક ભયોને તેણે નાનપણ-મા જાત્રતમ થી અજાત્રતમા હડસેલી દીધા હતા. આજે ઓચિંતા જ તે બધા એ અજાત્રતમાથી અતિ જાત્રતમા આવી ભીસાંભીસ કરી રહ્યા હતા. ધમસાણ મચાવી રહ્યા હતા.' આ માત્ર તારણ કાઢ્યું કહેવાય કેથરિન પોર્ટરની 'થેફ્ટ' વાર્તામા નાયિકાનું પાકીટ નોકરાણી ચોરી લે છે, આટલી સામાન્ય વાતને નિમિત્તે નાયિકાનો સમગ્ર ભૂતકાળ-અત્યાચાર સુધી ખોવાઈ ગયલી-ભાગી ગયેલી વસ્તુઓ, વાયવા આખ્યા પછી પાછો ન'મળેલી ચોપડીઓ, ખોવાઈ ગયેલા પ્રવાસો, જે શબ્દો સામજિક પ્રતીક્ષા કરતી હોય તે ખોવાઈ ગયેલા શબ્દો, ખોવાઈ ગયેલી મૈત્રી અને 'છેવટે ખોવાઈ ગયેલો પ્રેમ-આ ઉત્તરોત્તર વેદનામય બનતો જતો ભૂતકાળ-લેખિકા આપણી આગળ મૂર્ત કરી બનાવે છે. વાર્તામા સકુલતા આવી રાતે વધુ પ્રગટી શકે છે

હવે શશીની આખો આગળ કટાક્ષ કરતી રિમન વેરની નીલી રહેતી નથી આ 'નિર્જન વિસ્તારમા જ્યારે જન સાથે મોઢામોઢ ચર્વાનો વારો આવ્યા ત્યાં નીલીની ઉક્તિમા ઘટુતા અને સ્પષ્ટતા વગતાવા માટે છે 'અને જતા આજે પોતે સતો યઈ મને કુલટા કહેતો હતો, કેમ ? મિત્રોહી, હુમખો ?'

આ ગાળ દેવાઈ ગઈ શશીએ પોતાને ગાળ દઈ દીધી જે હવે નીલીની જે છળિ દેખાય છે તે સાવ જુડી છે એ ઝાડ પર બેઠી બેઠી નીલી-જુવાન, તદુરસ્ત, મોહક નીલી-તેને આમ ત્રતી હતી, તેના

બાહુપાશમા લપાવા' ક્ષયગ્રસ્ત, કંગાલ નીલીની છબિની વાત કર્યા પછી આ છબિ તદ્દન વિરોધી બની જાય છે. શરીરના પશ્ચાત્તાપે નીલીને જાણે સુન્દરમા ફેરવી નાખી ઘેર પહોંચ્યા પછીની વિગતો નીલીના આ રૂપાન્તરને સૂચવતી છે ઘેર પહોંચે છે ત્યારે ભય અને ઠડીથી તેને તાવ ચડી જાય છે. પોતાના ઓરડાના જે ખૂણામા નીલીની ભૂતાવળ જોઈ હતી એ ખૂણામા 'કોઈ સુદરીની છબિ' ટિંગાયેલી જુએ છે શરીરના ભય, પશ્ચાત્તાપ અને યાતનામાથી પસાર થયા પછી નીલીની ભયાનકતા ભયાનકતા રહેતી નથી કાચની છબિનો ઉદ્દેશ્ય ચિરજીવિનાના સંકેત રૂપ છે શરીર માટે નીલીની જે છબિ ચિરજીવ રહેશે તે સુદર હશે પણ લેખક છેલ્લે જે વિગત લખ આવે છે તે આપણા અર્થવ્યવસ્થાને ખોટી પાડે છે લેખક કહે છે. 'પત્નીનો મૃદુ સ્પર્શ' તેના તપ્ત શરીર પર શાંતિ વરસાવી રહ્યો' નીલી જેની વ્યભિચારિણીના પડખે પ્રેમાળ પત્નીની વાત મૂકવામા નીલીના પાત્રને જાણે અન્યાય થઈ ગયો છે.

નીલી જેવી સ્ત્રીના પાત્રને ચિરજીવ બનાવવા માટે આવી કેટલીક વિગતો પર ધ્યાન આપવું જોઈએ

આવી સારી વાર્તામા બીજી મુશ્કેલી લાપાચે જિલ્લી કરી વાર્તાની શૈલી સીધેસાદી છે પણ ક્યાંક છાપાળતી બને છે, વાર્તાના આરંભ જુઓ તે ધોર, ભીષણ, અધારી રાત્રિએ બહાર તો પોતાનું સામાન્ય ચારેકોર પૂરેપૂરું જમાવી દીધું હતું.' તો ક્યાંક કૃત્રિમ કાવ્યાત્મક બને છે 'તે ચાલ્યો તેના પદાધાતે નીરવ સન્નિને ગ્વરમય કરી મૂકી'

આ સિવાય 'નીલીનું ભૂત' વાર્તા શરીરના સંઘર્ષ સંઘર્ષની ભૂમિકાને યોગ્ય સદર્ભમા મૂકી આપે છે, એ સંઘર્ષ ગ્રૂપ ભૂમિકા ઉપર ચાલતો નથી એથી વિશેષ આસ્વાદ્ય બને છે

એક શ્રોત / રતિલાલ 'અનિલ'

અલતા હું થોડી દૂર હરેક તેજ-રંગ કે સાથ
પહુચાનતા નહી હું અણી રાહગર કે મય
—ગાલિબ

ઇતિહાસની રફતારમા સરકૃતિના આરભથી આજ સુધી ચાલતાં રહેલા એક માણસને કદ્યો, તે પોતાના સમય કરતા વધારે અડધી પગલાં ભરતા અને જેની પાછળ ધણા માણસો ચાલવા પ્રયત્ન કરતા હોય એવા ઇતિહાસનાયક સાથે ચાલે છે અને ક્રેટલીક મજાત પછી નાયક અદસ્ત થઈ જાય છે, પેતુ ટોણુ એના સ્મારક અને સ્મરણમાં રોકાઈ જાય છે, અને ઇતિહાસમા અવકાશ સર્જાય છે, અને પેલો એક માણસ ફરી એની નિજની સામાન્ય ચાલે ચાલતો રહે છે, ચાલતો જ રહે છે, પછી લાગા સમયગાળે કોઈ ખીજો નાયક જન્મે છે પેલો માણસ તેને જુએ છે, આ પણ સમય કરતા વધારે અડધે જનારો માણસ લાગે છે, એ જોઈ વળી એની સાથે પોતાની ચાલ અડધી કરવા ચાલે છે, વળી પાછુ એક જગી ટોણુ નવા નાયકની સાથે થાય છે, ગમરડી મારવા પ્રયત્ન કરે છે, કંઈક શોભા જેવું, જેહાદની કૂચ જેવું, વિજયની દિશામા સ્થાન કરતા કાફલા જેવું લાગે છે, કહેવાતા વિજય જેવું પ્રાપ્ત થતું લાગે છે, એવી કહેવાતી પ્રાપ્તિ પછી ટોણુ પોતાના અમનું મૂલ્ય, જાનરસાવ ઉપજનવવા, લાલ

મેળવવામા પડે છે, અને નવો નાયક પણ અદૃશ્ય થઈ જાય છે આ બીજું ટાણું પણ આ નાયકના સ્માગકો અને સસ્મરણોની જગી થાપણુમા લાગી જાય છે, એ થાપણુને સાચવવા માટે ગેકાઈ જાય છે-અટકી, બેમી પડે છે પેલો એક સામાન્ય માણસ તો એની ચાલે ઇતિહાસમા આગળ વધતો જ રહે છે શૂન્યાવકાશમા અને આજ સુધી એની મજલમા ખુદ ઇસુ, મહાવીર, ગાવો-એવા ધણા ઇતિહાસનાયકો આવી ગયા છે.

ગાલિય કહે છે કે એ બધા અવશ્ય, ઝડપી ચાતના -પ્રવાસી હતા ઇતિહાસમા પ્રજા જ્યારે ચાતવાને બદલે બેસી રહી હતી અને આ પણ જીવનની ગતિ હશે એવા ભ્રમમા હતી તેને આગળ ચાતવા, બેઠા હતા ત્યાંથી સહેજ જીએ લઈ જવા પેલા નાયકે પ્રજાને પ્રેરી ખરી, પણ એ રાહબર હતા એવું ગાલિયને લાગતું નથી. એ તો કહે છે કે હું કોઈ રાહબરને ઓળખતો નથી ખૂબ જ સહજતાથી, તાટ-સ્થિતા અને નિર્મમતાથી ગાલિય ઇતિહાસની કૃત્યમા સામાન્ય માણસની મજલને જુએ છે-મંજિનથી દૂર, મંજિન ખરેખર છે કે નહીં, તેની યે શકા જન્માવે એવી આ ભૂમિકા છે

ઈતિહાસનાયકો આવીને, આપણે લક્ષ્યની દિશામા મંજિનની નજીકને નજીક જઈ રહ્યા છીએ એવી આશા જન્માવી, અને ઇતિહાસના પ્રત્યેક તળાકે એવા નાયકથી પ્રેરનારો એક વર્ગ હોય છે, તે એની સાથે થાય છે, કૃત્ય જેવું ચાલે છે, પણ એ નાયક અધવચ્ચે મૌને મૂકીને જ ચાલ્યો જાય છે

એક માત્ર ખુદ વિલક્ષણ છે તેઓ કહે છે કે તારો દીવો તું જ થા ! એ, તમને હું સ્વર્ગમા લઈ જઈશ એમ પણ કહેતા નથી, સ્વર્ગ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન જ નથી. ખુદવિચાર તો એવો વિલક્ષણ છે અને કદાચ એ જ યોગ્ય વિચાર છે

ગાંધિય ઇતિહાસનાયડને ઝડપી ચાલના જ માન કહે છે એ ઝડપી ચાલ પણ સાપેક્ષ છે । ખીજાઓ ક્રાંતા એની ચાલ ઝડપી છે એટલું જ । શાણો સામાન્ય માણસ થોડે દૂર સુધી જ એની સાથે ગહે છે કારણ, તે દરમિયાન પેના ઝડપી ચાલના માણસ સાથે એક જ ગી ટાળુ થઇ ગયું હોય છે અને શાણો માણસ ટાળાના રંગટગ, રોમેન્ટિક ઉત્સાહ ને સ્વાર્થી ગણતંત્રને જોઈને પણ થોડે દૂર સુધી ચાલીને અન્યથા જ ન્ય છે. આ શાણો માણસ તે યૌદ્ધિ છે ગાંધિયને આપણે યૌદ્ધિક જ કહીશું ઇતિહાસનાયકની સાથે ચાલેલું ટાળુ તો નાનકના રમરણ સ્મારકની થાપણો બની કરી તેને જીવાઈ જતાની લેના જેટલું ધૂષ્ટ, અવહારુ હોય છે । ગાંધિયના દર્શનને સમ્યક્ દર્શન કહી શકાય

માનવજાતને કોઈ કાયમનો રાહતગ મળ્યો છે ખરો ? આપણી પ્રિય વિચારમરણી, પ્રિય વ્યક્તિવિગેષના મર્મમા નહીં. આદિ કાળથી આજ સુધીના માનવજાતના ઇતિહાસ પર નજર નાખી આ પ્રશ્નનો જવાબ પોતે મેળવવાનો છે. આપણે જેને સનાતન ઉકેન માની રહ્યા છીએ એ વાગતવમા સાપેક્ષ સમાવાન હોય છે આપણને વ્યક્તિ વિશેષો તરફથી સમાધાનો જ મળ્યા છે, કાયમી ઉકેન નહીં સમાધાનનું મૂલ્ય સમયજીની હોય છે, ફરટી એઈક કે લામા ગાળાના ઉપચાર જેનું હોય છે, કઈક ગહન જેનું—આપણને ગહત સમગ્રય એટલા પૂરતું ગહત જેનું હોય છે પણ ઘણા ખરા ઇતિહાસપુરુષોએ તો નાણે કનામન સુધીની માનવજાતની સમસ્યાને ઉકેન હુ જતાનું હુ એવો અભિનિવેશન જતાન્યો છે. એમા એક ગૌતમ શુદ્ધ જુદા પડે છે એ તો કહે છે, તારો દીવો તુ યા । માનવજાતે ઇતિહાસનું અનેક તમક કાન્તિઓ કેમ જોઈ ? કાન્તિ અનિવાર્ય કેમ થઈ પડી ? એક કાન્તિ દારા જે પ્રાપ્તિ થઈ તે સામયિક હતી—એ સમય મદી અર્ધી મદીને ક વધારે ય હોય, પણ તે યજી વળી એક ખીજી કાન્તિની અનિવાર્યતા સર્જાય છે. એ જ આગની કાન્તિને સામયિક પુરવંદ કરે છે । આ અનિ

વાર્તા, સર્જનારા, પરિચ્છેદ, ક્યા ? એક તો જે ઉદ્દેશ કહેવાયો તે વાસ્તવમાં આશ્રાસન હતું, દર્દની વિદાય નહોતી, રાહત 'હતી' કેટલીક દવા વિશે પ્રમાણિકપણે કહેવાય છે, દર્દમાં રાહત આપે છે, પણ કોઈ પણ ક્રાન્તિકારી એટલે પ્રમાણિક નથી હોતો એવું નિર્મમપણે ઇતિહાસ કહે છે. તે તો, મારી પાસે ઉદ્દેશ છે, કાર્યમંત્રે માટેનો-એવો અભિનિવેશ પ્રગટ કરે છે.

ખીજી પરિચ્છેદ તો 'પ્રજ્ઞનો એક મોટો વર્ગ' છે, તે રાહત ઝાખતો હોય છે એવી રાહતની પ્રતીતિ કોઈ થોડી ઘણી 'કરાવી શકે' તો તેની સાથે થઈ જાય છે. પેલો ઇતિહાસનાયક પણ એમાં દગાતો હોય છે તે પેલા ટોળાને 'મને અનુસર્જનારા' માની લે છે. વાસ્તવમાં તો એ ટોળું રાહત જ માંગતું હોય છે, તે મળે છે પછી એ આગળ ચાલવાને બદલે 'રાહતનાં સુકામે' જ 'હરી હામ થઈ જવાની' ત્રેવડ કરતું હોય છે.

ત્રીજી પરિચ્છેદ તે ઇતિહાસપુરુષની પ્રતિષ્ઠાને પ્રજ્ઞની થાપણ સમજાવી એના પર પોતાની 'જીવાઈ', ઉશી-કરવાના પ્રપચમાં પ્રડી જાય છે. એટલા ગયેલા ઇતિહાસપુરુષને પોતાનો માટે, પોતાની જીવાઈ માટે, તે હજી સાક્ષી છે, સાક્ષતો, રહેશે, માનવજાત ચાલશે, ત્યાં સુધી-એવી શ્રદ્ધા કેલાવ્યા કરે છે, એ પદ્ધતી વર્ગની એવી લીલા. પર તટસ્થ પૌદ્ધિકોના પ્રહાર શરૂ થાય છે, પ્રતિષ્ઠાનું ધોવાણ શરૂ થાય છે પણ આ પ્રજ્ઞ વધારે ગૌરવ બતાવે માટે એવી એકેએક થાપણ માટે સદીઓ સુધી મૂલ્ય ચૂકવતી ગહે છે, ચૂકવ્યા કરે છે. 'મહાન સાણસો-દ્વારા થતું પ્રજ્ઞને 'તુકસાન' આ થાપણ-જીવાઈવાળો વર્ગ ચાલુ રાખે છે, જે પરુષ, જ્યાંથી એટલી ગયો, પ્રજ્ઞને પણ-ત્યાં જ એટલાની રાખવા માટે એ જીવાઈ પર નભતો વર્ગ ભાટે મથામણ કરે છે. અર્થાત્ જેને ફારણે પ્રજ્ઞ આગળ વધેલી તેને જ કારણે પ્રજ્ઞને જ્યાંની ત્યાં ખેસાડી રાખવાનું ઇતિહાસની દૃષ્ટિ થવાની દેવાનું મિશન (1) ચાલે છે. દર્શનમાં પર નજર નાખે તો એ સહેજે સમજાય એવું છે.

દોગવાતી દોગતી, દોડતી, ધમકાતી પ્રજા માટે એ નિર્ધાર
જની રહે છે

એક ભવનમાં મહાપુરુષ રહેતા હતા. તેમના અવસાન પછી એ
ભવનને સ્મારક બનાવી સાવ નિરુપયોગી બનાવી દેવાયું. સમાજની
સ્થિતિ પણ શું એવી નથી જનતા ? આજે દેશ એ થઈ ગયેલા મહા-
પુરુષોના નિષ્ક્રિય સ્મારકભવન જેવો નથી અનુભવાતો ? જે કંઈ શ્રમ
ધાય છે તે જાણે સ્મારકભવનના નિર્માણ માટે, તે અનિવાર્ય છે, માટે,
કુશળતા અને મૂર્ખતા આમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે એ મૂર્ખતાને ટકાવી
રાખવામાં જીવાઈવાળા વર્ગને તો સ્વાર્થ છે, મિશન નથી !

પ્રત્યેક ક્રાન્તિકાર પ્રતિવાદને નામે એક વધારાનો અતિવાદ લાગે
છે. એ સમયોચિત હોઈ શકે, જેમ યુદ્ધને મોરચે સૈનિક માટે ફરજ
એનીસે કલાકાંટુ કામ પણ સમયોચિત હોઈ યથોચિત પણ ગણાય,
પણ યુદ્ધના મોઝેથી સૈનિક જેરેકમાં આવે છે ત્યારે ? પેના અતિશયની
અનિર્ણિત ફરજ અગાધ થઈ ગઈ હોય છે પણ ઇતિહાસના એક કાળે પ્રજાને
માદાઈ, ત્યાગ અને બલિદાનની સમયોચિત અતિશયતાની ફરજ પાડવામાં
આવી, ઇતિહાસ પનટાયો, તે પછી પણ મિશનરીઓ પેના અતિવાદને
દુગમ્બ કરાવે નવા દહની ભૂમિકા તૈયાર કરે છે. કાળે કરીને એ
એક પથ કે સમ્રદાય જની રહે છે, અને જમીનદાર જેની પ્રજા એને
પણ 'જીવાઈ' પાછી આપે છે. એક સાર્વભૌમ નજર નાખો એના
કટકટના પરાંપજની મઠ પોષવા માટે પ્રજા વધારાની ગરીબી વેડે છે !

અતિવાદ દ્વારા છે તે આપતો અચાર તાદ સ્વભવ કડો મરે એવો
હેતુ છે

*

'વિચારપ્રધાન કવિતા તે જ દ્વિજોત્તમ ભક્તિની' એવો અતિ તા
ગમકાલ સુધી શુજરાતી કવિતાએ સહન કર્યો. શુદ્ધિશાળી કહેવાતું
દોળ એ મૂવની નેકી પોકારતું ચાલ્યું. એ અતિવાદે પોચા લાગણીની
એક અતિશયના ઓગાળવાળું કામ કર્યું તો ચિંતનની અતિશયતાનો

બોજ નાજુક કવિતા પર લાદી દીધો. એનાથી શુભ્રેલી હોનાગતના ખડિયેરો અને એ જ ખડિયેરના ઝાટમાલમાથી થતા નવા સર્જનો બુઓ. અને જુઓ આધુનિકતાનો અતિવાદ પણ. એ પણ હોનાગતો શુભ્રી જ ચૂ.યો છે. એ હોનારનો અડકાવરી હોય તો ઐનિહાસિક અપેક્ષા રૂપે આવેલા વર્તમાન અતિવાદને સ્વસ્થતાથી સમજ-પામી શકીએ તો જે આવતી કાલે જૂની થવની છે એવી આધુનિકતાને બદલે નિત્યકવિતાને અપેક્ષીએ, સાધીએ.

પ્રત્યેક ક્રાન્તિ નવા ભાવકારો, વાર્તિકકારોને જન્મ આપે છે મૂળભૂત તથ્ય પામવા-પમાડવાનો શુભાશય, પછી પક્ષ અને પક્ષો બનતો જાય છે વાદ વધીને વિતરણોદય સ્વરૂપ ધારણ કરતો જાય છે ભાષ્ય અને વાર્તિક પણ, પછી 'જીવાઈ'નો પ્રશ્ન બની જાય છે. કેટકેટલી કરુણતાઓ પુસ્તકાલયોમા ખડકાયેલી છે. પક્ષો પેટા સપ્રદાયો બને છે પછી વિવિધતામા એકતા/સમન્વયની (સમજૂતી, સમાધાનની-ઉદ્દેશની નહીં, સૂઝિયાણી વાત ચાલે છે. મકર કપાસની જેમ એ વધારે 'બિખબિ' કહેવાય છે.

'દિનેત્તમ કવિતાના મિશનમા જોડાઈ ગયેલો, એની મર્યાદા ન જોઈ શકનારો હવે આધુનિકતાને સમજાવે છે ત્યારે, તેને પૂછી શકાય કે આગલા અતિને ન જોઈ શકનારો તું, નવા અતિની મર્યાદા જોઈ શકે છે ખરો? બજારની રૂપ પ્રમાણે ધધો કરવા માટે બજાર જ સારી જગ્યા છે.

આગલા અતિવાદના પ્રત્યાવાતરૂપે આવનારો વાદ પણ અતિ સાથે આવે છે, તે સમયઅપેક્ષિત હોય, એટલું સમજાય તો નવા ખડિયેરો સર્જવાના ભાવિમાથી ઉગરી જઈએ.

પ્રત્યેક ક્રાન્તિકાર પેતાને માટે કેટકેટલી કરુણતાઓ સહ આપ્યો હતો. એના ગયા પછી થયેલી એની, એના વિચારની, મિશનની વિડમ્બનારૂપે એ તાદશ છે.

ગાલિળ બૌદ્ધિક સારગ્રવત રૂપે પ્રગટયા નહોતા. ભિંમિના માધ્યમને પણ એ ચિતનક્ષમ બનાવી શક્યા એવા કળાકાર રૂપે જ એ પ્રગટે છે સહજ અને સરળ લાગતો આ શે'ર વિચારપ્રેરક નથી ? પણ વિચારનો ભાર એના પર વર્તાય છે ખરો ? બીજી પ કિતમા એ કેવી સહજતાથી પોતાની સ્થિતિ કહી દે છે । વર્ષો પૂર્વેની એ સ્થિતિ 'જૂની' છે ? 'આધુનિક'ની સ્થિતિ એ નથી ? એ અર્થમાં ગાલિળ સામયિક કવિ નથી, નિત્ય કવિ છે. એને 'આધુનિક'ની ચળવળની અપેક્ષા નથી. ગાલિળ વાસ્તવનો કવિ આ શેર પૂરતો સમગ્રજ, પણ એ વાસ્તવિકતા અગાઉ હતી તે આજે છે એ અર્થમાં સામયિકતાને વાસ્તવિકતામાં ખપાવવાના ઉદ્યમને ઓળખવાની મૂઝ પણ એ પ્રેરે છે.

અળ તો ગભરાકે ચે કહેતે હુ ય કે મર જાયે ગે,
મરકર ભી જૌન ન પાયે, તો કિધર જાયેગે ?

પલાયનને રોકી, સ્તબ્ધ કરી દે એવી વૈચારિક ભૂમિ પર મૂકી દેતા આ કવિને એની જીવન મરણની ત્યારની પ્રચલિત ભાષાને કારણે જ આમાં કવિકર્મ ક્યા છે ? એવો વૃષ્ટ પ્રશ્ન પૂછીશું ? ગભરાકે રાખ્દ શે'રમાં કેટલો મહત્ત્વનો છે । અને બીજી પ કિતમા સ્વસ્થતાપૂર્વક પૂછતો પ્રશ્ન, કેટલી વેધકતા આણે છે ?

પર પરિત ગઝલની મર્યાદા એ ઓળખરને ઓછા વાપરી જાણનાર અતિઉદ્યમીઓની નીપજ છે. તે મર્યાદા તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં ઓછેવત્તે અગે ગહેલી જ હોય છે. પરંતુ જે કંઈ સમયની કસોટીમાંથી પસાર થઈને સાચા ભાવક પાસે પહોંચે છે ત્યારે કળા રીતિએ પણ એ સંબંધ જોડવામાં કામ કર્યું હોય છે. પર પરિત ગઝલની શે'ર ગ્યનાની વિવિધ ાળાગતિઓ અખ્યામ કઠવા જેવી છે. પહેલી પ કિતમા શરૂ કર્યો વિચાર કે ભાવ તરુખીમાં એક દાણા પાછળ બીજો મણકો સેરવી દેવાય એમ, બીજી પ કિતમા ગદ્યની રીતે હદમાં મૂકી દેવાથી જે ર પૂરો

થવા સાથે ભાવકના ચિત્તમા પણ એ પૂરો થઈ જાય છે । જ્યાનમા માર્મિકતા આવતી નથી એ અર્થમા ગાંઝિય પોતે કહે છે કે, હું ગ લિખકા અદાજે-જયા ઔર । ગઝનમા જે'રને કેમ મહત્તર આપવામા આવે છે એનું તાજ્ઞ આસ્વાદકોને આશ્ચર્ય હોય । 'હાસિલે ગઝન' જેવા ઉદ્દગાર વિસ્મય જગાડે પણ એવા હાસિલે ગઝલ જેવા જે'રનો ફરી આસ્વાદ કરે તો એ આશ્ચર્ય આનંદાશ્ચર્યમા પરિણમજે, ઉદ્દગાર કે ઉદ્દેખોધનરૂપે લખાયેલી સરળ માતૃત્વક્ષી ગઝલ કરતા માત્ર એક શે'ર કેટલો વધારે આસ્વાદક્ષમ નીવડે છે તે પણ અનુભવાશે

ગઝલમા 'હીયુ ગ, હીયુ ગ' ફરીએ એ બાળકની નિખાતસતા હોય, બાળઉન્મેષ હોય પણ કવિનું કામ માત્ર આટલું જ છે । બાલિશતા પછી કોઈ સોપાન જ નથી ? જેમને માટે ન હોય તો ભણે, કવિતા તો સોપાનનિહોણુ આકાશ વીંધતું શિખર છે

સામાર સ્વીકાર

આપણા જ્યોતિર્ધરે લેખક નરોત્તમ વાળ દ, પ્રકાશક ગુજરાત પ્રસ્તકાલય સ. સ. મહાનિ. સ સ્થાવસાહત, રાવપુરા-વડોદરા મૂલ્ય રૂ ૧૫-૦૦.

વિજ્ઞાન અને અલૌકિક દટનાઓ . લેખક ડૉ. ભાનુપ્રસાદ એ પરીખ, પ્ર સોશિયાલિસ્ટ સ્ટડી સેન્ટર, ૧૦, દર્શના સોસાયટી, ટીમલિયાવાડ, સુરત, મૂ એક રૂપિયે

અગિયાર એકાકી લેખક ડૉ સી એચ. ગાધી 'સુહાસી', પ્રકાશક પટેલ પ્રકાશન, બાકરોત, જિ એડા વિતરક રાજૂભાયા પુસ્તકમંદિર, ટાવરરોડ, સુરત-૩. કિમત રૂ. ૧૧-૫૦ પ ૧૫૦

સુહાસીની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ . ડૉ. સી. એચ ગાધી 'સુહાસી', 'પ્રકાશક' ઉપર મુજબ વિતરક . ઉપર મુજબ કિમત રૂ ૧૦-૦૦, પૃષ્ઠ : ૧૮૪.

લાભશંકરની કવિતાનું રચનાશિલ્પ

(ચાર કૃતિઓનું વિશ્લેષણ)

પ્રમોદકુમાર પટેલ

આપણી સ્વાન ગ્રોતર કવિતામાં લાભશંકરને કવિમ્બર કીક કીક નિરાળો તરી આવે છે તેમની આરંભની કવિતામાં 'કેટલાક રગદર્શી વલણો પ્રગટ થયા હતા, વહી જતી પાછળે રમ્ય ઘોષા'માં પ્રકૃતિની તેમ જ માનવજીવનની કટનીક રંગીન અને મોહક રેખાઓ અંકિત થઈ હતી. પણ આ કવિ બહુ જ ટૂંકા સમયમાં અસ્તિત્વની વિષમતા પ્રતિ અભ્યાસ બની રહ્યા દેખાય છે 'વહી જતી'ની કટનીક કૃતિઓમાં જ એના અધુસાર મળવા માટે છે. 'સૂર્યને શિક્ષા કરો' જેની કૃતિમાં આ વિશેનો સંકેત મળી રહે છે પછીથી કવિ નિર્ભ્રાન્ત દશા તરફ ધકેલાતા ગયા છે 'મારે નામને દરવાજે'ની રંગભૂમિ બધી જ રચન ઓ કોઈને કોઈ રૂપે અસ્તિત્વની વિષમતા વધવા કે નિરસારતાનો ભાવ પ્રગટ કરે છે કે નિર્ભ્રાન્તિની ભૂમિકાનું અનુસંધાન બતાવે છે આ તળે કવિતાની-કવિતાના શબ્દની-પોતાની રોધ પણ અસ્તિત્વની ખોજની દિશામાં ધળી જતી (અને ભળી જતી), દેખારો

લાભશંકરની કવિતાની આ રીતે બદલાતી ગતિવિધિનું તેમના નવા ભાવસંવેદનો, તેને પ્રગટ કરનારી નવી કલ્પનશીલ્પિઓ અને નવા ગ્યનાળ ધર્માસ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ પડ્યું છે અલગ્યત, આપણા કાવ્યગમિકોમાં એવી અનેક રસિકો મળી આવશે જેમને 'લાભશંકરની આરંભકાળની લલિત કોમળ અશોભાળી રચનાઓ વધુ પસંદ હોય, જ્યારે બીજા એવા રસિકો હશે જેમને પાછળના તમકાની, વિશેષ રંગીને, 'મારે નામને'ની કૃતિઓ માટે પક્ષપાત હોય આ પૈકી કોઈ પણ સામે આપણે વાંધો ન હોય પણ એટલું જરૂર નોંધીશું કે 'મારે નામને'ની કવિતાને આપણી આધુનિકતાવાદી કવિતાની ચેતના સાથે વધુ ગાઢ મળવા રહ્યો

છે લાભશ કરનો કનિસ્વર એમા વધુ પ્રગળ અને પ્રખર બન્યો છે.
કટલીક વાર કદાચ મુખ્ય પણુ.

પોતાની કાવ્યપ્રવૃત્તિના આરભથી જ લાભશ કર કવિકર્મ વિને
જગત ગહા જણાય છે. કાવ્યસ વેદનની ક્ષણને બને તેટલી સુરેખ આ
સુઅથિત રૂપમા પ્રસ્તુત કરવાનો તેમનો પ્રયત્ન દેખાય છે. કટપનો
અને પ્રતીકનો સુભગ વિનિયોગ તેમણે આરભથી જ કર્યો છે
હૃદયના કાંઈ એક સ્થાયિભાવનુ વર્ણન કરતા કરતાયે બહાર કે અદરની
સૂક્ષ્મ ઘટના આલેખવાનુ તેમને વધુ ગમ્યુ જણાય છે 'વહી જતી '
ની મોટા ભાગની રચનાઓના કેન્દ્રમા કાંઈ ને કાંઈ 'બનાવ'નુ તત્ત્વ
રહ્યુ છે. 'આદરાણુ' 'અથુ કથુ' 'ભીના ભીના' 'સ્મૃતિ' 'વિમોચન'
'બારી બહાર જોતો વૃક્ષ' ફેરિયો' 'અશબ્દ બપોરે' 'સૂર્યને શિક્ષા કરો'-
જેવી કાંઈ પણ કૃતિ લો. એના હાર્દમા કશીક રહસ્યભરી પરિસ્થિતિ
પડી હશે, એમા કથુક સૂક્ષ્મ રીતે જની જતુ હશે પરિચિત પરિ
વેશ વચ્ચે પાત્રોના ચિત્તમા એકાએક સ્મૃતિ ઝખન કે સ્વપ્નિતતા
અને અદરના જગતમા જન્મતી કાંઈ ચમત્કૃતિભરી વટના, કે રામાયક
ક્ષણમા ચૈતન્યની વિવર્ત લીનારૂપ વટના, કે ચેતનાના એ ભિન્ન અર્થો
વચ્ચેના વ્યવહારની ઘટના આવી કાંઈક રૂપની ઘટનામા જાણે કે
કાવ્યક્ષણુ તેઓ મેળવી લે છે આ પ્રકારનો કાવ્યાત્મક ઉપક્રમ ખીન
કવિઓમા ય મળશે પણ લાભશ કરમા એ કંઈક વિશેષ ધ્યાન ખેચી
ગહે છે નીચે આર કૃતિઓનુ વિશ્લેષણ ગૂઢ કરીએ છીએ. તેમાથી
આ મુદ્દો સ્પષ્ટ થઈ આવે તો સારુ.

[૧]

વિમોચન

પગથિયા પર સાજનો તડકો પડેલો
શબ્દ સમો નિશ્ચેત . જોડો કાગડો
મૂંગો મૂંગો ત્યા વાક પરના યાસલે

ને શિરીપનુ વૃક્ષ ઊભું ચૂપ.

પેલો સ્થિર કાચિ ડો,

સાજની ગમગીન વેળાના લયાનક સાગમા

અસ્તિત્વ આ કચકાચ તે પહેલા

કચહીંથી

રહેર નાજૂક રેશમી સૂરો લઈ

ખશો મને ણસ રહેજ

ને ભાંચકી ગઈ

કલકલ નદીને તીર, વેકુર રિનગ્ધ ભીની,

વાયરો, પગલા શિશુના, છીપના,

હોડી અને ઘેરો છલકતો કઠ માછીમારનો,

હાથમાં લઈ જ્યેષ્ઠિકા

ધીમે પગે ભીની નદીની રેતમા

હું ચાનતો ને વાથરે

ફૂફર ફરકતા વચ્ચે મારા

('વહી જતી ' પૃ. ૨૮)

કલ્પનશ્રેણિઓના અવિધાનની રીતિ અહીં અવલોકનપાત્ર છે. કવિચિત્તમા જનગતા કોષ અમૂર્ત વિચાર કે ભાવનનું નહિ, અતરની કોઈ એક સ્વરૂપ સુરેખ ભર્મિનું પણ નહિ, એનનાની સ્થિતિગતિનું આ પ્રતીકાત્મક આલેખન છે. ત્રીશીની કાવ્યરીતિથી આ ભિન્ન રીતિ છે, આખો ઉપક્રમ અહીં જુદો છે.

પરપરાગત કવિ ઘણી વાર પોતાને ઈષ્ટ એવા વિચાર ભાવના કે ભર્મિનું આલેખન કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે એ વિચાર ભાવના કે ભર્મિતત્ત્વ જ તેની કૃતિનું ગ્રેવક અને સવિધાયક બળ બની રહે છે. એમાં જો કોઈ પ્રસંગ રજૂ થાય, કથન વર્ણનની વિગતો રજૂ થાય કે અલકાગેનો આશ્રય લેવામા આવે તો તે પેલા મૂળના વિચાર આદિ

તત્ત્વનો દૃષ્ટાન્તિકરણ અર્થે જ જાણે કે આવે છે પ્રજા વસ્તુની નિકટતમ
ગહીને ડવિ તેને પ્રગ્તુત કરવા આદે છે આ રીતની રજૂઆતમા
કથનવર્ણનના સ્તરે છે પ્રમગસદર્ભોમા નાકિર્ક અકોડાય મળી આવે,
અને એ રીતે એમા દુર્બોધતાના એવા કોઈ ખાસ ફૂટ પ્રસો ભમા
યતા નહોતા. પણ ચાળીમ પછી, વિવેક, પચાસ પછી, કવિતાના
ચનામ વિધાનમા અટપટાપણુ દાખલ થયુ. તરુણ પેઢીના કવિઓ
કલ્પનો પ્રતીકો અને પુગણકથાઓ જેવા ઉપકરણોનો વધુ ને વધુ
સમાનપણે વિનિયોગ કરતા દેખાય છે એક અર્થમા, તેઓ સ્પષ્ટ
કાવ્યવિષય' કે કાવ્યવસ્તુ' ધરાવત નથી અથવા, એમ કહે કે
કાવ્યસ વેદનની ધૂધળી અસ્પષ્ટ સામગ્રીને આરભખિદુ તરીકે સ્વીકાર
કરી રહ્યા છે, અને તો પણ તેમનો પ્રયત્ન તો 'દૂરતા' કળાનીને તેનું
આલેખન કરવાનો રહ્યો છે પ્રતીકાત્મક રૂપ નિર્માણ માટેનો એ ઉદ્દેશ
રહ્યો છે એમા આરભના ભાવપુદ્ગલનુ અચુક રીતે અમૂર્તીકરણ થાય
છે તો અન્યથા તેનું વર્તીભવન થાય છે. માનવ હૃદયને પરિચિત
લાગણીનું એક વધુ અમૂર્ત અને ળતા એ સ્તરે આગવી વનતાવાળું
રૂપ એમા પ્રાપ્ત થાય છે તરુણ પેઢીના બીજા અનેક કવિઓની જેમ
દાસરાકરનો ઉપક્રમ પણ આ દિશાનો રહ્યો છે

'વિમોચન'મા ચેતનાની એક વિરલ લાણુ રજૂ થઈ છે જીવન-
ન ધ્યાની આ એક એવી લાણુ છે જ્યારે અદરનું જગત યીજી જાય છે
ડશીક જડતાની દગાનો બોધ થાય છે, અને ત્યાં એકાએક જ કાઈક
અદીક દિશામાથી ચેતનની લહર વહી આવે છે, જડવત્ જગતમા
નવસચાર થાય છે, મુક્તિની પ્રમન્નતાની લાગણી અદરબહાર વ્યાપી
વળે છે. આ કૃતિનું સનિર્ધાન અનગત સરળ અને સુગ્રાહ્ય છે. ચેતનની
સ્થિતિગતિના બે તમકકાઓ અહીં તરત પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે

કૃતિની પહેલી પાંચ પંક્તિઓ ચેતનાની નિશ્ચેત દગાનો સકત
કરે છે. 'પગથિના પર સાજનો તડકો પડેલો' શમ અપો નિશ્ચેત'—આ અનુ

અવ કારગર્ભ એનું કલ્પન ધણુ વ્યજનામભર છે સાજનો તડકો' શબ્દો એની આસપાસના સદર્ભના ખજો અન્ત થતા જીવનનું સૂચન કરી રહે છે. 'શબ સમો નિશ્ચેત' એ શબ્દોથી થીજી જતી ચેતનાનો ખ્યાલ પ્રાપ્ત થાય છે 'નિશ્ચેત તડકો'મા મૃત્યુની ફિક્કો મઠેલી પ્રત્યક્ષ કરી શકાય 'પગથિયા' પર એની હસ્તિ પણ સૂચક છે. કદચ અદ્વત્ના ખડગા વસવાનું ગમતું નથી એ કારણ હોય. 'મૂળા કાગડો'નું ખીજું કલ્પન આ ભાવપરિસ્થિતિને વિશેષ જીકાવ આપે છે. ખીજી પક્ષિમા 'શબ સમો નિશ્ચેત ખેડો કાગડો' એ રીતનું juxtaposition પણ અર્થસૂચક બની શકે છે. કાગડાનું મૂળાપણુ વાતાવરણને ગમગીન અને ભારેખમ બનાવી મૂકે છે. 'શિરાય વૃક્ષ' પણ આ ક્ષણે ચુપકીદી સેની રહ્યું છે પોતાની સૌરભ વહેવડાવવાનું નેણે બધ કયું હશે? સતત રંગ બદલતો 'કાચિ ડો' પણ સ્થિર ખેડો છે! બધા જ તરંગો બાણે કે જડ નિષ્ક્રિય બની ગયા છે અથવા, થીજી ગયેલી ચેતના માટે મહાગ્નુ આ વિશ્વ જડવત્ બન્યું છે! આ આખીય પરિસ્થિતિ થીતેની ચેતના પર-તેના અસ્તિત્વના થરેયર પર-આધાર બનીને તોળાઈ રહી છે ત્યા અગમ્ય ખૂણામાંથી અચાનક ચતનનો મચાર થઈ જાય છે, અને તે સાથે જીવડી જાય છે અતરના જીડાણમા પડેની સ્મૃતિઓનું વિશ્વ અને તેમા ભળે છે ઝખનાઓનું વિશ્વ, 'કલકલ નદોને તીર' 'વેકુર સ્નિગ્ધ ભીની' 'વાયરો, પગલા શિશુના, છીપના' એમ ચિત્રો ત્વરિતપણે પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે ચૈતન્યના નવસ્ફુગ્ધની ચચલતા અને સ્ફૂર્તિ અહીં સરસરતિ ચક્રન થઈ ગયા છે હેડી અને ઘેરો છતકતો કઠ માગમાગનો-એ કલ્પન વળી વળું જ સમૃદ્ધ છે જીવનનદી મસ્તીથી પાર થઈ રહી છે, થરો, એવો કરીક ઝખનાનો પ્રક્ષેપ અહીં જોઈ શકાશે અતનું કલ્પન પણ અનોખી ચમત્ક્રિતિ લઈ આવ્યું છે. ધોમે પગે ભીની નદીની રેતમા/હુ ચાનતો ને વાયરો/ફરફર ફરકતા વાજ મારા-એમા અનોખી પ્રમ-નતા સૂચનાઈ જાય છે. માર્ગ રેતીનો છે, પણ એ ભીની રેતી છે. એમા દાઝરાનો પ્રશ્ન નથી, કૃતિના

અ ત ભાગમા આ કલ્પન સુધી 'હુ' રૂપ વ્યક્તિનો નિર્દેશ નહોતો
 આ કલ્પનમા પ્રસન્નતાનો અનુભવ 'હુ'ને વાચ છે તો થીજી ગયેની
 ચેતનામા એટલી અસ્મિતા જાગી એમ કવિને અભિપ્રેત હશે ? અહીં
 ૧૨ પરિત હરિગીતનો લય, ભાવસ્થિતિ અને ગતિને અનુકૂળ મનનો
 દેખાય છે

[૨]

તડકો

પરોઢના ઝાકળમા તડકો

પીગળે

પીગળે પીગળે પડછાયાના પહાડ

ને આસુમા

ફૂળતી તરતી

તરતી ફૂળતી

અથડાતી ઘુમરાતી આવે,

થોર તણી કાટાળી લીલી વાડ.

વાડ પરે એક બટેર બેડું બટેર બેડું બટેર બેડું

ફફડે ફફડે ફફડે એની પાખ

દાદાની આખોમા વળતી આખ,

આખા આખા પરોઢમાથી પરોઢમાથી

આજા આજા

અહો મને સભળાતા પાજા અહો મને સભળાતા પાજા

હક હક હક હક અવાજમા

હુ ફૂલ બનીને ખૂલુ

ખૂલુ

ઝાડ બનીને જૂલુ

જૂલુ

દાર્ગો થને ડૂબુ

ડૂબુ

પહાડ બનીને ડુંદુ

ડુંદુ

આલ બનીને તૂડુ

તૂડુ તડકો થઈને

સવારના શબ્દનમસાગરને તળિયે જઈને અડકુ,

મારી કર કર કોરી ધાર પીગળતી બધ,

પીગળે પીગળે પડઝાયાના પહાડ !

('વહી જતી . ' , પૃ. ૭૪-૭૫)

કવિતા એ 'કાનની કળા' છે (-ગહારના કાનની ખરી પણ તેથી
યે વધુ તો અદરના કાનની) એ વસ્તુનું રહસ્ય પણ 'તડકો' જેની
કૃતિમાં ઘણી ઉત્કટતાથી પમાય છે અહીં સામશકરના કવિકર્મનો
વિશેષ વિવિધરૂપના કલ્પનોના લયસવાદી સયોજનમાં રહ્યો છે કટાવની
ગતિશીલતા અહીં સમર્થ રીતે ખપમાં લેવાઈ છે. આ પ્રકારની રચના-
ઓમાં કાવ્યવિષયને તારવવાની પ્રવૃત્તિ વધ્ય જ બની રહેવાની. જતાય
જોખમનો સામનો કરીને કહી શકાય કે ચૈતન્યના વિગલનની ક્ષણે
ઊવડતા શિશુવિશ્વની આ રચના છે. કૃતિમાં સયોજિત થતા બધા જ
કલ્પનો ગતિશીલતાનો અનુભવ કરાવે છે ક્રિયાઓનું સૂચન કરતા
વિસિન્ન પદોનો વિન્યાસ અહીં ખાસ ધ્યાનપાત્ર છે એ જ રીતે
કેટલાક શબ્દો કે શબ્દસમૂહોના લયને અનુરૂપ આવર્તનો પણ એટલા
જ ધ્યાનપાત્ર છે ચેતનાના વિગલનની ક્ષણે સાક્ષીભૂત સપ્રજ્ઞતા જે રીતે
પોતાને રૂપાતર પામતી નિહાળે છે તેની આ કવિતા છે.

કૃતિનું પ્રથમ કલ્પન છે 'પરોઢના ઝાકળમાં તડકો/પીગળે,' લામ-
રા કર પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલું આ એક અતિ રમણીય કલ્પન છે. આખી
કૃતિનો એ આદિસ્રોત પણ છે પહેલી પ કિત ત્રણ પદોની છે : એથી

એક રમણીન દર્શન પ્રગટ થાય છે પણ બીજી પકિત ક્રિયા સૂચવતા ગાંધ 'પીંગળે'ની બની છે એ ગાંધ એકાકી ભલો છે પ્રથમ પતિમા દર્શન પૂરું પ્રત્યક્ષ થઈ રહે, તે પછી જ 'પીંગળવાની' ક્રિયા કૃતિ મૂલ્યવંતી પ્રથમ હશે, પકિતના દર્શનની ક્ષણ ક્ષણાર્ધની સ્થિતિ પછી ચૈતન્યવિગલનની ગતિ રૂઝ કરતી હશે એમ લાગે છે 'પીંગળે' ક્રિયાવાચક ગાંધની શ્રુતિ સાથે ઢશીક દર્શનાત્મકતાનો સરોર જડાયેલો છે ખરેખર તો આ એક અનોખું મકુન કલ્પન છે 'પંગોદના આકળમા તડકો'ની ઉપગિતિ અહીં ચમત્કૃતિ રચે છે સામાન્ય રીતે તડકો આકળગિદુન રોપણ કરે છે પણ અહીં 'તડકો' આકળગિદુમા રહ્યો છે નિર્મલ ચચલ અને તરન આકળગિદુની હસ્તિ કેવી ક્ષણભયર નીવડતી હોય છે । પણ એ મિદુમા 'તડકો' વસ્યા । 'તડકો'થી સૂર્ય કાશનુ-જીવનના આદિસ્રોતરૂપ તેમજુજનુ, અગ્નિ સ્ફુલિત ગનુ-સૂચન થાય છે. 'તડકો', આમ જુઓ 'તો, અગ્રાલ્ય સ્વરૂપ અમૂર્ત' તરવ છે. પણ આકળગિદુમા તેને રગીન આય મળે છે અને મૂર્તરૂપતા મળે છે આ 'તડકો'નું 'પીંગળુ' બણે કે નહસ્ત્યભંગી વડના બની રહે છે આ ક્રિયાબોધ સાથે 'તડકો'નું રૂપ વડ મૂર્ત બની રહે છે 'પીંગળે' ક્રિયાપદ ત્રીજી પકિતના આરભે બે વાગ પુનગાનર્તન પામે છે તે સાથે પ્રથમ કલ્પનનો ભાવપ્રવાહ જોડાઈ બધ છે 'પીંગળવાની' ક્રિયા હવે 'પડછાયાના પહાડ' સાથે સડળાઈ રહે છે પૃથ્વીપટ પરના ડાઈ ભૌતિક પહાડના પીંગળવાની વાત હોત તોય એમા કશી- રમણીયતા જરૂર પ્રતીત થાત પણ આ 'પડછાયાના પહાડ' છે મેટાફરને આનયે આ કલ્પન ભિન્ન છે 'પડછાયા' ને સામગ્રીગહિત આકાર છે, આભાસ માત્ર છે, અવાગતાવકતા છે, તો એની મામે 'પહાડ' એ અચળ નડકર અને ફુલેંધ મતા જેગે લાગે છે. પણ આ કલ્પનમા આ બે તરવોના રમાયણમાથી મચત્કૃતિ ભર્યો એક નવો જ અર્થ પમાય છે પડછાયા'ના ખાલી આકાર પડ અહીં પર્વતની બોજિલતા ધાગણ કરે છે । અથવા, આ ફૂટ ફુલેંધ

પર્વનો પણ અન્ય કોઈ સત્તાની તુલનામાં પડછાયા શા આભાસમાત્ર છે । પ્રથમ કલ્પનમાં માત્ર ‘તડકા’ના પીગળવાની વાત હતી આ સદર્ભમાં ‘પડછાયાના પહાડ’ પીગળવાની વાત છે આ એક જુદી જ ઘટના છે. અસ્તિત્વના આભાસરૂપ અશો ઓગળી ગયા છે એમ અહીં જોઈ શકાય.

એથી પકિતમાં સદર્ભ, બદલાય છે. એતનાનું વિગતન ‘આસુ’ રૂપે વહેતું થાય એ સમજાય તેવી વાત છે પાંચમીથી આઠમી પકિત જળપ્રલયનું દૃશ્ય રજૂ કરે છે. એમાં પહેલી ત્રણ પકિતઓ માત્ર દિવા સૂચવતા પદોની છે ‘હૂબતી તરતી’ ‘પછીનો ક્રમ ‘તરતી હૂબતી’એ રીતે યોજાયો છે એથી દૃશ્યરૂપ અને શ્રુતિરૂપ બંને આકારો પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે. ‘થોરની વાડ’ સ્મૃતિમાં સૂચવાયેલી વિષમ પરિસ્થિતિના નિર્દેશ કરે છે. નવમી અને દશમી પકિતમાં ‘વાડ’ પર પાખ ફફડાવતા ‘બટેર’નું દૃશ્યરૂપ અને ‘શ્રુતિરૂપ સંવેદન પ્રત્યક્ષ થાય છે. પૂરમાં વસડાતી આવેલી ‘થોર’ની ‘વાડ’નું ‘બટેર’ના આશ્રય-સ્થાનમાં જાણે કે રૂપાંતર થાય છે. એતનાના ગ્રાણોદ્રેકનું, ઉડ્યનનું એ અતીવ રમણીય ચિત્ર છે પ્રતીકનું મૂલ્ય એમાં પ્રતીત થાય છે ‘દાદાની આખો’ એ પકિત સ્પષ્ટપણે શિશુવિશ્વનો સદર્ભ રજૂ કરે છે અગિયારમી પકિત ‘ઐહી દશમીની સામે અનાયાસ (?) સમાતરતા રમે છે ‘પાખ’ અને ‘આખે’ એ પ્રાસયોજના ધણી અસરકારક છે. વિસ્મૃતિના અતીતના ધૂધળા પ્રાતમાથી ‘હફ હફ હફ હફ’ અવાજો વહી આવે છે. એ સાથે જ શિશુદષ્ટિમાં તરતી વિસ્મયભરી સૃષ્ટિ ઉઘડવા લાગે છે. સાક્ષીભૂત એતના હવે રૌશવના દિગ્ગંતોમાં રાચવા લાગે છે

સોળમી પકિતનું ‘હુ ફૂલ બનીને ખૂલુ’એ એક અદ્ભુત કલ્પન છે ફૂલની દાડીમાંથી પાખડીઓમાં જે જીવનગ્સ પ્રસરી રહ્યો છે, મહેરા ગયો છે, તેની સાથે સાક્ષીભૂત એતનાનું અનુસંધાન થાય છે સત્તરમી

એક રમણીય દશ્યરૂપ પ્રગટ થાય છે પણ ખીજ પ કિત ક્રિયા સૂચવતા શબ્દ- 'પીગળે'ની જાની છે એ શબ્દ એકાકી જાઓ છે પ્રથમ પ કિતમા દશ્યરૂપ પૂરું પ્રત્યક્ષ થઇ રહે, તે પછી જ 'પીગળવાની' ક્રિયા કરિને મૂચવતી પ્રથમ હરો, પ કિતના દશ્યરૂપની ક્ષણ ક્ષણાર્ધની સ્થિતિ પછી ચૈતન્યવિગલનની ગતિ ગૂઝુ કરતી હશે એમ લાગે છે 'પીગળે' ક્રિયાવાચક શબ્દની યુનિ સાથે ડશીક દશનાત્મકતાનો સંસ્કાર જડાયેલો છે ખરેખર તો આ એક અનોખું સકુલ કલ્પન છે 'પગેઢના આકળમા તડકો'ની ઉપસ્થિતિ અહીં ચમત્કૃતિ ગ્યે છે સામાન્ય રીતે તડકો આકળિંદુન ગોપણ કરે છે પણ અહીં 'તડકો' આકળખિંદુમા રહ્યો છે નિર્મત ચચત અને તરન આકળખિંદુની હસ્તિ કેવી ક્ષણભૂત ગુર નીવડતી હોય છે । પણ એ મિંદુમા 'તડકો' વસ્યા । 'તડકો'થી સૂર્ય કાશનુ- જીવનના આદિસોતરૂપ તેજગુજનુ, અગ્નિ સ્ફુલિત ગનુ-મૂચન થાય છે 'તડકો', આમ જુઓ તો, અગ્રાલ્ય સ્વરૂપ અમૂર્ત તત્ત્વ છે. પણ આકળખિંદુમાં તેને રંગીન ઝાય મળે છે અને મૂર્તરૂપતા મળે છે આ 'તડકો'નું 'પીગળવું' જાણે કે નહસ્યલરી વટના જાની ગહે છે આ ક્રિયાબોધ માથે 'તડકો'નું રૂપ વડુ મૂર્ત જાની ગહે છે 'પીગળે' ક્રિયાપદ નીજ પ કિતના આરભે બે વાર પુનરાવર્તન પામે છે. તે માથે પ્રથમ કલ્પનનો લાવગ્રવાહ જોડાઈ જાય છે 'પીગળવાની' ક્રિયા હવે 'પડછાયાના પહાડ' સાથે સંકળાઈ રહે છે પૃથ્વીપટ પરના કોઈ ભૌતિક પહાડના પીગળવાની વાત હોત તોય એમા કશીક રમણીયતા જરૂર પ્રતીત થાત પણ આ 'પડછાયાના પહાડ' છે મેંટાકરને આગ્રયે આ કલ્પન જિયુ 'પડછાયા' જે સામગ્રીરહિત આકાર છે આલાસ માન છે, અવાન્તાવજ્જતા છે, તો એની સામે 'પહાડ' એ અચત નડકર અને દુર્ભેદ સત્તા જેવો લાગે છે પણ આ કલ્પનમા આ બે તત્ત્વોના રમાયણુમાંથી મચત્કૃતિ ભર્યો એક નવો જ અર્થ પ્રમાય છે પડછાયાના ખાલી આકારો પર અહીં પર્વતની ખોજિલતા ધારણ કરે છે । અથવા, આ કૂટ દુર્ભેદ

પર્વતો પણ અન્ય કોઈ સત્તાની તુલનામાં પડછાયા શા આભાસમાત્ર છે । પ્રથમ કટપનમાં માત્ર ‘તડકા’ના પીગળવાની વાત હતી આ સદર્ભમાં ‘પડછાયાના પહાડ’ પીગળવાની વાત છે આ એક જુદી જ ઘટના છે. અગ્નિતત્વના આભાસરૂપ અશો યોગળી રહ્યા છે એમ અહીં ભેઈ શકાય.

એથી પકિતમાં સદર્ભ, બદલાય છે. એતનાનું વિગ્રનન ‘આસુ’ રૂપે વહેતું થાય એ સમજાય તેની વાત છે પાચમીથી આડમી પકિત જળપ્રત્યયનું દ્રશ્ય રજૂ કરે છે એમાં પહેલી ત્રણ પકિતઓ માત્ર દિવા સૂચનતા પદોની છે. ‘કુમતી તરતી’ પછીનો ક્રમ ‘તરતી કુમતી’એ ગતિ યોગ્ય છે એથી દ્રશ્યરૂપ અને શ્રુતિરૂપ બંને આકારો પ્રત્યક્ષ વચ્ચે જોડે છે ‘થોરની વાડ’ સ્મૃતિમાં સૂચનાયેની વિષમ પરિસ્થિતિનો નિર્દેશ કરે છે નવમી અને દશમી પકિતમાં ‘વાડ’ પર પાખ ફફડાનતા ‘ખટર’નું દ્રશ્યરૂપ અને ‘શ્રુતિરૂપ સંવેદન પ્રત્યક્ષ વાય છે. પૂરમાં વસડાતી અવતી ‘થોર’ની ‘વાડ’નું ‘ખટર’ના આગ્રય રથામાં જાણે કે રૂપાતર થાય છે એતનોના પ્રાણોદેકનું, ઉડાનનું એ અતીવ રમણીય ચિત્ર છે પ્રતીકનું મૂલ્ય એમાં પ્રતીત થાય છે ‘દાદાની આખો’ એ પકિત સ્પષ્ટપણે શિશુવિધનો સદર્ભ રજૂ કરે છે અગ્રિયારમી પકિત ‘એડી દશમીની સામે અનાયાસ (૧) સમાતરતા રમે છે ‘પાખ’ અને ‘આખ’ એ પ્રાસયોગ્યતા ધણી અસરકારક છે વિસ્મૃતિના અતીતના ધૂધળા પ્રાતમાથી ‘હર હર હર હર’ અવાજો વહી આવે છે. એ સાથે જ શિશુદષ્ટિમાં તરતી વિસ્મયભરી સૃષ્ટિ ઉઘડવા લાગે છે. સાક્ષીભૂત એતના હવે રૌશનના કિડનોમાં રાચવા લાગે છે

મોળમી પકિતનું ‘હુ ફૂલ બનીને ખૂનું’એ એક અદ્ભુત કટપન છે ફૂલની દાડીમાંથી પાખડીઓમાં જે જીવનરસ પ્રસરી રહ્યો છે, મોગ રહ્યો છે, તેની સાથે સાક્ષીભૂત એતનાનું અનુસંધાન થાય છે મનમાં

પકિતમા એકાકી ક્રિયાવાચક પદ ‘ખૂંટુ’ ક્ષયની ક્ષયકની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે પણ તેથી વિશેષ પછીની પકિતના કંપન તોડે-એમાના ‘ખૂંટુ’ તોડે-પ્રાસંગિકથી માર્મિક રીતે સાડળી આપે છે. ‘દરિયો થીને ડૂબુ’- વીસમી પકિતનું એ કલ્પન પણ એટલું જ આડર્પક છે. ભૂગેળના પ્રદેશમા આવતા કોઇ ભૌતિક ‘દરિયા’ની આ વાત નથી બલકે કાવ્યચેતના ‘દરિયા’ બેટેલી અનંત વિસ્તરેને પોતાના અદ્યતા વિશ્વમા જ ગરકાવ થવા ઝપે, તેની આ વાત છે પછી પડાડ બનીને ફૂટુ’- આમ બનીને તૂટુ’ એવી આંતરિક ઝખન પ્રગટ થાય છે, અને છેવટે ‘ગયનમસાગરને તળિયે સ્પર્શ’ કરવાની તીવ્રતમ આગત ચક્રત થઇ જાય છે. કૃતિના આગે ‘તડકો’ એક અપ ‘ઝાકળ બિહુ’મા જિતયો હનો, તેને હવે વિરાટ ‘ગયનમસાગર’ની ઝખના જાગી છે અસ્તિત્વમા નિહિત રહેવા આભ સી અસો હવે પીગમી રહ્યા છે, એી સપ્રજતાની ક્ષણે આ રચના પુરી થાય છે. ‘તડક’ અહીં પ્રતીક તરીકે કૃતિના સવિધાનમા કેન્દ્રસ્થાને છે

અગાઉ નિર્દેશ કર્યો છે તેમ, ‘મારા નામને દરવાજે’મા વાલશક અસ્તિત્વની વિપમતાના ભાવો પ્રગટ કરવા માહે છે રગદર્શા વૃત્તિવનજો, રગીન છટાઓ કે ક્ષયની અભિરામ છટાઓથી તેઓ એ અજગા મની રહ્યા છે કલ્પનવાદ અને સરરિયલ રચનાના તત્ત્વો અહીં અનેક સદર્ભે પ્રયોગપણે ક્રિયાશીલ બન્યા દેખાય છે.

[૩]

તમરાનો

સૂઝ પાદડા જેવો

તૂટી ગયેલો અવાજ

વાતાવરણમા સનન અચડાયા કરે છે.

રાતની એકંતતામા

આવતી કાલે જિજનારા

ધામનો મૂક સળગાડ
 મારીના કણિમા અનુભવીને
 આપણે બેઠા હોએ
 સ્કે પાદડાના
 તૂટી ગયેલા અવાજના
 એક મૂરીલા લયમા
 મૃત્યુના પદ્મવનિ પડધાય છે
 એની પ્રતીતિ આપણને થઈ ચૂકી છે
 હમણા પગડ દોડી આવશે
 અને
 અત્રત્ર જાગી નીકળેલી
 ડ પતી
 તૂણટોચો પર
 ખૂલતા
 મહા આકાશોમા
 જીડતા પ ધીઓના કનરવળી
 વાતાવરણ
 રોમાય અનુભવતુ હશે
 હવે ઝાઝી વાગ નથી !

(‘માર નામને ’ પૃ ૧૪-૧૫)

પૃથ્વીના યદ પર વસતી માનવજાતિની નિયતિ અંગેનું એક સંકુલ
 અવેદન અહીં રજુ થયું છે. એક જાતે આ માનવઅસ્તિત્વની સાથે
 જડાયેલી વિષમતાનું—કહો કે એક્સિડેન્ટની નાગણીનું કાવ્ય છે એવના
 આછાદસ રૂપની છે એની ગદ્યાત્મક રચના સામિપ્રાય છે એમ અમળાય
 છે આ કૃતિ કે દેક નાનીમોટી ચાર કડિકાઓની બની છે ૬૦૬ કડિકા
 માનવપરિસ્થિતિનું એક પાસુ રજૂ કરે છે વિશાળ માનવજીવનને

જાણે કે વ્યાપમા લેવા ચાલુ છે અતની કડી અગાઉની ત્રણ કડિકાઓને દૃષ્ટપણે સાકળી આપે છે અહીં 'ખનાન' રૂપે એકદમ અપ્રદ વસ્તુના જેવું તો અતની કડિકામા જ દેખાશે પણ આખીય માનવજાતિની કથા અહીં સુચવાય જાય છે

પહેલી આખીય કડિકા, આમ જુઓ તો, એક જ વાક્યરૂપ છે. એમા એક સકુલ કટપન નિહિત રહ્યું છે 'તમરાના અવાજ' રાત્રિનો નિર્દેશ કરે છે અહીં 'અવાજ'ના વિશેષણ તરીકે આવતા શબ્દસમૂહો 'સૂકા પાદડા જેવો/તૂટી ગયેલો અવાજ' આખાય કટપનને વ્યજનાનું અને 'પુ પરિમાણ અર્પે' છે, 'સૂકા પાદડા જેવો' શબ્દસમૂહ અવાજ'ની શૂન્યતા બગડતા નિશ્વૃતતા રુક્ષતા ક્ષણભગુરતા એમ અનેક વ્યવ્યર્થો સૂચવે છે આની સામે 'જમગ' એ કુદા જતુ રહેતા નથી ! માનવજાતિના ભાવિ વિગે ચિતા અને ચિતન કરનારા અપાર સખ્યાના પેગમને સતો દૃષ્ટાઓ ચિતકા વગેરે એથી સચિત થાય છે. પણ એ અર્થ 'તમગઓ' રાત્રિનો અધકાર મિટાવી શક્યા નથી ! તેમના સૌના અવાજ 'તૂટી ગયેલા' અનુભવાય છે, પોલા અને ખોલા રીતી થાય છે. મૂકા પાદડા રડજે છે ત્યારે, કે તૂટી જાય છે ત્યારે, એનો અતિ અદ્ય અવાજ સાબળવા જેટલી સવેદનશીલતા અહીં લાવકે-કળવી હોવી જોઈએ આમેય, 'સૂકુ પાદડુ' સજીવ રસ વહાવતા વૃક્ષથી વિચ્છિન્ન અને દિશાશૂન્ય બની ચૂક્યું હોય છે ધવનને ઝોકે ઝોકે તે આમ તેમ ગૂંબ્યા કરે છે એવું 'પાદડુ' મળ તરવ જોડેના વિચ્છેદ સૂચવે છે, તે પણ નોંધવું જોઈએ

બીજી કડિકા માનવપરિસ્થિતિનું એક ખીજુ પાસુ આપેએ છે આપણે આ પૃથ્વીના વાખીઓ 'રાતની એકજતા'મા મેઠા છીએ આવતી કાલે જિગનાગ/વાસનો મૂક સળવમાટ/મટીના કણોમા અનુભવીને મેઠા છીએ ! કદાચ મટીની જીવનદાયિ ગકિલનો લિ તાત્પર્યનો-અદાજ ચાવી ગયો છે, એટલે આવતી કાલે એમા 'પસ' જિગજે એની આશા

પણ બધાઈ રહી છે. આવતી કાલે ઊગનારા ‘ધાસનો મૂક સળવળાટ’ માલગવા જેટલી સૂક્ષ્મ સવેદનશીલતા પણ જન્મી છે (સમસ્ત પ્રબળતા મુખ્ય સમા કવિઓએ તો એવી સવેદનશીલતા પ્રાપ્ત કરી જ હોય છે.) એ રીતે કંઈક અનુભવમા અને કંઈક આરામા અહીં સૌ જીવી રહ્યા હોય. એક સકુલ કલ્પન આ કલ્પિતમા રજૂ થયું છે.

માનવજાતિના અંતરમા દહાડાં પ્રતીતિરૂપે જે વાન પડી છે તે તો મૃત્યુની અકસ્માતની ત્રીજી કડીમા લાલશ કરે ‘મૃત્યુના પદ્ધવનિ’નું સવેદન રજૂ કરે છે. આ પદ્ધવનિઓ ‘સૂકા પાદડાના/તૂટી ગયેલા અવાજના/એક-મૂરીલા લયમા’ સતત પડવાતા રહ્યા છે ‘પહેલી કડીના સકુલ કલ્પનને જ એક પ્લનિસલર અશ લાલશ કરે અહીં નવા અર્થમા નવા સદર્ભમા-સાકળી આપ્યો છે કૃતિનો બધ એ રીતે વધુ દહાડાં રીતે જોડાયો છે ‘તૂટી ગયેલા અવાજનું એકસૂરીલાપણું’-તો વિચારો, અનુભવો, વંચોરેનું એક જ જાતનું રેટણ સૂચવે છે સ્થગિતતા, જડતા એટલે જ મૃત્યુ !

એથી કડી માનવજાતિના અંતરમા ઊડે ઊડે સેવાઈ રહેલી કોઈકે ઝખના કોઈકે સ્વપ્ના અને આશાને મૂર્ત કરવા આવી છે. આ ‘રાત્રિ’-એટલે કે અજ્ઞાનરૂપ રાત્રિ-હવે પૂરી થવામા જ છે અતની પકિત છે ‘હવે ઝાઝી વાર નથી !’ (અહીં પકિતને અતે મોકલું આશ્રયોચિત્તન વ્યંગલાવ જગાડે છે) આન દક્ષિણેતર કરતું માનવજાતિની ઝખનાનું એ વિષય કેવું હશે ?-તો કે, ‘સહજ આકાશોમા ઊડતા પખીઓના કલરવથી/વાતાવરણ/રોમાય અનુભવતું હશે !’ પણ આ કવિ અસ્તિત્વની વિષમતાથી અલિસ બન્યા છે આવી ઝખનાની સૃષ્ટિ એ માનવજાતિનું કવળ સ્વપ્ન હોઈ શકે કદાચ એ ક્ષણભગુર રચના હોઈ-શકે, કદાચ એ આભાસ માત્ર હોઈ શકે એટલે જ કવિ કહે છે-કલરવ કરતા આ ‘પખીઓ’ જે ‘સહજ આકાશો’મા વિહરતા હશે તે

જાણે કે વ્યાપમા લેવા ચાલુ છે અતની કડી અગાડિની તથા ક ડિકાઓને દટપણે સાકળી આપે છે અહીં 'ખનાન' રૂપે એકદમ સ્પષ્ટ પડેના જેવું તો અતની ક ડિકામા જ દેખાશે પણ આખીય માનવજાતિની કયા અહીં સૂચવાય જાય છે

પહેલી આખીય ક ડિકા, આમ જુઓ તો, એક જ વાક્યરૂપ છે એમ એક સ કુલ કલ્પન નિહિત રહ્યું છે 'તમરાના અવાજ' રાત્રિનો નિર્દેશ કરે છે અહીં 'અવાજ'ના વિશેષણ તરીકે આવતા શબ્દસમૂહો 'સૂકા પાદડા જેવો/તૂટી ગયેલો અવાજ' આખાય કલ્પનને વ્યજનાનું અનોખું પરિમાણ અર્પે છે, 'સૂકા પાદડા જેવો' શબ્દસમૂહ અવાજની શૂન્યતા ખગડતા નિર્જીવતા ડુલ્લતા ક્ષણભગુરતા એમ અનેક વ્યવ્યર્થો સૂચવે છે આની સામે 'તમરા' એ ક્ષુદ્રા જ તુ રહેતા નથી ! માનવજાતિના ભાવિ વિશે ચિંતા અને ચિંતન કરનારા અપાર સખ્યાના પેગંબરો સતો દષ્ટાઓ ચિંતકો વગેરે એથી સૂચિત થાય છે, પણ એ સર્વ 'તમરાઓ' રાત્રિનો અધકાર મિટાવી શક્યા નથી ! તેમના સૌના અવાજ 'તૂટી ગયેલા' અનુભવાય છે, પોલા અને ખોદા પ્રતીત થાય છે, સૂકા પાદડા રજળે છે ત્યારે, કે તૂટી જાય છે ત્યારે, એનો અતિ અલ્પ અવાજ સાલળવા જેટલી સવેદનશીલતા અહીં ભાવકે-કેળવી હોની જોઈએ આમેય, 'સૂકુ પાદડુ' સજીવ રસ વહાવતા વૃક્ષથી વિચિત્રન અને દિશાશૂન્ય ખની ચૂકયુ હોય છે પવનને ઝોકે ઝોકે તે આમ તેમ ગૂંજ્યા કરે છે એવું 'પાદડુ' મૂળ તત્ત્વ જોડેના વિચ્છેદ સૂચવે છે, તે પણ નોંધવું જોઈએ

ખીજી ક ડિકા માનવપરિસ્થિતિનું એક ખીજું પાસું આલેખે છે આપણે આ પૃથ્વીના વાસીઓ 'રાત્રીની એકાંતતા'મા ખેઠા છીએ આવતી કાલે ભગનાગ/પાસનો મૂક સળવમાટ/માટીના કણોમા અનુભવીને ખેઠા છીએ ! કદાચ માટીની જીવનદાયિ શક્તિનો ઈશ ધોધાનુનો-અદાજ ચાલી ગયો છે, એ-લે આવતી કાલે એમા 'વસ' ભગને એવી આશા

પણ પધાર્થ રહી છે. આવતી કાલે ઊગનારા 'ધાસનો મૂક મળવળાટ' માળખવા જેટલી મુદ્દમ સવેદનશીલતા પણ જન્મી છે (સમસ્ત પ્રત્નના મુખ મમા કવિઓએ તો એવી સવેદનશીલતા પ્રાપ્ત કરી જ હોય છે.) એ રીતે કદાચ અનુભવમા અને કુદૃષ્ટ આગામા અહીં મો જીવી ગયા હોય એક સકુલ કલ્પન આ હિંકામા રહ્યું વધુ છે.

માનવજાતિના અતરમા દૃઢ પ્રતીતિરૂપે જે વાન પડી છે તે તો નૃત્યુની અકરતાની ત્રીજી કડીમા લાલશ કરે 'મૃત્યુના પદ્ધવનિ'નું સવેદન જૂઠું કહે છે આ પદ્ધવનિઓ 'મૂકા પાદડાના/તૂટી ગયેલા અવાજના/એક મૂરોલા લયમા' સતત પડવાતા રહ્યા છે 'પહેલી કડીના સકુન કલ્પનનો જ એક ધ્વનિસભર અશ લાલશ કરે અદી' નવો અર્થમા નવા સદર્શમા-સાકળી આપ્યો છે કૃતિનો ખંધ એ રીતે નવું દૃઢ ગીતે બેડાયો છે 'તૂટી ગયેલા અવાજનું એકસૂગીનાપણું'—તે નિચારો, અનુભવો, વગેરેનું એક જ જાતનું રટણ મૂચવે છે સ્થગિતના, જડના એટલે જ મૃત્યુ !

ચોથી કડી માનવજાતિના અતરમા જીડે જીડે સેનાઈ રહેલી કાઈકે ઝખના કાઈકે સ્વપ્ના અને આશાને મૂર્ત કરવા આવી છે. આ 'રાત્રિ'—એટલે કે અસ્થાનરૂપ રાત્રિ—હવે પૂરી થવામા જ છે અતની પકિત છે 'હરે ઝાઝી વાગ નથી !' (અહીં પકિતને અતે મૂકેનું આશ્ચર્યચિહ્ન વ્યંગલાવ જગાડે છે) આન દહિલ્યોન કરનું માનવજાતિની ઝખનાનું એ વિશ્વ કનું હશે ?—તો કે, 'સહજ આકાગોમા ઊડતા પખીઓના કલગવથી/વાતાવરણ/ગેમાયં અનુમનનું હરો !' પણ આ કવિ અસ્તિત્વની વિષમતાથી અભિજાન-વા છે આની ઝખનાની અષ્ટિ એ માનવજાતિનું ક્વણ સ્વપ્ન હોઈ ગઈ કદાચ એ ક્ષણમશ્વર ગચના હોઈ શકે, કદાચ એ આભાસ માત્ર હોઈ શકે એટલે જ કવિ કહે છે—કલરવ કરતા આ 'પખીઓ' જે સહજ આકાગોમા નિહરતા હશે તે

‘અત્રત્ર જગી નીકળેલી/ક પતી/તુણટોચો પગ/મૂલતા’ હશે ! તેા તેા
 આ ‘સહસ્ર આકાશો’ની હસ્તિ એ ક્ષણભર નિર્માણ જ કરશે ! ખીજ
 કડીમા ‘આવતી કાસે જગનારા ઘાસ’નો સદર્શ હતો પણ આ કડીમા
 ‘અત્રત્ર’ થોડાક જગનારા ઘાસ’નો સદર્શ હતો પણ આ કડીમા
 ‘અત્રત્ર’ થોડાક જગી નીકળેલા ‘તુણો’ જ નેલા મળે છે. પરિસ્થિતિ
 કેવી તેા ઠગારી પુરવાર થાય છે તેનું સૂચન અહીં મળી જાય છે
 ચોથી કડીમા રજૂ થતી કલ્પનચુષ્ટિ અગઉની અત્રગ અત્રગ લાગતી
 ત્રણેય કડીઓને માર્મિક રીતે સાકળી આપવા સમર્થ બની છે-

ગૈશવમા

ઉધમા

ત્રીવ હેપાથી

વનસ્થલીમા દોડતો

એક સદૈદ ઘોડો જોયો હતો.

આજે

વર્ષાના ગાડાતૂર તોફાનમા

ધરની પછીત

તૂટી પડી—

એ પછીતની ઘોળાશમાથી

સ્વપ્નનો સદૈદ ઘોડો

દોડી ગયો.

નગરમા

ચારે બાજુ

સહસ્ર ઘોડાઓની

ત્રીવ હેપા સાથેની

પૂરપાટ દોડ,

જમીન-દોસ્ત

મકાનો પર
 ધરતીના પેટાળમાં
 અદૃશ્ય થયેલા
 લીલા ધાસનો પુનર્લવ
 તૃણાકરોની પૂઠે
 હરિણનો પુચ્છવિક્રમ
 ખીજે દિવસે,
 કડિયા આવી ગયા હતા
 અને
 પછીત ચલાતી હતી !

('મારે નામને ' પૃ. ૯-૧૦)

-અઝાદસ રીતિની આ રચના પાંચ ટુકડાની છે. વત્તેઓછે
 અશે આ કૃતિ દુર્બોધ પણ લાગશે એનું એક કારણ કે 'સકેદ ઘોડા'ના
 પ્રતીકબોધની મુરઠેલી છે. એક પ્રતીક લેખે ઘોડાને અનેકવિધ અર્થો
 અને સાહચર્યો પ્રાપ્ત થયા છે એટલે આ કૃતિમાં એનો મલબોધ
 થતો નથી. આ કૃતિના સમગ્ર સદર્ભમાં પ્રસ્તુત બની રહે એ રીત
 એનાથી વ્યંજિત થતા ભાવસકુલનું ગ્રહણ કરવામાં ખીજી વિગતો
 એટલી દ્યોતક બની શકી નથી. (અથવા કવિને ઈષ્ટ અર્થ આ લખ-
 નાર પોતે ગ્રહણ કરી શક્યા ન હોય !)

અને, આમ જુઓ તો, 'ઘોડા'નું પ્રતીક અત્યંત મકુલ અને
 સદિગ્ધ રહ્યું છે. પરંપરામાં એની સાથે પરસ્પરભિન્ન અને પરસ્પરવિરોધી
 એવા અનેક અર્થો અને સાહચર્યો સંકળાયા છે. 'ઘોડા' એ પ્રાણશક્તિનું
 ચૈતન્યનું પ્રતીક છે પૃથ્વી પરના જીવનનો આદિસ્રોત જે સર્વ છે તેનો
 વાહક પણ 'ઘોડા' છે. વિશ્વજીવનની પાછળ રહેલી પ્રચંડ શક્તિ અથવા
 અધ આદિમ સત્તા પણ એથી સૂચવાય છે જન્મસ્થિતિમગ્નના વટના
 ચક્રને પ્રેરક અને સંચાનક બળ પણ એમાં મૂલ્યિત છે, તો વિષુત જેવા

પ્રાકૃતિક જાળો પણ એથી સુચવાય છે. 'સફેદ ઘોડો' જીવનનું અને 'કાળો ઘોડો' મૃત્યુનું પ્રતીક ગણાય છે માનવીમાં રહેલી પશુતા, અધારા મનની હીન વૃત્તિઓ, અને જાતીયવૃત્તિ પણ એથી સંકેતાય છે સ્વપ્નમાં ઘોડાનું દર્શન એ દૃષ્ટાન્ત - theriomorphic symbol of the self - સ્વનું અર્થમાનવ-અર્થપશુરૂપનું પ્રતીક છે સ્વપ્નમાં કિટ્ટા સફેદ ઘોડાનું દર્શન મૃત્યુની અમગળ આગાહીનો સંકેત કરે છે 'ઘોડા'માં શક્તિનો ઉદ્ગેક, ઉડ્ડયન, આદિ પણ અભિપ્રેત છે આટલી ભૂમિકા લક્ષમાં રાખીને હવે કૃતિનો મર્મતત્ત્વ પકડવાનો પ્રયત્ન કરીએ

પહેલી કડિકા 'મૌરવમાં' અને 'જીવમાં' એવા બે ગમ્મદો સાથે જીવડે છે આ બે અવસ્થાઓમાં 'વનસ્થલી'માં 'નીત્ર હેવા' માથે 'સફેદ ઘોડા'ને દોડતો જોયો હતો. મૌરવ એ મુખ્ય નિર્દોષ અમય છે જીવની અવસ્થા સ્વહારના જાગૃત મનથી સાવ જીનટી અવસ્થાનો સંકેત કરે છે 'વનસ્થલી' એ પરિચિત જગતથી દૂર રહેતું રમણીય ઉપવન છે શિશુચિત્તમાં સુષુપ્તરૂપે સચવાયેલું એ સ્વપ્નજગત પણ ખરું, સફેદ ઘોડા'નો પ્રતીક તરીકેના વિશિષ્ટ 'અર્થબોધ' પકડવાનું હજી મુશ્કેલ છે કદાચ જીવનની સ્વપ્નશીલતા, કદાચ મોહિનીરૂપતા, કદાચ ચૈતન્યરૂપતા, કદાચ જાતીય ઈચ્છા, કદાચ મૃત્યુની ઝાંખના એ ગાંધુ અહીં વ્યન્નિત થઈ જાય છે

બીજી કડિકા વર્તમાનની લક્ષણોને અનુલક્ષે છે વરસાદ ગાડાતૂર તોડાન માથે ઝીંકાયો ખ આ ઝાંઝાવાતમાં 'પગીત પગીત' તૂટી પડે છે (વગ) તે વ્યક્તિના ભૌતિક જીવનનો જ ભાગ છે ? માનવ સમ જની જીવનવ્યવસ્થા છે ? સંસ્કૃતિનું નિર્માણ છે ?) એ 'પગીતની ધોળાગ સાયી' 'સ્વપ્નનો સફેદ ઘોડો' નીકળી નામે છે ! 'પગીતની ધોળાગ'માંથી 'સફેદ ઘોડો' બહાર આવે છે એ ઘટના અહીં ગહર્યમય રહે છે. આ રીતે 'સફેદ ઘોડા'નું પ્રગટ થવું એના દૃષ્ટા માટે કવણ આનંદ જ ન હોય ? (પહેલી કડિકામાં 'મૌરવમાં' 'જીવમાં' નિહાળેલો ઘોડો 'વનસ્થલી'માં

હતો. આજે તે 'ધરની પ'છીત'માંથી નીકળે છે. એ રીતે આગળની કડી જોડે આ કડી સંધાઈ જાય છે) પણ 'પ'છીતનું પડવું' અને 'સફેદ ઘોડા'નું પ્રગટ થવું એ બે બનાવો શી રીતે સાકળી શકાશે ? 'ધર'નો વિનાશ થતા તેમાં આશ્રય લેતો એ 'ઘોડો' હંમેશ માટે દૂર થયો એમ ઘટાનીશું ? કે 'ઘોડો' એ વિનાશનું નિમિત્ત બન્યા હતો ?

ત્રીજી કડિયા સરગ્ગિયન પરિવેશ ધરાવતું દૃશ્ય રજૂ કરે છે. 'સહસ્ર ઘોડાઓ' 'તીવ્ર હેવા' સાથે એ આખાય નગરમાં પૂરપાટ ધૂમી વળે છે. કોઈ નિરકુશ બળો નગરમાં હાહાકાર મચાવી રહ્યા હોય એવો સંકેત મળે છે. ચોથી કડિયામાં નગરના આ ક મકાનો જમીનદોસ્ત થઈ ચૂક્યા હોવાનો ઉલ્લેખ છે. એ રીતે મકાનોના વિનાશ અને મુક્ત થયેના ઘોડાઓની બેકામ દોડ-એ બે વચ્ચે ક્યાંક સંબંધ હોવાનું સમજાય છે

પણ આ વિનાશ પછી પ્રકૃતિમાં નવજીવનનો સચાર થઈ જાય જ છે માટીમાં દટ થેલા ખડિયેગે ઉપર લીલું તૃણ ફરીથી ઊગી. નીકળે છે. આનંદમગ્ન બની પુચ્છ હનાવતા હરણના વૃદ્ધ ત્યાં તૃણ ચરતા હાજર થઈ ગયા છે છેલ્લી કડીમાં મકાનની પેઢી 'પ'છીત' ફરીથી ચણાવી રાફ થઈ છે. માનવજાતિ પણ સંસ્કૃતિની રચના અર્થે સક્રિય બની ગઈ છે પણ, પેલા 'સ્વપ્નના' 'સફેદ ઘોડા'નું શું ? માનવી ચણાતી 'પ'છીત'માં તેનો પુનઃ પ્રવેશ થશે ખરો ? કે નહીં 'પ'છીત'માં એની કોઈ સલાવતા જ નહિ હોય ? ગમે તે હો, પ્રતીકબોધની મુશ્કેલી આ કૃતિના હાઈને પામતામાં અતરાય ગ્યે જ છે આ જનના esoteric symbol ને પામવા કૃતિના સદર્મ સિવાય ખીજું કંઈ સાધન લાવકને ઉપયોગી થાય ?

ઉદ્દગાર / પ્રાણજનન મહેના

એ જિભો થયો, થોડી વાર ત્યા જ જિભે રહ્યો માનુ ધુણાવ્યું સામે દષ્ટિ માડી કંઈક જોઈ ગયો પછી એકાએક ડાગા હાથની ધબકતી માડીને સામે ભીત ઉપર ખોડેલ ખીટીમા લટકાવી ચૂપચાપ ધગ્ગી બહાર નીકળી ગયો.

ખુદ્દા મેદાનમા આવી જિભો રહ્યો ઉપર આકાશ તરફ જોયું સામે પોતાનો પડછાયો લંબાઈને પડ્યો હતો કાળો ખચખચડી મપાટી ઉપર લંબાઈ પડેલ પડછાયો ટુકડાઓમા વહેચાઈ ગયો હતો, પોતાના પડછાયાને એ ઘડીવાર નિષ્પલક તાકી રહ્યો, પછી ધીમે ધીમે એ પડછાયાની દિશામા આગળ વધ્યો, પડછાયો ત્યાંથી ખમી આગળ વધ્યો પડછાયાની ઉપર પોતાના પગ માડતો એ પણ આગળ વધતો ચાલ્યો કેટલું આમ આમ ચાલ્યા પછી અટક્યો પોતાની આગળીઓ પરથી નખ વાઢી એક ધાગદાર શસ્ત્ર બનાવી ત્યા જિભા જિભા જ પડછાયાના ટુકડા કરવા લાગ્યો ટુકડે ટુકડે ડપાઈ પડેલ પડછાયાને એકઠા કરી ઢગ ખડક્યો એણે ગરબુ ફેફસાં પણ દીવાસળી જડી નહીં, દીવાસળી મળે તો આ એકઠા કરેલ ટુકડાઓન દાહ ઈ દેવાની એને ઇચ્છા થઈ પછી એણે ખાલી ગળવામા આ ટુકડાઓ ભરાય એટલા ભર્યા, બાકીના ફૂક મારી આવકાશમા ઉડાડવાનો

પ્રયત્ન કર્યો. ટુકડાઓમાના કેટલાક હળવા હવામા આમ તેમ તરતા તરતા ઉપર અવકાશમા ઊડના પક્ષીઓ ભેગા ભળી જતા એને થોડી વારે દેખાયા નિરબ્ર આકાશમા પક્ષીઓ તરી રહ્યા હતા ભૂરા અવકાશમા આડો અવળી રેખાઓ દોરાતી તણાતી તૂટતી ભૂસાતી એ ત્રેઈ રહ્યો પોતાના જમણા હાથની ખંધી આગળીઓ મૂળ સમેત ઉખેડી આમતેમ ઊડી રહ્યો. પખીઓ સામે ધા કરવા ડાખે હાથ ઊગાર્યો. ઊગામેલ ડાખે હાથ હવામા એમ જ રિથર ખોડાઈ ગયો એને યાદ આવ્યું ડાખા હાથની નાડી ખીટી ઉપર લટકાતી એ ધર-ખહાર નીકળી ગયો હતો.

ખુલ્લા મેદાનમા ઊભા રહી ચારે કોર નજર માડી ત્રેઈ રહ્યો કશું નહોતું દૂર નજીકમા ખાવળનું એક વૃક્ષ ઢૂંઠા જેવું ઊભું હતું. દસ બાર પગલા દૂર. આસપાસ શૂળો વેરાયેલી પડી હતી શૂળો ઉપર આકળના ટીપા જામેલા. એણે નીચે નમી એક શૂળને ઊંચકીને ત્રેઈ ત્રેઈ રહ્યો થોડી વાર. શૂળના અગ્રભાગે આકળનું ટીપું સ્થિર થઈ ગયું હતું. આમ એ શૂળ અને આકળના ટીપાને ત્રેઈ જ રહ્યો. ધારીને ત્રેયું તો આકળના ટીપામા પોતાનો ચહેરો પ્રતિબિંબિત થતો દેખાયો પગમા શૂળ ભોકાઈ ગઈ હોય તેમ ન્યમકચો. નીચે પગ તરફ દૃષ્ટિ કરી ફરી પાછો હાથમા લીધેલ શૂળને તેમજ આકળના ટીપાને ત્રેઈ રહ્યો અડધું શૂળના અગ્રભાગેથી આકળના ટીપાને એક આટકે ખખેરી નાખ્યું હવે એને શૂળ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી થોડી ભીની પણ અણિયાળી એને આખની નજીક લાવી ખારીકાઈથી જોતો રહ્યો એને થયું આ શૂળની ખારીક રેખાઓ છૂટી પડી એની આખના ડોળા ફરતે વીટળાઈ વળી છે. ખન્ને આખના ડોળાને વારેફરતે ખહાર ખેંચી લાવવા મથી રહી છે. શૂળમાથી છૂટા પડેલી રેખાઓ ડોળા ફરતે વીટળાઈ ભરડો લઈ હમણા જ ખહાર ડોળાને ખેંચી દાઢી ધૂળ ભેગા, અહીં પડી શૂળ ભેગા કરી દેશે ભયથી ધ્રુજતા હાથમાની શૂળ જમીન હેઠે પડી ગઈ

ત્યા સ્થિતતા શુભાગતા બન્ને પગને તળિયે ચાગ-જ સામરી શૂગે ભોગાઈ
 ગળ એ ધીમા સીન્દકાગે જગીન હેઠ બેડો બન્ને પગમાથી વાગાગતી
 શૂગો કાઢતો ગયો ખેચાઈને નીકળતી શૂગ ભેગુ લોડી પણ વહેવા
 લાગ્યુ વહેતા લોડીને આડે એલે અગળી-અગૂડો દમા-ના ત્યા બેમી
 રહ્યો લોડી વહેતુ અટક્યુ નહી ઘોડે દૂર પડેન કાગળના દુધાને એલે
 હિપાડયો ઘડીઓ ઉઠેલતો ગયો હુચો આખો ઉઠેનાઈ ચૂક્યો -ખાયેલા
 અક્ષરો મધા ભાગી તૂટી અદર સમાઈ સ કોચાઈ પડ્યા હતા, દુધામાના
 મધા અક્ષરોને ખ ખેગી દગનો કયો, દુધાને પાડો નાડો દર દર કી હીડો
 આ દગનો દરેન અવડયગ તૂટ્યા ભાગ્યા અક્ષરોના દગમાથી ચપટી
 ચપટી જાયકી પગતળિયેની વહેતા લોડીને આડે દમાની મૂક્યા ઘોડીવાગ
 આમ લોડી વહેતુ બધ થયુ ઘોડુ સુકાઈ જમી ગયુ અક્ષરો માથે
 ત્યા જ ચોટી ગયુ એમનુ એમજ

એ ત્યાથી જિલ્લો થયો પગમા પગતગ થતી હતી સ્વસ્થ થવા બન્ને
 હાથ હવામા ટિગળ્યા ત્યા નજર ડામા હાથના કાડા તરફ ગઈ કાડા
 વડિયાળમા કાણુ ધાણુ એની આખ સામે તરવા લાગ્યુ દષ્ટિને પણજ જોમ
 ખેલી પાડી ત્યા માડી વધુ નજીક કાડાવડિયાળમા કાણુ ધાણુ ગોળ
 મમરોડુ વતુ જવુ દેખાના લાગ્યુ નજર એ ડાળા ધાગામા કચાડ
 જોડે ખૂતી ગઈ હવે એ મૂઝાયો આ ડાળા ધાગામા જોડે ખૂ પી ગયેન
 નજરની પાછળ પોતાનુ સરીગ અગ હિપાગ મતુ જ ખેચાતુ જતુ હોય
 તેન નાગ્યુ આમ ખેચતાણુ કચાપ સુધી ચાની પહોજ તૂટી, નજર મમન
 મતુ થ પેના ડાળા ધાગામા વગાડ જતુ પ્રવેશી ગયુ

એ એમરે જોઈ ગયો કશુ દેખી શકાતુ નહોતુ ડાળા ધાગામા
 એ જાલે જોડે સગડી ગયો હોય તેવો જાવ એને થયો હાથ પગ ધા
 નાગ્યુ બધુ કચાડમા નજાવ વઈ ગયેન તાગના પગ પગાડયા તો પગની
 આડે રઈક અડડાયુ શુ હતુ તે એ જાગી શક્યો નહી ફક્ત ગપડાયા
 અદમ-નુ હાથ અડાડયા બન્ને હાથ એડખીન સાથે અડાડા

એટલું જ એ જાણી શક્યો અફડાટના અવાજથી એ એક ગાયુ
ખાઈ ગયો. 'પક્ષી' અવકાશમાં ગાયુ ખાઈ પાછું ફરી સરકવા લાગે
તેમ એ મળુ ગાયુ ખાઈ સરકવા લાગ્યો-જિંડે કાળા ધાળામાં, નજર સમેત.

એને થયું, એ 'કાઈ' કાળા 'ડીયાગ' કુકાળાની વચ્ચે વચ્ચે
અંદરે અને 'અંદર' સરકી રહ્યો છે. કુકાળાના જિંડાણને કાઈ
અંત નથી એથી આમ ને આમ એ સરકી રહ્યો છે. એવું સમજાયું.
કેઈ દેખી શકાતું નહોતું. એટલે એ કિચા હતો, આસપાસ શું પસાર
થઈ રહ્યું છે, કયા જિંડે સરકી જઈ રહ્યો છે, કેઈ પણ જાણી શકાય
નહીં 'ફક્ત સ્પર્શથી' કેઈ અનુભવી શકાતું હતું. આત્મ સ્પર્શના
અનુભવને એ પોતાની સમજથી કેસે તે પહેલાં પાછું કશું અનુભવ્ય
અને આગળતું બધું ભૂંસાતું જાય. નવું અકાતું જાય અને કેઈ પણ
સ્પષ્ટ થાય નહીં.

હવે એને થયું, પોતે ક્યાંક અટક્યો છે. કાળા 'ડીયાગ' અધકારમાં
કશું જાણી શકાતું નહોતું 'સ્પર્શ' કશું અનુભવી સમજી શકવાના
મિથ્યા પ્રયત્નો કરવાનાં અર્થ કેઈ નહોતાં. એને થયું, દૂખમાંથી એકાદ
એ હાડકા કાઢી ધસી સળંગાવી અર્થ પ્રગટાવું. કાળો હાથ દૂખ તરફ
સરક્યો. કશું 'ફેફસું' પણ 'કેશને' સ્પર્શી શક્યો નહીં હાથ
પાછો ફેલાઈ સ્થિર થયો. નવાઈ લાગી. છાતી પાસળા દૂખ થી
બધું ગર્થબંધ 'આ' કાળા 'ડીયાગ' અધકારમાં ક્યાં જઈ ગયું
આ બધું સમજી શકાયું નહીં ફરી પાછું માયું ધ્રુણાયું
એ ક્યાંક આવી અટક્યો છે એમી એને ખાતરી થઈ. ગળવામાં ભરેલ
પડંખાયાની ટુકડાઓ કાઢી એણે હેઠે પાથર્યા. તે હિપર ખેઠા. ચારે તરફ
અધકારી શૂન્યાવકાશની માફક પ્રથરાયેલો હોતો જોઈએ, જેથી આસપાસ
નજીક દૂરનું કશું પણ શકાતું નથી. ભીંસ ભય ભેકાર બધું
પ્રગંડોળમી માફક આખોની અંદર ધસી ધૂમી ફરી રહ્યું હતું. ત્ય
ખેઠા ખેઠા એ પોતાને, પોતાની જાતને ધીરે ધીરે વીસરી રહ્યો હોય

ત્યા સ્થિતતા ગુમાવતા બન્ને પગને તળિયે ચા-૭ સામટી શળો લોકાઇ
ગ- એ ધીમા મીસદારે જમીન હેઠ બેઠો બન્ને પગમાની વાગડગતી
શળો કાઢતો ગયો બેચાઇને નીડળતી શળ લેણુ થોડી પણ વહેવા
લાગ્યુ વહેતા લોહીને આડે એણે આગળી-અગૂડો દયાના ત્યા બેમી
રહ્યો લોહી વહેતુ અટક્યુ નહી થોડે દર પડેવ કાગળના દુવાને એણે
ઉપાડ્યો ધડીઓ ઉકેલતો ગયો કુચો આખો ઉકેલાઇ ચૂક્યો નખાયેના
અક્ષરો બધા ભાગી તૂટી અદર સમાઈ સકોચાઈ પડયા હતા. દુઆમાના
બધા અક્ષરોને બ ખેરી દગનો કર્યો દુવાને પાકો ધા કરા - કી દીધા.
આ દગયો કરેન અવકચગ તૂટયા ભાગ્યા અક્ષરોના દગમાથી ચપટી
ચપટી જાયકા પગતળિયેથી વહેતા લોહીને આડે દયાની મૂકયા થોડીવાર
આમ લોહી વહેતુ બધ થયુ થોડુ સુકાઈ જમી ગયુ અક્ષરો માધે
ત્યા જ ચોટી રહ્યુ એમનુ એમજ.

એ ત્યાથી જીલો થયો પગમા બળતરા ચતી હતી સ્વન્ય થવા બન્ને
હાથ હવામા ઉઠાળ્યા ત્યા નજર ડામા હાયના કામા તર નઈ કાડા
વડિયાળમા કાળુ ધાણુ એની આખ સામે તરવા લાગ્યુ દૃષ્ટિને પણ્જ જેમ
બેચી પાછી ત્યા માડી વધુ નજીક કાડાવડિયાળમા કાળુ ધાણુ ગોળ
મનમોટુ થતુ જતુ દેખાના લાગ્યુ. નજર એ ડાળા ધાળામા કચાક
જીડે ખૂતી ગઇ હવે એ મૂઝાયો આ કાળા ધાળામા જીડે ખૂપી ગયેન
નજગતી પાછળ પોતાતુ શરીર અગ ઉપાગળતુ જ બેચાતુ મતુ હોય
તેતુ લાગ્યુ આમ બેચતાલુ કચાવ સુધી ચાલી પણ્જ તૂટી નજક સમન
મતુ થયેના કાળા ધાળામા ધળાવડગતુ પ્રવેશી ગયુ

એ એમરે નેઈ રહ્યો કશુ દેખી શકાતુ નહોતુ ડાળા ધાળામા
એ નાદે જીડે સરકી ગયો હોય તેવો ભામ એને થયો હાથ પગ ધડ
માતુ બધુ કશાદમા ગઠાવ થઈ ગયેન વાગ્યા પગ પગડયા તો પગની
આડે કઈક અડાડાણુ શુ હતુ તે એ જા હી શક્યો નહી કુત્તા ગપશ્યા
અનુભવ હાથ અડાડયા બન્ને હાથ એકબીજા સાથે અડાળા

એટલુ જ એ જાણી શક્યો અફાટના અવાજથી એ એક ગોયુ
ખાઈ ગયો. 'પક્ષી' અવકાશમાં ગોયુ ખાઈ-પાછું ફરી, સરકવા લાગે
તેમ એ પણ ગોયુ ખાઈ સરકવા લાગ્યો-ઊંડે કાળા ધાખામાં, નજર સમેત.

એને થયુ, એ 'કાઈ' કાળા 'ડીંગાગ' કુકાળાની વચ્ચે વચ્ચે
અદર અને અદર સરકી રહ્યો છે. કુકાળાના ઊંડાણને કોઈ
અતે નથી એથી આમ ને આમ એ સરકી રહ્યો છે એવું સમજાયું.
કેઈ દેખી શકાતું નહોતું. એટલે એ ક્યા હોતો, આસપાસ શું પસાર
થઈ રહ્યું છે, ક્યા ઊંડે સરકી જઈ રહ્યો છે, કેઈ પણ જાણી શકાયું
નહીં ફક્ત સ્પર્શથી કેઈ અનુભવી શકાતું હતું આવા સ્પર્શના
અનુભવને એ પોતાની સમજથી કેસે તે મહેલા પાછું કશું અનુભવાય
એને આગળતું બધું ભૂસાતું જાય, નવું અંકાતું જાય અને કાઈ પણ
સ્પષ્ટ થાય નહીં.

હવે એને થયુ, પોતે ક્યાંક અટક્યો છે. કાળા 'ડીંગાગ' એ ધકારમાં
કશું બાળી શકાતું નહોતું સ્પર્શી કશું અનુભવી સમજી શકવાનાં
મિથ્યા પ્રયત્નો કરવાનો અર્થ કેઈ નહોતો. એને થયું, કૃષ્ણમાંથી એકાદ
એ હાડકા કાઢી ધસી સળંગાવી અડિન પ્રગટાવું. ડાખો હાથ કૃષ્ણ તરફ
સરક્યો. કશું ફેરફાર પળું કશાને સ્પર્શી શક્યો મહી હાથ
પાછો ઠેલાઈ સ્થિર થયો નવાઈ લાગી. છાતી પાસળી કૃષ્ણ શું
બધું ગાયબ આ કાળા ડીંગાગ અધકારમાં ક્યા ભળી ગયું
આ બધું સમજી શકાયું નહીં ફરી પાછું માથું ઝુલાવ્યું
એ ક્યાંક આવી અટક્યો છે એની એને ખાતરી થઈ ગળવામાં ભરેલ
પંડિયાની ટુકડાઓ કાઢી એણે હેઠે પાથર્યા. તે હિપર ખેઠા. ચારે તરફ
એ ધકારી શર્યાવકાશની માફક મથરાયેલો હોમો જોઈએ, જેથી આસપાસ
મંજીર દૂર નહોતું કશું યાં પેખી શકાતું નથી. ભીસ ભય ભેડાર બધું
ચિંગોળાની માફક આખોની અદર ધસી ધૂમી ફરી રહ્યું હતું. ત્યાં
ખેઠા ખેઠા એ પોતાને, પોતાની જાતને ધીરે ધીરે બીસરી રહ્યો હોય

ત્યા સ્થિરતા ગુમાવતાં બન્ને પગને તળિયે ચાર-છ સામટી શૂળો ભોંઠાઈ ગઈ. એ ધીમા સીસકારે જમીન હેઠં ખેડો. બન્ને પગમાંથી વાગફગતી શૂળો કાઢતો ગયો. ખેચાઈને નીકળતી શૂળ ભેગુ લોહી પણ વહેતા લાગ્યું. વહેતા લોહીને આડે એણે આગળી-અગૂડો દબાવના ત્યા ખેમી રહ્યો. લોહી વહેતું અટકવું નહીં થોડે દૂર પડેલ કાગળના દૂધાને એણે ઉપાડ્યો. ધડીએ ઉકેલતો ગયો. હુએ આખો ઉકેલાઈ ચૂક્યો લપાળેના અક્ષરો બધા ભાગી તૂટી અદર સમાઈ સ કાચાઈ પડ્યા હતા. દૂધામાના બધા અક્ષરોને ખ ખેરી ઢગ્યો કર્યો. દૂધાને પાછો ધા કરી ફર ફટી દીધો. આ ઢગલો કરેલ અધકચરા તૂટ્યા ભાગ્યા અક્ષરોના ઢગમાંથી ચપટી ચપટી જાયત્રી પગતળિયેથી વહેતા લોહીને આડે દબાવી મૂક્યા થોડીવારે આમ લોહી વહેતું બધ થયું. થોડું સૂકાઈ જમી ગયું અક્ષરો માથે ત્યા જ ચોટી રહ્યું એમતું એમ જ.

એ ત્યાંથી જિભો થયો પગમા બળતરા થતી હતી સ્વસ્થ થવા બન્ને હાથ હવામા ઉછાળ્યા ત્યા નજર ડાળ્યા હાથના કાગા તરફ ગઈ કાગા ધડિયાળમા કાણુ ધાણુ એની આખ સામે તરવા લાગ્યું. દૃષ્ટિને પણ્છ જેમ ખેચી. પાછો ત્યા માડી વધુ નજીક. કાગાવડિયાળમા કાણુ ધાણુ ગોળ મસમોદુ થતું જતું દેખાવા લાગ્યું. નજર એ ડાળા ધાળામા કચાક જીડે ખૂંતી ગઈ હવે એ મૂઝાયો. આ કાળા ધાળામા જીડે ખૂંતી ગયેલ નજરની પાછળ પોતાનું શરીર અગ-ઉપાગ બધું જ ખેચાતું જતું હોય તેવું લાગ્યું આમ ખેચતાણ કચામ સુધી ચાલી, પણ્છ તૂટી, નજર સમેત બધું ય પેના કાળા ધાળામા વળાક કરતું પ્રવેશી ગયું.

એ ચોમેર જોઈ રહ્યો કશું દેખી શકતું નહોતું. કાળા ધાળામા એ જાણે જીડે સરકી રહ્યો હોય તેવા ભાસ એને થયો. હાથ પગ ધડ-માયું બધું કશાંતમા ગરકાવ થઈ ગયેલ લાગ્યા. પગ પઢાડ્યા તો પગની આડે કઈક અફડાયું. શું હતું તે એ જાની શક્યો નહીં ફક્ત રપર્થવા અનુભવ્યું હાથ અફડાયા. બન્ને હાથ એકબીજા સાથે અફડાયા.

એટલુ જ એ જાણી શક્યો અફઝાનના અવાજથી એ એક ગોયુ
ખાઈ ગયો. 'પક્ષી' અવકાશમાં ગોયુ 'આપ-પાણુ' ફરી સરકવા લાગે
તેમ એ પણ ગોયુ ખાઈ સરકવા લાગ્યો-હિંડે કાળા ધાખામાં, નજર સમેત,

'એને થયું', એ કાઈ 'કાળા' 'ડીયાગ' 'કુકાળાની' વચ્ચે વચ્ચે
અંદર અને અંદર સરકી રહ્યો છે. કુકાળાના હિંડાણને કોઈ
અંત નથી એથી આમ ને આમ એ સરકી રહ્યો છે એવું સમજાયું.
કઈ દેખી શકાતું નહોતું. એટલે એ કિચા હતો, આસપાસ શું પસાર
થઈ રહ્યું છે, કયા ભેડે 'સરકી-જમ' રહ્યો છે, કઈ પણ જાણી શકાતું
નહી કક્ત સ્પર્શથી કઈ અનુભવી શકાતું હતું આવડ સ્પર્શના
અનુભવને એ પોતાની સમજથી કસે તે પહેલા પાણુ કશું અનુભવ
અને આગળતું બધું ભૂંસાતું જાય, નવું અકાતુ જાય અને કઈ પણ
સ્પષ્ટ થાય નહીં.

હવે એને થયું, પોતે કયાક અટક્યો છે. કાળા 'ડીયાગ' અધકારમાં
કશું જાણી શકાતું નહોતું 'સ્પર્શ' કશું અનુભવી સમજી શકવાના
મિથ્યા પ્રયત્નો કરવાનો અર્થ કઈ નહોતો એને થયું, દૂખમોથી એકાદ
ખે હાડકા કાઢી ધસી સળગાવી અર્ધિન પ્રગટાવું. કાળો હાથ દૂખ નગ્ન
સરક્યો કશું 'કેદાર' પણ 'કેદાર' સ્પર્શ શક્યો નહીં હાથ
પાછો ઠેલાઈ રિથર થયો નવાઈ લાગી છાતી પાસળી દૂખ શું
બધું 'ગર્થ' 'આ' 'કાળા' 'ડીયાગ' અધકારમાં કયા જાણી ગયું
આ બધું સમજી શકાયું નહીં ફરી પાણુ ખાયુ ધુણાયુ
એ કચાકી આવી અટક્યો છે એની એને ખાતરી થઈ, ગજવામાં ભરેલ
ચંડોળાની ટુકડાઓ કાઢી એણે હેઠે પાથર્યાં તે ઉપર ખેઠા, ચારે તરફ
એ ધકાર શૂન્યોવંકાશની માફક મથરાયેલો હોયો જોઈએ, જોઈએ આસપાસ
નજીક દૂરનું કશું યા પેખી શકાતું નથી. લીસ ભય લેકાર બધું જ
ચંગોળાની માફક આખોની અંદર ધસી ધૂમી ફરી રહ્યું હતું. ત્યા
ખેઠા ખેઠા એ પોતાને, પોતાની જાતને ધીરે ધીરે વીસરી રહ્યો હોય

એને ભાર્યુ, આ આભાસ કોણ જાણે મનના કયા ખૂણામાં
 યાત્રી પ્રવેશી ગયો એ પણ એને સમજાયું નહીં, એ ત્યાં બેઠો રહ્યો.
 કાએક એના મોમાંથી સિત્કાર નીકળી એની આસપાસ ઘૂમવા લાગ્યો
 એણે ઊભા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એને થયું, આ નાલિની આરપાર કંથુક
 તીવ્ર તીક્ષ્ણ પ્રવેશી પીઠ પાછળ ઊંચકાઈ સ્થિર થઈ ગયું છે. હાથપગ
 ઢીસા થઈ ગયા શરીર આખું બેવડ વળી ગયું, શરીર પરના ઝિંદે ઝિંદે
 પ્રગ્વેદ નહીં લોહી ફૂટી નીકળ્યું હોય આ અધકારમાં એને જાણવા
 લાગ્યું. થોડી વારે સ્વસ્થ થતાં ગયો હાથ નાલિ પર ઘસી જઈ જાણી
 તપાસી જોયું તો કંથુક ધારદાર નાલિસોસરું પીઠ પાછળ પેટ વીધી
 ચીંગ બહાર ધૂમી ફરી રહ્યું છે સ્પર્શથી એનો આકાર સ્પષ્ટ ન થયો,
 ફરી હાથ ફેરવ્યો થોડું સમજાયું, એક વધુ સિત્કાર મોમાંથી બહાર
 નીકળી એની આસપાસ વટોળની માફક ફરી વળ્યો એને થયું, પેલી
 ઘડિયાળના બન્ને કાટા એકી સાથે નાલિબિંદુ પેટ કાઢી પીઠ ચીરી
 તેના શરીરને આમતેમ ગોળગોળ ફેરવી રહ્યા છે પોતે આ કાળા
 ડીબાગ અધકારમાં ચક્રની જેમ ધૂમી રહ્યો, હાથ પગ ધડ માથું શરીર
 સમગ્ર પવનચક્કીના વેગથી અધકારમાં એકવાર વેગથી ચક્રાક્રમે ફરી
 રહ્યું છે.

પોતાની બધી શક્તિ કેન્દ્રિત કરી એણે ફરી પાછા પેલા કાળા
 ડીબાગ અધકારમાં કંથુક જોવા પ્રયત્ન કર્યો, પોતે ચક્રાક્રમે ધૂમી રહ્યો
 છે, સતત એનું એને ભાન થયું અને એ કેમે કરી પોતાની દૃષ્ટિને
 સ્થિરપણે કયાંય માડી કંથુક જોઈ પારખી શક્યો નહીં છતાં તો ઊંડ
 પોલાણમાંથી એક નિશ્ચય નીકળી આમપાસ ધૂમી રહેલ અધકાર
 ભળી ગયો આ એક નિશ્ચયથી અધકારનું પડ કંઈ આજુ થયું તે
 ભાસ થયો પણ કંથુક પેખી શકાયું નહીં આમ ચક્કર ભરત રૂં
 પણ એ પોતે હસી પડ્યો, હસવું ટાળી શક્યો નહીં, થયું નિશ્ચય
 માત્રથી થોડું ઘણું ય અજવાળું પાદરી શકાયું હોય તો તે ખોટું

અત્યાર સુધી શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા ચાલે છે કે થલી ગઈ છે તે સાવ વીસરી ચૂક્યો હતો. એણે ફરી એક ઊંડો શ્વાસ લીધો. થોડી વાર અદર જ છાતીમાં ક્યાંક ઊંડે ધૂટી રાખ્યો. ધૂટી રાખેલ શ્વાસથી ગૂગળામણ થઈ પછી નિઃશ્વાસ સ્વરૂપે છોડ્યો. આ રીતે એ શ્વાસ નિઃશ્વાસની રમતમાં ગૂંધાઈ ગયો. તે આસપાસ જોવા પેખવાનું શૂલી ગયો. બહારના કાળા ડીબાગ અધકારને ધીમે ધીમે છાતીના ઊંડાણમાં ક્યાંક પાસળીઓના પોલાણમાં ધૂટી ધૂમરીઓ ખવરાવી ગૂગળાવી નિઃશ્વાસ બહાર પડતો મૂકતો ત્યારે હાડકા પાસળાઓની સંકેદી તેમાં ભળી જઈ લોહી ત્વચાની લાલાશ મળી જઈ બધું નિઃશ્વાસ ભેગું બહાર પોતાની ફરતે પથરાઈ જતું હતું. એનાથી એ સાવ અબાણ રહ્યો.

સભાન થતા આખ ખોલી જોયું સાવ નજીક ધૂન્નસરનું આજી પાતળું પડ દેખાવા માડયું. ન્યા અત્યાર સુધી કાળું ડીબાગ અધારું જ માત્ર હતું અને કશું દેખી રાકાનું નહોતું ત્યાં એ આજ પાતળા ધૂન્નસરને દેખી રહ્યો આકાશના કાંઈ ખૂણામાંથી વાદળનો ટુકડો અહીં ઊતરી આવ્યો હોય, ટુકડાએ મા વહેચાઈ વાતાવરણમાં પોતાની નજીક તરી રહ્યો હોય એમ થયું. આગળ પાછળ નજર ફેરવી જોયું તો અન્ય કશું દૃષ્ટિગોચર થયું નહીં પોતે પેલા કાળા ડીબાગ અધકાર વચ્ચે-બચ્ચ કે ક્યાં છે તે સમજી શક્યો નહીં પોતાના પડછાયાના ટુકડાઓ પર બેઠો હતો ત્યાંથી જિભા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો માડ જિભા થઈ સ્થિર થવાયું. પડછાયાના ટુકડાઓ ધૂન્નસરમાં તરવા લાગ્યા. એની ફરતે ગોળાકારે ઘૂમતા દેખાયા નાભિ તરફ ડાબો હાથ લઈ ફેરવી તપાસી જોયું તો પેલો કાટો નાભિને વીધી પેટ ચીરી પીઠ ફાડી આગ્ચાર નીકળી ગયો હતો. એ ટુકડે ટુકડે ભાગી નાભિના પોલાણમાં ક્યાંક સરી ગયેલો લાગ્યો. પીઠ પાછળ હાથ ફેરવી જોયું તો કરોડરજ્જુના બધા મણુકા ઢગલો થઈ લખોટીઓની જેમ કરોડરજ્જુના પોલાણમાં આમવી તેમ ગમ્મડી રહ્યા હતા. આગળ ચાલવા પગ ઉપાડ્યા બન્ને પગમાં શ્વળો

લોકાઈ ગયેલી તે યાદ આવ્યું. પગતળિયે થીડા થવા લાગી હતું પણ
 કંઈક અદર ખૂતી ગયું હોય તેમ કંખતું હતું ડાબો જમણો હાથ
 હવામાં વીંઝી નજીકના આછા પાતળા ધૂંધસરને ખસેડી આગળ માર્ગ
 કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આમ એ હાથ વીંઝતો ગયો, હવાને વલોવતો
 ગયો પણ ક્યાંય કશું ખસેડી શકાયું નહીં એને થયું, આ રીતે
 જાનને હાથે હવા ધુમ્મસ વીંઝવા વલોવવાથી તો બધું પાછું ધટ્ટ થતું
 જાય છે, ઘૂંટાતું ઘેરાતું જાય છે અતે એ થાક્યો ફરી આગળ વધવા
 મથ્યો. પગ ઉપાડ્યો. પગતળિયે કંઈક કંખ્યું નીચે નમી પગતળિયે
 ખૂતી ગયેલી શળનો અણિયાળો ભાગ બહાર ખેંચી કાઢ્યો ખેંચી
 કાઢેલી શળ ભેગું થોડું લોહી ભળી ગયેતું દેખાયું એ પાછો શળને
 આખની નજીક લાવી નોંધ રહ્યો વિચારી રહ્યો, એને પાછું યાદ આવ્યું
 જમણા હાથના બધા આંગળા મૂળ સમેત ઉપેડી ઊડતા પક્ષીઓ
 તરફ વીંઝ્યા હતા એ યાદ આવ્યું. જમણા હાથની આંગળીથી હથેલી
 નોંધ રહ્યો ડાબો હાથ ફરી નેચ્યો. આંગળીઓ પરના વેદા નેચ્યા મધ્યા
 કેર ગણતરી માડી ક્યાંક કશું ભૂલતો હોય એમ લાગ્યું. વેદા ઉપેડી લાવી
 દોર બનાવી શળ ભગી ભેરવી આખ સામે લાવી ખે પાપણ
 બધા ડરી બધું ચીનો સમુ સુંવરું ડરી દઈ અહીં આ આઠપાનળા
 ઘેરા ધૂંધસરમાં પડ્યા રહેવાની એને ઈચ્છા થઈ એણે માથું ધ્રુણવ્યું
 ડાબા હાથની આંગળીઓથી જાનને આખો કેટલાય સમય સુધી દાબી
 ઊભો રહ્યો. ના, ના, એનું જ કંઈ મનમાં નહોતું લાગતું માડ માડ
 પગ ઉપાડતો એ જગ આગળ વધવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો ત્યાં
 તો શળ

□

(૧૯-૧-૮૧)

કાબ્યારવાદ / મુદ્દેશ વૈધ

ક્ષિતિજ

અહીં ક્ષિતિજ એટલે શું ?

કોઈ સમજે નહિ !

અને હું સમુદ્રમા સળવળતા સમયને જોયા કરું

લાગરશે કિનારે કોઈ વહાણ,

તેને પૂછવું કંઈ પણ માનિશ લાગે છે

દતકથાના ટાપુઓ વિશે !

પણ, અટકી જવું એકાદ ક્ષણ

એના જેવી ભૂલોનો સ્વર્ગ ભગતો નથી આકાશે.

એમ કહી બિડી જતા પંખીઓના રંગ

હું ખખેરી નાખું છું, અને

આગળીઓમાથી બિમા થાય છે

સમુદ્રનીલ ગતિઓના સાપ !

એ પણ એક સપનું હતું

એમ મનાવવા હું કાશિશ કરું છું જેમને

એ બધા જ લોકો—

એક વખત વહાણ હતા !

હવે હું લગર ઉઠાવી લઉં તો

મત્સ્યકન્યાઓની આખોમા ચમકતી રતિ

દીવાદાડીઓમા ચણાઈ જાય, અને

એકાએક રાત પડે

આજે સમુદ્રમા તોફાન છે

મોઝા સાથે ચંદ્ર આકાશ સુધી ઉછળે છે

અને ચાંદનીમા ફરે છે પવનના સદ ને સરુ

હું સમજું છું તે ક્ષિતિજ

હશે કયાંક એટલામા જ અહીં ?

(“બાગમા”માંથી)

— મગળ રાહોડ

‘ક્ષિતિજિ’ પોતે જ એક ભ્રમ છે. એક આભામી દૃશ્ય જે આભાસી કે બ્રામક હોવાની નક્કર પ્રતીતિ જીવનના કોઈ તમકે કે કોઈ ક્ષણે થાય છે. પણ જે બ્રામક છે એ (અનુભૂતિ) ગમે એટલી નક્કર હોય તો પણ કયા સુધી બળવી શકાય ?

હવેને પ્રારભમા જ ક્ષિતિજની પ્રતીતિ થઈ છે, કે અહીં ક્ષિતિજ છે એને માટે એ પોતે પણ અતિસભાન છે. એટલું જ નહોં પણ આ ક્ષિતિજ અનુભવ કોઈ વિશિષ્ટ કે જે સામાન્યપણે કોઈ પૃથક્કરનને નથી હોતો અથવા દુર્લભ છે પોતે એક વિશિષ્ટ વર્તુળમા જીભો છે પૂછે છે : ‘અહીં ક્ષિતિજ એટલે શું ? કોઈ સમયે નહીં’ એક રજ છે કે સમજવાવાળું કોઈ નથી

જે અતિદુર્લભ છે અથવા અપ્રાપ્ય છે એવી ક્ષિતિજની પ્રાપ્તિ પણ નાયકમા કોઈ ઉત્સાહ જગાડી શકતી નથી આગળની પક્ષિમા એ કહે છે “હું સમુદ્રમા સળવળતા (કે સળવળના ‘) સમયને જોયા કરું છું” પ્રાપ્તિનો પણ કંઈ આનંદ કે ઉજાળો નથી એક વિશિષ્ટ કાવ્ય-નાયકની પ્રતિભા અહીં વધારે રપ્પટ થાય છે વળી સમયને સમુદ્રની લહેંગે રૂપે જોનાનો અનુભવ ભાષામા સઘન રીતે અનુભવાય છે

કાકાના eternal dhammaઘન ભોગવતા પાત્રોની યાદ આપે એવો આ નાયક નિર્ભ્રાન્ત છે. જીવનની બધી જ અવસ્થામાથી ચારપાર થઈ આવેલો હોય એવા નિર્ભ્રાન્ત મનુષ્યનું એ પ્રતીક બની ગયું છે કેમકે—

“લાગરજે કોઈ વહારું

તેને પૂછવું કંઈ પણ બાલિશ લાગે છે.

દતકથાના ટાપુઓ વિશે !”

— દતકથાના ટાપુઓમા એને રસ નથી જીવનનો કોઈ પણ ટાપુ હવે એને માટે દતકથાનો રહી ગયો છે અહીં નિર્ભ્રાન્તનો અનુભવ સંપૂર્ણપણે થાય છે કદાચ આથી જ એ સમયને જોયા કરે છે, પણ સમુદ્રરે

અહીં સમુદ્ર એકાધિક સ્તર અનુભવી ગકાય એવા આપવાળું પ્રતીક
 બની રહે છે આ સમુદ્રની (કે જીવનની) ગતિ કયાં અટકી પડવું
 હોય તો પણ અટકવા દેતી નથી. અટકી પડવાની ક્ષણ પણ આવતી
 નથી એવું જીડી જતા પખીઓને જોતા લાગે છે કોઈ પખી બને
 એટલે જીડવું જ પડે જે જીડે નહીં એ પખી જ નહીં - અને એવું
 જ મનુષ્યનું. એમા જ અસ્તિત્વના અનિવાર્ય એવા અર્થમાથી હયાતિની
 અસહાયતા, વેદના વગેરે ક્ષિત થાય છે પખી અથવા પ્રકૃતિ જેટલી
 મહત્તર છે, એટલો સહુ જ મનુષ્યન નથી રહી શકે. પ્રકૃતિને જોઈ
 મનુષ્ય પશ્ચાત્ સજે છે પણ મનુષ્યને જોઈ પ્રકૃતિ પ્રશ્નો મર્જી શકતી
 હશે કે કમ ? એના વિસ્મય અને આનંદ ક્ષણિક નીવડે છે પણ
 મનુષ્ય મટે અહીં જ મનુષ્યની મનુષ્ય તરીકે હોવાપણાની વેદના છે
 કોઈ આખરી સત્ય એને કયાંયે ઉપલબ્ધ થયું નથી કે થવાનું નથી
 છતાં હઠાત પખી કે પ્રકૃતિની પ્રેરણાથી ક્યારેક ગતિશીલ બની જવાય ।

જે નિર્ધાન છે એવો માણસ તો આખરે કસકાઈ જ પડે વળી
 અહીં તો એક એવો વિગિષ્ટ કાવ્યનાયક છે-જે વિવિધ તમકે અનુ
 ભવાતા વિસ્મય કે વિપાદને પોતાની આસપાસના મનુષ્યને સમજાવી,
 પ્રતીત કઠાવીને રાહત મેળવી પોતે સ્વસ્થ થઈ શકે-એની પણ કોઈ
 શક્યતા જણાતી નથી ત્યારે એ બહુ દુઃ નીકળી ચૂકેના એકલવીંગી
 મુદ્રા ઉપસાવે છે “એ પણ એક સપનું હતું, એ બધા જ લોકો
 એક વખત વહાણ હતા.” અર્થાત અત્યારે તો એ ગતિહીન જ છે આ
 સ્થિતિમા ‘ હવે હું લગર ઉઠાની લઉં તો મત્સ્યકન્યાની આપોમા ચમકતી
 રતિ / દિવાદાડીઓમા ચણાઈ જાય / અને ફરી ગત પડે ” - ફરી એનો
 એ જ સંઘર્ષ શરૂ થાય છે જે મનુષ્યપણે અનિવાર્યપણે નિર્માયેલ છે
 ને ફરી ગત પડે ફરી તોફાન અહીં બહુ જ ઓછા ગળદોમા તોફાનનું
 સુરેખ ચિત્ર અડાય છે મોખાઓ સાથે ચંદ્રનું આકાશ સુધી ઉઝળવું
 એ તોફાન વ્યક્ત કરતું ખૂબ બળકટ કરવન છે આ ડરવન દ્વારા કરા

તોફાનની પ્રચડતા અનુભવાય છે. આ પ્રચડતાની સાથે જ કવિ ફરી એક રોમેન્ટિક ચિત્ર સર્જે છે ।

“આદનીમા ફફડે છે પવનના સદ ને સરુ ”

‘પવનના સદ’મા વ્યાપકતાનો તો ‘સરુ’મા નાજુકાઈનો ભાવ નિરુપાયો છે તોફાન દ્વારા ક્ષિતિજ દૃષ્ટિની જહાર ગયાનો મ કેત તો છે જ, પરંતુ તે સાથે જ સનાતન વિસ્મયનો ભાવ પણ અહીં અનુભવાય છે ક્ષિતિજ કે જેની પ્રતીતિ કાવ્યના પ્રારંભમા નાયક અનુભવે છે એ જ કાવ્યનાયક જીવનની સકુલતામા અલત નાજુક એવી આ વિગ્ન પ્રતીતિ એકાદ ક્ષણને માટે જોષ ખેસે છે એને પોતાને પણ વિસ્મય થાય છે કે “હુ સમજુ છુ તે ક્ષિતિજ” એમા ખુમાર છે, ભા- છે, પ્રતીતિનુ વર્ણન છે છતા જીવનની સકુલતા હિથલો મારે જે ત્યારે એને પણ સંશય છે કે હજી ક્યાક એટલામા જ અહીં ક્ષિતિજ ?

કાવ્યના પ્રારંભમા જગતની objective realities અને પોતાની સમજમા રહેલ સત્ય (truthfulness) મટે જે શ્રદ્ધા હતી તે અહીં લોપ થતી અનુભવાય છે. પ્રતીતિનુ સ્પષ્ટ realization ક્ષિતિજની રહસ્યમયતામા કે બ્રામકતામા એ જોષ ખેસે છે.

આખરે અહીં કશુ છે જ નહીં [છે તે તો માત્ર મનાતન મહ્ય- મયતા અને વિસ્મય] એવા વિષાદના મ કેત પ્રાપ્ત થાય છે કલ્પનોની તાજગી અને અભિવ્યક્તિની આગવી રીતિને કારણે આ કાવ્ય સાઘનત બને છે

* કાવ્યને પામવામા મદદરૂપ એવા કેટલાક સૂચનો જદન શ્રી કાન્તિ પટેલ તેમજ શ્રી અરુણ અડાલજીનો આભારી છુ

પત્રચર્યા

ત શ્રીશ્રી,

ટાઈમ્સ પ્રકાશનના ઈલેક્ટ્રોનિક વીકલીના ગુજરાત વિશ્વકોશ (તા ૭-૧૨-'૮૦) માં ખીનગુજરાતીઓના લાભાર્થે આપણા નિરંજનભાઈ ભગતને ગુજરાતી સાહિત્યના આધુનિક-યુગનો અહેવાલ આપવાની તક મળી. છેલ્લા ૧૫-૨૦ વર્ષથી શ્રી ભગત સર્જનાત્મક ક્ષેત્રે તો ની દર માણે છે એ જાણીતી વાત છે પણ વિવેચન ક્ષેત્રે પણ ઘેરી ની દર માણી રહ્યા છે એનું ઉત્તમ પ્રમાણ ઉપરોક્ત લેખ પરથી મળે છે એ લેખમાં આધુનિક કવિતાના મૂળ ઉમાશ કરના 'ચિન્તલિત છુ' (૧૯૫૬) અને 'શોધ' (૧૯૫૯)માં છે એમ એ પોતે જણાવે છે પણ ગુજરાતીમાં પહેલી જ વાર પોતે જ શહેર-વિષયક કાવ્યો લખ્યા પણ આડઅંતરી રીતે એ કાવ્યોના લખ્યાની સાલ (૧૯૪૬) સિદ્ધતથી આપીને એનું પ્રતિપાદન કરવા માગના લાગે છે કે ઉમાશ કર પણ આધુનિક કવિતાના મૂળમાં ન હોઈ શકે જો કે આ વિવાદનો જવાબ સાહિત્યના નિષ્કાશન ઇતિહાસકારો જ આપે એ તો ઈષ્ટ છે જ પણ આશ્ચર્યકારક અને ચોકાવનારી વાત તો શ્રી નિરંજન ભગત ગુલામ મોહ મદ શેખ જેવા સર્વસ્વીકૃત, જેમના પછી આપણી કવિતામાં સાચા અર્થમાં આધુનિકતા પ્રગટી એવા કવિનો નામોદલેખ પણ ન કરવા જેટલી હદે નિર્લજ્જ અને ખેજવાળાદાર બનીને છેલ્લે ભડાડે છે તે છે. શ્રી ભગત વર્ષોથી અંગ્રેજીના પ્રાધ્યાપક છે- ભલે- આપણે એમને ત્યાં જ રહેવા દઈએ- ખોટું નથી, તો એ પણ એટલું જ હવે માયુ હતું છે કે 'ગુજરાતી' કવિતાની આધુનિકતા ખરેખર કેટલેથી પ્રગટી એની નાડ પકડવાની એમની સજ્જતા, હેસિયત વિષે અચૂક શકા બળે છે લેખમાં એની ચોડસાઇ રાખવા તો ગયા છે છતાં એમનો માનસો આગળ ડોડિયા કરે જ છે.

જે લોકો એમ દાવો કરે છે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં મેં પહેલી વાર આમ કે તે કંઈ એવાઓનું પ્રદાન મોટે ભાગે સાહિત્યના માન

ઘતિહાસને જ હોય છે તો શેખ, સિતાશુ કે લામશ કર જેવા કેટલાક પૂરી સજ્જતાથી માત્ર સાહિત્યને પ્રદાન કરે છે અને એ જ મહત્ત્વનું લેખાવુ જોઈએ ભગત સાહેબ વાતો તો એલિયટ, ફોર્સ્ટ, ઓડન અને સાકોની પિરિયડોના પિરિયડો ભરીને માસ્તરની અદાથી કરે છે કેમ કે એના ઉપર ઘણા પુસ્તકો સુવલ છે પણ શેખ વિષે કયા ગાઇડ ખોળવા જવી ? શેખનો છોએક છેદ જીડાડવો હતો તો 'શેખના અન્ય વિવેચકોએ કરેલા આજ સુધીના વિવેચનોની વિરુદ્ધમાં ભગત લખી ગકયા હોત, અથવા 'અથવા' ને તપાસી જોવાની એટલા કરવી હતી અથવા 'અથવા' ને ભેજ સાથે અથડાવી જોવો હતો !

રાવજી પટેલ જેવા કવિનો પણ નામોદ્દેશ માત્ર ? મેઘાણીની પાઘડી પણ જીડાડી દીધી ? નિબંધની વાત કરતા 'દૂરના એ સૂર' (૧૯૭૦ ની ખાસ નોંધ લઈને જાણે સુરેશ જોષી અને ખીન્નએ એની આસપાસ નિબંધક્ષેત્રે કામ કરવા લાગ્યા હોય એવું ઠોકરી બેસાડતા લાગે છે કારણ કે સુરેશ જોષીનો 'જનાન્તિકે' જે ૧૯૬૫માં પ્રગટ થયેલો એનો જો ઉલ્લેખ કરે તો તો ભગત સાહેબ રડાઈ જ જાય ! એટલે ગર્ભિત રીતે એમ જ ઘટાવતા લાગે છે કે 'દૂરના એ સૂર' (અમે તો માણ્યો જ છે) માત્ર આધુનિકતાના લક્ષણોથી પરિપુષ્ટ અને 'જનાન્તિકે' તો પરપરાગત ! ભગત સાહેબ, 'જનાન્તિકે' નિબંધસંગ્રહ કઈ રીતે જણા જીતે એમ છે ? અહીં વ્યક્તિગત તરફેણ કે તિરસ્કારનો કોઈ જ આશય નથી— તરફેણ હોય તો માત્ર નવી, 'સશક્ત કવિત'— નિબંધ વિની છે વળી એમના કેલેન્ડરનો કટો જો ધો ફાટતો લાગે છે એટલે કેટલાક નામનો ક્રમ જો ધો થાય જ ને ?

ટૂંકમાં હ મેશા થવું આન્યુ છે તેમ આપણા સાહિત્યના લોકપ્રિય વિવેચકો, ઘતિહાસકારો ગુજરાતી સાહિત્ય વિષે અન્યભાષીઓ સમક્ષ તક મળે કે તરત જ વિકૃત, બે-જવાબદાર અને પૂર્વગ્રહયુક્ત, સાહિત્યના કોઈક કુ ડાળાએ ચેનકેન પ્રકારેણુ જકડી રાખ્યા હોવાથી અને પ્યાદુ

ખનાવી દીધા હોવાથી તેમ જ અન્ય ભાષાઓમાં પોતાની સ્થિતિ સ્થાપિત કરવા વરવું ચિત્રણ કરતા આવ્યા છે એ સ્થિતિ ચિંતાજનક છે અને ખતરનાક છે

સાચા સાહિત્યરસિકોને અને અમારા કવિમિત્રોને વિનંતી કરવી પડે છે કે કેટલાક તત્કાલીન લાભ-યોભ કે પ્રયોજનાતો ભોગ આપીને થ એક મેજર કવિનો છેદ ભડાડતા આવા ભક્ત - લોકોને નખશીખ ખુલ્લા પાડવાની તાતી જરૂર છે એમના લેખમાં ભગતે બીજા ઘણા નામ આપ્યા છે એ કવિઓ પણ આવી વિકૃત એકતરફી, પૂર્વગ્રહપીડિત રજૂઆતની વિરુદ્ધમાં જરૂર સૂર પુરાવશે જ એવી ખાતરી છે

ભાષાશ્રી ભગત પાસેથી આના કોઈ જ ખુલાસાની અમારે અવરતે થ રાહ જોવી નથી -એ એમના ખિસ્સામાં જ રાખે.

લિ ભીખુ કપોડિયા, ડાન્તિ પટેલ, અરણ અડાવળ, મુબઈ મૂકેશ વેદ, વિરચ દ ધરમશી, વિનીત શુક્લ,
૧૯-૧૨-૮૦ ૫ કજ સાહ.

કાવટી

ત્રેવીન વર્ષથી પ્રગટ થતા આ માસિકે શુદ્ધ સાહિત્ય આમયિકનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે કવિતા, વાર્તા, નિબંધિકા, આસ્વાદ વિવેચન દ્વારા સમકાલીન ગુજરાતી, વિદેશી સાહિત્યનો પરિચય અપાય છે

માહિત્યક રુચિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ અને સંસ્થા કાવટીના ગ્રાહક બને એવી અપેક્ષા

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૧૫-૦૦

આજીવન સભાસદ રૂા. ૧૫૦-૦૦

૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૨

સાહિત્ય-વૃત્ત

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મુંબઈ શાખા તરફથી તા. ૩૧ મી જાન્યુઆરીએ અનામ્નાત પુષ્પ જેવી કચાંચ પ્રગટ ન થઈ હોય એવી કૃતિઓનું કવિસ મેલન યોજાયું હતું. શ્રી હરીન્દ્ર દવેએ એનું સંચાલન કર્યું હતું. અઢાળ કવિઓએ એમની સ્વરચિત એક-એક કૃતિ વાંચી હતી. અવન્તિ દવે, અશુભાલી રૂપારેલ, કૈલાસ પંડિત, ચન્દ્રવદન શુક્લ નવિન પડ્યા, નીતિન વી. મહેતા, પ્રફુલ્લ પડ્યા, બ્રહ્મ રાવળ, મેવનાદ ભટ્ટ, યશવન્ત ત્રિવેદી, ડૉ. રમેશ જાની, વિપિન પરીખ, સદીપ ભાટિયા, વગેરેએ તેમાં ભાગ લીધો હતો.

—ડૉ. સુરેશ હ. જોષીનો નવો કાવ્યસંગ્રહ ‘નથાપિ’ સાહિત્ય સંગમ, સૂરત તરફથી પ્રગટ થયો છે.

—ડૉ. સુરેશ હ. જોષીનો નવો વાર્તાસંગ્રહ ‘એકદા નેમિપારણ્યે’ સાહિત્ય સંગમ, સૂરત તરફથી પ્રગટ થયો છે.

—સૂરતની સાહિત્ય સંગમ પ્રકાશન સંસ્થા તરફથી જનક નાયકના ત્રીપદે સાહિત્યમાસિક ‘સંવેદન’ પ્રગટ થયું છે. વાર્ષિક લવાજમ છે રૂપિયા ૫૬૨.

—શ્રી વજ્ર માતરીની નવી નવી નવલકથા ‘કાટે કાટે ગુલાબ’ સાહિત્ય સંગમ, સૂરત તરફથી પ્રગટ થવામાં છે.

—‘સાહિત્ય સંશોધન’ના સ્વરૂપ અને પદ્ધતિ વિશેનો શ્રી સુમન શાહનો નિબંધ ક્રમક્રમ પ્રકાશન, અમદાવાદથી પ્રગટ થયો છે.

—સૂરતની સાપ્તર્ષિ સંસ્થાએ પદરમી દેશુઆરીએ ડૉ. જયન્ત પાટ્ટનું સન્માન કર્યું.

**ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ**

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
નારા હોં મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીઠરે	
તરંગા પ ખી	૧૫-૦૦
મીઠા ખાં	૧૩-૦૦
એક નાગી છોકરા	૧૩-૦૦
બોલુ મીવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યથવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — જગદેવ મોલિયા	
મહેતા નાટકો — મુરેશ ગાધી	
કિનોરોના નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	
(ફરેહના ૩ આદી, મેંટના ૩ ૧૫)	
નિતગબિનગ નાટક નાયક	૬-૦૦
ઈનગેન્ડ વિજય નાટ્રી	૧૫ ૦૦
ધરેબાહિરે (ચિતનવેળા)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિતનવેળા)	
પ્રીતમવાલ મજમુદાર	૮-૦૦

માહિત્ય—સ ગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ખના ગોળાને ભેજવા	
જતા નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેનલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ગિડા ફૂવા ને દુકાં દોઝાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળગત્રિની નવલકથા

મૂલ્ય : આઠાસે રૂપિયા

લાવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — રજની ગે	
નાટકો જ નાટકો — મુરેશ ગાધી	
રગઝાના — ચ ચી મહેતા	
દમાદમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(ફરેહના ૩ ૫ મેંટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભશકર બટ્ટ 'પુનર્વસુ' ની બાર	
ગેગપુસ્તિકાઓ મેંટના ૩	૨૪-૦૦
ધ ૧૨નો વૈદ	૧૩-૫૦
ધ ૧૨ના ઔષધો	૧૩-૫૦
અનિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસના અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

|

Hiralal Manchharam & Sons Ltd.

|

Hiralal Colony,

A. K Road,

SURAT-395006

Tele No • 24935 / 36 / 37 / 38

Pp

PARADISE PRINTS

Prop. : NANDU DESAI

(Wadiwala)

Processors of Manmade Textiles

Desaiwadi, Desai St.,

Sagrampura,

SURAT - 395002

Phones 31034 - 24911

કંકાવટી

માર્ચ
૧૯૮૧

માહિત્યચર્ચાનું
અને વિચારોનું
મર્મલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૩ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પાંચમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂા. ૨૮, આગ્રવન સભામદ રૂા. ૧૫૦, વિદેશ પાસ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગેઝીન એજન્સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની કૃત્રિયાદ તે જ કરની માસમાં લવાજમ અને સ્વસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સંનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિકા, વિવેચનોગ્રંથાદિ માહિત્યિક ધારણાની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ માથે સુનામા-ટિકિટવાળું કવચ અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિનાથ અનિલ, ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સંનામે મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રમજની મુદ્રણાલય, બાવામીદી, બોધીપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

ભાવચિત્રી / હરિવલ્લભ ભાયાણી

રોમેન્ટીક યુગના પ્રભાવવાળા વિવેચનમાં લક્ષ્યનું કેન્દ્ર હોય છે કવિ, સ્વરૂપવાદી વિવેચનમાં કૃતિ, તો હમણાના એક વિવેચનવલણમાં વાચક આથી કૃતિના પાઠકો-‘ટેક્સ્ટ’નો ખ્યાન પણ ઝીણવટથી તપાસાઈ રહ્યો છે એક જ કૃતિ પગલે કર્તાનો કર્તાપાઠ અને વાચકનો કૃતિપા એવા ભેદ કરવાના રહે છે કર્તાને પ્રાધાન્ય આપનારાનો અતિરેકદોષ ન હોય છે કે તેઓ વાચક કોરા પાના જેવા ચિત્ત પર કૃતિનો પ્રભા ઝીલતો હોવાનું માની લે છે જો કે હવે લોલક સામી બાજુ જતા

ખીજ પડે એવા જ પ્રકરનો દોષ થાય છે વાચકના તરફદ્વારા કૃતિપાઠ
ખાલીખમ હોવાનું અને વાચક જ તેમા અર્થસંભાર ભરતો હોવાનું
માનવા લાગ્યા છે. એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે સાહિત્યકૃતિનું વાચન એ એક
સકુન વ્યાપાર છે કાવ્યાદિના વાચનને લગતા કેટલાક મહત્ત્વના પ્રશ્નો
આ છે કાવ્યપાઠના અન્ય પ્રકારના વાચનના વિરોધમા, કયું વાચન
એવું છે જે કાવ્યને નિષ્પન્ન કરે છે ? કૃતિના પાઠમધમાથી કાવ્યનું
હિમાવન કરવાના વ્યાપાર દગ્ગિયાન વચ્ચેની શી પ્રવૃત્તિ હોય છે,
અને તેમા કૃતિપાઠનું શું કાર્ય હોય છે ? વાચક કૃતિનું અર્થવટન કઈ
રીતે સાધે છે ? આ સદર્ભમા એક વર્તમાન વિવેચકના પુસ્તકનું નામ
'કૃતિપાઠની સફર' (ટેક્સ્ટ્યુઅલ વોયેજ) ઘણું મૂલ્યક છે. આત્મકારિત્વ
પ્રયોગ દ્વારા વિશ્લેષમાન, સાહસરસ, ભાષા અને તાત્પર્યની આપણા
પગની પકડ વગેરે અર્થો મૂલ્યિત થાય છે, અને લેખન અને વાચન બંને ય
સાથેસાથ સમીક્ષાત્મક તેમજ સર્જનાત્મક વ્યાપારો હોવાનું - અર્થના
અનુણ્ય પ્રદેશોની આરપાર પ્રસંગતા માર્ગો ને કેડીઓ હોવાનું આપણા
ધ્યાન પર આવે છે આ સફર કૃતિના પાઠની અદર નેમ બકાઈ થતી
હોય છે કર્તાની પાઠ તરફ સફર અને પાઠની તેના રચનાત્મક તરફ
સફર, વાચકની પાઠની અદર સફર અને પાઠની ઈતિહાસમા અફર

આપણા આજના વિવેચકને ભાવલક્ષી સૌન્દર્યમીમાસાને લગતી
વર્તમાન તેમજ પ્રાચીન વિચારણાનો પરિચય યેજળ્યા વિના
આવશે નહીં

વિવેચનના પાયા અને સિદ્ધાંતને લગતો આધુનિક ઊંઘ પોહ
અત્યંત વિશ્લેષણનો અને તર્કસંગત મૂલ્ય વિચારણાનો ભારે આગ્રહી
છે આ સાથે તે સામાન્ય સમજમા રહેલી ગુણવત્તા આત્મિક મૂલ્યનું
સામર્થ્ય, આતરવિરોધોની આસ્વાદના, આવેગ કે અવિચારિત રમણીયતા,
આગિક અભેદતા વગેરેને પણ કાવ્યના અનુભવમા ગણતરી લે તો
કેટલાક પ્રશ્નો આપોઆપ ઊઠે.

ગુજરાતી વાર્તા / ગિરીષ પંચાલ

સુન્દરમ્ કૃત 'માને ખોળે'

જે જમાનામા 'માને ખોળે' વાર્તા લખાઈ હતી તે જમાનામા સામાજિક વાસ્તવનો ભારે આગ્રહ સાહિત્યમા રાખવામા આવતો હતો. વિવેચને વાસ્તવિકતાની વિભાવનાને બહુ સક્રિય અર્થમા ગ્રહણ કરી હતી. આ વાર્તામા વિષય તરીકે તો સમાજ, સમાજની વિષમતા જ છે. નાનપણમા જ શબૂનો લગ્ન થયા હતા, સાસુગિયા નકામા, નિર્દય હતા. શબૂનો બાપ દીકરીને પોતાને ઘેર જ ગાળે છે, શબૂનો સસરા રૂપો કૂગ છે, વિધવા પુત્રવધૂ પર બળાત્કાર કરના ન અયકાય અને તેને મારી પણ નાખે એવો રૂપો પોતાના દીકરાને લઈને શબૂને તેડવા માટે આવે છે. શબૂનો બાપ જીવતો હોત તો તે તેને ખીન્ડે ડચાક પગલાવને પણ શબૂની સ્વિધવા મા લાચાર બનીને શબૂને વળાવે છે. મહીસાગરના ભાઈભાઈ 'શબૂમી' 'સમરો' શબૂને મારી નાખે છે. આમ એક માના ખોળામાંથી બહારીને ખીજી માના ખોળામાં જતી શબૂની આ કટુ હયા છે. ભારતમા ખૂબ જ બણીતી ઝેરી આ સ્થિતિ છે. ગાંધીમા

આરી ઘટનાઓ આજે પણ રજેયગે આવતી હોય છે સુંદરમ્ સામાજિક વાસ્તવને પીઠિકા તરીકે સ્વીકારે છે પણ એમાંથી ટૂંકી વાર્તા નિપજવવા માટે તેઓ સામગ્રીને જુદી રીતે ચોળે છે

આ વાર્તામાં બાળનગ્ન, સાસરિયાનો ત્રાસ, પુત્રવધૂ સાથેના સમગના અવેધ સમ્બંધો જેની સામાજિક સામગ્રીનો ઉપયોગ-નિમિત્ત તરીકે કરવામાં આવ્યા છે વાર્તા ત્રીજા પુરુષમાં કહેવાઈ હોવા છતાં લેખકે આ સામગ્રીમાં પોતાના તરફનું કથુ વધારાનું ઉમેરણ કયું નથી સાસરિયાનો ત્રાસ કેવો હતો તેની વિગતો આપણને મળતી નથી-માત્ર શબ્દ દ્વારા જ આપણને સહેતો મળી રહે છે, કાનરમાં ઊતરતી વખતે ગળ્લને સામરુ યાદ આવે છે 'સાસરુ ! તેન સહેજ ડમકમાં આવ્યા !,' આગળ જ્યારે નદી એળગે છે ત્યાં આગળ ગળ્લ બળકે છે એ ધરના લોક જ એના છે, કાયદિયા !' શબ્દ જ્યારે પોતાના સસરાની વાત કરે છે ત્યારે- 'કહે છે કે એમનો મોટો ઝોકરો મરી ગયો ત્યાર પછી તેની વહુને કોણ બાણે બળતુ લોકો વ કેની વાતો લાવે છે?' પોતાના પતિ વિશે ગમૂ કહે છે એ અમાગ પરણેત હશે જવા ને એ વાત' -આ રીતે આ સ્થૂળ વાસ્તવિકતાની વિગતે વાત કરવામાં આવી નથી પણ સાથે માથે એનો અસ્વીકાર પણ કરવામાં આવ્યો નથી

આ વાર્તામાં લેખકે પોતાનું બધું ધ્યાન ગળ્લ ઉપર કન્દ્રિત કયું છે વાર્તાનો મોટો ભાગ ગળ્લની આખે આલેખાયો છે આમ છતાં વાર્તાની કથનપદ્ધતિને પાત્રગત કથનપદ્ધતિ પૂરતી મર્યાદિત ડર્યા વિના ત્રીજા પુરુષની કથનપદ્ધતિનો પણ લેખકે ઉપયોગ કર્યો છે. હવે આપણે ગમૂના પાત્રને જોઈએ શમૂની ચોક્કસ નય આપણને જણાવવામાં આવી નથી પણ આ વય યૌવનના ઉવાડની જ હશે એમ માની લઈએ તે ગામડા ગામની છે, મહીના કાઠાની છે, સાસરે જઈ રહી છે છતાં પણ ઘાડમાં ભાગ લેનારની એ દીકરી છે

ગેમાય તેને થતો નથી પિયરની સ્મૃતિઓને જૂની મનાવી ન ખે
 પિયરમાં પતિની અનહદ ગતિ અનુસવવા મળે એવો વર એને આપડ્યો
 નથી સાચ ખીચણ સ્વત્વ વિનાનો, ગાપતી આગળ પોતાના પિનૃત્વની
 પણ જવામદારી લઈ ન શકે એવે વર તેના લાગ્યમા લખાયેયો છે
 વાર્તામાં પહેલેથી છેલ્લે સુધી શબ્દના મનમાં લવિષ્યની નર્મી પશુ
 ભૂતકાળની જ સ્મૃતિઓ ઉમરાયા કંઠે છે સ્વપ્ન, આઠાઠા, ઉઠાસના
 જગતમાં શબ્દ રાચતી નથી તેનું ચિત્ત એક બાજુએ મૈશવના ભાવ
 માંથી મુક્ત નથી, ખીછ બાજુએ યૌવનપ્રાપ્તિનો આનંદ નથી, યુવાન-
 સહજ અભાનતા તેનામાં નથી એટલાજ માટે કોનું જિતરના જિતરના
 તે માણકની જેમ જ રમતો કર્યા કંઠે છે કથાર લેવા, ચણોડીની
 છીપલીઓ લેવી-એને જીવતની સ્વામાવિક ઘટનાઓ માને છે

શબ્દના દેખાવનું વર્ણન આપણી આગળ આવતું નથી સામગ્રે
 જતી શબ્દના કપડાવતાનું વર્ણન આ ગીતે આવે છે ‘પગમાના નક્કર
 ઢલ્લા સહેજ ખુણખડા. નવાનકોર ઘેરદાર ચણિયાનો તથા કોરી
 ચૂદડીનો સડસડ અવાજ વવા તાગ્યો ચૂદડીનો છેડો કીક કરવા તેણે
 હાથ જીર્યો કર્યો હાથ પરના બદોયા કાચની બગડી સાથે રણક્યા
 તેના કપડાની અતલસ કડકડી, કાપડની બાયનું મોઢિયું મૂંજના તેજમાં
 ઝળી જીક્યું’- આ વિગતો, અન્વયના પુનરાવર્તનથી જિલી થતી પ્રાસાદિક
 ભાત તેના આવનાગ મગણતે વધુ કરુણ બનાવે છે એટલું જ નહિ,
 આગળ આનાથી પણ વધુ સુંદર ચિત્ર આલેખાયું છે, ‘તેનું મો મલક્યું
 અને તેના નાક પરના કાટાના છયે નગમાં મૂંજ પોતાના પ્રતિબિંબ
 નોઈ રહ્યો.’ આ વિગતના પહેલા આવની વિગત મહત્ત્વની છે કોનું
 પરથી શબ્દ નીચે જિતરે છે અને ધૂળ જીડે છે ‘તેના જિતગ્વાથી જીડેની
 ધૂળ કોતરના મથાળે પહોચી ‘શબ્દ ગઈ’ એમ કહેની હોય તેમ હવામાં
 ઘડી રહી’ આ રીતે તેના મગણનું મૂંચન થઈ જાય છે અને સાથે જ
 ઉપર નોંધેલા સુંદર ચિત્રની પાછળ રહેલી કરુણા જની કરી આપે છે

ગળુ માસરે જવા નીડળી નો છે પણ ત્યા જવાનું એને મન નથી 'માસર જવાનું ન હોય તો તેનું સારું । ધાવગે અને કાપડી પહેરી આંખો દહાડો કર્યા ડગીએ । આની સાથે તગત જ લેખક કહે છે 'શમૂત એડદમ પોતાના નવા કપડાનો અને ચાદીના વજનદાર વગેણોનો ભાર લાગી આનો ' જેનીમા પગ મૂકે કે ત્યારે પણ ઝાલણિયુ દાવ રમવા આવતા તે વાત તેને યાદ આવે છે 'મૂડા હૈયાને' ડચાય, ડચારે ય ટાટક વળાની નથી એની તેને ખાત્રી થઈ જાય છે, એટલે નિર્દય બનીને આગળ વધે છે કાઠા પરના કાન્વને નેઈને ફરી મૈશવની રમૂતિ મળવળે છે, તે પણ કાદવમા પહેલો પગ મૂકરા જાય છે પણ તરત જ તેની આગળ આવતા સસગને અને વગેને ઉદ્દેશીને બમડે છે 'અને આ બાપડીકગએ તો કાદવ ખૂદીને બગાડી નાખ્યા । મારો કદવ બગાડી નાખ્યા ।'

પાણી એળગ્યા પછી મામા કાઠાની દુનિયા જુદી જ છે પાણીમા પગ મૂડતા વેત શમૂથી બોની પડાય છે 'મહીમાગર મા । મરુ તો તાગજ બોળામા એડ દહાડો તાગ બોળામા આમ ચાલી આનીગ । તારે ઘેર મને લઇ જજો ।'

હવે આમપાસનું વાતાવરણ મદનાય છે. કથાર, બોગડી કે અતૂગની વાડ નથી, જે માત્ર ખારા પાણીનાળી નદી પાંચ માઉનું વેરાન ભાડું આગળ દૂર માથુમે, પાછળ મા જેની મહીમાગર અને પોતે પગ કિરમા કોનું ઘરને ઉછેરી ગઈ હતી તે જ વખતે મામકના રુદનનો અનાજ સભળાય છે સાન અજગી દુનિયામા તેણે પગ મૂકયો - 'આ કાઠો અખણ્યો છે, કાદવ અખણ્યો છે રેતી અખણી છે' આ અખણ્યા પણ બે રીતે છે નાના હતા ત્યારે તો હડી ન્હાને સામે પહોંચી જવાનું હતું, હવે એ શડય બનતું નથી એ અખણી બની ગઇ અને સાથે જ મામરિયાના પ્રસાવે આ મધુ જગત અખણ્યુ બની ગયું છે અખ માગડ જેની બે, સસગના અલિચારી મ્તમાવની જણુ તો પાણીથી

થઈ આ સમાનતા છતાં ય તે પોતાનો શિશુસ્વભાવ જતો કરી શકી નથી અને એ કારણે તેના જીવનની કુરુણા વિશેષ છે બાળક જેવી હોવા છતાં તે સામાજિક અન્યાયનો ભોગ બને છે આમા જ માનવ જીવનની કુરુણા મૂલ્યવાઈ છે.

શબૂના જીવનની કુરુણા તો વિશેષ એ છે કે પોતાના વચ્ચે જ તે સગર્ભા બની છે-અને છતાં પણ સસરાની નજરોમા તો તે છિનાજ છે શબૂ આ વિગતનો ઉલ્લેખ કરે છે, શબૂનો વર શબૂને તેડવા આવે છે શબૂનો બાપ ધાડમા જાય છે અને એ રાતે શબૂનો વર ત્યાં રહી જાય છે- 'કુટલા વગસ પછીની ગત પોતે ય બધું ભાન ભૂટી ગઈ. અરે ભૂટી! એવો બાપડિયો, તોય એ આદમી! અને પોતે અચ્ચી તે અચ્ચી! આ ગોઝારી ગત!'

શબૂના ચિત્તની શબ્દિત લાગણીઓને આ રીતે વાચા આપવામા આવી છે અને હવે તેનો અન્ન નજીક આવે છે-તે આગળ વધે છે પણ ગળામા ગોપ છે, ચાગે બાજુ ઝાઝવા છે-કોઈ તેને પાછળથી ખેંચાવે છે 'દોડરી, પાંચી આવ' 'ખેટા, પાંચી આવ' એ પિયરના ઝાડવા, નદીના કોતર, નદીની ઝેની, અરે નદીના પાણી પડુ આના આધાર થતા જતા હતા.

આવી પ્રકૃતિ ફૂરની વચ્ચે બાળક જેવી શબૂનું ખૂન થાય છે અને તે માના ખોળામા જ આમ મરણ પામે છે આ વાર્તા વિશેષ આસ્વાદ્ય બને છે શબૂના ચિત્તમા ઉલ્લાસની બાળપણની સ્મૃતિઓ દ્વારા. ભૂતકાળ અને વર્તમાન વચ્ચે સતત વિરોધાભાસ યોજવામા આવ્યો છે, એટલું જ નહિ, શબૂ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને શબૂની જ દૃષ્ટિએ મોટા ભાગની વાર્તા આલેખીને સામગ્રી પ્રત્યેની તટસ્થતા જાળવી રાખી છે વાસ્તવવાદી સામગ્રી હોવા છતાં આ વાર્તા એની મર્યાદાઓમા યુગલ રહેતી નથી એ સૌથી વધુ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ કહેવાય

□

શત્રુ / ભારતી હલાલ

હું તો વોર્તોની પહેલી પકિત જ શરૂ કરી હતી ત્યાં 'ફ્રાન્સી
ધટ્ટી ગણકી કયા સુધી તો, મે 'ફ્રાન્સ બિપાડચો જ નહિ પ્રજી થયુ
કે જે હોય તે, એક વાર વાત પતાવી જ દઉં' કે પછી નિરાતુ થખી
તો શકુ

‘હલો-’

‘શુ ચાલે છે?’

‘તમે કોણ?’

‘એક પ્રશ્નસક.’

‘અત્યારે મને પ્રશ્નસા સાંભળવામાં રસ નથી.’

‘મે તો એમ સાંભળ્યુ હતુ કે લેખકો પ્રામાણિક હોય છે.’

મને ચીડ ચઢી. થોડીવાર સુધી મે કશું કહ્યું જ નહિ.

‘હ. હુ અહીંથી બગાળર કટપી શકુ છુ છુકુટિ જગ વકાઇ
છે નીચલો હોઠ થોડો મગડાર્યો છે. ‘ફ્રાન્સ પગથી નજર ખસેડીને આગીની

બહાર તમે જોઈ ગયા છો. મને કંઈક સચુમ્બત મ મળાવતાને નહિ
ગોવી રહ્યા છો. મારે તો તમને એટલું જ કહેવું હતું કે તમારી
છેલ્લી વાર્તા ‘વનકુસુમ’ મને ખૂબ ગમી.’

‘પણ મને એ ન ગમતી હોય તો ?’

‘આ તો હું, એની વધારે પ્રશ્નમાં કરું એ માટે તમે તૃપ્તિ મેળવી
મે કહ્યું ને, મને પ્રશ્નમાં રસ નથી.’

કેમ આમ ચીટાવેલા રહો છો ? નવા પ્રેમનો પ્રારંભ કે પછી
એકનો અન્ન અને ખીજના પ્રારંભ વચ્ચેનો ઉપગો ગાળો—

‘પણ તમે છો કાણ ?’

‘જુઓ વધારે વાત કરવાનો સમય નથી હમણા જ મારી પત્ની
આવી હાગશે તો—’

‘તો બધું કરો, મને મારું કામ કરવા દો નથી કહેતા નામદામ
ને એકદમ વિવેક ચૂકાને ગમે તે પૂછો છો.’

થોડીવાર સુધી ડગો જવાબ મળ્યો નહિ મને થયું કે પત્ની
આવી ચઢી હશે ત્યાં તો ફરીથી—

‘કંઈક લખો છો ? વાર્તા કે કવિતા ?’

મને દિબ્બળ કરવાનું મન થયું

‘એક ખૂબ કરુણ વાર્તા લખું છું.’

‘મને હતું જ, મેં તો તમને દરથી જ જોના છે પણ આખમા
ભાડી ઘેરી હાયા, મોઢા પર ખોવાઈ ગયાનો ભાવ, હાથની અગળાઓની
અસ્થિતિ—’

‘આ તો મેં મારી એક નબળી વાર્તાની નાવિકાનું વર્ણન કર્યું
હતું તે જ તફાવીને જોલો છો.’

‘જુઓ, તમારું લખેલું મને મોઢે છે ને ? બિલા રહો, મારે
હવે ‘કેન’ મૂકી દેવો પડશે કાલે સાંજે સાતેકના અરસામાં ‘કેન’ કરીશ
પેલી સૌમ્યેનવાળી વાત વિશે તો પૂછવાનું જ રહી ગયું—’ એકાએક
રિસિવર મૂકી દેવાનો અવાજ આવ્યો

જાણે કશું અન્ય જ નથી એમ માનીને હું વાર્તા લખવા બેઠી. પાગુ શબ્દો જાણે મોઢેરનીને નાસી જવા લાગ્યા કોઈ શબ્દ પાણીપોચો લાગે તો કોઈ ખૂબ ભારે ભારે વાક્ય અધવચ્ચેથી જ ફસડાઈ પડે પવન વમ્મી ગયો હતો ખૂબ ઉકળાટ થતો હતો મને સૌમ્યેન પર ચીઠ ચઢી, કોઈ એના ને મારા સમ્મુખે વિશે થું જાણે ? હવે મગરો ને ત્યારે હું એને ખખડાવી જ નાખીશ પછી એ હમણા માગ પડશે એવા ભયથી દયામણા થઈ ગયેલા જાળકની જેમ મારી સામે જોઈ ગહેશે ને હું હમી પડીશ, એટલે—

તો હું કાલે સોજે સાન વાગ્યે વગમા રહું જ નહિ છો ને, 'કેનની વટડી રણક્યા કરે, આમ બિચારીને હું ધૂધવાતી ધૂધવાતી બિડીને બહાર જવા તૈયાર થવા લાગી પછી વળી થું કે નથી જવું હમણાહમણાનું માનું મન ઘણી અવળગડાઈ કરે છે

આમ જતા, કદાચ મનની અવળગડાઈને કારણે જ, કુતૂહલવશ થઈને, હું સાત વાગ્યે 'કેનની રાહ જોતી જ બેઠી ગઈ આવી મને મારા પર રોપ ચઢ્યો. સાત ને પાંચે 'કેનની વટડી રણકી મે તરન જ કેન ઉપાડયો

'તો તમે છો ખરા ! મને તો એમ કે મગ પર રોપે ભરાઈને જતા જ રહેશે. તમારી ઉદારતા મદન આચાર'

“તમે ગેગસમજ કરો છો મને તમરું આ વર્તન જરાય પમદ નથી’

‘અરે, તમે ય તમારી નાવિકાના જ વાક્યનું પુનરાવર્તન કરી ગયા છો મે તો એમ સામજેનું કે જીવન તે જીવન અને સાહિત્ય તે સાહિત્ય એ બેની ભેગભેગ સારા મજાકો કરતા નથી’

‘તો તમે હવે નિન્દા શરૂ કરી ?’

‘તમારા જ એક નાયકનું - ‘ધૂત’ નાયકનું વાક્ય કહ્યું ? — ‘જેને પ્રગ સાથી જીતવાનું અવરુ થઈ પડે છે તેને નિન્દાથી સહેલાઈથી જીતી શકાય છે’”

‘પણ તમે છો કાણ ?’

‘એ પ્રશ્ન જો, હું જ તમને પૂછું, તો ?’

‘તમે તો મારી નવલકથાઓ વાંચી છે, મારું નામ જ નહિ, હું કાની જોડે પ્રેમ કરું છું તે સુધ્ધા જાણો છો, પછી—’

‘પુરુષો સ્ત્રી પોતાને ચતુર માનીને ખુશ થાય એટલા પૂરતો જ જોળખણનો ડોળ કરે છે. હું જાણું છું કે તમારું નામ અનિતા વકીલ તથા’

‘એ જે હોય તે, એની સાથે તમારે શી નિસ્ખત ?’

‘તમે આસ દોર થઈને વર્તો તે કીક નથી. આખરે, મેં શો અવિવેક આચર્યો ? તમારી નવલકથા વાંચીને એક સર્જક તરીકે તમને જોળખવાનો ને તમારી કળાની કદર કરવાનો હિત્સાહ ખતાવ્યો તે શુંનો ગણાય ? હું તો એક અખ્યાત અગ્રાત આદમી છું, પત્ની છે જે ટેલિવિઝન ને ફિલ્મ સ્ટેશન ને કલપલાઈફમાં જ રચીપચી મહે છે હું એકલો પડ્યો પડ્યો વાચું છું તમે મારા જેવાની વેદનાને કેવી વાચા આપી છે ! હું આકરીન છું “સ્વર્ગ” અને નરક” નવલકથામાં તમે નાયિકા અરુણકાના જીવનની વ્યર્થતા કેટલી નિર્મળ નિષ્કુરતાથી ચીતરી છે !’

‘વાર્તાઓ વાંચીને એ પ્રમાણે જીવનને ગોઠવવાનો પ્રયત્ન ન કરશો’

‘અરે, હજી તમને સત્તાવીશ જ થયા છે ને આવો ઉપદેશ ? પણ એક વાત કરું ? સૌમ્યેન સારો માણસ નથી એના કગ્તા તો જેને તમે વગર વિચાર્યે તરછોડ્યો તે મનથ સારો હતો’ એ બિચારાને ખુશામત કરતી ન આવડી’

‘મારા અગત જીવનમાં શા માટે માયુ માગે છે ? ખાનગી જાસૂસ છે કે શું ?’

‘તમારી કલ્પનાની દગ્ગિતા શા માટે છતી કરે છે ? તમારી વાર્તાઓમાંથી આખરે વ્યર્થતાનો, વૈતથ્યનો સૂ નીકળે છે જેને પામીએ

છીએ તેને ચાહી શકાતું નથી, જેને ચાહીએ છીએ તેને પામી શકાતું નથી મને લાગે છે કે રવીન્દ્રનાથે કંઈક આવું જ કહ્યું છે, નહિ ?

‘મને તમારો આશય સમજતો નથી’

‘હું તો સાદોસીધો માણસ છું, સત્તાવીશ વર્ષની વયે જે નારી અર્થતાની વાત કરે તે કેવળ અહંકારને વશ થઈને જ કરે, તમે જે અહંકારનો ખોળો ઉતારો તો પ્રેમ—’

‘હવે તમે ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો ?’

‘ના, આ તો સમદુઃખિયાની વાત છે. હું અશ્વર્થની છાળમારમુ છું, ગરીબી માણવાનો રોમેન્ટિક કોડ મને હતો પણ માનશો, અત્યાર સુધીમા ક્યાય મેં એકેય સાચો શબ્દ સાંભળ્યો નથી. તમારા નાયકનાયિકા જેવું મારું દુઃખ ખનાવટી નથી.’

‘કેમ, તમે હજી તો ગઈ કાલે જ મારી ખૂબ પ્રશંસા કરતા હતા ને ?’

‘હજી કરું છું. તમે જાણ્યેઅજાણ્યે એક ભયંકર વાસ્તવિકતા રજૂ કરી બેઠા છો આપણા જમાનામા માનવીની અધિકૃતતા એના દુઃખથી પ્રમાણિત થાય છે, પણ એ દુઃખ સુદ્ધા ખનાવટ ખની રહે તો ? આવી ભયંકર કરુણતાનું જે ભાન કરાવે તેની હું પ્રશંસા ન કરું એવો નણ્ણો નથી

‘આભાર’

‘અરે, એક વિનંતી કરવાની છે. કાલે મારી પત્ની બે દિવસના આઉટિંગ માટે જાય છે મને તમને મળવાની ઇચ્છા છે.’

‘મોડી વહેલી આ જ વાત તમે કરશો તે હું જાણતી જ હતી’

‘તમે શું આવું રૈલ્વેના વાડય ખોલી શકો છો ? હું નિરાશ થયો’

‘તમે મારાથી નિરાશ થાઓ એમા જ મારું હિત છે’

‘તમે મારા જેવા નિરુપદ્રવી માણસથી નાહકના ભયભીત થઈ રહ્યા છો જાણો છો ને જેમ દયા ધર્મનું મૂળ છે તેમ ભય પાપનું મૂળ છે’

તન તા આજનન પુતનાદાત વાળા છા

‘અરે, તમે ચતુર તો ખરા જ મારુ નામ જાણી ગયા.’

મને તમારા નામમા રસ નથી, મહેરબાની કરીને હવે મને ‘કેન કરરો નહિ’

‘તમે કેના પરનો રોષ મારા પર કાઢો છો ?’

મે કશો જવાબ વાળ્યો નહિ મને થયું કે સૌમ્યેનને મળુ છેલ્લી વાર એણે મને મળવાનું કહ્યું ત્યારે મેં જ ત્રાગુ રરીને ના પાડેલી. આવું વિચારતી હતી ત્યાં, નમગી વાર્તામા બને છે તેમ સૌમ્યેન જ મારે ઘરે આવી ચઢ્યો એને આવેલો જોઈને હું મોઢું બગાડીને બેસી રહી એ મારી પાને સરીને બેઠો અને બોલ્યો, ‘હજી ગુસ્સે છે ? એક સજ્જકને ગુસ્સે કરવાથી તો મોટો અપરાધ થાય’

‘હજી એવી જ વાત કરવી છે ? તો આવ્યો શા માટે ?’

‘અપરાધોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા. હજી તો દોષગણનાનું પર્વ પૂરું થયું નથી પછી પ્રાયશ્ચિત્ત, અને પછી જો જિન્દગી બચી હશે તો પ્રેમ !’

‘હું તારા દોષો જ કાઢવા કરું છું ?’

‘કેમ, હજી તો તે દિવસે જ તે મને અદેખવો, કોપી ને અવિવેકી કહ્યો.’

‘તો શું કરું ? અદેખાઈ કરવી ને તે ય કારણ વિના, ને પછી કહેવું કે પ્રેમ હોય તો જ અદેખાઈ હોય, કોપને યુદ્ધિની પ્રખરતાનું પરિણામ ગણાવવું—તૂંકમાં તારામા તો એકે ય અવગુણ નથી, પણ હું જ વાકદંખી છું ને, એટલે—’

‘મને તારું આ રૂપ ગમે છે, અત્યારે તું નથી વાર્તાકાર અનિતા વક્ત્રી કે નથી વ્યવહાર જીવનની શિખા દફતરી અત્યારે તું છે સાવ નાની નાદાન, સહેજ સહેજમા ગાન કુલાવીને રીસાઈ જતો ટીનું—’

‘હા, સાવ ટચૂકડી ટીનું, જેને બિચકીને અડીથી તહી મનમા આવે ત્યાં મૂકી દઇ શકાય’

‘જો, મને તારા પાત્રોની જેમ સવાદ કરવાનું આવડતું નથી
આપણે એકબીજા પર સરસાઈ મેળવવાની નાદાની આપ્યેલી નથી તને
સર્વ રીતે અદોષ એવા સન્તનો જ પ્રેમ જોઈતો હોય તો હું તો એવો
સન્ત નથી, અને જો સન્ત થઈશ તો પછી મારો પ્રેમ મનુષ્યમાત્રને માટે
વિસ્તરી જશે. પછી એવું કેન્દ્ર તું નહિ હોય’

‘તું કોઈ કાળે ય સન્ત બનશે એવી મને ચિન્તા નથી’

‘વારુ, તો હું જાઉં-વધુ પુશનુમા આપોહવામા મળવાની
આગા સાથે’

આટલું કહીને હ, કશું કરું તે પહેલાં જ એ, હસતો હસતો
ચાલ્યો ગયો. હું, મારા પગ જ ધૂધવાઈ ભીડી ગુણદોષના સરવાળા
બાદમાફીની ટેવ છૂટતી નથી આવી જ તો કોઈક વાર સૌમ્યેન મને
કહે છે, ‘પ્રેમીની જેમ નહિ તો ભાવે શત્રુની જેમ પણ મને તારા
નિકટ ગહેવા દેજે’ એના જવાબમા હું, એને કહું છું, હા, એ તો
હું જાણું જ છું હું ‘શત્રુ’ નામની નવવસ્ત્રા ઝાંખું છું, એનો નાપક
છે તું જ’ એના જવાબમા સૌમ્યેન વળી હસતો હસતો કહે છે, શિખા
બધું જ કરજે, મને છોડી દેવો હોય તો છોડી દેજે, પણ મારે ખાતર
તારી કવાને બટ્ટો લગાડીશ નહિ. પોતાના જીવનથી નજીક ગઈને કશું
લખીશ નહિ’

એવું આ હાસ્ય મને વિવશ કરી દે છે હું સૌમ્યેનનો જ વિચાર
કરતી હતી ત્યાં ‘કોનની’ ટાડી વાગી હજી તો સાજના પાંચ જ થયા
હતા એટલે એ ‘કોન મારા પ્રથમ સક મહાજનનો તો નહિ જ હોય એમ
માનીએ મે ‘કોન ઉપાડયા. અજાજ તો એમનો જ હતો

‘પુશખખર’

‘શોની ?’

‘પેલા બહુ જ કડક લેખાતા વિવેચક તમારી છેલ્લી વાર્તાની ખૂબ
પ્રશંસા કરે છે.’

‘ભલે’

‘કેમ ? સૌમ્યેન જોડે ઝગડો થયો છે ?’

‘તમે યર્યાદા ચૂકીને બોલો છો’

મારે પણ ભયકર ઝગડો થયો છે મારી પત્ની એક લક્ષ્મી
ધનિકના લકરામાં ફસાઈ છે ને હમણા જ મારી જોડે લડીઝગડીને દર
કદિ નહિ આવવાની ધમકી આપીને ગઈ’

અરેરે, એવું થયું ?’

‘શું કરું ? તમારા કોઈ નાયકના જીવનમાં આવું બને તો તમે
એને સુખી કેવી રીતે કરો ? કે પછી નવલકથાનો કરુણાન્ત લાવી દો’

‘ના, કંઈક રમ્તો તો નીકળે જ’

‘તકલાદી સમાધાન ? પણ હમણા જ મારી પત્ની મને કદર
શત્રુ કહીને ગઈ છે, એની જોડે સમાધાન કરાવશો તો નવલકથા નબળી
પડી જશે’

મને કોણ જાણે શું સૂઝ્યું તે હું બોલી પડી, ‘આપણને સાચું
સુખથી જ આપણા શત્રુ પાસે મળે છે’

પછી ‘ફેન મારા હાથમાં ગઈ ગયો પણ પછી સામી બાજુથી
આવતો અવાજ મેં સાંભળ્યો નહિ.

એઝારે પાવીસ જીવન અને કવિતા, અજિત ઠાકોર

જીવન

એઝારે પાથીમનો જન્મ ૧૯૦૮માં ઈટાલીના પીડમોન્ટમાં થયો હતો. તેઓ તુરીનના જ્યુડીસીયરી ઓફિસરના પુત્ર હતા. તેમણે તુરીનમાં જ અભ્યાસ કર્યો, અને વોન્ટ બ્રીટમેન પર મહાનિબંધ લખી સાહિત્યની પદવી પ્રાપ્ત કરીને શિક્ષક થયા. તેમણે ૧૯૩૦માં 'વા કનચગ' સામયિકમાં અમેરિકન સાહિત્ય પર અભ્યાસયેઓ લખવા શરૂ કર્યા પછીથી ૧૯૪૪માં એના સપાદક બન્યા એ જ અરસામાં તેમણે ડિકો ડિકનસ, જોશ્યમ, મેનવિલે, સ્ટેઈન અને કોકનગ જેવા અંગ્રેજ-અમેરિકન સર્જકોની ગ્યનાઓનો અનુવાદ કર્યો આ અનુવાદ પ્રવૃત્તિએ તેમની કથનશૈલી પર તથા ઈટાલીના અન્ય નવલકથાકારો પર પ્રભાવ પાડ્યો ૧૯૩૫માં કાસીસ્ટવિરોધી પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ પકડાયા અને બ્રાન્કાયેઓનના એકતવાયા સમુદ્ઘાટાની જેલમાં અટકાયતમાં રહ્યા જેલનો આ અનુભવ તેમની 'પોલીટીકન પ્રાઝનર' નવલકથાની આધાર ભૂમિ બન્યો ૧૯૩૬માં તેમનો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'લાવોરેગ મ્તાન્કા' પ્રગટ થયો, ૧૯૩૬ થી ૪૦ સુધીમાં નવલકથા, વાર્તા, કવિતા અને નિબંધના નવ પુસ્તકો પ્રગટ થયા, તેમાં 'ધ મૂન એન્ડ ધ બૉનફાયર' અને 'ધ ડીલી ઈન ધ હિલ્સ'નો સમાવેશ થાય છે. તેમણે ૧૯૫૦માં ૪૦ વર્ષની ઉંમરે આત્મકથા કરી

કવિતાનું ભાવવિધે

પાત્રીસની કવિતાના કેન્દ્રમાં પીડમોન્ટેસનો અમરદેશ અને તુરોનના લોકો છે તેમની વચ્ચે કવિતાઓ તેમની જન્મભૂમિ પીડમોન્ટેસ સાથે જડાયેલા શૈશવના અમરણા વિશે છે તો કેટલીક કવિતાઓ તુર્ગીનના ગહેરી જીવન અને ધરમાંથી લાગી જતા કિશોરો, છે તેવા જ રૂપે જિંદગીને સ્વીકારી લેતી વેશ્યાઓ નકામા થઈ ગયેલા માણસો જેવી સમસ્યાઓ વિશે છે આ કવિતાઓમાં વિવિધ પ્રકારની એકત્તવાથી માનવાકૃતિઓ છે પણ પાત્રીસ પોતે આ બધામાં સૌથી વધુ એકત્તવાથી વ્યક્તિ છે આનું પ્રતિજિજ્ઞ તેમની 'ધીસ ઝિઝનેસ ઓવ લિવિંગ' કાયરીમાં પડ્યું છે, એમની કૃતિઓમાં ગ્રામજીવન અને શૈશવ માટેના નોસ્ટેલ્જિયા જૂરાપો-, મામાનિક પરિવર્તનો તરફની સજગતા અને એમના જેવા જ એકત્તવાયા માણસો વિશેની ઊંડી સમજ જેવા મળે છે એમની કવિતા આમ તો ઇટાલી વિશેની છે, છતાં તે જે પરિસ્થિતિઓ અને વક્ત્રો વહન કરે છે તે વૈશ્વિક માનવચરિત્રો અને મૂલ્યોના સારરૂપ છે

કવિતાનું ગૃહીત

પાત્રીસ કવિતાનું આગવું ગૃહીત ધરાવે છે આ ગૃહીત પૂર્વસૂત્રો-ઓના નિશ્ચિત કાવ્યસિદ્ધાંતોમાંથી ઉદ્ભવ્યું નથી, પણ કવિતા માટેની એમની શોધ અને એક સર્વતોમુખી સર્જક તરીકેના મહજ વિકાસ, કહો કે ઘડતરની પ્રક્રિયા અને પરિણતિ છે તેમની કવિતા સુનિશ્ચિત દિશામાં કગાયેલા આયોજિત સાહસરૂપ હોય છે, અને તે કોઈ ને કોઈ નિશ્ચિત ધારણા પર આધાર રાખે છે

પાત્રીસ કવિતાને વાર્તારૂપે જુએ છે તેમણે કવિતા વિરોધુ ગૃહીત સૂત્રાત્મક રીતે ધ પોએમ એઝ સ્ટોરી અને ઈથ પોએમ ઈઝ અ સ્ટોરી એમ મૂક્યું છે તેમનું કવિતા વિશેનું ગૃહીત વાર્તાલેખન તથા મૂર્તતા માટેના આગ્રહમાંથી બધાયું છે પાત્રીસ એમના આ ગૃહીતને

ઈમેજનેટીવ રીલેનગનશીપની મદદથી કવિતામાં મૂર્તિ દગ છે. પાત્રીસની કવિતાનું હાડ આ ઈમેજનેટીવ રીલેનગનશીપથી જ બધાયેકું છે એ જ એમની કવિતાની થીમ પણ છે અને એ જ એમની શોધ પણ બની ગઈ છે એમની ઈમેજ સાહિત્યમીમાસામાં ઈમેજનો જે અર્થ ધાય છે તેનાથી નિરાજો અર્થ ધરાવે છે તે કદાચ યન્ત્રજો આગેાપીત કગાયેના શબ્દગાર નથી પણ કૃતિનો સજીવ એક જ તમામ કાવ્યપ્રદાતેઓના હિંમતને તેઓ વાસ્તવના ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જાનને મૂર્તિમત કરતા ઈમેજનેટીવ રીલેનગનશીપના સકુનને સ્વયં પાર્શ્વ એકમ તર્કિક નહીં દરનાની શક્તિરૂપ માને છે

કવિતાને ઘડતા પરિબળો

પાત્રીસની કવિતાને ત્રણ પરિબળોએ વડી છે કિત્તે અમેરિકન સાહિત્યનો અનુવાદ તથા અધ્યયન દ્વંકી વાર્તાઓનું વેખન અને ચિત્રકાર મિત્ર મારીઓ સ્કુટરીનીના સહયોગથી પ્રગટ કરેલા પોર્નોગ્રાફીનો (કામુક સાહિત્યનો) મગ્રહ કિત્તે અમેરિકન સાહિત્યે વિકસતા જતા સાહિત્યિક વારતવના સપર્કમાં તેમને મૂક્યા દ્વંકી વાર્તા લખનાના પ્રયત્નોએ તેમને વધુ સારા માનનીય અનુભવની સનિડટ મૂક્યા અને તેના વિષયોને વસ્તુનિષ્ઠ કર્યા અને પોર્નોગ્રાફીના સમ્રાટે ઢગાના વ્યવસાયીકરણને છત્તુ કથું વળી મુશ્કેલીમાંથી નીકળવાનો અ્યાનંદ, કાવ્યવિષયની મર્યાદાઓ, ઈમેજનેશન અને ગ્રૈવીનું કાર્ય વગેરેને સમવિત જોતા કે વાચક સાથેના હિમામની પતાવટની દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ કર્યા

કાવ્યાનુભવ સાથેનો વ્યવહાર

પાત્રીસ કાવ્યાનુભવ સાથે આગેાવ્યવહાર કરે છે પાત્રીસ કહે છે, ‘હું મારી જાતે બીબા પદાર્થોની કાળજી વહિ છું કે પછી હું ફરેડ અનુભવને એ બિંદુ સુધી દબાવું છું અત્યાગ સુધી જે વસ્તુઓએ માગ પા કમળે જમાવ્યો હતો તેને પડતી મૂકું છું’ કાવ્યાનુભવના ખગ સ્વરૂપને સમગ્ર તાલી પામવા માટે તેની સાથેના આવેા નિર્મામ વ્યવહાર અનિવાર્ય છે

કાવ્યભાષાની શોધ

પાવીસમા કાવ્યભાષા વિશેની સમાનતા તથા ગોધ જેવા મળે છે પાવીસ કહે છે કે, અનિવાર્ય (તાર્કિક) તથ્યોની અનિવાર્ય અભિવ્યક્તિ માટે મે અવ્યવસ્થિતપણે શોધ આદરી હતી. પણ હું મેશનુ આત્મ-નિરીક્ષણાત્મક અને કાલ્પનિક વસ્તુ રૂઢ ભાષામાં અભિવ્યક્તિ થાય તે મને મજૂર ન હતું આ રૂઢ ભાષા તોપકર ન હતી. કેમકે એ પ્રુસ્તક્રિયા વિગતપ્રચુર અને સાવ બિનજરૂરી રીતે અનિવાર્ય હોવાનો દાવો કરતી હતી. પાવીસ કહે છે કે, હું બોલી કે કમમાં કમ બોલાતા ગળદ પગ આધારિત ભાષાના સર્જનના વિકાસ સાથે વિવિધ રીતે સંપર્કમાં આવ્યો મારી કહેવાની મતલબ એ છે કે ઉત્તર અમેરિકાની ભોકભાષાનો અભ્યાસ અને નિસર્ગવાદી ગદ્યસવાદો લખવાના મારા પ્રયત્નોમાં તુરીન કે પીડ-મોન્ટેસની બોલીનો કરેલો ઉપયોગ જ શોધરૂપ હતો આ બંને પ્રવૃત્તિઓ મારા તરવરાટભર્યા સાહસો નીવડ્યા અને ઝડપથી બાળિષ્ઠ્ય થઈ કવિતા અને ભાષાના એકરૂપતાના સિદ્ધાંત સાથેના મુઠા યજ્ઞને કારણે અવિભાજ્ય બની પાયારૂપ બન્યા આ ઉપગત સોટેડીઝ (sottis) પદની ઉપહાસાત્મક શૈલી એ બધા જ પ્રકારની સાહિત્યિક ભાષાને મૃન, પાસાદાર (ખીમા-ઢાળ) માનવા ગ્રેયો, કે જેમાં બોલાતા શબ્દો ટેડનિચલ શબ્દો અને બોલીના શબ્દોના સ્થાનાન્તર અને કલમ (grafting) કર્યા વિના રુધિરાલિસરણ કે જીવન શક્ય ન હતું

પદની શોધ

પાવીસને શરૂમાં જ સમજાઈ ગયું હતું કે પરપગગત પદ એમની કવિતાને અનુકૂળ નથી આથી તેમણે પદની આગવી રીતિ સર્જી કેમકે મુક્ત છંદ તરંગી અને શિસ્તવિહોણી અતિશયોક્તિઓને લીધે અનુકૂળ ન હતો તે રૂઢ છંદો ચવાઈ ગયેલા અને નકામી હુલસડતા-ભર્યા હતા. વળી તેમણે પેગેડી (પ્રતિકાઓ)માં આ છંદોનો આપક ઉપયોગ કર્યો હતો

પાવીસ કહે છે કે, પૂરેપૂરા અર્થમાં કોઈપણ જીવ જીવ નથી પણ દરેક કવિ પોતાની કલ્પનાના આત્મિક લયનુ પુનઃસર્જન કરી લેતા હોય છે પાવીસ પોતાના અનુભવની વાત કરે છે. 'એક દિવસ મેં મને આડખરી લય તરફ જતી શબ્દોની એક ચોક્કસ લાખી હારને ગણગણતો જોયો. પાછળથી શબ્દોની આ હાર સાહિત્યમીઝમાં એક પ્રલોકરૂપે અવતરી આડખરી લય તરફ જતી શબ્દોની હાર મેં કિશોર હતો ત્યારથી જ નવલકથા વાચતા વાચતા અપનારી લીધી હતી મને આમકત કુનાર આ શબ્દસમૂહને હું કરી કરી ગણગણતો ગયો. આ રીતે તેને જાણ્યા વિના મેં મારી તરેહનું પદ જોણી કાઢ્યું જે 'સાહિત્યમીઝ' અને ખીજી ઘણી કવિતાઓ માટે એકમેવ (અતસ્કૂરણ) ખની ગયું આ અખચત પ્રયાગની નિશાનીઓ આરમની કડીઓમાં જોવા મળે છે. જે ચીલાયાલુ-અગિયાર અક્ષરોની પકિતના જીવ્યા જુદી નથી' મેં જાને જ તેમનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરીને મારી કવિતાના લયોની રૂપરેખા તૈયાર કરી ધીમે ધીમે મેં આ જીવનો આનંદનિયમ શોધી કાઢ્યો અને ૩૬ એકાદશાક્ષરી જંદ અદશ્ય યજ્ઞ ગયો. દીર્ઘ પકિતઓને લીધે આ જીવ મારી સંપૂર્ણ અતસ્કૂર્ત સામગ્રીની જરૂરિયાતને અનુજીવ હતો કમકે, મને લાગતું હતું કે મારે વધુ યજ્ઞ કહેવાનું છે. આથી મેં આ જીવને વૃતાન્ત-વાર્તાનું રૂપ આપ્યું.

શૈલીની શોધ

પાવીસ ભિન્નિકાવ્યમાથી (હિરીસીઝમમાથી) છૂટીને શાત અને સુરેખ નેરેટીવ કવિતા તરફ વળે છે. નેઓ એ પહેલા પેરેડી પ્રકારની સોટડીક શૈલીની પદ્યરચનાઓનો તજજ્ઞો પણ પૂરો કરે છે પાવીસ નેરેટીવ કવિતા માટે ઓબ્જેક્ટીવ શૈલી (વસ્તુનિષ્ઠ શૈલી) જોણી કાઢે છે એમના મૂર્તતાના આગ્રહમાથી આ શૈલી નિપજે છે.

પાવીસ 'ધ સાહિત્યમીઝ' કવિતા સદ્યે નેરેટીવ કવિતા તરફના પહેલા પ્રયત્નની વાત કરે છે કવિતાનું નિર્માણ પરિસ્થિતિઓના વસ્તુ-

લક્ષી વિકાસ (objective development of situations) એ થાય છે તેઓ પરિસ્થિતિઓના વસ્તુલક્ષી વિકાસને સોસરી અને તેથી જ કલ્પનાત્મક રીતે પ્રયોજે છે પણ મહત્ત્વની વાત ઘટનાઓના ક્રમની વસ્તુલક્ષિતા પરત્વે હતી, જે તેમના પ્રયત્નોને માનસશાસ્ત્રીય અને વૃત્તાન્તની વચ્ચે ક્યાંક લઘુ કાવ્યમા સીમિત કરી નાખતી હતી એવું તેમને લાગતું હતું. આ વેળા તેમણે સોસરી શૈલી તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. વાગાડબર (અવકૃત ભાષા)થી દૂષિત થયેલા જણાતા ખીજા બધા જ અભિવ્યક્તિ પામતા વર્તનોની પેઠે પાર કલ્પનાત્મક પુરાવો પામવાનો જ એ પ્રયત્ન હતો.

પાવીસના મતે જે વસ્તુ સક્રિય થતી નથી તે તેના માનસ-શાસ્ત્રીય કે વૃત્તાન્તાત્મક સ્વભાવ પ્રમાણે વિકસવા દેવા અને તેના પરિણામો સ્વીકારવા માટે વલણ ધરાવતી હોય છે તે દરમિયાન આધાર ગોઠવતી હોય છે સર્જક આ તત્ત્વ સાથે પોતાને એકરૂપ કરીને નિષ્કૃય-પણે તેના નિયમોને કામ કરવા દેવા જોઈએ આનો અર્થ પદાર્થને નમતું આપવું એવો થાય અને પાવીસ કહે છે કે, મે એમ જ કર્યું

પાવીસ ઑબ્જેક્ટીવ સ્ટાઈલની (વસ્તુનિષ્ઠ શૈલીની) વરણી કરવાના કારણે સમજાવતા કહે છે કે, મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે, ઑબ્જેક્ટીવ સ્ટાઈલે તેની દૃઢ પ્રામાણિકતા વડે મને કંઈક આશ્વસ્ત કર્યો તેનું સ્પષ્ટ રૂપ અને સુરેખ સ્વરભાગ-બોલવાની ઢબ-ની મને ઈર્ષ્યા આવે છે. વળી એ ત્રીદેષી પૌરુષના ચોક્કસ પ્રકારના ભાવોદ્રેકભર્યા સ્પર્શ સાથે આવે છે, જે ખીજા અનેક જાળજોની સહાયથી નિશ્ચિનપણે સાચી થીમની રચના કરે છે આ થીમ મારી નેગેટીવ કવિતાઓમા પરિસ્થિતિઓના સાચા વિકાસરૂપ હતી, જે સહેતુક બની ઢોવાની મારી ધાગણા હતી અને સાચું કહું તો ક્ષણભણે કંઈક કવિતાના વર્ષો ખાદ હું મારી કવિતાનું સ્મિત સર્જવામા સફળ થયા. મારી કવિતામા રૂપરચના કરી શક્યો, અને આ વાતે મને સખગ પુરાવો આપ્યો કે શૈલી જીનાય છે અને અનુભવ જીતે છે

નેરેડીવ કવિતાની સર્જન પ્રક્રિયા

કોઈપણ સજ્જત સર્જકની જેમ પારીસ પણ નેરેડીવ કવિતાની સર્જન પ્રક્રિયાનું સ્વરૂપ તથા તેના વિવિધ તત્વકડાઓનું એક પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ આપી વર્ણન કરે છે. પ્રથમ તો હું એક પરિચિતિ કે પાન કટુ છું અને તેરે વિકસતું કે બોલતું કરું છું હું પશ્ચિમીઓના નખાણોમાં ખૂબ કરકસર કરવા મનુષ્ય છું. હું પહેલેથી જ દરેક કવિના માટે સીમા આપી દઉં છું જે કે એ સીમા અત્યંત સાડી પણ નથી હોતી કમ કે ટૂંકી સમારજની કવિનાઓ રચતા અને ભાષે સ્તોમ થતા હતા. એ વખતે મારી વાર્તાઓમાં ગહેની બગડે પૌરુષ મર્ગ-વસ્તુનક્ષિતા [variable objectivity]ની મારી બધી જ સોવક અને તરુળી આકાક્ષાઓની માગણીને કારણે હું બચી શક્યો.

પારીસ પોતાની કવિતાની સર્જન પ્રક્રિયા 'લેન્ડસ્કેપ-૧' રચના ઉદાહરણ તરીકે લખ નખેડ કરે છે. પારીસ કહે છે, એક દિવસ જ્ઞાતિ વિશે કવિતા લખવા માગતો હતો મેં અને કદાચ લીધો હતો. આ કવિતામાં મારે તેના ચાલકબગે સ્થિત તમે અને દમગમ વર્ણવવી હતી પહેલાં જ વેખને મને સમજાયું કે હું મને અભિચક્ત કરવામાં સફળ થયો નથી અને પછી તો અનંત વાર ઓપ આપીને, પુનર્વેખને કરીને, વિચારપનટાઓથી, જાતતપામ કરીને અને ઉત્કંઠા વડે મેં લેન્ડસ્કેપને-જાતિની જોડાત્મેક મુક્યો આ લેન્ડસ્કેપ ટેકરીના મિશ્રતા ભર્યા અને ગતિથી ભર્યા ભર્યા જિયાનીયા આગેને સમાવતો હતો. આ યોજનામાં પ્રાણ પૂરનાર તો ઢીક આડે પડખે થયેનો જણાતો જાતિ હતો. તે ઉમદા પ્રકારનો વિદુષક જ હતો. મારી નિષ્ઠા એન્ડી ઈમેજ-મેઈકીંગમાં હોવા છતાં મેં તેનો વાન સુકાયેલી ફર્નિસ જેવો જ કદાચો હતો. મેં એ જોતા "સુકાયેલી ફર્નિસ" એવા ખસ શબ્દો નખેડ કરે છે કે, મારી કટપનાના આધારોરૂપે અચિન લાગણી જ હતી અને સાથે જ "લેન્ડસ્કેપ-૧" કવિતા પહેલાં મેં માગ ચિત્રકાર મિન

લક્ષી વિકાસ (objective development of situations) એ થાય છે તેઓ પરિસ્થિતિઓના વસ્તુનક્ષી વિકાસને સોસરા અને તેથી જ કલ્પનાત્મક રીતે પ્રયોગે છે પણ મહત્ત્વની વાત ઘટનાઓના ક્રમની વસ્તુવક્ષિના પરત્વે હતી, જે તેમના પ્રયત્નોને માનસશાસ્ત્રીય અને વૃત્તાન્તની વચ્ચે ક્યાંક લઘુ કાવ્યમા સીમિત કરી નાખતી હતી એવું તેમને લાગતું હતું આ વેળા તેમણે સોસરી શૈલી તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું વાગાડખર (અનકૃત લાપા)થી દ્વિપિત થયેલા જલ્લાતા બીજા બધા જ અસિન્ધ્યક્તિ પામતા વર્તનોની પેઠે પાગ કલ્પનાત્મક પુરાવો પામવાનો જ એ પ્રયત્ન હતો

પાવીસના મતે જે વસ્તુ સક્રિય થતી નથી તે તેના માનસ શાસ્ત્રીય કે વૃત્તાન્તાત્મક સ્વસાવ પ્રમાણે વિકસવા દેવા અને તેના પરિણામે સ્વીકારવા માટે વલણ ધરાવતી હોય છે તે દરમ્યાન આધાર શોધતી હોય છે સર્જકે આ તત્ત્વ સાથે પોતાને એકરૂપ કરીને નિષ્કૃય-પણે તેના નિયમોને કામ કરવા દેવા જોઈએ આનો અર્થ પદાર્થને નમતું આપવું એવો થાય અને પાવીસ કહે છે કે, મે એમ જ કહ્યું

પાવીસ ઓબ્જેક્ટીવ સ્ટાઈલની (વસ્તુનિષ્ઠ શૈલીની) વગ્દાર કરવાના કારણે સમજાવતા કહે છે કે, મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે, ઓબ્જેક્ટીવ સ્ટાઈલે તેની દૃઢ પ્રામાણિકતા વડે મને કઈક આશ્વસ્ત કર્યો તેનું સ્પષ્ટ રૂપ અને સુરેખ સ્વરભાવ-બોલવાની ઢબ-ની મને ઈર્ષ્યા આવે છે વળી એ સ્ત્રીદ્રોષો પૌરુષના ચોક્કસ પ્રકારના ભાવેદ્રેડસર્પા સ્પર્શ સાથે આવે છે, જે બીજા અનેક જાળતોની સહાયથી નિશ્ચિનપણે સાચી થીમની રચના કરે છે આ થીમ મારી મેટ્રીવ કવિતાઓમા પરિસ્થિતિઓના સાચા વિકાસરૂપ હતી, જે સહેતુક બની હોવાની મારી ધારણા હતી અને સાચું કહું તો ક્ષણભણર કંઈક કવિતાના વર્ષો પાદ હું મારી કવિતાનું સ્મિત સર્જવામા સફળ થયો મારી કવિતામા રૂપગ્યતા કરી શક્યો, અને આ વાતે મને સખજ પુરાવો આપ્યો કે ઝોનો છતાંય છે અને અનુભવ જીતે છે

નેરેડીવ કવિતાની સર્જનપ્રક્રિયા

કોઈપણ સભગ સર્જકની જેમ પાત્રીસ પણ નેરેડીવ કવિતાની સર્જનપ્રક્રિયાનું સ્વરૂપ તથા તેના વિવિધ તત્ત્વકકાઓનું એક પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ આપી વર્ણન કરે છે. “પ્રથમ તો હું એક પરિસ્થિતિ કે પાત્ર કલ્પુ છું અને તેને વિકસતું કે ખોલતું કરું છું. હું પક્ષિઓના નખાણોમાં ખૂબ કરકસર કરવા મથું છું. હું પહેલેથી જ દરેક કવિતા માટે સીમા આકરી દઉં છું. જે કે એ સીમા અત્યંત સાકડી પણ નથી હોતી કેમ કે, ટૂંકી સમારજની કવિતાઓ રચતા મને ભારે ક્ષોભ થતો હતો. એ વખતે મારી વાર્તાઓમાં ગહેલી બાકટ પૌરુષમરી-વસ્તુનક્ષિતા [variable objectivity]ની મારી બધી જ શોધક અને તરંગી આકાક્ષાઓની માગણીને કારણે હું બચી શક્યો.”

પાત્રીસ પોતાની કવિતાની સર્જન પ્રક્રિયા ‘લેન્ડસ્કેપ-૧’ રચના ઉદાહરણ તરીકે લઈ સ્પષ્ટ કરે છે. પાત્રીસ કહે છે, એક દિવસ હું જાતિ વિશે કવિતા લખવા માગતો હતો. મેં એને કલ્પી લીધો હતો. આ કવિતામાં મારે તેના ચાલકગજો સ્થિત તરે અને ઢગઢગ વર્ણવવી હતી. પહેલા જ લેખને મને સમજાયું કે હું મને અસિદ્ધ કરવામાં સફળ થયો નથી. અને પછી તો અનંત વાર ઓપ આપીને, પુનર્લેખનો કરીને, વિચારપણાઓથી, જાતતપાસ કરીને અને ઉત્કટ વડે મેં લેન્ડસ્કેપને-જાતિની જોડાજોડ મૂક્યો. આ લેન્ડસ્કેપ ટેકરીના મિત્રતા-ભર્યા અને ગતિથી ભર્યા ભર્યા જિંદગીના સાગરોને સમાવતો હતો. આ યોજનામાં પ્રાણ પૂરનાર તો કદીક આડે પડખે થયેનો જણાતો જાતિ હતો. તે ઉભય પ્રકારનો વિદુષક જ હતો. મારી નિષ્ઠા એન્ટી-ઈમેજ-મેઈકીંગમાં હોવા છતાં મેં તેનો વાન મૂકાયેલી ફર્નિસ જેવો જ કલ્પ્યો હતો. મેં એ જોડા “સુકાયેલી ફર્નિસ” એવા ખસ શબ્દો સ્પષ્ટ કરે છે કે, મારી કલ્પનાના આધારોરૂપે સચિત્ર લાગણી જ હતી અને સાથે જ “લેન્ડસ્કેપ-૧” કવિતા પહેલાં મેં મારા ચિત્રકાર મિત્ર

‘મામે નવા ચિત્રો જોવા હતા. તે સ્થાપત્યના મુગ્ધકર રંગ અને જાન પ્રગટ ગ્રતા હતા. ગમે તે વસ્તુ ઉઢીક હશે પણ માગ પ્રયત્નની નવીનતા મારી સામે હવે મુસ્પષ્ટ હતી અને તે એ કે મે ઈમેજ ખોળી ઢાઢી હતી’

પાવીસ કહે છે કે, આ મુદ્દો મારા માટે મને પોતાને સમજાવવો પણ અવરો છે. કેમકે, લેન્ડ-ડેપ-૧’ કવિતાની ટેકનિક-રચનારીતિ-મા ગર્ભિત રહેલી શક્યતાઓ મે પૂરેપૂરી તાગી લીધી ન હતી આથી મે ઈમેજનુ મૂલ્ય ખોળી કાઢ્યું અને મારી જીદનો મને યદ્યો પણ મળ્યો કે જેનાથી મે નેરેટીવ વસ્તુ-ક્ષિતાને હચ્ચ કરીને માગી લીધી. હું આ ઈમેજને સાહિત્યભીમાસાના રૂપકાત્મક અર્થમાં જોતો ન હતો એ વધતે ઓછે અંશે નેરેટીવની વસ્તુવક્ષિતા પર યદ્યોએ આરોપીત કમચેલો શણગાર પણ ન હતો આ ઈમેજ નિગૂઢપણે તો સ્વયં નેરેટીવ જ હતી

જતિ સુકાયેલી ફર્નસના રંગનો ગજૂ થયે હતો, એનો અર્થ એ નથી કે જતિ કે ફર્નસને ઉપસાવવા હું જતિ અને ફર્નસ વચ્ચે સમાન્તરતા અકિત કરતો હતો એનો અર્થ એટલો જ કે, જતિ અને ફર્નસ વચ્ચે રહેલી ઈમેજનેટીવ રીલેશનશીપ મે ખોળી કાઢી હતી (હું આને આગળ પણ લખાવી શકું જતિ અને છોકરીઓ વચ્ચેની, મુલાકાતીઓ અને ખેડૂનો વચ્ચેની, જતિ અને બકરા વચ્ચેની, જતિ અને મળમૂત્ર વચ્ચેની, છોકરીઓ વચ્ચેની, છોકરીઓ અને વનસ્પતિ વચ્ચેની અને ટેકરીના ઊંચા અને નીચા ભાગો વચ્ચેની) આ ઈમેજનેટીવ રીલેશનશીપ પોતે જ નેરેટીવની થીમ હતી મે જે આ રીલેશનશીપની વાત કરી તે કલ્પના અને વિકાસની ક્ષમતા ધરાવતા ભરપૂર ઈમેજનેટીવ ખીજોભાવી રચાઈ હતી. આ ઈમેજનેટીવ સકુનની વિશિષ્ટતા અને વળી તેના વિકાસની અનંત શક્યતામા મે રચનાની વાસ્તવિકતા નિહાળી અ તે તો આરંભકાળની ઓખજેઠીવીટી માટેની મારી ઘેનજા- જે હવે

મૂર્તતા માટેની જરૂરત તરીકે સ્પષ્ટ થઈ હતી—આ યોજનામાં રૂપાંતરિત થઈ ગઈ હતી

કવિતાએ યુપમાં લખવાનું વલણ

પાવીસની કવિતાપ્રવૃત્તિનું મહત્ત્વનું અંગ કવિતાઓ યુપમાં લખવાની (કાવ્યયુધો ગ્યવાની) તેમની પદ્ધતિ છે તેમણે કહ્યું છે કે, કોઈપણ કવિ એકસ સમયના મૌન પછી કવિતા નહીં પણ કવિતાઓ લખવાનો ઇરાદો ગમ્મતો હોય છે. પાવીસની કવિતાની એક પ્રકારની કવિતાથી ખીજ પ્રકારની—ટાઈપની કવિતા તરફની આ સફળ ઉત્ક્રાંતિને કટલાક સ્થાપત્ય તરીકે ખોળી ડાહવાનું યોગ્ય સમજે છે આ સ્થાપત્ય કેટલીક નાનીમોટી વિભાવનાઓને અભિવ્યક્ત કરતી ચઢતા ઊતરતા ક્રમની ભાજણીની ક્ષણે છે અને આમ એમની કવિતાઓના અમૂર્ત અને ગૂઢ સ્વભાવને પણ તેઓ હાથમાં આવે તેવા આકારોમાં રજૂ કરે છે આવા વિવેચકો સામે પાવીસને સખત વાંધો છે તેઓ કહે છે કે, આ બધામાની કેટલીક વિભાવનાઓ મારા કાવ્યસચ્છમાંથી ખોળી કાઢી શકાય ખરી, પણ મેં એ વિભાવનાઓને ત્યાં ગોઠવી દીધી છે, એ વાતનો હું ઈન્કાર કરું છું

આ સદર્ભે તેઓ તેમની આરભની ઊર્મિકવિતાઓની વાત કરે છે ‘ઊર્મિકાવ્યો એમની શેખીખોર શુણ્વત્તાથી માગમાં ઈર્ષ્યા જગાડતા હતાં, પણ છેવટે મારી સમક્ષ સમજવાના અને પૂરવાર કરવાના મારા પ્રયત્નોમાં મને સમજાયું કે, એક પ્રકારની કવિતા અને ખીજ પ્રકારની કવિતા વચ્ચે કશો ઇમેજનેટીવ પ્રોગ્રેસ ન હતો, એટલું જ નહીં, વિભાવનાગત િકાસ પણ ન હતો આ ઊર્મિકાવ્યો વચ્ચે બહુ બહુ તો સમસામાનિકતાની ડડી હતી આત્માવિદ ગીતે જ હું નેરેટીવ કે કવિતા વિશે જુદું જ અનુભવી રહ્યો હતો એમાં તો ઇમેજનેટીવ અને વિભાવનાયુક્ત સાનત્યપૂર્ણ માર્ગ નેરેટીવ એલિમેન્ટ વર્ણનતત્ત્વ થી રજૂ કરાયો હોય, અને તે આદર્શ અને આમથીની

એકરૂપતાની સલામતતા વડે અનુભવની વિવિધ ક્ષણોને પાસે પાસે લાવી શકતો હોય છે

કાવ્યયાત્રાના ચરમખિંદુએ એક નવી સમસ્યા

આ પછી પાવીસ કાવ્યયાત્રાના એક એવા ખિંદુ પર અત્રી પહોંચે છે જ્યાં 'પીપલ હુ ડોન્ટ અન્ડરસ્ટેન્ડ' કવિતાની રચનાપ્રક્રિયા અનુભવના પ્રત્યેક મેટાફર-કથાઘટક-ને ઈમેજરી ટર્મ્સમાં અનુવાદિત કરવારૂપ બની રહી તે સદર્ભે રચનાપ્રક્રિયામાં અનુભવતી આ યાત્રિકતાથી સલામત થતા એક નવો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે અને એ પ્રશ્ન તે એ કે ઈમેજનેટીવ રીલેશનશીપ્સ માટેની શોધનો અંત કયા આવે છે ? અને એક રીલેશનશીપ કરતા બીજી રીલેશનશીપની પસંદગીને કોઈપણ માણસ કેવી રીતે વાળખી ઠેરવી શકે ? કવિતાના માધ્યમની શોધ કર્યા પછી એ માધ્યમની લક્ષમતા અને એની અપરિહાર્યતાનો ક્યાંક કાઢતા પાવીસને આ પ્રશ્ન થયો. અને પાવીસ કહે છે કે, આનો અત્યારે તો મારી પાસે કોઈ ઉત્તર નથી. પણ તેમની ઉત્તરકાળની 'અર્થ એન્ડ ડેથ' (૧૯૪૫) અને 'ડેથ સેન કમ યુઝીંગ થેર આઇસ' (૧૯૫૦) જેવી રચનાઓ જોતા પાવીસ નેરેટીવથી ફટાઈને નવો જ માર્ગ ઠારતા જોવા મળે છે, અને એમ આ પ્રશ્ન થયા પછી તેમણે ઉત્તર શોધી લીધો, અને તે એ કે વૃત્તાન્ત, પાત્ર, સ્થળ અને સમયની સ્થૂળતા ઓગળતા ઓગળતા તેમનામાં સૂક્ષ્મતા સિદ્ધ થતી ગઈ

સાત કાળે।

લે ઠસ્કેપ-૧

૧ [પોવોતે]

ટેકરીની ટોચ હવે જોડાતી નથી કેવળ ફર્નસ, ૨

ખોડે ખટ ખડક ને વધ્યતા

ત્યા હવે શ્રમનો કશો અર્થ રહ્યો નથી ટોચ તો બજબજતી

ને તમારો શ્વાસ જ કેવળ શીતળતા ત્યા સુધી ચડ્યું

અધરું કામ છે જતિ એકવાર ચડ્યો તે ચડ્યો

ને શક્તિ ભેગી કરવા કાયમ માટે રોકાઈ ગયો

જતિ પહેરે છે તે અજાણનને

પશુઓની ડરતૂરીભરી ગધ ને ભૂમિ, ઝાડીઓના તથા

મનોહર ચિત્રોભરી ગુફાને આકલિત કરતો ચૂગીનો ધુમાડો

જો એ છાયામાં એની ચૂગીથી ધૂસ્રપાન કરે તો

હું એને ફરી પાછો તો ભાગ્યે જ શોધી શકું, કેમ કે

એનો રંગ સૂકાઈ ગયેલી ફર્નસ જેવો જ છે મુલાકાતીઓ

ઉપર ચડે, પરસેવે રેખાંકે ને ચાકેલા,

ખડક પર ધળ દઈને બેસી પડે,

ને એને સ્વર્ગ તરફ આપેા ઉઠાવતો, ઊંડા શ્વાસો ભરતો,

આળસ મગડતો ભાળે એણે એક વસ્તુ ચિદ્ધ કરી લીધી છે

એની આછી આછી લાલ દાઢી લલ્લે ને એના સૂરજશામળા ચહેરા

પર ઊગતી

ને સૂરજમાં સૂઝાઈ જાય એટલે ખુદ્દામાં ઝાડો પેશાબ કરે

ટેકરીના ઢોળાવો ને ખીણો લીલાછમ ને ઊડેગ છે,

કેડીઓની અડખે પડખે દ્રાક્ષલતાઓમાથી ઉભડક રંગોના વસ્ત્રોમાં

છોકરીઓનું અદ્ભુત ટોળું જાય છે,

બકરા સાથે તોફાનમસ્તી કરતુ ને નીચે મેદાન તરફ ખૂમ પાડતુ
 કોઈ કોઈ વાર ફળોની ટોપલી દેખાય
 પણ ઉપર ટોચ પર પહોંચે નહીં એવડ વળી ગયેલા
 ને પાદડાઓની વચાળે રૂખી ગયેલા એરૂઓ
 એમને એમની પીઠ પર લાદી ઘરે લઈ જાય છે
 એમની પાસે હજુ ઘણુ કામ પડયુ છે ને એઓ જતિના દર્શને
 જતા નથી, પણ ઉપર ને નીચે ચઢે ઊતરે, કામ કર્યે જાય
 તરસ્યા થાય ત્યારે એ લોકો ખાટલી મોએ માડીને
 દાડ ગટગટાવી જાય, બળબળતી ટોચ તરફ એઓ
 ઊંચી નજર કરે
 શીતળ સવારે એ લોકો પાછા ફરે, પરાંદિયે
 કામથી લોથપોથ થઈ ગયેલા, ને જે લિખારી પાસેથી પસાર થાય,
 કાપણી વેળા ફૂવાઓ વહેવડાવે તે બધુ જ પાણી
 ઉપજ માટે ત્યાં હોય છે એઓ સ્ત્રીઓના ટોળા તરફ
 હે હે કરીને હસે ને પૂછે કે એ બધી ક્યારે બકરાનુ ચામડુ
 પહેન્શે, પેલી ટેકરીઓ પર બેસશે ને ચૂર્યામા બદામી ગળી થશે
 (૧૯૩૩)

૧ પોલો પાવીસના ચિત્રકાર મિત્ર મારીઓ મુગનીનુ ખીજનુ
 નામ, જેની સાથે પાવીસે પોર્ત્રાફીનો સથહ પ્રગટ કર્યો હતો,
 તે મિત્ર.

૨ ફર્નિસ - લીની જગ્યામા પેદા થતી એક વનસ્પતિ, તેને ફૂલ
 હોતા નથી અને બી તેના પાદડાના પાછલા ભાગ પર થાય છે

ચુલિસીસ

ડોમો ક ટાળી ગયો છે, એનો દીકરો
ઘણો મોડો જન્મ્યો હતો કોઈ કોઈ વાર તેઓ
એકમેકના ચહેરામા નજર કરે છે, પણ થપ્પડ માટે તો
એક જ નજર ખસ છે (ડોમો ખહાર જાય,
એના દીકરાને લઈને પાછો ફરે, જે મો ચડાવે છે
ને હવે નજર ઉઠાવવા માગતો નથી) હવે ડોસો
રાત ન પડે ત્યાં લગી મોટી ખારીની મામે બેઠો છે,
પણ કોઈ કગ્તા કોઈ આવતુ નથી ને શેરી સૂમસામ થઈ જાય છે

આજ મવારે છોકરો પલાયન થઈ ગયો, ને રાતે
પાછો ફર્યો એ ત્યાં ડૂમકા ભરતો બેઠો છે. એ કોઈને કહ્યું નહિ
કે, બપોરે એણે ખાધું છે કે નહીં એની આખોય
ત્રેસાઈ ગઈ હશે ને એ ચૂપચાપ જશે પથારી તરફ
એના ખૂટ કાઢવવાળા છે મહિનાભરના વરસાદ પછીની
આ સવાર મજાની હતી

શીતળ ખારીમાથી

પાદડાની કડવી વાસ આવે છે પણ ડોમો
અધારામાથી ખસતો નથી, એ આગળી ગત સૂતો નથી,
ને સૂઈ જવા ને ગઈ ગુજરી ભૂલી જવા માગે છે
એ જાણે કે ઘણું ચાલીને પાછો ફર્યો હતો પોતામા ગરમાટો
આણવા એણે એક વાર ખૂમ ખરાડા પાડ્યા ને પછી બધું જ
મનમાથી દાઢી નાખ્યું

છોકરો તરત પાછો ફર્યો, એના બાપે હવે એને માર્યો નહીં
છોકરો હવે તો જુવાનજોધ માણસ છે ને દરરોજ

કઈ ને કઈ નવુ ખોળી કાઢે છે ને કોઈને ય
કહેતો નથી

શેરીમા એવું કઈયે નથી જેને એ ખારી પામે ઊભો ઊભો
ન ખોળી શક્યો હોય પણ છોકરો આખખો દા'ડો
શેરીઓમાં ફર્યા કરે છે. એ હજુ સુધી સ્ત્રીઓનો પીછો કરતો
થયો નથી ને બહાર ગમતો ય નથી એ હમેશા ઘરે આવે છે
છોકરાની ઘર છોડવાની એની આગવી રીત છે, ને એ તો
દેખીતુ જ છે કે હવે એમા વધુ કઈ કરવાપણુ રહ્યુ નથી

(૧૯૩૫)

શરાળી વૃદ્ધા

વૃદ્ધાને ભોય પર આડું પડતું
ન એના હાથ ફેલાવવા ગમે છે પ્રખર તાપ જેમ
ભોયને કચડી નાખે છે તેમ એના નાનકડા ચહેરાને
કચડી નાખે છે વસ્તુઓ ખળે છે ત્યારે ફક્ત રેતી જ
ખાંધી રહી જાય છે પુરુષોએ ને દારૂએ
આ હાડકાઓને-એમના વસ્ત્રોમા કસી કસીને ખાયેલા બદામી
હાડકાઓને-

છેતર્યા ને ખતમ કરી નાખ્યા છે, પણ ભરોડા ફાટેલી ભોય
તો જવાળાની જેમ ગરજે છે. કેાઈ શબ્દ નહીં,
કશે ખેદ નહીં. ધૂજતો દિવસ પાછો ફરે
સૂરજ કરતા ય દઝાડતી આવેશભરી આ કાયા ય જ્યારે
ભેળાનભરી હતી

યાદમા આ કાયાની જેમ જીવતીજાગતી ને જીવાનભેધ
ઊંચેરી ટેકરીઓ પાછી ફરે, ને પુરુષની નજર
ને દારૂની કડવાશ ફરી જગાડે તેની
તીવ્ર વાસના • જેમ ઘાસમાં લીલાશ તેમ કાયામા
કામજવર ભભૂંટી ઊઠે છે દ્રાક્ષલતાઓ ને કેડીઓની વચ્ચે
યાદ સાકાર થાય છે વૃદ્ધા, આખો ખીડાયેલી ને
અચચળ, કાયા વડે
આકાશને ભોગવે છે, જે એક કાળે એનું હતું

ભરોડા ફાટેલી ભોયમા પ્રકુલિત હૈયું ધબકે છે
(પિતાની કે કેાઈ પુરુષની સશક્ત છાતીની જેમ
એ એના કરચળિયાળા ગાલ ચૂસે છે એના પિતા સુદ્ધા,

એનો પતિ સુદ્ધા છેતરાઈને મર્યો એમનામા
 દૈહિક વાસનાઓ સુદ્ધા ખતમ થઈ ગઈ હતી
 ન તો એમના પડખાની હૂંફ કે ન તો દાઝની ઉથતા
 એમને હવે ક્યારેય ઉત્તોજિત કરે છે

હવા થરકવા માડે છે કે તરત
 ફેલાયેલી દ્રાક્ષલતાઓની વચ્ચે તડકાનો સૂર
 નિર્ધૂમ અગ્નિમા ગૂંજે છે
 ઘાસ એની ચોતરફ ઘરકવા લાગે છે
 ઘાસ તડકા જેટલું કુમળું છે
 મરી પરવારેલા માણસો એની જીવંત સ્મૃતિમા યુવાન છે
 [૨૨-૨૮ નવે ૧૯૪૭]

નાવિકની પત્ની

પરોઢની હુકાળી નિદ્રામાં કોઈ કોઈ વાર
એકલી સ્વપ્નવિહાર કરતી, એ વિચારે કે એ એક સ્ત્રીને પરણી છે
માતૃત્વભરી કાયાથી અલગ કરાયેલી સ્ત્રી,
એ પાતળી અને ગોરી છે, ને ચોરડામાં એનું નાનકડું મસ્તક
નમાવે છે શીતળ ઝાળા અજવાળામાં એ
સવાર થવાની રાહ જોતી નથી, એ કામ કર્યા કરે છે. આ બધું
બને છે નીરવતામાં સ્ત્રીઓ વચ્ચે કશી વાતચિત થતી નથી

એ સૂતી હોય છે એવામાં, પત્ની કળી જાય છે કે હોડી નરીએ છે,
માણસની પૂઠે વરસાદ સાથે વરાળ છોડતી
પણ નાનકડી પત્ની ઉતાવળે બારણું વાસે ને એને અઢેલીને
જિભી રહે ને એની આખો ખીજ સ્ત્રીની આખો તરફ ઉઠાવે છે
વરસાદની ઝડી બારી પર ઘોઘાટભર્યા અવાજે ઢોલ પીટે છે,
ને નિરાંતે આવતી આડે પડખે થયેલી સ્ત્રી
ધરે છે એક પ્લોટ નાનકડી પત્ની એને ભરી દે છે
ને પથારી પર એસે છે ને ખાવા માડે છે

નાનકડી પત્ની માની અનિમેષ નજર તળે જાણે બાળક હોય એમ
ચૂપચાપ ઉતાવળે ખાય છે,
ને એના ગળા તરફ આગળ વધતા હાથને હડસેલી દે છે.
એકાએક એ બારણા તરફ દોડે છે ને એને ઉઘાડી નાખે છે હોડીઓ
જહાજની અડખેપડખે બરાબર બધાઈ ગઈ છે
એ પથારી તરફ ઉઘાડે પગે પાછી ફરે છે
ને ઉતાવળે આલિંગન કરે છે

એને સહસ્રા મળી ગયેલા હોઠો ઠંડા ને પાતળા છે,
પણ કાયા તો યોગળે છે ગહન ને સતપ્ત

ઉભાથી એ વેળાએ નાનકડી પત્ની સૂએ છે
એકવડી ને તેજીલી છે, પણ એ સૂએ એક નારીની જેમ
તે નથી બાણવા માંગતી કે ચાલુ વરસાદે હોડી
કેવી રીતે હુકારાય ?

ખહાર, વરસાદ વરસે છે અધખુલા ખારણાના
ઝાખા ઉભસમા પવનની એકાદ લહર ખાલીખમ ચોરડામા
પ્રવેશે છે. જો ખારણુ ઊઘડયુ હોત તો
આદમી અંદરદાખલ થયો હોત, એ આદમી જે બધુ જ જોઈ ગયો છે
એ એકેય શબ્દ બોલ્યો ન હોત એણે એનું માથુ હલાવ્યુ હોત
નાસીપાસ થયેલી સ્ત્રી તરફ હાસી ઉડાવતા હાસ્ય સાથે

(શિયાળો ૧૯૩૭-૩૮)

૨૧ ત્રદૈશ્ય

(કેરનાન્ડા પીવાનોને-)

નિર્મળ આકાશ સામે રહેલી ટેકરી રાત્રિ જેવી છે
તારું મસ્તક તેની સામે મઢાયેલું, ભાગ્યે જ હાલતુ,
અને આકાશ સાથે ફરતુ. તુ ડાળીઓ વચ્ચે દેખાતા
વાદળા જેવી છે તારી આખોમા આકાશનું હાસ્ય
અને અપરિચિતતા છે, તે તારા પોનીકા નથી.

માટીની ટેકરી ને પાંદડાં એના કાળા સમૂહ વડે
તારી તેજસ્વી નજરને થ ભાવી દે છે,
તારા મુખને સુદૂર ઢાળો વચ્ચેના
નમણા અવકાશનો વળાક છે તુ ક્રિડા કરતી ભાસે
ઊંચેરી ટેકરી અને આકાશની નિર્મળતા સાથે:
મને પ્રસન્ન કરવા તુ પડઘાવે પુરાતન પૃથ્વભૂમિને
ને એને કરે વધુ નિર્મળ.

પણ તું વસે છે તો ખીજે કશેક
ઘારુ સુશીલ રક્ત આળ્યું ખીજે કશેકથી.
તુ જોલે તે શબ્દોને
આ આકાશની રુક્ષ ઉદાસી સાથે ક્યાંય મેળ નથી
તુ તો છે કેવળ એક રાતે પુરાતન શાખા-પ્રશાખાઓ વચ્ચે
ગૂંચવાઈ ગયેલું શ્વેત ને મધુર નમણુ વાદળ,

(૧૯ ઓક્ટો ૧૯૪૦)

* મૃત્યુ આવશે તારી આંખોનો ઉપયોગ કરીને

મૃત્યુ આવશે, તારી આંખોનો ઉપયોગ કરીને-

મૃત્યુ જે

સવારથી રાત સુધી આપણી સાથે છે, જાગતુ,

શાત પડાયેલા જુગજૂના પસ્તાવા જેવું

કે પછી કોઈક મૂર્ખામીલરેલા દુર્ગુણ જેવું તારી આંખો

ખની જશે ખાલીખમ શબ્દ,

દબાયેલી ચીસ, ખામોશી

તુ અરીસાને અઢેલીને

એકલી ઊભી હોય છે,

ત્યારે આવી દરેક સવારની જેમ

લેને તુ જુએ છે હે હૈયામા સંઘરાયેલી અભિલાષા,

એ દિવસે આપણે ય જાણીશું

કે તુ તો છે જિ દગી અને નિરર્થકતા

મૃત્યુ દરેક પર નજર રાખે છે.

મૃત્યુ આવશે, તારી આંખોનો ઉપયોગ કરીને

એ દુર્ગુણનો અત આવવા જેવું હશે,

એ અરીસામાથી ઉપસી આવતા મૃત અહેરાને

જોયા કરવા જેવું હશે,

એ બધ હોઠો ખોલે છે તેને સાલળવા જેવું હશે

આપણે મૌનમા ઊતરી જઈશું

(૨૭ માર્ચ ૧૯૫૦)

સવારો પસાર થાય છે

સવારો પસાર થાય છે વિશદ ને નિરસ.

આમ જ તારી આખો

ઘડીક ઉઘાડી હટી સવાર

ધીમે ધીમે પસાર થઈ, નિશ્ચળ પ્રકાશની ઊંડી ખીણ.

એ સ્તબ્ધ હટી તોડું જીવન સ્વયં

ખામોશી હટુ, વસ્તુઓ જીવી તારી આંખો સામે—

(નહી વેદના, ન આવેશ, પડછાયો)

સવારના ખુલ્લા સાગરની જેમ.

તુ—સ્વયં પ્રભા હોઈ-લઈ આવે પ્રભાત.

તું બની 'રહીશ' જીવન, સર્વસ્વ

તારામા આકાશ તળે આપણે

ઘનગ્યા ને 'શ્વસ્યા', જે હજુ ય આપણે

તે વેળાએ

નહી પીડા નહી આવેશ

ભયભીત ને ગુદા જ દિવસમાંથી

ન કોઈ કાળોતરો પડછાયો હે પ્રભા,

સુદ્ધ પ્રકાશ, ત્વરિત શ્વાસ,

તમારા નિર્મળ અચંચળ નયનો

ઠેરવો અમારા પર.

તારી આખોની પ્રભા વિનાની

પસાર થતી સવાર શ્યામલ છે.

(૩૦ માર્ચ, ૧૯૫૦)

અંતિમ' એ રચનાઓ અમેરિકન ક્લિફ્સ 'અભિનેત્રી' કોન્સ્ટાન્સ
કાઉલીંગને ઉદ્દેશીને રચાયેલી, જેનું બે વર્ષ પછી દ્વાર અકસ્માતમા
અમૃત્યુ થયું

કેવા માણસો ! / અનામય

સાચે જ એ લાચારી છે
પણ જીવતા રહેવા માટે
પાળેલુ પ્રાણી બનવું જરૂરી છે

૨૧. 'કેવિ સુદામા પાડેય 'ધૂમિત્ર'ના 'શહેરકા આકરણ' કાન્તની ઉપરોક્ત પ ક્તિઓ આમ તો કૃતરાના સદર્ભે છે કે શહેરમા ક્રૂતા કૃતનાઓની કતલ ન થઈ જાય માટે એના ગળામા પટ્ટી બાધવી જરૂરી છે પણ કૃતરાનુ નામ દધને કૃતરાની જ વાત કવિએ કરી હોય એવુ તો કોઈ સાચો કાવ્યવિદગ્ધ ન માને

સરકૃતિએ જે ડેટલીક બીજાત્સતાઓ ઉપજવીને પ્રચલિત કરી છે એમાની એક છે કશાનો પણ વિરોધ કર્યા વગર પાળેતા પ્રાણી બની રહેવાની જીવવા માટે એક માણસે પાળેલુ પ્રાણી બની રહેવુ પડે એના જેટલી લાચારી બીજી શી હોઈ શકે ? કાવકા, કલાગગા બનવુ, જિયા ને મોટા ગણાતા' સોફોકલે વશવતીને રહેવુ એ 'માગ' માણસનુ લક્ષણ છે. 'સારા' માણસની વ્યાખ્યા કમનગીએ સાગ માણસોએ નક્કો નથી કરી હોતી કહેવાત્રા માગ માણસોની અદર પણ કચાક એકાન્ બીમત્સતા પડેલી હોય છે ધૂમિત્રે જ કહ્યુ છે તેમ

દરેક ઇમાનને

એક ચોરદરવાળો હોય છે

જે સડાસની બાજુમા પડતો હોય છે

ડેટલીક વાર સાગપણની બધી જ મામત્રી ધગવતો માણસ પણ જાણ બોલે કેમ 'ચીતરી' ચડાવે એવો બની રહેતો હોય છે તદુરસ્ત સ્માર્ટ દેખાવ બિજળો વાન, જિયો હોદ્દો, કહેવાતી ખસેલો વગરનુ જીવન, દુશ્મનોનો તિગસ્કાર કરીને કેળવેલી મહત્તા બધી સલાહ શિખામણોથી પોતે પર છે એવી આત્મતુષ્ટિ, અનાયાસે યા ખામ

પ્રયત્નપૂર્વક મળેના અને મેળવેલા લાભો, આ બધું માણુમને વિનંતીનાના
 મડમા લારી દેનારુ હોવા છતાં એ માણુમ કાણુ જાણે કેમ બીમત્ત
 લાગ્યા કહે છે 'કોઈ હુમ ધ બેન ટોલસ' નામની નવનકથામાં દેખિ એવે
 હોય કે દરક મલુસમા અમુક પ્રજાની કદરૂપતા જોઈતી જોય છે
 આ કદરૂપતા પાગખવી અપરી છે ઘણીવાર તે જોઈ કદરૂપતા
 સુદનતાનું નક્કી મનાય છે પણ સુજોને અધી કદરૂપતા તરત
 નજરે ચડે છે તે તેની તરફ સૂચ ચડ્યા વગર રહેતી, નથી આવુ
 વાય ત્યારે કદરૂપતાને પકડી પાડનાર માણુમ દોષથી મહત્ત થઈ
 ગયો નથી અને પછી માનમગ્નિમાં જેને ડિકેન્સ મિકેનિઝમ કહેવાય
 છે એની સામાની વગોવણી દ્વારા પોતાના બચાવની પ્રતિયા ગર થાય
 છે એક વિશિષ્ટ પ્રજાની બેચેની એવાએને થવા માટે છે પોતાની
 કદરૂપતા જાણી જનાર અકારોને અકારા લાગતો જાય છે એને 'આપો'
 ગવા માટે કહેવાની સરકૃતિના ઠાવકાર્થના મિદ્ધાનો અપમા લેવાના
 નામે છે પોતાનો ગુનો પકડી પાડનારને જ ગુનેગાર કલાવવાની તકનીકો
 શોધવામાં ગતદિવસ અસ્ત અને વ્યગ્ર રહેવાય છે આની તરફીઓ
 ઝટ મૂકતી ન હોય એટલે તોઝાઈ અને તિરસ્કાર જેવા માન માનિય
 આયુધોનો આધાર અને આડેધડ ઉપયોગ થવા માટે છે

તમે અમુકનો વિરોધ કરી શકો નહીં લોકશાહીની સગ્મ ચર્ચાઓ
 કરનારા વ્યક્તિગત અબધોમાં સમુખત્યરી જ દાખવતા હોય છ એની
 સરમુખત્યરી દ્વારા બીજાઓના સમૂહ ઢગ્તા પોતે જુદા છે, ખાસ નો
 કિયા છે એવું પોતાના અને અન્યોના મનમાં ઠમારવાની તમની
 મહત્ત હોય છે બીજાની જુદા પડવાનો એવાએનો આગ્રહ એટલો
 નો તીવ્ર હોય છે કે બળજબરીથી તેમને પોતાની જાતને બીજાઓથી
 જુદી ગણતી પડે છે ધૂમિન'નું 'સચ્ચી બાત' લખ નેઈએ

ઝડાઓ કાટેલા વાન પર કન્કરી રહ્યા છે

અને ઇતિહાસના પાના ઉપર

ધર્મને માટે મરેલા હોડેના નામ

વાત ફક્ત એટલી છે કે,

સ્નાનઘાટ પર જતો દરેક રસ્તો

વેશ્યાવાડામાં થઈને નીકળે છે.

જ્યાં કશું જ બનનાર નથી

ત્યાં આપણે સાક્ષી થઈ બિભવાનું છે.

થોડીક દાણો તો આપણે આપચી ચીતરી પ્રત્યે

તટસ્થ રહીએ છીએ.

... ..

આમ તો આપણે સમજીએ છીએ કે સરનાથ

આપણને અપરાધની સીમા પર,

મૂકી દે છે

ટેવો અને જાહેરાતોથી કચડાયેલા સાણસની

સૌથી કીમતી દાણો સશયમા વીતે છે

દરેક આબરૂદાર, માણસને એક ચોરદરવાને હોય છે

જે સડાસની ખાજુમા બિઘડે છે

આખોની ધારમા વહેતી નીતિમત્તાની

કેટલી ભદ્રી મળક છે કે

આપણા ચહેરા પર

આખની ખરાબખર નીચે જ નાક છે !

ખર્નાડ શૌર્યે કહેવાતા સારા માણસો માટે પૌતાના 'હાઉન્ડી
લાઈડ ટુ હર હસબન્ડ' નામના એકાકીમા એક સરસ કટાક્ષ કર્યો છે.
અરોરા નામની સ્ત્રીના પ્રેમી અરોરાને સખોધીને કેટલાક કાવ્યો રચે છે
એ કાવ્યોની થોડકી અરોરાથી કચાક ખોવાઈ જાય છે ત્યારે અરોરા
તેના પ્રેમીને કહે છે કે,

As a man of honor-as a gentleman, you
would not tell the truth.

જવાબમાં અગરાનો પ્રેમી કહે છે,

I will lie

oh I will play the gentleman.

હું જૂઠું બોલીશ ને સજ્જન બનીશ !

સત્યને અને સજ્જનતાને કેટલું છેડું છે તે જોએ તેની વિવેક્ષણ રીતે અહીં કહી દીધું છે અને એટલે જ બર્નાડ રમેયે પોતાના એક નિબંધનું નામ 'Harm that Good man do' 'સારા માણસોથી થતું નુકસાન' એવું રાખ્યું એમાં થે એ મનીષીએ 'સારા' ગણાતા માણસો કેવા તો ખીભત્સ હોય છે એ પ્રત્યે જ આગળી ચીધી છે આવા ખીભત્સ માણસોનો વિરોધ કરવાનું, તેમની સામે થવાનું કામ ગમે એવું નથી ટૂંકી શક્તિઓનો દુર્વ્યય કરવાનું કોને ગમે ? છતાં મોટેટીમથી માડી ગાંધીજી સુધીનાએ વિરોધ કર્યો રાખ્યો એનું મારણ કદાચ એટલું જ કે આવા ખીભત્સ નોકોનું શામન સ્થાપિત ન થઈ જાય. ખીભત્સોને ફાવવાની એકે તક મળે એ ચકલીના માળાને વાનગના હાથમાં સોપી દેવા જેવું થાય. હેત્રી જેઈએ પોતાની 'એન ઇન્ટરનેશનલ એપિઝોડ' નામની વાર્તાના શ્રીમતી વેન્ટગેટના પાન દ્વારા કહેવડાવ્યું છે કે

That's what I regret

They 'll think

They petrified us

[મારું દુખ એ જ છે કે જો હું શાત થઈ જાઉં તો તેઓ એમ માનશે કે તેઓ મને પરાસ્ત કરી ગયા છે-ખીવડારી શક્યા છે]

માયા માણસનું દુખ આ જ હોવાનું કે ખીભત્સ માણસો પોતાને હરાવી ગયા.

સાહિત્યિક સંશોધન વિશે : લેખક ડૉ. સુમન શાહ

પ્રકાશક . કુમકુમ પ્રકાશન, મામુ નાયકની પોળ સામે, ગાવી-ગેડ,
અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧ મૂલ્ય રૂ ૫૫ પૃષ્ઠ - ૩૫ (ડિમાઈ કદ)

સાહિત્યપદાર્થ વિશે જ્યારે કશુંક સંશોધન થાય ત્યારે તેનું સ્વરૂપ, તેની પદ્ધતિઓ અને તેના તારણો કેવા અને શા હેતુએ જોઈએ એ વિશેની પરિસ્થિતિ અલગત હજી સદિગ્ધ જ ગણાય એવી છે ત્યારે એવા વાના વિશે ચિંતન કરી મોટેભાગે તર્કશુદ્ધ જવાબો મેળવવાનો ઉપક્રમ ડૉ. સુમન શાહે અહીં રાખ્યો છે.

સાહિત્યએવન એ આનંદ અને જ્ઞાનનો મેળ પાડવાની પ્રવૃત્તિ છે એમ કહ્યા બાદ લેખકે સંશોધનના વિવિધ પ્રકારો વિચારી જોયા છે. અને સાહિત્યિક સંશોધનમાં કઈ પદ્ધતિ યોગ્ય શકાય એનો વિચાર કર્યો છે. શુદ્ધ અને પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાનો કગ્તા સાહિત્ય તેની સામગ્રી અને સ્વરૂપની જાળનમાં જુદું પડે છે સાહિત્યકૃતિના અનુભવને પણ વ્યાખ્યા બદલે તો કરી જ શકાય છે અનુભવ લેનાર ભાવક એ મોખ્યમ મદદ્ય ભાવક હોય એ જરૂરી છે, એ ઉત્તમ નિષ્ણાત હોય પણ ભાવક/ભોક્તા ન હોય તો ‘સંશોધનમાં પ્રવર્તતું પદ્ધતિકર્ણ એક તબક્કે મૃત જની જાય’ અને સામે પક્ષે ‘સાહિત્યિક સંશોધક માત્ર સદ્દય હોય અને ઉત્તમ નિષ્ણાત ન હોય તો, સભવ છે કે એના સંશોધનમાં પ્રવર્તતું પદ્ધતિકર્ણ વણે તબક્કે નર્તુ ‘અવૈજ્ઞાનિક’ જની જાય

આમ ડૉ. શાહે સાહિત્યિક સંશોધનની અન્ય સંશોધનો કગ્તા વિશેષતા જતાવી છે અને ત્યાર પછી મધ્યકાળથી માડીને શરૂ થયેલી શોધ-સંશોધનની ‘વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ’નો રેનેસાન્સમાં થયેલો વિકાસ યથોચિત દૃષ્ટાંતો આપીને સમજાવ્યો છે અને વિજ્ઞાનમાં વિભાજનીકરણનો મહિમા કેવો અને કેટલો છે તે પણ દર્શાવ્યું છે

સાહિત્યકૃતિ સાથેનો ભોડતાનો સનિર્કર્ષ વૈયક્તિક સ્વરૂપનો છે પણ જ્યારે બીજાઓ સમક્ષ એનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન આવે છે

ત્યારે એને ધ્રુવિગમ્ય અને સ્વીકાર્ય રૂપમાં ઢાળવાનો પ્રશ્ન ઉભો થાય
 કે સાહિત્યકૃતિના આનંદાનુભવને મેળવી લીધા પછી તેના સ્વરૂપવર્ણનની
 પ્રક્રિયા તે પોસ્ટ-ક્રેક્ટે પ્રવૃત્તિ છે એને માટે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ પ્રયોજ્ય
 તો જ અગત્ય ગમા-અણગમાને દૂર ગાળી શકાય. આમ, ‘આત્મનેપદી
 કલાનુભવમાં વૈજ્ઞાનિકતાનો સૂત્રપાત કરવો અને એ રીતે વસ્તુલક્ષીતા
 કેળવવી એ’ સાહિત્યિક સંશોધનમાં, લેખકને મતે, પ્રથમ જરૂરિયાત છે

ત્યાર પછી કૃતિમાં રહેલા મત્રો અને નિયમોને બહિર્જાત કરવાના
 ગઢે છે આવા મૂનો અને નિયમો પણ ‘અતિમ’ તો ન જ હોઈ શકે
 ‘આ અર્થમાં સંશોધન સ-મર્થા-’ જ રહેવાનું

ત્યાર પછી પ્રત્યેક કૃતિ એક નવો જ ઉન્મેષ હોવાથી વૈદ્યુતિક
 વિવેચન તેના સંશોધન વિવેચનમાં કેટલું કામ આપી શકે એ પ્રશ્નની
 ચર્ચા પર આવતા લેખકે ‘બિટિંગ બ્લોક નોશન’ની હકીકત જૂઠું હો
 છે અને ‘સિદ્ધાન્ત અને સંશોધન પરસ્પરને પૂરક છે’ એવો નિષ્કર્ષ
 ઠાઠ્યો છે અને ત્યાર બાદ સામાન્ય સંક્રમણ અને સાહિત્યિક સંક્રમણ
 વચ્ચે ચોક્કસ તફાવત છે એ તફાવતનું સ્વરૂપ સમજવું જરૂરી છે
 ત્યાર બાદ કર્તાવિષયક, ઇતિહાસવિષયક, પ્રકારવિષયક, વિભાવોનું
 સંશોધન વગેરેમાં શુ શુ થવું જોઈએ અને શેની બાદમાંથી થવી
 જોઈએ તેનો વિગતવાર આલેખ આપ્યો છે વિભાવનીકરણ, વ્યાખ્યા
 પ્રક્રિયા, સમજૂતીપ્રક્રિયા ઇત્યાદિના અગોપાગોનો પરિચય કરાવી છે-એ
 આ બધી સંશોધનની ટેકનિકો ટેન્ટેટિવ પણ છે એમ કહી સંશોધનો
 પણ મર્યાદાપૂર્ણ હોવાના જ એવા તારણ પર લેખક અટકે છે

સાહિત્યકૃતિને લાગતા સંશોધનકાર્યને કઈ રીતે વસ્તુલક્ષી, વધુ
 પ્રમાણુભૂત અને બિન ગત સ્વરૂપનું બનાવી શકાય એને તગતી વિચારણા
 અવગ્નિત સ્વરૂપે કદાચ પહેલ વાર સાંપડે છે એ નોંધપાત્ર વટના
 છે વિષયગામી અને અપ્રત્યુત પ્રશ્નો/ચર્ચાઓ ટાળી સાચા પ્રશ્નો/ચર્ચાઓ
 કેળા હોઈ શકે એનો નિયાર ગણીપણે અત્રે યથો છે

૬ ફેબ્રુ, ૧૯૮૧

—વિજય ગાસ્ત્રી

ઓફ્ સીઝન / રતિલાલ 'અનિલ'

ઋતુઓ દિશા ભૂલી ગઈ છે કે શું ? એ શહેરમા આવતી જ નથી આ મકાનોના જ ગલમા ક્યારેક કોયલ ટહૂકતી નથી હા, એક ફ્લેટમા ગયો હતો કોલબેલ દબાવ્યો ત્યારે ઓરડામા કોઈ પક્ષી ચહેકેલું । જેટલી વાર બેલ દબાવુ એટલી વાર પક્ષી ચહેકે । ચપરાશી ગમે ત્યારે હજર થાય એમ કોલબેલનો ટહુકો સાચા અર્થમા 'હાથવગો' હતો પણ એમા ચહચહાટ નહો, પાખોનો ફફડાટ નહો કોયલ બોલે ત્યારે એની પૂછડી તણાય- એવું કશું નહો । પણ શહેરના માણસને એવા નિરીક્ષણની કુરસદ ક્યા છે । સાચી કોયલ ફ્લેટની બારીએ બેમી ટહુકે તો શહેરીને અચરજ થાય- કદાચ ખૂબ કામમા હોય તો ચીડ પણ આવે

કોઈ કોઈ વાર મન પાછલી દિશામા ગતિ કરે છે. જાણુડે ચહેલું પોતાનું કિશોરસ્વરૂપ જુએ છે, જાણુનો સ્વાદ અનુભવે છે બોરડી

શૂંઝેલી તે સલાજે છે. એક સરસ સોડીની શોધમા આમલી પર ચઢેલો સોડી મેળવી હાથમા તગ્વાર હોય એમ રજપૂતી જુરમાથી શેરીમા ટાળકાના સરદાર રૂપે ધૂમેલો-એવુ તેવુ સાભરે છે અને ગહેર કલાન્ત લાગે છે

એને તાગે છે કે અહી હવે ઋતુઓ આવતી નથી એ શહેરની બહારની બાબુએથી ચાલી જાય છે કે પછી મેંયરે ઋતુઓને શહેરથી તરીપાર કરી છે ? જમીનને ડામગથી જકડી લઈને, વૃક્ષોના અમાવ વિસ્તારીને, ગેસોલીન છોડયે જતા વાહનો માટે વાહનવેરો ઉધરાવીને ઋતુઓ શહેરમા ન આવે તે માટે એમણે થોડાક અસગકારક પગના ભર્યા તો છે જ

શિયાળાની નીરવ રાત્રે વહો જતી આગગાડીનો ગતિસાદ જાણે શહેરની ક્ષિતિજને પેંચે પાર ચાલ્યો ગયો છે આગગાડી તેની માંડા સાદની સિસોટી પણ ગુમાવી ચૂકી છે. નાની આગગાડીના માર્ગ પામે આવેલા સ્થાને એક વાર એ સિસોટી તાજેતરમા જ સાલળી ત્યારે કથુક તળમાથી જિયે આનવા મથતુ હતુ

ભેરના હાથમા શેરડીનો કટકો પકડાની મુઠ્ઠીના એક જ પ્રહારથી શેરડીના બે કટકા કરતા, અને તે સાથે જ ખિલખિલાટથી મહોરી ગહતા કિશોરને ત્યા જ જોયો ત્યારે, આ હુ નહોતો ? એવો પ્રશ્ન પણ થયેલો

પાસેના ફ્લેટમા ગામડેથી ડોસા આવ્યા છે દમનો આનંદ છે. કહે છે કે નદીકાંઠે આવેના ગામમા ખૂબ ઠંડી પડે છે અને દમ ભરે છે અહીં તો ઋતુઓ જ આવતી નથી, એટલે ડોસાને અહીં રાહત છે । પણ વહુને આ મોસમમા પણ ઇલેક્ટ્રિક કેન ચાલુ રાખવાની ટેવ, તે ડોસાની હાજરીથી ચલાવી શકાતો નથી એટલે એ અકળાય છે. તે

મન વર્તમાનમા આવી જાય છે. ઋતુઓ શહેરમા આવતી નથી એના કાયદા થ છે ઠંડીના સમયમા શરીરે ધામજો વીંટી તાપ

ચૂલા પાસે નિષ્ક્રિય બેસી રહેતુ એ 'સખ્ત મહેનત સિવાય બીજો કોયો
વિકલ્પ નથી' એમ કહેવાય છે ત્યારે, એ શું-હો નથી ? બધા બારીએ,
વીજળીદીવાના પ્રકાશમા નિગતે ફાગલનો અભ્યાસ કરી શકાય છે

જોતે, આ કહેવાતા શિયાળો યુ. પી અને ગિહારમા 'કડાકે કા
ઠડીમે' કેટલા મરી ગયા ! એ બધા, જ્યાં પ્રત્યેક ઋતુ તેના અસલી
મિજાજમા આવે છે એવા વિસ્તારમા મરી ગયા છે- કોઈ શહેરમા મરી
ગયુ નથી ! અહીં પણ ફૂટપાથ પર સુનારા છે, તેમને ઋતુનો જરા
સ્પર્શ થતો હશે, પણ કોઈ થીજીને મરી જતુ નથી અહીં ઋતુ આવે
છે જ ક્યા ?

અને ગયા ચોમાસે પણ ત્યાં કેટલા બધા માણસો મરી ગયા હતા !
નદી-ઝાડે રહે તેને ટાઢ સ્પર્શ, નદી સૂકાય એટલે ઉનાળો તાપ દઝાડે
અને ચોમાસે તાણી બધા !

જ્યાં માણસ ટાઢથી મરે છે, ત્યાં લૂથી ચં મરે છે અને ચોમાસે
તાણાય છે.

અહીં ઉનાળો આવે છે, પણ પખા ફરે છે, ઠંડા પીણા આવે
છે લગભગ આખુ વર્ષ ઓછોવત્તો તાપ પડે છે એટલે ટેવાઈ
જવાય છે. નગર માટે ઉનાળો ઋતુ નથી, લગભગ 'સમય' હોય છે

જ્યાં ઋતુઓ પહોંચે છે ત્યાં ઋતુઋતુના ફળ, શાકભાજી, ફૂલ
પણ આવે છે પણ તે વિસ્તારના માણસો વિચારે છે, ઋતુ ભલે
અમારે માટે આવતી હોય, એના ફળ, શાકભાજી, ફૂલ તો જ્યાં
ઋતુઓ જતી નથી એ શહેરને માટે જ હોય ! અને ઋતુના ફળ
આવે છે ત્યારે તે તે ઋતુનું થોડુંક સ્મરણ થાય છે પાપડી ને રતાણ
આગ્યા એટલે શિયાળો ચાલતો હશે ! પુષ્પો આગ્યા / વસત હશે !
પણ પુષ્પો આવે તે પહેલાં લગનની કકોતરી આવી ગઈ હોય છે
એટલે વસતનું સ્મરણ થઈ ચૂક્યું હોય છે

ઋતુઓ વિહોણુ શહેર કાયમ ઓફ સીઝનમાં જીવે છે અને
ઓફ સીઝનના ભાવે યુ શુ મળે છે એની અખળ રમા જાહેરખામગીરીએ

છે. પપ્પા ઓફ સિઝનના લાવે મળે છે અને એ લાવ પૂછે છે- ખુશ થાય છે નગરમા રહેનારા માટે સીઝન મોઘી હોય છે- ખહુ મોઘી એનુ મત્ય ખહુ ઓછા લોકો ચૂકવી ગયે છે, પણ તેઓ તો નગરમા સીઝન આવતી જ ન હોવાથી ઉનાળે જ્યાં સીઝન આવતી હોય ત્યાં ચાલ્યા જાય છે સામાન્ય માણસ માટે ઓફ સીઝન જ સારી કિશાયત

કિશોર વયમા દોડી ગયેલુ મન સાત્વન અનુભવે છે- ઠીક છે. મારુ ખહુ અહીં મોઘુ પડે છે, લ-ગ-મ-ગ ઠીક કે ઠીકઠીક, 'ચાલો' એવુ હોય તે જ આપણને તો પોમાય માણસના મન અને હૃદયને પોપાય એવી બાબતો માટે અહીં અવકાશ જ કયા છે ?

પેલો શરદ પાત્રીસમે વર્ષે, ઓફ સીઝનમા પગ્ણ્યો ! એ મત, કચારેક ઉન્મત્ત, ઉછાછળો હતો, જીવનની ભરવસ તે હતો ત્યારે ન પગ્ણ્યો, પરણવા માટેની 'જોગવાઈ' ન હતી- જોગવાઈ થઈ ત્યારે પગ્ણ્યો. અને તેની ખખર પણ ફેટલાને પડી ? ઓરકન્ડીશન ડમમા થેટલ માટે કાયમ એક જ ઋતુ હોય છે, એ અગત હોય છે, અને લગ્ન પણ, શહેરમા લગભગ 'એકદરે' અગત જ હોય છે. આખી ન્યાત જમે, કંઈ નહીં તો આખો વાસ કે ફળિયુ પગત માડીને જમે, પાદરે પડાવ નાખી પડેલા રખડુઓને પણ રસોઈની ગંધ આવે, એનુ બ્યાપક એ કયા હોય છે ?

નગરમા ઋતુ નહીં, ઓફ મીઝન હોય છે. એટલે તો ઓફ સીઝનનો વીજળીપ ખો મને આકર્ષે છે એમ પ્રત્યેક સીઝનનો અનુભવ કરનારા લોકોને ઓફ મીઝન-શહેર આકર્ષે છે ! અને અહીં આવીને ઓફ સીઝનના લાવે પોતાની ઓફર કરે છે. ...

ઓફ મીઝન એટલે સ્ટાઈપેન્ડના લાવે નગરમા પુષ્કળ માણસો મળે છે. નગરમા કિશાયતનુ મહત્વ છે સ્ટાઈપેન્ડના લાવે માણસો ઉભરાય છે સાડીઓનુ મેલ હોય એમ જાણે માણસોનુ સેલ સીઝન ગઈ, સાડી 'સેકન્ડ' થઈ, તો સેલમા ગઈ નગરમાથી સીઝન ગઈ અને માણસો સ્ટાઈપેન્ડના લાવે, 'સેકન્ડ' થઈને સેલમા જાય છે. □

‘કકાયટી’ માસિક માટે નિયમ (ફોર્મ ૪ મુજબ)

૧. પ્રકાશનસ્થાન ૩, આન દનગર સોસાયટી, સગરામપરા,
સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

૨ મુદ્રકનું નામ રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’
નાગરિકતા . ભારતીય

સરનામું ૩, આન દનગર સોસાયટી, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

૩ પ્રકાશકનું નામ . નાગરિકતા સરનામું, નં. ૨ મુજબ.

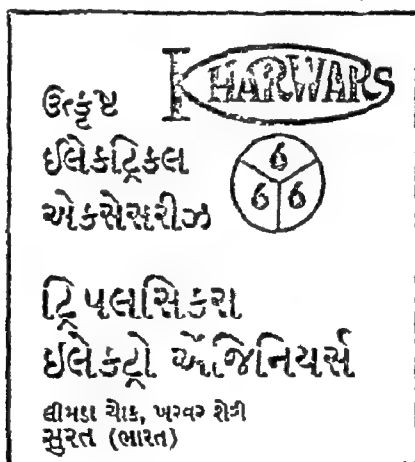
૪. સંપાદકનું નામ રતિલાલ અનિલ’
નાગરિકતા ભારતીય

સરનામું ૩, આન દનગર સોસાયટી, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

૫. માલિકનું નામ રજનીકાન્ત રતિલાલ રૂપાવાળા.

૩, આન દનગર સોસાયટી, સગરામપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

હું રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’ આથી બહાર કંઈ છું કે
ઉપરની વિગત મારી બાજુ અને સમગ્ર મુજબ સાચી છે
સહી . રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’ પ્રકાશક

ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે માગે પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજરે .	
તગર્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા —યશવંત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો —રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો —બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો —મુરેશ ગાધી	
કિશોરોના નાટકો—પ્રા. હસિત બૂથ	
(દરેકના ૩ આદી, મેટના ૩ ૧૫)	
તિતરબિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર . વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધરેબાહિરે (ચિંતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યમંચલે

સૂર્યના ગોળાને ભેજવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ઊઠા ફવા ને ફકાં દોરડાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય : સાડતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો —પ્રા. હસિત બૂથ	
તખ્તાલાયક નાટકો —રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો —મુરેશ ગાધી	
રગલીલા —ચ. ચી. મહેતા	
હમાહમના નાટકો —હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ પ મેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશક્ત ઠાકર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
ગેગપુત્રિજાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર ધરનો વેદ	૧૩-૫૦
ધર ધરનાં ઔપચાર	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસના અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

મ્યુનિસિપાલિટી/પચાયતમા છો ?

બિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળામા શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સનો સંપર્ક સાધો

જ્યાં આપના કામકાજને મુવડ અને સરળ બનાવતા ઓફિસ-
કોપયોગી યત્રો તથા પ્રસાધનો આપને કાયદાકાંક રીતે મળી શકશે

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મક્ષત્રિય મોસાયટી, કોચરબ આશ્રમ સામે પાલડી,

અમદાવાદ-૩૮૮૦૦૬

ટે. નં. ૭૬૨૫૫

△ પ્રેમ્પ્રોસાઈન ડીરપલે બોર્ડર્સ △ એવાટ ફુલીકેટર્સ △ વીનાગ

મ્લોટેડ એન્ગર્સ △ ડૉ. કાઈલીગ મીન્ટર્સ △ બીમકો વુડન કર્નિયર

△ કિપા પાપા તથા વોટરફુલર્સ △ પી એન્ડ રી એડ્વેસીંગ મશીન્સ

~ રોટેક્ષ ડેમ્ક બ્લોકસ ~

તદઉપરાંત : ફોટો કોપીયર્સ, વીઝ્યુલાઇઝર્સ, ચેક રાઈટર્સ

કેન્કયુલેટર્સ, ઇલેક્ટ્રીક તથા ઇલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રસાધનો

અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,

જેથી આપ પણ તે ખરીદ્યા બાદ અમારો કરી કરીને

વિચાર કરો

કંકાવટી

એપ્રિલ
૧૯૮૧

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૪ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, જે વર્ષના રૂ. ૨૮, આજીવન સભાસદ રૂ. ૧૫૦,
વિદેશ પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોની એન્ડ-સીઓ
અને જાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે.
કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક
નબર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી.
લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે મરનામા-
ટિકિટવાળું કેવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

તંત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ. ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપરા સૂરત-૩૬૫ ૦૦૧

ઉપકરણ / ન દકિશોર આચાર્ય

પથથર શુ નીંદ કગ્ના થૈ
વધારે પારદર્શક હોય છે
કે ઓર પણ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે
એમા પણ પોતાનુ સપનું
તમે જેને કોતરો છો-
શિલ્પી ખરા ને

પણ શુ થાય પેલા ટુકડાનુ
જેને તમે તમારા કોતરવામા
પથથરથી ફર કરી દો છો ?
અને એ મૂરતને, જે-જેવી પણ હોય-
તમારી જ પિછાન હોય છે
પથથરની નહીં ?
એમા શુ કુસ્કાતુ નહીં રહેતુ હોય
પથથર-નુ પણ કોઈ
ક્ષત વિક્ષિત પોતાનુ સપનુ ?
હા, પથથર તો ઉપકરણ રહ્યો
એનુ પોતાનુ શુ ?
સપનુ શુ ?

તો શુ તે
જેનુ પોતાનુ નથી હોતુ કશું
ઉપકરણ થઈ જાય છે
મૂર્ત કરવા માટે કોઈ બીજાનુ સપનું ?

ઉપકરણ / રતિલાલ 'અનિલ'

કોઈ મંદિર પર શિરપો નોંધ્યો છીએ ત્યારે શિલ્પીઓ શું પોતાનું સ્વપ્ન સાકાર કરવા એ શિરપો કર્યાનું લાગે છે ? મઝૂતિએ એક કલ્પના આપી, દેવલોક અને દેવગણ, યક્ષો, કિન્નરોની કલ્પના આપી, અને એ એમણે શિલ્પમા ઉપસાવી પછી તો એ પરમ્પરા બની ગઈ એમા શિલ્પીનું કોઈ સ્વપ્ન રહ્યું નહીં. તે તો એક પરમ્પરાને લખાવતો રહ્યો એકસરખા કળામય શિલ્પો પણ એક ભતતની મુદ્દમ કારીગીરી લાગે છે એમા સ્થાનિક છટા મળે છે એટલું વિશેષપણ શિરપોની એકરૂપતામા અલગ તરી આવે છે ખરું. પણ પ્રાદેશિકતા પણ પરમ્પરા હોય છે ઢળા નહીં

ગળ રવી વર્માનું વિશ્વામિત્ર-મેનકા ચિત્ર જુઓ એમા વિશ્વામિત્ર સાધુ જેવા લાગે છે, તો મેનકા એના પહેરવેશ અને લાવણ્યે મહાપ્રીતન જ લાગે છે !

કેટલા બધા કવિઓની કાવ્યપ્રિયા એકરૂપ લાગે છે ! તો અનેક શિલ્પીઓએ ધડેલી આસરા પણ એકરૂપ લાગે છે ! પેલા કવિઓની પ્રિયા જેમ પોતીકી નહીં, તેમ આ શિલ્પીઓની આસરા પણ પોતીકી

નહીં ! આ પારમ્પરિક એકરૂપતા બહુ ઓછા કવિઓ અને શિલ્પીઓ
ઓળંગી શક્યા છે.

શિલ્પમા એક સ્વપ્ન સાકાર થયું છે એવું બોલવાની, બોલી
નાખવાનો એ એક પરમ્પગ છે ! પણ સ્વપ્ન આગવું, અત્તેડ હોય
એમા રહેલી કટપના પોતીકી હોય, પણ કેટલા શિલ્પી એવી મૌલિકતા
પ્રગટ કરે છે ?

ઘણાખરા શિલ્પી એમ માને છે કે અમારા હાથમા ઓળંગ છે,
પણ તેઓ પણ સંસ્કૃતિના ઓળંગર' બનેલા હોય છે એનો ખ્યાન
એમને હોતો નથી !

સંસ્કૃતિના ઉપકરણોમા આપણે શિલ્પીઓને પણ સમાવી શકીએ !
તેઓ પોતાનું સ્વપ્ન પથ્થરમા ઉપસાવે છે કે એક પરમ્પગને લખાવે
છે ! દર્શન કોઈનું છે, તે મૂર્તિ (1) કરવાના ઉપકરણ તેઓ છે

અને શિલ્પો કોની પિંચાન આપે છે ? તાજમહાલ બેનાગ
શાહજહા અને નૂજહાને મભારે છે કે શિલ્પીઓન ? આપણા ઘણા ખગ
શિલ્પીએ ને તેમના સ્વપ્ન જ નહોતા, તેઓ તો કોઈનું સ્વપ્ન ઉપસા
વનારા ઉપકરણો માત્ર હતા. શિલ્પો આપણને એની પિંચાન આપે' છે ?
શિલ્પશાસ્ત્રમા અપસગઓ વિશે આવી આળખ છે, તો તે ઓળખ
ઉપસાવો ! એમા શિલ્પીની ઓળખ કયા છે ? સ્વને ઓગાળી, વિસ્મૃત
કરી નાખવાના સમર્પણ કે સર્વાર્પણની કવિતા અહીં કરવા જેવી નથી
ઝળાકાગ દૃતિમા પોતાને ઓગાળી દઈને પણ પોતાને જ કળા દ્વારા
ઉપસાવે છે

જેમને કળાકાર કહીએ છીએ તેમને પણ શું પોતાનું આગવું
સ્વપ્ન હોય છે ? તેઓ તો કોઈના સ્વપ્ન સાકાર કરવા માટેના ઉપકરણો
બની રહેલા હોય છે

આપણી સંસ્કૃતિ ખરેખર જ સાધનસપન્ન' છે ! એ સપન્ન છે

એમ કહેવા કગતા સાધનસપ્ત છે એમ કહેવું વધારે સાચુ છે કાગળ કે એને પુષ્કળ સાધનો સાપડ્યા છે કળા પણ પ્રતિમાસપ્ત હોવાને બદલે પરમપરામ સપ્ત િશિષ છે ! પરમપરામ અનેક ઉપકરણો દ્વારા આગળ વધે છે

કાવ્યની નાયિકાના લક્ષણો કાવ્યશાસ્ત્ર નિર્માણ કરી આપે પછી શાસ્ત્રશુદ્ધ કવિતામા આવતી નાયિકા કવિની પોતીકી કે એ કવિતાની પોતીકી શી રીતે હોઈ શકે ? એ તો માત્ર કાવ્યશાસ્ત્રની કલ્પનાને ઉપસાવવાનું સાધન બનેલો છે કેટલા બધા કવિ એ રીતે માત્ર ઉપકરણો બની રહેલા છે !

ઉપકરણો પર માનવસર્જિતનો અભિગ્રાપ એ છે કે એમને પોતાનું સ્વપ્ન તો થુ, ઈચ્છા પણ હોય નહીં ! માણસ જેટલો સાધનસપ્ત એટલો વધારે ધૂષ્ટ, વિવેકહીન ! બધાનો ઉપયોગ જ માગે, બધું હાથવશ અને ઓડરમા જોઈએ ! ઉપલોકતા ન સર્જિતમા એટલે જ સાધનસપ્તનોની બહિષ્કારી છે ! સાધનસપ્તના મનમા જોડેલો કોઈ તરંગ પણ 'સ્વપ્ન'મા ખપી જાય ! એવો સાધનસપ્ત પાંચ હજાર રૂપિયા ખર્ચો કોઈ શિલ્પ ખરીદે ત્યારે તેમા પણ તેનાથી તેને મળનારી પ્રતિષ્ઠા ગ્રેરક હોય છે, પેલું શિલ્પ નહીં. એ શિલ્પ ન તો શિલ્પીન સ્વપ્ન હોય છે, ન તો ખરીદનારનું - એને માટે સૌનો ઉપયોગ હોય છે એ જ મહત્ત્વનું હોય છે

કોઈ બાળક પાસે એવું ગ્લેસ ખંડિત ગમકડું જોઈ છુ, ગમકડાને છાતીસરસુ આપીને એને સૂતેલું જોઈ છુ ત્યારે મને સ્વપ્ન અને શિલ્પનો અર્થ સમજાય છે તે તાજમહાન જોના નથી સમજાને !

આપણને કહેવામા આવે છે કે તમારે ગાંધીજીનું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવાનું છે, જવાહરનું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવાનું છે ! આપણને પોતાને તો પોતીકું સ્વપ્ન હોઈ શકે જ નહીં ! આપણે માત્ર સાધન થવાનું !

અને સાધનનો ઉપયોગ આગ્રહપૂર્વક જ નહીં દુઃઆગ્રહપૂર્વક પણ થતો આવ્યો છે, નિર્દયનાપૂર્વક પણ થતો આવ્યો છે

છદ અને ભાષા પણ માત્ર સાધન બને છે ત્યારે એક પરમ્પરા જ આગળ વધે છે, છદ, ભાષા અને કવિ સુદ્ધા માત્ર સાધન બની રહેલા હોય છે । તમારે કવિ નાનાલાલનું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવાનું છે, તમારે બ ક ઠા નું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવાનું છે એવું આગ્રહપૂર્વક કહેવાયું અને કેટલી બધી કવિતા અને કેટલા બધા કવિઓ માત્ર ઉપકરણો બની રહ્યા । વળી પેલા સ્વપ્નદૃષ્ટાઓએ તો પોતાના સ્વપ્નો ગહાગ્રી આણ્યા હતા । એ એમના પોતાના સ્વપ્નો ચે કયા હતા ?

એનાપતિ જ માત્ર લગ્નર પાસે ક્વાયન કરાવે એવી પરમ્પરા નથી, અન્ય ક્ષેત્રોના મોવડીઓ પણ પોતાના માની લીધેલા સૈનિકો પાસે ક્વાયત કરાવે એવી આપણી પરમ્પરા છે ।

કોઈ પ્રજા સાધનસ પન્ન કહેવાય છે ત્યારે મને લય લાગે છે તે સાધનોમા જ સપત્તનતા જોશે એક લય એ, એના ઉપયોગમા એ સ પન્ન હોવાથી ધૂષ્ટ પણ બની શકે-એ બીજે લય સાધનોને પોતાને માટે પ્રયાજતો સ પન્ન માણસ, માનવીય ડળાઓને અને અધ્યતને પણ પોતાને માટે જ ઉપયોગવા જેટલો અવિચારી અને ઉતાવળો બનશે એ લય મોટે છે.

જડમા ચે ચેતન જોનારી સસ્કૃતિએ સાસ્કૃતિક પરમ્પરાઓ દ્વારા કટકેટલી ચેતનાને જડ બનાવી દીધી છે એનો ખ્યાલ સ્તબ્ધ કરી મૂકે એવો છે

ઝીણી વાત ... /—જયન્ન પાઠક

હમણા હમણાની ચિત્તમા વારવાર અખાની આ પ ક્ષિત ફગ્ગી જાય છે . 'જગી ઢોલ ઘણા ગડગડે ત્યા ઝીણી વાત કાને નવ પડે,' અખાન મનમા તો આ 'ઝીણી વાત' એટલે વેદાન્તની વાત એવું હશે, પણ જીવનવ્યવહારને નવેડતા આપણા જેવા સ સારી જીવને તો આ પ ક્ષિતમાના સત્યનો અનેક રીતે અનુભવ થાય છે આપણી કહેવાતી સમ્યતા અને સ સ્કૃતિ, આપણા આચારવિચાર ને આપણી રીતમાન સવળે પોકળતા, ખાલીખમપણું મિથ્યાત્વ પ્રવર્તતું જોવા મળે છે અખાએ આ પોકળતાનો ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ઢોલને ઉપયોગમાં લીધું એમા જ એની ઔચિત્યની સહજ સૂઝનો પુરાવો મળે છે ઢોલ પોણું છે એટલે જ વાગે છે, અવાજ કંઈ છે આ અવાજ એવો તો તુમુલ થાય છે કે એમા ઝીણા અવાજો ડૂબી જાય છે સભળાતા નથી પણ જે ઝીણું છે તે જ સાચું છે, અથવા એમ કે જે સાચું છે તે સામાન્યતઃ કશી ખાલ ઝાકઝમાળ કે ભભકા વગરનું હોય છે સત્યનો અવાજ ચોખ્ખો પણ ઝીણો હોય છે, એમા મેદાનમા મેદનીને

અભોધનાન્ની છુલ્લ દી નહીં પણ કાનમાં કહેનાન્ની વાણીની સુગ્ધના
 દોષ છે કાણ કે સત્ય નક્કર છે, દોષ જેવું પોતું નથી

આપણા જીવનચલારમા તેમ વિચાર અને વાણીના વ્યાપાનમા
 પણ બાહ્ય અને સ્થૂલની ઉપાસના અને મહના વધી ગયા છે સૌને
 જાણે ગરીબ કરતા વાવા વધારે ગમવા માડ્યા છે ને વાવા માટે જ
 શરીર હોય એમ ગરીબ કરતા વધોની વધારે કાળજી રખાય છે આની
 આળપ પાળમા મન અને આત્માની તો યાત જ શી કરવી ? માણસ
 એમના ભણી તો જોવાનું જ મૂલી ગયો છે ને એટલે તો 'આત્માનો
 અવાજ' જેવો પ્રયોગ પણ મનક જેવો થઈ ગયો છે આડખરનો
 દભનો પર્યાય થઈ ગયો છે અખાએ તો રવાનુમત ને મૂઝવી જેઈ
 લીધું કે દુનિયાદારીની દૃષ્ટિએ સફળ થવા માટે તો માણસે ઢોલ જ
 વધુ પડે, એટલે કે પોકળતાનો આશ્રય લેવો પડે ને નક્કરતાને નકારી
 પડે અસત્યનો, મિથ્યાનો એવો કોલાહલ સર્જવો પડે કે એમા પોતાનો
 કે બીજનો સત્યનો ઝીણો મૂર સભળાય જ નહિ

દુખની વાત તો એ છે કે પેલી 'ઝીણી વાત' માથી તેના પ્રમા
 વમાથી માણસની શ્રદ્ધા પણ હવે કળી ગઈ છે. આથી તો એ ઝીણી વાતને
 પણ મોટા અવાજે ગૂંચુ કરતો થયા છે એની મધા પ્રાપ્ય સાધનો દાગ
 જાહેરાત પણ કરતો થયો છે, સત્ય જાણે હવે ધ્વનિવર્ધક યત્ર વગર
 સભળાતું નથી, ઇશ્વર પણ આપણી પાથનાઓ યત્રની સહાય વગર
 સાભળી શકતો નથી ! ધર્મસંજ્ઞાઓમા લોકોને ધાર્મિક આચારવિચારનો
 ઉપદેશ ઢોલ વગાડીને કરવામા આવે છે. આ ગુરુ ને તે સત, આ
 સ પ્રદાય ને તે પથના ગાણા ગાવામા અનુયાયીઓ હરીફાઈ કરતા જોવા
 મળે છે જેનો અવાજ મોટો તેની વાત ખરી, જે વધારે પ્રચાર કરાને
 વધારે માણસો પાસે પોતાનો કક્કો ખરો કરાવે તે વધારે મોટો બીજ
 નાના નગરના માર્ગ ઉપર નીકળેલી યાત્રામા જમ્મ ઝરખામાથી
 પુષ્પવૃષ્ટિ પામે તે ગુરુ કરતા વિમાનમાથી પુષ્પવૃષ્ટિ પામે તે ગુરુ

મોટા, તેની આધ્યાત્મિક શક્તિ-સપત્તિ મોટા આવી ગતિ અને મતિ હોય ત્યારે ‘ઝીણી વાત’ને જિજ્ઞાસુ અને આગ્રહી પેના જ ગી ઢોલ ભણીથી એના દાન કેરવી લે, તેની નિદા કરતો થાય એ સમગ્રજ એવું છે.

રાજકારણમાં અને સમાજક્ષેત્રે પણ આવા જ ગી ઢોલ પીટનાગ-ઓની જ ખેલ્યાલા હોય છે, તેમની જ વાહ વાહ થાય છે. આવા લોકો પોતાની વાતને વારવાર જ્ઞેશપૂર્વક ખેલીને એને જ સાચી કેળવી દે છે ને એની સામે વીમેથી ખેલાયેલી સાચી વાત જૂડી ઠરે છે મોટા અવાજનેને ગ્રહણ કરવા ટેવાઈ જતા આપણે પછી ધીમા અવાજે પ્રતિ બધિર બનતા જઈએ છીએ ને જે સૂક્ષ્મ છે, ગૂઢ છે તેના અસ્તિત્વને જાણવા અશક્તિમાન થતા જઈએ છીએ, સમુદ્રને તળિયે રહેલા રત્નોને બદલે કાઠે પડેલી કાડીઓથી રોડતા થઈએ છીએ ને ધરણ્યા આપી દઈને ખેલનારના ખોર લઈએ છીએ, આવી જડતા આપણી સવેદન-શીલતાને, ગ્રહણશીલતાને, સૂક્ષ્મ ચેતનાને ચૂસતી જાય છે ને સપાટી પર જીવવાના, હાથમાં આવે તેવી જાડી વસ્તુને વળગી પડવાના ને ભોગવવાના લોભને વધારતી જાય છે. પરિણામે આજે સવેદનશીલ, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ શક્તિવાળા જીવનના અનેક ક્ષેત્રોમાં હનાશ થઈને ઉ-પસીન કે પડી વક્રમતિ થઈ જોવા મળે છે ચિત્તની અને આત્માની બધી સૂક્ષ્મ સપત્તિ ગુમાવીને જીવનને સમૃદ્ધ કરવાની આ ઘેલગામા આપણે માણસ તરીકેની વિશેષતાઓ છોડી રહ્યા છીએ તેનું જ્ઞાન પણ ધીમે ધીમે ઓછું થતું જાય છે. સુખસગવડોમાં મહાત આજના માણસ જેવો આતરિક રીતે દરિદ્ર માણસ પૂર્વે કોઈ કાળે કદાચ નહોતો.

તો આ જ ગી ઢોલના અવાજ વચ્ચે પણ ઝીણી વાત સમજાય એવી પરિસ્થિતિ સર્જવાનો માણસ સામે આજે જે પડકાર ઊભો થયો છે તેને શી રીતે પહોંચી વળીશું ? કોઈ જાણ, આસપાસની કે ઉપરની શક્તિ આવીને આપણે માટે લડી લેશે એવી આશા મિથ્યા છે

જે પરિસ્થિતિ માણસની ઇચ્છાશક્તિએ ને કાર્યગળે સર્જી છે તેનું નિવારણ કે તેમા પરિવર્તન એણે જ કરવું પડશે યુગે યુગે આપણે એસ જ થતું જોતા આવ્યા છીએ આપણા અવતાર પુરુષો, મતે મહાત્માઓ જ્યારે જ્યારે જીવનમા આવી ગ્લાનિ પ્રવર્તી છે ત્યારે ત્યારે તેના નિવારણ માટે ઉપાયો લઈને આવ્યા છે, અને માણસજનને જડતાની શૃંખલાઓમાથી છોડાવ્યો છે આ મહાપુરુષોના જીવનમા એક મામાન્ય તત્ત્વ જે જડે છે તે એમની અતર્મુખતા છે માણસે બાહ્ય કલેશ દોષાહતથી બચવા પોતાના અંતરાત્મામા જવું પડશે, અંતરાત્મામા આશ્રય શોધવો ને લેવો પડશે બહિર્મુખતા એ જ આજનો માણસ જાતનો મહારોગ છે આ રોગને લીધે જ એને બહારના, મપાટી પગના જીવનમા સત્ત્વ અને સમૃદ્ધિ દેખાય છે

પણ અતર્મુખ થવું એટલે આ સમાગને છોડી દેવો, સંન્યાસી થઈ જવું એવું નહીં જ એમ કહેવાથી તો માત્ર એકલદેકલ વ્યક્તિ જ આત્મજીવનની સપત્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકે, સમાજને એવી સપત્તિનો લાભ ન મળે. એટલે સમાજમા રહીને, સમાજોત્તરાર્થે જ આપણા રોજિંદા જીવનવ્યવહારમા જ પેલી ઝીણી વાતને સાલળવાની છે. આ કરવું અશક્ય નથી, અધરું કદાચ હશે જીવનની નાની વસ્તુઓમા, વ્યવહારોમા, ઘટનાઓમા રસ લેતા થઈએ, આપણી સંવેદનાને અને વિવેકને જાગ્રત રાખીએ તો સાચી વાત જડવી અવરો નથી, ને જડ્યા પછી એને વળગી રહેવાની વૃત્તિ પણ કેળવવી પડશે, ટોલ ગમે તેટલો શોરબકાર કરે, આપણે આપણા અતર્મુખતાના આસનથી ડોલવાનું નથી નથી જ ડોલવાનું ઝીણી ને જડી વાત વચ્ચે વિવેક કરતા જેને આવડે છે તે જીવનની સાચી સપત્તિની બાબતમા, પ્રાપ્ત્યની બાબતમા કદી છેતગતો નથી અખો રહે છે તેમ એવો માણસ કોડી થઈને રેતીમા વેગાયેલી ખાડને પામે છે

૧૬-૧-૧૯૮૧

ક્રૈન્ય ખૌદિકે.

કારણ લલે વિવિધ હોય પણ એમ લાગે છે કે ડાન્મના જૌદિક જગત પર ઘેરુ મદદ છવાયુ છે દસ વર્ષ પહેલા એની સ્થિતિ હતી કે યુગપ અને અમેરિકાની જૌદિક દુનિયામા સોથી વધારે હિતચાન ડાન્મમા જ વતી હતી બલકે ખીજ વિશ્વયુદ્ધ પછીના સોથી વધારે ચર્ચા-ચેતા આદોયનો કોઈ ને કોઈ રીતે ડાન્સ માથે જ સમ્યન્ધ ધરાવના હતા.

અસ્તિત્વનાદ અને સરચનાવાદ આ બંને આદોયનો ક્રૈન્ય લાખામા જ વ્યાપક ચર્ચાનો વિષય બન્યા એ સાચુ છે કે એ બંને આદોયનો સામે દુનિયાનુ જૌદિક જગત તીખી નજરે જુએ છે છતાં એટલુ નો ખીલાગલુ જ પડ્યો કે એ આદોયનો સાથે જોડાયલી વ્યક્તિઓએ વિચારોની દુનિયાને ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ અને ઉત્તેજક ચીજો આપી છે.

અસ્તિત્વનાદ દ્વારા ઉઠાવવામા આવેના પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓ હવે ખામ મહત્વના રહ્યા નથી તો ડાન્સમા મરચનાનાદ-અતર્ગત અનેક મહત્વના છુદ્ધિથી સામે આવ્યા આજે સરચનાવાદ માથે મળદ્વયજિતો પોતાને કોઈ એક જથ્થમા જોવા ચાહતી નથી અને ખીજ પણ કદાચ એ બધામા સમાન સમ્યન્ધ જોખા ન શકે, પરંતુ સરચનાવાદમા જે વ્યક્તિઓ જૌદિક ચર્ચાના કેન્દ્રમા રહી એમને વિરોધે સમાચાર જાણવા મળે છે તે કોઈ ને કોઈ રીતે, દુ ખદછે.

માર્ચમાં એમનું વર્ષના રોજા બાઈનું એક મોટર-અકસ્માતને કારણે અવસાન થયું. અકસ્માત થયો ત્યારે તેઓ ગતો ઓળંગતા હતા. છેલ્લા થોડા વર્ષોમાં એનું મનાવ નાગ્યું હતું કે દેન્ય બાપના બૌદ્ધિક જગતમાં જઈ પોતે માર્ચ પછી રોજા બાઈ ~ એમના સુગમ વાગ્ય છે એ પણ એક અજબ સંલોગ છે કે રોજા બાઈના અવસાનના થોડા સમય બાદ જ પેગિસમાં માર્ચનું પણ હોસ્પિટલમાં અવસાન થયું.

પરંતુ, એટલું જાણે ન પૂર્ણ ન હતું તાજેતરમાં મળેલા એક સમાચાર પ્રમાણે વિખ્યાત દેન્ય માકર્મવાળી દાર્શનિક લૂઇ આર્થુસેરે પાનિસને જણાવ્યું કે મેં મારી પત્નીની હત્યા કરી છે. અત્યાર તેઓ હોસ્પિટલમાં છે. થોડા દિવસ પહેલાં શ્રીમતી આર્થુસેર એમના પેગિસ માના મહાનમાં મરણ પામેલા મળી આવ્યા, અને તેમના શરીરનું પોસ્ટ મોર્ટમ કરવામાં આવ્યું તો અહેવાલ પ્રમાણે એમનું મરણ ગળુ દાબી દેવાથી થયું હતું, તે પછી પોલિસે હત્યાની તપાસ શરૂ કરી દીધી હતી.

લૂઇ આર્થુસેર છેલ્લા કેટલાક દિવસોથી ગભીર પ્રકારના માનસિક વિષાદથી ઘેરાયેલા હતા. હોસ્પિટલમાં સાગવા લીધા પછી હજી આગના મહિને જ એમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. બાસન વર્ષના આદ્યુસેર ટ્રાન્સના મુખ્ય માકર્મવાદી ચિંતક છે. દર્શનની આધુનિક આખ્યા માકર્મવાદી માટે એમના સંખ્યાબંધ પુસ્તકો યુરોપમાં ખૂબ જ ચર્ચાના વિષયો ગયા છે. બાસ નોંધવા જેવું એ છે કે લૂઇ આર્થુસેરનું નામ પણ અચનાવાદ સાથે જોડાયેલા બૌદ્ધિકોમાં મુખ્યત્વે લેવાતું રહ્યું છે. માકર્મના દસકના પ્રારંભ લખાયેલા એમના છુટક લેખોએ માકર્મની એક અલગ જ અને મહત્વની વ્યાખ્યા કરી હતી એ લેખો અંગ્રેજીમાં 'ગ્રેન્ માકર્મ' નામના એમના પુસ્તકમાં સંગ્રહિત છે, અને તે ચર્ચાના વિષય બન્યા હતા.

સમ્યનાવાદ-અતર્ગત વિલિન્ન વિષયોના વિદ્વાનોનું એક જૂથ જ બાણે ક બની ગયું હતું. મનોવિશ્લેષણ, માહિત્ય, માનવવિજ્ઞાન,

દર્જન આદિ અનેક વિષયોમાં કટલાક ચિંતકોએ અતિ મહત્વનું કામ કર્યું છે અને એ તમામ વિદ્વાનોના નામ એક કમમાં લેવાતા ગયા છે માનવવિજ્ઞાનમાં જો કયોદ વેની જોસે કામ કર્યું તો મનોવિશ્લેષણના ક્ષેત્રમાં જોકસ લોકોએ લગભગ ક્રાન્તિકારી કામ કર્યું. લોર્ડોના જીવનમાં આ વર્ષે બીજી જ રીતે સકટ આવી પડ્યું એમણે જેલના ૨૫/૩૦ વર્ષોમાં જો કામ કર્યું, તેને આગળ વધારવા માટે ફ્રાન્સમાં એક ટોઇડ-વાદી સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી હતી, એ ફ્રાન્સમાં ખૂબ જ સક્રિય ગઈ. સાફના દમક તથા મીતેગના દશકાના પ્રારંભના વર્ષોમાં એ સંસ્થાના પશ્ચિમવાદોમાં પેરિસના તમામ મુખ્ય છુદ્ધિજીરીઓ ભાગ લેતા હતા.

મિરોન કુકે હોય કે ગુઆતારી અથવા લૂઇ આર્તુએ-તમામ એ પશ્ચિમવાદોમાં દેખાતા લોર્ડોના નિર્દેશનમાં સ્થપાયેલી એ સંસ્થા માત્ર મનોવિશ્લેષણવાદીએ નો જ અહીં નહોતી નોવપાત્ર તો એ છે કે ૧૯૫૬ની શરૂઆતમાં ખુદ ફ્રાંસ દ્વારા સ્થાપિત સંસ્થા 'આનગ્રાફ્ટોન મનોવિશ્લેષક સમાજ'માંથી લોર્ડોને દુર કરવામાં આવ્યા હતા ત્યારથી લોર્ડોએ પોતાનું તથા ખરું કામ ટોઇડના વેબનન સક્ષમ અભ્યાસના ક્ષેત્રમાં જ કર્યું છે આજે સામાન્યપણે એમ મનાય છે કે મનોવિશ્લેષણ તથા સામાન્યરૂપે મનોવિજ્ઞાનોમાં ટોઇડનું કામ પ્રાચીન સ્વરૂપે આનુ ગણવાનું કાર્ય એ લોર્ડોનું મહત્વનું યાગદાન છે પરંતુ જેલના કટલાક વર્ષોમાં લોર્ડોની પોતાની સંખ્યામાં એવા વોદા ભગવા, જેમણે એ સંસ્થાની બૌદ્ધિક તેજસ્વિતાને ઓછી કરી નાખી એ સંસ્થા લગભગ એક ચર્ચામાં પનટાવા લાગી લોકો લોર્ડોના કામને ચર્ચા આલોચનાથી પરંતુ માનવા લાગ્યા હતા પ્રયત્ન એવો રહેતો કે એમની કશી આલોચના જ ન થાય. પરિણામ એ આવ્યું કે ખુદ જોડમ લોર્ડો પોતે જ એ સંસ્થામાંથી નીકળી ગયા. એમણે એક અખજાગને ખુલ્લો પત્ર લખ્યો, અને જણાવ્યું કે એ સંસ્થા બધું કરતી એ જ એનાથી છૂટવાનો માર્ગ છે એમણે જેલનાક નવા લોકો સાથે મળીને કામ કરવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી જેલના એ નર્સથી લોકોએ સંખ્યાથી ઘણા દુર થઈ ગયા હતા.

એમના મૌનથી લોકોને લાગતુ હતુ કે તેઓ ધણા ખીમા છે હવે કશુ
કરી શકવ ની સ્થિતિમા નથી પરંતુ તેઓ નવેમગથી પોતાનુ કામ
કરવા માગે છે

માર્ચમા થયેલુ રોડા પાર્થનુ નિધન સરચનાવાદના ઇતિહાસ (એનો
ને કોઈ ઇતિહાસ હોય તો!) ની બહુ દુ ખદ ઘટના છે ભલે સરચ-
નાવાદ વિશે એમ કહેવાય કે એ નકલી વિજ્ઞાન છે એની દુરહતા
એની સખ્દબળમા કશો દમ નથી, પણ એ વાતનો ઇન્કાર કરી શકાય
એમ નથી કે પાર્થ, ફૂકો, લોકો, લેવી ઓસ અથવા આલ્યુમેન- આ
તમામ બૌદ્ધિક વ્યક્તિત્વની ઇમાનદારી ગકાથી પર છે. પાર્થે ભાષા
અને અર્થવિજ્ઞાનમા પ્રતીક ચિહ્નોની વ્યવસ્થાને સમતા અને સમાજના
સવાલો સાથે અતિ મૌલિક રીતે જોડી, એ ઇફેલ ટોવર પર લખતા હોય
કે પ્રેષ્ટ પર અથવા ગાખો પર- એમના વિશ્લેષણની શૈલી અનોખી જ રહે.
એકવાર એમના વિશ્લેષણનુ મૂત્ર પડાય તો, એમના લેખનને વાચવાની
એક પોતીકી મઝા છે મુખ્ય રૂપે એમણે સાહિત્યવિવેચનના ક્ષેત્રમા જ
કામ કર્યું, પણ એમની વિશ્લેષણપદ્ધતિમા કેશન, વિજાપન અને ક્લિતમ
આદિ સર્વનો સમાવેશ થતો પાર્થે લખ્યુ છે કે મારી એક ખીમારી
છે કે હુ ભાષાને જોઉ છુ દેખીતુ છે કે ભાષાને જોવાનો એમનો
અર્થ એને સમસ્ત સમાજ સાથે જીવન્તપણે જોડવી-એ છે પોતાના
અનેક પુસ્તકો અને લેખોમા એમણે મધ્યમ વર્ગના આદર્શો અને એના
મિથકોનુ વિશ્લેષણ કર્યું એઓ ખરાબજ એની તપાસ કરતા રહ્યા કે
મધ્યમ વર્ગના એ મિથકોને ખોટી રીતે પ્રવૃત્તિના શાશ્વત સત્યને રૂપે
જોવાય છે જુજુઆ દુનિયા રોજિ દી જિંદગીને પોતાના મિથકથી
ગદી કરે છે. એ મિથક સાવ સાધારણ જેવા હોઈ શકે છે, પણ જિંદગી
પર એની મજબૂત પકડ હોઈ શકે છે

પાર્થ વિશે કદાચ એ ખોટુ નથી કહેવાતું કે ચીજોની સૂક્ષ્મતાએ
પહોંચી એને ચિત્રોમા સમજવાની એમની શૈલી એમને નવનકથાકારની
નજીક લઈ જાય છે

(‘દિનમાન’માંથી અનુદિત)

‘લોળા પ્રેમની આવી કદર !’

— (વજ્ર શાસ્ત્રી)

કાકાસાહેબ કાલેલકરે ‘સ્મરણયાત્રા’માં ‘પ્રેમાળ બાળિગા’ નામના પ્રકરણમાં છેક છેલ્લે ‘લોળા પ્રેમની આવી કદર !’ એ વાક્ય મૂકીને બીજાસ જગતમાં નિમજ પ્રેમની થતી વિડમ્બના પ્રત્યે મૃત્યુકપણે અકસોસ પ્રગટ કર્યા છે બાળિગા નામના દત્તના (દત્ત એ ડાલેનકરનું નામ, જાળપણમાં એ નામે સંબોધાતા) મિત્રનું વ્રતાત તેમણે અહીં આલેખ્યું છે પિતાશ્રીની બદલી કાગવારથી ધારવાડ થઈ અને ઠારવાગ છોડવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે આ બાળિગા અને દત્તને પરસ્પરથી વિખૂટા પડવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે

માનવસંબંધોમાં પ્રવર્તતી કેટનીક લાગણી અને મલ્લોની વ્યવસ્થા અંગે આ પ્રસંગને નિમિત્ત બનાવીને કાકાસાહેબે બે ત્રણ અત્યંત મહત્વની બાબતો નરક અશુભિનિર્દેશ કર્યા છે

આ બાળિગાને દત્ત માટે અનર્ણનીય પ્રેમ છે. આ બાળિગા કંઈ બહુ પૈસાદાર કે પ્રતિષ્ઠિત વરનો છોડશે પણ નથી, છતાં દત્તને પણ એને માટે પ્રેમ છે વળા લોખંડો પોતાની મહત્તા સ્થાપિત કરવા પોતાનાથી ઊતરતા લોકોનો વિગિઠ પ્રકારે ઉપયોગ કરે છે પોતાના બરોબરિયા માણસો આગળ પોતાની મહત્તા અને ઉચ્ચતા જ્યાં બહુ મહેતાઈથી સ્થાપી શકાતી નથી ત્યારે એ બરાબરિયાઓને બરાબર ગણવાને બદલે ઊતરતા ગણવાની તમ્કીબ કામે લગાડનામાં આવે છે. ડાલેનકર લખે છે કે,

‘સામાજિક ઉન્નતિનો, પ્રતિષ્ઠિત યગનો એક જ ભાગ છે કે પોતાના બરાબરિયા અથવા પોતાનાથી ઊતરના લોકો પ્રત્યે તુચ્છતા અથવા બેપરવાઈ ગણવી, અને પોતાના કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાતા લોકોની છાની ખુશામત કરી કરીને તેમની સાથે બરાબરી બતાવવી સલામત લાગે માત્ર અરધા જ ડલાક બેસવું હોય, તો પણ પોતાના કરતા શ્રેષ્ઠ માણસની પાસે બની શકે તો બેસવાનો સોનો પ્રયત્ન હોય

છે પણ પોતાના કગ્તા જિતવો માણુમ પોતાની પાસે આનીને બેસે
તો તે ગમતુ નથી '

આના માણુમેને કાલેકડર 'પ્રતિષ્ઠાના બિખારી' કહીને ઓળખાવે
છે પ્રતિષ્ઠાને માટે માનવમળધોતુ ગળુ ટૂંપી દઇ શકતા આવા લોકો
પ્રતિષ્ઠા મેળવવા ઈચ્છે છે ખગ, પણ કોઈને પ્રતિષ્ઠા આપવા માગતા
નથી ખીજને પ્રતિષ્ઠા આપવા જતા ખીજને મોટાઇ આપવા જતા
પોને કદાચ નાના, નીચા પડી જગે એવો છૂપો અને ખોટો ભય તેમને
મતાવતો હોય છે એટલે ખીજને જ્યારે મોટાઈ આપવાનુ આવે છે
ત્યારે આવા માણુસો એક પ્રકારતુ મોઢાપણુ ફળવી લેતા હોય છે
પૈસા કગ્તાય વ્યવહારમા વરતાતી આની કૃપણતા વધુ ખરાખ છે

ખગ, આપણી વાત તો દ-તુ અને જાળિગાની હતી દ-તુની
બદલીના સમાચાર જાણી આ જાળિગા દ-તુને પોતાની સાથે ફગ
આવવાનુ નિમગણુ આપે છે અને દર સુધી પહોચ્યા જાદ પોતાની
દુકાનમાથી આણેલી ગમ્મ ગમ્મ જલેખીતુ પડીકુ ખીસામાથી કાઢી,
એક પછી એક જલેખી દ-તુને આગ્રહપૂર્વક ખરાખે છે

એકાએક દ-તુ પૂછે છે કે "દુકાનમાથી તને આટલી જલેખી
આણુવા કેમ હીધી હશે ? તે દુકાનમાથી કહીને આણી છે ને ?"

લોખા, મુગ્ધ, નિર્વ્યાજ પ્રેમથી આણેલી જલેખી વિશે આનો
ખીક્ષત્સ સવાલ દ-તુ પૂછે છે એ વાત આમ તો દ-તુ જાળિગા વચ્ચેની
જ છે પણ માનવીઓના પગપરના વ્યવહારમા શુ મોટેમાગે આવુ
નથી જોવા મળતુ કે નર્યા પ્રેમથી (અને પ્રેમથી જ) યથેના વ્યવહારને
પણ ફગાક ખીજનીજ આરોપો-આક્ષેપોનો લોગ બનતુ પડે ?

જાળિગાના અકારણુ પ્રેમથી પગજોલા દ-તુ અને તેની માતા જતી
વખતે કેટલીક ચીજો આ જાળિગાને આપતા જાય છે કાલેકડર લખે છે,

જાળિગાનો મારા પરનો પ્રેમ આભળી મારી આછને એના પ્રત્યે
વાતસલ્ય ઉદ્ભવ્યુ હતુ, એટલે જે ચીજ હાલમા આવે ત આઈ

(અનુસધાન પાના ૩૮ પગ)

ઊભી કાણુ / ચંપૂ ક્યાસ

મોટગની ઘુરઘુરાટી શમી ના શમી ત્યાં તો અઢાર ખેરાંતો કાળો કકળાટ સામટો. બસમાથી નીકળીને બસસ્ટેડ આખા પર ફેલાઇ ગયો. એ બધાના અવાજને ચીરતી બબુકોઇની ગડ સંભળાઈ—‘ઓ મા .. રા લઈ રે ’

પશે પાનવાળો પાનના થડેથી ઊભો થઇ ગયો. ‘બબુકોઈ કાણુ આયા, પોણીબોણી પાવ ઝટ.’ નાની-મોટી દુકાનોવાળા અધ્ધર થઈ ગયા. ‘આજનો દા’ડો હવેવધ જાય તો બહિ, અમથા, ગોરને આડ પૂરા થઈને નવમો દા’ડો થયો. પોણી પઈ પછને જાંધા વરી જયા. કાન તો દરુથા થતાની એટલે આજ આખી દનિયા આબ્બાની ’

પશે જત જ પાણી લઈ આવ્યો. ‘બબુકોઈ ઠરયો અજવારેલો છે હો કે ! પોણી બોણી . ’

તમે ય રયુ પશેલઈ, ઓમ પોણી લાવતા હસ્યો ? બબુલાલીએ હવ્વારાનો અનનો દોલો તો મોઢામા મેલ્યો નહી ન પોણી રચેનુ ?—જશીએ કહેતા કહેતા કાળા સાડલાનો છેડો આખે દાબ્યો.

‘એવે લઈ ઊભી કૉણે આયા છે ગજુમામી હવાગ્ના નેકર્યા તારથી જિમા ન જિમા નાવલીયા અશુદ્ધ હુધી મોટરમા આયા ન પછી પેટલાદ હુધી ગાડીમા .. ન વરી પેટલાદથી એસ ટી ની કનેક્ટન લીધી. પણ ચ્યાય ડોહી ખેઠા નહી, લઈ મરી જયો તે કઈ જેવીતેવી વાત કેવાય ? એકનો એક ભઈ ’— હીગએ માથાનો છેડો આખ મુઠી ખેચ્યે

‘હાય હાય એ , મારુ પિયર પાધર થયુ રે એ મા ગ લઈ રે..’

‘હુય મરી હાહુનો મૂલી જયો મામી, જિમી કૉણે આવે નેધેરજઈ ન રાતે ખાવામેળે થાવ તાર પૌણી પીએ’ પગો અખવાજો પડી ગયો ક્ષોભ દૂર કરવા પરે તરત વાન વાળી લીધી, ‘અવે કેમ છે મારા માહાને ?’

ચાલ્યા કરે છે લઈ . દાકતરોનો બિલો ભરીએ છીએ લઈ ટાટિયા જ લાગી જ્યા પછી સ્યુ કરીએ લઈ ? એમનુ ચાલે તો આ અમથોલઈ જેવા અમથોમઈ તૂટી પડે ને અહ્યા રે ? ભાઈડામા ના આવે ?’ — હીરા.

‘માગે, બાચ્છા વચરઈ ગયો રે એ મારા લઈ રે .’

‘હ્યો શિવો રાત આયા અવ કેવડાઈ દઈએ. પાછી તમ કે પૌચની એસ. ટી. આજવાની’ પશાએ શિવા રાતને અમથા ગોરની ખડકીએ કહેવા મોહ્યો ‘કઈ દે કઈ દે ઝટ ક ખૈરા ન ભાઈડા લેગા થાવ. બહુકોઈ ન બધા જિલી કૉણે આયા છે તે ધમશારા આગર જિસા છે. હ દેહો આવસ્યે પછી ખડકીએ આગ્ના નેકરસ્યે.’

‘માગે હો હગાનો હગો ન મારી ગાયોનો ગોવાગ . એ મા ગ લઈ રે .’

રડતા રડતા બધા ખૈગ ખસમાથી જિતર્યા બહુકોઈ પશજાના પગ આગળ ફસડાઈ પડ્યા ‘ઓ... ઓ એ . માગે જિમો ઓઓ વેડઈ જયો રે .’

‘અને એમ ચેટકુ રડશે બપુકોઈ ? હાત વોનો કરીએ તોય અમથોગકો કઈ પાઠ કરવાના છે ? એમ રડે મોણુહ પાછુ આવતુ અગે ? એવુ હોય તો દા’કિયા કરી ન ના ગડાઈએ ?’ — પશે.

‘પણુ ભઈ મારો મંડો મેવો મને કડવીન મેવી પડતી ન આગર થયો રે હે હે હે હે હુ હુ હુ હુ’ બપુકોઈએ નાક નસીકયુ ને નાક સાફ કરી છેડો આખે દાખ્યો.

‘તે તમારે મંદા મેવા અના ન અમારે કડવા અ’તા ? આ મમતા પેના તો મને છેતરમો મરેના. કે’ક પશના તારુ બગ્દયુ નયરુ છે, મારુ ચ્યમ નથી લેતો ? લે, મારુ કોમ પતે પળી ભૂગ્ગને ડછમ્મુ તે તારુ છેડી આસર્યે ગાદા તો ભગવનના મોણુહ તમે નઈ મેંતો બપુકોઈ ક પળી ભૂદરિયુ આધુપાછુ થતેનુ તે ઝંટાટયુ કે’ક મારી વાત નમ માને તો જસ્યે આ ? લોડુ જ ઝનાઈ દઉ હાહતાન ’ પશાનો ગુણાનુરાગ ઉમરાઈ ગયો તેની આખમા આસુ આવ્યા.

કાશીનાએ કમકાઈ પડેલા બપુકોઈને જિભા ક્યારા ‘ઉઠ રોડ, એમ ફૂલકાઈ ન બેહી પડી તે કાઈ જોએ તો ફેર્યે ક ચ્યમના જિભી કોણે આયા છે ?’ બપુકોઈ સડાક જિભા થઈને ટટાર થઈ ગય’ ‘હે ડો અદિયો આગર થાન ભાઈડા ન કો ક પાઠર પાઠર આવે, ધમશારે જિભા મઈસ્યુ, ત્યો ફૂટો હે ડો.’

હાયકારા આખા ગામે સામળ્યા બગ્ગ આવ્યુ ત્યા મુધીમા તો બપુકોઈએ ફૂટીફૂટીને—અને ખેચીખેચીને—કબજે ફાડી નાખ્યા હતો. ખુલ્લી છાતીએ ફૂટતા બપુકોઈને જ્ઞાન જ્ઞાન ટગિયા ફૂટયા હતા શિવા રાતની વહુએ જાલી રાખ્યા ‘ના બોન ના માગ બાપ, ઊંચો પાઠર છે અમથાકાકાને એમના હારુય જીવો રે’વાનુ છે બોન.’

‘હાય રે મારે જિભી બગ્ગરે કારે હા’લે જવાનુ રે એ બાપ, તમારો તૈણ પેડીની જજમની અમથોભઈ જતો ભગવતે જજમોનો એ ભઈ જીયા ભગવતે મારે મો અને કે’ના દા’ડા

ને ડગરયે .. ઓ લાઇ માગા . જમપુરીની વાટે ધીરો હેડને આ
 આવુ છુ હ ગાત થઇ જરયે ' શિવો રાતની વહુના હાથ તરડોડી
 બબુકોઇએ દોટ મકી 'ઓ લાઇ માગા આવુ છુ ધંમે હેડને '
 આખુ ગામ દગ યઈ ગયુ—'આવી કાણુ ના દોડી ન આવી ખાન ના દોડી '
 બબુકોઇએ ધર્મશાળાએ ઓટલે મૌથી વહેલા પહોચી માયુ ફૂટવા
 માડયુ ને કાળો કેર વર્તાવી દીધો આબુખાબુ રહેતુ લોક દોડી
 આવ્યુ પાછળ પાછળ ખીજ કાણુવાળી સ્ત્રીઓ પણ આવી પહોચી
 અમથા ગેરની ખડકીએથી નદેગો લઈને શિવો રાત પણ આની
 પહોચ્યો—'ખડકીએથી કેવડાડુ છે કે ગડવાડકરવાનુ નહી ગરડપુરણ
 બેહાડયુ છે તે કાણુમોકાણુ મધ છે ફૂટવા બૂટવાનુ નહી અમથા
 બેહવા હેડો '

‘હાય હાય હાય તરીક ગડયાં ઊભી ન ઊભી આઈ ન
 ફૂટવાનુ નહી ? અમના પાધર પડી જયો છે ? કોઈ કેના ? રયુ છે કે
 નઈ ? લઈ ઓમ જયો ન લાળેય મેલી દીધી ?’ — બબુકોઇએ ડગુણે
 વેગળો મૂકી વીર ધારણુ કર્યો.

‘એ તો એવુ છે ન કે ઓમેય સગસતીકાચીની તખ્ત નરમ છે ન
 પાછુ ગરડપુરણ બેહાડયુ છે,’ — શિવો.

‘ઓવે ઓવે રાડને બાપોરી વેરા બરોબગનુ અડવારી ન ઉધવા
 નેયે છે તે ’ — બબુકોઈ.

‘ના ના કાચીએ આજ નવ દાંડા થયા અનનો દાણો મોમો
 મેલ્યો નહી ન પછી ફૂટે ચ્યેવી રીતે ? જીલુય રેવાતુ તો છે નઇ ન
 આ મોડ છુટડો આ પીએ તેય ચ્યેટના વોનો કગાએ તો’ — શિવો

‘ફૂટયા વના તે નઈ ચાલે નઈ ચાલે ન નઈ જ ચાલે અડા
 મેરુ લઇન આઈ છુ તે અમથી ? જો, અલિયો ફૂટવા મોડો હેડો
 શિવલા તમારો કાચીન કો’ કે તિયાગ રહે પટગેણી ’ — બબુકોઇ

અહારેઅહાર બેગએ ધડાધૂસ ધડાધૂમ ફૂટવા માડયુ ખડકી
 સામે જ હતી ખાસ્તી વાર થઈ પણ સામા પક્ષનો ધ્રુવ અણસાર
 દેખાયો નહિ એટલે બહુકોષએ કાશીયાને ઈશારો કર્યો અને બેય
 જાગીઓ હાય હાય . હાય... કરતી ખડકીમા પેડી ઘરમા પેડી ને
 છેડ અદગતા ઓરડામા કપડાની પણ સાતમાન વિના પથારીમા મૂનેલી
 સગવતીને એવી ને એવી અધર કરી, બેચો-નાણીને બહાર લઈ
 આવી 'ફટ ગેડ ફૂટ' અવે મારો ગયલો ભઈ પાછો આપ્યાનો નહી
 ન ખાતદોનીના નોમન મેકુ વગી જયુ '

પણ માર થી તો હિમુય રે'વાતુ નહી બહુબોન...'

'એ તો હણીજનો લખખણ બધો ફટો અલિયો હેડો'—'હાય
 હાય હાય અમથોમઈ હાય હાય હાય રે અડધે ગમે હાય
 હાય અમને મેલી હાય રે નાહા હાય હાય ચિયા આડવે
 હાય હાય મકોમ કીવા હાય હાય . છો વનાના હાય હાય
 પગથારથી હાય હય બઈજ લખચો હાય હાય . ફુ ખના
 દા'ડા . હાય હાય '

સગવતી બેમી પડી પાય જણીઓએ આવીને પાછી જિભી કરી
 હાય રે હાય સિતમની હાય હાય . વસમી વેગ . હાય હાય...
 હાય જુદાગ હાય હાય દોને કષએ હાય હાય હાય વનવામી .
 હાય હય હાય રે પખી હય હાય તમે યયા ભઈ હાય હાય
 સગવતી લોથપોથ યઇને પડી લાગી, પડી ત્યાજ આડી થઈ
 ગઈ હવે તો તેના મોટા છોકરાની વહુ દાતાવહુનેય જ્ઞેર ચદયુ,
 એક ધડાકે સગવતીને જિભી કરી પાછળથી આલી ગખતા ઠંથુ . ફટો
 બા ફટો આજનો દા'ડો અવે. બાપાની હજી જ્ઞાન આઈ છે . તે
 ફટો ફોઈની છાતી તો જુઓ બા અમણા જાણે લોખ નેકગર્યે '

હાય હાય હાય વડેગે હાય હાય વેલો થ્યો તે હાય
 હાય . જમના દારે હાય હાય મેગ થાસ્યે હાય હાય
 હાય હ માતે

સરસ્વતીની આખ ફાટી ગઈ કાતાવડુના હાથમા ને હાથમા જ તેનું શરીર જડ થઈ ગયું .

‘અલિ આ સરસતી ન કંઈ થયું...’

‘અમથી રડ વેહગરી ..’

‘ના ના . લાકડું પરી જઈ .’

હું !’

‘ખેલ ખલાસ..’

ફટવાનું એકદમ બધ પડી ગયું ચેચેચેચે શરૂ થઈ ‘ચોક્કો કરો ઝટ ચ્યાંકથી ગગાજર ને ગાયનો પોદરો રાંડ કારદાસિયણ માથે મેણું મેલતી ગઈ દીવો હરગાવો . મગતી ગઈ ન મારતી ય ગઈ ..અવે ચ્યમનું કરીસ્યું ? ઊભી કોણે આંખો તે બેહાય તો નઈ ભઈ મારો પેલો . રાતે ઘેર તો પોચી જ જવું પડે .. કોતાવડે જીરવળે બધું . જેઠાને તો અતાર મળાય નઈ હરખી રાતે બધેા ઠાકો કરળે . ઊભી કોણે આંખ છુ ન રાત રડે તો તમને અપગકન નડે . જવું તો પડે જ ...’

બધા હુંકુંડુંકુંકું બસરેડ ભણી નાદા મોટર સામેથી આવતી દેખાઈ કાશીબાએ જશીને ખૂણામા લઇ જઈ કહ્યું ‘હારુ થયું કે બધું ટેમસર પતી જયું...’

જશી કડવું હમી . પછી મરમમા કહે ‘આજનું તો પત્યું પણ આ ગેડ કોણુ તો પાછી ઊભી ન ઊભી જ રહ .’

અમારો સંબંધ / પ્રાણજીવન મહેતા

(અટકી ગયેલી વાગતાનો અત-આખરનો)

હું જાગી ગયે. જાગીને જોઉં તે જગત દીસે નહીં એવું નહોતું
જાગીને જોયું તે હું મેદાનમાં ઘાસમાટીના થર પર સૂઈ ગયેલો. તે
ઘાસમાટી ઝાકળથી બીજાંધને મહેકી રહ્યા હતા. મારા વસ્ત્રો શરીર
ઉપર ઝાકળ ઝાકળ અને હું મેદાનમાં સવ કોરો કટ્ટ બેઠો રહ્યો જાગીને
જોઉં તો હું લીલાછમ મેદાનમાં સામે ઝાકળલીન્યા ઘાસમાટી. હું
કે રો કટ્ટ મનમાં આવ્યા કરતા વિચાર અત્યારે મનના ડાહ્યા પાતાળ
પ્રદેશમાં જીતરી ગયા હશે જોય દરમિયાન અત્યારે મન સાત ખાલી

થોડીવાર પછી લાગ્યું પાછું કશુંક ઉખડતું લાગે સ્તર ઉખેડાતા
હોય તેવું થાય. સળાકા ઉપડે અને થાય મનન પણ અગ ઉપાગ
જેવું હશે હાથ પગ નાક કાન ત્વચા સ્પર્શ જેવું બધું મનમાં હશે
આગળીએ જીતરડતી હશે મનમાં માડ માડ કઠીકામ થયેલા તળિયે બેઠેલા
મારા વિચારોને ઉખેડાતું આમ કાઢ આ રીતે હું બેઠો રહ્યો સ્તનમૂન
મેદાનમાં

સ્વાર પડી ચૂકી હતી સૂર્ય પૂર્વમાં જીએ આતો જતો હતો. આકળ ધીમે ધીમે મેદાન વાસ પગથી અદૃશ્ય થતી જતી હતી ધામ તડતડામાં ઝમઝમી-ચમકી રહેતું હતું દૂર અવર જવર થઈ રહી હતી હું ખેડો ગળો હાથમાં ગર્રે મૂતી વખતે તોડેલ ઘાસના ખેયાર છ તણખના હજુ હથેલીમાં પડ્યા ગયા હતા

ગઈકાનની કે સ્થાયી આગળની કોઈ કાવની વાત વિચારવાનો કંઈ અર્થ નહોતો હતા બધું ઝડ બૂનાઈ બૂસાઈ જાય તેમ પણ નહોતું. બધું જ ભૂલવા માટે હું મારી મામીના દીકરામાઈ અને મારી ફિઆન્સીને બસમાં ચાલના કરી આ મહા પુલ્લા મેદાનમાં આવી ચડ્યો પરંતુ મહો જીઘી પણ જવાયુ જગ્યા પણ પેતી આકળ ધામ-મેદાનમાંથી જીડી અદૃશ્ય થઈ અને બધું સ્ખલ થતું ગયું. દૂર નજીકનું તેમ મનમાંથી પણ કશું અદૃશ્ય જીડી ગયું હવે પાછા એમના જ ખયાલ આવે છે મને યાદ છે હું કરી પાછો વળું મારી ફિઆન્સીને મળું મારી મામીના દીકરાભાઈને મળું ગળા હતા એ બધું ભૂતી જઈ મૂલી જવાયુ છ એ બધું કરી પાછું યાદ પણ ન કરું

તમને મે આગળ કહ્યું જ છે, કદાચ એ તમને યાદ હશે અથવા ભૂલી પણ ગયા હો, હું રખકુ છું રખડવાનું મને ગમે છે કોઈ મારી સાથે નથી હોતું ત્યારે હું કયાય નથી હોતો ક્યારેક તો હું કયાય નથી હોતો. ક્યારેક તો હું મારી આસપાસ જ ફરતો રહેતો હોઉ છું ના, એમ નહીં રખડતો હોઉં છું ભૂલે પાછું માર મારી વિશે આજુ નથી કહેવું, કહેવા જેવું છે પણ નહીં. જતા કહેવાઈ જવાય છે હું કોણ જાણું મને માગથી જૂઠો પાડી જ નથી ગડતો આને તમે નખખાઈ કહેશો ? ભલે હું કાઈ નહીં કહું.

તો હું શું કહેતો હતો ? આ મારી તકીઆ ડલામ નથી ખરેખર પૂછું છું ક્યારેક વાત ડરતા કરતા વાત કયાક ગીી જાય છે તત્તુ

તૂટી જાય છે અને કહેવાનું રહી જાય છે. તમારી પાસેથી વાતનો તણ
મેળવી જાણી નમે મને સાબળો સુણો છો કે નહીં વળી એ વાતની મારે
ખાતરો કંવાનો હેતુ નથી જ હોનો. મને ખાતરી જ છે એણેમા
એણું હું ઠકું છું તે હું તો થોડું સાબળી જ લઉં છું
અ. ઠતા પણ સામે પૂછી એમું છું હું શું કહેતો હતો તમને ?
તમને મારી ઉપર પણ શકા જ જશે. પણ હું એની શકા નહીં કરું-
તમારે વિશે-પાછું આડ વાતે ચડી જવાય છે હું એમ કહેતો હતો કે
મને થયું હું પાછો વળું મારી કિઆન્સીને મળું. મારી માસીના
દીકરામાઈને મળું એવું ગઈ કાલનું ખૂની જઈ હું ત્યાંથી જીડી જોતો
થયા. વગ તરફની દિશા શોધવા મળ્યો ખરું કહું ક્યારેક ખરું અનાયાસ
મળી જાય છે ક્યારેક વધુ બધું ઘણું ખાખા ખોળા કરવા ઠતા મળતું
નથી આમ જોલે થઈ ધર તરફની દિશા શોધવા નો મળ્યો પણ દિશાઓ
નો કોણ જાણું યાગને બદલે ચોવીસ થઈ ગઈ હોય તેમ નજર મેદાનમા
રવવા લાગી જેમ જેમ વધુ મથામણ કરી તેમ તેમ દિશાઓનો
ગુણાક વધતો જ ચાલ્યો પૃથ્વીની જેમ આ દિશાઓ પણ ગોળ કરતી
લાગી થોડો મૂઝારો થયો પણ પછી આનંદ પણ શોધ ક્યાંનો
દિશાઓ પણ ગોળ હોય છે કોઈને આ જાણી હસવું આવે એટલે
હું જ થોડું હસ્યો આમ હસી લેવાય આવી શોધની નોંધ મનમા જ
નોંધી સાથે સાથે ફેરવવી એવું વિચારતો નાકની દાડી સામે જે દિશા
હતી ત્યાં ચાલવા મડયો.

રસ્તા પર ખાન્સી લીડ હતી એમગથી માણસો જ માણસો ધસા
આવતા હતા કોઈ પવનવેગે ઊડતા લાગ્યા કોઈ વટોળની માફક
ધુમરી ખાતા પણ દેખાયા કાક વળી રસ્તાનો અત ક્યા છે એમ
સોધતા સોધતા ચાલ્યા આવતા હતા, ચાલ્યા જતા હતા નજીકથી
વાહનો પણ પસાર થઈ જતા-અવકાશમા ઉપગ્રહ એકધારે વેગથી ધસા
જાય તેમ હું પણ ધુમાડાને જોઈ રહેતો જામમા પણ ઉતારી લેતો

આગળ વધ્યે જતો હતો-નાકની દાડીની દિશામાં. મને થયું આ નાકની દાડીની સામેની દિશાને ક્યાંક તો અત હશે પણ પાછું વિચાર્યું, કે મેં તો હજુ હમણા જ ચાલવાનું શરૂ કર્યું છે. ફક્ત મારી આસપાસનું જ બધું ઘણું વેગથી ધસમસી રહ્યું છે તેના ભાસથી હું પણ જાણે ઘણું ચાલ્યો હોઈશ તેવો ભાવ અને થાય છે એ ખોટું છે મને થયું, કદાચ હું ચાલ્યો પણ ન હોઈ મારે ઘરે જવું છે. મારી માસીના દીકરાભાઈને મારી ફિઆન્સીને પણ મળવું છે. હું અહીંયા જિલ્લો છું કે ચાલુ છું તેની મને પૂરી ખબર પણ નથી. માણસ બીજા માણસને સંમોહિત કરી ઘણું બધું ચોતા વિશે પારકા વિશે પૂછી જાણી લેતો હોય છે એ યાદ આવ્યું મને થયું, હું પણ આમ કોઈકને સંમોહિત કરી મારી વિશે જ થોડુંક જાણી લઉં પણ પૂછું કોને ? મારે એને સંબંધ કોની સાથે ? મારી ફિઆન્સી યાદ આવી ફરી પાછી ફરી પાછો મને મારી માસીના દીકરાભાઈ યાદ આવ્યો. થયું એમને સંમોહિત કરી પૂછું. પાછો મારી સાથેનો એમનો સંબંધ યાદ આવ્યો. મન પાછું પડ્યું. હું એમની સાથે ફરવા નીકળ્યો. ફર્યો અને પછીની વિગત હવે વર્ણવવી નકામી છે. હું ત્યાં જ જિલ્લો રહ્યો. મને થયું, હું આ મારા પડછાયાને સંમોહિત કરી શકું. પછી એને મારી વિશે જે કંઈ પૂછવાનું થાય તે પૂછું. મારી સાવ નજીકનો સંબંધ તો અત્યારે આ એની સાથે જ છે હું એક દૃષ્ટિએ પડછાયા સામે આમ આ રગ્તાને એક ખૂણે જિલ્લો જોતો રહ્યો. ક્યાંય સુધી પડછાયો તો ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યો મારું ધ્યાન ત્યાં ગયું. મને થયું, પડછાયો સંમોહિત થતો જતો હોય એમ લાગે હું પણ એમ જ એક મીટ માડી પડછાયા સામે જોઈ રહ્યો જ્યારે મટકું મારી જોયું તો પડછાયો સાવ અદૃશ્ય મનમાં ટ્રાન્સકો પડ્યો આ પડછાયો સંમોહનની અસર હેઠળ ગાયબ થઈ ગયો કે શું ? હું મુઝાયો મારે જે કંઈ પૂછવાનું હતું તે પણ આ મૂઝવણમાં વીસરી ચૂક્યો. આ એક માત્ર નજીકના સંબંધને મેં

સ મોહનથી શુ નષ્ટ કરી દીધો ? એવો પ્રશ્ન થયો. હું જ્યાં ઊભો હતો ત્યાં આસપાસ કુતૂહલથી જોતું લોક જરીક ઊભુ રહી પાછુ ચાલવા મડી પડતું. હું પરિસ્થિતિથી મલાન થયો. બધું વીસરી જઈ બૂલી જઈ ફગી પાડ્યો. ત્યાંથી નાકની દાડીએ આગળ ચાલવા માડ્યો.

એ દિશામાં મારું ધગ હતું કે નહીં તેની ખબર નહોતી. હું ચાલતો જઈ રહ્યો હતો તે દિશા હતી કે કેમ તેની પણ મને જાણ નહોતી અત્યારે હું આમ ચાલતો રહ્યો હતો તેની માત્ર મને જાણ હતી. આમ ચાલતો ગયો તેમ તને વસ્તી, લોક, ઘોઘાટ, ધુમાડો ભીસ બધુંય પાછળ રહી જતું લાગ્યું આગળ ચાલ્યો જતો હતો. ગસ્તાની ભીડમાં મને થયું હતું કોઈને અટકાવી મારા ઘરની દિશા પૂછી જાણી લઉં ક્યારેક એમ પણ થયું હતું મારી કિઆન્માં મારી માસીના દીકરામાંની જાણ તેમનામાંથી કોઈને હોય તો તે પણ જાણી લઉં આવું મનમાં થતું હોય હતું પ્રશ્ન આકાર લેતો હોય મનમાં અને આમાંથી આ કોઈકને અટકાવી આ આટલું અમથુ પૂછું પણ તે પહેલાં તો એ કોઈક મારી નજીકથી એટલી ત્વરાથી પસાર થઈ જાય કે મારો પ્રશ્ન પણ પાછળ તણાતો જાય છેવટે પ્રશ્નની દોર તણાઈ તૂટી જાય અને પાછી પેલા તીરકામદાની પલ્લજ જેમ એવા વેગથી મારા મનના કોઈ ખૂણામાં અફડાય કે મનના બધાય ખૂણામાં બધુંય વેરવિખેર થઈ જાય. એક સપ્તાહો ઊપડે સણકા પડે અદરજ ઉલ્કાર સમી જાય હું બધું એમજ ત્યાં પડતું મેલી આગળ ચાલતો જઉં. હમણાં અહીંયા નિજન વાટમાં કોઈ સામે મળતું નથી પ્રશ્ન પૂછવાની ઝાઝી ઈચ્છા પણ થતી નથી. ક્યારેક કોઈ ચકલુ ચીંચી કરી ફરફરતું ઊડી જાય છે ક્યારેક કોઈ પોપટ કે કળતર કે કાગળ કે કાગડો એવા બધા પક્ષી જેને હું જલદી જોઈ પાગખી શકતો નથી તે કલખનાટ કરતા કયા ફરફતા ઊડી જાય છે થાય છે, બાળવાર્તામાં ચઢી જાયતી, પોપટ સવાદ રચતો, મેના ગીત ગાતી, કળતર કાગડો

શુ કરતા તે યાદ નથી મને પણ થયું, એ બાળવાર્તામાની કોઈ એકાઃ
ચકલી કે પોપટ મળી જાય અહીં નિર્જન વાટ વચ્ચે તો હું પાછો પૂછું
મારી ક્રિઆન્સી મારી માસીના દીકરાભાઈની વાત વળી કરી પાછો પૂછું

આ નિર્જન એકાન્તમા આવી હું એક વૃક્ષ નીચે બેઠો ઘોડે દુઃ
કર્ષે ઝરણ જેવું નાનકડી નદી જેવું ખળખળ વહે જતું સમગ્રાઈ
રહ્યું હતું કોઈ એકલદોકલ ભેગા મળી ત્યાં આવી બેસી ગયા હતા હું
પણ અહીં આ વૃક્ષની છાયા હેઠળ આવી બેસી ગયો મારી માસીનો
દીકરાભાઈ મારી ક્રિઆન્સી સગથે ગઈ કાલે આમ જ કોઈ તળાવની
પાળે બેસી હમી રહ્યો હતો આમ જ ચારી ક્રિઆન્સી મારી માસીના
દીકરાભાઈ સગથે તળાવ પરની લીલમા તરણુ લઇ ગમત ગમી રહી હતી
હું આ રીતે જ મારી આબોમા લીલ જેવું સગ્રહી બેસી ગયો હતો
એ મધુ મને પાછું કેમ યાદ આવવા લાગ્યું તે સમજી શક્યો નહીં
મારી સામે વૃક્ષની છાયામા ચકલી દાણા ચણી રહી હતી ડબ્બૂતર
ધૂ ધૂ કરી પોતાનો અવાજ શોધી રહ્યો હોય એમ લાગ્યું ચઢતીને ને
મારો પ્રશ્ન મનોમન પૂછ્યો ચકલી તો ન બોલી ન ચાલી પણ ચી ચી
કરતી પાછી મારા પ્રશ્નને ચાચમા ઝીંતીને કચાક ઊડી ગઇ એના
નાનકડા બચ્ચાને કદાચ મારો પ્રશ્ન ચાચમા મૂકી ગમતી સામે મૂકશે
સામે ધૂ ધૂ કરતું કબૂતર પોતાનો અવાજ હજી શોધી રહ્યું હતું અને
હવે મારી પાસે પ્રશ્ન પણ કયા હતો ? એટલે હું ત્યાં જ બેસી ગયો
શૂંપચૂંપ મૃનમૃન

સાજ પડવાને હજી વાર હતી મારા મનમા લો બધું આથમી
ચૂક્યું હતું હું ત્યાં જ બેઠો હતો આસપાસ નજર ફેરવતો, નજરમા
કંઈ ન સમાય તો શૂન્યાવકાશ સમાવતો ત્યાં દૂરથી મેં મારી માસીના
દીકરાભાઈ અને મારી ક્રિઆન્સીને આ તરફ આવતા દેખી રહ્યો
મનની અદર લાવ પ્રતિલાવ કશું જાગ્યું નહીં મન પોતે જ હુસ્ત
હતું પણ તોયે થયું, તેઓ કદાચ મને શોધતા આસ આ રીતે અહીં

આરી પહોંચ્યા હશે મારી રખડવાની ટેવો, સ્થળો વિશે કદાચ વિશેષ
તે ખબર નહીં હોય છતાં એમ ત્રણે ગઈ કાલે આવા જ કોઈ નિર્ગન્ત
ગ્યળે નીકળ્યા હતા તે સ્મરણ આ તરફ વળ્યા હોય મને શોધતા એમ
મને થયું પણ એમ થયું નહીં તેઓ જન્મે તો પેલા દુર વૃક્ષની
આડેથી એમ કંટાઈ પેશી તરફ નદીકિનારે જઈ બેઠા એમની ને
મારી વચ્ચે ખાસ અંતર નહોતું ના, હવે હું તેમને જોઈ શકતો
અહીં બેઠા બેઠા

મારી માસીના દીકરાભાઈના હાથમા મારી ફિઆન્સીનો હાથ હતો
તેની હથેળી ઉપર મારી માસીના દીકરાભાઈની આગળિયો કરી
રહી હતી મને થયું, મારી ફિઆન્સીના હાથની રેખાઓ આડી
અવળી થઈ ગઈ હશે તેને તે ગણી માપી રહી સીધી કરવા
મારી માસીનો દીકરાભાઈ મથી રહ્યો હોવો જોઈએ. કદાચ રેખાઓ
એકબીજામા ભળી ગૂંથાઈ ગૂંથવાઈ ગઈ હશે અને મારી માસીનો
દીકરાભાઈ તે બધી રેખાઓને ઉખેડી ઉકેલી ઉતરડી ફરીથી ગોઠવી મૂકી
રહ્યો હશે મારી ફિઆન્સી મારી માસીના દીકરાભાઈના ચહેરા સામે
એકાદો કથુ તાકી રહી જોઈ રહી હતી એની પાપણ ફગતી ત્યારે
મને થયું, મારી માસીના દીકરાભાઈના ચહેરા ઉપરના બધા ભાવ આમ
કટકે કટકે તે પોતાની આખોમા ઉતારી રહી છે થોડી વાર આમ
આ બધું ચાલ્યું ખડખડાટ હસવાનો અવાજ પણ આવ્યો, પેલું
કબૂતર જે પોતાનો અવાજ શોધતું હતું તે હમણા જ ફગરતું જોડી
ગયું. એને કદાચ એનો અવાજ મળી ગયો હોય એમ લાગ્યું વાનો
થતી ધીમે હોઠ કકડતા, ચકલીની પાખો કકડે એમ. અને કશાનું
ડુંકૂન નહોતું હું એમ જ બેઠો રહ્યો એટલામા મારી માસીના
દીકરાભાઈએ માજના પડડવાની ગલ કાઢી, દોર લખાવી વહેતા
જળમા દુર ફેંકી જળમા થોડા વલય થયા હશે અનુમાન કયું અહીંથી કથુ
સ્પષ્ટ દેખી શકાતું નહોતું પછી ગનનો છોડો મારી ફિઆન્સીના હાથમા

દઈ મારી મામીનો દીકરોભાઈ મારી ફિઆન્સીની નજીક સગડી બેઠો. બન્ને એકબીજામા ગૂથાઈ બેઠા ગયા અને ગૂગળામણ થવા લાગી બીડીને ચાલતા થવાનો વિચાર કર્યો, પણ બીડી શકાય નહીં, એમ જ બેમી રહ્યો. આખની સામે નદીનું જળ તરવગ્વા લાગ્યું અંદર કરતી ધૂમતી માઝલીઓ દેખાવા લાગી. વલય વમળ બધું અદરોઅદર ધૂમતું ફરતું દેખાયું છેક તળિયે બેઠો હોહ નેમ આ ચોકખા ચણાક કાકરા સફેદ રેતી છીપતા તીલ બધું જ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું આ પરપોટા અહીંથી ઉપર જતા દેખાયા મારા શ્વાસોશ્વાસ ડુધાય અને શ્વામ છૂટે પછી પાણીમા પરપોટા ઉપર જતા દેખાય આમ પરપોટાની હારમાળા ઠેક નદીના તળિયેથી ઉપર જતી જણાઈ અને થયું, મારી ફિઆન્સીના હાથમા માછલા પકડવાની ગલ છે તેમા આ પરપોટા ભેરવાનું જશે. એ પરપોટા ગનમા પડડી કાઠે ભેગા કરશે આમ મારી ફિઆન્સીને ગતમા પરપોટા પકડવાની મજ પડશે. મારી માસોનો દીકરોભાઈ આ પરપોટાને ટ્રેડીને ખડખડાટ હસશે, અથવા તો પરપોટાને હથેલીમા ઝીની હવામા આમ આ અવકાશમા તરતા મેલગે. □

વિજ્ઞાન અને અલૌકિક ઘટનાઓ : લે ડૉ. ભાનુપ્રસાદ એ. પરીખ, પ્ર સોશ્યાનીસ્ટ સ્ટડી સેન્ટર, ૧૦ દર્શના મોસાયટી, ટીમનિયા-વાડ, મુરત

ધર્મ નીતિના પદ : ચોજક-પ્રકાશક, ગતિલાલ અધ્વર્યુ, ૩-દત્ત સોનાયટી (સદ્ગ), અમદાવાદ-૭, મુદ્રય દોહ રૂપિયે

માંદગી / રતિલાલ 'અનિલ'

મૃત્યુ અને માદગી પેલા મિત્રને ધીરેલા પૈસા જેવા છે, જે અચૂક દૂધે ધોવાઈને અવવાના છે, પણ ક્યારે આવશે તે અનિશ્ચિત છે.

એક મત્ર અમને ખરેખર જ ખૂબ પ્રિય છે તેઓ અણુધાર્યા રગતે મળી જાય છે અને 'અહોહો'થી જ ઊભી મુતાકાત શરૂ થઈ જાય છે. અમે દરિયાઈ કરીએ કે, 'તમે તો કેટલાયે સમયથી દેખાતા જ નથી કેટલા સમયથી ઘરે અગ્યા જ નથી । હવે તો ખસ, વચન જ આપો ।' 'અરે, મારે તમારા ઘરે આવવું જ છે અને આવીશ જ, પણ ક્યારે તે કહેવાય નહીં ।' મૃત્યુ અને માદગીને આપણે ઘરે પધારવા અન્નબ્રત, આગ્રહ કરતા નથી, પરંતુ તે અચૂક આવે છે, પણ વિઝીટનો સમય અચોક્કસ ।

એવી ચોક્કસ છતાં અચોક્કસ માદગી ખરેખર આવી । અમને ખગર પડે તે પહેલાં શરીરને એની ખગર પડી ગઈ । અમે ઇન્કાર કર્યે રાખ્યો, હેય, એ તો શરીર છે, જરા ફળે એમા વળી માદગી આવી એમ શી રીતે મનાય ।' પણ એથી શરીરને ભારે ખેટુ લાગ્યું હશે એટલે એણે અમને તરત જ ખગર પાડી દીધી કે માદગી આવી જ છે ।

'વેતકમ !' કહ્યા વિના અમે હું હું હું કરતા ખાટલે પોઢ્યા એટલે ઘરના માણસો એકદમ ઉત્સહમાં આવી ગયા । એમનો ઉત્સાહ

અને તગવરાટ જોઈને અમે દગ જ રહી ગયા ! કદાચ તેઓ સેવા કરવાની તક મળે એની જ અધીરાઈથી રાહ જોતા હશે ! ધરમા એવી તે ધધુખર અને દોડધામ ચાલી કે આમખામમા અમારી માદગીની ઝપાટા બધ ખખર પહોચી ગઈ અને બચ એક બે ત્રણ પાંચ પદર ધરમા ખાગસો મેળો બરાયો ! માદગીને પણ અવર્ણનીય એવો દબદબો અને રોનક હોય છે ! એક ખૂબ જ ઉત્સાહી વડીલે કહ્યું કે, ‘બસ, અબધડી ડોકટરને બોલાવો- જોટલુ મોકલુ થાય છે એટલી માદગી લખાવાની !’ ત્યાં એક આર્યપર પગના વડીલ કહે કે પહેલા ધરેલુ ઉપચાર કરો, તે પછી ડોકટરને બોલાવો !

પણ ડોકટરને બોલાવવા હોય તો પહેલા કઈ શાખાના ડોકટરને બોલાવવા એ એક ચિંતનીય મુદ્દો ઉપસ્થિત થયો ! એક ભાઈએ અધીગ થઈને કહ્યું કે, ‘કેમ ગભીર બની બધ તે પહેલા નાકેના અમુલખ ડોકટરને બોલાવો, એ તરત આવશે !’ એક ભાઈ કહે કે, ‘જેને ત્યાં કોઈ દર્દી જ આવતો ન હોય તે ડોકટર તરત જ આવે ને !’ તો સામેથી દલીલ થઈ કે ‘દર્દી’ નવ સિગ્નિસ થઈ બધ ત્યારે આવી સકે એવા બહોળા રોડાણવાળા ડોકટરને બોલાવવો છે ?’

અમુલખના તગદારો કહે કે, ‘અમુલખ તાત્કાલિક પ્રાથમિક સારવાર આપે, કેસને ગભીર થતો અટકાવે, એ દરમ્યાન કન્સલ્ટન્ટને બોલાવી લેવાય !’

આ બધી મુદ્દાસરની ગસિક ચર્ચા સાલજીને અમે એટલો સમય અમારી માદગી જ વીસરી ગયા !

પણ, ‘જ્યાં ડોકટરને જ બોલાવવા હોય તો પહેલા એ તો નક્કી કરો કે માદગી કઈ મેડિકલ શાખાના ડોકટરને બોલાવવા પડે એવી છે ?’ એવી ખૂબ જ શુદ્ધિપ્રધાન દલીલ થઈ, ‘હાર્ટ્ડ્રગ્સ હોય અને તમે હિસ્ટીગ્રિયા અને ફેફસાના સ્પેશિયાલિસ્ટને તોડી લાવો એથી દર્દીને ગો લાલ થવાનો ?’

સૌને લાગ્યું કે આ મુદ્દો ખરેખર જ ઊંડો અને તલાવગાહી વિચારણા માગી લે છે ।

મુદ્દા પર ‘ધ્યાન’ અપાયા પછી ‘ધર્મણા’ શરૂ થઈ. ‘મલેગિયા જેવું લાગે છે ’

‘અરે ના આખ તો જુઓ, કેવી પીળીપચ દેખાય છે ! કમળો જ હશે !’

એવામાં બુદ્ધિજીવી દલસુખલાઈ ‘શુ થયું ?’ કહેતા આવી ચડેલા તેમણે કહ્યું કે ‘આમની માદગી દૈહિક નહીં, પણ માનસિક જ લાગે છે ! ગઈકાલે એમણે મારી સાથે ‘આ દેશનું શુ થવા બેઠું છે .’ એવો નિસાસો નાખીને સાપ્રત સમસ્યાઓ વિશે દોઢ કલાક ચિંતાભરી વાત કરેલી !’

ખસ, દલસુખલાઈ કહે કે, ‘હવે તો પેલા મનોચિકિત્સકને જ બોલાવો !’

‘અદ્યા લાઈ આ કેસ કઈ હિસ્ટિગિયા કે ગાડપણનો નથી, કેફરુ આવ્યાનો પણ નથી કે પતિ-પત્નીના ઝગડાથી એકદમ નર્વસ એકઝાઉન થયાનો પણ નથી, આ તો ચોખ્ખો મેડિકલ કેસ છે. ત્વેતા નથી, સાવ ઢીલા થઈ ગયા છે. આખ વારવાર મીચે છે.. એ તો આપણે સૌ અહીં છીએ એટલે સૌની અદખ જાળવીને પથારીમાં પડ્યા રહ્યા છે, કાંઈ ન હોય છો તો બોકાસા નાખે !’

આ દલીલની સામે એક ખીન્ને પ્રભાવશાળી મત પ્રગટ થયો વળી તે વાસ્તવદર્શી અને વ્યવહારુ પણ હતો—‘બે ડોક્ટરોને તત્કાળ બોલાવો એક શરીર તપાસે, ખીન્ને મન તપાસે ! મનથી માદો હોય તે સાજી શરીરે પણ શુ કરવાનો !’

આ ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યાં ટોળામાયી માર્ગ કરતા ગગામા જમણા હાથની મુઠ્ઠી વાળીને આવી પહોંચ્યા એમણે હુઝમ છોડ્યો, તાબાનો લોટો ભરીને હુકાળું પાણી લઈ આવ્યો !

‘કેમ ?’

ગગામા કહે કે, તમારે જે ડોક્ટરને બોલાવવા હોય તેને સુખેથી (ડોક્ટરને બોલાવવામા પણ સુખ !) બોલાવજો, તે પહેલા હું લારી છું તે કાળી છરીનો ફાકો મારી ઉપર એક લોટા પાણી પી જવામા આવે એટલે તમને રાહત થઈ જશે !’

‘અરે, પણ તાવને બદલે કંઈ બીજું હોય તો ?’ એક ઘેરા ચિતા વ્યક્ત કરી

‘તો એમાયે રાહત થશે !’ ગગાબા બોલ્યા, ‘મને તો ગમે તેવું અસુખ થાય, હું તો મુઠ્ઠો ભરીને કાળી છરી ફાકી જઉં કે મને ઝટ આરામ થઈ જાય.. !’ ગગાબાએ નતઅનુભવ કહ્યો

‘અરે ગગાબા, તમે તો રૂપિયાનું બશેર ધી ખાધું છે, એટલે કાળી છરી ફાકો એટલે પ્લેગનો રોગ પણ દૂર થઈ જાય પણ આ તો આજનો માણસ છે અને દિવસમા બસ, ચા જ પીધે રાખે છે એમને કાળી છરીથી ન મટે !’ ગોવન બોલી બિહારો

અમને ખરેખર જ આ ચર્ચામા ખૂબ જ રસ પડ્યો અમે દિલ્હી નથી ગયા, પરંતુ એક મિત્રે એકથી વધુ વાર આગ્રહભર્યું માગદર્શન આપ્યું છે કે સસદની બેઠક ચાલુ હોય ત્યારે જ દિલ્હી જવું અને ગ્રેફિકનો પાસ મેળવીને સસદમા જઈ ત્યાં ચાલતી ચર્ચા અચૂક સાંભળવી માદગીમા બિછાને અમને એ માગદર્શન સાંભર્યું અને અહીં ચાલતી ચર્ચામા આટલો રસ પડે છે તો, સસદની ચર્ચામા તો અદ્દાદો ! અમને એવો વિચાર પણ આવ્યો કે અહીં આટલી બધી સલાહો મળે છે ત્યારે કોઈ એકની જ સલાહ પ્રમાણે માદગીનો ઉપચાર કરાવવો એ બીજા તમામને હાડોહાડ અન્યાય કરવા જેવું છે તે તો ઠીક, એ સાથે કેટલા બધા લાભો જે શુભાવવા પડે !

ત્યા જ ઘર હોમિયોપથીની પેટી રાખતા જમોહન કનડતાવાળા
આની પહેલ્યા આવતા જ પૂછ્યું, તમે છેલ્લી ચા ડચાટે પીધેલી ?

‘એએડ કવાક પહેલા ’ અમે ધીમેથી કહ્યું

‘તો વાધો નહીં હું દવા આપુ પછી તમારે ચા પીવાની નહીં,
તેમજ તો હું બેરથી હિઝાબો લાનીને પીવડાવી જમણ મારી મઝેદ મીઠી
ગોળા ગળી જાવ, પછી જુઓ, તમને રાહત થાય છે કે નહીં !’

‘ના, ના આવી ભારે માદમીમા આની દવા નહીં ચાલે ! એનું
તેમજ ખેડાય જ નહીં !’ એક સામટા ત્રણચાર અવાજ ગાળી બીર્યા
એક જુવાને વળી તાણ બાનમી આપી કે ‘બપોરે તો અમે બનેએ
સાથે કાદાના ભજિયા ખાધેના !’

બમ, થઈ ગયું ! પેટમાં હજી કાદાના સરખા તાળ હતા એટલે
હોમિયોપથીની ગોળા નકામી પુરવાર થઈ ગઈ ! એક ભાઈએ વળી ખૂબ
જ મહરવની બાનમી ચી ધી—‘આમને તપડી સૂવાનું બચન છે !’
આવી નહીં થયું કે તરફાળ મુખવાસ તરીકે હોમિયોપથીની ગોળા
લવી હોય તો લેવાય !

એવામાં વરમાથી આગમચેતી વાપરને દૂધવિહોળી કાળી ચા
હિઝાબોને લાવવામાં આવી, કહેવામાં આવ્યું કે પી જાવ, ગરીરમાં જગ
ગરમાટો આવશે !

અમે કહ્યું કે ‘મને તો બિલકુલ, ગરીરે તાવ જેવું લાગે છે
અગો તૂટના માડરો કે શું’

તરત ચા હિઝાબનારની સગતપાત્ર શરૂ થઈ ‘આમાં કાળા મગી તો
ધમકાયા નથી ને ? શ દી થાય તે પહેલા તો ગળું મળજે અન આખે
ઝળઝળિયા આની નસે !’

જમાયા હે કે, ‘અવાવ, આમાં તુળમીના પાન નાખ્યા છે ?’

‘કેમ ?’

ગગામા કહે કે, તમારે જે ડોક્ટરને બોલાવવા હોય તેને સુખેથી (ડોક્ટરને બોલાવવામા પણ સુખ !) બોલાવજો, તે પહેલા હું જાત્રી છું તે કાળી જીરીનો ફાકો મારી ઉપર એક લોટા પાણી પી જવામા આવે એટલે તમને રાહત થઈ જશે !’

‘અરે, પણ તાવને બદલે કંઈ બીજું હોય તો ?’ એક વેરા ચિતા વ્યક્ત કરી

‘તો એમાયે ગાહન થશે !’ ગગામા બોલ્યા, ‘મને તો ગમે તેવું અસુખ થાય, હું તો મુઠ્ઠો ભરીને કાળી જીરી ફાકી ખાઉં કે મને ઝડ આગમ થઈ જાય . !’ ગગામાએ ભત્તચ્ચુભવ કહ્યો

‘અરે ગગામા, તમે તો રૂપિયાનું બગેરે થી ખાધું છે, એટલે કાળી જીરી ફાકો એટલે પ્લેગનો ગેગ પણ દૂર થઈ જાય પણ આ તો આજનો માણસ છે અને દિવસમા બપ, ચા જ પીધે ગમે છે એમને કાળી જીરીથી ન મટે !’ ગોવન બોલી બીંધ્યો

અમને ખરેખર જ આ ચર્ચામા ખૂબ જ રસ પડ્યો અમે દિલ્હી નથી ગયા, પરંતુ એક મિત્રે એકથી વધુ વાર આગ્રહભર્યું માર્ગદર્શન આપ્યું છે કે સસદની બેઠક ચાલુ હોય ત્યાં જ દિલ્હી જવું અને પ્રેક્ષકોના પાસ મેળનીને મ સદમા બેઠ ત્યા ચાલતી ચર્ચા અચૂક સાંભળતી માદગીમા બિંબાને અમને એ માર્ગદર્શન સાંભળ્યું અને અહીં ચાલતી ચર્ચામા આટલો રસ પડે છે તો, સસદની ચર્ચામા તો અહોહો . ! અમને એવો વિચાર પણ આવ્યો કે અહીં આટલી બધી સલાહો મળે છે ત્યારે કેઈ એકની જ સલાહ પ્રમાણે માદગીનો ઉપચાર કરાવો એ ખીબ તમામને હાડોહાડ અન્યાય કરવા જેવું છે તે તો ઠીક, એ સાથે કેટલા બધા લાભો થે ગુમાવવા પડે !

ત્યા જ ઘરે હોમિયોપથીની પેટી રાખતા જગમોહન કલકત્તાવાળા
આવી પહોંચ્યા આવતા જ પૂછ્યું, તમે છેલ્લી ચા ક્યારે પીધેલી ?

‘એએક કલાક પહેલા ’ અમે ધીમેથી કહ્યું

‘તો વાઘો નહીં હું દવા આપુ પછી તમારે ચા પીવાની નહીં,
તોએ તો હું ઘેરથી ઉકાળો લાવીને પીવડાવી જમણ મારી સફેદ મીઠી
ગોળી ગળી જન, પગ જુઓ, તમને રાહત થાય છે કે નહીં ।’

‘ના, ના આવી ભારે માદગીમાં આવી દવા નહીં ચાલે । એવું
તોખમ ખેડાય જ નહીં ।’ એક સામટા ત્રણયાર અવાજ ગાળી બેઠ્યા.
એક જુવાને વળી તાણ ખાતમી આપી કે, ‘ખપોરે તો અમે બનેએ
સાથે કાદાના લળિયા ખાધેના ।’

બસ, થઇ રહ્યું । પેટમાં હજી કાદાના સસ્કાર તાજા હતા એટલે
હોમિયોપથીની ગોળી નકામી પુગ્વાર થઇ ગઇ । એક ભાઇએ વળી ખૂબ
જ મહત્વની ખાતમી ચીધી—‘આમને તપકાર સૂઝવાનું બ્યસન છે ।’
આથી નક્કી થયું કે તત્કાળ મુખવાસ તરીકે હોમિયોપથીની ગોળી
લવી હોય તો લેવાય ।

એવામાં ઘરમાંથી આગમચેતી વાપરીને દૂધવિહોણી કાળી ચા
ઉકાળીને લાવવામાં આવી, કહેવામાં આવ્યું કે પી જવ, શરીરમાં જરા
ગરમાટો આવશે !

અમે કહ્યું કે ‘મને તો બિલકુલ, શરીરે તાવ જેવું લાગે છે .
અગો તૂટવા માડશે કે શું ...’

તરત ચા ઉકાળનારની સરતપાસ શરૂ થઈ ‘ચામાં કાળા મગી તો
ધમકાચા નથી ને ? શરદી થાય તે પહેલા તો ગળું બળશે અને આખે
ઝળઝળિયા આવી જશે ।’

ગગાળા કહે કે, ‘અલ્યાવ, ચામાં વુળસીના પાન નાખ્યા છે ?

‘ના ’ જવાબ મળ્યો.

બસ, થઈ ગયું !

એવો દરાવ થયો કે ગંગાનાની સરપરસ્તી અને નિગેહબાનીમા કાળી ચાનો એક ડપ બને ! પાસે જ એક કોમ્પાઉન્ડ ગૃહે છે તે હવે દવાખાનેથી આવવામા જ હશે. તેને તેડી લાવવો ને દર્દીને જુએ અને દર્દીનું દર્દ કંઈ મેડિકલ સાખાના વર્ગનું છે તે કહે તે પછી તે સાખાના ડોક્ટરને ખોલાવવા

પણ એક જણે તરત જ કા ઉઠાવી ચોખવટ માગી કે ગંગાનાની નિગેહબાનીમા કાળી ચા તૈયાર થાય તેમા કંઈ તુળમીના પાન નાખવા ?

અમે કહ્યું કે, ‘તાવ આવે છે ત્યાંએ અમને ગમ ગમ નહીં, પણ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ ખોતવાની ટેવ છે..’

બસ નક્કી થયું કે ચામાશ્યામ તુળસીના ત્રણ પાન નાખવા !

પણ, શ્યામ તુળમી હોય ક્યા ? એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યા એકે શોધી ઝાટયું કે રામગઝ બાવાના ઘરની પછોતે શ્યામ તુળમી છે, તે હું અબઘડી લઈ આવું છું !’ કહીને તે કોની સાયકલ તત્કાળ લોન પેટે મળે એની શોધ કરવા લાગ્યા

દરમ્યાન અમારી તબિયતની ચિંતા ડગતા દોડી આવેલ ચૌ કોઈને માટે દધવાળી, એલચીંદાણા, ફુદીનો અને આદુ નાખેલી ચા આવી તેને સૌ કોઈ ન્યાય આપવા સાથે દર્દ અંગે જ્વલંબનનું માર્ગ દર્શન આપવા લાગ્યા એકે તો ચા પીતા કહ્યું કે, ‘મારી માળીના દિયરને દીકરો આમ જ માદી દેખાતી માદગીમા મૂતો અને જોતજોતામા એનો જીવ ભીડી ગયો હતો !’

અમને થયું કે આપણી આસપાસ આટલાટલા સ્વચ્છ અને ચરક ઝાપિઓ અને બુકમાન હાડીઓ વમે છે છતાં એ ચોંધવેગીટયા

ગતનની કોઇને કશી પડી નથી । કેવી મોત્રી ગાળીય સ પત્તિ સાવ જ વેડફાય છે । આવો દેશ શી રીતે ઉન્નત થઇ શકે ? આ સૌની સલાહો, માર્ગદર્શનોનો સમન્વય કરીને એક આરોગ્ય-ગ્રન્થ લખી નાખીએ તો પ્રકાશકો આગોતરી ગેયન્ટી આપીને પુસ્તક છાપવા નહીં જાય । હામ-ગ્સના લેખોનો સંગ્રહ કરવા, એક કાવ્યસંગ્રહ કરવા ઘણા પ્રકાશકોને ‘દાણો’ ચાપી જોયો છે, પણ કોઈ નાંચે ડહેતુ નથી અને છાપતુ ચે નથી । પણ આર્વો ગ્રન્થ તો મને યશ અને કલદાન બને અપાવે એ પુસ્તક તો આ સલહ આપનાગ પોતે માગીને લઈ જાય । આમ તો એમના કોઈ તમામ આરોગ્યવિદ્યા પડેલી જ છે પણ પુસ્તકની મગવડ હોમ તો હૃદયમથન અને મનોમથન ન કરવું પડે આરોગ્યવિદ્યાનું તો એવું છે ને કે ખીજની માદગી જોઈને જ એ જ્ઞાન તાજું થાય । પોતાની માદગી વખતે તો કશું યાદ ન આવે પાસે પુસ્તક પાંચુ હોય તો ઝટ ઉપાય થાય ।

હવે, અમારે સનાહ એ જોઈએ છીએ કે એવો ગ્રન્થ લખીએ તો તે કોને અર્પણ કરીએ કે તેઓ પોતાના ખર્ચે એ છપાવી આપે । કારણ, વેચાતા લીધેલા આરોગ્યગ્રન્થ પ્રમાણે ઉપચાર કરતા એની કશી અસર થતી નથી—પૂણ્યાર્થે મક્ત લીધેની વિદ્યા તરુન જ અસર ડકે છે । અમે કહીશું, આ ગ્રન્થ લઈ જાય, એમા જોઈને ઉપચાર કરે, હા પણ સારા થાય ત્યાં સુધી દિવસમા ઓછામા ઓછું એકવાર ગાયને બે ગેટલી ખખડાવજે, તો જ ઉપચારની અસર થશે ।

તો, અમને મલાહ આપો અથવા એવા સદ્ગૃહસ્થ કે સન્નારી અમને મેળવી આપો, જેમને હું એ ગ્રન્થ અર્પણ કરું, ખદલામા તેઓ એ ગ્રન્થ છપાવી આપે ।

(અનુસંધાન પાત્ર ૧૬ થી ચાલુ)

બાળિકાને આપી દે બાળિકાની વીગી અમંગ ધનથી બહુ દૂર ન હતી તે દોડતો જઈને મળેલી વસ્તુ ઘેર મૂકી આવે આમ ત્રણી વાર એ ઘેર ગયો એટલે ધનના લેણાને શક પડ્યો કે આ બધી વસ્તુઓ છોડતો ચોરા ને તો નથી લાવતો । એટલે એમના ધનનો કોઈ માણસ અમારે ત્યાં તપાસ કરવા આવ્યો. બિચારા બાળિકા ઉપર એક જ દિવસે આવી રીતે બે વાર ચોરીનું આજ આંધુ ભોળા પ્રેમની આતી ડર ।
[સ્મરણયાત્રા ।]

ભોળા પ્રેમને આપણા બીભત્સ વ્યવહાર-ગતમા મહત્ત્વ ડરવાનું જ મોટે ભાગે આને એ વાત અખાના જીવનપ્રસંગમા પણ સૂચવાઈ છે એવું જોઈને બહેન ગણેલી તેનો દાગીનો ધ્રુવામા પ્રેમજી થઈ ગાંધુ સોનું ઉમેરેલું એ બહેનને જ શકા ગઈ કે મોતી તો સગી બહેનનું પણ ચોરે એ ન્યાયે અખાજીએ પણ મારામાથી મોનું કાઢી તો ન લીધું હોય । આ શકાની ખબર અખાને પડતા આવાતના માર્ગ તેનામા તીવ્ર વૈરાગ્યે પ્રવેશ કરેલો એમા અખાજીને અન્યાય ન કરવા છતાં પણ વાદ એની શકા કરતાં બહેનનો 'એક રીતે ન ટાટી ગકાય કેમ કે સાચો, અકાળ પ્રેમ પણ ગકાય છે એવા જોઈને અખા પણ નહિ આની શકે એવા માણસો કાંઈપણ પ્રેમોપચારને અકાળ અને મપ્રયોજન જ માનવાના વળા માણસોમા પ્રેમ માત્ર પ્રેમને લીધે જ હોઈ શકે છે એવું અખાનું ગળું જ હોતું નથી મોમાથી નવાણુ પ્રસંગે થતો પ્રેમ વ્યવહાર આ કે તે સ્વાર્થનો માર્થો જ થતો જોઈ જોઈને એક વાર નિઃસ્વાર્થ, ડશા પણ કાળ નિના પ્રેમનો વ્યવહાર જુએ ત્યાં તેને પણ તેઓ સ્વાર્થપ્રેરિત જ ગણી લે એ માત્ર સ્વામાપિક છે બનતું કૃત્રિમી જ માનવવ્યવહાર જેઓ કરતા આત્મા હોય છે એમને એ મિવાય પણ કશુંક હોઈ શકે છે એવું વિચારવામા મુશ્કેલી પડવાની જ ધણી વાર તેમ છતાં બે માનવીઓ અથવા માનવીઓના બે જૂથો વચ્ચેનો વ્યવહારસમય બહુ મારી રીતે ટપી ગઈને જોના મળે છે

પ્રેમ અને તેમના હૃદયની વચ્ચે કોઈ લેવા દેવા ન હોઈ શકે એવા માણસો પણ બહુ પ્રેમપૂર્વક પગપગને સાચવતા હોય છે અને પરસ્પર માટે ગાઢ પ્રેમ હોવાનો દેખાવ ગ્રી શક્તા હોય છે ત્યારે ચન્દ્રકાંત બક્ષીએ ‘આકાર’માં લખેલું એક વાક્ય યાદ આવી જાય છે કે લોહી કરતા સ્વાર્થના સબધો વધુ મજબૂત હોય છે’

પ્રેમનું વ્યાકરણ ખરે જ બહુ અટપટું છે

ગાઢ પ્રેમ કદાચ ગાઢ સ્વાર્થને કારણે પણ સરજાયેલો હોય છે

પણ કશા પણ બાહ્ય યા આંતરિક પ્રયોજન વગર, કાગળ વગર પણ જે પ્રેમ થતો હોય તેને પણ કમળો થયેલ વ્યક્તિ સદારણ, સપ્રયોજન જ માને ત્યારે જે દુર્ઘટના સંજ્ઞાય તેને કોણ અટકાવી શકે, વારુ ?

ઘણા માણસોમાં પ્રેમ કરતા વેર અને દ્વેષની શક્તિ પ્રખર હોય છે આખી જિંદગી પ્રેમ ટકાવી શકે કે કેમ એ તો ખરો નહિ પણ જો વેર બાધે તો આખી જિંદગી નભાવી શકે ખરા જીવન આખું વેર નભાવી શકનારને ‘માણસ’ ગણવો કે કેમ એ પ્રશ્ન છે ‘હું એ માણસ છું’ એમ વારંવાર કહેતી વ્યક્તિ વેર આખી જિંદગી ટકાવી રાખે ત્યારે એ અતિમાનવ’ જ ગણાય! સામાન્ય માણસ તો નિરંજન ભગતની, ક્ષણ હસવું,

ક્ષણ રડવું

આ પૃથ્વી પણ કયા જડવું ?

—ની વેગપ્રેમની—અશ્રુહાસની દ્વૈતલીલામાં જિંદગી વીતાવે પણ પ્રેમ યા વેર જે અખડપણે નભાવે તેનામાં માનવ—નોરમત માણસથી કંઈક વિશેષ હોયું જોઈએ સામાન્ય માનવી તો કોઈ એક ભાવમાં દુમેરાને માટે સ્થિર રહી શકે નહિ

૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૧

મિત્રાચની પણ એક ખીજ સ્થિતિ છે એવું ચાડિયાનું નિરીક્ષણ સમજાવે છે. ઉન્નતિમા ઊભરાતો નથી અને પતનમા ઊડે ઊતરી જતો નથી એવો કોણ ? આનો જ ત્ય માણસ પાસે તો ન હોય. લખેસરી હતો ત્યારેય દાળ રોટલો નીકળે છે' એમ કહેનાગ કોબી દેવાણુ કાઢ્યા પછી પણ 'દાળ-રોટલાના વાધા નથી' એવું જે સ્વસ્થતાથી કહેતા હતા તેમને આ ચાડિયો સભારી આપે છે. પણ ચાડિયાની સ્વસ્થતા ચઢિયાતી છે. ખેનગમા મોક્ષ લહેગતો હતો ત્યારેય તે પોતાને લખેસરી માનતો નહોતો અને ઉજ્જડ થઈ ગયું છે ત્યારેય એની આખોમા લૂટાર્થ ગયાનો કગો ભાવ નથી, એને ક્ષીનપનો કેક ચઢતો નથી અને ઉજ્જડતા ઊડે ઉતાગતી નથી એ દાળ-રોટલાના આશ્વાસનથી ચે પગ છે.

સોનાતી જમીનમાથી ચે આખો ફેરી જ મેળવે છે અને નીગમ જમીનમા ઊભેયો આખો પણ ફેરી જ મેળવે છે, તો હું સોના ચાદીનો વેપાર કરું કે ખાલી ગાદાનનો વેપાર કરું - માગે માત્ર દાળ-રોટલા જ મેળવવા જોઈએ એવું બોધિજ્ઞાન પેતા કોબીને કાઈક આગા નીચે એ ખેદા હશે ત્યારે થયું હતો.

પણ જે કેવળ આકાશ નીચે ઊભો ગહે જે તેને કયું જ્ઞાન થતું હશે એ પ્રશ્નનો જવાબ ખેતરનો ચાડિયો આપે છે. મદિના ગિખરનો વાવરે મરકુ ફગ્ગીને એની આમપામ માઈલો સુધી વિન્તરેતી ફૂતાને નહો પોતાની પાસે મમેટવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ ફૂના કદી મમેટી શકાતી નથી, નીગવતાને ફગ્ગીને ચચગ મ્યાર્તુ આશ્વામન મેળવાય છે પરન્તુ જગવાનો થાક જેક્ટે લગડી પડેવા વાવટામા જોઈ શકાય છે.

ચાડિયાએ ખે દિશામા પોતાના હાથ લગાડ્યા તો છે, પણ દિશાને હાથમા પકડી ખેચી પોતાની નજીક લાવવાનો પ્રયત્ન એ કદી કરતો નથી. હાથ ચારે ચાર દિશામા લગાવી શકાય છે એવા જ્ઞાનનો ચે એને કશો લોભ કે મોહ નથી. લગાવેલા હાથ દ્વારા દિશાનો મક્ત થાય

છે, દિશા સૂચવાય છે ગવણને વીસ હાથ હતા, તેમા બળખે હાથ દમ દિશામા લખાયેલા રહેતા અને સમગ્ર કે મમસ્ત માગ દાથીમા જે એવો એને મદ હતો, એવી કોઈ વિગતમા જે એને ન્મ નથી હાથ રા માટે લખાવવા તોઈએ એવો પ્રશ્ન ચાડિયાને કરીએ નો એ મામે પૂછે કે માગ લખાયતા હાથ કશુ જ ઇચ્છતા નથી તો એને ખાલી ગળીને હતાશાથી નીચા જમીન તરફ થવાનુ જે શુ પ્રયોગન છે ?

સાધુઓ કરતા ચાડિયાનુ વ્યક્તિત્વ ઘણુ વિનક્ષુ છે માધુના મામી દિશામા લખાયેલા હાથ કશુક ઇચ્છે છે અને બદલામા આશીર્વાદ આપવાનો ડોળ કરે છે, પણ ચાડિયાના હાથ પાડોશમુખા છે, પરન્તુ પડખા સાચવવાના મોહથી જે મુક્ત છે આખ સામે જે છે તે પણ છે કે નહીં, તે વિશે પણ ચાડિયાની આખો નિગ્પેક્ષ છે

એ ખેતરની વચ્ચેવચ ભભો છે જે મામે છે તે પીડે છે, જે આ પડખે છે, તે પેના પડખે છે એવા પરમ જાને એની જિજ્ઞાસાને નિરપેક્ષ અને તટસ્થ કરી મમજાય છે હાથ માત્ર હાવના સૂચક છે, આખ માત્ર આખની મૂચક છે, હાથ વિશેના તમામ સદ્ભોથી ગ્હિત હાથ, આખ વિશેના તમામ સદ્ભોથી રહિત આખ એ માત્ર ચાડિયાની સિદ્ધિ છે સિકન્દગના હાથમા સાત્રાજ્ય હતુ પણ ઘરમા એના હાથ ખાલી હતા એવુ મેણુ ચાડિયાને કોઈ માગ શકે એમ નથી.

હુ મારા ધરે આવતી ટપાલના સરનામાનો સદ્ભર્ છુ, ધરના માણસો જે કઈ ઉધાગ બિલો લઈ આવે છે, તેમનો હુ મદ્ભર્ છુ—આવા જાતજાતના પરિગ્રહે માણસ જકડાયેલો છે, તેને બધ આખની સમાધિ પણ લભ્ય નથી, પરન્તુ ચાડિયો તો ખુલ્લી આખે સમાધિસ્થ હોય એવો જે લાગે । નેત્રપલ્લવી, નેત્રકટાક્ષ, અણસાર ઈશાગે, કાજળ-કાળી આખ—કજરારી આખ, બાકે નૈન, નેણુકટારી, અમિયલ આખ વિમ્હારિત આખ—કેટલા પરિગ્રહો—સદ્ભોથી આપણી આખો જકડાયવી

છે । એથી તો ધણીવાર માન પરિગ્રહો જ દેખાય છે આખ દેખાતો જ નથી । પણ ચાડિયાની આખ સામે જોતા એવા સર્વ પરિગ્રહોથી એની આખો વિમુક્ત દેખાય છે આખ એટલે રંગ આખ । આખ એટલે જુએ ને, જોવાનો મોહ, લોભ, પરિગ્રહ હોય તે આખ પગ ચાડિયાની આખોને કરશે પરિગ્રહ નથી, તમામ વિગેષણથી ગહિત હોય તો તે ચાડિયાની આખ દોંગણીની આખમા વિસ્મયનો ભાવ હોય છે, મૂર્તિની આખો પહુ ભક્તોને અને દહિયાની અપેક્ષાએ બેઠેના દુનરીને જોતી હોવાનો ભાવ ગમે છે પગ-ચાડિયાની આખ ભાવ ગહિત નહીં, પગ-અભાવગહિત છે । એટલે તો ખેતરના ઉજડ મૂનકાર આમે પણ સ્થિર છે ગેપ, વિષાદ, ગોઠ કરો જ ભાવ નથી-અભાવ એને ઉશકેરી શકતો નથી, ભાવ એને ગ્રેમ નકતો નથી

વાસ્તવવાદીઓ જમીન પર પગ ગાપવાનું ગૌરવ ડરે છે, જમીનથી અદ્ધર થયેના પગ એ ભયગ્રસ્ત સ્થિતિ છે એવું માને છે પરંતુ ચાડિયાના પગ પરના વાસ્તવવાદી છે-એ અદ્ધર હોવા છતા જમીન પર નથી એવું દાગનું જ નથી । માણસ એને ચમત્કાર માને પણ ચાડિયો માનનાતા પ્રયત્નમા ન અપડાવા જેટલો પગ વાસ્તવવાદી છે

અહીં જે ડહા ભાવગહિત લાગે 'તે' તે અભાવથી નનગ લાગે છે આ એક માયા જ છે । ચાડિયો માન અભાવગહિત છે એને ઉજડ મૂનકાર પ્રત્યે કરો અભાવ નથી એટલે ખેતર વીનું બન છે ત્યાર પણ એની આખોમા ઉત્ખરના ભાવ નથી હોતા અભાવગહિતના એ જ સચો સ ભાવ છે । ચાડિયાનો સ્વભાવ એનો પોતાનો છે કોઈના જીતગતી ડપડા પહેરવામા જેમ એને મકો નથી, તે કોઈક ભિખારીને એનો આનંદ અને કચાગેક ગર્વ પણ હોય છે એવો આનંદ ને ગર્વ પણ હોતો નથી ડપડા પહેર્યા છતા લાજ દોડ્યાના સતોષ એ પેતો નથી અને એ ડપડા કાઈ અંગે ઉઠાડુ કર તો પે લાજ ભય છે એવો લોભ એને નથી

જીતરેના ડપડા પહેરવાથી એક નનીન અને વિગેષ બ્યક્તિત્વ નિર્માણ

પામે છે એમ માત્ર ચાડિયો જ કહી શકે ! સાડી કે મટની સચિત્ર જાહેર ખખરમા દેખાતા મોડેલો વિશિષ્ટ લાગતા નથી પરંતુ ટ્રાઈ એન્ડ જ ફેશનના ખીયામા ઢળેના, એકરૂપ અને વિશેષ વ્યક્તિત્વવિહોણા લાગે છે ચાડિયા વિશે આપુ કહી શકાય નહીં—ચાડિયો વિશેષ વ્યક્તિત્વ છે 'મોડેલ' નથી ! તેમ, તે વ્યક્તિવિશેષ પણ નથી એની સ્થિતિપ્રાપ્તા એને ગીતાપુરૂષ સૂચવે છે, એનું તાત્પર્ય ધર્મીક પરિહિત છે ધર્મી માત્ર એના પરની લીલાતરીથી સજીવ લાગે એવું નથી, ધર્મીક પથી ય સજીવ લાગે ! પણ પક્ષીઓ એનાથી ભય પામે છે એથી ચાડિયો સજીવ હોવા વિશે શકા રહેતી નથી પક્ષીઓ ગળથી ભય પામતા નથી. મરેના ટોંગે ચાચ મારતો કાગડો કે મરેલા ઢોંગી નજીરમા જ દાણા પડ્યા હોય તો તે ચણના ચકતા એમની મૃત્યુ નિર્ભયતા મૂચવે છે

મને તો ચાડિયો, માત્ર ચાડિયો લાગે છે પણ કટલાક માણસોને એ માણસ જેવો લાગે છે ! પક્ષીઓનું અજ્ઞાન કેટલાક માણસોમા યે હોવાનું જ એ પૃથ્વી કલિત થાય છે આમ છતાં કહેવું જોઈએ કે લીલા ખેતરમાથી ચાડિયાને જોઈને—આ માણસ છે એવું સમજીને પક્ષી ઊડી જાય છે, પણ ખેતરમા ચોરી કરવા આવેના માણસોને ચાડિયો માણસ જેવો લાગતો હોવા છતાં—કદાચ એ માણસ જેવો લાગે છે માટે જ, ભય પામીને ભાગી જતા નથી !

અણુયુગમા માણસના લાવિની ઘણી ચિંતા થાય છે, પણ ચાડિયાની કશી ચિંતા થતી નથી, કારણ કે અણુની અમરથી ખેતરો લીના નહીં થાય તો યે એ સૂતા ઉજળડ સુતકારભર્યા ખેતરોમા આળે ઊભા છે એમ જ ઊભા હશે વર્ષો પછી અણુની અસર લુપ્ત થતા, ધરતી ફરી ફૂળદુપ થતા લીલા ખેતરોમા યે એમ જ ઊભા હશે ધરતી નવપરલલિત થયાનો ઉત્સવ ઉજવવા જોડતા ઘેલા યે નહીં થયા હોય

નિર્લજ્જ અપહરણની નિર્લજ્જ વધીલાત

— ડૉ. હસમુખ દોશી

મારી પુસ્તિકા 'ગમણવાત દેસાઈ એક ઉગ્રાકુ અને નિર્લજ્જ અપહરણ' સળધે 'અથ' માસિકના ૨૦૫ મા અંકમાં તેના તત્ત્વો શ્રી યગવત દોશીની નોંધ વાંચીને મને મહુ આશ્ચર્ય ન થયું મને લાગે છે કે એક એવી વ્યક્તિને મેં મારી પુસ્તિકા મોકલી હતી, જેની નિષ્ઠા મારે મને જગ પણ માન નહોતું મારા વિવેચનઅથ 'પરિગ્રેયા'માં શ્રી યગવતના વ્યક્તિત્વ અંગે મેં જે ઢાઈ નખતું છે એ પછી એની વ્યક્તિને મારી પુસ્તિકા મોકલવામાં ભ્રાન્તક મૂલ જ કરી ગણાય 'પરંતુ મને એમ હતું કે અમલના વહેવા માથે આ યગવત ધોડાડ તો જરૂર સુધાર્યા હશે, તેને બદલે તેમની 'ટાયણપોરી'માંથી તો એ જ જૂના વેગણ નીડળ્યા !

ઉક્ત નોંધમાં શ્રી યગવતે પરિગ્રેયા ટ્રસ્ટના અને અથ' પરિગ્રામના પોતાના જ ઢહી શકાય એવા સભ્ય અને હવે સાહિત્યની દુનિયામાં અદ્યક ઉદ્ઘાટિગી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેના ગા દીપક મહેતાની ઉદ્ઘાટરોને ડાવવાનો આખાદ પ્રયાસ કર્યો છે તેમણે ગણી ચતુરાષ્ટ્રપૂર્વક શ્રી દીપકની ઉદ્ઘાટરોનો પ્રશ્ન યાજુએ રાખી મારે 'અન નોંધ' મારે ગુરૂએ, મારા પ્રહારો અને મારી ભાષાને જ આગળ ડયા છે ! ગમણનાના મજનો મ મધેના માગ સ્વતંત્ર મૂલ્યાંકનોનું શ્રી દીપકે કરેલું અક્ષય અનુકરણ પણ ખૂબીપૂર્વક છોડી દીધું છે, અને જેમાં શ્રી દીપકના બચાવની થોડી ગણી પણ ઢહીએ મળી શકે એવા મ્વ ગમણનાના ડવન અને ઘડતર મ મધેના વખાણને આગળ કહ્યું છે ! મારા પ્રધાનોનું પોતાને પ્રાવતી રીતે અર્થવટન ડગી (તમે અધિકાર તેમને મૌતે ચોક્કસ હોઈ શકે) અને ઘણી યુક્તિપૂર્વક માગ વિવાનોને કેન્દ્રમથાને રાખી, તેમાં આ મામલાના જુદા અને ચાલાક પ્રકાર જેવા શ્રી દીપકના જ

પરિગ્રેયા, પૃ ૨૭૪

અવતરણનો હોશિયારીપૂર્વક ઉપયોગ કર્યો છે જોવા જેવું તો એ છે કે મારા જેવા “છાપેલ કાટલાના કાટે” નો પરિમલ પીને શ્રી દીપકે રમણલાલ દેસાઈ સખધે પોતાની પુસ્તિકા પ્રગટ કરી હોવા ‘ગતા શ્રી યશવતે શ્રી દીપકના અયોગ્ય વિધાનને ‘યોગ્ય’ કહીને ખિરદાવ્યું છે, અને શ્રી દીપકે પોતાની પુસ્તિકા લખવામા મારા મૂલ્યાકનો જ નહિ, પણ વાક્યખડોની ય અક્ષરશઃ કંગેલી નકતનો પ્રત્ન જિજ્ઞાસુઓ ઉપર છોડી દઇ પોતે નિર્લેપ બની જઈ તટસ્થ હોવાનો મક્કળ દલ કર્યો છે.

મારી ભાષામાં શ્રી યશવંતને શોભા ન દેખાય ત્યારે શ્રી દીપકે પ્રગટ કરેલ પોતાના નિર્માલ્ય અને પાગળા બચાવનામાની ભાષા સખધે શ્રી યશવંતને ભલે કાઇ કહેવાનું ન હોય, પણ માટે તો તેમા ગહેલી ગદકી બતાવવી જ નેઈએ : જેમકે શ્રી દીપકે મારા વિષે લખે છે એમને દુખે છે પેટમા અને તેઓ કૂટે છે માથું /ડો દોશીના બાત્રિશ અહીં ને નિરાવરણ સ્વરૂપે છતો કરી દે તેવું છે /ડો દોશી મણી જાણના હશે પણ ગણી જાણતા નથી /ઈત્યાદિ

આ ભાષા તો ખરેખર ગુજરાતી ગદ્યને પણ એક ડગલું આગળ લઈ જાય તેવી શોભારૂપદ શ્રી યશવંતને લાગી હશે !

અન્તમા શ્રી યશવંતે પોતાનું કાનૂન સખધેનું જ્ઞાન પણ શ્રી જી હી ખોસલાતો હવાલો આપીને પ્રદર્શિત કર્યું છે તે પ્રમાણે કોઈપણ લખાણને પુનર્મુદ્રિત કરવામા આવ્યું હોય તો જ કોપી-ગાઇડનો ભગ ગણાય ખરાખર છે ! શ્રી દીપકે થોડાક શાબ્દિક ફેરફારો સાથે મારા સખ્યાખધ વાક્યખડોનું આમાનીથી પુનર્મુદ્રણ જ કર્યું છે !

આમ શ્રી દીપકની ઉઘાડી ઉઘાતરીને વિવાદનું સ્વરૂપ આપી શ્રી યશવંત તેમના મિત્રને ઉગારવા મથ્યા છે પરંતુ સત્ય એટલું બળવાન હોય છે કે તેઓ ઉગરી શકે તેમ નથી. આ સખધે કેટલાક વિદ્વાનોના મને પત્રો મળ્યા છે. તેનો ઉપયોગ યથાસ્થાને થશે. અહીં તો ફક્ત એક જ બિના રજૂ કરું છું.

શ્રી અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભક્તને હું કદાપિ મળ્યો નથી તેમની અવસ્થા તબિયતને ધ્યાનમાં લઈ મેં તેમને મારી પુસ્તિકા મોકલેલી નહિ દુઃખિયાન લાગે છે કે પોતાની ચોરી પકડાયાથી રથવાયા ખની ગયેના શ્રી દીપકે પોતાના ખચાવનામાની એક નકલ શ્રી અનિરુદ્ધને મોકલી દેશે (મળવિત છે કે અન્ય માર્ગે પણ તે નકલ શ્રી અનિરુદ્ધને મળી હોય) એટલે સત્યવસ્તુથી માહિતગાર થવા માટે શ્રી અનિરુદ્ધ એ પછી એક મિત્ર દ્વારા મારી પુસ્તિકાની નકલ મંગાવી અને મેં તેમને એ મોકલી આપી. એ વાચીને શ્રી અનિરુદ્ધ મને લખ્યું

‘પત્રિકામાં આપે જે અવતરણો આપ્યા છે તે જોતા બહુ સ્વયં ખુબ છે. વાક્યોના વાક્યા એકસરખા આપ્યા આવે તે અકસ્માત ન હોય.’

આ એક એવા વિદ્વાનના શબ્દો છે, જે અત્યારે દુનિયાદારી પરત્વે લગભગ નિર્લેપ કે સ્થિતપ્રજ્ઞ જેવો ગણાય તેના શબ્દોમાં અત્યશોધનનો ભવ્ય ગુણુકાર છે

ગાજકોટ ૨૭-૩-૮૨

ઉત્કૃષ્ટ **K HARWARS**

ઇલેક્ટ્રિકલ

એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ

ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમ્સા ચોક, ખરવર રોડ

મુંબઈ (ભારત)

ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચો પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજરે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નઠારી છોકરી	૧૩-૦૦
બોજુ ચોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યગવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — ગજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો — સુરેશ ગાધી	
કિંગોરોના નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	
(દરેકના ૩ આઢી, સેટના ૩ ૧૫)	
તિતરબિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર : વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ઘરેબાહિરે (ચિંતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ધના ગોળાને ભેદવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
વજ્રમાતરીની નવલકથા	
ઊ ડા ફવા ને દ્વકાં દોરડાં	
મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા	
કાળરાત્રિની ધ્રુવતી ભૂતાવળ	
મૂલ્ય : માડાતેર રૂપિયા	
ભજવવાલાયક નાટકો	
નવા નવા નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — ગજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાધી	
રગલીલા — ચ થી મહેતા	
હસાહસના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ ૫ સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	
આયુર્વેદનાં પુસ્તકો	
લાલશક ઠાકર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
ગેગપુત્રિકાઓ સેટના ૩	૨૪-૦૦
ઘર ઘરનો વેદ	૧૩-૫૦
ઘર ઘરના ઔષધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
ચોગાસના અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા,

|

Hiralal Manchharam & Sons Ltd,

|

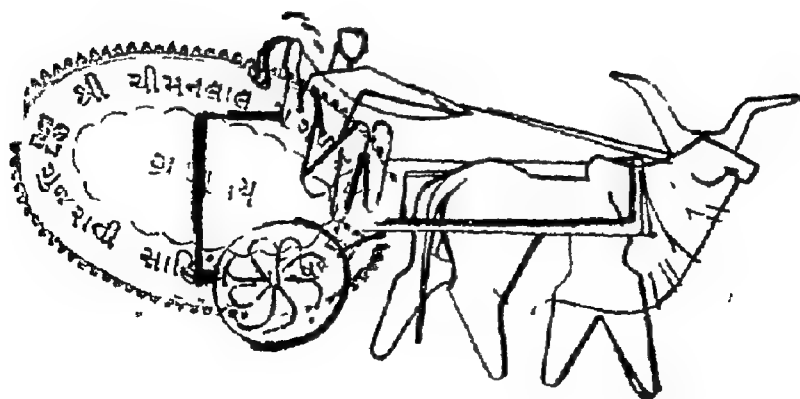
Hiralal Colony,

A K Road,

SURAT-395006

Tele No 24935 / 36 / 37 / 38

કેંકાવટી

ગ્રીત

વાત મારી ય નીકળી તો હશે,
મંબળી પાપણો દગી તો હશે,
મૌન પાત્રયુ હશે છતાં 'ધાયલ',
ગ્રીમ આખોમ મળવળી તો હશે,

ગઝલ

ગયા ટેરવી મુખ પ્રથમ તો વલોડી,
પછી આખ હાળી અને વાટ રેડી
ભલે મિત્ર કહેતા ફરે જાતી ઠોડી,
શક્યુ છે ભલા કોણુ 'મન્તા' ને ટોડી
લીધા જોતજોતામા આખોયે જડપી,
હવે કે વટાવી નશુ મવે ચોડી
હતી ખૂબ આળી અમારી ત્વચા પહુ,
કંઠી નાખી નીલર જગે ટોડી ટોડી
વિગેડી પ્રપગોતુ છે કેન્દ્ર આ તો,
કંઠી હોય ઓરછવ, કંઠી હોય લોડી
ખરેખર હશે હેડડી આ અમલની,
નથી જાતી વેઠી, નથી જાતી ચોડી
ગયુ તળિયે સ્ત્રોવર છતાં પાળે 'ધાયલ'
પડયુ છે હજુ એક લખાવી ટોડી
અમૃત 'પાયન'

કંકાવટી

મે
૧૯૮૧

સાહિત્યમર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૫ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮, આશ્રિત સભાસદ રૂ. ૧૫૦, વિદેશ પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેઝીન એજન્સીઓ અને બજારીતા અથવા વિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નામ પર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર ગતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધારણાની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-ટિપ્પણી ઉપર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ ગતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

તંત્રી-મુદ્રણ-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ મે ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન અમરેલી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

સમય સાથે

આપણી વિદ્યાપીઠોમાં, મરથ ઓમાં થતી નિમણૂકોમાં ઘણી વખત અગત્ય ગરૂપ ભાગ ભજવી જાય છે, પોતાનાથી વિરોધી મતવ્યો ધરાવનારાઓને નિમણૂકો ન આપવી, ખરતી ન આપવી અને એવી ઘણી બધી ગીત વેન્ટુરિત કરવામાં આવે છે વેગ લેવાના પ્રણા સુદ્ધમ આધનો, ગીતો માનવીએ ગોઠ્યા છે અને ધરતી પર હશે ત્યાં જીવી એ ગોઠવેલો પણ રહેશે અત્યાગ સુધી એમ માનતા હતા, જે આવી પરિસ્થિતિ પાંગત દેશે પૂરતી મર્યાદિત હતી પણ હમણાં 'વર્લ્ડ' નિર્મલગ ના વસત અકમા જી મી પ્રનો એક આગ લેવિસ પનો લેખ વાચીને ખૂબ આવાત અનુભવ્યો.

લેવિએ જીવન વિશેની કળવેલી ચોક્કસ વિચારમગ્ણીને સાહિત્યવિવેચન સાથે માટણી સાહિત્ય પ્રત્યેનો તેમનો અભિગમ મદદ અગે નીતિગદી હતો અને જીવે તેમને અને તેમની પત્નીને પ્રણ વેચુ પડયુ શ્રીમતી લેવિસ ઉત્તમ ગ્રિફ્થ અને તોધપ ન વિવેચક હોવા છતાં કમ્પ્લેક્ષ યુનિવર્સિટીમાં કાયમી નિમણૂક મળી ન હતી લેવિસ તો આતંગાણીય ખ્યાતિ ધરાવતા હોવા છતાં ત્યાંની યુનિવર્સિટીની પમદગી સમિતિમાં ન હતા તેમના એક પણ વિદ્યાર્થીની નિમણૂક કેમ્પ્લેક્ષ ઈંગલીશ કેલેજીમાં કરવામાં આવી નહતી જે તેમના વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રગમકો જાહેરમાં લેવિસની પ્રગ-સા કરતો એ બધાની કચકિદી જેખમમાં મુકાઈ જતી ટાઈમ્સ મિટિંગ મેન્ટામેન્ટમાં એક અવલોકનકાર કહ્યું હતું જે લેવિસ દપતીએ વિવેચનની સમ્પૂર્ણ જવાબદારી અદા કરવાને બદલે તેમને જે પ્રદાન સાહિત્ય ગમતું હતું, તેની પ્રગસા કરીને ખેચી ગયા હોત તો આમાનુ-કથુ ન બન્યું હોત. 'પણ લેવિસ જેવા અને કાઈ પણ પ્રામાણિક વિવેચક આવું કરે ખરા !

— 'ક'

પ્રતિતોને પ્રશ્ન

સહજન દ સ્વામીની જયન્તી ઉજવાઈ ગઈ ‘કુમાર’ના જીવન-ચરિત્રવેખક જેમને લખ્યપ્રતિષ્ઠ, મુકાર્તિત અને મુર્ધન જ કહે એવા સાહિત્યકારોએ એમા યશપ્રાપ્ત ભાગ લીધો. એ અગાડિ પણ, આ ઉત્સવ પહેલા પણ એ નિમિત્તે સાહિત્યકારો સપ્રદાયનિગ્રામા મળેલા અને ‘ઈશુના સુવિચારો’ની લીલી ચોપડી અમને ગુજરીમા લાગ્યા અભ્યાધારી એક દેરા ફાધરે ભેટ આપેલી એના સ્મરણે કહીએ તો ‘સુવિચાર’ પ્રગટ કરેલા.

આ ઉત્સવ પ્રસંગે પુસ્તકો પણ પ્રગટ થયાં. એક સારસ્વતે સતવાણીનો અગ્રેજીમા અનુવાદ પણ કરી આવ્યો. સત્સંગીઓ હવે આવડ દેશોમા યે રહે છે અને તેમની નજીકની ભાષા અગ્રેજી છે, તેમને માટે એ એક ‘ફીક સગવડ’ હશે.

ગુજરાતી સાહિત્યકારોએ આ ઉત્સવમા ભાગ લીધો, ખોલ્યા પણ ખગા, ત્યારે કાષ્ટક સદ્ગત ડિજોગલાલ ધનશ્યામ મશરવાળાનો ઉલ્લેખ કર્યો કે કેમ ? એ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરે એવું કશું જાણવા મળ્યું નહીં, એ જ આ ને ધનુ ઉપાદાન કારણ છે.

‘કુમારે’ જીવનચરિત્રોની એક પેટર્ન, એક રૂઢિ લગભગ પાડી છે લેખક જુદા હોય છતાં આ પ્રથિતચળ પત્રમા ચરિત્રનાયક માટે સમાન વિશેષણો પ્રયોજાયેલા જોઈને આ લખનારને તો ઘણું વિચિત્ર લાગે વાલ્યદ હિરાયદ અને સગ પુરુષોત્તમદાસ વચ્ચે અમુક સામ્ય હોઈ શકે, પણ કોઈ ખીજ ક્ષેત્રની વિભૂતિ માટે વિશેષણો યોજવા જ હોય તો ભારે શોધ’ કરવી પડે.

સદ્ગત ડિજોગલાલ ધનશ્યામ મશરવાળા આમ તો ગાંધીવિચારના ચિતક અને મીમાસક હતા જ આમ છતાં એ પેઢીમા જે અદ્ભુત નિષ્ઠા હતી, કોયનું રાજિદ્દ રટણ નહોં પણ તમામ કાર્યોમા સૂતરપે

પરોવાયેલી અતૂટ ભાવના હતી તેની પ્રેરણાએ એ ચતકે ઇન્દ્રનાથ
 સુખદ ઉદ્દેશગુરુ જીવનચરિત્ર લખ્યા અને જૂન ન થતી હોય તો
 'પ્રસ્થાન' દ્વારા પ્રગટ થયા હતા 'ઈમુ સ્મિત' જીવનચરિત્ર લેા આ
 નાનકડી ચોપડી ઇન્દ્રનાથ તાટસ્પ્યસભર હતા હવે માર્ગભ્રમ
 પગિય કુનાવનારી છે. એનો આમુખ તો પડિત સાક્ષરોનો આડમ્બર
 બાદ કરીએ તો મોઢાં મામે મુખર થયાના સ્વસ્થ પડિતે
 તમેયો જાણો કિંગોરલાતભાઈએ એવું જ સ્વામી મહાજન
 ચરિત્ર લખ્યું હતું, એવું આયોજન પણ એ સપ્રમાણ,
 એના આધ્યાત્મિક અભિજન અને એના પ્રણેતાનો સુધક, સ્વસ્થ, પ્રમા
 ણિક અને ઉત્ક્રિયા અહોભાવથી પર એવો માર્ગભ્રમ પગિય આપે
 એવું થયેલું છે એમા આપેના કોઈ કોઈ પ્રસંગ મ્હાલ પ્રાથમિક
 ધોરણની પાઠમાળામા મુકી રહ્યા એવા પણ છે કિંગોરલાતભાઈને
 સ્વામીનારાયણ ધર્મ વાગસામા મળેયો એટલી એક વિગતને બાદ કરી
 તો પણ એ સાચા અર્થમા 'ચત્સગી' હતા જીવનગોધન' હોય કે
 મમૂળી ક્રાન્તિ' હોય, સત્ય ગોધન અને મત્સ્ય એમનો જીવનયોગ હતો.

યુગગતીમા લખાયેના સગ્ગ જીવનચરિત્રોનો દનિદાસ કાઈ
 અધ્યાપક, જીવનમા એની ઉપયોગિતા' જાણો તો લખ્યે જ પાશુ
 એની આખે ખીખાઢાળ અને ખમીર ચઢાવેલા 'કુમાર'માના જીવન-
 ચરિત્રો ચઢે, પણ કિંગોરલાત મગરવાળાનું નામ યાદ નહીં આવે
 તો કામ જોવાની તો સૂઝ જ કેમ પડે? આ નિચાળ જે પ્રયત્નશીલ
 પ્રકૃતિતંત મારગવતો સારપ્રદાયિત્ર મેળામા જોનવા ધમી થયા અને એમને
 કિંગોરલાતભાઈ કે એમનું કામ યાદ ન આતું કે આ ઉત્સવ પ્રસંગે
 મહાજનદ સ્વામી ના હવે અગ્રાધ્ય જીવનચરિત્રની ખીજ આવૃત્તિ
 પ્રગટ કરવાનું સૂચન કરવાનું થે સૂઝ્યું નહીં !

ગાંધીજી સાહિત્યકાર ખગ ?' એવું પૂછનારા માક્ષરોના પ્રદેશમા
 કિંગોરલાતભાઈની અણતરી સાહિત્યકાર તરીકે યાદ પણ એ ચિતક

અનાયાસ સદગ્ર પ્રેરણા અને કડવા નેવા કામ લેખ 'વિદાય વેળાએ' માનવી ખડિયેગે' (કાઠાસાહેબ સાથે) કહેલા અનુવદનો કાઠકે નિષ્ઠાપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે ખરો? એમણે પ્રયોજેલી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો છે ખરો? 'ધૂમકેતુ'એ જિજ્ઞાસના માખણમાં પોતાની છાસ રેડી છે તેની માથે કિંગોરલાવલાઈના અનુવાદનો સમતોલ અભ્યાસ કર્યો છે? પ્રોફેસરિયા વિવેચનમાં તો એવું દેખાતું નથી પ્રભાષ માથી હિન્દીમાં થોડીક વાર્તા ઊતરે છે, એ હિન્દી પરથી ગુજરાતી થાય છે અને અકાદમી તે પ્રગટ કરે છે અને તેના સરસ અવલોકન પણ લખાય છે પણ કિશોરલાલ મશ વાળાએ ચિંતન સિવાયના ક્ષેત્રમાં એમણે તો સાહિત્ય લેખે નહીં, પણ જીવન પ્રીત્યથે કરેલું ખીનું કામ તપાસવાની અને એને ન્યાય આપવાની ઈચ્છા થાય છે ખરી? ગાંધીયુગના સાહિત્યકારોને તો આ પ્રશ્ન અવશ્ય પૂછી શકાય

—અ.

ભૂલ સુધાર

ગત માર્ચના અંકમાં પ્રગટ થયેલ એકાદ પાવીસ જીવન અને કવન' લેખમાં પૃ. ૩૭ પર પ્રગટ અક્ષેપી 'સવારો પમાર થાય છે' કવિતામાં સાતમી પંક્તિ (નહીં વેદના ન આવેશ, ન પડગાયો) તથા અગિયારમી અને બારમી પંક્તિ 'તારામાં આકાશ તળે આપણે જાગ્યા ને ચિંત્યા, જે હજી ય આપણો અદર છે' એમ સુધારીને વાચવી.

અનામત સમસ્યા અને ઉકેલ નાનુભાઈ નાયક, મુ દોઢ રૂપિયો, પ્ર સાહિત્ય સત્રમ ગોપીપગ, મુદ્રત-૧.

સાહિત્યસ્વરૂપો પર કાવ્યતત્ત્વનું આક્રમણ

ચન્દ્રકાન્ત દોષીવાળા

દર્પણ એડેડેમી અમદાવાદથી ૧૯૫૯ થી ૧૯૭૯ સુધી છેલ્લા ત્રીસ વર્ષના સમવાયેલા નાટકો અંગે એક મુખપત્ર પ્રકાશિત થયું છે તેમાં દેટલાક નાટ્યકારોએ પોતાના નાટકો અંગે કેફિયત રજૂ કરી છે, શ્રી આદિત્ય મન્સૂરી પોતાના નાટક ‘જે નથી તે’ અંગે લખે છે “પ્રાગ સમા માત્ર કવિતા / ત્યાગ પછી થોડાક દૃશ્યો / શબ્દો, સ્થળ, ઝાગ, વિસ્તાર / અને કૃત્ય નામા પ્રવાસ” વળી શ્રીકાન્ત શાહ જણાવે છે “હું અનરો લેખક છું હું વારતવને અવાસ્તવ દ્વારા સામુદાય કંવા ચાહું છું,” આ જ રીતે બાલશંકર ‘મરી જવાની મજા’ ના ઉપગ્રહે કબૂદયુ છે કે ખૂણે ખાતરે અહીં તહીં બધે કશુંક ચમકી ગયું છે હું મારી આખોથી અને કાનથી એને ઊંચકવા માણું છું, તો શ્રી મહેશ દવેએ, ‘મને દૃશ્યો દેખાય છે’ નાટ્યસંગ્રહમાં ‘દૃશ્ય શ્રાવ્યતાની ઉચ્ચાવચતા સિદ્ધ’ કંવાની નેમ ગળી છે આધુનિક ગુજરાતી નાટ્યકારોની આ કેફિયતો ખગ્ધી જોઈ શકાશે

કે ગુજરાતી નાટક અને કવિતા ખૂબ લગભગ આવી પહોંચ્યા છે, અને એવું જ નવનડથા અને ટૂંકી વાર્તાની વ્યાપકતા પણ બનવા પામ્યું છે કવિતાના આધુનિક સ્વરૂપે સાદિત્યના અન્ય સ્વરૂપોના નિર્માણમાં એક નમૂનો (model) પૂરો પાડ્યો છે

આમ તો ગુજરાતી કવિતા મધ્યકાળથી સાહસના લેખનો કરતી આવેલી પહેલા ધર્મના સાહસ, પછી સુધારા અને સ્વકૃતિના સાહસ, પછી ગાંધીભાવના અને પ્રગતિવાદના સાહસ - આ બધા સાહસના લેખનો જેવી કવિતાને પોતાને કોઈ ભાગે જ સાહસ કરવાનું હતું, એને તો અન્ય સાહસોના લગભગ નિષ્ક્રિય વાહક બનીને રહેવાનું હતું શરૂમાં, પ્રહમાદ પાગેખ, રાજેન્દ્ર નિગજન આદિ કવિઓએ કવિતાને વાહક બનતી અટકાવવાનો પુરુષાર્થ આરંભ્યો અને અતે ૧૯૬૦ થી ગુજરાતી કવિતાએ સાહસના લેખનો છોડી પહેલી વાર લેખનોના સાહસનો પથ ગાળ્યો બાહ્ય વળગણો (external attachments) છોડી કવિતા સંપૂર્ણ સ્વાયત્તતા તરફ, આત્મનિર્ભરતા તરફ સ્વનિર્દેશતા તરફ વળી, ટૂંકમાં શુદ્ધતા તરફ વળી. આધુનિક કવિતાના આ પુરસ્કર્તા કવિઓમાંના ઘણા બધાને ટૂંકી વાર્તા નવનડથા અને નાટ્યલેખન તરફ વળ્યા ત્યારે અન્ય સ્વરૂપોને પણ ખોટું થા ખરું, આક્રમક રીતે કાબ્યપરિમાણ મળે એ સ્વાભાવિક હતું.

ટૂંકી વાર્તા અને નવનડથા ક્ષેત્રે જે સૌથી મહત્વની ઘટના વટી તે એ કે 'કથા' કેન્દ્રમાંથી ખમી ગઇ અને શુદ્ધ કવિતાની જેમ, કૃતિનું સાર્વભૌમિક કાર્ય (Global functioning) પ્રધાનવર્તી બન્યું કૃતિને સંયોજિત ગણતર કોઈ કેન્દ્રસ્થ પાત્ર ન રહ્યું, તર્કબદ્ધ આનુક્રમિક ક્રિયાઓ ન રહી, કૃતિનો રૈખિક અને કાનાનુવર્તી વિકાસ ન રહ્યો, કેવળ નૈતિક કે અનુકરણાત્મક વાસ્તવનું પ્રતિનિધાન ન રહ્યું વર્ષો પહેલા, કેન્દ્ર વાર્તાકાર કલોબેગ પહેલો હતો, જેને સંપૂર્ણપણે

અને ગભીરપણે નવલકથાના નિમ્ન ગણાતા સ્વરૂપનો, એના પોતીકા ચુસ્ત નિયમો સહિતની કલા તરીકે સ્વીકાર કરેલો, અને નવલકથાને શુદ્ધિકૃત (Purified) ભાષા તરફ ખેંચી પહેલી વાર સ્વરૂપગત પ્રયોગોડે ભેડી હતી, એની શુદ્ધ કલાના સ્વરૂપની નિસ્ખિન્ન શુદ્ધગતી કવિ મજાકે એ વાર્તાસ્વરૂપને સ્પર્શને છેલ્લા એ દાયકામાં જોઈ કરી છે આની પહેલા નવલકથા કે ટૂંકી વાર્તાને ક્ષેત્રે સૌન્દર્યનિષ્ઠ ઉપપત્તિ (aesthetic rationale)નો પ્રશ્ન જોડો જ થયો નહોતો પ્રવિધિગત વતર પ્રક્રિયાઓ જન્મેલી તો પ્રામગિક રીતે કે અકરમાતે આધુનિક કવિવાર્તામજાકાએ આજ ડાગણે અત્યાર સુધી ચાલી આવેલી તર્કનિષ્ઠ યથાર્થતાની મામે આતંગવિશ્વમાં પડેલી સ્વપ્નપ્રચૂર અને પ્રતીકકંપન પ્રચૂ-સાહચર્યમૂલક મૂર્ત પ્રત્યુત્પત્તિની અમાનત રહી ભાષાનું નમન્ય સામ્રાજ્ય (Probleme this of language) નીખળવ્યું ગદ્યશ્યામ સર્મા એના સ્વપ્નતીર્થમાં આલેખે છે

એક વિશાળ ડાળ દન અગ્નિયા ઝાડમાંથી ખૂંટી લખડી પડી ને મારી માએ તે દિવસે શણગાર સજી પહેરી હતી એ રાત્રી લોહી જેવી સાડીના ગંગુ ઢપકુ ડાળાને વીટેલું હતું અને ડપડાના છેડે બાંધેલી લાખી લાખી મીઠી તીક્ષ્ણ ખડગ લટકતી હતી લવાની માતાએ ગિવાજી મહાગજને આને મળતી વાકી તલવાર ભેટ આપી હશે ખડગની અણીમાંથી ચીકણું ગાત્રુ પ્રવાહી ટપક ટપકે વધી નહું હતું જગાધારીની જેમ તલવારમાંથી લોહી ઝમતું હતું અને નીચેના પાદડા પર ટપ ટપ ભેડાગમચા અવાજ કરતું ખેડેલા માણસની જિયાર્થવાળા જિયા ચિત્તિગ પગ પાણુ વાનુના કોસે કવચિત પડતું હતું

એક બાળુ કથાનો અંત આ-યો, પરંતુ ચમ્પોના દુસ્તરપ્રદેશી જીધ ડગા માણ્યા અને કૃતિ ગ્યાવી ચાલુ ગહા 'કૃતિના વિવિધ ઘટકોની સમ્યક્તા નેનાર થાય, કૃતિએ કૃતિએ વૈયક્તિક ગાટ જીતે એ ખાસ જોવાય, એ સમ્યક્તા પાછળ આચિક કે વિસવાદી ભૂમિકાઓ તમજ દષ્ટિકોણોનું

બહુલીકરણ વીઝાતુ રખાય અને એમ શુદ્ધ સર્જનની નજીક વાર્તા-
સ્વરૂપોને લઈ જવાય. એના જવલત ઉદાહરણો પ્રબોધ પરીખ અને
કિશોર ભદ્રવ જેવાની વાર્તાઓમા જડશે

‘પેના બે ઓળાઓ, ગરફના તોફાનમા સપડાયા હશે । ને ‘ગ્રેયર’
સરકે એમ આકાશમા ધૂમસે વળીને દોડયે જતા ઘોડેસવારોના
ભાનાના ફળા ચમકયા કરે શાપની અવધિ પૂરી થતા, પાપાણ સજીવન
થાય એની ઊલટી દશા ભોગવતુ, એક આખવાળુ ગાત્ર એના બીજા
સવળા અવયવોથી, આસપાસની બર્ફીલી સૃષ્ટિથી, બધા સદર્ભો ખોલ
બેમે એ ગાત્રને ચારેકાગથી બાણે વીધી નાખવા, ધણાખરાની નજર
એના પર મડાઈ રહે પાણી સાથે ગેલ ડગતા પક્ષીની પાખોની જેમ
અવયવો ફફડતા રહે ”
(સૂર્યોદય’ કિશોર ભ વ)

“ નાયલોનના બ્રશથી સવાર સાફ થતી ગેલ છે આ વિમાન છે,
ગતના કરડી ભય છે તે ચાચક છે, સફાઈદાર રહેણીકાણી છે પછી
યુ ગેલ ગોળ આ ગોળાની બહાર । સતરાની છાત । નહિ પણ પછા
આગ હશે ગોળા. બળી ભય છ બધા ખેત ખતમ થાય છે પછો
આગળીઓના નામેનિગાન મટી ભય છે અવાજ થાય છે માણસ
થાય છે માણસો ઓળખીતા બળતા કાગળનો અવાજ છે ”

(વ સિવાય પ્રબોધ પરીખ)

જોઈ ગકારો કે પ્રાયમિત્ત અર્થમુક્તક અને નર્વા વાસ્તવમુક્તક ગદ્યનુ
કાઈ ચકચકિત પ્રક શકેન્દ્ર અહી નથી, પરંતુ વિગ્તગેલી ગૂચ્છ અને
સદ્વિધ આભા છે, જે વિવેચનના વિલેપણ મટે લગભગ અવિભેદ
રહેવા માગે છે આધુનિક વાર્તાસર્જક ગદ્યમા અર્થનો જ ઉપયોગ કરીને
ગદી જનો નથી, પરંતુ કવિસર્જકની જેમ, શબ્દની બીજા અનેક
સપત્તિઓને પણ ખપે લગાડવા મથે છે મધુરાયની ‘હાર્મોનિકા’ઓ
એની જ કાઈ ગદ્યવિશેષની અપેક્ષામાથી જન્મેલી સર્જનલીલાઓ છે

‘ફ્રીજા અધકારમા ધગતી બપોર બપોર ડાલે છે દૂનના
 મકાનેમા વામણના અવાજો ખણુ ખણુ ડાલે છે મેશ ચોપડીને
 મશીનો ધડધડ ડાલે છે પૃથ્વીની પૂરા ડગમગ ડાલે છે ભૂખરા કળ્લતગતી
 પાખ સડમડાટ ફડફડ ડાલે છે એક માણ્ય હાથમા જાણુડી કાગળ
 લખને-વડવાછ થરથર ડાલે છે ખાખી ગતકોની ચાચ સરમર ડાલે છે
 બળીના ડિગેમાથી નગ્ન પ્રકાગતી રેખાઓ હોડીના ડાનતા
 હચેસાથી કપાતા પાણીના પ્રતિબિંબોની જેમ પળપળ ડાલે
 છે વરસાદ મિનારાની ટોચ ઉપર પુરપાટ બનીને ડાલે છે”
 આ અને આવા નમૂનાઓમા વાનસ્વરૂપ કવિતાના ભિન્નગતી એકદમ
 નજીક આતી પહોંચેલું અનુભવાય છે કવિતાના આવા આક્રમણને
 કાગણે નિષ્પ્રાણ અને નિષ્ક્રિય કેવળ ગ્રહણમૂલક બની ગયેલી ગદ્યની
 ખરડ સપાટીને એક નવા પ્રકારની સઘોદ્યત અવેદનશીલના જરૂર મળે
 છે, પરંતુ બહુધા વાસ્તવાશ્રિત અને કથાશ્રિત સ્વરૂપોની વૈયક્તિકતા,
 ગુદ્ધ કવિતાની દિશામા આગળ વધી કેટલે અરો ટકી શકો એ એક
 સવાલ છે આતંગ્રાહીય તખ્તે છેલ્લો દોઢ અદીવું આશ્ચર્ય એ છે કે
 કવિતા સંગીત યા ચિત્રકલા બનવા મથે છે, સંગીત, ચિત્રકલા શિલ્પ
 કવિતા બનવા ઉત્સુક છે અને અન્ન સંપ્દનિષ્ઠ સાહિત્યસ્વરૂપે કવિતા
 બનવા મથે છે કલાસ્વરૂપની વૈયક્તિકતા અને એ વૈયક્તિકતા બહારના
 કોઈ લક્ષ્ય પરની, વૈયક્તિકતાલોપ સુધીના જોખમ માથેની કલા
 સ્વરૂપની દોડ, એ બે વચ્ચેના તણાવ પર કયાક કલાસ્વરૂપનું ચ્વાગસ્ય
 હશે શું ?

(આકાશવાણીના સૌજન્યથી)

તરુરાગ-પાલ્લીનો પીપળો / જયન્ત પાઠક

પાલ્લી ગામને આપે એક પીપળો જિભો છે ફરતે ચોતરો છે, પામે જ એક ફેવો છે, ગામ આપ્યું આ ફવાનું પ.ણી ભરે છે ચોતરે બેઠા બેઠા નવરા જુવાનો જુવાન પનિહારીઓની આવજ્ઞ, એમના ચક્રચક્રતા બેઠા ને મલકતા મૂઢા નિહાળે છે તો મોટરાઓ બેઠા બેઠા હુકો ગગડાવે છે કે પછી ઢોન-ઢાપરને નાથના પાધવાના દોગડા વણે છે આવું દશ્ય આપણા કોઈ પણ ગામ માટે વિગ્ધ ગણાય એવું તથી જ, પણ એની સાથે સ કળાયેલી એક માણસની જીવન કહાણીને લીધે આ દન્ય અને ખાસ તો એ પીપળાનું ઝાડ જાણીતું ને સ્મરણમા ગઈ જાય એવું બન્યું છે, ધટના ક્યારે ઘટી હશે તે તો કોણ જાણે, પણ દાદાએ એમની યાદપોથીના પાના ફેરવતા અનેક વાર કહી છે, અંતે પ્રત્યક્ષ કરી આપી છે, ને એટલે પીપળા સાથે રામપ્રકાશ અને ભકતા-ણીની મૂર્તિઓ પણ સ્મૃતિમા અકળધ સચવાઈ રહી છે

ગમપ્રકાશ હિન્દુ ભગવતના દોઢ કાલસુ, પાઠની ગામમાં આવીને
 વચ્ચા છે, હવા ને કમ તે નો કાઈ બાબતુ નથી ગામને આપે નળિયેની
 ધરમાં એ નહે કે એમની ભાષી માથે લાણીને ગામવોદા 'ભડતાણી'
 કહે છે, એમન નામ તો કાઈ ખબતુ નથી ગમપ્રકાશ બેડી દડીના
 ગોર નાનવાળા પ્રમાણશાળી પુરુષ છે, માથે પટકો નાથે છે ને ગાદી દાદી
 મૂગામે કે એમની બોની દિન્દી ગુજરાતી કહેવાય. ભડતાણી તો લાગ્યે
 જ બોન કે ગામની જીઓના સપડમાં આવે એટલે એમની બોની
 એમના પ્રદગની નહી છે તેઓ બોને છે ત્યારે અમને છોડગને ભાગ્યે
 જ ડ્યુ મમજર્ન કે ગમપ્રકાશ મકતાણીના દિવર, બાન બ્રમચારી ને
 ભડતાણી ત્રિવ્રત મન, આ મે જશુનો ત્રિચિત્ર સસાર-આ
 પાગડાપગડેગમાં અંકવાગ નાનિયી વચ્ચો જમ છે વાદ છે ત્યાં જુની
 ગમપ્રકાશ ગમમાં જ દુડન ગળી મે દોનેટો વેપાર કરે કે સાબુ
 તંગેકે આસપામના ગામોમાં એમની આમડુ ઘણી સારી એટલે વાગપગે
 દાનદાણ પચુ મળે મરજામ (જેમ આ ને અમનકંટુના પીતા
 ગમપ્રકાશને જોઈને ડ્યુ સસારીઓન થતુ 'ગમપ્રકાશ બાવો કેવો
 નુખો છે। છંદશુ ના'નાતુ કે નિચાવવાતુ। બાવો જોઈયો બગલસા હાથ।'
 ભાષીને પાળનાર-પોષનાર આ ગાવા જેવા ગમપ્રકાશ આ વસ્તીમાં જેવા
 વિચિત્ર તેના હિપેક્ષિન પણ ખગ લોકો પગે લાગે, માન જળાવે,
 અહોભાવથી જુઓ, પાગુ એમની બહુ પાને ન જાય, એમનાથી અમડાઈ
 નહે વર્ષોથી ન્યાત-જન ને ધરગામ દેશથી વિખૂટા પડેના આ ડોઆએ યુ
 યુ નહિ વેડ્યુ હોય। એમના મુખની આ ડરચનીઓવાળી કિતાબના
 પાનામાં કેવી કેની દહાણીઓ લખાયેલી હશે।

ગમપ્રકાશ માગ દાદાના મિત્ર બેને આડુ બને એટલે દાદાની
 પાદનોમાં બેડક બેડક એમને ઘેર પણ ખરી પાદની અમારા યજ્ઞમાનેતુ
 ગામ, એટલે દાદાને રોજ આ ગામનો કેગ માગવાનો ખગે, યજ્ઞમાનોથી
 પરવારીને દાદા ગામના બે કળિયા મૂની છેવાડે આવેના ગમપ્રકાશને

ખોરડે જ્ય કોઈવાગ અમે પણ માથે હોઈએ અધારા ઘોર
 ધરમા દિવસે બળતા કોડિયાના અજગાળામા અમને ખજૂરની બેચાર પેશી
 આપણા મોટા મોટા માતનાળાને દાતણ જેવા કુશ-કાળા દાહવાળા
 લડતાણીની મૂર્તિ આજે ય નજર સામે તરે છે દાદા અને રામપ્રકાશ
 જાતમાતની વાતો કરે માધ્યમની કોઈ મુશ્કેલી નહીં, ભાષાના વિસવાસ
 બંનેના હૃદયસવાદને લીધે સમજવામા નડતર ન બને. રામપ્રકાશ
 થાણુમા દાણોને ત્યા અછીણુ બેવા આવે ત્યાગ અમારે ઘેર આવે
 બહાર પાટ ઉપર ખેસે ને દાદા સાથે ગામગપાટા મરી ત્યા સાથે
 અછીણુની કાકરી લઈ મોડેથી લાકડી ઠોકતા ઝડપી ચાલે પાલની ગમી
 ભપડે

કહે છે કે આ રામપ્રકાશ હનુમાળના પગ્મ લખ્ત છે ધાર્મિક
 પ્રયત્નોની ઉજવણી વખતે કે સપગ્મા દિવસોએ નેઓ શરીરે માન
 ચુસ્ત વાલ લગોટ પહેરી મોટા શબ કૂકતા ગામને પાદર વિચર
 એમનુ ગંગર કપે ને એમનુ સુખ વાનવૂમ, ખીન્ નાગે એનુ ખની
 જ્ય એ મનયાગિરિ મહાગજ કી જે એમ બોલે તે ઉપરથી દાદા
 અને ખીજા લોકોને એવો વહેમ છે કે એ નામનો કોઈ બ્રહ્મગણ્ય
 રામપ્રકાશે સાધ્યો છે ને એ એમની સેરમા આવે જે, વાત તો એની
 પણ સાબળી છે કે અવા પરચાના પ્રયગે રામપ્રકાશ ઠેકડો મારીને
 પીપળાના ઝાડ ઉપર ચઢી જાય છે ને એની ડાળે બીધે માથે નટકે '૭
 એમની આવી વિચિત્ર ઢગણીને લીધે પણ ગામવોકો એમનાથી અળગા
 રહે છે કહે છે

ધરની સામે, ગામમાથી નીડળતા ચીત્તાની ધાગે ભીભેયો આ પીપળા
 પણ રામપ્રકાશે જ રોપેલો ને ઉછેરયો કહેવાય છે પાગળથી એમને
 ધૂત ચડી ને પીપળાને પવિત્ર બ્રાહ્મણ ગણવા સાથે એને પુત્ર પણ
 ગણવા લાગ્યા પોને લડારો કર ત્યારે ગામને અને ગોઠ તથા થાણુના
 બ્રાહ્મણોને ને અમનદારોને પણ જમાડે આવા એક પ્રસંગે એમણે

બ્રાહ્મણો આગળ પોતની ઈન્દ્ર પ્રગટ કરી પીપળાને જનોઈ દેવાની
 ગોઠના શાણા બ્રાહ્મણોએ શાસ્ત્રીનો આધાર ગોધી કાઢ્યો ન શાસ્ત્રવિધિ
 પણ પીપળાને જનો પાકા ચોતરો થયો ને બ્રાહ્મણના દીકરાનો ઉપનયન
 ન સ્કાર થાય એવો પીપળાનો રૂપો બડવો દોડવાનો પ્રમગ પણ કુતેહ
 પૂર્વક બ્રાહ્મણોએ ઉકેલ્યો ગમપ્રકાશને જ એમણે લગોટ ધારણ કરાવીને
 ખભે દડ મૂકીને નેડાવ્યા એ બાલબ્રાહ્મણી બગને આ પ્રસંગે
 કોઈ મત્વ એમના આવ્યું હોય એમ તેઓ કપતા તો હતા જ ન વળી
 બડવા તરફ દોડવાનું આવ્યું નેડવાને બદલે એ ઉગાડું ગ્રી શરીર
 મોટા ઠેકડા જ મારતું હતું સાક્ષાત્ હનુમાનજી જેવો રેખાવ ને
 એવો જોરમો ભયભીત નજરે ભેળેવો તે આવે ય પ્રત્યક્ષ
 થાય છે મો આ પ્રમગે કોઈ દેવી શક્તિની હાજરીનો અનુભવ
 થતા વિસ્મય અને કૃતકૃત્યતાનો ભાવ અનુભવવા લાગ્યા પીપળો જનો
 પવિત પછી વધાર પવિત્ર મનાવા લાગ્યા ગામલોકો એની ડાખળી ય લાગે
 નહિ ને ચોતરને રોજ વાળી ઝૂડી માફ સુથરા ગણે માસમાટી કે દારૂ
 નાડી ત્યા આગળ આવ્ય નહિ, અગ એની ગોખરી વાતપણુ ત્યા ન થાય
 એની આશુ આપોઆપ પ્રવર્તવા લાગી

ગમપ્રકાશને હવે એક બીજો તરંગ આવ્યો દીકરાને એટલે કે
 આ પીપળાને પગલાવવાનો પાસેના કૂવામાં ગગાજી પ્રગટ થયા છે
 એની વાર્તા તો આ અગાઉ ગમપ્રકાશને બ્રાહ્મણોએ વહેતી કરી લીધી
 હતી ને ગામલોકોએ માની પણ લીધી હતી ગમપ્રકાશ નાણા વાપરે,
 ભડારો કરે, બધા વટવહેવાર કરે તો બ્રાહ્મણને મો વાધો હોય એમન
 તો બે પૈસા મળવાના જ હોય ને ! તગની વાતને બ્રાહ્મણોએ વધારી
 લીધી એટલું જ નહીં પીપળાના લગ્ન ગગાજી સાથે કરવાની
 વાતને શાસ્ત્રમાન્ય રૂગવી લગ્નવિધિ પાર પાડવાનું બીકું ઝડપ્યું
 પીપળો ને કૂવો પાસે પાસે એટલે બન્નેને લગ્નમાં મલગ્ન કરવામાં
 ખાસ મુશ્કેલી નહોતી સૂતરનો દારો પીપળાને વીંટ્યો ને કૂવામાં

એક છેડા ઉતાર્યો-ગગાણને લગ્નતત્ત્વથી બાધવા છેડા-ગાદણા લદને બ્રાહ્મણો કેના કર્યા રામપ્રકાશ વગ્ના બાપ અને કન્યાના મસગ તરંદિ મળ્લનો ડોટ અને સાદો પહેરી રહ્યા ને મોડી ગતે મહાભેજ પણુ યોગ્યતા નગ્નવિધિના આખા કાયક્રમ દગ્મિયાન રામપ્રકાશ શરીરે કપતા ને મુખ ઉપર ધન્યતાનો લાવ પ્રકાશતા દોઈ અમાનુષી સત્ત નેવા લાગતા હતા યાદ છે ત્યા સુધી બ્રાહ્મણો ને બીજાઓ પણુ આ પ્રસંગને રમજનો પ્રસંગ ગણીને આકુ ન્તેઈ મૂઝા હમી નેના હતા ત્યારે આ 'બાવો' જાણે સમારમા રહી ગયેની દોઈ વામનાનો મોક્ષ થતો અનુભવીને ગભીર આનંદ માણી રહ્યો હતો દોષએ કહેલુ ય ખરુ, 'ભઈ નદીના મૂળ ને ઋષિના દૂળ કોણુ જોવા ગયુ છે ? બાવાને સસારના ઓરતા અધુગ રહી ગયા હોય ને આમ પૂગ કરના હોય તો કાન ખગર ?'

પાત્રીને પાદર એ પીપળો આળે ય ઊભો છે ગામની પચરઉ વસ્તીમા એકનો એક બ્રાહ્મણ, ગગાણને બરેલો ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ । એતગ ઉપર ખેડેલી જીવાન પેઢીને એના પાન સતત કશુક ખેનતા સભળાય છે વક્ષની ભાષા અમળતી હો । તો કદાચ એમને ગમપ્રકાશ ભખાણી ને પેલા પ્રસંગોની કથાથી રોમાય થાન અત્યારે તો રાતઅહુર ત્યાથી પસાર થનાર દોષ ગાડાવાળો કે ચાનનાગ વાટમાણુ દહે જે ક 'પે રજામા કશુક ચળિતર યાન છે અમે નજર ભાળુ ને । હપ હપ ખેનતો દોષ છુદિયો વાદગ ચક્રિતર કરતેયો । અગે મે માગી સગી આખ એને ઊવે માથે લટકતો ય લાળ્યા ।

૧૪-૪-'૮૧

અમારા ગામમા એક મોચી હતો

ઓ. સુલેમાનોવ

મોચી પોતાના માપના જોડા ફેંને માટે બનાવતો હતો અને
એમ માનતો હતો કે હું આ ગીત લોકોમા સમાનતા સ્થાપુ છું

એ કદરૂ હતો, હતો વળી નેપોલિયન જેટલો, આપણા જોડા
નિશાળકાચો માટે એવા જોડા પહેરવાનું સગ્ન નહેતું

ફરેક જાણુ વિચારતું કે જોડા ખુદાની કગમત છે, જેથી મુસલ-
માન કંઈક વધારે નમાઝ અદા કરી શકે - નમાઝ વખતે જોડા
હિતાવશમા આવે છે ને! એ રીતે, નમાઝ બધનથી મુક્ત થયેલા પગનું
ગીત છે.

મસીદમા ભેગા થાય છે ઘરડા અને યુવાન લગડાતા, દોડતા
દોડતા પોકારે છે (પાલ સકળમા છે) અસ્લાહો અકબર! .. પયગમ્બરના
શુભગાન કંગે-જોડાની આજ્ઞા છે

ખુદા પર વિશ્વાસ નથી માત્ર કુતરાપગાઓને અને જડ બુદ્ધિ
લોકોને-ખુદા પર વિશ્વાસ નથી ખુદ મોચીને, એને જોડા કખતા નથી

અસ્લાહો અકબર! પણ તેઓ આપણાથી દૂર છે, પણ પાણ
મોચી તો આ સ્થો, દાંત બતાવે છે અમારું ગામ દુઆ માગે છે કે
દરજીઓના પેટ એટલા વધેલા ન હોય અને ફરની ટોપી બનાવનારા-
ઓના માથા એટલા નાના ન હોય

ગુજરાતી સર્જનાત્મક ગદ્ય / ડૉ. મુરેશ હ. જોશી

સર્જનાત્મક ગદ્યના સકલનની જરૂર ઘણા વખતથી વર્તતી હતી સમકાલીન સાહિત્યપ્રવૃત્તિના વિવેચનમા આવા સકલનો ખૂબ માહાત્મ્ય નીવડે છે. આ સકલનો જ આ કે તે સાહિત્યસ્વરૂપના ક્રમિક નિકામનો, એના સિદ્ધિમર્યાદાનો, ખ્યાલ આપે છે. આવા સકલનોમા જેનો સમાવેશ થાય તે કોષ્ઠ જ હોવું જોઈએ એ ખ્યાલ ખાટો છે, એનો હેતુ વિકાસનો ક્રમ બનાવવાનો હોય છે, જુદા જુદા રચનારીતિના પ્રયોગો ચી ધી બતાવવાનો હોય છે, આપણા ગદ્ય અર્વાચીન કાળમા સર્જનાત્મક પ્રકારમા કથાસાહિત્ય અને નિબંધથી શરૂઆત કરી આનંદશકર મણિલાલ સુવી પહોંચતા તો મુક્ત સકુલ દાર્શનિક વિચારણા પ્રાસાદિક રીતે વ્યક્ત કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરી લીધી આજે ગદ્યની નવી નવી જઠાઓ ખીલી રહેલી જોવા મળે છે. આ બધું અવલોકવું અને એને ત્રિગે આલોચનાત્મક તપાસ કરવી તે હવે અનિવાર્ય બની રહ્યું છે

મારું ગદ્ય એટલે અનકૃત ગદ્ય એવી એક છ પ વણા વખતથી ચાલી આવે છે. ગદ્ય તો ગેજ ૫-ગેજના વ્યવહારનું પણ આવન છે, આથી એ વ્યવહારમા રજોટાયેલું હોન છે એનો તામ પણ છે, ગેન્ડામ પણ છે પદ્યની યાની ધીમે ધીમે કૃત્રિમ યતની જાય છે, અને કરી માહજિશ બનાવવાને માટે સમાનપણે પ્રયત્નો કરવાના ગહે છે. થોડે થોડે ગાળે થતા કાવ્યના ક્ષેત્રના આન્દોલનો તળપદી બાનીતો, એમા ગહેલા કૌવતનો, આગ્રહ રાખતા દેખાય છે આથી ગિરદુ જ ગદ્યમા બનતું લાગે છે ગદ્યને વધુ કાવ્ય તરફ લઈ જવાનું વલણ વાગ વારે દેખાય છે. કાવ્યની આપણી સાહી સમજ ગદ્યને માત્ર અલકૃત

લાપા બનારી દે છે આથી કાવ્યાભામી ગદ્ય જેવું ડગુક વર્ણન હોય વારે દેખા દે છે આમેય તે કાવ્ય rarefied atmosphereમાં વિલસતું હોય છે ગદ્ય માનવજીવહારના બધા જ સ્તરનું અર્થગુણ હોય છે આથી ગદ્યમાં માનવનાણીની બંધી જ છટાઓને માટે મોકળાતા મહે છે લાપા તો માત્ર માળનો મહેત છે ગદ્ય એમાંનો કોઈ ઓગડો અવાવરુ રહેવા દેતું નથી ગદ્યમાં જ પ્રજનો લાવોચ્છવાન, એનો સાચો લય પકડાય છે પણ કાવ્યને આપણે શિખરે સ્થાપ્યું છે આથી આપણે ગદ્ય પાને કાવ્યનું દાસત્વ કરાવીએ છીએ

ગદ્યને કન્દની મદદ નથી એણે પોતાની જાતે જ પોતાનો લય નથી લેનારો દે છે વળી આપણો વ્યવહાર ગદ્યમાં ચાલતો હોવાને કારણે ગદ્ય અભિવ્યક્તિએ કથયિતવ્યનું સક્રમણ કરે એવી અપેક્ષા નામાન્ય ગતિ મહે છે અનકંગણો ગદ્યમાં, કાવ્યમાં થઈ શકે છે તેટલી માત્રામાં, આત્મમાત્ર થઈ જતા નથી આથી એ ઊપસી આરીને આપણું ધ્યાન ખેંચા કર છે આથી આપણે ભેઈથું કે આપણું મોટા ભાગનું સર્જનાત્મક ગદ્ય વર્ણનાત્મક હોય છે એ પ્રાકૃતિક દૃશ્યનું, મનોદશાઓનું કે વ્યક્તિઓનું વર્ણન કરતું હોય છે પણ વાલેરીને મતે સર્જનાત્મક ગતિ પ્રયોજાયેલી લાપાનું લક્ષણ એ છે કે એ વર્ણન વિષયને ગોણું બનાવીને પોતાની ગ્યનારીતિ તરફ જ ધ્યાન ખેંચે

આપણે ત્યાં ચિન્તનાત્મક ગદ્યની થોડી તપાસ થઈ છે પણ, મોટે ભાગે આપણું વિવેચન content oriented હોવાને કારણે, એમાં મહેતા ચિન્તનની જ ઝાઝી ચર્ચા થઈ છે, એ ચિન્તન લાપામાં ફરી રાતે અમિનક્રમ થયું છે નેની ઝાઝી ચર્ચા થઈ નથી એનું કારણ એ છે કે આપણે ગદ્યને, રસાસ્વાદની દૃષ્ટિએ, ઝાઝું બલુતામાણતા નથી મોટા ભાગનું સર્જનાત્મક ગદ્ય કથામાહિય પગલે પ્રયોજાયેલું બોલામાં આવે છે લલિત નિબંધનું સાહિત્ય ઝાઝું વિકસ્યું નથી

ગદ્યની ચર્ચા ચાલતી હોય છે ત્યારે ઘણું ખરું ‘શિષ્ટ’ પ્રૌદીવાળું ‘પ્રામાદિક’ ‘સુવાચ્ય’ ‘ભારજાલુ’ જેવા વિશેષણોનો ઝાઝો ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. એક લેખકના ગદ્યને બીજા લેખકના ગદ્યથી જુદું પાડવાને માટેના ધોરણો કે સાવનો હજી આપણે ઉપજારી રાહ ચાલ્યા નથી.

ગદ્યના વિકાસમાં આપણા કેટલાક રસવિષયક પૂર્વગ્રહો પણ આવે છે ઋજુ, પ્રામાદિક, લાજિલમય અને અનકૃત ને મારું, ખરજીટ કીવનવાળું, આદિમ આવેગવાળું, શિષ્ટની અશિષ્ટની પળોજાણમાં પડ્યા વિના જીવનને ખૂણેખૂણે ફરી વળનારું, પ્રજ્ઞના થવા સ્તરના વતાવરણનો અનુભવ કરનારું ગદ્ય એકદમ સ્વીકૃત બનતું નથી. આપણે આપણા નૈતિક અને રસકીય પૂર્વગ્રહોને કારણે જેમ જીવનના એક વિસ્તૃત ખણેને સાહિત્યમાંથી બાકાત રાખીએ છીએ તેમ ગદ્યમાંથી પણ એની સમ્ભવિત ધણી બધી છટાઓને બાદ રાખી મે છીએ એક છેડે વ્યાસ, વાલ્મીકિ, દ્વાવિદાસ, ભવભૂતિ કે રવીન્દ્રનાથથી પ્રભાવિત થયેલું, વડાંચેલું અને સરકારાયેલું ગદ્ય છે તો બીજે છેડે નગરજીવનના નીચના થરનું, ગ્રામીણ સમાજનું શ્રમિહોનું ગદ્ય છે પશ્ચિમના ગદ્યસ્વામીઓની જુદી જુદી શૈલીઓના સરકાર ક્રીડીને ઘડાયેલું વિદગ્ધતામયું ગદ્ય પણ છે. વિવેચનમાં તટકાત પ્રવર્તતી દેશનોને કારણે પણ અમુક પ્રકારની ગદ્યશૈલીઓ અસ્તિત્વમાં આવે છે વાસ્તવિકતા તરફનો ઝોક વધ્યો ત્યારે લોકબોલી અને તળપટી ભાષાનું ગૌરવ થયું કશું કે તળપટી બાનીમાં લખાય એટલે આપોઆપ પ્રમાણભૂત. એમાં આની જ જગ્યા એવી જાપ જીવી કરવામાં આવી આની પરિસ્થિતિમાં આલોચનામાં કેટલાક સાહિત્યેતર ખ્યાયો ધૂની જતા હોય છે એ પગલે આપણે હમેશા સાવધ રહ્યા હોઈએ એવું સાગવું નથી જીવનના જુદા જુદા સ્તરે ભાષાની જે વિવિધતા દેખાય છે તેનો સમર્થ વિનિયોગ હજી થઈ શક્યો નથી.

ગઘની સમીક્ષામાં જૈની વિશેના ધૃષણા ખ્યાલો તથા ગૈની
 તપાસવાના ઓળંગે વિશેના અજાનને ડારણે મુશ્કેલી જીભી થાન છે
 આથી વર્ગમાં ગઘની ચર્ચા ડગની વખતે અમુક એક લેખની નવી
 ખગલે આપણે માન કંટેનાં આત્મવક્ષી ઉદ્દગારે કાઢીને ચટકી નઈએ
 શીએ કૌવતવાળુ ' બળકટ ' ' નાગર ' કાચ જેનુ જડી
 ખાદી જેનુ ' ' ખગલ ' ' નખરાળુ ' ' ન્દાટક ' ' ચટકિદાર ' આના
 પ્રિયપણે ગઘને માટે યાજતા જોવામાં આવશે ' ખવાહી ' જેનુ
 વિગેષણુ તો એટલુ બધુ વપગાયુ છે કે એને ફરી વાપગતા વિચાર કરવો
 પડે હમણા હમણા એવી જ દશા ' સંઘેડકિતાર ' પ્રયોગની થઈ જે
 કોઈક વાગ લેખકના તત્સમ ગબ્દો તગ્દના ઝોકને ચીંધી મનાવવામાં
 આવે છે ક્યારેક ગઘમાં વર્ણુસંગાઈ કે આન્તગ્રાસ જેનુ તત્ત્વ આખે
 ચઢે છે તો તે જતાનવામાં આવે છે આ ઉપરાંત કેટલીક વાગ કંઈક
 જોખમી રીતે, લેખકના સ્વભાવની વિનક્ષણુનાને એના ગઘની વિન
 લક્ષતા સાથે જોડી આપવાનો પ્રયત્ન પણ થતો જોવામાં આવે છે
 કવિતાના વિવેચનની અસગને કાગણે ગઘમાં નુતિગોચર કે દૃષ્ટિગોચર
 દ્રષ્ટનો વિરોધ છે તેની પણ વાત કંવામાં આવે જ. ગઘના પોત અત
 લયની વાત પણ આડેધડે થતી હોય જે આટલુ કરી ચૂક્યા પડે
 જાણે ગઘ વિગે કથુ કહેવાનુ ખાત્રી રહેતુ નથી. પછી તો ગત કાગ
 જે કહેવાયુ છે તેની જ ચર્ચામાં આપણે જીતરી પડીએ છીએ

તો ગઘની સમીક્ષા કરવાની પદ્ધતિ શી હોઈ શકે? આ વિગે
 પશ્ચિમમાં રિચાર્ડ એલ્ફમાન, ફ્રાન્સિસ ક્રિસ્ટોમેન, વિન્સ્ટન વંધર્મ
 તેમ જ ઓટિય વિન્ચેસ્ટર, હેરિયેટ રોગ્ડન અને જોમેકાઈન માર્છમ
 જેવા વિવેચકોએ કીડકીડ જીહાપોહ કરલો છે

મને લાગે છે કે ગઘના પણ કાવ્યની જેમ પાઠ કરવો જોઈએ
 એક વાર આ ગીતે ઉચ્ચાનયિના ગઘન સાલણીએ કે તરત ૮ એના

અમુક લક્ષણો તરફ આપણું ધ્યાન જગે લેખક વાપરેલી મની પરત્વે કટીક વાતો અપણે નોંધી શકીશું અમુક ગદ્યલેખકોમાં એના શિષ્ટતાનો આગ્રહ હોય છે જેને કાગળ વાચકને એ, અમુક જીવલેલી ઔપચારિકતાથી પોતાનાથી થોડે છેટે રાખે છે જ્યારે કટલાક લેખકો સાથે તત્ત જ આપણે અતરંગની એકતા અનુભવીએ છીએ એમના શબ્દપ્રયોગોમાં ગહેલી અનોપચારિકતા આપણને એમની નજીક ખસી લે, છે અમુક લેખકો જે કહે છે તે ઘણું ખરું સામાન્ય સ્વરૂપનું કહેતા હોય છે, એમાં વિશિષ્ટતા પર ભાર હોતો નથી આ પણ એ લેખકો કહેલા શબ્દપ્રયોગોથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કેટલાક લેખકોના શબ્દો મૂર્તતા સિદ્ધ કરે એવા હોય છે, જ્યારે વાણી લેખકોમાં અપૂર્નતા જ વધારે પ્રમાણમાં અનુભવાય છે કેટલાકને મોઢું મગી દ એવા મોટામોટા શબ્દો અને સમાસમહુત શૈલીનો શોખ હોય છે તો કેટલાક બે કે ત્રણ અક્ષરના બનેલા હળવા ગમતિયાળ શબ્દોના પર છે એ શબ્દોની માથે આપણું મન પણ સેલારા માગુ થઈ જાય છે કેટલાક લેખકો મે એવા પણ વાચ્યા છે જેમના શબ્દો, જો આપણે મૂઢમતાથી એનો રસનાબધ ન તપાસીએ તો, રેઢિયાળ ત્રાગવાનો મમ્મવ ગહે પણ ખીજ વાચને એ રેઢિયાળપણું તો એક છન્નવેશ પુરવાર થાય અને એની, પાછળ ગહીને લેખક સિદ્ધ કરેલી વિશિષ્ટતાનો અનુભવ આપણને આહ્વાદિત કરી મક ઘણાખરા ગદ્યલેખકોની ભાષા આત્ર નિર્દેશાત્મક જ હોય છે એમના શબ્દો વસ્તુઓને, પરિસ્થિતિઓને ક ભાવોને જીવળ ચીધી બતાવે છે એમના શબ્દોમાં ઉદ્દોષન કરવાનું મામથર્ હોતું નથી જ્યાં લેખકની ભાષામાં આ ઉદ્દોષનગતિ હોય છે ત્યાં ધીમે ધીમે એક સકુલ ભાવસૃષ્ટિ ગ્યાતી આવે છે.

ઉપર ગણાવેલી બધી વીગનો ખ તપૂર્વક એકઠી કરીને તપાસવી પડે. શબ્દોના વજન, કુમાગ, કકરાપણુ બરડતા-આંધુ અનુભવવું

પડે આને માટે, જરૂર પડે તો, બેન્કી બહીષ્કાર જેને 'સ્ટ્રાઈક રત મેથડ' કહે છે તેના પણ ઉપયોગ કરવો પડે. આમ છતાં આ તો પ્રાથમિક ભૂમિકાની જ વાત થઈ તે બૂઝવાનું નથી. જેમ કમિતામાં જન્દોરચનાનું ગણિત પાંચવાથી આપણું કામ સરવું નથી, એનું રસકીય પ્રયોજન અને એ કેટલે અંગે, કેવી રીતે, સિદ્ધ થયું છે તે પણ બતાવી આપવાનું ગદે છે તમ અહીં પણ ઉપર જણાવેલી ત્રીગતો નોધ્યા પછી કૃતિમાં એ કયું રસપૂર્ણ પ્રયોજન કેવી રીતે કેટલી માત્રામાં સિદ્ધ કરે છે તે ગતીની આપવાનું ગદેશે જ

શબ્દો પગપરના સમ્બન્ધમાં આવીને વાક્ય ગ્યે છે, વાક્યો વાક્યો સાથે સમ્બન્ધમાં આવીને પચ્ચિદ્દે રચે છે. શબ્દવિન્યાસ અને વાક્ય વિન્યાસની લાક્ષણિકતાઓની પણ આપણે ખારાકાઈથી નોધ લેવાની ગદે કાફલા કે ગાર્નિમા માટેર્વજ જેવા લેખક ઝાઝા વિરામ નિહનો વિન' એકી શ્વાસે પૂરા કરવા પડે એવા વાક્યોનો સમૂહ રચે છે માટેર્વજમાં તો પચ્ચિદ્દે પણ આવતા નથી. આદરણની દૃષ્ટિએ વાક્યો આદા, ગૌણવાક્યોના બનેના કલાપવાળા કે અકુલ રચનાવાળા હોઈ શકે. અહીં પણ આવી ગ્યના કરવા પાઠણનું રસકીય પ્રયોજન તપાસવાનું ગદે આ ઉપરાંત રચનાબન્ધની દૃષ્ટિએ વાક્યો શિથિત, યસ્ત, સતુનિત કે વિરોધાત્મક હોઈ શકે સસ્કૃતમાં અન્વય શિથિત કહેવાય એવો છે અગ્રેજીમાં પણ 'પેરે-થેટિકલ' ગ્યનાનું પ્રમાણ વણ હોય છે ગૌણ વાક્યો મુખ્ય વાક્ય સાથે કઈક ગિથિત બન્ધથી જોડાયેલા હોય છે દિન્દીનો પદાન્વય ગુજરાતીના જેટલો યુસ્ત નથી ગુજરાતીએ કઈક યુસ્ત એવો પદાન્વય ઉપજાવ્યા છ. આને પરિણામે કદાચ એમાં લચ્ચીકપણ કે નમનીયપતા ઝોઝા છે આ ઉપરાંત વાક્યોનું બીજી દૃષ્ટિએ વર્ગીકરણ કરીએ તો કેટલાક વાક્યો વિધાનાત્મક હોય છે કેટલાક પ્રશ્નાત્મક, કેટલાક આદેશાત્મક અને કેટલાક ઉદ્દેશાત્મક હોય

છે વાક્યોમા પદયોજનનાના સામાન્ય ક્રમને કેટલીક વાર ઉલટોમુલટો કરી
 નાખ્યો હોય કે આમ કરવાનો હેતુ શો છે તે તપાસવું જોઈએ
 વાક્યોમા ગૌણવાક્યને ખીજા ગૌણવાક્ય જોડે જોડનાર શબ્દો કયા
 વાપર્યા છે તે પણ ઘણી વાર લેખકના આશયના ઘોતક બની રહે છે
 કેટલીક વાર ‘તેમ છતાં’, ‘તો પણ’ કે ‘પણ’ આગલા વિધાનના
 ઉદ્દેશ્ય ઉપર હોય છે. ‘અને’ ‘તથા’ માત્ર જોડે છે કે ઉમેગ કરે છે
 ‘પણ’ જોડવાના અને વિરોધના - એમ બન્ને અર્થમા પ્રયોજન છે.
 પ્રશ્નના અને ઉદ્દેશ્યના પણ જુદા જુદા કાકુઓ હોય છે તે પારખી
 બતાવવાના રહે છે. વિશેષણ, સર્વનામ, ક્રિદન્ત, અવ્યય-આની પ્રચુરતા
 કે અવ્યવસ્થિતતા પણ શો ભાગ ભજવે છે તે પણ તપાસવું જોઈએ.

સામાન્ય રીતે એક પરિચ્છેદને એક એકમ લેખીને ચાલવું જોઈએ.
 એમાના વાક્ય વાક્ય વચ્ચેનો સમ્બંધ કેવો છે, વાક્યો લાપા ટૂટી ગયા છે,
 સમાસબહુવ્રતતા છે ખરી, વ્યસ્તક્રમ છે ખરો, ને હોય તો નો હેતુ સિદ્ધ
 કરે છે, પ્રશ્નો તથા ઉદ્દેશ્યો વાગજતા સિદ્ધ કરવા માટે છે કે એના કાકુક
 સુદ્ધ રસકીય પ્રયોજન ઉદ્દેશ્ય છે, વાચતા કરોડ ક્ષય ગને પડે છે
 ખગે-આ કુદ્દાઓ વિગતે તપાસવા જોઈએ. આ ઉપરાંત નિર્વિનિયમ-
 નૈતિક કે સામાજિક-નુ પ્રાણલ્ય ભાષા પર શી અસર પાડે છે તે પણ
 જોવું જોઈએ. આપણ ત્યાં મોનર્ધનરામ ત્રીઓ પોદે અશ્લીલ
 લાગે તેવી ગાળ બોલાવડાવે છે તો ખીજા બાજુથી શ્રીપુરુષના મ મોગ
 વર્ણુવા જતા એ પરિસ્થિતિને સસ્કારવચ્ચ થઈ ઢાકવાના હેતુ મા
 ‘હૃદયદાન દીધું’ જેવો પ્રયોગ કરે છે. ગ્રામ્ય શબ્દો યોજના નથી
 એવું નથી, ને છતાં પરિચિત માદા મીઠા શબ્દોનું એમણે ભરખી
 સસ્કૃત રૂપ બનાવીને વાપર્યું છે આ વિલક્ષણતાઓ શેને આભારી છે
 તે તપાસવું જોઈએ. આ દષ્ટિએ દરેક લેખકનું ભાષાનું ‘રજિસ્ટર’
 તપાસવું જરૂરી છે. ભાષાભડોળની ધ્યત્તાનું માપ કાઢવું જ પૂનું
 નથી, પણ એ કયા પ્રકારના શબ્દોને વધુ પસંદ કરે છે, એ મર્યાદાક

બની રહે છે કે કેમ, તેનો વિચાર થવો જોઈએ ઘણી વાર લેખક સ્વેચ્છાએ, પોતાની ગદ્યરચના પડકાર કે કવા માટે, મર્યાદા મીડાને, ત્યાં એ જે મીડાને રચી આપે તેની રસકીય કાર્યક્ષમતા આપણે તપાસવી જોઈએ જુદા જુદા સદર્ભોમાં એક જ શબ્દના જુદા રણકાર એ પ્રકટ કરી શકે અમાનાર્થી કે સમાનધ્વનિવાળા શબ્દોનો વધુ ઉપયોગ, મનેપની ગતિ, વધુ પડતો સજ્જવારોપણનો ઉપયોગ, નાટકી લાગે એવી અભોધનાત્મક કે ઉદ્ગારાત્મક રચના ઘણી વાર તપાસુની અનુચિત મર્યાદા બની રહે છે.

સર્જક રચનાના કોઈ સર્વસાધારણ નિયમને ગાઠતો નથી. ગદ્યરચના કે આડઅંશની પદ્ય આમ તો દોષ જ લેખક, પણ કોઈ વાર વિદ્યાર્થીના કવનાના સલાહ આશયથી, વિરોધને ઉગ્રરૂપે જીપ્સાની આપવા માટે કે કથાસાહિત્યમાં પાત્રગત વિલક્ષણતાને પ્રકટ કરવા માટે વગેરે એનો વિનિયોગ કૃતિને માટે સમર્પક બની રહે. એ જ રીતે પ્રથમ દૃષ્ટિએ જે એકસૂરીલાપણું દોષરૂપ લાગે તે કદાચ મૂલ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં અકીય સાહિત્યપ્રાયતાવાળું પણ હોય આજે રોબર્ટ ગ્રિયે ગદ્યમાં monotony નો ઉપયોગ hypnotize કરવા માટે કરે છે પુનરાવર્તનો પણ લય સિદ્ધ કરવા માટે, ભાગની જુદી જુદી માત્રા ઉપસાવી આપવા માટે ઉપયોગી છે. ગદ્યની અમુક છટાઓથી જ આપણે ટેવાયા છીએ આવી 'રુચિર ગદ્ય'ની માઠડી મીમામા જ આપણે પૂગાઈ રહ્યા છીએ Boredom પણ Aesthetic function ધરાવી શકે તે, એવા પ્રયોગો નજર સામે નહિ હોવાથી આપણે મીડાની ગતિ નથી. આપણે કવિતા વગરે વાચીએ નીએ, ગદ્ય એક

ગોવર્ધનગમમાં એક આખા લાવસ કુલ વિશ્વનો વ્યાપ પ્રકટ થાય છે આવી ગદ્ય પાસેથી એમને ઘણું બધું કામ કરાવવાનું આવ્યું છે બાણના મહાવાક્ય જેવા મહાવાક્યની રચના હજારોમાં ઉભાગવાનો

એમણે પ્રયત્ન કર્યો છે જ્યાં રસોના ફલક પર એમની ભાષા ફરી વળે છે અને તદનુસાર પોતાનું પોત બદલતી રહે છે બહુધા સંસ્કૃતપ્રધાન તેમ છતાં ઘણી વાર ધરેણુ અને આત્મીયતાભરી પણ લાગતી એમની ભાષા પ્રથમ વાર આપણી આગળ ગુજરાતી ગદ્યની ઘણીબધી શક્યતાઓને પ્રકટ કરી આપીને આહવાદિત કરી મૂકે છે, ઘણી વાર એમના જીવન નકશીકામ દેખાય છે, ઝીણી ઝીણી વીગતોથી ખચિત 'વાક્યો કોષક વાર શ્વેત ગતિએ ચાલે છે, તો કોષક વાર રૂપકોની યોજનામાં તાણો સૌન્દર્યબોધનો તો વાણો નીતિબોધનો એમ ગૂંથાતો આવે છે. લોકશિક્ષણનું કામ પણ એમને કરવાનું હતું, આથી કેવળ રસપ્રીય પ્રયોજનને જ નજરે રાખવાનું એમને પરવડે તેમ નહોતું આથી એમણે વારે વારે રૂપકચન્થિતો આશ્રય લીધો છે એ ગદ્યની આબુખાબુ વિશ્રાંતિનું, નિરાતનું, વાતાવરણ છે, આથી કોઈ વાર એ કાવ્યો હોવાનો ભાસ ઉત્પન્ન કરે છે ગોવર્ધનરામે કરેલું અન્ધકારનું વર્ણન નાનાભાવના અન્ધકારના વર્ણન જેડે સરખાવવાથી એ બન્નેના અભિગમમાં રહેલો મૂલમૂલ ભેદ જણાઈ આવશે તેવી જ રીતે ગોવર્ધનરામે 'દરબારેમાં નૃત્ય'માં કરેલું નૃત્યનું વર્ણન અને કનૈયાલાલ મુનશીએ 'નૃત્યાનલિ'માં કરેલું ચૌલાના નૃત્યનું વર્ણન-આ બન્નેને પણ સરખાવી-વિરોધાવીને જોના જોઈએ ગોવર્ધનરામમાં નર્તકીની અગલગીનું, સાર્વિક ભાવોનું, અલકારાદિનું વર્ણન નો છે જ, સાથે સાથે પ્રેક્ષકોના પર આ ઉદીપનથી થતી અસરનું પણ તાદશ વર્ણન છે, આખો પરિવેશ સજીવ થઈ ઊઠે છે, એક વાતાવરણ રચાય છે, આપણે જુદી જુદી ભાવદશાની આખોહવામાં વિહરીએ છીએ, મુનશીમાં ચૌલા વર્ણનનું કેન્દ્ર છે રતિની ભક્તિમાં થતી સક્રાન્તિ અહીં વર્ણવાઈ છે, નૃત્યની અગલગી કરતાં આ ભાવસક્રાન્તિ જ આપણા ધ્યાનનો વિષય બની રહે છે, આ બન્નેથી વળી જુદું જ નૃત્ય 'માછી નાચ'માં દેખાશે ભાષાનું પોત બદલાયેલું લાગશે. હવે દરબારનો દમામ નથી,

મે મનાયતુ કન્ય વાતાવરણ નથી આપણે સમાગના લોકડિયા વચ્ચે
 આવી પહોચ્યા છીએ અહીં કેઈ એક નર્તકીની અગમગીની વાત
 નથી, અહીં તો જધા જ નાર્યે છે સાથે સમુદ્રનો લય લળે ૫, હોડી
 પણ નાર્યે છે વળી આ નૃત્ય જીવનમધ્યમાં આથે એતપ્રેત થયેલું કે
 એનો જે ઠાઠ છે તે આ શ્રમિકાના મેઝ-૫ મેઝના જીવનનો મેઝ
 છે આથી જ અહીં જીવનની ગંધવાણી બાપા છે, એમાયી દગિયાની
 ને માછલીની વામ આને છે અહીં ચિત્રો ત્વગિત ગતિએ આવે છે,
 દાવલાવ કરતા જુદા જુદા કાર્યોના ચિત્રો વિશેષ છે, ગાનુડાગ શબ્દો
 વાતાવરણ ગચી આપે છે ભાષા યમ્ભી જઈને ચહેરા કાઢવા ગહેની
 નથી સ્વામી આત્મના ગદ્યમા કોઈ વાર પથારિનો ખડકલો દેખાય ૭
 ખરો, છતાં એની નગ્ની પ્રાકૃતતાનો ભયકો જુદો જ છે ચન્દ્રવદનના
 ગદ્ય જોડે એને સગાવી-વિરોધારી શકાય. 'મમીરો'મા પણ દગિયે
 ખેડનારાની વાત છે એમા જરૂર માહિતી, પ્રસંગચિત્રો, વ્યક્તિચિત્રો
 આલેખાતા આવે, કોઈ વાર શબ્દોના પણ કીણુ વળે હેલ્લે આવતુ
 વર્ધન ભયાનક અને રોડનુ ઉત્તીપક ગની ગહે છે અહીં પણ તળપટી
 બાની આપણને રીઝવી ગહે છે, અણખાત, ઘઠક વાર વધુ પડતી
 વાચાળતા લાગે છે ખરી

કિશનસિંહનું ગદ્ય, જ્યાં એમની મર્યાદાઓ અને વિલક્ષણતાઓથી મુન્ન રહી શકે છે ત્યાં ઇન્દ્રિયસતર્પક બની રહે છે. એમનામાં પણ ચિત્રો તાદૃશ કરી આપવાની અને વાર્તાવરણ રચી આપવાની શક્તિ છે. સગીતની લાવસૃષ્ટિને આખા લાવસદ્દર્શો રચીને મૂર્ત કરી આપવાની એમની શક્તિ અહીં પ્રકટ થાય છે. દોઢક વાર એમના ગદ્યને કૃત્રિમતા વણસાડે છે. દોઢક વાર કવિતાનો રૂપેરી વરખ ચોટાડવા નેવું થાય ન.

હિમાશકરે સાપના ભારા' એકાકીમાં તળપદી ખાતીની કાવ્ય-મયતા અને વેદનાબોધની શક્તિ પ્રકટ કરી આપ્યાં જ છે. એમનામાં પણ વિદગ્ધમાં હોય તેવા નર્મમર્મ છે. અહીં એઓ ગોવર્ધનરામની નળિમાં વિહાર કરવા નીકળે છે ત્યારે એ સૃષ્ટિના વાર્તાવરણને અનુરૂપ ભાષા પણ પ્રયોજે છે, પણ તે એ જુદા જુદા સમયની ભાષાને વિરોધાવી આપવા માટે. અર્વાચીન પરિવેશની પડખે ભૂતકાળની સૃષ્ટિના પાત્રને લાવીને થોડી ભાષારમત અને વિચારરમત કરી લેવાની અહીં એમને તક મળી છે. થોડા વ્યગ્રકટાક્ષો પણ નથી એમ નથી.

બીજા તળપદી સૃષ્ટિને સજીવ કરી આપનારા ગદ્ય લેખકો પણ પોતાનું આગવું સામર્થ્ય પ્રકટ કરે છે. અહીં થોડા પ્રશ્નો પણ ઊભા થાય છે. ભાવ તળપદો ન હોય, વિદગ્ધ હોય અને ભાષા તળપદી હોય તો ? વળી લોકો ભલે ગ્રામીણ રહ્યા, એમની લાવસૃષ્ટિ પણ કાંઈ છીછરી તો નથી હોતી ! Extreme Situationsમાં જ એમને ખતાવ્યા કરવાથી લેખક સહેલો રસ્તો શોધી લે એવું લાગે. પણ ગ્રામજનોની ભાષામાં વધુ મૂર્તતા હોય છે, વળી એમાં શિષ્ટતાનું કૃત્રિમ ચાકચિકચ હોતું નથી; શ્લીલઅશ્લીલની, સુધરેલાઓને હોય છે તેવી, છોછ હોતી નથી. અહીં પણ સદર્શને અનુરૂપ ખાતીની અપેક્ષા રહે છે, તો જ એમાં અધિકૃતતા આવે. તળપદી ખાતી વાપરી એટલે વાસ્તવિકતા સિદ્ધ

યઈ જ ચૂકી એમ માનવું પણ સૂનમગ્ન છે ગ્રામજીવનની વીજતાની
 યાદી આપની મહેતી છે, એવું તાગણ ડાઢું મહેલું છે પણ એ રીગતોને
 ગૂંથનારી કડી ગોધીને એમથી આગની નૃષ્ટિ ગચવી તે અપરુ છે
 ગ્રામજનોના જગતના અનુભવમા જે પ્રત્યક્ષતા, તત્ક્ષણતા અને મર્તતા
 જે એવું નિરૂપણ કરનારી ભાષા પુરવે પણ નની અપેક્ષા ભી કર
 છે અહીં પણ ખોટી કવિતાઈ કરવાનું પ્રલોભન તો રહ્યું જ છે
 જેને તળપદો મિગજ કહ છે તેને આલેખવાનું અધરુ છે પન્નાનાન
 અને મડિયાની કયાનૃષ્ટિમા એ કીકડીક મફળતાથી થયું છે મોડેખમા
 વાસ્તવિકતા પર રોમેન્ટિક અભિનિવેશનું ભગત ભગવામા આન્યુ છે,
 થોડું મેલોફોમેનિક તત્વ પણ છે જયન્ત પાઠકમા ગ્રામજીવનની જીવન
 અર્થાનું 'ચિત્ર' મગ્નતા માધ્યમ દ્વારા પ્રકટ થાય છે આમ પ્રત્યક્ષતાથી
 થોડું અતર પડી ગયું કે તે આહિત્યને તો ઉપકારક પણ નીવડે
 અહીં વર્ણવિવધની તાળો મેળવી ગેઝાય એરી ચેકમાઈભરી આપેલી
 રીગતોનું જ મહત્ત્વ નથી, બે જુદા જુદા સમયની ચેતનાના પરિપ્રેક્ષમા
 એ એક નવું જ રૂપ ધારણ કરે છે, પણ એમા most notableનો ગ્વાદ
 પણ ભળે છે એમાં જ ડાનમમતા રહેલી છે

આ પછીના ગાળામા આપણે અને- લુમ્બન ઉત્પાતો મચારતી
 જગતિક ઘટનાઓમા, કવણ સાક્ષી જ તકિ, ભાગ પણ મન્ના સ્વત ન
 થયા પછી જ મરક્ષિતતા અને સહીસતામતી નેખમમા મુકામા આ
 જગતિક ઘટનાઓએ આપણી સવેદનાને પારુ નવો ધાટ આપ્યો
 અન્યત્ર અવમૂર્ત કરનારા મર્જકાની નૃષ્ટિના સન્પર્દમા પણ આપણે
 આપ્યા વાસ્તવિકતા માથેના લેખાત્રેખા કરવાની રીત બદલાઈ એક
 બાજુ પગવાસ્તવવાદ તો બીજી બાજુ demythification અને
 derealization -આમ બે ધ્રુવ પ્રકટ થયા ગાઠે નહિ એવી
 સકુલતાનો મુકાબલો કરવાનો આવ્યો આવી થોડુંક, આજ મુધી
 કવિતા જ કમી થકે એવું મનાવું, કામ ગઘને કરવાનું આન્યુ ગઘ

અને કવિતાના વર્ણનકરી મિત્રણરૂપ લખાણનો ભય તો હમેશા
 ગ્હોજ હોય છે અ ગાળામા કવતાનુ આક્રમણ બધાજ
 સાહિત્યરૂપો પર થયું. એ કેટલે અગે મૂળ સ્વરૂપને અમર્યાદ નીવડ્યું,
 સ્વરૂપની મીમાઓ કેટલી તૂટીભાગી, કેટલો નવો વિસ્તાર હસ્તગત
 થયો-આ બધા પ્રશ્નો પણ તપાસ માગી લે છે એટલું ખરું કે હવે
 અર્જકમા માધ્યમતા વિનિયોગ પાત્તે વધુ સમાનતા છે માધ્યમને
 નકામી જોવા એ પ્રયોગો કરવા લલચાય છે પણ ખરો પત્રકારો પણ
 એમની ગતે ગઘની નથી લદ્દો જોલી કમ્તા રહ્યા છે પણ એમને માથે
 તો અમયનો તકાળો હોય છે દોડતી કલમે એમને વાસ્તવિકતાને
 ચળદબદ્ધ કરવાની ગ્હે છે બાપાના નવાનવા પોત જીવડતા આવે છે
 એક બાજુથી ભદ્રભદ્રીય લાગે એવી ભાષા હજી પૂરેપૂરી દુપ્ત થયેલી
 જણાતી નથી તો ત્રીજી બાજુથી અપભ્રાંશના સામા છેડા સુધી પહોંચી
 જવાનો પશુ પ્રયત્ન થયેલો દેખાય છે. સંસ્કૃતના સ્તોત્રી વિચિત્ર
 યવાનુ તો આપણને પરડવાનુ નથી પણ અમકાલીન સદ્ભાવને
 અનુરૂપ એવી વ્યવજત ને વાળવાનું ગજુ જાખવવાનુ રહેશે. સૂક્ષ્મતાનો
 ભોગ હવે આપી શકાવાનો નથી. આધુનિક જીવનના સઘર્ષો, નિશ્ચિત
 યતી જતી વ્યક્તિમતા, અનધિકૃતતાની ચચરતી લાગણીનુ આક્રમણ-
 આ બધાને પરિણામે યતા નવા વેદનાઓધને અનુરૂપ નવા કાવ્યો
 ઉપજતી લેવાની પણ જવાબદારી આજના ગદ્યલેખકને માથે આવી છે
 કશું રેઢિયાળ હવે ઝાઝો સમય ટકી ગઈ શકે એમ નથી

લલિત નિબન્ધ, Personal Essay, આપણે ત્યાં કંઈક
 ઉપેક્ષિત હતો. હવે એ ખેડાવા લાગ્યો છે એમા જીર્મિતર ગોથી માડીને
 ભાવની કેલિડોસ્કોપિક છટાઓ, સસ્મરણો, વિદગ્ધતાપૂર્ણ સાહિત્યિક
 નિર્દેશો, કાવ્યના સ્તરે ચાલી રહેલી ચિન્તનલીલા સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણો,
 Naturalistic પ્રસંગચિત્રો અને વ્યક્તિચિત્રો-આવું બધું ઘણું ઘણું

મમાવિષ્ટ થતુ આવે છે છેલ્લા દાયકામા થોડા નવા સર્જકો એ તરફ વળ્યા છે. એના ભયસ્થાનો પણ પ્રકટ થતા આવે છે કવિતાની ચાર તારની ચાસણીમા ઝબકોભેતુ ગદ્ય કે વિદ્યધતાનો દેખાડો. ગુ ગદ્ય કે વ્યક્તિત્વની વિચિત્રતાના નિર્દર્શનમા જ ગયતુ ગદ્ય કે પ્રગમની નોંધોમા કવિતાઈ કરવા મથતુ ગદ્ય કે વર્તમાન સદ્ભાવની નીગતો પગલેના પૂર્વગ્રહોને સંભવીને મૂકવા ઈચ્છતુ ચતુરાષ્વર્ણ્ય ગદ્ય આગા ભવસ્થાનો તરફ અશ્વિનિર્દેશ કરે જ છે.

આમ છતાં જીવી કોટિની મજ્જકતાનો લાસ જગા ગદ્યને મળ્યો કે ત્યાં એ નવી શક્યતાઓનો કૃતાર્થતાપૂર્વક આહવાદક અનુભવ કગવે કે તે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક સ્વીકારવુ જ ગણુ આ મડલન તો એ તરફ આગળી ચીંધવાનો એક નવ પ્રયત્ન છે આ નિમિત્તે આપણુ ગદ્ય intensive અભ્યાસનો વિષય બનશે તો આ પ્રયત્ન લેખે લાગશે હવે તા Semiotics અને Stylisticsની ખોલખાલા છે. આમાના પરિચ્છેદો અને વાક્યરચનાઓની પણ વિસ્તૃત ગાંઝીય આલોચના થઈ શકે ભાષાવૈજ્ઞાનિક અભિગમ ધરાવનારા આપણા વિવેચકો પણ આવી ઉત્સાહિત થશે

(‘ચુજરાતી મજ્જનાત્મક ગદ્ય’ સંકલનનો આમુખ)

તા. ૧૬-૩-૮૧

સાભાર સ્વીકાર

વનવનના પારેવા (નવલકથા) ડૉ. કેથુમાઈ દેમાઈ, પ્ર મનુભાઈ શાહ, આનર્ત પ્રકાગન, તલોદ-જિ. માખરકાડા મૂ. ૧-૧-૫.
 શોરિસા (નવલકથા) લે. ડૉ. હસમુખ દોશી, મૂ. ૩ ૩૦-૦૦
 પરિગ્રેક્ષા (વિવેચનસંગ્રહ) લે. ડૉ. હસમુખ દોશી, મૂ. ૩ ૧૫-૦૦.
 અભિમત. (વિવેચનસંગ્રહ) ડૉ. હસમુખ દોશી, મૂ. ૩ ૨૦-૦૦
 પ્રાસિસ્થાન : આગ અખાણી એન્ડ કંપની, રાજકોટ.

‘વન હન્ટેડ યસ’ ઓવ્ સોલિટ્યુડ’નો એક અંશ

ગેબ્રિયલ ગાર્સિયા માર્કવેઝ

અ અનુ. ગ્રેમરી રખાસા

શુ અનુ શિરીષ પ આલ

તે ખત્રાને અનિદ્રાનો રોગ લાગ્યું પડ્યો હતો. વનસ્પતિઓનો દવા તરીકેનો ઉપયોગ ઉર્સુલા પોતાની મા પાસેથી શીખી હતી, તેણે એ પ્રમાણે ચક્ર પેથ તૈયાર કર્યું અને બધાને પીવડાવ્યું પણ તેમને બીધ ન આવી અને આખો દિવસ જંગલ રહીને સપના જોયા. તેમની ચિત્ત-ભ્રમ જેની અવસ્થામાં તેમણે માત્ર પોતાના જ સ્વપ્નની દ્રશ્ય છબિઓ ન જોઈ, પણ બીજાઓના સ્વપ્નોની પણ છબિઓ જોઈ. ધર જળે કે મુનાકાતીઓથી જીભરાઈ ગયું હતું. રસોડાના ખૂણામાં પડેલી ખુરશી પર બેસીને રમેકકાએ સ્વપ્ન જોયું કે લગભગ તેના જ જેવા દેખાતા એક પુરૂષ સફેદ કપડા પહેર્યા હતા અને તેના ખમ્બીસનો કોલર સોનાના બટનથી બીડેલો હતો તે ગુલાબનો ગુચ્છ તેના માટે લાવી રહ્યો હતો. તેની સાથે ઝુક હાથવાળી એક સ્ત્રી હતી તે સ્ત્રીએ એક ગુલાબ લઇને તે તેના માથામાં મૂક્યું ઉર્સુલાને ખ્યાલ આવ્યો કે તે સ્ત્રી અને પુરૂષ રમેકકાના માતાપિતા હતા, તેમને ઓળખવાને માટે તેણે ધણો પ્રયત્ન કર્યો છતાં તેણે બહુ લારપૂર્વક તેને જણાવ્યું કે મેં કદી તેમને જોયા નહતા તે દરમિયાન ઘરમાં બનાવેલા ગળ્યા રમકડા ગામમાં હજુપણ વેચાતા હતા. અનિદ્રાના સ્વાદિષ્ટ નાના લીલા કંકડાઓ ૫૦, અનિદ્રાની સુદર ગુલાબી માછલી પર અને અનિદ્રાના

દુણા લીલા ટટુઓ પર ખેમીને આન દપૂર્વક માળકાએ અને મોટેગાઓએ
 તે ચૂસ્યા સોમવારના પરોઢે જોયું તો આખું ગામ જાગતું હતું
 શરૂઆતમાં તો કોઈને ચિંતા ના થઈ, એથી જીવડું તેઓ જીંદી
 ન શક્યા માટે બહુ સુખી હતા કારણ કે એ દિવસે મા મેકાન્ડોમાં
 ઘણું કામ કરવાનું રહેતું હતું માટે પૂરતો સમય માગ્યે જ મળતો
 હતો. એમણે ખૂબ કામ કરવા માડ્યું. છેવટે કશું જ કામ કરવાનું
 ગયું નહિ, સવારે ત્રણ વાગે અદળ વાળીને ઘડિયાળના ટંકારા ગણના
 તેમને જોઈ શકાય કટાળાને લીધે નહિ પણ સ્વપ્નની ઉત્કટ આમંત્રિને
 કારણે જોયું. જીવવા માગતા હતા તેમણે પોતાની જાતને થકવી નાખ
 વાની બધી રીતો અજમાવી જોઈ. તેઓ ભેગા ખેમીને વાતો કર્યા જ
 કરતા, એકના એક ટૂંકા કથાકો સુધી કહ્યા કરતા ખાદ્ય ફૂકડાની
 વારતા કટાળી જવાય એટલી હદે ગૂંચવી નાખતા હતા. અતહીન
 રમત જેવી બની ગહેતી આ વાગતામાં કથાકાર પૂછતો તમે આ
 ફૂકડાની વારતા મારે મોઢે સાલળવા માગો છો ? જો તેઓ હા પાડે
 તો કથાકાર તેમને કહેતો કે મે તમને હા પાડવા કહ્યું નથી પણ તમે
 આ ફૂકડા વિરોની વારતા મારે મોઢે સાલળવા માગો છો ? જ્યારે
 તેઓ ના પાડતા ત્યારે કથાકાર તમને કહેતો કે મે તમને ના પાડવાનું
 કહ્યું નથી પણ તમે આ ફૂકડા વિરોની વારતા મારે મોઢે સાલળવા
 માગો છો ? અને જો તેઓ ચૂપ રહેતા તો કથાકાર તેમને કહેતો કે મે
 તમને ચૂપ રહેવા કહ્યું નથી પણ આ ફૂકડા વિરોની વારતા તમે મારા
 મોઢે સાલળવા માગો છો ? અને ત્યાંથી કોઈ ચાલ્યું પણ જતું નહિ
 કારણ કે કથાકાર પછી એમ કહે, મે તમને ચાલ્યા જવાનું કહ્યું નથી પણ
 આ ફૂકડા વિરોની વારતા તમે મારા મોઢે સાલળવા માગો છો ખરા ?
 અને આમ તે આમ આખી રાત્રિઓ વિષયકમાં અટવાયા કરતી

જોસે આકેડિયો બુએન્ડીઆને જ્યારે ખ્યાલ આવ્યો કે ગામ પર
 રોગચાળાએ હુમલો કર્યો છે, ત્યારે તેણે અનિદ્રાની જિમારી વિરો

આધુનિક કવિતાના
ત્રણ તાલ સંગ્રહો

તથાપિ

સુરેશ હ નોખી

બાગમાં

મગળ રાઠોડ

અલુફ

અજિત ઠાકોર

પ્રકાશક

સાહિત્યસંગમ, ગોપીપુર્ગ, સુરત-૧.

પોતાની જાણકારીની સમજ આપવા કુટુંબોના વડાઓને એકઠા કર્યા અને ભેજવાળા એ વિસ્તારમાંના ખીન્ન ગામોને તેનો એપ ન લાગે એ માટેના ઉપાયો વિશે તેઓ સમત થયા એટલે તેમણે મકાઉ પોપટોના બહાલામાં આરબોએ આપેલી ઘટ્ટડીઓ ગકરાઓના ગળામાંથી ઉતારી લીધી અને સત્રીઓ દ્વારા અપાતા સલાહ અને વિનંતીઓને અવગણીને ગામની મુલાકાત લેવા માગતા લોકો માટે ગામના પ્રવેશદ્વાર આગળ મૂકી દીધી. મેકોન્ડોની શેરીઓમાંથી તે વખતે પસાર થતા બધા જ અજાણ્યા લોકોને ઘટ્ટડીઓ વગાડવી પડતી હતી જેથી બિમાર લોકોને તેઓ તદુરસ્ત છે તેની જાણ થાય તેઓ ત્યાં રહે તે દગમિયાન તેમને કંઈ પણ ખાવાપીવાની મનાઈ હતી કારણ કે બિમારી મો દ્વારા ફેલાતી હતી એ વિશે સહેજ પણ શંકા ન હતી, અનિદ્રા વડે બધા જ ખોરાકપાણી દૂષિત થઈ ગયા હતા. એ રીતે તેમણે એ રોગને પોતાના ગામની સીમા પૂરતો મર્યાદિત રાખ્યો. આ કિલ્લેજાદી એટલી મધી તા અસરકારક નીવડી કે કટોકટીભરી સ્થિતિને સ્વાભાવિક ગણી લેવામાં આવી અને જીવન એવી રીતે ગોઠવવા માડ્યું કે ફરી બધું કામકાજ નિયમિત થવા લાગ્યું અને ભવવાની નિરર્થક આદત વિશે બધાએ ચિંતા કરવાનું માડી વાળ્યું.

કેટલાય મહિનાઓની વિસ્મૃતિ સામે રક્ષણ મેળવવા માટેના ઉપાય શોધી કાઢનાર ઓરેલિઆનો હતો આ ઉપાય તેણે આકસ્મિક રીતે જ શોધી કાઢ્યો. અનિદ્રામાં કુશળ બની ગયેલો ઓરેલિઆનો શરૂઆતના દર્દીઓમાંનો એક હતો તેણે ચાલી પર નકર્શકામની કળા હસ્તગત કરી લીધી હતી એક દિવસ ધાતુઓ ઉપર પતરા ચઢાવવાની નાની એરણ તે શોધતો હતો પણ તેનું નામ તેને યાદ આવતું ન હતું તેના બાપે તેને કહ્યું, ‘એરણ’. ઓરેલિઆનોએ તે નામ કાગળના એક ટુકડા પર લખી લીધું અને એરણના નીચલા ભાગમાં ચોટાડી દીધું ‘એરણ’ એ રીતે હવે ભવિષ્યમાં એ નામ ભૂલી જવાનો ભય લુપ્ત

ગયો પણ સ્મૃતિનાશનું આ પ્રથમ મોપાન હતું એ વાતનો તેને ખ્યાલ
 ન આવ્યો, કારણ કે એ પદાર્થનું નામ યાદ ગયું હતું મુશ્કેલ હતું. પણ
 થોડા દિવસ પછી તેને ખબર પડી કે પ્રયોગશાળાના લગભગ એકેએક
 પદાર્થનું નામ યાદ રાખવામાં તેને મુશ્કેલી વગતાવા લાગી. પછી તેણે
 બધા પદાર્થો પર નામ લખી લખીને ચોટાડી દીધા, એટલે પછી તો
 તેમને ઓળખવા માટે ચમરખીઓ જ વાચવી પડતી હતી તેના માથે
 પાતાના બાળપણની ખૂબ જ મહત્વની વિગતો બૂલી ગયાની ચિંતા
 તેની આગળ જણાવી ત્યારે ઓરેલિયાનોએ પોતાની યુક્તિ બતાવી
 અને થેસે આઈડિયો છુએન્ડીઆએ એ યુક્તિ આખા ધર્મમાં અમલમાં
 મૂકી અને પછી તો આખા ગામમાં આ યુક્તિનો અમલ કરાવ્યો.
 શાહીવાળા બ્રશ વડે તેણે દરેક વસ્તુ પર ચિહ્નો ચોટાડી દીધી, ટબલ,
 ખુરશી, ધડિયાળ, બારણું, ભીત, પથારી, કઢાઈ તે વાડામાં ગયો.
 અને ત્રાણીઓ અને ઝાડપાનને ચિહ્નો ચોટાડી દીધી, ગાય, બકરી,
 કુકર, મંઘી કાસાવાદ કેલેડિયમ, ફેળ, સ્મૃતિનાશની અનંત શક્યતા-
 ઓનો વિચાર કરતા કરતા ધીમે ધીમે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે ચિહ્નો
 વડે વસ્તુઓના નામ તો ઓળખી શકાશે પણ જો તે દિવસે કોઈને
 તેમનો ઉપયોગ જ યાદ નહીં રહે મેકેન્ડોના પ્રબળનો સ્મૃતિનાશ
 સામે અમૂલ્યવાને ખૂબ તૈયાર હતા તેની ખાતરી તેણે ગાયના ગળા પર
 લગાડેલ ચિહ્ન પરથી થઈ શકે, ‘આ ગાય છે દરરોજ સવારે તેને દોહવી
 જોઈએ જેથી તે દૂધ ઉત્પન્ન કરી શકે, કોફી અને દૂધ બનાવવા કોફી
 સાથે ભેળવી શકાય એટલા માટે દૂધને ઉકાળવું જોઈએ.’ આ ગીત
 છટકી જતી પણ થોડી થોડી વાગે શબ્દો વડે ઝીંઝી શકાતી વાસ્તવિકતામાં
 તેઓ જીવતા ગયા, પણ તેઓ જ્યારે લિખિત અક્ષરોનું મૂલ્ય ભૂલી
 જશે ત્યારે એ વાસ્તવિકતા કાયમ માટે ચાલી જવાની

એ ભેળવાળા વિસ્તાર માં જવાના રસ્તાની શરૂઆતમાં તેમણે
 પાટિયું લગાવ્યું - ‘મેકેન્ડો’ અને મુખ્ય શેરી આગળ વધુ મોટા પાટિયા

પર લખ્યુ 'ધૃશ્વ છે' બધા જ ઘરમા વસ્તુઓ અને લાગણીઓને
 યાદ ગમ્મવાની રીતો લખવામા આવી હતી પણ આ આખો પદ્ધતિમા
 એટલા બધા ધ્યાન અને નૈતિક શક્તિ અનિવાર્ય હતા કે વણા તો
 તેમણે ઉપજાવેલી કાલ્પનિક વાસ્તવિકતાના જ શિડાર ખની ગયા,
 એ વાસ્તવિકતા તેમને માટે ઓછી વ્યવહારુ પણ વધુ આશ્વાનન
 આપનારી હતી. રહસ્યમયતાને લોકપ્રિય બનાવવામા મૈથી વધુ ફાળો
 આપનારાઓમા એક ગણાતી પિલ્લુ દેવેગા પહેલા પતા વડે ભૂતકાળ
 નેષ્ટ આપવાની યુક્તિ તેણે શોધી કાઢી આની મદદ વડે અનિદાના
 ભોગ બનેલાઓ પતાના અનિશ્ચિત નિકલ્પો પર ખડા થયેલા જગતમા
 જીવવા લાગ્યા, અહીં આપને એપ્રિલની શરૂઆતમા દેખા દીધેના ભીનેવાન
 પુરુષ તરીકે અને માને કાળા હાથે સોનાની વીટી પહેરતો ભીનેવાન
 સ્ત્રી તરીકે ઓળખવામા આવતા હતા, અહીં આગળ જન્મદિવસને જે
 મગળવારે ખોરેલ વૃક્ષ પર ચડોળે ગીત ગાયેલુ તે મગળવાર તરીકે
 ઓળખવામા આવવા લાગ્યો આશ્વાસનની આ બધી રીતોથી હતાશ
 થઈને જેસ આર્કેડિયો બુએન્ડિઆએ સ્મૃતિચિત્ર બનાવવાનો નિર્ણય
 કર્યો, જિંમ્મીઓની અદ્ભુત શોધખોળોને યાદ ગમ્મવા માટે આવા ચત્રનો
 વિચાર તેને અગાઉ આવ્યો હતો દરેકજ સવારે આરભથી અત નુધી
 જીવન દરમિયાન જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તેની વિચારણા કરવાની ગકચતા
 પર આ ચત્રનો આધાર હતો તેણે આ ચત્રનો વિચાર સ્પીનીંગ
 શબ્દકોશ તરીકે કર્યો, તેની ધરી પર ગોઠવાયેલો માણસ ચાપ વડે
 થોડા જ કલાકમા જીવન માટે ખૂબ જ જરૂરી એવા વિચારો પોતાની
 આખ આગળથી પમાર થતા જોઈ શકે તે લગભગ ચૌદ હજાર જેટલો
 વિગતો લખવામા સફળ થયો હતો તે જ વખતે એ વિસ્તારમા પડના
 માર્ગ ઉપર દુખી નિદ્રાધીનોની થટડી વગાડતો વિચિત્ર દેખાવનો
 માણસ દેખાયો, તે દોરડા વડે બાંધેલી ખૂબ જ દાસેલી બેગ લઈને
 અને કાળા કપડાથી ઢાંકેલુ ગાડુ બેસતો હતો તે સીધા જેસે આર્કેડિયો
 બુએન્ડિઆના ઘર તરફ ગયો

□

અનુવાદ-આસ્વાદ / વિજય શાસ્ત્રી

આજની પરીકથા

જકડી લે મને, ઓકટોપસ !

તારા અણબુજ માથે માટે પૂરતી નથી.

એકદા, -લોકો કહે છે-

એક નાનકડી કન્યા હતી

જે રાજ પોતાનો કશરાશિ નીચે ફેલાવતી

અને એક રાજકુમારે આવી

એકદલિયા મહેલમાંથી તેને છોડારી

પણ પત્ની કન્યાઓએ

કશ ફેલાવવા બધ કરી દીધા

દીવાસળીના ખોખા જેવા ઓપાર્ટમેન્ટસમાં ગહેવું શરૂ કરી દીધું

પત્ની તેમને છોડાવવાની કોઈ જરૂર ગી નહી

અથવા તેઓ એમ માનવા લાગી

ઓકટોપસ દીવાસળીના ખોખામાં માતા નથી

તે કે દો જ કશ બધખેમતુ નથી

વર્તુળમાં ચતુષ્કોણો ધ્રુમગયા દો છે

આધુનિકોએ તેમની અનીતિઓને વેગળા મંત્રી દીધી છે

તે ગણતરેન અપગધમાવ અનુભવે છે

તે બિચારી ચીસથે પાડતે-જો તેની કને
અવાજ હોત તો પણ દમ્ભે
એને કોફીના અનંત પ્યાલાઓ ભર્યે જ જવાનું
શીખવી દીધું છે

જુઓ રાજકુમાર ચાર્મિંગ,
કોફીમાનું માદક દ્રવ્ય મને કેવી 'જીવંત' દેખાડે છે
આ તો માત્ર એક નજીવો દુર્ચ્છા ગણાય
બાકીના બધા (દુર્ચ્છા) તો ઢકાઈ ગયેલા છે
રાજકુમાર ઓઢટોપસ, તારી અબ્દુલ
શાખાઓમા વિલકત
સમુદ્રને તળિયે તરે છે તે
ક્યારેય હતી એકરૂપ ?

તું સાચે જ ત્યાં છે કે હતા
માત્ર કલ્પના કર કે તારી ભુજાઓ
મારી બોપરીમાંથી ફૂટી નીકળી છે ?

['ધ ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા'-માથી] — મેનકા શિવદાસાની

ધબસને તેના 'લેડી ઓફ ધ સી' નાટકમા બેલેગરેઈડ નામના એક
પાત્રના મુખે કહેવરાવ્યું છે કે-

-અધકાગપૂર્ણ દિવસો સાથે સમાધાન કરવું કોઈને પણ માટે
દુષ્કર છે

એ જ નાટકમા એલીડા નામનું એક પગિણીત સ્ત્રીનું પાત્ર કહે
છે કે-

-તમે એને મારું 'પોતાનું' જીવન રહ્યો છો ? ના રે, મારું
પોતાનું સાચું જીવન નો જ્યારે તમારા જીવન સાથે મેં એને જોતર્યું
ત્યારનું જ અવજો રંગે ચડી ગયું છે

કેટલીક વાર દામ્પત્યજીવન કેટલીક વ્યક્તિઓને માટે કરુણતાની ભગ્પૂર સામગ્રી પૂરી પાડી રહે છે. અહીં પણ વિચિત્ર દામ્પત્યની વ્યથા વક્તા, વ્યગ્નના કાક્રમા વ્યક્ત થઈ છે

ઑકટોપસનું રૂપક અહીં વ્યવસ્થા કરનાર તત્વના પર્યાય તરીકે મૂકાયું છે. ઑકટોપસના અષ્ટ બાહુની પકડમાં જકડાયેલું કોઈ પણ છૂટી શકતું નથી પણ લગ્ન, ગૃહ, સમાજ, વ્યવસ્થા, પતિ, સતી, નીતિ, નિયમો ઇત્યાદિની એકાધિક ભુજઓમાં જકડાયેલી કાવ્યનાયિકાની આ બધા બધોને ક્ષગ્રી દર્દ છૂટી નીકળવાની ઝપના એટલી તો તીવ્ર છે કે જે ઑકટોપસરૂપી વ્યવસ્થાએ પોતાના બધોને લેશ પણ નિયમિત કર્યા તો તેને ન ગાડી આ નાયિકા ભાગી જ છૂટશે ! એટલે નાયિકાએ જ કહ્યું કે ઓ સહસ્ત્રબાહુ વ્યવસ્થા, -તત્ત્વ, -પ્રપચ, નીતિ, નિયમના ઑકટોપસ મને જકડી રાખ, નહિતો હું છટકી જઈશ

ખીજ ખણમાં એક જાણીતી પરીકથાનું વૃતાંત આવે છે જેમાં એક કન્યા પોતાના વિશાળ મનોહર કેશરાશિને જમીન સુધી કેલાવી કેન્દ્રમાં ભભી રહેતી એક રાજકુમાર-રાપુનઝેન્-એ કેશરાશિ વડે ઉપર જઈ એને છોડાવી લાવ્યો હતો.

પણ આજે આવી બધનગ્રસ્તા નારીને બધન કોઠે પડી ગયા છે, એકદિવસના મહેલને બદલે દીવાલખીના ખોખા શા એપાર્ટમેન્ટમાં તેઓ રહેતી થઈ ગઈ છે 'દીવાલખીના ખોખા' જેવા એપાર્ટમેન્ટસ એ Flatness, ચપટાપણું, જડતાના પ્રતીકો છે. અને જે જડતાને જ સ્વપ્ન માની બેઠી છે, જેની સવેદના બધિર થઈ ચૂકી છે એને વળી બધનના દુખ શા, વેદના શી ? એટલે-

પછી તેમને છોડાવવાની

કામ જરૂર રહી નહીં !

આધુનિક નારી આમ છતાં કયાંય કશે દુઃખ અનુભવતી જ

નથી એમ નથી સવેદનશીલ વ્યક્તિ અને જડ વ્યવસ્થા ખેતો મેળ પડે જ નહિ. જેમ વર્તુળ અને ચતુષ્કોણનું ઍડજસ્ટમેન્ટ અશક્ય છે તેમ પણ પેલી રાજકન્યા તો રાજકુમાર સાથે છૂપો પ્રેમ, છૂપા મિત્રનો કરવાનું પાપ, અપરાધ કરી ‘અતીતિ’ આચરી શકતી હતી રાપુનઝેલ પણ પોતે જેને ચાહતો હતો તેને મેળવવા / મળવાનો અપગાંધ કરતો હતો પણ હવે

આધુનિકોએ અતીતિઓને વેગળી મૂકી દીધી છે

હવે રાપુનઝેલ અપગાંધ અનુભવે છે.

આધુનિક નારી વ્યથાની ચીસ પાડતી નથી કેમ કે તેની પાસે ‘પોતાકો’ કહેવાય એવો કોઈ અવાજ જ રહ્યો નથી એણે તો મધ્યના વેદના, વ્યથાને હૃદયનિકામ કરી દઈ ખોટું જૂઠું હમતા હમતા એવું જ ખોટું જૂઠું હસતા મહેમાનો માટે ડોફીના પ્યાલા અનંતકાળ પર્યન્ત ભરે જવાનું શરૂ કરી દીધું છે એ દલ એને એટલો તો પ્રિય છે કે એમા એને ખૂબ આનંદ પડે છે હવે તે પોતાનો સ્વાથ ક્યા છે તે સમજતી થઈ ગઈ છે ઠાવકી !

હવે તેણીમા કશા ‘દુર્ગુણો’ રહ્યા નથી હવે તે છૂપો પ્રેમ છૂપા મિત્રનો, છૂપા સંદેશાઓમા સડોવાતી નથી હવે ડોફીના પ્યાલા જ તેનું સર્વસ્વ છે

આધુનિક સભ્યતાએ જન્માવેલી સવેદનજડતા અને નિર્માનનીકુગળ Dehumanization-પરત્વેની વેદના વ્યગ્યના કાકુમા ગૂંજ થઈ છે □
૪ એપ્રિલ, ૧૯૮૧

— આ રચનામા પ્રયોજાયેલા ડેટલાઈઝ ઉપકો અને પ્રતીકો વિશે માર્ગદર્શન આપવા બદલ કવયિત્રી મેનકા શિવદામાતી તેમ જ પ્રા મુકુન્દરા દવેના અણનો સ્વીકાર કરું છું વિ.

ડૉ. સુરેશ જોશીની નિવૃત્તિ / સાત્યક્રી

દાયકાઓ સુધી મ. સ. યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીનું અધ્યાપન અને અધ્યાપન કરી તાજેતરમાં જ ડૉ. સુરેશ હ. જોશી (સુ જો) નિવૃત્ત થયા એ ઘટના પરત્વે સાહિત્યસેવીઓના કે વિદ્યાર્થીના કે ગુજરાતી વિષયના અધ્યાપન સાથે સંકળાયેલા કોઈનાથે ઝાઝા પ્રતિભાવ કયાકે જોવા મળ્યા નહીં એ હકીકત સુરેશ જોશી માટે કે એમના સાહિત્યસેવનને માટે માયો પ્રેમાદર ધરાવનાર કોઈકને માટે માવ અણુધારી નથી, કેમ કે તેજસ્વિતા પ્રત્યેના આપણા ઈષ્ટ દૂષ અને અસૂચા આપણે ઘણી વાર આવા મીઠા મૌન દ્વારા જ પ્રગટ કરતા હોઈએ છીએ ગુજરાત તેની વાણિયાગીરી માટે સુખ્યાન છે કયાંકે બોલવું એ તો ખરું જ, પણ કયાંકે નહિ બોલવું એની એને નિશેષ પતીજ છે વળી સુ જો, કહેવાતા સાહિત્યિક પ્રતિષ્ઠાના અને તેણે સ્થાપેલા વિવિધ હિતોને પારખી જનાર ને તેથી તેનો વિરોધ કરનાર પણ ખગ, એ રીતે જ તેઓ મામકા ના વર્ગની બહાર આથી વાડા બહારના ગતની તો કોડીનીયે ડિમન આપણે ન કરીએ તો વળી વાડામાના ચી થગતુ ય આપણને ધણુ મૂલ્ય એવા ડૉક્ટરિયેટની ભરેલા સમાજમાં સુ જો ની નિવૃત્તિ કે એમને સાઠ વર્ષ પૂરા થતા હોઈ ધટ્ટીપૂર્તિની વાત જ આપણે કેમ કરીએ ?

મિત્રોમા તેમનો અધ્યાપનકાળ કેવો વિટબણાસભર (અન્ય માનવોએ સર્વેલી વિટબણાસભર) હતો તે જાણીતું છે મ મ યુનિ ના ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ અત્યારે તેઓ થયા એટલું એમના ચાહકોને આશ્વાસન છે જો કે ન થયા હોત તોયે સુ જો ની સાહિત્યિક પ્રતિભા તો યથાવત્ જ રહેત કદાચ વધત એટલા માટે કે વણી વાગ અમુક માણસો અમુક જિયા હોદ્દે ચેનકેન પ્રકારે પહોચી ગયા હોય છે ત્યાર એમને સારી રીતે ઝાળખનારાઓને આધાતજનક આશ્ચર્ય યાય છે કે “તે ? ત્યા છે ?” આથી બિલકુલ કટલાક શક્તિશાળી માણસો ગત્યા-

નું રૂપ જિયા હોદે નથી પહોચ્યા હોતા ત્યારે એમને વિશે પણ આશ્ચર્ય થાય છે કે, “તેઓ ? ત્યાં નથી ?”

નેપોલિયન એક શિલ્પી સાથે ખગીયામાના પૂતળાઓ જોતો હતો. શિલ્પીને પૂછતો હતો કે આ કોનું પૂતળું છે, પેલું કોનું છે, વગેરે, શિલ્પીએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે શહેનશાહ, તમારું ય એક પૂતળું બનાવગાવો નેપોલિયને ના કહી, ‘ના કેમ ?’ તો કે ‘ભવિષ્યની પ્રબ્ધ એમ પૂછે કે આ કોનું પૂતળું છે ? એને બદલે એમ પૂછે કે નેપોલિયનનું પૂતળું કેમ નથી ? તો તે વધુ સારું’

સુ જો અધ્યક્ષ ન થયા હોત તો પૂછાત કે કેમ ન થયા ?

ખેર, અધ્યક્ષપદ દરમિયાન અભ્યાસક્રમો જે અમુક શિષ્ટસમન કૃતિઓની ફેરફારડી કર્યા કરતા હતા તેનું પુનર્વિધાન કરવાનું કામ તેમણે કયું. ભાષાવિજ્ઞાન, સાહિત્ય અને ફિલસૂફીનો સમાવેશ, અનુવાદ પ્રવૃત્તિ, ટૂંકી વાર્તા પરનો સેમિનાર ઈત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓ અને તેની ફળશ્રુતિથી સુજો વાકેફ છે જ. કૃતક સાહિત્યમાંથી અને સાચી કૃતિઓની વચ્ચેનો નિવેક તેમણે કર્યો અને શીખ્યો. ખોટી નીતે પ્રતિષ્ઠિત થઈ ચૂકેલી કૃતિઓ અને કૃતિકાગેના તળપટ્ટી ભાષામાં કહીએ તો ‘ચીથગ ફાડયા’ આવી બધી સાફસૂફીથી જેને સહન કરવાનું આવ્યું તે વર્ગ નારાજ થયો. એમની નાગજગીનો ખોફ પણ ઘણી રીતે વહોની લેવાનો એમને થયો અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ, શિરીષ પચાલ, સુમન શાહ અને ખીજ અનેક તેજસ્વી સાહિત્યના અભ્યાસીઓ, રમિકો તેમણે જિલા કર્યા ક્ષિતિજથી માડી ‘એતદ્’ સુધીની મામલિકપ્રકાશનયાત્રા એમણે અનેક વિદ્વાનો સાથે બેરો રાખી. પુસ્તકો એમના પ્રગટ થયા એમાંથી પ્રગટ કરનારાઓ અલબત્ત ફાટ્યા, પણ એમને આર્થિક ભીસ રહે જ રહે એવી વ્યવસ્થા પણ કરતા ગયા.

એમના પુસ્તકોના વ્યવલોકનો અભ્યાસો ઝાઝા થયા નહીં. એમ એમને સમજવાની અશક્તિ તો કદાચ હશે જ, પણ એમને પ્રતિષ્ઠા ન અપાઈ જાય એ જોવાની કાળજીએ ઘણો ભાગ ભજવ્યો હશે.

એમને વિશે, એમના પુસ્તકો વાંચ્યા વગર યદ્વાતકા ખોલનારાઓ અનેક છે વણુની મનોઝૂંચિ એવી હોય છે કે તેજસ્વીની ટીકા કરવાથી આપણે પાણુ તેજસ્વી ગણાઈ જઈશું.

એમના પ્રવચનોમા કહેવાતા સાહિત્યપ્રિય માણસોથી માડી, સાહિત્યેતર (જેવા કે કૉમર્સ, ઝેન્ડિંગ વિજ્ઞાન વગેરે) વિષયોના માણસો પણ આવતા સાહિત્યમા વાસ્તવ, નવલકથાનુ સંવિધાન, કવિતાનો આગ્રવાદ, પ્રવર્તમાન સામાજિક પરિસ્થિતિ, પશ્ચિમી લેખકો અને વાદો જેવા કે કેમ્યૂઝ, સાર્ત્ર, કાફકા, કિયર્કેગાર્ડ, અસ્તિત્વવાદ, વટનાક્રિયાવિજ્ઞાન (ફિનોમિનોલોજી) સંકેતવિજ્ઞાન ઇત્યાદિનો પરિચય પણ એમણે કરાવ્યો. રાવણ અને શુલાભમહોદ્ધમ શેખ જેવાઓ 'કવિ' તરીકે ઊપસા શક્યા એ સુ. જો.ને લીધે પણ ખરા.

એમની છાપ ધરાદાપૂર્વક ખોટી રીતે ઊપસાવાઈ હોય એવું ખન્ધુ છે. એમની ટીકા કરનારાઓની સામે સૈદ્ધાંતિક રીતે તેઓ લક્યા હશે પણ માનવ જૂમિકા પર તો તેમણે સૌ કાઈની સાથે એક પ્રેમાળ અને નિષ્પાલસ માણસ રાખે એવા જ વર્તન-વ્યવહાર રાખ્યા છે દિલ્લેયારી એમણે કદી કરી નથી. પણ લખવામા આજસુ ખરા ઘણા કદાચ પોતાના સ્વાર્થેય તેઓ ઉદ્ધમી ન બને એવી આજસ એમની ભાષા, એમની શૈલી અને એમની લખાવટનું અનુકરણ વણુએ વણી વાગ કરી જોયું છે પણ ત્યા ત્યા ખધે જ એમની ભાષા, એમની શૈલી કે એમની લખાવટ કદાચ ઊતરી હશે પણ એમનું આગવું એમનાપણું 'સુરેશીય સ્પર્શ' આવી શકતો / શક્યો નથી.

લૌતિક સુવિધાઓનો ભોગ આપીને પણ સાહિત્યને અત્રતાક્રમ એક નર્મદે આપ્યો હતો, એને ય ઘણા ઘણા ટીકાકારો, દ્રેષીઓ સાપડ્યા હતા ખીજે એવો ભોગ સુ. જો. એ આપ્યો એમ કહેવામા તો નથી જ, પણ એમને ય નર્મદે જેટલા જ ટીકાકારો, દ્રેષીઓ સાપડ્યા હતા એમ કહેવામા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

ક્યા સાચા માણસને શત્રુ ન હોય, વારુ ?

હું કયાંય હોતો નથી / રાજની શાહ

ધણા બધા લોકો મને કહે છે કે હું ત્યાં હતો તે લોકોએ મને જોયો હતો. હું જિલ્લો જિલ્લો જાણુ વાચતો હતો. હું કાન સરવા ગાખીને લાપણ સાલજતો હતો. બધું જ એકમાત્ર ગુપ્ત કરા દેવા માગતો હોય તેમ એક પછી એક વસ્ત્રોની ગડીઓ કંકેલી નાખતી ચપતી મામે હું જિલ્લો હતો હું ફરી ફરીને જિલ્લો ગઈ જતો હતો. હું વાહનો વચ્ચેથી માર્ગ કરતો કરતો ચાલ્યો જતો હતો. હું એકતો એકતો ટહેલતો હતો, હું ચાલુ બમમા ચઢી જતો હતો કે તેમણે નીચે જતરી જતો હતો. હું ખુશી જા બેઠો બેઠો કામ કરતો હતો. હું કશુંક વિચારતો બેઠો હતો. હું લગનમડની ખુશીમા ઘણા મવા લોકો કહે છે કે હું ત્યાં હતો ઘડીનાં તો હું ય માનવા માટે પૈયા થઈ જઈ છું હા, હું તે લોકોની આજુબાજુમા અહર પકડ કચાક હતો અથવા તો હું તે લોકોથી ઘેરાઈ ગયો હતો એમ તો હું તેમની સાથે સાથે ચાલતો પણ હતો તેઓ તો ગમે ત્યાં વળી જાય છે મારું તેવું નથી. હું ચાલતા ચાલતા જ મારો દિશા નક્કી કરી લઉં છું મેં તેઓને ઘણીવાર મોટે મોટેથી બગડતા જોયા છે પણ કચાગ્ય તેઓના એકકેય શબ્દ પકડી શક્યો નથી ઘણી યે વાર મેં તેમને પુખ્તોની જેમ બુકમા કાળી જિહ્વા જોયા છે, પણ મને તેની કશી જ ગંધ આવતી નથી એમ તો મેં તેમને પૂગની જેમ ઉગતા ય જોના છે ને દૂર દૂર હડસેલાઈ જતા અમુદ્રના મોજની જેમ પાછા વળી જતા ય જોયા છે. મને કોઈ ધક્કો કે હડડોલો લાગ્યાનું યાદ આવતું નથી. આ તો તેઓ મને તેમની સાથે લેજવી દેવા માગે છે અને તેથી જ તેઓ કહે છે કે હું પણ ત્યાં હતો પણ તેઓ તો સાવ નિર્ગંધ છે બ્યારે પણ જુઓ નશામા ને નશામા મમ ચાલતા જ હોય છે હાકી જાય તો બેમી પડે છે. એમ તો હું ય તેમની આગપાસમા ચાલતા ચાલતા જ બેસી જઈ છું મારે તે તેમને ઉત્સાહ જોવા હોય છે તેમની આખોમા જિહ્વા જિતવું હોય છે તેમનામાના કોઈની હથેળીને હાથમા લઈને મારી હથેળીને ઉભાયા લીજના દેવી હોય છે. પણ તેમાનું કશું જ થઈ શકતું નથી.

મને તો તેમના ચહેરા પણ યાદ નથી.

તેઓ જ્યારે ત્યાં નથી હોતા ત્યારે પણ હું ત્યાં જાઉં છું પરંતુ, ત્યારે તો ત્યાં ફૂલો ફૂલો ઘાસ ઊગી ચૂકયું હોય છે. છોડવાઓ પર પુરપો ખીની ઊઠે છે વૃક્ષોની ઘટાઓ માની ઘેરી દૂધ આપે છે, ને એકાદ તૂટેલા બાઈડાનો આધાર પણ પૂરતો લાગે છે. તેઓ ક્યારેક અહીં આવ્યા હતા તેનો ખ્યાલ સુદ્ધા નથી આવતો. હું તો બસ, ચાદર બિછાવીને પડવો રહું છું ને અધખૂની આપે લોયા કરું છું. કેટલાક લોકો આવતા હોય છે ને કેટલાક લોકો જતા હોય છે. સારી પર ઊભા ઊભા જ ભેળપુરી ખાતા હોય છે પણ મને તો મારી ચાદરમાંથી ઊડવાનું મન જ થતું નથી તેમની હાજરીમાં ક્યારેક મને વાંતો ઉતારી નાખવાનું મન થઈ આવે છે પણ તેમ થઈ રાકતું જ નથી એટલે ચાલી નીકળું છું.

તે લોકોએ સને ધણીવાર રીઝવવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેઓ મારી સામે જ ઊભા રહીને આઈસ્ક્રીમ-ક્રીમ ચગળ્યા કરે છે પછી તેમની જીભને હોદ પગ કેરવે છે નવી નવી ડિઝાઈન અને નવા નવા ચગના વાંતો પહેરીને પગે મારી સામે તાકી રહે છે. તેમની પસંદગી પર વારી જઈને પ્રશ્ન સામરી નજરે નાકી રહેવાનું કોણ જાણે કેમ પણ મને આવડતું જ નથી છ. ય તેઓ, હું તેમની વચ્ચે જ ક્યાંક હતો એવું કહ્યા કરે છે

હું તો અત્યારે અહીં આ ધરના એક ખૂણામાં ટૂંટિયું વાળીને . પલગમાં સૂતેલી પત્નીના પડખામાં... સૂતેલી બેબી અને અધારુ ધબળ દીવાલને અઢેલીને . બારી ને બારણા બધું જ બધું . આ ધરમાં ને બહાર આકાશમાં થોડીક ક્ષણો પૂર્વેના તારાઓ... મારું હૃદય ધમક ધમક .. ને પાપણું પણ ટિમટિમ ટિમટિમ .. ના, નથી અહીં

આવતીકાલે સવારે મારી પત્ની પૂછી બેસશે - આખી રાત તમે ત્યાં ખૂણામાં શું કરતા હતા ?

કદાચ, ત્યારે તો હું ક્યાંય નહીં હોઉં !

હું વૃક્ષ થયો—ન રહ્યો / રતિલાલ ‘અનિલ’

એક દિવસ હું વરડાનું ઝાડ થઈ ગયો. કોણ જાણે કેમ મને માન જ વરડાનું ઝાડ થઈ જવાની ઈચ્છા થઈ હતી. મેં કહ્યું/શ્રેણી જાડ થયો એની મને જાણ નથી. કોઈ મત્તયોગના માન પર પાનની પાંચડાની મારી મને પદાન્તર કરે એવી એ કોઈ ઈચ્છા નહોતી. મારા પર રૂપાળા પક્ષી આવી માળા બાંધે બનતા સુધી ગાડાહારી વન્સ્પત્યાહારી પક્ષી આવે, બેસે/વસે એવી કશી અપેક્ષા મને નહોતી. કોઈ મારી ડાળોને કાપી મને સુડોળ બનાવે એવી આતુરતા એ નહોતી. હું વૃક્ષ છું એટલા માટે હું હોવાનું મને લાગતું હતું.

પણ પછી મને લાગ્યું કે હું વરડાનું ઝાડ છું એટલે મારા પર કાગડા માળો બાંધે એ વગવાગાને જ નહીં ગમે, કોયન માળો બાંધશે તો ખાસ તો ગ્રીષ્મ ઋતુમાં મારી આંખે ભેગે અથવા વરડામાં વૃક્ષ આવેલું છે એવો અનુભવ તો કરશે જ. પરંતુ હું મને માણસ હતો એટલે જ વૃક્ષ રૂપે આવો વિચાર કરતો હતો—મારો વિચાર કરતો હતો, બાકી મોટે ભાગે કાગડો અને ચક્રવાત. મારી ડાળ-ડાળખી પર બેસતા/બેસતા—એમની ગતિવિધિમાં મારી ઈચ્છા-અનિચ્છાનો કશો જ પ્રભાવ નહોતો, પ્રેરણા એ નહોતી.

હું વરડાનું વૃક્ષ થયો એટલે મને થયું કે હું ગૃહવૃક્ષ છું મારા પર નજર નાખવાની ચીને છૂટ છે. પણ મારા પાન તોડવાની સ્વતંત્રતા તો સામે વગમા રહે છે તેમને જ મળી છે.

પછી મને લાગ્યું કે હું સામાજિક વૃક્ષ છું. વૃક્ષો શું સામાજિક હોય? સમાજ જ એનો ઉપયોગ કરે છે. પણ વધારા ઉપયોગ તો

પક્ષીઓ કે જે છે છતા હું માનવસમાજના અર્થમાં મને સામાજિક માનવા લાગ્યા ! કારણ ? વર અને વરડા આમપાસ સમાજ છે ! સમાજ વચ્ચે જીવેલું આડ સામાજિક જ હોય ને ? તો મારે સમાજની અપેક્ષા પણ અમજની જોઈએ, એવું મને લાગ્યું. સમાજધર્મ ગખ્દ મને ચાલ્યો મારે ખાસ તો ફળાઉ વૃક્ષ થવું જોઈતું હતું, હું માત્ર લાકડા જ છેવટે આપું એ તો મારી કજૂસાઈ કહેવાય ! પણ હું ફળાઉ આડ વર્ષ શકુ નહી હોઈ તે સિવાય બીજું કશું હોઈ શકુ નહીં એ વૃક્ષ યથા પક્ષીની મારી મર્યાદા હતી તો, હું સામાજિક ખરો પણ ખામ સામાજિક નહીં મારા વરડામાં લીમડાનું વૃક્ષ હતું એટલે હું લીમડો થયો આખો હોત તો આખો થાત પણ મારે વરડાનું વૃક્ષ થવું હોય અને વરડામાં લીમડો જ હોય તો હું આખો શી રીતે થઈ શકું ?

વૃક્ષ થયો એટલે જ મને વૃક્ષની મર્યાદાનો ખ્યાલ આવ્યો ! વૃક્ષ પર ગમે એટલા સગ્કાર પાડો, એને ગમે તેવી હિચ્ચ પ્રેરણા આપો, સકલ્પો લણાવો—એ હોય તેનાથી બીજું કશું થાય જ નહીં ! પણ એ એની મર્યાદા કે સ્વતંત્રતા ? હોવું એટલે હોવું, સામાજિક હોવું, અસામાજિક હોવું, કલ્યાણકારી હોવું—એવી દશી સ્પૃહા એને નથી એ સ્પૃહા રાખે તોયે હોવા સિવાય તે બીજું હોઈ શકે ખરું ?

આ વૃક્ષ પર કોઈ ઈચ્છા ટાંગી શકાતી નથી. એના પર કાગળના ફાનસ લટકાવી શકાય, બખ્તનું તોરણ સળગાવી શકાય પણ તે બધું વૃક્ષની ઈચ્છા વિના, બીજની ઈચ્છા પ્રમાણે, અને વૃક્ષ તેને તેમ દગ્તતા રોકી શકે નહીં. પણ તે પોને અલિપ્ત રહી નકે એટલી એની સ્વતંત્રતા ખરી

પક્ષી મને થયું . ધારો કે હું જ ગલ પાસે રહેતો હોત અને જ ગલનું વૃક્ષ યથા હોત તો અસામાજિક થઈ જત ? ત્યાં તો આસપાસ

જગલના પ્રાણીઓ જ વસે કોઈ કોઈ વાર મારા પર સાપ ચઢે, માળામાના ઈંડા ખાવા, જળી દીપડો પણ ઉપરથી શિકાર પર તગપ મારી શકે તે માટે મારા પર ચઢે, વાદળ પણ ખેસે હું જગની કે અસામાજિક ચર્ચ જાઉં ?

ત્યાં કહે છે કે વૃક્ષોનો સમાજ હોય છે, વૃક્ષ હોય તો જગનમા જ સામાજિક હોઈ શકે - શહેરમા તો તે માત્ર એકલવાયુ જ હોય !

પણ જગલના વૃક્ષો કોઈ સામાજિક કાયદા પાળતા હોય કે વૃક્ષોના સમાજે એમના માટે કાયદા વડયા હોય એવું લાગતું નથી

વૃક્ષો, હોવા માટે માત્ર જમીનમાથી જીવનતત્ત્વ મેળવતા રહે છે એ સિવાય પોતાના તરફથી ખીણ કોષ ક્રિયા કરતા નથી પરંતુ એને ઝુલાવે છે, વગસાદ એને ભીંજવે છે, તડકા એના પાનને ચમડાવે છ- પોતાને પર્યટ વાગે તોયે ફળ આપે છે, ચાકચાને છાયડો આપે છે એ વિગે પણ એ અજાણ જ રહે છે પોતાના સદ્ગુણો વિગે જાણવાની પણ એમને પડી નથી

પણ, હું ઝાઝો સમન વગડાતું વૃક્ષ ગહી શક્યો નહીં. મને લાગ્યું કે મારા સામાજિકતાના વિચારો વૃક્ષના જીવન માટે યોગ્ય નથી લોકકલ્યાણના આગ્રહો પણ વૃક્ષના જીવન માટે અનુકૂળ નથી, એની સ્વયં જૂ લીલાથી જેને જે કંઈ લાગે અને જે કંઈ આરોપે તે તેમની વાત. વૃક્ષો કોઈનો ઉપદેશ સાલળતા નથી તેમ પ્રતિવાદ પણ કરતા નથી. વૃક્ષોના લીલા રૂપ જીવનમા નાહડ મારા વૃક્ષ થવાથી અરાજકતા, અગાતિ, દ્વિધા, શંકા, ભય જન્મે એના ક તા હું માણસ રૂપે હોઉં તે જ કીક. માણસના કોષ ઉપદેશ/પ્રતિવાદ/ સેવા/ કલ્યાણ/ સામાજિકતા — બધું કોડે પડી ગયું છે તે એટલે સુધી કે એના વિશે એ કદી વિચાર પણ કરતો નથી, માત્ર ઉપદેશ-પ્રતિવાદથી એવો ભાસ જાણે કર છે ખરો !

હું ફરી માણસ બની ગયો

ભૂપત વડોદરિયાની નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે માગી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીળડે	
તરખા પ ખા	૧૫-૦૦
સ્વપ્રપ ખી	૧૩-૦૦
એક નહારી છોકરો	૧૩-૦૦
ગોઠુ યોવન	૧૨-૦૦

ગાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકો ૧૧ દુનિયા — યશવંત મહેતા	
ગાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બગદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો — સુરેશ ગાની	
કિશોરોના નાટકો — પ્રા. હમિત બૂચ	
(દરેકના ૩ આદી, મેટના ૩ ૧૫)	
નિતરખિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી	૧૫ ૦૦
વરેબાહિરે (ચિંતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેળ્વા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા — હેનલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ઊડા ફૂવા ને દેકાં દોરડાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળગત્રિની ધૂણતી ભૂનાવળ

મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા

ભાગવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાધી	
રંગવોતા — વ. ચી મહેતા	
હસાહમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ ૫ મેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશક્ટ ઠાકર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
રોગપુસ્તિકાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર ધરનો વેદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ઓપધા	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગામનો અતે આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

Hiralal Manchharam & Sons Ltd.

श्रीमन्मन्त्रालय भवन

प्रशासन

साहित्य

Hiralal Colony,
K Road,
SURA-395006

Tele No 24935 / 36 / 37 / 38

કંઠાવટી

જૂન,
૧૯૮૧

સાહિત્યમાં
અભિવ્યક્તિ અને અવગમન
જયન્ત કોઠારી
માફી
ડોનાલ્ડ બાર્થેલમ
(વિજય શાસ્ત્રી)
સેક્રેરીસની કવિતા
અસાદ અસલાદ

“ મનની શક્તિ પરમાણુથી થે અધિક છે. ”

ભારતમાં સર્વપ્રથમ

હિપ્નોટીઝમ વિશે વૈજ્ઞાનિક અને પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન આપતું
એક અનોડ મથક એટલે જ

સ્કૂલ ઓફ હિપ્નોટીઝમ

(એક માસનો કોર્સ - ફી રૂ. ૧૦૦/-)

સમય ગત્રે ૮ થી ૯

તથા

દક્ષિણ ગુજરાતમાં સર્વપ્રથમ

માનસિક રોગો જેવા, કે માથાનો દુખાવો, અનિદ્રા, કુટેવો વગેરેનો

ઉકેલ આપતું એક અનોડ મથક એટલે જ

હિપ્નોટીક સેન્ટર

(મુલાકાત - ફી ત્રણ રૂપિયા)

પ્રોફેસર જરીવાલા

(દેવાઈશેરી, સગરામપુરા-સૂરત-૨)

મળવાનો સમય બપોરે ૧૨ થી ૩, રાત્રે ૮ થી ૧૦

કંકાવટી

જૂન
૧૯૮૧

માહિત્યમર્જન
અને વિચારોનું
મર્મલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૬ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂા ૨૮, આશ્રવન મહાસપ્તમી ૩૧ ૧૫૦,
વિદેશ પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેઝીન ઓર્ગેનીઝેશન
અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે.
કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક-
નબર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી.
લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિજાત્ર ‘અનિલ’,
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ મળનામે જ કરવો.

‘કંકાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ માથે મરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિજાત્ર ‘અનિલ’,
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ મળનામે જ માફલવી.

સુત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ. ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

દ્રવ્યસ્થાન. અમલવી મુદ્રણાલય, બાવામીદી, ગોપીપુરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૦

સાહિત્યમાં અભિવ્યક્તિ અને □ જય ત કોઠારી અવગમન*

આપણા વિષયમાં બે શબ્દો અગત્યના વપરાયા છે અભિવ્યક્તિ અને અવગમન એમને માટેના અગ્રેણ શબ્દો છે એક્સપ્રેશન (expression) અને કમ્યુનિકેશન (Communication) આપણે કોઈની સાથે વાત કરીએ છીએ ત્યારે આપણા મનમાં જે કંઈ હોય એ પ્રગટ કરીએ છીએ, બહાર લાવીએ છીએ આ પ્રગટ કરવું તે અભિવ્યક્તિ શબ્દો આપણી વાતને અભિવ્યક્ત કરે છે સામા માણસની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આપણી વાતનું એને અવગમન થાય છે, એટલે કે આપણી વાત એના સુધી પહોંચે છે પ્રગટ થવું અને પહોંચવું, અભિવ્યક્તિ અને અવગમન એ બે પગથિયા છે. પગથિયા કેમ એમ તમે કદાચ પૂછશો - અભિવ્યક્તિ થાય તે પહેલે જ ને ? પણ ના એવું નથી ઘણી વાર અભિવ્યક્તિ સાથે અવગમન થતું નથી ગતિમાં

૧. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, બારામાં વિદ્યારાખાસજ્ઞના
હેઠળ તા ૧૯-૧૨-૮૦ના રોજ આપેલું વર્ગવ્યાખ્યાન

કોઈ વાર આપણે માણસને એકલોએકલો મળકતો જતો તોઈએ 'ગીએ એનુ જરા ખમી ગયુ છે એવુ પણ આપણે માની તઈએ છીએ. પણ ખરેખર તો એ પોતાની જાતને અભિવ્યક્ત કરી ગયો હોય છે આપણા સમાજમા આમ જાહેર ગતે જાતને અભિવ્યક્ત કરવી એ શિષ્ટ ગણાતુ નથી, પણ કોઈ સમાજમા એ માન્ય આચાર પણ હોય જનતા સુધી દૃષ્ટીના સમાજમા એવુ છે રસ્તામા મળકવુ એ ત્યાં આમાન્ય ઘટના ગણાય છે આવા કિસ્સામા અભિવ્યક્તિની ક્રિયા થાય છે અવગમનની થતી નથી એમ કહેવાય સામાન્ય વ્યવહારમા પણ કેટલીક વાર આવી સ્થિતિ ઊભી થતી જોવા મળે છે કોઈ વ્યક્તિ બોલતી હોય અને આપણને ન સમજાય એમ, જનતુ હોય છે શિક્ષકો વર્ગમા બોલતા હોય છે ત્યારે એ અભિવ્યક્તિ તો કરતા હોય છે પણ અવગમન થાય છે કે નહીં તે જુદી વાત છે એટલુ ખરુ કે અવગમન ન થતુ હોય તો પણ જાતને અભિવ્યક્ત કરવાનોયે એક આનંદ હોય છે

સાહિત્યની એક વિશિષ્ટ દુનિયા છે એમા અભિવ્યક્તિ અને અવગમનની બન્ને પ્રક્રિયા ધણા વાર વિચ્છિન્ન થતી દેખાય છે અને એમાથી કેટલાક દૃઢ પ્રત્નો ઊભા થાય છે

અભિવ્યક્તિ અને અવગમન એ બેની વચ્ચે એક શબ્દ 'પ્રતિનિધાન' મૂકવાનો રહ્યો છે એને માટે અંગ્રેજી શબ્દ છે રેપ્રિઝન્ટેશન (representation) પ્રતિનિધાન શબ્દ જરા ભાર છે. સાહિત્યની પરિભાષાના શબ્દો ઘણી વાર ભારે હોય છે, તોફ એમનો અર્થ મહેલો હોય છે 'પ્રતિનિધિ' શબ્દ તો તમે જાણો છો. તમારે બદલે તમારા વતી જે કામ કરે તે તમારો પ્રતિનિધિ તો એક વસ્તુનુ સ્થાન તઈ ખીજી વસ્તુ આવે તે પ્રક્રિયા તે પ્રતિનિધાન. સાહિત્ય વિશે એક સામાન્ય સમજ છે કે સાહિત્યકારના હૃદયમા કોઈ ભાવ, વિચાર કે કલ્પના આવે છે એને એ શબ્દોમા મૂકે છે, આપણે તે શબ્દો વાંચીએ છીએ અને માત્ર શબ્દો નહીં, શબ્દ દ્વારા પ્રગટ થતા એ ભાવ, વિચાર કે કલ્પના

પામીએ ડીએ આમ સાહિત્યકાર અને આપણી વચ્ચે જે
 રસ્તો આવે છે તે શબ્દ છે શબ્દ એ ગતિને જોવાનું માધ્યમ છે
 અર્થક અનુભવમાથી શબ્દ તરફ જાય છે, આપણે શબ્દમાથી અનુભવ
 તરફ જઈએ ડીએ સાહિત્યકાર પોતાનો અનુભવ શબ્દ દ્વારા પ્રગટ કર
 તે એને માટે અભિવ્યક્ત થઈ આપણે શબ્દમાથી અનુભવ મેળવીએ તો
 આપણે માટે અવગમન થયું તો અનુભવ અને શબ્દને પણ સબધ
 ખરો ને / કયો ન થાય / શબ્દ અનુભવને ગૂંચ દે છે અનુભવને
 દેખાતે આવે છે અનુભવનું પ્રતિનિધાન હોય છે શબ્દ અનુભવનું પ્રતિનિ
 ધાન હોય તો જ આપણે તેમાથી અનુભવ પામી શકીએ અનુભવને નૂતન
 કર એવા શબ્દ હોય તો જ અભિવ્યક્તિ સાર્થક બને અને શબ્દ અનુ
 ભવને મૂર્ત ન હોય તો અનુભવનું અવગમન ન થાય

આ તો મનાઓની સમજૂતી થઈ પણ આની સાથે જે કુટ
 પ્રશ્નો સંભળાયેના જે તે આના છે સાહિત્યમા અભિવ્યક્તિનું અરૂપ
 શું હોય છે / અભિવ્યક્તિની નાથે અવગમન થયું જ જોઈએ ?
 અવગમન ન થાય - મો માનું ન પડાય - તો કૃતિ સાહિત્ય કહેવાય
 નહીં / સાહિત્યમા અવગમન શક્ય છે ? સાહિત્ય અભિવ્યક્તિ માટે
 હોય છે ?

સાહિત્યમા અભિવ્યક્તિની પ્રક્રિયા જટિલ છે - વિશિષ્ટ પ્રકારની
 છ માન્ય વ્યવહારમા આપણે આપણા વિચારોલાખા દ્વારા મહેનાઈથી
 વ્યક્ત કરી શકીએ છીએ કેમકે તે માટે ઘડાયેલી ભાષા આપણી પાસે
 છે 'હું મુખઈ ગયો હતો અને મેં અજિનમ જોયું હતું' એવા પ્રકારની
 વાત માટે ભાષા તૈયાર સાધન છે પણ સાહિત્ય હઈ આની વાત
 કરવા માટે લખાતું નથી સાહિત્ય તો બહુ સવેદન વ્યક્ત કરવા
 નખાય છે સવેદન વ્યક્ત કરવા માટે આપણી પાસે તૈયાર - નિદ્ર
 થઈ ચૂકેલું માધ્યમ છે ખરું ? 'લાગણી', 'પ્રેમ' જેવા શબ્દો છે પણ
 એવા શબ્દોમાથી સાહિત્ય ગયાય ? એ શબ્દો તો ભા નાના અનુભ

વાચક બની ગયા છે, એ સવેદનની સાક્ષાત્ પ્રતીતિ કગવતા નથી એટલે સાહિત્યકારે પોતાના સવેદનને અભિવ્યક્ત કરવા માટે પોતાની ભાષા ઊભી કરવાની હોય છે ભાષા એટલે કેવળ શબ્દો નહીં, ગળદ મ નિધિઓ, વાક્યરચના, વચસમેતનુ મરણ તત્ત્વ, સર્જક આ રીતે પોતાની ભાષા ઊભી કરે છે તેમા વ્યવહારની ભાષાને અવગણવાની ડર અનિવાર્યતા નથી હોતી. કાન્નિદાસે પોતાના જમાનાની ભાષામા જ લખ્યું છે 'જતા આજે ય તે મહાકવિ ગણાય છે પણ સર્જકના મનમા જે હોય છે તેને અભિવ્યક્ત કરવા બધાને કાઈ રીતે આગવે પ્રયોગ - આગ્રી રચના તો એણે કરવાની રહે જ છે એટલે સાહિત્યમા અભિવ્યક્તિનો પ્રશ્ન જુદું પ્રમાણુ ધારણ કરે છે

વળી, હૃદયના ભાવોનો ગળદમા અનુવાદ કરી નાખવાથી સાહિત્ય રચાય ' કવિ એટલે શબ્દ ક એક વાક્યથી શરૂ કરે- "આજ મહાગર જલ પર ઉદય જોઈને " પણ પછી શુ થાય છે અભિવ્યક્તિ કરતુ એટલે તો જે ઢકાયેલું હોય તે ખુલ્લું કરી બતાવતુ સાહિત્યમા હૃદયમા તૈયાર સ્વરૂપે પડેલી વાતને શબ્દો વડે અભિવ્યક્ત કરી હોય એવુ અપવાદરૂપ દાખલાઓમા જ બને છે અનુભવને શબ્દોમા આવેખતા આવેખતા જ ઘણુ ઘણું બદલાઈ જાય એવુ બને લેખક લખવા બેસે ત્યારે એનો અનુભવ સ્ફુટ-અસ્ફુટ પ્રેરણા રૂપે, તેજોવચય રૂપે હોય, ચોડમ આકાર વગરનો હોય એવુ બને સર્જક લખે ત્યારે જ અનુભવને આકાર મળે, અનુભવ ઘડાતો જાય સર્જકનો જાય વિચાર કે સવેદનનુ નાનકડુ ખીજ શબ્દમા ઢાળતાઢાળતા વિકસે શબ્દશબ્દ વચ્ચે એક આતરપ્રક્રિયા ચાલે લેખકના મનના અર્થ અને ભાષા વચ્ચે એક આતરપ્રક્રિયા ચાલે જેને અતે મૂળ જે અનુભવ હતો તે ગહી નકે નહીં એક બાજુથી જેમ સમાજમાથી મેળવેલી ભાષા સાહિત્યમા જુદું રૂપ ધારણ કરે તેમ ખીજ બાજુથી સર્જકનો મૂળ અનુભવ પણ બદલાય એ રીતે જોઈએ સાહિત્ય અભિવ્યક્તિ નહીં પણ સર્જન-ક્રિયેશન (creation) છે એમ દહેવાય

આન ડાઘ સજ્જીત કોઈ- ખીજસૂત સવેદન સાહિત્યકૃતિમા
 રચનાનક પણ બને છે એ અર્થમા સાહિત્યમા અભિવ્યક્તિની પ્રતિયા
 તણે છે એમ કહી શકાય પરંતુ એ અભિવ્યક્તિ નથી કોઈક તેવા
 પરિસ્થિતિ ધરાવતી વસ્તુને પ્રગટ કરવાના અર્થમા અભિવ્યક્તિ નથી
 જે ખ્યાલમા ગાખવું જોઈએ

હવે આપણે ભાવકને છેડેથી વિચારીએ સાહિત્યકૃતિમાથી ભાવક
 બળે છે તે શું બળે છે ? ‘સાગર અને શશી’ વાચતા આપણા
 મનમા કઈક ગમાય થાય છે ખીજ પણ ભાવો બળે છે પણ આ
 કાંઈ બગાડન આ જ રીતે કવિના મનમા હતું ખરું / એટલે કે ભેખકનો
 અનુભવ બરાબર એ જ સ્વરૂપે ભાવક સુધી પહોંચે એ શક્ય છે ખરું /
 પરંતુભવ તો એકદમ અગત વસ્તુ છે એવું સંકેતભર્યું કેમ થઈ શકે /
 માપણે એમ કહીએ કે અનુભવ સપ્તમા મૂર્તિ થયેલો હોય છે એટલે
 સપ્તમાથી ભાવક એ અનુભવ બિલો ડાઘ લે ને ? પણ આ મુદ્દો થોડો
 વેચારવા જોવો છે મધુ રાએ એક વખત એવી થીસિમ જૂઠી ડાઘ છે કે
 ભાર્તાના વાચક વાર્તા મજાતે હોય છે લખકે આપેલી સપ્તમાએ અને
 રાટે એક નિમિત્ત છે, આલબન છે, એમા વાચક પોતાનો અર્થ ભર
 9 અને એ રીતે દરક વાચક પોતાની વાર્તા સજ્જીતો હોય કે સાગર
 અને શશી’ મા સાગર, ચંદ્ર વગેરના ગદ્યચિત્રો આવે છે કાવ્ય પાસે
 માપણે જઈએ ત્યાર સાગર અને ચંદ્રના પૂર્વઅનુભવો સાથે જઈએ
 1 ? કાવ્યમા જે સપ્તમા આવે કે એ સપ્તમા સાથે આપણા પૂર્વઅનુભવો
 રડાયેલા હોય છે, એ સપ્તમાને અનુરૂપ કાવ્યના સપ્તમાનો અર્થ આપણે
 બીજીએ કાવ્યમાથી એને અનુરૂપ સવેદન પામીએ એવું બને તેવી જ તો
 એક કાવ્યની બે અક્તિ પગની છાપ વણી વાં જુદી પડતી હોય છે દૂકમા
 કાવ્યનો અનુભવ આપણા પૂર્વઅનુભવોથી ડાઘગંઢ હોવાનો અને તથી
 કવિનો અનુભવ યથાતથ આપણા સુધી પહોંચે એવું ભાગે જ મનમાનું

જતા સાહિત્યકૃતિમાથી પ્રાપ્ત થતા બે વ્યક્તિઓના અનુભવોમા
 મધુર નમોત તરવ હોય છે જ એને લીધે તો સાહિત્યકૃતિ વિશે બે

માણસો વાત કરી શકે છે આનું કારણ એ છે કે સર્જક એવે શબ્દ-
સદ્ભૂતિ રચે છે જે એના અનુભવનું મૂલ્યન કરી શકે અને સથે સાથે
ભાવકની કંપનાને નિયંત્રિત પણ કરે. આવો શબ્દસદ્ભૂતિ ન હોય તો
સાહિત્યકૃતિના મનસ્વી અર્થો થવાની શક્યતા રહે. સર્જકની સાથે
શ્રીધરાણીએ હે વત્સ' એવી માત્ર એક સંબોધનની બેચેની પ્રગટ
કરી હતી ત્યારે શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દેવે એનો પ્રતિભાવ હે ભેસલડી!
લખીને પાડ્યો હતો તેની પાઠળ આવી દૃષ્ટિ હતી આપણે ત્યાં
રસનિષ્પત્તિ માટે વિભાવ, અનુભાવ, અભિચારિભાવ વગેરે સર્વ સામગ્રીની
જરૂર દર્શાવવામાં આવી છે અપર્યાપ્ત સામગ્રીથી સંબોધનમાં વિવન
જિલ્લો થાય છે એમ માનવામાં આવ્યું છે અભિપ્રેત અર્થને વ્યવન
કરતો શબ્દસદ્ભૂતિ જેટલો રચી શકાય તેટલી સર્જકનો અનુભવ ભાવક
મુધી પહોંચવાની શક્યતા વધે આપણે ત્યાં કિશોર જનદવની વાર્તાઓના
અભિપ્રેતાર્થ વિશે ભાગ્યે જ એકમતી જોવામાં આવે છે. શ્રી જનદવ તો
પોતાને એક ચોક્કસ લૅન્ગ્યુઈથી લખનારા સર્જક તરીકે ઓળખાવે છે,
પણ એ જે સકેતો રચે છે એ સકેતોને અભિપ્રેતાર્થ જ આપવા મુધી
નિયંત્રિત કરવાનું કદાચ થવું નથી અને તેમાંથી એમની વાર્તાઓની
દુર્બોધતા કે અબોધતા જન્મે છે.

સાહિત્યકૃતિ દ્વારા સર્જકનો સમગ્ર અનુભવ ભાવક મુધી યથાતથ
સ્વરૂપે પહોંચે એ ભાગ્યે જ શક્ય છે, પણ એક સાધારણીકૃત મનિતનું
અવગમન થઈ શકે છે આમ છતાં કેટલાક સર્જકો પોતાની એકદમ
વૈયક્તિક અનિવચ્યકિત લઈને આવવાના અને ત્યાં ભાવક ઉપર સંક્રમણની
જવાબદારીનો વધારે ભાર પણ આવે તો.

સાહિત્યકારે અવગમન માટે સમાનપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે
નહીં એવો પ્રશ્ન આપણને થાય ધણી વાર સર્જકો એમ કહે છે કે અમે
તો અત્યંત સુખાય લખીએ છીએ કાઈ સમજે - ન સમજે એની
અમન પડ્યા નથી પણ સર્જક જાહેર ગતે જે કહે તે હમેશાં સાચું ન

પણ હોય મજાક કેટલી. છેકભૂંસ કગતો હોય છે પોતાની જાનને
 યોગ્ય અભિનયિતની ખાતરી કરાવવા તત્પર ગહેતો હોય છે આ એક
 અભાન અવગમનક્ષમતાની કમોટી વઈ મજાક સમાનપણે અવગમનના
 હેતુથી ન પ્રેરાય પણ આટલું યત્ન દોય એવે અવગમનના હેતુને સ્થાપી
 આપવા પધાર્પિત છે.

અવગમનક્ષમતા એ સાહિત્યની ડસેટી ખરી. અખરકોટામીએ
 તે એમ કહ્યું છે કે અવગમન નહીં તે. સાહિત્ય નહીં આ વિધાન
 આત્મ નિક છે સાહિત્યમાં અનગમન વધુ જ જોઈએ એમ આપણે કદીએ
 એટલે જાને અવગમન કહી એ જીએ અવગમન કાને થયું જોઈએ એવા
 અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય જે રૂતિનું આજે અવગમન ન થતું હોય, જે
 રૂતિ આજે દુર્ભોવ કાગતી હોય તે સમય જતા સુબોધ બની જતી હોવાનું
 ઘણી વાર જોવા મળે. સજ્જ એ વિવાસથી ચાલતો પણ દોય છે ભવ
 ભૂતિએ પોતાના સમાનધર્મી માટે ભવિષ્ય હિપ્ત જ મીટ માઢી હતી ને ?
 અને ઉત્તમ કાટિના સજ્જનના ભાવકા ધટથીઠ વાર મોટી સખ્યામાં જોવા
 નથી નજાતા એટલે તો એક લેખકે પ્રશિષ્ટ રૂતિની વ્યાખ્યા એની આપેલી
 કે જે રૂતિના થોડાક સુનદા ભાવને યુગેયુગે નીકળ્યા કરે તે પ્રશિષ્ટ
 રૂતિ થોડાક ભાવકા જ રૂતિને ઘણી વાર અમર બનાવતા હોય છે, એટલે
 સાહિત્યની દુનિયામાં અવગમન નહીં તો સાહિત્ય નહીં એવા સ જ સુકાદાને
 સ્થાન નથી. સાહિત્યરૂતિની મૂલ્યવત્તાનો નિર્ણય ઘણ રીઝ અને ઘણી
 સ્વસ્થતા માટે આપણી સમક્ષ નથી. સાહિત્યરૂતિ આવે ત્યારે આવા ધૈર્ય
 અને સ્વસ્થતાથી એને પામવાનો પ્રયત્ન કરીએ એ જ આ ચર્ચાની પ્રસથિતિ
 છે

માફી

□ ડાનાદડ બાર્થેદમ

સ વાદાત્મક વાતી

અનુ. વિજય શાસ્ત્રી

-ફક્ત મારો ચહેરાનો ભાગ જ દેખાય એ રીતે બારી પાસે,
ભોય પર ખેડી છુ તે કદીય પાછો ન ફરશે

-અવખત, એ આવશે જ એ પાછો ફરશે જ એક હાથે દગવાળે
ઉવાડશે જોયે જોયે અને બારીમા તારા ચહેરા નિહાળશે.

એ કદીય પાછો ન ફરશે હમણા તો નહો જ

=એ પાછો ફરશે જ. તેના સુક ચહેરે નની કરચલીઓ.
મસ્તક ઉન્નત

-હુ માફીને લાયક નથી

-હુ પણ તારી આ વાતથી જુદો નથી પડતો !

-ઠાળો લોખણડી દરવાજો ખોલવો મુશ્કેલ. બે હાથની મદદ હુ
નેઈ શકુ છુ કે તે બધ છે

-જહન્નમમા બધ એ દગવાળે શિનાળામા, હાથમોજ વગર,
તોળ્યા હડસેલો દઈને, મોડી રાત્રે પાછળ કોણ હોઈ શક એ જોવા
માટે ડોડ કેમ્બુ છુ

તે વખતે પેલો વિચિત્ર આદમી તારી પાછળ-

-મુજરી-

-સાકળ માથે-

-નહો સાકળ સાથે નહો એ તા પાછો ખીન્ને આ તો દણ્ડાવાળો

-હા હમણા હમણા તેઓ દણ્ડા માથે ફરતા જોવા મળે છે
મે બગાયત ધ્યાનથી જોયું છે, મોટા, મૂઠ્ઠાળા દણ્ડા.

-એ તો એમની એક સ્ટાઈન છે હુ માનુ છુ કે તેની અચ્છી
કશાક કામમા આવે છે

-મારા ચહેરાનો ફક્ત ઉપરનો ભાગ જ દેખાય એમ બારી પાસે
ખેડી છુ આખની નીચેનો ભાગ બારીના પાટિયા હેઠળ દકાયેતો હોઈ
ચહેરા ખુસો લાગે છે.

- તારી ઝિક્કી, શ્વેત પીઠ જે ફાટાઓમા વહેંચાઈ જતુ તારુ લીલુ
કેચ જિન્સ પીઠ પરની ગટત નસો જિન્સ પર ચોટેથી ગિલ્લીની નુવાટી,
-થોભ માગ હદય, તારા હદયને આ શુ હનારી ગયું છે ?

દગવાને

-દગવાજનો અવાજ દગવાને બિરડે છે

-‘તે’ છે ?

-તે’ નથી, કોઈ ખીજુ જ છે.

-મને જોવા દે

-એ પણે બિલા છે

-ઓહ, એ તો એન્ડી ડિયુટ છે હુ ઓળખુ છુ એને આપણી
ખામી તરફ જુએ છે

-કપાળ ફેટલુ પ્રભાવક છે !

-હા છે જ. તેમા ફેળાનો માવો ભર્યો છે

-હાથ પણ સરમ છે

-ખૂબ જ સરમ

-એન્ડી ડિયુટ વળી કોણ ?

-હે એક મેલિંગ ફિશ ટિડલેન્ડ લેન્ડ ડિયુટ

-તેને શુ જોઈએ છે ?

-મારી ભક્તિ, મારો પ્રેમ. મે એને ચોખ્ખેચોખ્ખુ મેકડો વાગ
કહી પ્રમસુકત કર્યો પણ તોયે એવુ એ હવે એ વળટી વગાડે
તો જનાળ ના આપીળ અનળત, એ બહાન બિલા રહી બિચે નેવા જ
રુગે ખીજુ કશુ કર એમ નથી

-આમ તો એ વ્યવસ્થિત લાગે છે

-‘આમ’ તો એ બનાવર, વ્યવસ્થિત જ છે તે એન્ડી છે

-એવુ લાગે છે કે જે એને જરા પણ છ છોકરો તો તરત જ મારો
ખેસશે

-એ હમેશા ચીડાયેલો જ હોય છે

એ આવી પણ ગયો હોય તેના પટામા તેજે બદલ ગાંધેલી હતી. મે
 નેઈને । મે , તુ બાણીને ખુશ થશે કે એ દવાડનુ વાસણ સાફ કરી
 નાખ્યુ છે હાથમેળને ઉપયોગ કર્યો છે કાળા હાથમેળને તેના પર
 કંઈક કેક લાલો કેક, પથ્થર કેક, પહેલા બારી બોની દે લાલો
 કપાટયા છે પથ્થર તારી પાસે ન હોય તો હું તને
 હજીનો આપી શકુ તેમ છું. તેને ઈન્ન કર અહીંથી ભગાડ પાછો
 ભગાડ દેવતા પેટાવ સગીત ચાલુ કર તને કોઈ નહુ આવડે છે ?
 હું તને શા માટે ઓળખુ છું ? તુ કેને માટે છે ? તુ અહી જ શા
 માટે ? મને ચોડલેટ આપ । મસાજ ?

-તે કદી પાછો નહીં આવે, સિવાય કે તુ બોલાવે

-બોનાવે તેને મારી બધા હજાર વાગ બધ જહન્નમસા

-તો તો પછી તેના દીન અને લુખ્વ મુળાગવિની મૂર્ચ સની
 પ્રદાશિતતાથી તુ વચિત થઈ જને. હું આવુ આવુ બોલુ એટલે
 તુ મૂગી જ થઈ જવાની એસ મૂગા થઈ જવુ સહેલુ સગડલચુ-છે
 મારો જ વાત કરુ તો હું આભાર આભારનો વરમાદ બધે બધ પાડતો
 નહુ છું લોકોનો તેમની ભત્રમનમાઈ માટે આભાર માનુ છું, તેમની
 વિચારશીલતા માટે આભાર માનુ છું તેઓ જે નાના નાના ડામે
 ઠરે છે એ ડામે જે બાલાઈપૂર્ણ, મોહાઈપૂર્ણ અને પ્રિયગપૂર્ણ હોય
 તો તેમનો આભાર માનુ છું માગ વરે પધારવા યદલ આભાર માનુ
 છું તો વિદાય પામવા યદલ પણ આભાર માનુ છું તેઓ જે ડામ
 ઠગવા ધારતા હોય એ યદલ આભાર માનુ છું તો જે કામ કરી
 ચૂક્યા હોય છે તે યદલ પણ આભાર માનુ છું બહેરમા તેમનો
 આભાર માનુ છું તો પછીથી ખાનગીમા પણ તેમને બાજુ પર લઈ
 જઈને આભાર માનુ છું આભારહીનાનો પણ આભાર માનુ છું
 દુકમા એકેએક માનવીય કાનના અણુએ અણુ વચ્ચેથી માગ આભારોની
 દબડી-તીક્ષ્ણ ધારને પસાર કરાવવાની એકે વતક હું જતી કરતો નથી

-આપણે એને બહાર રહેવામાં જઈને મારીએ અને ગાળો
દઈને હાકી કાઢીએ

-એની એના પર ઝાઝી અમર નહીં થાય

-તો દગિયાઈ અચિનથી એને ચોટાડી દઈએ

-દરિયાઈ અચિન એના શરીરમાં જઈ શકશે કે કેમ એ
શકારુપદ છે

-પણ તુ તો કહેતી તીને કે એ તારો મિત્ર છે ?

-માટે કોઈ મિત્ર નથી બચ્ચા, તો કેન્ડઝ, નો કેન્ડઝ, તુ નહ
કાપવા નીચે કચાડે ભિતરે છ ?

-જા કાટો લગ આવ

-હું શર્યાત નહીં કરું તુ કર

-માથાકૂટ નહીં કર બારીમાં મારું માથું ટેકવી અહીં ખેમવું
(એ) આહા, આ ઉમરની સ્ત્રીને માટે સમય પસાર કરવાનો કેવો
મજાનો નુસ્ખો !

-આ ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે સમય ખમાર કરવાના બીજા
ધણા માર્ગો છે. જેવા કે દોરી ચૂથતી, સોનેરી માછલીઓને ખોરાક
નાખવો, ફિબોનાક્કીની ગણિતગમ્મત વગેરે

-બહામી કે બૂખરા રંગનો નવો ગાલિન ખોટા ખોટા ખિખિયાટા
ઓ કચે રાખવા દરમિયાનમાં હું આ ભાગે ત્રણે ખોડાઈ ગઈ છું
મારી મોટી કાળી આખો જ માત્ર દેખાત એમ બારો પાસે ભાગે ખેડી
છું મારી મોટી કાળી આખો અને ગુઆની કણામાં મારું મોટું કાળું
નાક આ ચકસ-પિઝા રિલેડ ગેંગાઓમાં ફરતા અસખ્ય નાગરિકો
વડે (મારા ભણી) મી ચકારાતી આખો

-અમર કેટલી ફિક્કી ! માત્ર કેટલા સુકકા ! પાઉડર પુકત ગરદન
ખલા પણ પાઉડરિયા ! અને એમ આગળ કહે કે હું દિવંગી છું

-હું નહિ કહી શકું. પછી તુ ? આખી ગત દઈ અહીં ખેમી
રહેવાવાનું છે ? હું નરવસ થઈ ગઈ છું પણ અજવાળામાં જો, કદાચ

એ ચાલી પણ ગયો હોય તેના પટામા તેજે અદ્દ જાધેતી હતી. મે
 જોઈને । મે નુ બાણીને ખુન થયે કે એ દનાડનુ વામણ માફ કરી
 નાખ્તુ છે હાથમોઝનો ઉપયોગ કર્યો છે કાળા હાથમોઝનો તેના પર
 કઈંડ કેક ભાયો કેક, પથ્થર કંડ. પહેલા જાગી ઝોની દે ભાયો
 કપાટમા છે પથ્થર તારી પામે ન હોય તો હુ તને
 ઉછીનો આપી શકુ તેમ છુ તેને ઈજ્જ કર. અહીંથી ભગાડ પાછો
 ભગાડ દેવતા પેટાવ અગીત ચાલુ કર તને દોઈ જાદુ આનડે છે
 હુ તને શા મારે ઝોળખુ છુ ? તુ મને મારે છે ? તુ અહી જ શા
 મારે ? મને ચોડલેટ આપ । મમાન ?

-ને કદી પાછો નહીં આવે મિત્રાઈ કે તુ બોલાવે

-જોનાવે તેન મારો જલા હજાર વાર જાય જહન્નમમા

-તા તો પડી તેના દીન અને નુખ્વ મુખારવિદની મુર્દ સમી
 પ્રગ્નિતતાથી તુ વચિત વઈ જને હુ આવુ આનુ બોલુ એટલે
 તુ મૂગી જ વઈ જવાની એમ મૂગા વઈ જવુ મહેલુ સમગ્ડભયુ-છે
 મારી જ વાન દુ તો હુ આમાર આમારનો વસ્ત્રા જવે જધ પાડતો
 છુ હોડોનો તેમની ભત્રમનમાઈ મારે આમાર માનુ છુ, તેમની
 વિચારશીનતા મારે આમાર માનુ છુ તેઓ જે નાના નાના કામે
 કરે છે એ કામે જે ભત્રાઈપૂર્ણ, મૌલાઈપૂર્ણ અને પ્રિયારપૂર્ણ હોય
 તો તેમનો આનાર માનુ છુ મારા ગરે પવારવા ગદ્દ આમાર માનુ
 છુ તો નિદાય પામગ જદન પણ આમાર માનુ છુ તેઓ જે ડામ
 કરવા ધારતા હોય એ જદન આમાર માનુ છુ તો જે ડામ રંગી
 ચૂક્યા હોય છે તે જદલ પણ આમાર માનુ છુ જહોમા તેમનો
 આમાર માનુ છુ તો પછીવી ખાતગીમા પણ તમને ગાજુ પર વઈ
 જઈને આમાર માનુ છુ આલાહીતાનો પણ આમાર માનુ છુ
 દુકમા એકેએક માનવીય કાનના અહુએ આલુ વગ્યેથી મારા આભારોની
 દુપડી-તીલણુ ધારને પસાર કરાવવાની એકે વતકે હુ જતી હતો નથી

-વારુ તમે જે સૂચવો છો તે હું ઠગી ભેઈશ

-કર જ

-અ-હી હવે આવવ બન્યો વાગે છે

-શુ દરે છે ?

-એકા છે-એ કંવાડના પીપ પર

-હુ એને વણા લાગ્યા મમયવી ઓળખુ છુ

-સિનમિનાટીમા એ હતો ત્યાગનો ?-

-હા ત્યાર ને ગીઅગશા ટનુ ઉત્પાદન કરતી પેત્રીમા કામ કરતો હતો તે વખતે તને કનિડોનિયા નામની નુદર પત્ની પણ હતી પછી બન જુદા પડ્યા પછી તે નરી પરપયો એનુ નામ, મને યાદ છે ત્યા સુધી મૈમિત ડ એનુ જ ડઈડ હતુ તે વળી કાક વામના હાર ભાગી ગઈ પછી જે નોજને પરપયો તેનુ નામ યાદ નવી આવતુ પણ એક વાગ મે એને ઈજ પહોચાડેલી એ પણ ભાગી ગઈ પછી એ અહીં આ-યો અને ડછ મેલિવન ફિગનન એગતેગામા જોડાયો પછી ત્યાની જ ડઈડ નેકેટરીના લક્ષમા પડયો એનુ નામ પોની તે એની ઓફિમને મણુડાવાળા પડમથી ટાકતી ને અદર ધૂપ કરતી મલિવન ફિગને તો એનુ બધુ વિચિન લાગનુ તે પણ કા'ક ગહન્યવાનીના અત પુગમા સમાઈ ગઈ એક દહોડો એ મને ભટકાઈ ગયો એણે માનુ નાક પઠડી ને એટલા તો જોગથી ખચ્ચુ કે-

-‘તો એન્ડીનુ આમ છે’

-‘હવે તે શુ કર છે-અત્યાગ ?’

-‘માથુ હોળે છે-બાતુની ડાનકીથી ડહાલ્ય અલમિનિયમની હને

-ડાનકીને કયા વચ્ચે નાખ છે, એ કર છે શુ તે ભવન ?’

-પાટલૂન સરખુ કર છે-એઈન ચડાવે છે’

-તુ’ બાણે છે વહાલા મિત્ર કે હુ સમાજ-ચવહારમા લેનમાન પણ ખીલાસતા સહન કરી થઈતી નવી અને તુ જે એઈન ચડાવગની વાત કરે છે તે-

-‘તમે બહુ વાડદેખા છો, મેડમ’

-‘એક નાનકડી દગખાગત મેડમ ચ

-પોથીમને ખગર આપીએ ?

-શુ ઢહીએ ?

-અમારા એ ઠવાડના પીપ પર કોઈક બેઠું છે

-પણ એમા કરુ જેઠાયદેસર ન પણ હોય, તો ?

-ઓહ, માયગોડ, એણુ તો {બદ્ધ} હાથમા લીધી ! ઓહ, માયગોડ એ બદ્ધ તો આપણા લણી તારે છે !

-ઓહ માયગોડ, પોથીમને બેલાવીએ ?

-બારી બેલી નાખ

-બારી બેલી નાખુ ?

-હા, બારી બેલી નાખ

-વારુ બારી ખૂલી ગઈ, ખસ ?

-વિલિયમ ! વિલિયમ ! તુ કયા છે ? *

-તારે એને સોરી ઢહેવાતુ છે.

-વિલિયમ ! હું બહુ દિલગીર છું.

-એન્ડી બધું પાછું મૂકી દે છે ! !

-વિલિયમ, હું બહુ દિલગીર છું એ જ માગ લાઇને પેલી ખુશી સાથે તને ખાડામા ગબડાવી દેવા ઉશ્કેર્યા હોતો અને બધાએ તારી ઠેન્ડી કરી હતી લડાઈ પણ વિલિયમ તારા કનતા વધુ મારી મેં કરી ! હું બહુ દિલગીર છું, વિલિયમ કે મારે નાતાલકાર્ડનો ઢગલો તારાથી મોટો હતો

-એન્ડી પાછો હાથે છે-એ સારું થયું

-વિલિયમ, તુ ખરફ પર મરફી ગઈતો નથી એ બદલ હું દિલગીર છું અને તને બરડામા વાગ્યું તે બદલ પણ દિલગીર છું ધક્કાધક્કીની રમત પણ મેં જ શોધી કાઢી હતી એ બદલ પણ હું દિલગીર છું હું એન્ડીખુઆને આહુ છું તે બદલ પણ દિલગીર છું તુ જ્યારે લશ્કરની વાત કરતો હતો ત્યારે મારું ચિત્ત ઠેકાણે નહોતું તે મોટે ય દિલગીર છું મેં બહુ દલીલો

* મોટા અક્ષરવાળા વાક્યો નળમા ઇટાલિક ટાઈપમા છે -અનુ

કરી એ બદલે દિલગીઝ હુ ગુનાના આગેપવાળા કાગળિયા
 શોધવા તે મારી નાયકલના ટાયર મુઢા કાપી નાખ્યા છતાં તે
 તને જડ્યા નહીં તે બન્ધ પણ દિલગીઝ છું જો કે એ તને
 મળશે પણ નહીં

-ઓહ, આ ભયકર છે-ખૂબ ભયકર

-વિલિયમ, આયમ મોગી હું સામને જોયા કરતી હતી એ
 એટલો તો દેખાવડો છે! એટલો કે, કેશ ન જુઓ? હું બહુ
 દિલગીઝ છું મેં ને એણે મહુશયન પણ કંઈ લાયસેરીના
 પુત્તડો બદલ પણ દિલગીઝ છું પેલા પીટીની બાબતમાં
 લિલગીઝ છું તે મને લેટ આપેલી ગીટા મેં ક્યારેય વગાડી
 નહીં તે બદલે ખૂબ દિલગીઝ છું વિલિયમ હું તને પસંદ
 એ બદલે ખૂબ દિલગીઝ છું હું ફરી એવું ક્યારેય નહીં
 કરું, ખમ?

-ઓહ-

-હું હું પૂગી દિલગીઝ વઈ?

-વેન એન્ડી નડતો નડતો જઈ જાય છે

-ભયકર અતિ ભયકર!

-‘હવે’ મને કંઈક કીડ લાગે છે.

-મે તને નહોતું કહ્યું?

તે મને કહેલું જ હતો

-હવે તો તું સ્વસ્થ છે ને?

-યેસ, આયમ ફાઈન શ્વાસમાં જો મહેન તરતીફ છે

-વારુ હવે થોડીક ફૂમકીઓ ખાઈ આવે થોડાક દરર પીની આવ

-આપણે જ ને જઈએ જો તને ઇન્કા દોય તો પણ

-હું પૂગી દિલગીઝ હતીને!

-ના

તા ૧૧ માર્ચ, ૧૯૮૧

[Donald Barthelmeના વાર્તાનું Great Days-
 માની ‘The Apology’ વાર્તાના અનુવાદ Publisher
 McGraw Hill Ryerson Ltd]

સેફેરિસની કવિતા/પ્રચાર અક્ષબદ્ધ

જ્યોર્જ સેફેરિસનો જન્મ ટુનિસ્તાનના સ્મિર્નામાં ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૦૦ના રોજ થયો હતો. ૧૯૧૪માં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળતા તેનું કુટુંબ એથેન્સ જાય છે જ્યાં તે તેનો હાઈસ્કૂલનો અભ્યાસ પૂરો કરે છે. ૧૯૧૮ના જુલાઈમાં તે તેની માતા સાથે પેરિસ જાય છે જ્યાં તેના પિતા વકીલાત કરતા હતા. (૧૯૧૮ના અંતમાં તેમની નિયુક્તિ એથેન્સ યુનિ.માં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના પ્રોફેસર તરીકે થાય છે.) સેફેરિસ પેરિસ યુનિ.માં ૧૯૧૮ થી '૨૪ દરમિયાન માહિત્યના અભ્યાસ કરે છે અને કાયદાની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૯૨૫માં તે ઈંગ્લેન્ડ જાય છે ત્યાંથી તે એથેન્સ પાછો ફરે છે અને ૧૯૨૬માં રાયલ ગ્રીક સરકારના વિદેશવિભાગમાં તેની નિયુક્તિ થાય છે જ્યાં તે ૧૯૩૧ સુધી કામ કરે છે. ૧૯૩૧ થી '૩૪ સુધી લંડનમાં તે જનરલ-કોન્સ્યુલેટમાં સેવા આપે છે. ૧૯૩૬ થી ૩૮ દરમિયાન તે કોર્ટિસા, આલ્બેનિયામાં કોન્સલ તરીકે કામગીરી બજાવે છે. ૧૯૩૮માં તે એથેન્સમાં પ્રેસ અને માહિતીવિભાગમાં પ્રેસઅધિકારી તરીકે ફરજ બજાવે છે અને ૧૯૩૯માં રુમાનિયાની મુલાકાત લે છે. ૧૯૪૧માં મારિયા ઝેનોસ સાથે તે લગ્ન કરે છે.

જર્મન અને ઈટાલિયન મૈત્ર્ય દ્વારા ગ્રીસ પર કબજો જમાવાતા સેફેરિસ દેશબહાર ફીટ, ઈજિપ્ત અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગ્લો ગ્રીડ

સરજાને સ્વયં આપે છે ૧૯૪૭ સુધી તે બ્રિટિશિયામાં ગ્રીડ એનલો
 ડ્યે' માં અને ૧૯૪૭ થી દરમિયાન કેરામાં ગ્રીડ મરકાના પ્રેમઅધિગા
 તરીકે ડમગીની અને ડર છે ૧૯૪૭માં ઇટાલી જઈ તે નરકાગનો સાથ
 આપે છે અને તે વર્ષના ઓક્ટોગની ૨-મીએ જ્વત ૧ ગ્રીડમાં પાછો
 ડર છે ૧૯૪૬-૪૮માં સરજાને વિદેશવિભાગના, ૧૯૪૮-૪૯માં
 હુડમ્તાનના અડાગના એલચીકચેગીમાં કાઉન્સેલર તરીકે, ૧૯૪૬-
 ૪૮માં તડનમાં એલચીકચેગીમાં કાઉન્સેલર તરીકે તથા ૧૯૪૪-૪૫
 દરમિયાન લેબેનોન, મીરિયા, નેરડન અને ઇરાનમાં ગજદૂત તરીકે એવં આ
 આપે છે સેપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭, ૫૧, ૧૫ ૥ માર્ચ પ્રમની મુનાહાત બે, ન્યૂયાર્ક
 ખાતે ગજદૂતમાં માર્ચ પ્રમ પ્રમની ચર્ચા વખતે ગ્રીડ પ્રત-
 નિધિમડગના સ્વયં તરીકે તે ભાગ લે છે અને ૧૯૫૭થી ૬૨
 દરમિયાન એટલિનમાં ગજદૂત તરીકેની જવાબદારી અદા કર
 'ક આ જવાબદારીમાંથી નિવૃત્ત થઈ તે ૧૯૬૦માં એથેન્સ ખાતે
 મિલ્ક વાય છે ૧૯૬૮માં તે ઇન્ડીયન ઓફ એડવાન્સડ સ્ટડીઝના
 નબ્ધ તરીકે પ્રિન્સ્ટન જાય છે અને અમેરિકાની અનેક યુનિવર્સિટીઓ
 તથા નિસ્થાઓમાં ગાન્યપદન કરે છે તેને કેમ્બ્રિજ, ઓક્સફર્ડ અને
 પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટીઓ 'ડોહટર ઓફ લેટર્સ'ની ડિગ્રીથી તથા થેન્સ
 લોનીકી યુનિ Ph D ની માનદ ડિગ્રીથી અનુદત કર છે અમેરિકાની
 એકઝેમી ઓફ આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સના માનવ વિદ્વંશી નબ્ધ તથા
 મોડર્ન લેંગ્વેજ એસોસિએશનના માનદ ફેલો તરીકે પણ તેની પદવી
 વાય છે ૧૯૪૭માં તેને એથેન્સમાં નયુન પાનામામ એવોર્ડ, ૧૯૬૧માં
 લડનમાં વિવિધમ ફોઈલી પ્રાઈઝ ઇન પોએટ્રી તથા ૧૯૬૭ માં
 સાહિત્ય માટેનું નોબેલ પ્રાઈઝ એનાયત થાય છે ગત પદ્ધમાં નોવપાન
 પ્રદાન કરવાની માથે સેપ્ટેમ્બરે એનિયેટ, પાઉન્ડ, થેટ્સ મેટલિશ, ઓડેન,
 ડી એચ લોગન્ડ, સેસિય ડેવેલિમ, વાલેરી વગેરની ઉવિતાનુ ભાષાતર
 પણ ઉર્ધ્વ છે ૨૦ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૭૧ ના ગજ અવેન્ન ખાતે તેનું
 અવમાન થયું

સેક્રેરિસના કાવ્યસંગ્રહો નીચે મુજબ છે : Turning Point-
 1931. The Cistern-1932 Myth of Our History
 (on Mythical Story)-1935. Notebook of Exercises-
 1940 Logbook I-1940 poems I-1940 Logbook
 II, Alexandra, Egypt-1944, Athens-1945 Thrush-
 1947 Poems 1924 46, 1950 Logbook III (under
 the title Cyprus Where He Prophesied That I)
 1955. Poems-1962 Three Secret Poems-1966
 આ ઉપરાંત તેણે ગદ્યમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ ગદ્યનીય પ્રદાન કર્યું છે

આપણા યુગના સાહિત્યને પરિપૂર્ણ કરનાર પ્રવાહોના સમસ્થાનમાં
 જે જુદા અને વિરોધી પ્રવાહો હોવાનું જાણવા મળ્યું છે. એમ લાગે
 છે કે એક પ્રવાહ યુગની સાથે જાય છે જ્યારે બીજા તેનો વિરોધ કરે
 છે છતાં બંને આપણા સમયના અગમ્ય છે, તેમના વિના સમ
 અસ્તિત્વ ધરાવી ન શકે પ્રથમ અને સક્રિય પ્રવાહનું પ્રતિનિધિ વલ્લેયસ
 અને લોરેન્સ જેવા સર્જકો અને દ્વિતીય તથા વિશેષ સક્રિય પ્રવાહનું
 પ્રતિનિધિત્વ પુલક, કે સ્ટર્ટ, એલિયેટ જેવા સર્જકો કરે છે અલબત્ત
 આ ભેદને જડ સ્વરૂપમાં લઈ શકાયે નહીં કેટલાક સર્જકો, દા.ત. ગેટમ
 કે સિક્કોલિએનોસ મધ્યબિંદુ તરફ ગતિ કરતા જાણીએ તેમ છતાં આ
 વિભાગીકરણને અમુક સર્જકોના વલણનું દ્યોતક માનીએ તો આપણે
 તરત જ કહી શકીએ કે જ્યોર્જ સેક્રેરિસ, જે બનાવેલા વળાંકમિદુથી
 મહાનતા અને સમજના અતરંગિય પ્રતિ ગતિ કરે છે તેવા દ્વિતીય
 ગુરુદેવ પ્રતિનિધિ છે તેની કવિતા આ વિચિત્ર અને કઠિન યાત્રાના

સ્થિતિ તરેની નોંધ સમી છે
 સેક્રેરિસની કવિતાના કેન્દ્રમાં છે મમડલીન વિશ્વ અને તેમાંનો
 માણસ પરસ્પર અસબદ્ધ બળો અને બનાવેલા નાગચૂડમાં
 ફસાયેલો છે સેક્રેરિસ આ માણસને તેની બધી સકુલતાઓ સાથે અકલ

દરવા મથ્યો છે તેરે એક પગના વખ્યુ ડ 'મારુ ડાર્' અનુભવ
 વિચારા આવે નથી મારુ ડાર તે છે ત્રિશ્વના પદાર્થો અને નુ રે
 છે તે માખળવાનુ, માન આત્મા અને દેહની મ થે તેઓ દેગી ગતે
 વણાઈ જાય છે તે ઓગળવાનુ અને તેનને અભિચ્છન્ન દગવાનુ ”
 (Seferis 'A Letter on the Thrush' Anglo Greek
 Review, Vol-4, No 12 July-Aug 1950 P 504)
 આ અભિચ્છન્ન દગા ડવિ જીવનો તેની અખિરાઈમા જોવાની આપણી
 દષ્ટિ કેળવે છે ડગિતો દગો છે કે તે આપણી જાનથી મહિનગાર
 કરે છે આપણી ત્રિવિત અને રાત્રિઓને તે આપણી સમક્ષ જતી કરે
 છે પોતાની ડતિતામા મેકગિમ ડછ સમજ અને મલ નવાનુ અવાનન
 દગવા મથ્યો છે તે ગોવગનો આ વેખમા મારો પ્રયામ છે ઉપર
 ઉચ્ચેખિન પુસ્તકમા (૫ ૫૦૬) ડવિએ તખ્યુ છે “હુ એકત્રિવ અને
 જુ માણુમ છુ, ૧૯૪૮ જુની, વીન વર્ષ પર્થત મે એકની એક
 વાત વાર વાર કરી છે” આ એકી એક વાત ડછ છે અને ડવિએ
 શા માટે તેને વાર વાર રુનગવન કરી આ પ્રશ્નોત્તર અગત જવાબ
 મેળવતા પહેલા એ જાણુ ઉપદગડ નીવડશે કે મેગિમ એવા કના
 ડગનો પ્રતિનિધિ છે જેમનુ ધ્યાન જીડી સમજના પ્રશ્નાત કન્ડ
 ભણી છે

Here, in the earth, is a cistern rooted
 (Poems, 1924 '46 1950, P 41 વેખના અન્ય
 અવતરણો આ સંગ્રહમાથી જ)

[અહીં, પૃથ્વીમા નૂળિયા નાખીને પડ્યુ છે ભૂગર્ભટાકુ ।

એકેગિમનુ એક પ્રાચિન ડાગ આ ગતે નર થાય છે કાવ્યનુ
 નામ છે 'The Cistern' (ભૂગર્ભટાકુ) તે પૃથ્વીની અદર ધિન
 જે તેમા માત્ર ગહસ્થમય પાણી એ હુ થાય જ, મહાગની ગાનુ અન
 તેની ઉપર જાનુ વિરાજી ડગન પહો ગણુ કે વિતાઓ અન

ખુગીઓ તેની ઉપરથી પસાર થાય છે, ભાગ્યના ગણગણાટ આગળ
ચહેરાઓ દાઝર થાય છે, પળેડ પ્રડાગે છે અને અદૃશ્ય થાય છે,
કનાકો સૂર્ય, ચંદ્રો પસાર થાય છે પરંતુ ભૂગર્ભટાકું અરુપરૂપ
રહે છે

આપણા વિચાર અને માયાથી આપણા જીવનના મૂળ સાથે
વિશેષ નિહટ !

આપણને જીવ પોષણથી નિર્દાગતાં આપણા કરે બધું
કરતા વધુ નિહટ !

હજુ આપણી જાજુના તીર કરતા વધુ નિહટ

(૫ ૪૩)

આ ભૂગર્ભટાકું શાંત રહ્યું આપણી અંદર પ્રવહમાન કાઈ વિપરિત
તિનુ કલ્પન અને જો તે કલ્પે અને આપણું નિમ્નતમ અસ્તિત્વ છે
કાં યોતે અવ્યવસ્થા અને અવગેયોના અનિયતિત જાણ વિચનું ખીજું
ચિત્ર જોના મળે છે જ્યાં મત્સ્યના વિગટ મેળા સ્વાર્થા ધબકી ઉપગનીએ
જન છે અને પોતામા નિહિત ભૂગર્ભટાકાનો ખ્યાન પણ કરતા નથી

The Cistern'ની આ સક્ષિપ્ત રૂપરેખા આપવા પાડાળતો
હેતુ એ દર્શાવવાના છે કે એફ્રેમિએ તેના પ્રૌઢ મર્જનના આ ભકાળથી જ
જીવનના અમુક વિગવાલામની સમાનતા વ્યક્ત કરી છે એમ જાણુ
સમય પર સ્વાગ વિચની તેના નાશવત ઉપો નુવા, તપા અને પેદના
સાથેની અનત હલચલ છે અને ખીજી જાણુ એવી પ્રતીતિ ગ્રહેલી
છે જે વિમુક્ત આત્માની જેમ "teaches silence in the
midst of the fevered city" (P 45) [સતપ્ત
શહેરની મધ્યે મૌન ઉપદેશે છે] સે-ગ્મિની સમગ્ર હવિતાનું જે
અનેક દૃષ્ટિએ ઉપેય (theme) છે તે આ બે પહેલુઓ વચ્ચેનો
સંબંધ 'The Cistern'મા ડર્છક અંગે અમૂર્ત અને જડ રીતે

પોતાની ભતતને જુદી ગડતા નથી. કંઈ કશાઠ અચાનક ઝપકી ગતા સૌન્દર્યથી કે પોતાની ગહાગના કશાન આડનનથી મિત્ર માપાઓનો શુભેળો પરતુ ડોઈ પૂર્ણ વિચાર નહોં, આમામી ધ્યેયો, જન્મ અને મગજ

પરતુ આ ડાઘ્યના ટ્રેન્ડમા ગહેન નાયક જે પ્રકારનુ જીવન અનુભવે છે તે તેની અદર પણ છે અને ગહાર પણ અદર એ મને છે કે એક વ્યક્તિ તરીકે એની નિયતિ એની સાથે જોડાયેલી છે અને તેને જે સ્થળ અમયમા ઊપસાઓ છે તે ખીજે કોઈ નહોં પણ ગળ-ગર આ જ સ્થળ-સમય છે તે ગહાર પણ છે કમ કે તે બળ છે કે આ જીવન એ જ માન જીવન અવવા સત્ય જીવન નથી તે મમાન છે કે કદાચ આ જીવનનુ મોટુ સત્ય એ છે કે એમા કશીક જીવનની ગેરહાજરી છે સાચુ જીવન તો ક્યાક ખીજે ગહેલુ છે આ સમાનના તેને અલગ પાડે છે અને તેના જીવનને ડારુપ્યથી ગમે છે જેનો અનુભવ દશી ઊણુ ન અનુભવનારને થતો નથી. ૧ બલુ છે કે આજે જે જીવન છે તેના ક્રતા જુદા પ્રકારનુ જીવન એક કાળે હતુ એ જીવન અસીમ, પૂર્ણ અને સર્જનાત્મક હતુ, આજે દખાય છે તેવુ સીમિત, રિક્ત અને વધ ન હતુ :

આપણો દેશ પહોડો વચ્ચે બધિયા છે, અહોગત નીચુ આકાર

તેતુ છાપડુ છે

આપણે ત્યા નદીઓ નથી આપણે ત્યા કૂવા નથી, અપણે

ત્યા ઝગણા નથી

માત્ર કેટલાક બૂગભાંટાકા છે જે ખાલી છે, જેમા માન

પડવા પડે છે,

અને જેની આપણે ઉપાસના કરીએ છીએ સડાવ ખાલી પડવા,

આપણી એકવતા જેવા,

આપણા પ્રેમ જેવા, આપણા દેહ જેવા

આને એ નવાઈ લાગે છે કે એક વેળા આપણે બાધી શક્યા હતા
 આપણા ઘર, ફટિર અને
 વાડા અને આપણા લમ્બો-તાજી ફૂલમાળાઓ-અગુલિઓ-
 આપણે માટે તે અગમ્ય કોયડા રૂપ બની ગયા જે

-અનુ ભાષાભાઈ (૫ ૬૧)

૧. યનાયકની ભાવપરિસ્થિતિનું આ છે કેન્દ્ર પોતાની આત્મપાસની
 દુનિયાને તે સીમિત, બદ્ધ અને છુદ્ધિહીન અનુભવ કરતા તેને લાગે છે
 કે તે આની ન હોતી નેઈએ બલકે તે મુક્ત અને અર્થસભર હોતી
 નેઈએ સ્વનયતા અને જે પ્રતીતિ અર્થે ઠરિ ઝખે છે તે તેને
 દુનિયામાં પ્રાપ્ત થતી નથી આથી અને ખાખ તો તે ગ્રીહ છે તથા
 અવમાદ અને હતાશાની લાગણી પ્રબળ બને જે તેમ જતા તેને લાગે
 છે કે પોતાને ભીસતા નિયતિના બળોમાથી છટકુ શક્ય છે આ
 વિચાર પછી તેનો અભિગમ બદલાય છે અને તે સધર્મ અર્થે ઉદ્ધત
 બને છે પહેલાની તેની દિશાશૂન્ય ઉદાસીનતા અને નિર્ગુણ જીવનની
 ઘડુણુ સમગ્રમાં પરિવર્તિત થઈ જાય છે, જેનો ઉદ્દેશ માગે જે પ્રબળ
 પગલું પોતાને લોન્નતા બળો સામેની લડત.

સેફરિસની સમગ્ર કવિતામાં ઇતિહાસની સ્મૃતિનો બોજ સતત
 વરતાયા કર છે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી ગ્રીસ જેવા દેશમાં
 જ્યાં જુદા જુદા યુગોમાં માણસે પ્રયત્ન કરીને ઘણું બધું હાસલ કર્યું-
 સમયના પસાર થવા માથે તેને નષ્ટબ્રજ થતું જોના માટે કેટલીક
 વાર ઇતિહાસનું દુખાણ અપ્રતિહત હોય છે એક વ્યક્તિ પ્રયત્ન
 સાઠળની એક કડી, એવું શું કરી શકે જે કઈક પ્રેરક આણી મકર
 તેમ જતા તે કઈ પ્રયત્ન કરે નો તે તેની સમગ્ર પસાર વધે ગયેના
 ઓના મહાન સર્જનોની તુલનામાં કેવો વામણો લાગે તે મહાન
 સર્જનોનો અત તેની સમક્ષ તેના પ્રયત્નની હાસ્યાસ્પદતા વ્યક્ત કરી
 નહે છે.

પરંતુ બરાબર અહીં, હતાગાની આ પૃષ્ઠભૂમિ પર ઇતિહાસ પ્રત્યેનો સિદ્ધ અભિગમ સ્વીકૃતિ અર્થે આર્તનાદ કરી રહે છે, આ બધો વિનાશ શું મુચ્ચ છે? તે ક્યારે આવે છે? સ્વયં મમય સમય શું સૂચવે છે? હવે જ્યાં માણસ પ્રાચીન કિલ્લાઓની દીવાલ પર દૃષ્ટિપાત કરે છે કે વુર્કસ્ટાનની મસ્જિદોના મિનારા કે કેમિનિયની માટીનામની ગીજવસ્તુઓના અવશેષોને નિહાળે છે ત્યારે મમય વિગેની તેની સાધારણ ધારણા તેને કંઈક અંગે અસંગત લાગે છે વાસ્તવમાં તે સમય વિગેની સમજ ગુમાવવા લાગે છે તે અનુભવના લાગે છે કે જે માણસે ત્રણ હજાર વર્ષોપૂર્વે દીવાલ બાંધી હતી તે માણસ સાથે તેને એટલી જ નિગમત છે જેટલી આજે મવારે માર્કેટમાથી લેતી પાસેથી મેલે નારગીઓ ખરીદી છે તેની માથે મમય કેવળ સપાટી પરનો જ છે કે તેનાથી કંઈક વિશેષ તે વિશે તે શક્ય હોવા લાગે છે સમયનો ભગાડ, ભાગેલો થાલો ખડિત મોઝેઈક, તટુકટુ ભગતહામ-બધા સહઅસ્તિત્વ ધરાવે છે, બધા તેની આપો સમજ પડવા છે આ બધા સિદ્ધ સિદ્ધ મમયની અભિવ્યક્તિ નથી, પરંતુ યથાર્થની અભિવ્યક્તિ છે જે હમેશા ઉપસ્થિત છે તેને હવે નાગે છે કે તે પોતાને જેવો ધારતા હતા તેવો જ-અનત સાકળની ઢી માત્ર- નથી પણ તે તો તેની અદ- વિશ્વની ઘણી આશ્ચર્ય ધરાવે છે જેમાં વસ્તુસભી યથાર્થનું વિશ્વ અને બધા ઐતિહાસિક ખડો નાશ્વત અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે લાગે છે તેવો નિર્ગર્ક વિશ્વનો અગમ્ય નવી, પણ સ્વયં એક વિશ્વ છે તેનામાં યથાર્થનું એક મત્ર છે જ્યાં મમય નથી, પણ જ્યાંથી મમય પ્રાપ્ત કરે છે. તે જો ઇતિહાસને યથાર્થના આ તરફની નિહાળે તો તે શાશ્વતના પૂર્વપ્રતિમિ તરીકે વિશેષ કંઈ નહોતો લાગે

ઇતિહાસ પ્રત્યેનું આ વલણ 'Mythical Story' માં વ્યક્ત થયું છે પ્રકૃતિ, ખડકો અને દલો, સમુદ્રો, ખડતલ અને મન-મન, પુણ્ય

ન્ય નહીં અને બદર દત્તકથા અને નીતિકથાથી અનુપ્રાણિત, તે અન્ય આત્મિક વિચારના (કે જ્યાંથી તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે) અનિત્યતાની શાન્ત નિશાની વાગળ હો છે તેઓ ખવા આ વિશ્વની ભાષાના મરુતો છે આ વિચાર-તિભાનાણી મહુના, વીરપુરુષો, ઈવિઓ, દ્રષ્ટાઓ, સતોની મર્જનાત્મક ગ્રિયા દ્વારા જોયે છે અને આ ગંધા મહાપુરુષો દરે જ્યારે પુન જનુ અગિત્ય તેઓ પાતાના અનુગામીઓ અમલ હનુ હરી રહ્યા હ તે ગિત્ય ભણી આરૂપ્ટ થયા છે ત્યારે તે વિચારે કેટલેક અંગે પૂર્વજોનું વગ મૃત્યુનું આત્માજ્ય હાલી શકાય આ રીતે આપણે જે સો ગ્રિમની કવિતાના દાર્દ્રમા સિયત છે એવા વિગદાભાસ આગળ જઈ પહોંચીએ છીએ કે મૃત્યુનું આત્માજ્ય આવી યથાર્થતા જે, તેનું ધ્યાન દિવ્યતાને દિવ્ય બનાવે છે, અને જેના પર માણસનું આત્મચાત્ર અવન ગિત છે તે વધાર્યો સાક્ષાત્કાર એ એ જ મમયે મરનાની પ્રક્રિયા 'ક મૃત પ્રતિની યાના છે

આ નિગધ 'Mythical Story'-ની નાટ્યાત્મક નાણ માટેની ભૂમિકા એ છે હાલનાયક પોતાની આજુબાજુ જુએ હ તેા તેને જોના મળે છે

આપણા પૂર્વજોની કચલીઓ માથેના ઓનિવ દક્ષે

આપણા પૂર્વજોના ગાણપણ માથેના ખડકા (૫ ૭૦)

તે જુએ છે Trees which breathe the black silence of the dead (P 73) [મૃતના શ્યામ મૌનને વાસતા દક્ષે] જ્યારે તે જેમા માન મમ્મરણો ઉદ્ભવે છે અને જેમા તે પોતાના મેગવામર ખડો જુએ છે જેને તેણે સગ્રહીત કર્યા ઘટે તેના નવન અગત એકાતનો સામનો કર છે ત્યાર નિગાનાની પજો નેન વેગી નજ છે જેટલે, એક નધુ ખડમા, જે નબકનથી 'ઓડિમી ના 19 મા ખડને તાજે કર છે, જ્યાં ઓડિમિવસ મર્મીયો જુદો પડ્યા પડી તેની મૃત પ્રતિની યાના આગળે છે અને સુગ ઉપર ઘઈ ઘેરાને માગ

પગ તુ બગાળુ અહીં, હતાશાની આ પૃષ્ઠભૂમિ પર ઇતિહાસ પ્રત્યેનો લિન અભિગમ સ્વીકૃતિ અર્થે આત્મનાદ કરી રહે છે આ બધો વિનાશ શુ સૂચવે છે ? તે ક્યાથી આવે છે ? સ્વયં સમય સમય શુ સૂચવે છે ? હવે જ્યાં માણસ પ્રાચીન કિસ્તાઓની દીવાન પર દષ્ટિપાત કરે છે કે તુર્કસ્તાનની મસ્જિદોના મિનારા કે ડોગ્મિથની માટીડામની ચીજવસ્તુઓના અવરોધોને નિહાળે છે ત્યાર સમય વિગેની તેની માધારણ ધારણા તેને ડ ઈકે અથે અમ ગત લાગે છે વાસ્તવના તે સમય વિગેની સમજ ગુમાવવા લાગે છે તે અનુભવવા લાગે છે કે જે માણસે ત્રણ હજાર વર્ષોપૂર્વે દીવાદ બાધી હતી તે માણસ સાચે તેને એટલી જ નિગમત છે જેટલી આજે સવારે માર્કેટમાંથી જેની પાસેથી તેણે નાગ ગીઓ ખરીદી છે તેની માથે સમય કેવળ સપાટી પડેલો જ છે કે તેનાથી ડ ઈકે વિરોધ તે વિગે તે શક કરવા લાગે છે સમયનો ભગાર, ભાગેલો થાભલો ખડિત મોઝેઇક, તૃપ્ત્યુકૃત્યુ ભગ્નગામ-ખવા મહાઅગ્નિતત્ત્વ ધરાવે છે, બધા તેની આખો સમક્ષ પડ્યા છે આ બધા લિન લિન સમયની અભિવ્યક્તિ નથી, પગ તુ યથાર્થની અભિવ્યક્તિ છે જે હમેશ ઉપસ્થિત છે તેને હવે નાગે છે કે તે પોતાને જેવો ધારતો હતો તેવો જ-અનત સાકળની ટી માન-નથી પણ તે તો તેની અદ વિશ્વની લવુ આવૃત્તિ ધરાવે છે જેમાં વસ્તુનક્ષી યથાર્થનું વિશ્વ અને ગદા ઐતિહાસિક ખડો નાત્ત અગ્નિતત્ત્વ ધરાવે છે તે લાગે છે તેવો નિર્ગર્થક વિશ્વનો અગમાત્ર નથી, પણ સ્વયં એક વિશ્વ છે તેનામાં યથાર્થનું એક મત્ત છે જ્યાં સમય નથી, પણ જ્યાંથી સમય પ્રાપ્ત કરે છે તે જો ઇતિહાસને યથાર્થના આ સ્તરથી નિહાળે તો તે શાન્તતા પૂર્વપ્રતિગિયથી વિશય કરે નહોતો લાગે

ઇતિહાસ પ્રત્યેનું આ વલણ 'Mythical Story' માં સ્પષ્ટ થયું છે પ્રકૃતિ, ખડક અને વૃક્ષો, સમુદ્રો, ખડક સંગેમ મન, પુણ્યા

દમ્ય નહીં અને બહાર દતકથા અને નીતિકથાથી અનુપ્રાણિત, તે અન્ય આત્મિક વિશ્વના (કે જ્યાંથી તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે) અસ્તિત્વની શાન્ત નિશાની ધારણ કરે છે તેઓ બધા આ વિશ્વની ભાષાના મહેતો છે આ વિશ્વ-નિભાગાળી મણુઓ, વીરપુરુષો, કવિઓ દ્રષ્ટાઓ, સનેતી મર્જનાત્મક નિયા દ્વારા બોલે છે અને આ બધા મહાપુરુષો હવે જ્યારે પુનઃ જન્મ અસ્તિત્વ તેઓ પોતાના અનુગામીઓ મમક્ષુ હનુ કરી રહ્યા છે તે વિશ્વ ભણી આદ્રષ્ટ થયા છે ત્યારે તે વિશ્વને કટોકટી અને પૂર્વજોનું વગર મૃતદેહોનું સામ્રાજ્ય કહી શકાય આ રીતે આપણે જે મેડિયમની કવિતાના દાર્દ્ર્યમાં મિથત છ એવા વિગંધાભાસ આગળ નહીં પહોંચીએ છીએ કે મૃતદેહોનું સામ્રાજ્ય માનો યથાર્થતા છે, તેનું ધ્યાન દિવ્યતાને દિય બનાવે છે, અને જેના પર માણસનું આત્મજ્ઞાન અવનમિત છે તે યથાર્થનો સાક્ષાત્કાર એ એ જ સમયે મરવાની પ્રક્રિયા કે મૃત પ્રતિની યાના છે.

આ વિગંધ 'Mythical Story'-ની નાટ્યાત્મક તાણ માટેની ભૂમિકા એ છે ડાવ્યનાયક પોતાની આજુબાજુ જુએ છે તે તેને જોવા મળે છે

આપણા પૂર્વજોની ડગ્ગલીઓ સાથેના ઓવિવ દૃક્ષો,

આપણા પૂર્વજોના ગાણપણ સાથેના ખડકો (૫ ૭૦)

તે જુએ છે 'Trees which breathe the black silence of the dead' (P 73) [મૃતના શ્યામ મોનને શ્વાસતા ઝાંખો] જ્યારે તે જેમાં માત્ર અરમરણો ઉદ્ભવે છે અને જેમાં તે પોતાના વેર્ગવખ્ખ ખડો જુએ છે જેને તેણે સગ્રહીત કરવા ઘટે તેના અગત અગત એકાતના મામતો કર છે ત્યાર નિરાશાની પળો તેને વગર રળે છે જલે, એક નહુ ખડમા, જે નમ્મકનથી 'ઓડિમીના 19 મા ખડને તાને કર છે, જ્યાં ઓડિસિયસ સમીપથી દૂરો પડ્યા પછી તની મૃત પ્રતિની યાના આભે છે અને સુગંધ ઉપર થઈ વેંટાને માગ

દ્રવ્ય નહીં અને બદર, દતકથા અને નીતિઠથાથી અનુપ્રાણિત, તે અન્ય આત્મિક વિચરના (કે જ્યાથી તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે) અસ્તિત્વની શાન્ત નિશાની ધારણ કરે છે તેઓ બધા આ વિશ્વની ભાષાના સ્વક્રો છે આ વિશ્વપ્રતિભાનાળી મણુસો, વીરપુરુષો, ડવિઓ, દ્રષ્ટાઓ, સ્વતોની સર્જનાત્મક ત્રિયા દ્વારા બોલે છે અને આ બધા મહાપુરુષો હવે જ્યારે પુનઃ જોનું અસ્તિત્વ તેઓ પાનાના અનુગામીઓ સમક્ષ જનું ડગી ગયા છે તે વિશ્વ સણી આકૃષ્ટ થયા છે ત્યારે તે વિશ્વને ડેટનેક અગે પૂર્વજોનું વર મૃતડોનું સામ્રાજ્ય ડહી ગકાય આ ગીતે આપણે જે મેડગિસની કવિતાના હાર્દમાં સ્થિત છે એવા વિગેધાભાસ આગળ મર્દ પહોંચીએ છીએ કે મૃતડોનું સામ્રાજ્ય માની યથાર્થતા છે, તેનું ધ્યાન દિવ્યતાને દિવ્ય બનાવે છે, અને જેના પર માણસનું આત્માના અવન ગિત છે તે યથાર્થનો સાક્ષાત્કાર એ એ જ સમયે મરનાની પ્રક્રિયા છે મૃત પ્રતિની યાત્રા છે

આ વિગેધ ‘Mythical Story’-ની નાટ્યાત્મક નાણુ માટેની ભૂમિકા એ છે ડાવ્યનાયક પોતાની આજુબાજુ જુએ છે તે તેને જોવા મળે છે

આપણા પૂર્વજોની કચલીઓ સાથેના ઓનિવ દક્ષો,

આપણા પૂર્વજોના ગાણુપણુ સાથેના ખડકો (૫ ૭૦)

તે જુએ છે Trees which breathe the black silence of the dead (P 73) [મૃતના શ્વાસ મોનને શ્વાસતા દક્ષો] જ્યારે તે જેમાં માન મરમગ્નો ઉદ્ભવે છે અને જેમાં તે પોતાના વેગવિખર ખડકો જુએ છે, જેને તેણે સગ્રહીન ડગવા ઘટે તેના ચાન અગત એકાતનો સામનો કરે છે ત્યાર નિગજાની પજો તેન વેગ વળે છે ખરવે, એક લઘુ ખડકો, જે નબલકનથી ઓડિમીના ૧૧ મા ખડકે તાને ડર છે, જ્યાં ઓડિસિયસ સમીથી ટૂટી પડ્યા પડી તેની મન પ્રતિની યાત્રા આજે છે અને સુરગ ઉપર થઈ ઘેટાને માન

નાખે છે મૃતિની સુગંધ ઉપર થઈ-કે જેથી તેમનું લોહી પીને મૃત તેમની સાથે વાત કરી શકે, સેકેન્સિ તેના નાવડના સનત ઉપદ્રવ અને વિમાસણભરી દુનિયાથી પ્રસ્થાનને લીધી ઝડી દેખાડે છે (જે હકીકતમાં ખીન્ને ઓડિસિયસ છે) અને તેને કહે છે કે તે જેમ તેના પૂર્વજોને જુલ્યો નથી તેમ નવી પેઢી તેને જુલ્યો નહીં. મૃતને જીવતની જગ્યા છે તેમ જીવતને મૃતની

અહીં પૂરી થાય છે સમુદ્રની કૃતિઓ પ્રેમની કૃતિઓ

જેમની પાસે કંઈ નથી તેવા આપણે તેમને શીખરીશું શાંતિ (૫ ૭૭)

એક દષ્ટિબિદ્યથી સેકેરિસની બની હિન્દુકાલીન કવિતા-જેમાં તેની કેટલીક ઉત્તમ કૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે-મા 'The Ci-tern' અને 'Mythical Story'માં વ્યક્ત થયેલ વસ્તુ અને પ્રશ્નો વિશેની કવિની સમજ આપકપણે અને ક્યાંક જ ઠાણથી અભિવ્યક્ત થઈ છે આ ઉત્તરગાંધીન કવિતાના ઐતિહાસિક પરિગ્રેહ્યમાં વિચાર કરવાનો અહીં ઉપક્રમ નથી પરંતુ તેમાં જે વિષયો અને પ્રશ્નો વારંવાર વ્યક્ત થયા છે તેનો વિચાર અહીં દરીશું આ વિષયો અને પ્રશ્નો ધેડી ચાર સંવિશેષ મહત્ત્વના સામાન્ય માણસ, સ્ત્રી, કુરત અને મૃત્યુ

સામાન્ય માણસ એ છે જે આ વિશ્વમાં કશી અનિવાર્યતા વિના, તેના પક્ષે કોઈ પણ ચોક્કસ ધરખા વિના જન્મે, તેના ગતવ્ય અંગે ક્યારેય સભાન બનતો નથી અથવા સભાન બને છે તો પણ આજમ લોભ કે ખીજ એક હજાર એક કારણોસર તેને આત્મચાત દરી શકેતો નથી તે સેકેરિસની કવિતામાં પ્રવેશે છે, અને એ કવિતાના અન્ન પાસાની જેમ 'ઓડિસિ'ની રીતિએ પરિચય સાવે છે ઓડિસિયસ દેશનિકાલ પામેનો યાત્રાળુ છે, જે પોતાના સાચા ઘરે પાછો ફરવા અને પોતાના સાથીદારોને બાંધનમાંથી મુક્તિ અપાતી ઉર્વરા ભૂમિમાં દારી જવા ઈચ્છે છે બધા પ્રયત્નો છતાં ઓડિસિયસ પોતાની જાતને

ખયાની શકે છે, સાથીદારોને ખયાની શકતો નથી તેઓ તેમની પોતાની મૂખતાથી ચેતવણી મળના છતાં સૂર્યના ધણને મારીને આઈ જાય છે અને તેના પરિણામે ગિદ્દારપે મૃત્યુ પામે છે સામાન્ય જન આ સાથી દારો પેદાને એક છે સેફેરિસની કવિતામાં તે કેટલીક વાર એટપેનોત તરીકે ઓડિગિયસ સમૂહના મૌથી નાના અને ઓછામાં ઓછા ૧૬૫૦૦ તથા ૧૧૫૦ માણસ તરીકે દેખા દે છે

આ સામાન્ય જનની એક બીજી બાજુ પણ સેફેરિસની કવિતામાં યક્ત થઈ છે એક તરફ જો તે સ્વાર્થી, દુન્યવી, દેવો અને પુત્રની પદ્ધતિ પ્રતિ શુનેગાર વિરોધી વૃત્તિવાળો, મૂર્ખ અથવા અને ફર છે તો બીજી તરફ તે સધર્મ કરતો અને મહન કરતો પરિસ્થિતિનો શિકાર છે જે પ્રેમ અને નફરત કહે છે, જીવનનો હેતુ સમજતો નથી પણ તેના દર્દ, કઠિનતા અને પતનને તે મારી રીતે જાણે છે, અને તેના સુખ દુખને પ્રમાણે છે. તે એવો માણસ છે જે જીવનની ગંધી જરૂરિયાતો અને અપમાનોનો અનુભવ કરી ચૂક્યો છે પણ જીવનની સાચી સપ્રાપ્તિ-ઓથી ભાગ્યે જ પરિચિત છે તે જ તેનું ભાગ્ય છે

સેફેરિસની કવિતામાં સામાન્ય જનના આ બંને પાસાંને મળે છે એક બાજુ તે તેની મૂખતાને લઈ મર્યાદા ધણને માન આપતો નથી, ઈશ્વર તેને અર્પે છે તે પ્રત્યેક દિવસના પ્રકાશને માન આપતો નથી અને એને લીધે તે ઘરે પાગ પ્રવાની પોતાની તકો જ શુભાવતો નથી, પાકીના બધાનું પુનરાગમન પણ મુરદેલ મનાવી દે છે તે પોચાટ લાગણીશીલ છે જે હંમેશા પુગણા પ્રેમ માટે રડયા કહે છે અથવા પ્રણયના સુખાવલ સ્વાતો સેના કહે છે તે શરીરિક આનંદનું એવું યન બને જોણે અન્યારે તેનો બધા અર્થ શુભાવી દીધો હોય તે તો સ્ત્રીકારક લાગ્યને તે ભાગ્યે છે, પીરવરનુઓના પ્રવાહમાં પાગે ભળી જાય છે તે ન તો સૂર્યનો સાગનો ડગવા સમર્થ છે ન માણુઓ, તે કાયડો અને ચાતના છે

હું આ લોકોને ઓળખતો નથી, હું તેમને ઓળખતો નથી
 કેટલીક વાર તેઓ મૃત્યુનું અનુકરણ કરે છે અને પછી પુત્ર
 મર્યાદિત નિગાળાના હાવભાવ સાથે તેઓ આમિયાના
 લઘુજીવનથી પ્રદાને છે

બે કચ્છલીઓ વચ્ચે કચકાચેલા તેઓ
 બે ડાઘાવાળા ટેબલો વચ્ચે એકબીજાને મારી નાખે છે
 તેઓ લાકડી માઠક નાના ને નાના થાય છે
 ડાય પગની પોસ્ટરિટિટ જેવા બીજી ખતિના લોકો
 આપણે સાથે ચાલ્યા ઘેરા અને નિદ્રા વહેચ્યા,
 જે પથ્થરોથી આપણે મકાનો માધ્યા હતા તે જ પથ્થરોથી ગ્યાયેન
 જુદાઈની કટુતાને ચાખી, દેશનિકાલ યઈ પાઠા પ્રગતા વહાજોમા
 સકર શરૂ કરી,
 ગાહ જોતી આપણી ઓચોને શોધી, તેઓ ભાગ્યે જ
 આપણને ઓળખે છે,

આપણને કોઈ ઓળખૂ નથી.

અને હવે સાથીઓ પૂતળા પહેરે છે, શબ્દની ગ્રિકત નગ્ન
 ખુશીઓ પહેરે છે

અને હવે તેઓ તેમના જ લોકોને મારી નાખે છે

હું તેમને ઓળખતો નથી

(૫ ૧૪૦-૧૪૦)

આની માથે જ જેણે અનુચિત અન્યાયના ભોગ બનવું પડે છે
 તેઓ આ માણસ ડમનમીય છે તે એક Argonaut છે જેણે
 પ્રવાસના ભ્રમણમાં થાક, નૃણા, મુશ્કેલીઓ અને કટાણા ઉઠાવવાનો
 છે, જે શત્રો પ્રવાસ છે તે ડચાર ય સમજવાનો નથી પણ જેની
 વફાદારી અને આનાકાગિતા જ પ્રવાસને શક્ય બનાવે છે તે પ્રવાસનો
 અત ડચારે ય જોઈ શકતો નથી આ સામાન્ય જન, જે આવશ્યકતાના
 મહાન ચક્રમાથી પોતાની જાતને ડચારે ય માફ કરી શકતો નથી, તંત્ર

ભાગ્યની વાત સેદેરિય વાગવા કહે છે તે મહાનુભૂતિને યોગ્ય છે,
 દષ્ટાને પાત્ર પણ તે એવા બળોની ઈયા પર નિર્ભર છે જે તેને ઝામ
 કરવા પ્રેરે છે પણ તેના પરિણામે તે સમજી શકતો નથી તેની
 શક્તિઓ જે વિશ્વસકર્તા માર્ગે વેકાઈ જતી હોય તો તેનું કારણ એ
 છે કે વધુ મારી સ્થિતિએ પહોંચેલા માણસોએ તેમના જીવન દ્વારા
 તેની સર્જનાત્મક હેતુનું કોઈ ઉદાહરણ પૂરું પડ્યું નથી જેને તે
 પોતાનું જીવન સમર્પી શકે જે માણસ જોઈ નકે છે, સમજી શકે છે
 અને જે દલીલ કે અહંકારી નથી તેણે તેના માણસો સાથે કરુણાપૂર્ણ
 સંબંધ કેળવેલા જ જોઈએ તેમની મૂર્ખતા, ગ્વાર્ધાધતા, અતિ લોભ
 કે જે તેમના જીવનના બહુમૂલ્ય સત્ત્વને અભાનપણે નષ્ટ કરવા પ્રેર
 છે તેના પ્રતિ પણ તેણે સમાન બનવું રહ્યું ઉપાત તેણે તેમની
 નિષ્કૃષ્ટ ક્ષણોમાં તેમને શિકાર બનતા, નિરાધાર અને દયજનક બનતા
 તથા આત્મક્રાંતિ વહેરના અને છતાં મહાન કરવા શક્તિમાન ગ્રહેતા
 નિહાળવા જોઈએ

સુદ્ધમા માણસ સહેલાઈથી ભૂમાઈ જાય છે

માણસ નાજુક છે ધાસની ભારી છે,

હોઠ અને આગળી-વેત છાતી માટે ક્ષુબ્ધ છે,

આખો-દિવસની તેજ આમામા અધીર્ મોંચાયલી છે

ચરણ નક્કાની જરી વાત કાને પડતા

ગમે તેટલા શ્રમિત હોય તોયે દોડવાને ઉદ્વેગ છે

માણસ નાજુક અને ધાસ સમાન તૃપિત છે

ધાસની જેમ અનૃપ્ત, એની તમે વિસ્તરતા મૂળ જેની છે
 અનુ. ભાળાભાઈ (૫ ૨૧૭)

જન્યુત માણસ તેના ગુપ્તસાના અને મહાનુકયાના ધ્રુવો વચ્ચે ઝોલા
 ખાય છે તે ન્યાયનો અનાજ છે, પણ જે હૃદયસાચી તે ન્યાય કર
 છે તે તો ઝખે છે ક્ષમા કરવા, અધકારમાં અટવાતા માણસોને
 માર્ગદર્શન આપવા

મામાન્ય જનના આ ઉપેય (theme) અંગે કંઈક કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે મેડેરિસ જીવનની જે સમજનું અવગમન તેની કવિતામાં કર છે તેમાં કોઈ પયાની નિષ્ફળતા વણાઈ ગઈ છે એનો અમુક નમીય અને જીવનના વિશ્વ મંડળનો આથો અર્થ છે. અન્ય પ્રાણનોની જેમ આ બાગત પણ 'ઓડિસી'ના સદૃશ મા દર્શાવી શકાશે અગાઉ કહ્યું તેમ ઓડિસિયસ પોતાની જાતને બચાવે છે, અન્ય કોઈને નહીં તેના સાથીદારો એક પછી માર્યા જાય છે, રૂબી જાય છે અને પચમહાભૂતોમાં ભળી જાય છે ઓડિસિયસ બોવાયેના ઘરે (૪૫૫) પહોંચે છે ત નમીયને છેતર છે જેને તે છેતરે છે અને સૂર્યના ધણને મારી નાખ નાગ તેના સાથીદારો છેતરતા નથી તે નમીય છે શું ? જ્યાં સુધી ઓડિસિયસને નિમગ્ન છે ત્યાં સુધી તે છે બિનગન શક્તિ ઈશ્વર કે દેવતાઓ, જેને તે કોઈ પણ રીતે જવાબદાર નથી અને જેને તે કોઈ રીતે બદલી કે નિયંત્રિત કરી શકે તેમ નથી.

૭ જે કહેવા માગુ 'તુ તે બીજી રીતે પણ કહી શકાય સસ્મરણનો અભિગમ એક રીતે તો નિષ્ક્રિય ગ્રહણશીલતા છે- જ્ઞાત બના અને જાણો', આત્મિક વિશ્વના 'સત્યા' સમક્ષ તે આત્મિક ધ્યાન અને આદર્શ છે તે દૃષ્ટિમિદ્ધતા વિધેયાત્મક એવા આ અભિગમને જો માલ્ય વિશ્વના 'સત્યા' સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવામાં આવે તો તે કારાત્મક મની જાય જીવનની દુગ્તિ અને 'ભૌતિક' પ્રક્રિયાઓ આથો મહાન પુરુષો વિધેયાત્મક અભિગમ અપનાવે છે અને તેમ ક'ને તેની સાથે અગત અને વિધેયાત્મક સબધ પ્રસ્થાપિત કરે છે તેઓ એ જોઈ શકવા અમર્થ બને છે કે નમીય વિશ્વની માન બાહ્ય અને સંપૂર્ણ શક્તિ નથી, પણ પ્રત્યક્ષ પગિણામ, માણસની પોતાની સ્થિતિનું પ્રતિબિંબ છે માણસ જે હોતો અને જે છે તેનું સીધું પગિણામ તે અ જગત છે ઓડિસિ યમના દર્શાવે પ્રતિના પુનરાગમનને શરૂ બનાવનાર પગિણામના જ બીજા પાસાએ તેના સાથીનાગેનો વિનાશ કર્યો છે, બધા પ્રત્યે જે વટે

છે તેમા પ્રત્યેક સંકેતોએ છે પ્રત્યેક પ્રતિ જે ઘટે છે તે મધ્ય પ્રતિ
૫૨ છે

મેકેન્સિની કવિતા વિશે હું જે લખી ગઈ છું તે પૃથ્વી એવી
છપ જીવી થઈ સ્વાભાવિક છે કે હું જીવનના અનુભવ માથે નહીં
પણ અમૂર્ત વિચારો અને અભિગમો માથે કામ પાડી ગઈ છું
મે જે રીતે જુદા પાડ્યા છે તે રીતે વિષયો અને પ્રશ્નોને જુદા
પાડ્યાથી કવિતાના જીડાણથી અર્થપ્રહણમાં અને સમજમાં તે મદદ
પતી શકે મેકેન્સિની કાવ્યવિષયમાં નારી મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે
જીવનના જે અનુભવને કવિતા અભિવ્યક્ત કરે છે તેમાં નારી શું
ભાગ ભજવે છે તે તપાસવાને હવે મારો ઉપક્રમ છે

મેકેન્સિની કવિતામાં સ્ત્રીનો પ્રથમ મહત્વપૂર્ણ પ્રવેશ થાય
'Song of Love' નામક કવ્યથી આ કાવ્ય 'The Cistern'
પૂર્વે લખાયું છે એનું ઉપેય છે શરીરિક પ્રેમાનુભવની સ્મૃતિ અને
માણસના વૈચારિક ભાગના વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્યમાં તે અનુભવનું ન્યાન
અને મહત્વ આ વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્યના દૃષ્ટિબિંદુથી કાવ્ય આગભાય
છે કવિ, કથક અનુભવની મહાર છે, તે અનુભવ પ્રતિ સમજાણભરી
નજરે જોઈ ગઈ છે, જે નજર તેને સાક્ષાત્ અનુભવ મહેવાથી મળી
છે તેની અદર વિચિત્ર હૃદયલ મચાતી દેનારી માત્ર શરીરધારિણી
સ્ત્રી નથી પણ તે પ્રાગ્બધનું પ્રતીક છે, તે વૈચારિક પ્રાગ્બધનું જે
સોક્રેટિસના daimonની માફ- આપણા સહુના જીવનની પાટળ જીભ
જ હોય છે આ એ જ પ્રારબ્ધ છે જે આપણા જીવનમાં પ્રવેશવા
છે, આપણું જે છીએ તેવી આપણને સમાન હો છે અને
આપણા ભવિન્યને છત્રી હરે છે તેનું સાધન છે હાડમાન્યુક્ટ નારી,
જેને તે આપણા જીવનમાં મહત્વની પુગલિત (priestess) તરીકે
મોકલે છે. નારીનું અણધાર્યું આગમન ભાગ્યચક્રના ઉત્થાન સમુદ્ર જે
નાસ્તરમાં એ આપણા જીવનમાં નૂતન તરત્તના અવિર્ભાવ જે જે સમગ્ર
સર્જનને પન્ટી નાખે છે, તેને અપૂર્વગત જીવન સમગ્ર લાવે છે

કવિ હવે તેના જીવનમા પ્રવેશોડ આ નારી માથેના પ્રેમનો ઈતિ
હાસ યાદ કરે છે અને એ યાદમા ખોવાઈ જાય છે

Secrets of the sea are forgotten on the shore
darkness of the depth is forgotten in the foam

(P 33)

[સમુદ્રના રહસ્યો કિનારા પર વિચ્છાઈ ગયા, બિડાણનો આધાર મોજમા
વિચ્છાઈ ગયો] જીવનમા પેલી માદકતાનો પુનઃ સ્પર્શ હવે તો માન
સ્મૃતિમા જ શક્ય છે, એ ક્ષણ જ્યારે તે પહેલી વાર ગતધન્યની નાગી
(‘the tree with its apples’) ને સ્પર્શ્યો હતો અને તેને માટે
આ દુનિયા ખતી ગઈ હતી ગગીન સ્વર્ગ જે ક્ષણે બને પ્રેમીઓ
અસમાપ્તિત આનંદ ઉદનાસ પ્રાપ્ત કરે છે તે જ ક્ષણે પ્રારંભ તેનો ખીન્ને
વિશ્વ સકલ ચહેરો પ્રદર્શિત કરે છે અને જેને તેણે પ્રથમ ગતિમા આપ્યું
હતું તેના પર કુદાગાધાત કરે છે

પરંતુ સ્મૃતિમા, ‘મૌનની પૂર્ણતા’મા ‘અનિદ્ર ઉપસ્થિતિ’ જાગે
છે, વિશુદ્ધ માનવપ્રાણીની પ્રતિમા, પ્રિયતમા નારી જીવ્યું કરે છે તેનું
શિર, લોહી ઉઠાવનાર ગખ્દો પુનઃ ઉચ્ચારે છે અને સપન ફેગશિ
તંત્ર ઈન્ડિયોત્તેજનાથી છૂટો મૂકે છે પછી તે આખો હુદાવે છે તે જાણે
ક સ્મૃતિઓના શાત સરોવરમા ખોવાઈ ગઈ હોય તેમ લાગે છે હવે
જૂતકાળની વાત ખતી ગયેલ પ્રેમ વિગે તે ખોલે છે, કેવો ઉત્તેજક અને
આહનાદક હતો તે અનુભવ જ્યારે એમના યનેના શરીરે પરંપરા
સ્પર્શને રોમાન્સ પામ્યા હતા ! માન દુનિયાની ફરિયાદ તેમના સુખમા
અગાનવાગ વિશ્લેષ જીભો કરતી ત્યારે બે પ્રેમીઓનો આગેગ પ્રભુત્વ
ભોગનતો હતો પછી ‘અનિદ્ર ઉપસ્થિતિ’ પુનઃ મૌનમા વિરમે છે અને
ગતિશીલ વિચ્છના આયનામા ધીરે ધીરે આ પ્રેમ અદૃશ્ય વઈ નૂતન
આલિંગનના વિગમમા ખોવાઈ જાય છે. તેમાવી જન્મી ગઈ પૂતળું,
કલાકૃતિ જે સ્મૃતિના નિતાગ્મથી ઉદ્ભવે પરંતુ શરીરોએ તેમની ખતે

અમુદ્રમા, પવનમા મૂર્દમા, વગસાદમા વિખગાવુ પડગે, કેમ કે કુદરત
આપણને જે મહદ્ સિદ્ધિઓ બક્ષે છે તેનું આણુ જ લાગ્ય છે ચક્ર
ફેરે છે અને સુખને જ્યાંને ખૂલે છે વિદ્યાપનો ધા

પ્રત્યેક ચીજને પરિવર્તિત કરી દેનાર બેધારો દિવસ કયા છે ?

આપણે માટે પૂર્ણ એની કોઈ નહીં નથી ?

ક્રમણ દ્વારા આગમ પામતા અને પોષણ પામતા આત્મા માટે

આઠળ ટપકાવનાર કોઈ આઠાશ નથી ? (૫ ૩૭)

ત્રીના શારીરિક પ્રેમના પ્રાગટ્યનો લય માત્ર સ્મૃતિમા ટપી ગયે છે
અને લખાતી જતી રાત્રિમા મુદ્દર સુધી એના કપનો અનુભવાય છે

પરંતુ સેનેરિસ સૂચવે છે તેમ અહીં જ આ શારીરિક પ્રેમ તેનો
અર્થ પ્રાપ્ત કરે છે, બાળ્યના મૂર્ત સ્વરૂપ જેવી ત્રી આરભક છે,
રહસ્યાની પુરોહિત છે તેનો પ્રેમ જ પુરુષને પોતના લાગમની સન્મુખ
ખડો થવા પ્રેરે છે કેમ કે તેની સાથેના સસર્ગથી જ, જાતીય આવેગની
ક્ષણિકા તો રોજબરોજની સામાન્ય દુનિયાને અતિશયી જાય છે જાળને
ચીમરી જાય છે અને જે વિચિત્રી તેને પૂર્વે કલ્પના પણ ન હતી તેની
આખી પામે છે ત્રી સાથેના પ્રેમના શારીરિક અનુભવથી પુરુષ
વધાર્યતાના નવા સ્તરથી વાકેફ બને છે, ત્રીનું સૌન્દર્ય, ગહન સૌન્દર્યની
તંત્રી સુપ્ત સ્મૃતિને પુનઃ જાગૃત કરે છે પણ આવા પ્રેમમા અહીં જ
રહેલું હોય છે ઘાતક પરિબળ કેમકે જ્યારે એક બાજુ પુરુષ સમૃદ્ધ
જીવનથી સલામ બન છે ત્યારે બીજી બાજુ તેનો તે અનુભવ જાતીય
મમાગમની થોડીક ક્ષણો પૂરતો મર્યાદિત હોય છે અને કોઈ પણ
દિસ્સામા નાશવ ન વ્યક્તિ પર અવલંબિત હોય છે જેનો સાથ વહેડો
ક મોડો તેણે ગુમાવવાનો જ છે ત્રી સાથેના અનુભવમાંથી પુરુષ
તેની અદરના બીજા વિષયી માત્ર સલામ જ નથી બનતો, તેને પ્રાપ્ત
ગ્વાની ક્ષમતા પણ મેળવે છે મેકેરિસ 'Song of Love' રખ્યા
પણ 'The Cistern' લખે છે. પવિત્ર દેની, રહસ્યમય ઉપસ્થિતિ,

જીવનના હાર્દમાં છુપાયેલ અતતત્ત્વની પ્રતિગૃતિ અર્થેની પ્રાર્થના

આમ સેફ્રિસની કવિનામાં નારી પોતાની અંદર જે પહેલુઓ સાફજે છે એક બાજુ તે ઈન્દ્રિયસ્પર્શી પાર્થિવ પ્રાણી છે ઈવની પુત્રી (Aphrodite Pandemos)-જેની સાથેના મિત્રનથી પુરુષ પૂર્વે તે જેનાથી અજાણ હતો તે જીવન અને પોતાના વિશેની સલામતા પ્રાપ્ત કરે છે તે થોડી ક્ષણો માટે તાગઓ સામે તાકે છે અને વિશ્વને માત્ર ડપન તરીકે અનુભવે છે પરંતુ આ અનુભવ માત્ર કટુતા અને વિગતિ જન્માવે છે માત્ર જો તેને તેના ગહન અર્થમાં તેની અંદરના અદૃશ્ય વિશ્વના પ્રગટીકરણ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે તો નારીચરિત્રના બીજા પહેલુની, શાશ્વત નાગીના પાર્થિવ અર્ધાંગ (Aphrodite Urania), પુરુષના પ્રેમનું સાચું ભાજન જન્મસમયે જ તેના જીવનમાં પ્રવેશતા ભાગ્યની સાચી આકૃતિ, 'દિવ્ય માના'ની ગોપ શોધ બને

સેફ્રિસની ઠવિતા જીવનના જે અનુભવને વ્યક્ત કરે છે તેમાં સ્ત્રી જે ભાગ ભજવે છે તેના આ બે પહેલુઓ છે કવિ તેને આ રીતે લાઘવથી સાડજે છે

Naked woman

the Pomegranate which broke was

full of stars

(P 100)

[નગ્ન સ્ત્રી-જે તૂટી પડે તે દાઝમડી તાગકાથી પૂર્ણ હતી]
પરંતુ અહીં દ્વિધા અને વિરોધાભાસનો વળાંક છે જે સેફ્રિસની ઠવિતા-ને તેનો મોટાભાગનો નાટ્યાત્મક તણાવ આપે છે કમ કે જો પુરુષ પાર્થિવ ઈન્દ્રિયાનુરાગી નર્તકીએ તેને જેને માટે સમાન ડર્યો છે તે ભાગ્યને અનુસરવા લાગે છે તો ત જ નારી તેની પ્રગતિમાં મહાન અપરોધ બની રહે છે પછી તે સમીપ બનશે જેનો ગતિકર્મ માટેનો સમગ્ર શયનખંડ નાયકના પુનરાગમન અર્થેના પ્રયામમાં ખુલ્લો મૂકાય છે, જે નાયકનું

સાચું કામ તેને તેણીને ત્યાગ કરી મૃતોના અશરીરી માત્રાત્મ્ય પ્રાપ્તી મુસાફર આગળના કુચ પાડે છે

મહેન્દ્રિની પ્રકૃતિવિષયક કવિતામાં પણ વિરોધાભાસ જોવા મળે છે દૈન્યિકમ જાણ નિધ કેવી ગીતે એક સાથે પરિવર્તનશીલ અને નિશ્ચય અને છતાં તે જ સમયે અપરિવર્તનશીલ, શાશ્વત વાસ્તવનો અંશ બની શકે ? મહેન્દ્રિની પ્રકૃતિકવિતામાં એ શક્ય મને છે એક તરફ પ્રકૃતિ છે અથવા વિશ્વમય અને દેવત્વહીન વસ્તુ, નિર્ગુણ, માનવ અને માનવની નિર્મલ પ્રત્યે પરાડમુખ ખીણ તરફ આજ દેવત્વહીન વિશ્વસકે શક્તિ છે જીવત અસ્તિત્વોનું મદિર તેના સ્વરૂપો મારફતે માનવ છુપાયેલા વિશ્વના ઝગઝગ પ્રમથોપાસ અને અણધાર્યા પ્રાપ્ત કરે છે જે તેના જીવનને અર્થવત્તા અને ગૌરવથી ભરી દે છે આની પળોમાં અદૃશ્ય અને દૃશ્ય વચ્ચેનું દ્વેત બુમાર્થ જાય છે અને દૃશ્ય અદૃશ્યનું વાસ્તવિક મૂર્ત રૂપ તથા તેના નમયાતીત અપરિવર્તનશીલ અસ્તિત્વના અંશ બને છે મહેન્દ્રિની કવિતા આ અણધાર્યા ઝગઝગ, સપ્રાપ્તિના આકર્ષિક કૃત્યોથી સભર છે જે કુદરતના છુપાને છટાનીને તેને આપણા આત્મઅસ્તિત્વના કુદરતી દૃશ્ય તરીકે છટી કરે છે ,

હવે અતે તે પ્રકાશથી પેલા પરિવર્તોએ જવારે તેની આખો ઉમર
સાથે અકાચાર્થ છે ત્યારે

હાથીના પેટની જેમ કરચલીવાળી ચામડી વડે મને કની મને
સતોષ આપ્યો !

હવે આ પોષનનું પ્રશ્ન મને કેવી રીતે સતોષ આપે છે
તેમના ખમા તડકામાં જિયા જિહાવતા તમે! બહુમધ્ય નથી
ટેકરીઓ પર રહેનારા જિયા લોકો અને ખીણોમાં રહેનારા ટીંગુલો
દાતરડા વડે હિનાળો પસાર કરે છે અને કુહાડી વડે ગિયાળો

ફૂગી ડરી એ, જ એ જ અળવળો એ જ ગરીરો પર

(૫ ૧૧૧)

એક ખીજુ દૃષ્ટાંત પણ નઈએ

અને અમે રેતી પર પડેના માછલીના હાડકા જેવા ખુદના
અને વિચિત્ર ટાપુના

ઢિનારાઓ વચ્ચે પ્રવાસ દર્યો અને અમગ્ર આકાશ વિગાળ
પારવાની શાંતિના
તથા સાથેની પાખ હલુ, ગિજ્જા સ્વેત, અને રંગીન પાણી
નીચેની ડોલકીન

માછલીઓ આત્માની હનયલોની જેમ તુલ્ય સવન બની,
કટપનાની હલયલોની જેમ અને આપણને આખા હાકી દેનાર નિદ્રાના
પિગાળ કૌચનામા, નિદ્રામા એકખીજવને સકળતમા લેતા અને
મારી નાખના
માણસોના હાથો, આપણા બધા માટે સામાન્ય, મૂર્ચ્છાની હલયલથી
ભાગી ગયેલ

બાગીચ અળકતા સ્ફટિકો સાથેથી આપણી સામાન્ય કબર
અને છતાં બધું સ્વેત હલુ કેમકે મહાન નિદ્રા સ્વેત મહાન મૃત્યુ-
નિર્બંધ મૌનમા માત્ર શીત શાંતિ (૫ ૧૮૫-૧૮૬)

આ દૃષ્ટાંતો, અને તેમના જેવા ખીજ દૃષ્ટાંતો પણ પ્રકૃતિના કેવળ
નિરૂપણથી ક્યાય આગળ નીકળી જાય છે એમ લાગે છે કે કવિએ વાણી
ની નવી રીતે બોધી કાઢી છે નજરોની નહીં પણ લવચીક કટપનોની

સૌંદર્યમયની કવિતાની જેમ સેન્સિસની કવિતામા પણ પ્રકૃતિ બાહ્ય
પદાર્થ તરીકે, સાક્ષાત્કાર અર્થેના માનવના સ્વર્ણ પ્રત્યે વિરોધી નહીં
તો પરાક્રમ અને સાથે એ જ સમયે આપણા અતતત્વના પ્રકૃતિ
દુગ્ધ તરીકે, આત્માના જીવંત આમૂલ્ય તરીકે વ્યક્ત થઈ છે આ

વિશેવાસાત્મને સમજવાની ચાની દ્વિતી માનવવિષયક સમજમા નિહિત છે. વૈચિત્ર્ય એમા ગહેલુ છે કે પ્રકૃતિ જે છે તે માનવ જે છે તે પર અનન્યિત છે. મેટેરિયલ હેરાકલેટોસ માથે એ વાતમા સહમત જણાય છે કે 'મર્મ' આત્માઓવાળા માણસોની આખો અને કાન ખરાબ માસોઓ છે, કેમ કે તે દર્શાવવા માગે છે કે જેટલી માણસ નની આત્મપ્રકૃતિને શુદ્ધ રંગે તેટલી તેની યાદ્ય પ્રકૃતિની ગ્રાહ્યતા શુદ્ધ બનશે. વારતવમા પ્રકૃતિ માનવના આત્મવિશ્વનુ પ્રતિબિંબ છે જેવી રીતે માણસ તેની આત્મમાક્ષાત્કારની પ્રતિબિંબાત્મક તેની અદર ગહેલા યથાર્થના ગહનતર પડોને ખુલ્લા કરે છે તેવી રીતે તેજ સમયે તે પ્રકૃતિમા ગહેલા યથાર્થના ગહનતર પડોને અનાવૃત્ત કરે છે જે તે પૂર્ણ માક્ષાત્કાર કરી શકે તો તેને માટે નુ ગગન અને નવી પૃથ્વી સર્જાય આખરે તો દરેક વસ્તુ માણસની વૈચિત્ર્યક અનુભૂતિની કક્ષા અને આત્મનાત પર અવન્યિત હોય છે.

આ રીતે પુન આપણે એ મિદુએ આની જીભા રહીએ 'ગીએ' ન્યાયી આપણે 'Mythical Story'ના અતે સસ્મરણયાના અધૂરો મૂકી હતી હવે આપણે ફરીથી મેટેરિયલિસ્ટી દ્વિતાના ખૂબ જ મહત્વના ઉપેય પર આનીએ જોએ અને તે છે મૃત્યુનો પ્રશ્ન થયે કે મૃત પ્રતિતિની આ યાત્રાનુ, મૃત્યુના ઉપેય પરના ભાગનુ મહત્વ શું છે ? સ્પષ્ટ છે કે તે માત્ર શારીરિક મૃત્યુ સાથેની રુગ્ણ અવધાગણા માત્ર નથી, ને કે શારીરિક મૃત્યુની સભાનતા આ અન્ય મરણુનો અગ જરૂર બની શકે પ્યેટો હશે છે તેમ જેઓ તત્ત્વનાતનો અભ્યાસ કરે છે તેઓ હકીકતમા તો મૃત્યુનો અને મગવાનો અભ્યાસ કરે છે. આ મૃત્યુવિષયક ચિંતનનુ મહત્વ એમા ગહેલુ છે કે તે દ્વારા માણસ આખ-કાનને ખરાબ સાચી બતાવનાર અપાટી પરની જાતમાવી ખોટી જાતમાથી અનાસક્ત બનવા લાગે છે અને ગહનતર આત્મને પામવા પ્રવૃત્ત બને છે એમ લાગે કે કે માણસ અગીસામા જે પ્રતિબિંબ જુએ તેને પોતાની સાચી જાત તપાસે છે. મેટેરિયલ એ જ બતાવના માગે છે કે આપણી આમાસી

ફરી ફરી એ, જ એ જ ચળવળો એ જ ગીરો પગ

(૫ ૧૬૧)

એક ખીજુ દષ્ટાત પણ લઈએ

અને અમે રેતી પર પડેલા માછલીના હાડકા જેવા ખુલ્લા
અને વિચિત્ર ટાપુના

કિનારાઓ વચ્ચે પ્રગસ કર્યો અને સમગ્ર આકાશ વિશાળ
પાગેવાની શક્તિના
લય માથેની પાખ હલુ, ગિફ્ટ સ્વેત, અને રંગીન પાણી
નીચેની ડોલકીન

માછલીઓ આત્માની હલચલોની જેમ તુરત સઘન બની,
ઠંડપનાની હલચલોની જેમ અને આપણને આપ્યા ઢાંકી દેનાર નિદ્રાના
વિશાળ કોચનામા, નિદ્રામા એકબીજાને સકળમા લેતા અને
મારી નાખના
માણુઓના હાથો, આપણા જવા માટે સામાન્ય, મૂર્ચ્છાની હલચલથી
ભાગી ગયેન

બાગેક ચળકતા સ્ફટિકો સાથેથી આપણી સામાન્ય કબર
અને છતાં બધું સ્વેત હલુ કેમકે મહાન નિદ્રા સ્વેન મહાન મૃત્યુ-
નિર્બંધ મોનમા માત્ર શીત શાંતિ (૫ ૧૮૫-૧૮૬)

આ દષ્ટાંતો, અને તેમના જેવા ખીજ દષ્ટાંતો પણ પ્રકૃતિના કેવળ
નિરૂપણથી ક્યાય આગળ નીકળી જાય છે એમ લાગે છે કે કવિએ વાણી
ની નવી ગતિ શોધી કાઢી છે જાહેની નહીં પણ લવચીક ઠંડપનોની

સોવેમોમની કવિતાની જેમ મેઝેરિસની કવિતામા પણ પ્રકૃતિ બાહ્ય
પદાર્થ તરીકે, નાક્ષાત્રાર અર્થેના માનવના સઘર્ષ પ્રત્યે વિરોધી નહી
તો પરાહ્મુખ અને સાથે એ જ સમયે આપણા અતતત્ત્વના પ્રકૃતિ
દન્ય તરીકે, આત્માના જીવત આમૂપણ તરીકે વ્યક્ત થઈ છે આ

(પ્રગેધાસાસ્ત્રને સમજવાની ચારી કવિની માનવવિષયક સમજમા નિહિત છે વૈચિત્ર્ય એમા ગ્રંથેણુ છે કે પ્રકૃતિ જે છે તે માનવ જે છે તે પર અનન્યિત છે સેટેન્સિ હેગડલેટોસ સાથે એ વાતમા મદમત જણાય છે કે 'ગગન' આત્માઓવાળા માણુઓની આખા અને કાન ખરાબ ચાલીઓ છે, કેમ કે તે દર્શાવના માગે છે કે જેટની માણસ તેની આત્મરૂપરૂપિને પુદ્ધ કરશે તેટની તેની ગાજી પ્રકૃતિની પ્રાણતા શુદ્ધ બનશે વાગતમા પ્રકૃતિ માનવના આત્મવિશ્વનુ પ્રતિ ચિત્ર છે જેની મને માણુસ તેની આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રતિયા દ્વારા તેની અદ્ય ગહેના યથાર્થના ગહનતર પડોને ખુ ના કર છે તેથી રોતે તે જ સમયે તે પ્રકૃતિમા ગહેના યથાર્થના ગહનતર પડોને અનાદ્યતર રે જે ને તે પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર કરી શકે તો તેને માટે નવુ ગગન અને નવી પૃષ્ઠી મર્જન આપ્યે તો દરેક વસ્તુ માણુમની વૈચકિતક અનુભૂતિની કક્ષા અને આત્મનાન પર અવનમિત હોય છે

આ રીતે પુન આપણે એ મિદુએ આની ઊમા રહીએ છીએ ન્યાયી આપણે 'Mythical Story' ન અતે ન સમજણવાના અધૂરી મૂકી હતી હવે આપણે ફરીથી સેન્સિબિલી કવિતાના ખૂબ જ મહત્વના ઉપેય પર આનીએ 'ગ્રીએ અને તે છે મૃત્યુનો પ્રશ્ન થયે કે મૃત પ્રતિતિની આ યાનાનુ, મૃત્યુના ઉપેય પરના લાગુ મહત્વ શુ છે ? સ્પષ્ટ છે કે તે માન શાનીગિક મૃત્યુ સાથેની રુગણુ અનધારણા માન નથી, ને ' શારીરિક મૃત્યુની સમાનતા આ અન્ય મગણુનો અગ જરૂર બની શકે પેટે કહે છે તેમ જેઓ તત્ત્વજાનનો અભ્યાસ કરે છે તેઓ હકીકતમા તો મૃત્યુનો અને મગવાનો અભ્યાસ કર છે આ મૃત્યુવિષયક ચિંતનનુ મહત્ત્વ એમા ગહેણુ છે કે તે દ્વારા માણુસ આખ-કાનને ખગાય સાચી બનાવનાર સપાટી પની બનમાયી ખોટી બનમાયી અનાસમ્ય બનના માગે છે અને ગહનતર આત્મને પામવા પ્રવૃત્ત બને છે એમ વાગે કે માણુસ અગીઆમા જે પ્રતિચિત્ર જુએ તેને પોતાની સાચી જાત કમ્પી લે છે સેન્સિ એ જ બતાવવા માગે છે કે આપણી આખા -

જાતને સાચી માની સાચી જાતને બૂલી જઈએ છીએ, આપણી સાચી જાતને મરવા દઈએ છીએ અને આજામી જાતથી છીએ છીએ આપણુ કામ આ પ્રક્રિયાને જાનટી કરવાનુ છે અને સાચી જાતથી જીવવા માટે આજામી જાતને મરવા દેવાનુ છે માણસની માક્ષાત્કાંક્ષી પ્રક્રિયા એકી સાથે તેની આજામી જાતને તેની અમન માચી માનવતામા પ્રત્યક્ષ જનવાની છે એ મૃત્યુમા માણસ તેણે વર્તમાન જીવનમા જેની સ્મૃતિ ગુમારી છે તે વસ્તુએ એકત્ર કરવા લાગે છે એકસપણે આ મૃત્યુ જ માણસનુ જીવન છે

But each earns his death, his own death
which

belongs to no one else,
and this game is life (P 176)

[પરંતુ દરેક વ્યક્તિ તેનુ મૃત્યુ કમાય છે, તેનુ પોતાનુ મૃત્યુ, જે ખીજ કોઈનુ નથી અને આ રમત એ જ છે જીવન]
માણસ આ મૃત્યુ વીકારવા લાગ્યે જ તેવા હોય છે તે તે પોતાની આજામી જાતને ખમદ કરે છે, એ સમયમા રાખનુ મહત્ત્વ છે કે પોતાની સાચી પ્રકૃતિ વિશેનુ માણસનુ જ્ઞાન એવી યીજ છે જેને અહીં અને અત્યાર પ્રાપ્ત કરી શકાય. સોક્રેટિસ કોઈ પારસૌડિક સૌદર્ભની વાત નથી કરતો. આ જીવનમા ગ્રહેલ મમજ અને દર્શનને માણસ, જે તેને પામવા જરૂરી સમાયોજન સિદ્ધ કરી શકે તે પામી શકે

માણસે પોતાની જાતને શ્રદ્ધાહીન સમયમાથી મુક્ત કરવી જોઈએ તેણે તેના અસ્તિત્વના જોડાણને સ્પર્શવા જોઈએ, એ જોડાણને જ્યાં અન્ય કાળના, સમયાતીત કાળના અવાજે બેસે છે અને માણસે સમયની પણ પેલે પાઠ, ઈતહાસની પણ પાર જનુ જોઈએ ત્યાં આત્મા આત્માની અદર જોઈ શક માણસ, પોતાની જાતને તથા તેનામા ગ્રહેલી દિવ્યતાને જાણી શકે, તેની મા વતા જાગૃત થઈ શકે અને નવુ જાગૃત, નવી ધરા દેખાઈ શકે.

આમ, મૃત્યુ જીવનનું વિરોધી નથી જીવન મૃત્યુથી અભિન્ન છે તે એકી માથે મૃત્યુને નિશ્ચિતતા આપે છે અને તેના વડે પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે જીવ ની મધ્યમા આપણે મૃત્યુમા હોઈએ છીએ અને મૃત્યુની મધ્યમા જીવનમા કીટમે કહ્યું છે તેમ “Aye on the shores of darkness there is light” (Sonnet to Homer, P 312, Oxford Ed of Standard Authors, 1951) [અધકારના કિનારા પર પ્રકાશ છે] થવા માટે, જીવના માટે માણસે મરવું જ પડે One must die to be or to become) અ વિરાધનો સ્વીકાર કરીને જ જીવન પરિપૂર્ણ બની રહે સાચું અસ્તિત્વ તે ગિદ્ગિદ્ગાથી આરભાય છે બન્યા બધું ભેગું થાય છે જીવન અને મૃત્યુ આતર અને બાહ્ય, વિષય અને વિષયી એ નદી સમાન છે ,

સુદીર્ઘ નદી જે આદિગાના સવન ઊડાણોમા આવેના વિશાળ સરોવરોમાથી નીચે આવે છે, જે એક વખત ઈશ્વર હતી અને પછી બની માર્ગ અને આપનાર અને ન્યાયાધીશ અને ડેલ્ટા, પ્રાચીન રાણા માણસોએ શીખવ્યું છે તેમ જે ક્યાગ્ય એની એ નથી ગહેતી છતાં એ જ નગર હમેશા છે, એ જ ગથ્યા, એ જ મ કંત, એ જ અનુદૂતન (૫ ૨૦૪-૨૦૫)

તે છે

આ અર્થ જે આગળ જાય છે ઊડાગાઓ અને વાસ વચ્ચે ફાણ નામ ખાતા

અને પાણી પીતા જનવગે અને વાવના-નણતા માણસો વચ્ચે, મોટી ડાંગર અને મૃતોના નાના નિનાસો વચ્ચે (૫ ૨૦૫)

વિરોધોની આ સવાદિતામા માણસ તેના સંપૂર્ણ અસ્તિત્વ અને

અવિભાજિત સુગ્રથનના વિખગાયેના અગ્રે એકઠા કરી તેની નિયતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ બધા વિષયો અને પ્રશ્નો, આત્માની સંપૂર્ણ યાત્રા મેડેગિસના એક ઉત્તરકાલીન કાવ્ય 'Thrush' માં એકઠા થાય છે. 'Thrush' વહાણનું નામ છે જે ઈ ૧૯૩૯-'૪૫ના યુદ્ધ દરમિયાન પોરોમના ટાપુ ખામે દુબી ગયું હતું કવિએ આ કાવ્ય લખ્યું ત્યારે તે એ ટાપુ પર નહેતો હતો કાવ્યનો નાયક, પ્રવક્તા એક રાત કવિ ડોકે છે તેનું ઓડિસિયસ જેવો છે અનેક સાહસો અને કમનગીઓ પછી, વાયુઓના વગ એવા અગાન એઓનીન ટાપુ પછી, તેના માણસોને લાએન્ડ્રી-ગોન્સ માછલીની માંક છેદી નાખી ઓડિસિયસ અર્મીના ગામ મહેતમા આવી પહોંચે છે તેને મળેલ આ પ્રથમ ગંગાગ દેકાણુ મનાત, કાળજીભરી માવજત સમૃદ્ધ ખેતર, વિદ્યામી ગિઝાનું અને દુદ્ધ પીતું શરીર ધર લખસણું હતું, તે તેના માથાદાગેને હુડકા કરી દે છે ઓડિસિયસ ઈન્ડિયનગ માણે છે કેટલે સુધી અને ફરી રાત માણે છે તે આપણે જાણતા નથી કેમ કે તેના મનમાં ખીજી જાગતા પણ છે તેનું પોતાનું ધર આપણે તેના પોતાના વગને 'પ્રકાશ' ઢહીયું

આ વાતાવરણમાં પછી ઓડિસિયસ દિવાસ્વપ્નો જુએ છે ઈન્ડિયોલવામની પ્રતીક એવી સમી તેમાં લગ પાડે છે અને તેની આમેથી પસાર થાય છે પોતાના ખતીય ઈચ્છાની તૃપ્તિ અર્થે તે ઓડિસિયસને આલિંગે છે પણ ઓડિસિયસ અંધ લોડમાં જવા તરફ બન્યો છે તેના અમલ વગ, પ્રકાશ તરફ જવાની તીવ્ર ઈચ્છાને કારણે સમીનું મકાન તેને બંધનરૂપ લાગવા માડે છે તે અશ્વાત બને છે જો કે ઈન્ડિયોના વિશ્વમાથી નીકળી ગદનનર પ્રકૃતિનો સ્પર્શ પામવાની ઈચ્છા તેની અંદર જગતનાર સસી જ છે, પદાચનની વૃત્તિની જાગૃતિ માથે કાવ્યનો પ્રથમ ખડ સમાપ્ત થાય છે

દ્વિતીય ખડનો મોટો ભાગ મસી અને એક આળસુ, વિષયી સામાન્યજન એલ્પેનોગ વચ્ચેના અવાદમાં ગેકાપો છે તેઓ નાયકની

જરીઠી નીચે દેખા દે છે એટલેનોગ મસીં સાથે નાગગિંડ પ્રેમ વિશે
વાત કરવા પ્રયાસ કરે છે તે પૂતળા (જરીઠ માટે મેરેરિસે ઘણીવાર પ્રયોજેન
કટપના) વિશે વાત કરે છે પરંતુ સફેતો કરી તે અમીને ઉત્તેજ
તેના પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવા મથે છે અહીં એટલેનોગની ઉપસ્થિતિ કટવેડ
અગે જાતીય સંતોષ અને આહવાદના આમાની સ્વર્ગના ગેમેન્ટિડ
સ્વપ્નનું સૂચન કરી રહે છે

ઓડિસિયસના ખ્યાલોમા રમમાણ અને તેના પનાયનના વિચારની
ઉદાસ સસીં પાસે એટલેનોગ જેવા ગૌણ પાત્ર માટે અમન નથી તે તેની
ઉપેક્ષા કરે છે તેને કહી દે છે કે પૂતળા મ્યુઝિયમમા મળના છહેડાયેલો
એટલેનોગ કાલિલ જાને છે તેના હવે પછાના શબ્દો પ્રેમને નિમનતા
નથી તે સૌન્દર્યને નહીં તેના અમાનનીય લોભ અને ક્રૂરતાને પ્રગટ
કરે છે આ શબ્દોનો ભાવાર્થ અને સત્યના પામી ચૂકેની મસીં
એટલેનોગને છોડી નીચે દરિયાકિનારે જાય છે જ્યાંથી ઓડિસિયસ
વિદા લેવાની તૈયારી કરી ગયો છે. કાવ્યનો દ્વિતીય ખંડ વાયવ્યેસ
દ્વારા દરિયાકિનારે આવતા ગાનથી પૂરા વાય છે જે ગાન ઓડિસિયસના
ગમનના ગોડમા સમીં ગાય છે

કટવેડ અગે મદ્યાણુ અનેવા કાવ્યના આ પ્રથમ બે ખંડો પૂરતા
સંતોષકારક નથી તે ૧ આ ખંડો પ્રાગ્તાવિડ જેવા જે જે આપણને
જાણતા નીજ અને મહત્વપૂર્ણ મધન ખંડ પ્રતિ દોગી જાય છે
તૃતીય ખંડ એ પેનોગના અનાજ માથે જીધડે છે જે જે નીવાર મળવાન
૧ ઈન્ડિયોની બીજી ડાળીને ગણુ જતા તે કહે છે

જે સમયે મારી નનો મધ્યાણુ ઉપજુ કરી હતી તે સમયે મા

મસ્તકને આ ડાળીએ

૬૬ પાડ્યું છે આ ડાળી ખીજ હાથોમા ખીનચે લે, હું ન

તમને આપુ '૮ (૫૦૦૮)

દરેક જાતનું તાજું અને સ્વચ્છ
ફરસાણ મેળવવા માટેનું સૂરતનું
પ્રખ્યાત મથક

જેપી જેશંકર ધનજીભાઈ ભજિયાવાળા

મુખ્ય દુકાન
ચૌટાબજાર, કેળાપીઠ,
સૂરત.

ફોનનંબર
૨૪૪૩૫

ગાખા
ચમુનાબાગ
ખપાટિયા ચકલા,
સૂરત.

ઉત્કૃષ્ટ

ઇલેક્ટ્રિકલ

એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ
ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડી
સૂરત (ભારત)

ભૂપત વડોદરિયાની નવલકથાઓ

પલ પલ બાહુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે માગી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂળ, સાચો પ્રીત	૧૫-૫૦
મવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીળે	
તરખા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ન ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છાકગે	૧૩-૦૦
બાજુ ચોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા —યથવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો —રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો —બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો —મુગેશ ગાધી	
કિશોરોના નાટકો —પ્રા હસિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અઢી, મેટના રૂ ૧૫)	

તિતરબિતર	જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર	વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધરેબાહિરે (ચિતનલેખો)		૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિતનલેખો)		
પ્રીતમલાલ મનમુદાર		

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેળવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

છિડા ફૂવા ને દુકા દોરડાં	
મૂલ્ય	૧૮ રૂપિયા
કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ	
મૂલ્ય :	માડાતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો —પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો —રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો —મુગેશ ગાધી	
રગચોડા	—૪ ચો મહેતા
હમાહસના નાટકો —હરીશ નાયક	
(દરેકના રૂ ૫ મેટના રૂ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભથક બકર 'પુનર્વર્ધન' ની બાર	
રોગપુસ્તકાઓ	મેટના રૂ ૨૪-૦૦
ધર ધરનો વેદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ઓપો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસના અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

આરિય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૧.

Girialal Manchharam & Sons

Girialal Colony,

A K Road,

SURAT-395006

Tele No : 24935 / 36 / 37 / 38

કંકાવટી

જુલાઈ,
૧૯૮૧

કવિતા

અમુલ દેસર
ગતિલાલ અનિલ
વળ માતરી
કિસન સોસા

વિવેચન
હરિવલ્લભ ભાયાણી
ડૉ. સુરેશ હ. જોષી

વાર્તા
ડૉ. નરેશ ભટ્ટ
આજીવન મહેતા

કાવ્યોદ્ધવાદ
વિનયશાસ્ત્રી

પત્રચર્યા
કિશોર ભટ્ટ
ભારતી દલાલ
શિરીષ પ. ચાલ
અમુલ દેસર
ભાજીકર

|

Hiralal Manchharani & Sons Ltd

|

Hiralal Colony,

A K. Road,

SURAT-395006

Tele No. • 24935 / 36 / 37 / 38

કંઠાવટી

જુનાઈ
૧૯૮૧

સાહિત્યનર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૭ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

૨૦ સામગ્રી પદ્મશ્રી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂા ૨૮, આશુવન સભ્યપદ રૂા ૧૫૦, વિદેશ પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેઝીન ઓર્ગેનીઝેશન અને જાણીતા અથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. ટોઈ પણ માસથી ગ્રાહક વર્ષ ગટાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી. લવાજમ અને અવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કંઠાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની દૃતિ મીઠાઈ છે. દૃતિ સાથે મગ્નામા-ટિકિટવાળું દરેક અવશ્ય ખીડવું દૃતિ રતિનાન ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ મગ્નામે જ મોકલવી.

તારીખ-મુદ્રણ-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

ગાજા ગ્યા છે અધકાર હવે
 ડાકણના ધોળાધક લટિયા જેવી એની છાળો
 ઉછળે છે ને લળે છે પાછી
 ઉન્માદી ટોળાના હાથોની જેમ
 કેઈ દમિયલના ફેફસાં ગયેલા ફેફસાં જેવા
 એના સ્વરમા લળી રહ્યો છે નગરના જલ્લાદનો અવાજ
 આદિમ વાસનાથી તપ્ત પુરુષોની આખો જેવા
 અહીંથી દૂર સુધી પથગાયેલા
 પાહમૂગી કિનારાઓ ઉપર
 થયેલ ગયા છે મહેલી માછલીના અળકતા ઢગ
 પેની આખોમા હેલાગ ખાઈ રહ્યું છે
 સખેપાસળા થઈ ગયેલું નગરદેવતાનું
 ડંચું સડયું, ઊધમું ધ, ડોળાદાટયું શળ
 'ધકારના મસ્છવાઓ કરડિયે કરડિયે ભરી જશે એને
 લે જૂકીને આખો કાકીને તાકશે મકાનો બારીમાથી
 વખાનાના પશુની જેમ ડોક ઢાળી ઊભા રહેશે રસ્તાઓ
 ૧, બટયા અધકારને વાગેળતો વાગેળતો
 , પડખે થઈ જશે અદ્ર ખજવાળતો ખજવાળતો
 થોડીજ વારમા
 તાર થઈ ગયેલી પીળીપથ ગુહામા સતાતો
 કાઢતો આવશે સૂર્ય વધ્ય અવાજે બરાડતો બરાડતો
 તાર થઈ જશે નગરની મહેલી દિશા ઉપરથી
 ખોપરીની નસો ફાટફાટ થઈ રહી છે
 કેદ્રે થઈ ગયેલા અધકારમાથી તાકયા કંડુ છુ
 |

બપોર

ટપ્

ટપ્

ટપ્

ત્વચા ચીરીને ટપકે છે તડકો લમણામા

ખૂણે ખાચરે, અદરબહાર, બધેબધ

એના પીળા, ચીકણા રેસા ચોટી ગયા છે

મનને કોતરે છે અસખ્ય અવાજોના અળમિયા

ખાટકીના ધારદાર છરાની જેમ ઊભેલા

ચકચકના રસ્તાઓ ઉપર હું દૂકડે દૂકડે વધેગતો જાઉં છું

વકરેલા જલ્લાદના બગડા પાડવા ફાટેલા મહોની જેમ

વલ્લા થઈ ગયા છે કણસતા મકાનોના ગોચરિયા મહો

કીચડમા સૂતેલા ભૂડની જેમ

ઢીલોધસ થઈને પડ્યો છે માદલો સૂર્ય

ઉન્નિદ્ર આખે, છેલવેલો ઘરાકથી સભોગાતી

વેશ્યાની છાતીની જેમ હાફે છે હમણા દરિયો

હવાના પોલા વાસામા

નગરના શબ ઉપર માથું ટેકવી

ચીથરેચીથગ થઈને પડ્યો છું ચત્તોપાટ

સાંજ

આસુરી ગકિતથી ફાટતા શ્રીફળની જેમ
કાટી ગયું છે મૂર્ચનું મમ્તક
ત્રીણ થઈ ગયેલા તડકાના પરપોટાના માર્થા
ફૂટી રહ્યાં છે હવે ફટ ફટ
મરેલા નગરના ઝેરથી લીલાકચ થઈ ગયેલા અવાજને
ટચાટચ ટચાટચ ટોચી ટોચીને ફેલી ખાઈ રહ્યા છે
અધકારના ગીધ
મનના છિદ્રેછિદ્રોમા બેસીને ઘૂરફી રહી છે બિલાડીઓ
ગ્સ્તાઓની છોલાયેલી પીઠ ઉપર
બળબળતા મકાનો, મૂઠ ઘસીને ખોતરવા ॥ તૈયારીમા પડ્યા છે
થાકેલા દરિયાને ખલે નાખીને
કિનારાઓ ઊઘે પગલે ઊતરી રહ્યા છે ઊડે ઊડે ભોયગમા
ડાચા ફાડ્યા, જીભ લખડાયેલા મૂર્ચને મ્હોમા નાખીને
પમાર થઈ રહ્યું છે માજનુ કાળોતરુ ફૂતરુ
રાત્રે સુવા પ્રયત્ન કરુ છું તો લાગે છે કે
ફટાયેલા અસુરની કબજ ઉપર સૂતો છું
મારી આખમા ચાચાચીડિયાના ઊંધા માથાની જેમ
લખડી રહ્યા છે દૃશ્યો
ને પીઠ નીચે સળવળે છે અનેકાનેક ભક્ષી ધંધળો
મને ચોતરફથી અથડાયા કરે છે
નગરનો પાગળો ગ્જતપિત્તઓ તરફડાટ
મારી નિદ્રાનું હાડ ચીરાઈ જાય છે

गणित/२००७ भारतीय

સોરે
ચોરે

સુના મ દિરની પશ્ચાળે એકનુ એકલુ ચારે

સાહેબ મહેલ માટે ગામને ગોદરે સુના

સાબળ દળે રૂ સનરૂ માટે નિરાશા આમી

ધુમ્મટ પર સતીષ્ઠ મોડી ગીલા ખાડ ગાંધી પારવડે કહે

સાકળાં યાત્રી, યાત્રી અટકે,

આટલું, મહા પાત્કરુ છે તી ગાન્ડારે
અધારે અટવય સમય હોને જો કોણે સારે ..

પળતે માથે યુગના ભારણે
દુનિયાને ગાદીએ સૂના

साज हूँ क मनई

वाणने वणगी तमरा आलि सारग पडे
सांगने आनभा

वर्णन : साधन : सामान्य ज्ञान :
भूत सभा लेकर बैठता है
संक्षेप : साधन : सामान्य ज्ञान :

[illegible]

સાજી બળે દુઃખ મનહુ માડું
તળ સરોવરમાં મૂકેમળું

ગઝલ / રતિલાલ 'અનિલ'

મગન મન મદીલું મદીલું થયું છે
 ફરી ગીત કોઈ સૂરીલું થયું છે
 ન ફાગણ, ન શ્રાવણ, ન આવન, ન જાવન,
 અસમ મન, અસસ મન, શું ભીનું થયું છે ?
 હવાઓના હાથોમા ઓવારણા છે
 વળી જર્જરિત ઘર, 'સુખીનું' થયું છે ?
 અહો ઝળહળા ઝળહળા આ અચાનક,
 પ્રગટ કોડિયું ફેરવીનું થયું છે ?
 ગતિ શ્વાસની એક આરોહ - અવરોહ
 હૃદયનું મધુળીન ભીનું થયું છે
 ભીતે ખૂળ ફરકે છે તારીખપાનું
 શું ચોઘડિયું કોઈ ખુશીનું થયું છે ?
 ક્ષિતિજેય મૃદુ ભીડયા ઓઠ જેવી
 ફરી સ્મિત કોઈ સખીનું થયું છે ?

ભે સ/કિસન સોસા

ધૂમ્મસને ઢાળ ઢાળથી ઊતરતી ભેમ ભેસ,
 લોહીના ઘોડાપૂમા ધૂમરતી ભેસ ભેસ,
 આકાશ કેારુક્ટ અને ઝમરતી ભેમ ભેસ,
 વ્રણ આગળીની નેમમા કે ચગતી ભેસ ભેસ
 ભરવાડ ઘોડલે ભમે અજાત જ ગલે,
 પથ્થરમા, પર્ણમા ઠરી તન્વરતી ભેસ ભેસ
 આ ભેમ છે કે માછલી છે મર્પ કે શિયાળ ?
 આકાશ અવનવા ધરી નીસરતી ભેસ ભેસ
 હુ ખે છે આગળા સતત આચલને દોહી દોહી,
 ના અર્થને ટીપે જરી થે ઝરતી ભેમ ભેસ
 આખો બધીર એટલે શુ સાલળી શકે ?
 પૃષ્ઠો-વચાળ હારબધ ભાભરતી ભેસ ભેસ.

‘વહી જતી પાછળ રમ્યધોષા’માંનાં ભાવિક અલકારોનાં ઉદાહરણ

□ હરિવલ્લભ ભાવણી

લાલગઢ દાકરના અગ્રહ ‘વહી જતી પાછળ રમ્યધોષા’માંથી આપણને ભાવિક અલકારન, ૩૨-૧૩ અત્યંત રમણીય ઉદાહરણ મળે છે

કાવ્યગન વિવિધ આસ્વાદ્ય ઉક્તિપ્રકારે કે ભગીઓમાં એક પ્રકાર એવો છે જેમાં કેઈ દૂરના ભૂતકાલીન કે ભાવિ ભાવનું તાદૃશ વર્ણન હોય એ વર્ણન એવું હોય કે જેથી તે ભાવ આપણને પ્રત્યક્ષવત્ દીસે, કવિના જેવી જ તેની અનુભૂતિ પાડકને પણ થાય

આમ તોઈએ તો જે વર્ણનમાં સ્વભાવોક્તિ અવકાશ હોય ત્યાં પણ આવો ગુણ—વર્ણ્ય વસ્તુની પ્રત્યક્ષાપમાણતા—પ્રતીત થતો હોય છે, કવિશક્તિ વડે, વર્ણ્ય વસ્તુની જે વિશિષ્ટ વિગતો પ્રસ્તુત કરાઈ હોઈ, તેની જે ગોઝણી કરાઈ હોય અને તેને વિશસ્તાયી વ્યક્ત કરાઈ હોઈને તેને ડાગણે તે મૂર્તિમાન બને છે, તેનું રૂપ પાડકની અમક્ષ સ્ફુગાયમાન થાય છે પણ સ્વભાવોક્તિની આ લાક્ષણિકતાની સાથે ભૂત કે ભવિષ્યની વસ્તુ કે ઘટનાનો વર્તમાનમાં રજૂ કરાતો અનુભવ—એ ખીજી લાક્ષણિકતા બળે, ત્યારે એક નવો જ ઉક્તિપ્રકાર બને છે એને ભારતીય કાવ્યવિવેચકોએ ભાવિક અલકાર તરીકે ઓળખાવ્યો છે તેના સ્વરૂપ અને પ્રકારોમાં વિવિધ આલકારિકો અનુસાર વિગતોતો ૩૨લોક ૬૨ક પડે છે^૧ પણ (૧) ભૂત કે ભાવિ વસ્તુનું વર્ત-

૧ ભાવિકના સ્વરૂપને લગતી વિવિધ મતોની ચર્ચા અને તેના ઇતિહાસ માટે જુઓ (૧) વી ગવવન ‘સમ કન્સેપ્ટ્સ ઓફ અન ડાર-શાસ્ત્ર (૧૯૪૨), પૃ. ૧૧૭-૧૩૦ (૨) ગજવ શ સહાય—‘હીંગ, અલકારનુશીલન’ (૧૯૭૦), પૃ ૪૮૪-૪૯૧ અગ્ર અને એ ભાગર મિત્રો ભાવિકનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરીને તેને પોદિકા વિસ્તૃત કરી છે

માનમાં વર્ણન (૨) પ્રત્યક્ષસ્વ પ્રાસાદિ વર્ણન, અને (૩) લાવૈ-
 બોધક વર્ણન આટલી વિશિષ્ટતાઓ લાવિક અનકાર માટે સામ્યજીવ
 ગણીને આપણે ચાલી સફાએ આ ઉપગન્ત સામહ અને દડીએ તેને
 પ્રમધવિષયક કહ્યો છે ને નેતા લાવિ, એક કૃતિચાપી અનકાર છે, અને
 એ ગતિ તે ગ્વભાવોક્તિ વગેરે જેવા થોડાક વિશેષ મહત્વના અનકારની
 કાટિનો છે

પ્રથમ આપણે અનીતના ચિત્રાત્મક સમગ્રણકપ લાવિના
 ઉદાહરણ જોઈએ

(૧)
 સ્મૃતિ

ફેફ જૂનું પુલમીનું પડયુ આગણામા
 તેની પગે દળી ગયું જલ શુ સુનેરી
 આકાશથી જરીક ને મધુ સ્પર્શજન્ય
 રોમાયથી હલી બીડી અતિ શુષ્ક સાડી ।
 ને આગ્યુ કચાક યડી દૈયક સાવ ધૂષ્ટ
 બેહુ ફેડા પર જગ ફેફડારી પાખો ૬
 ફેડા મહી છલકતા જળમા ઝગેળા
 ચચૂ અને કરી જગ પુરક બીચી ૮
 છેડી દીધી સહજ કંઠ તણી સતાગ ।
 એ શ્વેત વસ્ત્રમહી શોભત પ્રોઠ ડાયા
 રેડી રહી ચળકતો લઈ તાત્રલોટા
 બીચા કચેલ કરથી જલ, લાવલીના ૧૨
 નેત્રો ઢળ્યા મધુર, લાલ વિશે મુગૌર
 સૌભાગ્યચક્ર અજાકે, તરખોળ લીનું ૧૫
 આખુ ય દશ્ય તડકો અચાનક

ઊઠી ગયુ કચ્છીક દૈયડ દગ્ગને દે
પાખો મહી

નજર વૃદ્ધ ફરી ફરી શી ૧૯
છાપા વિશે ફૂળી જવા મથતી, સવારે ૨૦
(વહી જતી પાડળ ગમ્મલોપા' પૃ ૧૬)

અહીં પકિત ૧ થી ૯ નો પહેલો ખડ, પકિત ૧૬ થી ૧૮ નો
ત્રીજો ખડ અને પકિત ૧૯ થી ૨૦ નો ચોથો ખડ-એમા વર્તમાનની
વાત છે, જ્યારે પકિત ૧૦ થી ૧૫ ના બીજા ખડમા અતીતનો
અનુભવ છે પહેલા ખડમા સ્વભાવોક્તિ અલકાર છે, પહેલા ખડમા
ભાવિ- અલકાર

સવારના તડકામા, સુકાઇ ગયેલા છોડવાળા તુળશીના કુડા પર
વપાના ઇટકાવ થયો છે, એક દૈયડ એ સૂકી ડાળી પર આવી બેસે છે,
પાણીમા ચાચ ઝખોળીને કલરવ કરી બેઠે છે એક સુદર ચિત્ર અંજિત
થયુ છે

અને એ વર્તમાન દૃશ્ય જોઈ રહેલા વૃદ્ધની સ્મૃતિમા, દગ્ગજ
તુલશીને જળ સીંચની પોતાની વિગત પત્નીનુ ચિત્ર ખડુ થાય છે
આમ અહીં અતીતના એક ભાવાદ્ર અનુભવનુ વર્તમાનમા તાદૃશ
આલેખન થયુ છે

પહેલા ખડને કદાચ અન્યોક્તિ તરીકે પણ લઈ શકાય અતિ
શુષ્ક સાડી એટલે તે દૃશ્ય જોતો વૃદ્ધ અને કચાકચી આવી બેઠેલુ,
કદની સતાર છોડુ દૈયડ તે મધુર સ્મૃતિ, જેને લીધે એ સાડી-વૃદ્ધ-
મધુર સ્પર્શજન્ય રોમાચથી હલી બેઠે છે

સમગ્રપણે જોતા આ કાવ્ય કનુલ્લસનુ છે ભાવિક અલકાર અહીં
એ રસનો નિષ્પાદક છે પ્રથમ ખડને કેવળ સ્વભાવોક્તિ તરીકે લઈએ
તો તેથી ભાવિને અને કનુલ્લને ચારુતાનો એક વિશેષ પુટ પ્રાપ્ત
થાય છે

(અપૂર્ણ)

સોફિસ અને પ્લેટો / ડૉ. સુરેશ હ. ભેષી

શ્રી લેખકો એવા હોય છે જેમની હાથેના પાના પર જીવન નેટલી એકાત હોતી નથી. જેમની વ્યક્તિમત્તા સમયની દૃષ્ટાંતા વ્યવ વાનને પણ ઉલ્લસી જઈ શકે છે, મરણને પણ નકારીને અગ્નિચક્ર ગઈ ગઈ છે તેમનું કંકુ જુદું જ હોય છે. એમના હાથેના વાક્યો ઉચ્ચાગયા નથી હોતા ત્યારે પણ એમનો ધ્વનિ આપણા કાનમાં ગૂંજે છે, એમાં રહેલી શ્રીદિ આપણા પર પ્રભાવ પાડે છે રૂઢિનું ગળ એમની આગળ ચાલતું નથી ભાષા એમને વશ વર્તે છે રૂઢિથી અને પરમપરાધી મુક્ત થયેની ભાષાના અંશ નીચે જે લેખક આની જમ તો એથી જીધુ જ બને, યાગે ભાષા વાપરનાર માનવીને જિતડાની ભાષા વાપરતી હોય છે એવા ગણના નમના આપણી આજુમાજુ ડયા નથી ? આવી પરિસ્થિતિમાં ભાષા પુ થઈ નારીની જેમ પોતાના બધા પ્રયોજનો દાખવીને સર્જક પર વશીકરણ અજમાવે છે એમાં ગમણીયતા નથી હોતી એવું નથી, એમાં સાચો સૂઝનો પણ અભાવ નથી હોતો પણ આ બધા માટે એને જે મૂલ્ય ચૂકવવું પડ્યું હોય છે તેનો એને ખ્યાલ રહેતો નથી ભાષામાં પારસ્પરિક ભેદકતા અને ઉજાવનતા હોય, આગની પેઢીના વામી થઈને ઉમાઈ જોડેના પ્રયોજોને સ્થાને પ્રમાણ-ભૂત અને અનન્ય એવા અનુભવોને એણે એ ભાષા દ્વારા સમર્થ ગીત વ્યક્ત કર્યા હોય એ અનુભવો આપણને તો કેવળ કાચી સામગ્રી રૂપે જ પરિચિત હતા સર્જક આપેના અદ્વિતીય રૂપ દ્વારા આપણે નહિ કલ્પેના એવી એની હામતા પ્રગટ થાય અને પોતાને સમજના માટેના નવા માર્ગો એથી લાધે એવું પણ બને

વોલ્ટર કાલિક્રમેન કહે છે કે આવું બને ત્યારે સર્જક જ નહિ એના વાચકોએ પણ ભારે રીમત ચૂકવવાની ગઈ છે-એવી કિમત જે આપણે માટે તો વિરાતક જ બની ગઈ સર્જક માટે થઈ શાન્તિમર્ગ

મનુષ્યોનાથી જીવવાનું શક્ય નહિ ગમે, કારણ કે જીવને વિશે એ જે
 બદલી લાગ્યો હોય તે એને જ ખ્યાલ નહિ દે, આ આવિષ્કારોની ઉદ્ભવ-
 વસ્તુ જ એની માનાસિક સ્વસ્થતાને જોખમમાં મૂકી દે, એની સર્વિ-
 નિને તીવ્ર બનાવનાર અને ખીજાને માટે જે અપારદર્શક હોય તેને
 પાન્દર્શક બનાવીને આગળ દેખાડનાર તત્ત્વ જ તેજગ્યની જેમ એને
 દારી નાખે સાચી આપત્તિ તો ખીજી જ છે એની તુલનામાં આ
 બધું ઠો નજીવું લગે જેની ગ્યતા માટે એણે સુખશાન્તિ છોડ્યા,
 જીવનનો ભોગ આપ્યો અને સ્વસ્થતાને શુભાવી તે જ જેની સામે એ
 સદા મૂઝયો તેના સમાગ્દર્ય બની ગહે એનો અવાજ તે એના શત્રુ-
 એનો અવાજ બની ગહે આ સ્થિતિમાં સર્જક ક્યા તો ઉન્માદને વગ
 ધઈને પોતાને ભૂવી જાય અથવા તો મરણશરણુ ધઈને આ યાતનામાંથી
 છૂટી જાય ઘણી વાર તો આવો ઉવિ ચિન્તક પણ હોય છે. આપણને
 વાગ્મામાં અજ્ઞાનનો જે અન્ધકાર મળ્યો હોય છે તેને એ પોતાની
 તીવ્ર ભેદાથી ભેદી નાખે છે, અન્ધશ્રદ્ધાના જળા દૂર કરે છે અને
 થોડી મોડળી હવા અને પ્રકાશને પ્રસંગ દે છે એ આપણને આ
 બધામાંથી મુક્ત કરવાની બાહેધરી આપે છે આ દરમિયાન એકાએક
 જ એને ભાષાના અભિજ્ઞત કડી નાખે એવા સૌન્દર્યનુ ભાન થાય છે
 અને એની ખીલવણી કરવા માટે જીવન ગાળવાનું એને મન થાય છે,
 ભાષાને એ પોતાના પ્રયોજન પ્રમાણે પલોટા છે અને એમાંથી ભાષા
 પ્રકારની કલાતુ નિર્માણ કરવા મથે છે. આવી વિગ્લ શક્તિવાળી વ્યક્તિ
 જે આપણને પ્રકાશમાં દોરી લઈ જઈ શકવાને સમર્થ હોય અને ઉત્ક-
 ટપણે કશુંક અસાધારણુ સિદ્ધ કરવામાં જ પ્રવૃત્ત હોય તે જો ભાષાના
 સૌન્દર્યને વિકસાવવાને ઉદ્યત થાય તો ? એ એની ભાષાથી આપણને
 વિવશ કરવા મથે, એના પ્રભાવ વડે આપણા અજ્ઞાનને ખેંચી લે પણ
 આ દરમિયાન જ ભાષા એના પર પ્રભુત્વ મેળવી લે અને એને પાછો
 આદિમ સમયની એ કપોલકલ્પિતની નૃપ્તિમાં ખેંચી જાય, સૌન્દર્ય

આકેતા ચિત્રોની રેખાઓ સ્વપ્નેની સાથે ભગી બધ, એણે મેજાવેની
મૂઝ પુગણુડપનોની અડાખીડ સંઘિતમાં એ ચી જ્ય અને કવિની બાનિશ
દુ સ્વપ્નેની દુનિયા આપણી નાસ્તવિંડત બની ગહે તો ? એ સર્જક
પ્રાણકાળમાં જે અનુભવેલું અને જેને એ ઉ નદી પણ ચૂક્યો
અને પછીથી એની પગિણત બુદ્ધિએ ગચી આપેતા જગતમાં નણાઈ
એ જોડવાઈ પણ મથેનો. પણ હવે એ બધું કયારેક એડાઈ સ્વપ્નમાં
નકુરો આવે કે એણે રચેના રૂપકમાં કે ડાઈ દષ્ટાન્તર્યામાં
જઈને એના ડથલિતવ્યને બહેનાવે, એટલું જ નહિ, એ એનું આગતું
જીવન શરૂ કર અને સામ્કૃતિક દર્શિહાસનું અગ બની બધ

કાકના કે દોસ્તોએ રડી જેવા સર્જકોને વાચતા આવું લાગે છે
પ્યેટા કે નિત્યે વાચના પણ આવે અનુભવ વાધ છે એમનામાં અર્ધ
તીય એની ઉતકંટના અને જિડાણ છે અને એમાં નિતિય પછી કિતિતે
વિસ્ત તી જ આવે છે એમનામાં બનાપકતા જિડાણની નિગરી નથી
હોતી એમને પ્રતાપે જ આપણે થોડીડ મૂઝમ મૂઝ પામના હોઈએ
હીએ પ્યેટા પુગણુડપનોમાં ગળામૂડ હતો, જના બુદ્ધિનો પુગ્ગર્તા
હતો મોકેટિસ પ્રત્યે એને આદર હતો નિત્યેને પણ એવો જ આદર
હતો જતા બન્નેએ, ડદાય અબજાલતા જ, એનો દોહ કર્યો બુદ્ધિનો
જાઓ મહિમા કરવા માટે એમણે કનિઓત ધૂતકારી કાઢ્યા અને
ભાપાની ભૂગડી મામે એઓ સાવધ પીને ઝડુમ્યા, અને ડા એમના
વિરોધીઓના કટતા વધુ સમર્થ પુગણુડપનો એમણે ન્યથ

પ્યેટાએ પ્રિના દર્શનને ખતરનાક વેખ્યું એ બુદ્ધિન અસિમૂત
ડગી નાખે અને ગેગનાજળી વિચારગ અને વાગણોઓ જગાડે એના
એને ભય હતો આ બાગતમાં એણે મોટા ભાગના ચિન્તકા ડગના
કવિતાના પ્રભાવને બહુ જીઓ આકર્યો પણ એણે કવિનાના પશિામ
પરતે સેવેલા ભયમાં આપણને કશુંક અમાનુષી રહેલું લાગે છે એ
'રિપબ્લિક' અને 'ટોર્જ'માં ખાસ યગનાઈ આવે છે મનુષ્યની સમસ વેદન

શીક્ષનાની સીમ ને વિસ્તારવાની કવિનાની શક્તિ સામે જ એને પામવાધે હતો વળી પ્લેટોના જોટલે અંગે શુદ્ધિને અભિભૂત કરવા માટે કવિતાનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ કોઈએ કર્યો હશે. પ્લેટો હોરેસ વગેરેની કવિતા સામે સ્વાધ કરવા મથતા હતા, પણ આજે આપણને એ કવિતાથી માત્ર ગહેવાની ડશી જરૂર લાગતી નથી આપણને એ કવિઓ ગમે છે, પણ તે એ કવિતામાં ક્ષિતિએને વિસ્તારવાની શક્તિ છે તે કારણે એ કવિતા આપણી માન્યતાઓને હચમચાવી મૂકતી નથી આપણે જેને સત્ય કહીએ છીએ તેની સાથે એને સંઘર્ષ નથી એમનું દર્શન આપણી શુદ્ધિને ખગાણે એમના કલ્પનોને શગળે જગતની ફગમ પાડતું નથી

આથી જિનરૂ પ્લેટોનું દર્શન (કવિઓને આદર્શ નગરગજમાથી બહિષ્કૃત કરવા જોઈએ, નહિ તો એમના પ્રભાવથી નામગિકા વડી જાય) કોઈ જુલમગાના કરતા પ્લેટોની પગની પ્રભના વિચારો પર હજી વચસું ધરાવે છે વાસ્તવમાં પ્લેટોએ પોતાની કાર્ટિડીની શરૂઆત જ પોતાની કાવ્યગ્યનાઓને બાળાને કરેલી. 'એપોલોજ'માં મુક્ત પરાક્ષણ વિશે અણે એક ગીત લખ્યું છે પાઠજથી પણ એણે સોક્રેટિસ પ્રત્યે ભાગે આદર પ્રગટ કર્યો છે, તર્કપૂત વિચારણા માટેના એના રૂઢ આગ્રહને કારણે જ આખરે એને મરણ સ્વીકારી લેવાનું આજ્યુ હતું યુવાનોના ચિત્તને ભ્રષ્ટ કરવાનો એના પર આરોપ હતો આમ છતાં પ્લેટોએ 'ગિપ્ઝિક'માં એ જ મોકેટિસનો ઉપયોગ એક એવા સમાજના સમર્થન માટે કર્યો જેમાં સેન્સરશિપનો ઉપયોગ અપવિત્રતાને અટકાવવા માટે કરવાનો હતો અને યુવાનોને ક્ષિત્યૂક્તિના સમ્પર્કમાં આવતા અટકાવવાના હતા આ પછી વળી 'લોઝ'માં એણે આરોપનામાની ખલુપ્રિન્ટ રચી આપી. ધાર્મિક માન્યતા, એની અવમાનના-આ વિગેની વિલાવના રચી આપી અને જમમૂખી તથા દણ્ડ વિશેની આખી પદ્ધતિ રચી આપી એમાં શિક્ષા લેખે મરણનો પણ સમાવેશ થતો હતો

સોફિસ્ટિસે જે કશું તેમથી ૨૨ જવામાં લાખા માટેની આમંત્રિત કે શખ્તની મોહિનીને કેટલે અંગે જવાબદાર ગણીયું ? આના પરિવર્તન માટે ખીજ ઘણા કારણો હોય, પણ એમાં કવિતા મિત્રજ તો કામ કરતો જ હતો. કવિની હેમિયતથી પ્લેટોએ જે ત્વેષુ તે દર્શનને ભાષાને અધીન કરીને પ્રભુત્વ મેળવ્યું, એને ઊચિત મઠમાં વ્યક્ત કર્યું, એની નાનામાં નાની વિગતોને ટોચ ધાર આપવો-આ પ્લેટોએ કવિના મિત્રજથી ક્યું ? આર્થ નગરરાજ્યનું સ્થાપત્ય રચવામાં આ કનાકાઝ કવિનો પ્રતિસ્પર્ધી બની રહ્યો સર્વલેખી ફ્રાન્ટ અને સવાદની ન્યનામાં જે ડોશન છે તે કવિનું છે. ઘણા નાગ બૌદ્ધિ પૃથક્કરણને બાજુએ મૂકીને પુનાણકરપનનું વર્ચસ્વ એણે સ્વીકાર્યું છે. આ પુનાણકરપનો એણે ભૂતકાળની પરમ્પરામાંથી લીધા હોય કે તેજ હાલે તત્ત પોતાની દરખામાંથી ઉપજાવી કાઢ્યા હોય પણ એટલું નહીં કે આનો પાછળનું વિધાયક બળ શુદ્ધિ નહિ, મત્યને માટેની ઉકેલ દાનમાં નહિ પણ કવિનો આગવો મિત્રજ છે.

પ્લેટો અને સોફિસ્ટિસમાં આ જ મુખ્ય ભેદ છે સોફિસ્ટિસમાં આ કવિનો મિત્રજ નહોતો. કવિના એનું માધ્યમ નહોતી, એ માનવના વ્યક્તિત્વને સ્પર્શતો હતો, અને તે પોતાના આગરા વ્યક્તિત્વથી આને કારણે સોફિસ્ટિસે માન પ્લેટોને જ નહિ પણ આરિસ્ટોટિલિસ, એનોક્ષન, એરિસ્ટોપાસ અને એન્ટિસ્થેનિસ જેવાને પણ પ્રભાવિત કર્યા એને કશું તખવાનું નહોતું.

પ્લેટોને તો તખીને જ બધું કરવાનું હતું અને તે એણે શખ્તની ભારે મોહિની ઊભી કરીને કર્યું જે તમે શખ્ત માથે મડોવાતા હો છો ત્યારે એક જુદા જ વિષયમાં જઈ ચડો છો. ફિલગ્રા મત્યની વ્યાખ્યા બાધે છે, પણ શખ્તો તો જીવનમાં ગ્નેટાસને આવતા હોય છે સર્જક તો બાજુ છે કે નિચારણા કે વિભાવનાના ચોકઠામાં ફિનમ્ફ ભલે જગતને ગોઠવવા બધ, જગત એને ગાઢવાનું નથી આથી જ

સર્જકે તો જગતને અનુભવીને શબ્દ દાગ મૂર્ત કરે જે. શબ્દની સાથે સાથે લય, મૂર્ત કલ્પને પ્રતીકા, ઉપકોની અખી પ્રતિરૂપોની નૃષ્ટિ પણ આવે છે આથી જગતનું એવંચ લુપ્ત થતું નથી પણ ખીલી જીકે છે

વૈજાનિક અભિગમના ગૌરવને કાગણે છુદ્ધિનું ગૌરવ થતું છુદ્ધિની વિભાવનાઓ જગતની પ્રત્યક્ષતામાથી ડિસ્ટલ કચેલી હોય છે એમા જગતના મરુપર નો નથી એ જગતની અવેશમા ચાલી શકે નહિ આથી સર્જક અનુભવજન્ય પ્રત્યક્ષતાને મહત્ત્વ આપે છે અનેક સાહચર્યો, વિગેધો અને સાદર્યો યોજીને એ બધું સાકળતો જાય છે અનુભવ દશાની બાદબાકી કરતો નથી કે અમુક સૂત્રને જ અનુસરતો નથી. ચેતનાના પરિમાણનું વિસ્તરે તે મહત્ત્વનું છે. જો સવેદન જગતના પરિમાણનું ન થાય તો આપણે આપણી અદ્યતાના ભારથી જ કચકાઈ જઈએ

શબ્દ આપણને ચેતનાના જુદા જુદા અનેક ગતમા લઈ જાય છે અન્ત સ્ફુરણ અથવા સહજ પ્રજ્ઞા અને કપોલકલ્પત સુધી એનું ફલક વિસ્તરે છે છુદ્ધિમહજબના પ્રત્યે અવિશ્વાસ ગમે છે, પણ વિજાનીઓને કેટલાક સત્યો સહજ પ્રજ્ઞાથી તાબ્યા છે તે તો આપણે જાણીએ છીએ. આ બધી ચૈતમિક શક્તિઓને ન ખીલવીએ અને કેવળ છુદ્ધિનું જ ગૌરવ કરીએ તો કુણ્ડિતતાને આવકારવા જેવું થશે

આથી આપણને તો મોકેટિસ અને પ્લેટો જન્મે ઈષ્ટ છે એ ખેતો સમન્વય લાવે એક આદર્શ મિથિતિ હોય. આપણે એ દિશામા પ્રયત્નશીલ ગંહેવું જ જોઈએ આપણો કહેવાતો ખૌદિક વર્ગ આજે કવિતા અને કલાથી દૂર સરી ગયો છે ટેકનોલોજીના નામે ચેતનાના એક મોટા ખણડને જતો કરવાનું આપણે પરવડશે નહિ. સાથે સાથે એ પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે આજે જે જાની ગંભીર છે તે પરત્વે ઉદાસીન ગંભીરે અજ્ઞાન વધારીએ તે પણ ખતનાક જ લેખાગે. □

ટાપુ / ડૉ. નરેગ ભટ્ટ

પુરશીમા પડ્યા પડ્યા ત્રિવેદીનો સમય જતો નહીં તેથી કચાગડ
 ધરમા આટાકેરા કરે તો વળી કચાગડ અગાસીના જઈ જિસા ગહે વરમા
 તેમને ગૂંગળામણ ત્રણી વખત થઈ આવે અને વરની પણ તેમને ચકર
 ચકર કરતી લાગ્યા કરે પુરશીમા બેડા બેડા ત્રિવેદી વિચાર થઈ જાય
 અને જાણે પોતે કોઈ ટાપુ ઉપર આવી પડ્યા છે કે જ્યાં કોઈ જ નથી
 નથી ઝાડપાન, નથી પક્ષીઓ કે નથી પશુઓ, અને માણસો તો વળી હોય
 જ કચાથી ? આવા વિચાર ઝડપથી ચાલ્યા જ કરે, ચાલ્યા જ કરે અને
 તેને અનુમન થાય કે આ શું ? આ ટાપુ ઉપરથી ગી રાતે છૂટીશ ? અહીં
 માનુ કોણુ ? હું તો એક ગત પશુ બની ગાળી નહીં નડવાનો એવા તેમના
 વિચારો ચાલતા જ હોય ત્યાં તેમની પત્ની નાનકડા તૂટેના ટેબલ પર ચા
 મૂકી જાય એટલે તેઓ જાણે વડીક ભર પેના ટાપુ પરથી ઝડપથી
 પાછા ધરમા આવે

પત્ની તેમને આમ ને આમ પુરશીમા પડેલા જુએ એટલે કહે કે
 થોડું ફરી આવો તો ? અહીં તો તમે કે ટાળી જશો પત્નીનું કહેલું સામળી
 ત્રિવેદીને લાગે કે હું ટાપુ પર નથી. હું તો એક ધરમા જ છું તેમનું મન
 જરાક જ મનઘાય અને તેઓ પુરશી પરથી જીકી ધડીક માટે ખાટલા-
 મા આડા પડે અને તેમને પેલો નિર્જન ટાપુ દેખાવા લાગે. તેઓ વિચારે

સર્જક તો જગનને અનુમતીને નમ્ર દાન મૂર્ત કરે કે. ગર્જની સાથે સાથે લય, મૂર્ત કલ્પનો પ્રતીક, રૂપકોની અખી પ્રતિરૂપોની નૃષ્ટિ પણ આવે છે આથી જગતનું અર્થ્ય હુન થતુ નથી પણ ખીલી જીકે છે

વેનાનિઃ અભિગમના ગૌરવને દારણે છુદ્ધિનુ ગૌરવ થતુ છુદ્ધિની વિભાવનાઓ જગતની પ્રત્યક્ષતામાથી 'ડિસ્ટલ' કચેલી હોય છે એમા જગનના મસ્કર્સ વતો નથી એ જગતની અવેજમા ચાલી શકે નહિ આથી સર્જક અનુભવજન્ય પ્રત્યક્ષતાને મહત્ત્વ આપે છે અનેક સાહચર્યો, વિગેધો અને સાદ્યો ગેજીને એ બધુ સાકળતો જાય છે અનુભવ રંગાની બાદબાકી કરતો નથી કે અમુક મૂર્તને જ અનુસંગતો નથી. ચેતનાના પર્ગિમાણનુ નિસ્તરે તે મહત્ત્વનુ જે જો સવેદન જગતના પર્ગિમાણનુ ન થાય તો આપણે આપણી અલ્પતાના ભારથી જ કચડાઈ જઈએ

શમ્ર આપણને ચેતનાના જુદા જુદા અનેક ત્તમમા લઈ જાય છે અન્ત સ્ફુગળા અથ ૧ અહજગ્રજા અને કપોતચ્ચત સુધી એવુ ફતક વિસ્તરે છે છુદ્ધિમલ્લખના પ્રત્યે અવિશ્વાસ રાખે છે, પણ વિજા નીએને કેટલાક સત્યો સહજગ્રજાથી નાધ્યા છે તે તો આપણે જાણીએ છીએ આ બધી ચૈતમિક ગકિતઓને ન ખીલવીએ અને કેવળ છુદ્ધિનુ જ ગૌરવ કરીએ તો કુણિકતતાને આવકારવા જેવુ થશે

આથી આપણને તો સોફેટિસ અને રમેટા બન્ને ઈષ્ટ છે એ ખેતો સમન્વય લલે એક આદર્શ સ્થિતિ હોય. આપણે એ દિશામા પ્રયત્નશીલ રહેવુ જ જોઈએ આપણો ડહેવાતો ખૌદિક વર્ગ આજે કવિતા અને કલાથી દૂર સરી ગયો જે ટેકનોલોજીને નામે ચેતનાના એક મોટા ખણકને જતો કરવાનુ આપણે પરવડશે નહિ સાથે સાથે એ પણ સ્વીકારવુ જોઈએ કે આજે જે જતી ગયું છે તે પરત્વે ઉદાસીન ગઈને અજાન વધારીએ તે પણ ખતન્નાક જ લેખારો. □

ટાપુ / ડૉ. નરેશ ભટ્ટ

પુરુષીમા પડ્યા પડ્યા ત્રિવેનિનો સમય જતો નહીં તેથી કચાગર
લગ્નમાં આટાકેરા કરે તો વળી કચાગર અગામીના જઈ જિમાં મહે કરમાં
તેમને ગુગળામણ મણી વખત ઘઈ આવે અને ધરતી પજુ તેમને ચક્ર
વક્ર કરતી હાગ્યા મ્હે પુરુષીમા, મેઘા બેઠા ત્રિવેદી વિચાર ચઢી નય
અને નજી પાતે કાઈ ટાપુ ક્રિપર આતી પડ્યા છે કે જ્યાં કાઈ જ નથી
નથી ઝાડપાન, નથી પક્ષીઓ કે તરી પચુઓ, અને માણસો તો વળી હોય
જ કચાથી ? આગા વિચારો ઝડપથી ચાલ્યા જ કરે, ચાલ્યા જ કર અને
તને અનુભવ ધાન કે આ દુઃ ? આ ટાપુ ક્રિપરથી શી રીતે છૂટીશ ? અહીં
મારું કાચુ ? હું તો એ, રાત નયુ બરી માળી તરી નાનાનો એવા તંમના
વિચારો ચાનના જ હોય ત્યાં તેમની પત્ની નાનડા તૂટેના ડેખન પર ત્યા
મૂટી બધ એટલે તેઓ જાણે વડીક બગ પના ટાપુ પરથી ઝડપથી
પાઠા ધમા આવે

પત્ની તેમને આમ ને આમ પુરુષીમા પડેના જુએ એટલે કહે કે
શેડુ કરો આનો તો ? અહીં તો તમે કે ટાપી જાઓ પત્નીનું કહેલું માનણી
ત્રિવેદીને નામે કહુ ટાપુ પર નથી હું તો એઝ ધરમાં જ હું તેમનું મન
જરાક જ મનકાય અને તેઓ પુરુષી પરથી છીડી ધડીક માટે ખાટલા-
મા આડા પડે અને તેમને પેંચો નિર્જન ટાપુ દેખાવા લાગે નેઓ વિચારે

સર્જકે તો જગતને અનુસરીને નમદે હા । મૂર્ત કરે કે
 નબળી માથે માથે લય, મૂર્ત કલ્પનો પ્રતીક, રૂપકોની
 અખી પ્રતિરૂપોની નહિ પણ આને છે આથી જગતનું અનર્થ હુલ્લ
 યતુ નથી પણ ખીલી ભેડે છે

વેનાનિ-અભિગમના ગોવને ગણે છુદ્ધિનું ગૌરવ યતુ છુદ્ધિની
 વિભાવનાઓ જગતની પ્રત્યક્ષતામાંથી 'ડિસ્ટિક્ષ' કરેલી હોય છે એમા
 જગતના સમ્પર્ક હતો નથી એ જગતની અવેજમા ચાલી શકે નહિ
 આથી સર્જક અનુભવજન્ય પ્રત્યક્ષતાને મહત્ત્વ આપે છે અનેક માહચર્યો,
 વિગેધો અને માદમ્યો યોગને એ બધું માફળનો જન છે અનુભવ
 દશાની બાદબાકી કરતો નથી કે અમુક સૂત્રને જ અનુસરે નથી
 ચેતનાના પરિમાણનું વિસ્તરે તે મહત્ત્વનું છે જો સવેદન જગતના
 પરિમાણનું ન થાય તો આપણે આપણી અપતાના લારથી જ કચડાઈ
 જઈએ

નમદે આપણને ચેતનાના જુદા જુદા અનેક ગતિમા લઈ જાય છે
 અન્ત સ્ફુગ્ધા અથ । મહાજગત અને કપોતકલ્પત સુધી એનું ફરક
 વિસ્તરે છે છુદ્ધિઅભિગમના પ્રત્ય અવિશ્વાસ ગમે છે, પણ વિજા
 નીએને કંટાળ સત્યો મહાજગતથી નાખ્યા છે તે તો આપણે જાણીએ
 છીએ આ બધી ચૈતન્યિક નિહિતઓને ન ખાલવીએ અને કેવળ છુદ્ધિનું
 જ ગૌરવ કરીએ તો કુચિંકતતાને આવકારવા જેવું થશે

આથી આપણને તો મોક્રેટિસ અને પ્લેટો જાને હાંધે છે એ
 બેનો સમન્વય લયે એક આદર્શ ગિથિતિ હોય આપણે એ દિશામા
 પ્રયત્નશીલ રહેવું જ જોઈએ આપણા કહેવાતો ઔદિક વર્ગ આજે
 કવિતા અને કલાથી દૂર સર્ગી ગયો કે ટેકનોલોજીને નામે ચેતનાના એક
 મોટા ખણને જતો કરવાનું આપણે પરવડે નહિ સાથે સાથે એ
 પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે આજે જે મની ગ્લુ છે તે પરતે ઉદાસીન
 ગીને અજ્ઞાન વધારીએ તે પણ ખતનાક જ લેખાને

□

ટાપુ / ડૉ. નરેશ ભટ્ટ

ખુશીમા પડ્યા પડ્યા ત્રિવેનીનો સમય જતો નહીં તેથી ક્યારેક ઘરમા આટાકા કરે તો વળી ક્યારેક અગામીના જઈ જિભા ગહે પ્રમા તેમને ગૂંથળામણ વણી વખત થઈ આવે અને વરની પણ તેમને ચક્રુર ચક્રુર કરતી જાગ્યા પ્રે ખુશીમા ખેરા ખેડા ત્રિવેદી વિચાર ચઢી જાય અને ત્રણે પોતે કોઈ ટાપુ ઉપર આવી પડ્યા છે કે જ્યાં કોઈ જ નથી નથી ઝાડપાન, નથી પક્ષીઓ કે નથી પરુઓ, અને માલસો તો વળી હોય જ ક્યાથી ? આવા ત્રિચારે ઝડપથી ચાલ્યા જ કરે, ચાલ્યા જ કર અને તેને અનુભવ થાય કે આ શુ ? આ ટાપુ ઉપરથી ગી ગને છૂટીશ ? અહીં મારું કોશુ ? હુ તો એક ગત પણ બગી ગાળી નથી ના,વાતો એગ તમના ત્રિચારો ચાનના જ હોય ત્યાં તેમની પત્ની નાનકડા તૂટેના ટેબલ પર ચા મૂકી જાય એટલે તેઓ ત્રણે ઘડી બગ પના ટાપુ પરથી ઝડપથી પાછા ઘરમા આવે

પત્ની તેમને આમ ને આમ ખુશીમા પડેના જુએ એટલે કહે કે થોડું ફરી આવો તો ? અહીં તો તમે કેટલાં જતો પત્નીનું કહેલું સામળી ત્રિવેદીને લાગે કે હુ ટાપુ પર નથી હુ તો એક ઘરમા જ છુ તેમનું મન જરાક જ મનકાય અને તેઓ ખુશી પરથી ઊડી ઘડીક માટ ખાટનામા આડા પડે અને તેમને પેવો નિર્જન ટાપુ દેખાવા નાગે. તેઓ વિચારે

કે આ ધર પણ ટાપુ જ છે ને ? અહીં કોણ કોનું છે ? એ પરીખ
અટકીને મનને મનાવવા વિચારે કે હું તો આ ધરનો વસીલ. મારે પત્ની,
ત્રણ દીકરા અને એ ત્રણેને ત્યાં પણ સંતાનો, મારું ધર તો ભરેલું છે,
તેથી મારે આવા વિચારો શા ક'વા જોઈએ ?

આવા વિચારો આવે અને ફરીથી ચાલ્યા જાય તેને આ બધું
સમજતું નહીં તેથી તે ખુરશી પર હોય તો ત્યાંથી ઊઠી લાખો ટોટ
પહેરી અને માથે સફેદ મેલી ટોપી નાખી ફરવા નીકળી જાય. દાદરના
બે-ત્રણ પગથિયા ઊતરે ત્યાં જ તેમને ચાય કે, બેત્રણ કલાક બહાર ફર્યા
આવું જેથી ચિત્તને શાંતિ તો થશે તેઓ સૌપ્રથમ બાગમા જાય છે, ત્યાં
બાળકો દોડાદોડી કરતા હોય છે અને સામેના ગાકડા પર પોતાના જેવા
જ વૃધો બેઠેલા તેમણે જોયા પ'ણે પેલે ખૂણે વાડને અડીને જીવાન
છોકરા છોકરીઓ બેઠા છે પેલા વૃધોમાંથી કોઈક બોલ્યું કે, બાગમા
આવો મિનારો બાધવો ન જોઈએ. આટલો જોયો મિનારો તો જરૂર
કોઈકને આત્મહત્યા કરવા પ્રેરે તેવો છે ત્રિવેદી અટલે સુધી વૃધોની
વાતો સાંભળતા હતા અને ચો ગમનું જોતા પણ હતા પરંતુ તેઓ ફરીથી
વિચારે ચઢ્યા કે, માણસ કંટાળી જાય ત્યારે જ આત્મહત્યા કરતો
હશે ને ? આવા જિયા મિનારો પરથી કોઈ પડે તો મરી તો
જાય જ પણ માનો કે ન મરી જાય તો ? તો પછી શું કરે તો ઝડપથી
મરી જવાય ?

અહીં તો કોઈ જ નથી આપણે આ બધું જોઈએ તેનો શો અર્થ ?
છેવટે આપણું કોણ ? આ તો નયો ટાપુ છે, ટાપુ. ત્રિવેદી ફરીથી ઊડે
ને જીડે વિચારે ઊતરવા લાગ્યા તેમની સામેનો બગીચો અદ્ભુત થઈ
ગયો, પેલા વૃધો પણ ચાલી ગયા જાણે, પેલો મિનાર પણ નથી અને
છોકરાઓ પણ નથી. આ બગીચામાં ઘડી પહેલા બધા હતા અને અત્યારે
તો કોઈ જ નથી. આ શું ? આપણું કોઈ જ નહીં કે ? મનમાં ન
મનમાં જાણે કંઈક કોરાઈ રહ્યું હોય એમ લાગ્યું સામે કંઈ જ

નથી અને પોતે એકલા જ છે આ મનિષ્ટિ પર એત્વા આત્મા ને એકના જવાનું તેમા શુ એવો વિચાર તેમને આત્મો ને ઘડીક જાતિ થઈ.

તેમણે આખો બંધ કરી તો બાણે પોતે કોઈ અધારી કોટડીમા હોય તેમ તેમને લાગવા માડ્યું ચિત્તને સ્વચ્છ કરવા ફગીથી પ્રયત્ન કર્યો અને આખો ખોલી તો બાણે સાગરના તળિયે કોઈ લઈ ગયું હોય તેમ તેઓ અનુભવવા લાગ્યા તેમને મનમા જ બાણે ક રડવું આવવા લાગ્યું. ત્યાજ જે બાકડા પર ત્રિવેદી બેઠા હતા તેના પર જોડકાઓ દોડાદોડી કરતા આત્મા અને એક છોકરો દોડાદોડીમા ત્રિવેદીને અડીને લાગ્યો ખીન્ને છોકરો તેથી પાછળ દોડતો હતો છોકરાના સ્પર્શથી ત્રિવેદી પાછા આવી ગયા પેતા બાગમા આમે વફા બેઠા છે અને તેઓ આ મોખનારીએ તો કમ્મર તોડી નાખી, પોતે સારું ઘી કેટલું મચ્છુ ખાધેલું તેની વાતો કરતા હતા કોઈ વળી પાતાના પેન્થનની વાતો કરતું હતું પેના નાના છોકરાઓ હતું તેમ જ બેઠેના છે બધું જેમનું તેમ છે પણ ત્રિવેદીને એન નથી

તેઓ ત્યાથી જિંદગી અને બાગની બહાર આત્મા સામેના રસ્તા પરથી ત્રણ એસ ટી બસ આવતી હતી અને વચ્ચેના ચાકમા એન એમ એસ ના જોડકાઓ જિભા મૂકી દ્રાક્ષિન કટોચ કરતા હતા બાણ પર ત્રણ રિક્ષાઓ જિની કે આ તરફથી કટના બધા માણસો જાય છે બાગના દરવાજે ભેળપુરીવાળાને ત્યાં તો અદર જવાની પણ જગા નથી ત્રિવેદી આ બધું કાળજીથી જોવા લાગ્યા બગાયર એ જ સમયે શાળાઓ છૂટી તેથી રસ્તા જગા વગર છોડ્યા જોડકાઓથી ભનાઈ ગયો બાણે મેજો ન હોય તેમ તેમને લાગ્યું તેમને આ બધું ખૂબ જ ગમવા લાગ્યું. તેમને થયું કે આ ટોળાની સાથે સાથે હું પણ ક્યાંક થોડે સુધી ચાલ્યો જાઉં તો ? કટના બધા માણસો અહીં ના છે પેલી ભેળપુરીની દારી ઉપર જિભા મૂકી ભેળપુરી ખાઉ તો કેટલા બધાની વચ્ચે જિભા રહેવાન મને ત્રિવેદી અત્યારે

આનદમા છે તેઓ ધીમેધીમે બેળગીગળાની વારી પામે આવીને જીના અને આનદિત સ્વરે બેળની એક પ્યેટ લામે એવો એકડો તેમણે આપા દીધો તેઓ પ્રાચી રમતા ૫૦ નજર દોડાવવા લાગ્યા તો ગતો પોક । છોકરીઓથી ભગઈ ગયો હતો ટ્રેન પણ અન્યારે જ આવી હતો ત્યાં ઘોડાગાડી અને ગિલાવાળાઓની દોડાદોડ પણ ઘણી હતી

હાજ, ડેટલુ મારુ બાગે છે સાજે તો ફરવા નીડખુજ જો એ તો આવા લોકટાળા જોવા સજે તેઓ વિચારોમા આગળ વધવા લાગ્યા માનવટાળા હવે તેમની આખ નામેથી અદસ્ત થઈ ગયા અને તેને સ્થાને માગના મોજા દેખાવા લાગ્યા આ સાગરનો ડિનાગે, પેલા મોજા આ સકટક્ષે અને ધીમે ધીમે ગધુ જ દેખાતુ બધ થઈ થયુ સાગર અને આડાજ આકાશ અને સાગર તથા એ બનેલી વચ્ચે પોતે છે પોતાને આકાશ ગમતુ જ નથી અને સાગર ક્યા ગમે છે ? ત્યાં કોઈ માણસને તેમણે જોવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કોઈ દેખાયુ નહીં કોઈ વહાણુ પણ દૂરદૂરથી જતુ હોય તો ક્યુ મારુ એરી લાગણી તેમને થઈ વહાણુ હોય તો તેમા છેવટે કોઈ માણસ તો હોય જ ને ? માણસ ક્યા વહાણુમા હશે ? અરે ! વહાણુ તો જુઓ પહેલા ક્ષિતિજ પર તેમણે દ્રષ્ટિ દોડાની પણ એકેય વહાણુ દેખાયુ નહીં તેમને થયુ કે અરે ! આ તે કેવો સાગર કે જેના પેટ પર એકેય વહાણુ નહીં ? અહીં કોઈ માણસ નથી ? આ સાગર કોઈ ટાપુ પર જ આવેયો હોનો જોઈએ ટાપુ ટાપુ । અરે, આ તો જેવ ! પણ જેવમા તો માણસો હોય, પરંતુ અહીંના એકેય માણસ નથી ।

ત્રિવેદીએ આખો બધ ડરી તો સામે કોઈ જ નથી બસ નયુ અધારુ અને તેને ચીરીને પોતે ચાી રહ્યા છે, બસ એડવા ને એકવા પોતે ક્યા જાય છે ? કેને માટે જાય છે ? અવારો પડી પ્રકાશ આવશે ખરો ? તેમને મનમા જ ગમરાટ થવા લાગ્યો તેમણે ઝડપથી અહીંથી ચાલી જવુ જોઈએ એવો વિચાર કર્યો ત્યાં આ પ્યેટ લેન્ડે ટાકા

કહીને ભેળપુરીગળાએ એડ ચીડણી પ્યેટમા ભેળપુરી આપ્યા

ત્રિવેદીએ તગ જ આપ્યો ખોલી ભેળપુરી વીધ અને મામે ભેળુ
તો ગસ્તા પર તેટલી ને તેટલી જ ગિદદી હતી અ? ! પેલે ખૂણે તો
મોટરમાથી માઇક વડે સાણુની નહેગત થઈ રહી છે, ત્યાં તો કેવડું
મોટુ ટાણુ છે તેમણે પોતાની દૃષ્ટિ એ ટાળા પરથી ખસેડી જ નહીં
અને ભેળપુરી ખાવા લાગ્યા ભેળપુરીમા મઝા પડી, પેનુ ટાણુ ડેટુ
સુદર છે એ વિચારે તો તેમની ખાવાની મઝામા જ વધારે થઈ ગયો
તેમને થયું કે લાવ ખીજી પ્યેટ મગાવુ પરંતુ તે ખાવામા સામેનું પેનુ
ટાણુ ચાલ્યું જાય તો ? એ બધા ચાન્ના તો પોતે એકના આ ટાણુ પર
જ રહી જશે એવા વિચાર તેમણે ખીજી પ્યેટ ન મગાની અને ઝડપથી
પૈમા ચૂકવી તેઓ પેના ટાળા તરફ ચાનવા લાગ્યા

‘અમારા સાણુ એક જ વખત તમે વાપરી જુઓ. એડ સાણુમા
ત્રણ કંઝન કપડા ધુઓ અને પૈસા બચાવો’-આવી નહેગત તેમણે
સાબળી અને તેઓ ધીમેધીમે ગસ્તા પમાગ કંગ ટાળા પામે આગ્યા
અદર ગિદદી હતી છતાં તેઓ લાડડીને ટેડે વધુ અદર ધૂમવા લાગ્યા
આ ભેઈ એક જુવાનિયો બોલ્યો કે કાકા તમે અદર જગો તો
પડી જશો તેથી અહીં જ ઊભા રહો ને ? તેમણે આ સામજ્યુ પરંતુ
તેમને મનમા થયું કે આ જુવાનિયાને કઈ ગતે ડહી ગકાય કે આ
ટાળાની વચમા ભે હુ ન જઈશ તો એ મને મૂડીને કનાક ચાલ્યું
જશે તેઓ ટાળાની વચમા જવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને
એટલા બધાની વચમા પોતે ઊભા છે તેનો તેમને એટલો ખગો
આનંદ થવા લાગ્યો કે જાણ પોતાનો મોટા દીકમ ગણજિત જન્મેનો
ત્યાર પછુ તેમને આટલો આનંદ થયો ન હશે તેમને મનમા થયું કે
હુ હવે અહીંથી ખસવાનો જ નથી વક્કા ધક્કી થતી હતી અને તેઓ
ત્યાં ઊભા રહીને બધું જોવા લાગ્યા.

ત્રિવેદીને થોડી વાગમા જ લાગ્યું કે જાણે બધા ઝડપથી ખસી

હા છે તેમના મનમાં ખાલીપો ભગવા માડ્યો તેમણે જરૂર કરી તો સામે ટોઈ જ નથી હવે તો ટાપુ પણ નથી નવી કોઈ દેખાતુ આ દુનિયા આવી જ છે ને ? માણસ મરી જાય ત્યાં આગ જ પ્રદેશમાં જતો હશે કે ? તેઓ વાગવા આજુબાજુ જોના લાગ્યા ત્યાં કોઈ જ નથી તેથી હવે શું કરવું ? સાગર હોત તો કેવી મઝા ? તેમાં વહાણ હોત, તે વહાણમાં કોઈ માણસ હોત પણ અહીં નથી સાગર કે થી ટાપુ તેમને ગમગટ થવા લાગ્યો પણ ત્યાં જ કોઈના ધડો લાગ્યો અને તેમણે જોયું તો પોતે પેના ટોળાની વચ્ચે જોના '૭' તેથી તેમને વડી, આનંદ થવા લાગ્યો એ આનંદ ઝડપથી ધોવાઈ ગયો અને પોતે માન એકના જ છે એવું તેમને સાલવા માડ્યું ત્યાં જ દાદા ! દાદા કહીને એક દૃશ્ય વરસના છોડગાએ ત્રિવેદીને વળગી જઈ મને આ બધું બતાવેને એમ કહ્યું

ત્રિવેદીએ જોયું તો ત્યાં પોતાનો પૌત્ર હતો તેને આગળાએ વળગાડ્યો અને બધું બતાવવા લાગ્યા સાણની પ્લી જહોરાત હજુ થઈ ગઈ છે પેનો છાંડરો ત્રિવેદીની આગળી પકડીને જોના છે અને ત્રિવેદીને થયું કે હું જોયી રડી પડું તો કેવું મારું અરે ! સાગથી તો રહાતું પણ નથી છોકરાની આગળી પકડીને પોતે કોઈ વેગન પ્રવેશમાં જઈ રહ્યા છે જ્યાં કાગડાઓ કાકા કરે ! હવે તો કાગડાઓ પણ દેખાતા નથી છોકરાની આગળી પકડી, વધુ જોયી પકડી અરે ! અહીં તો કોઈ જ નથી આ જગતમાં હું આવ એડલો અને મારું કોઈપણ નહીં કે ? સાગર, વ્રક્ષ, કાગડો, વહાણ, ટાપુ એ મધુ ઝડપથી તેમને દેખાવા લાગ્યું અને એ નૃષ્ટિ સરવા લાગી તેમના વિચારોથી આગળી પગની પકડ વધુ મજબૂત થતી જતી હતી અને પોને ખૂબ જ ઝડપથી કોઈ નિર્જન સ્થળે, કાંઈ અગણ્યમાં, કોઈ ટાપુ તરફ ધીમેધીમે ખેંચાતા જ ગયા ત્યાં નથી વૃક્ષ નથી સાગર, નથી વહાણ કે નથી માણસ બસ એક ટાપુ અને પોતે પોતે અને આ ટાપુ □

રવ-છેદ / પ્રાણજીવન મહેતા

એ ધર આગળ આવી જિભો રત્નો એક પગ ઉપરની અદર
એક બહાર. આમ એ એકાએક ઉપર વચ્ચે જિભો રહી ગયો. એને યશ
દાઇ સમગ્ર શક્તિથી એને બહારની તરફ ખેંચી રહ્યું છે. ડોક ફેરવી
આમતેમ તેથી આસપાસ કંઈ દેખાયું નો નહીં પણ જિંદગી વગમા પ્રવેશ
કરવા કરી પ્રયત્ન કર્યો પણ પગ જિંદગી શક્યો નહીં. સમગ્રયુ નહીં
આમ શાથી થઈ રહ્યું છે કોણ આ રીતે એને ધરમા પ્રવેશતા રોકી
બહારની બાજુએ પોતની સમગ્ર શક્તિથી ખેંચી કહ્યું છે વડીવાર ત્યા
એમ જ એ જિભો રહ્યો. કરી આસપાસ નજર ફરવી ઉપર તરફ તેઈ
એણે પોતામા નહેલી મળી શક્તિને એકન કરી વગમા પ્રવેશવા પ્રયત્ન
કર્યા આમ વચાથી એ ઉપર સાથે અડાડાયો અને પડાટ ખાન ધરની
અદર ફર્ગ ઉપર અડાઈ પડકાર્યો. અડાટના અવાજથી વગનુ અડધું
ઉપરેન જાગણુ વગાડુ બંધ થઈ ગયું.

થોડી વારે ભાનમા આવતા એ આગળનું બધું ય વીમર્ગ ચૂક્યો
એ કયા આમ પડ્યો રહ્યો છે તે એને પોતાને સમગ્રયુ નહીં જિભા
થાનને પ્રયત્ન કર્યો પણ બધી શક્તિ હણાઈ ચૂકી હોય તેમ એ જિભો
થઈ રાક્યો નહીં હાથ પગ હલાવ્યા તો નહીંવત્ સળવળ્યા વિશેષ
કશું કરી શક્યો નહીં. આમ આ બધું શું થઈ ગયું તે પણ તેને

સમજતુ નહીં ચાગેકાર કાળા ભમ્મર વર્તુળો એની આસપાસ ફરતા
 દેલાતા હોય તેમ એને લાગ્યું આ કાળા વર્તુળો એની આખની
 કીકીમાથી નીકળી ગોળાકારે પ્રસંગતા પ્રસંગતા દૂર દૂર આખા પાખા
 દેલાતા જતા હતા કે પછી દૂરથી દેલાતા આવતા ધમેધીમે એની
 આખની કીકીમા આવી સમાઈ જતા હતા એવું કંઈ સમજવા એ
 પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો એને થયું ચોક્કસ આ કાળા ભમ્મર વર્તુળો
 પોતાની આખની કીકીમાથી દેલાત દૂર દૂર સરતા જાય છે. એણે
 પાપણુ ઢાળી આખો મીચી દીધી. ઉપર બન્ને હાથની હથેળી મૂકી
 દેવા હાથ ઊંચા કર્યા પાણુ હાથ ઊંચકાયા નહીં બન્ને પાપણુ મીચી
 દીધી એથી દમણા જ આ આમ પ્રસંગતા વર્તુળો જરૂર દેલાતા અટકી
 જશે એમ એને થયું પણ એમ થયું નહીં આખ બંધ કરતા આખની
 અદર જ પેલા વર્તુળો વધુ ને વધુ ધૂટાવા આખને વલોવી નાખતા હોય એમ
 એને થયું. છેવટે થાકી હાડી ગમગાટમા એણે ઘેરાવા લગ્યા વલયની માફક
 આખો ખોલી નાખી આ બંધ પાપણુ હેઠે વલોવાતા ધુમરી લેતા
 વર્તુળો વણ્ટી પાછા એને દૂર દૂર સરતા દેખાયા એને કુતૂહલ થયું
 આમ આ વર્તુળો આખરે ક્યા સરી જાય છે એ પ્રશ્ન એને થયો
 ફરી પાછા ઊભા થઈ આ ગોળ ગોળ સરી જતા વર્તુળોનો પીછો
 ફરી એ ક્યા સરી જાય છે તે જાણવાની એને ઈચ્છા થઈ. ફરી હાથ
 ઊંચા કર્યા. પગ ઊંચકી જોયા. ઊભા થવાનો પ્રયત્ન ફરી પાછો કરી
 જોયો સળવળાટથી વિશેષ કશું એનાથી થઈ શક્યું નહીં. એ પોતાના
 શરીરને ફર્ષ ઉપર પડ્યા પડ્યા પડખે પડખે થઈ થોડું ઘસડી લઈ
 આ દૂર સરી જતા વર્તુળો તરફની દિશામા લઈ જવા લાગ્યો એ
 ધીરે ધીરે પોતાની અદર ગહેલ થોડી વણી શક્તિને એકત્ર કરી
 નિશ્ચેત શરીરને ઘસડવા લાગ્યો ફર્ષ સાથે શરીર ઘસડાઈને આગળ
 ધકેલાતું જતું. ક્યાક શરીર ઉપર ઉઝરડા પડ્યા એની એન પગખ
 થઈ નહીં. હાથની આગળીઓથી ક્યાગેક અમળાઈને ટ્યાકા ફૂટી ગયા

પણ એણે માલજ્યુ નહીં પગના અગૂઠા-આગળ ઘસડાઈને લખડી પડ્યા પણ તે કશું અનુભવી ગકયો નહીં. આમ ઘસડાતા ક્યારેક હિહકાર નીકળી જતો એનાથી એ સાવ અમાણુ જેવો જ રહ્યો છાતીની અદર પાસળીઓ ક્યારેક પોનાના જ ભારથી દબાઈ દુઃખતી હતાં. એ આમ ઘસડાઈને આગળને આગળ વધવા લાગ્યો. આ રીતે એ કેટલુંય ધમડાઈ કશાક સાથે અડાગ્યો અફડાટનો અવાજ એને સ્પર્શી રાક્યો નહીં તે આગળ ઘસડાનો અટક્યો. એ પોતાના ધરની દિવાલ સાથે જ અફડાઈ અટકી ગયેતો.

એવું તો એને કશું જાન જ નહોતું. એ કક્ત પેલા કાળા ગોળ ગોળ વર્તુળો જે પોતાની આખમાથી પ્રસરી દૂર રેલાતા જતા હતા તે કયા દર સરી જાય છે તેટલું જાણવા મથતો હતો. પોતાની આડે શું પડ્યું છે અને હવે એ આગળ ઘસડાઈ જઈ શકે તેમ નથી તે પણ પોતે નિસરી ગયો પોતાની આડે આમ શું પડ્યું છે તે જોવા માયુ જિત્કી જોયું, જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કંઈ દેખાયું નહીં દિવાલ સાથે માયુ અફાડયું એને એમ દે માયુ અફાડવાથી વચ્ચે પડેલ પદાર્થ દૂર થઈ માર્ગ કરી આપશે પણ દિવાલ ખસી નહીં. ફરી વાર થોડું નેર કરી માયુ અફાડયું આમ જોસજોર માયુ અફાડવાથી માથે ઢીમણું ઉપસી આવ્યું દિવાલના એ ચાર પોપડા ખસ્યા ખૂંચ્યા. એની ઉપર પડ્યા તથા પરિસ્થિતિમા ઝાઝો દેર પડ્યો નહીં અને ધડીવાર તમ્મર આવ્યા પડ્યો રહ્યો ત્યાં જ. કેટલીય વાર

આખો ખોલી જોયું તો હજુ તેમા માર્ગની આડે કશું પડ્યું છે ચારેકાર ઝાખા અધકાર મિવાય કશું નહોતું કંઈ પણ સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થતું નહોતું આમ એ લગભગ અચેતન અવસ્થામા ત્યાં પડ્યો રહ્યો. એ પોતાનું માયુ દિવાલની લગોલગ લારી દિવાલને ધારી ધારી જોવા લાગ્યા આ રીતે કેટલીય વાર એ જોઈ રહ્યો. ત્યારે એને દિવાલમા પડેલ એક ફાટ-તિંગડ દેખાઈ. ખૂબ વાર તાકીને જોઈ રહ્યો ત્યાં, પછી

એને સમજાયું કે આ આખની અદરથી દેશાતા જતા ગોળ ગોળ કાળા
 ભમ્મર વર્તુળો અહીંથી પસાર થઇ દૂર ક્યાંક અસોપ થઈ જતાં હોય એમ
 લાગે છે એ પોતાની આખોને ઠેઠ પેલી દિવાલમા પડેન તિગડ
 નજીક લઇ ગયો અને ખૂબ જ બારીકાઈથી ત્યાં જોઈ રહ્યો દિવાલની
 એ તિરાડમાથી પસાર થતી લાલ કીડીની હારમાની કેટલીક કીડીઓ
 એની પાપણ ઉપર પ્રસરી ડખ દેખા લાગી. કીડીઓના ડખની પીડા
 એને થઇ નહીં. એ તો આ પસાર થતી કીડીઓ ની હાર જોઇ રહ્યો
 ડખ દેતી લાલ કીડીઓ બંને આખોની પાપણ પર ડખતી ફરી રહી
 પાપણ ઉપર આમથી તેમ લાલ કીડીઓ ફરતી રહી કીડીઓના
 ડખથી પાપણની ત્વચા કૈલાતી ગઈ અને આમ કેટલીય વારે એની
 બંને આખની પાપણ ત્યાં જ ખરી પડી. હવે આખોમા કીડીઓ
 ચક્રવર્તી થઈ ગઈ. એ ત્યાં જ જોઈ રહ્યો દિવાલમા પડેલ તિગડમા એ
 એમ જ તાકી રહ્યો આખમાથી પસાર થતા ગોળ કાળા ભમ્મર વર્તુળો આ
 આમ કૈલાઈ દૂર દૂર ક્યાંક સરી જતા હજુ એ જોઈ જ રહ્યો એણે પાપણ
 પ્રયત્ન કર્યો પણ પાપણ તો ખરી પડેલ તેનું એને લાન ન હતું હવે
 પેલી ગોળ ફરતી લાલ કીડીઓ આખની કાકીની ફરતે ફરી રહી હતી
 લાલ કીડીઓના ડખથી પીડા થઈ ગઈ છે એનાથી એ જગાય સહાન
 ન હતો. છતાં કીડીઓ ફરતે લાલ કીડીઓ ફરી ગઈ છે તેને દૂર કરવા
 એણે પોતાનો હાથ જરી જાયકયો જરી જાયકાઈ અચેતન અવસ્થા-
 મા ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો માનુ ધુણાવવા પ્રયત્ન કરી જોયો. માનુ
 ધુણાવવાથી કદાચ આખની અદર કીડી ફરતે કીડીઓ ફરી
 રહી છે તે દૂર સરી જાય આમ વવાથી આખની અદર ગોળ ફરતી
 કીડીઓ વધુ ત્વરાથી ફરવા લાગી અને કીડીની આસપાસની સફેદીને
 ચટકા ભગવા લાગી ચટકાના ડખથી આખમા અશ્રુના ટીપા એકઠા થઈ
 તેમા થોડી લોહીની ગતાશ ભળી જઈ આ પસાર થઇ ગઈ. કીડીઓની
 હાર પર ટપકવા લાગ્યા અશ્રુટીપા હેઠળ લાલ કીડીઓ દટાવા લાગી.

થોડી વાગે એને લાગ્યું કે આ લાલ કીડીઓની સરકતી હાઝ એકાએક અટકી ગઈ છે આમ કેમ થયું તે એને સમજાયું નહીં એણે કુતૂહલથી કીડીઓને આખની અદર જોઈ ક્રેસ્તી અને આખની અદર ખરતા અટકી પડેત અચ્ચટીપા ભેગો એ પણ પેલી લાલ સરકતી કીડીઓની હાર વચ્ચે જઈ પડ્યો.

એ હવે બૂલી ચૂક્યો હતો એની આખમાથી પમાર થતા ઢાળા વર્તુળો આમ દૂર દૂર સગડી જઈ ગયા હતા એની પાછળ એ પોતે પ્રસડાતો ધસડાતો આ દિવાલની તિરાડ સુધી ધસડાઈ આવ્યો હતો એ બધું હવે એ બૂલી ચૂક્યો હતો એની આખમાથી ડપડી પડેત અચ્ચ હેઠળ દટાઈ ગયેલ લાલ કીડીઓની હાઝ હવે પાછી સગડતી લાગી. અમ એ પણ આ સગડી આગળ વધતી કીડીઓની સાથે પેલી તિરાડમા આગળ સગડ્યે જતો ધીમે કીડી સરકે એમ કીડીની જેમ

વેત બે વેત જેટલું એ સગડે. લાખી તિરાડમા લાલ કીડી ઓની હાર સરક્યે જતી હતી એ પણ કીડી પાછળ કીડો સરકે તેમ સગડ્યે જતો હતો કોઈ કીડી માખીની પાખ બેચી જઈ રહી હતી કોઈ વળી વાદાની મૂછ બેચતી આગળ વધતી હતી તિરાડની લખાઈને ક્યાય અત નહતો સરકતી જતી કીડીઓ પાછળ એ કીડી સરકે એમ અરુચે જતો હતો ક્યારેક તિરાડમાથી રેતીના કણ ખગી પડે અને સરકતી જતી કીડીઓ થોડું ગળડી પાછી આગળ વધતી. આ રીતે જેટલું આગળ વધાય એનાથી અડધું પાછળ હટાય અને પાછું વળી થોડું આગળ આ બધી લાલ કીડીઓની હાર હવે એક ઊંડા દરમા પ્રવેશી અને એ પણ લાલ કીડીઓની હાઝ ભેગો કીડી દરમા પ્રવેશે તેમ પ્રવેશી ગયો દરમા ગેતીનો ઢગ ઢગમા મગેલી માખીની પાખો વધની મૂછ, સડેન પુસ્તકોના પાનાના ટુકડાઓ, અર્ધ સડેન અનાજના દાણા અચ્ચટીપા હેઠળ દટાઈ મરી ગયેલ લાલ કીડીઓના કોડા કોતરા બધું જ બધું જ એ રેતીમા થઈ

આમળ વધવા લાગ્યો. કયાગેડ રેતીના કણ હેઠળ દટાઈ જતો પાછું તરફડી ફરફડી એ રેતીના કણ હેઠળથી ઉપર આવી આમળ વધતો દરમાં ગોળ ઘૂમી વળ્યો દગ્ગા લખગોળ આકારને કયાય અત ન હતો. એ આમ કોડી દાણાની આસપાસ ગોળ ગોળ કર્યા કરે તેમ અહીં ફરતો રહ્યો છેવટ એ એક મોટા જુવાનના દાણા સાથે અથડાયો. જુવારના સડેલ દાણામાં અનેક છિન્નો પડી ગયેલ તેમના એકાદ છિન્નમાં એણે પ્રવેશ કરવા પ્રયત્ન કર્યો ધીમે ધીમે સગડી એ છિન્નમાં પ્રવેશી ગયો. એ ગભરાયો. ત્યા જુવારનો દાણો સગડ્યો અને રેતીમાં ગળડવા લાગ્યો. એ ગભરાયો. ગળડતો ગળડતો જુવારનો દાણો દરની વચ્ચે આવી અટક્યો ત્યાં એ દાણાની હેઠળ દબાઈને પડ્યો હતો દરમાંની કોડીઓ ચારે તરફથી એકડી મળી જુવાનના દાણાની આસપાસ ઘેરાઈ વળી જુવારના દાણા હેઠળ દબાઈ કચડાઈ ચગદાઈ પડેલ એની આસપાસ લાલ કોડીઓ ઘેરાઈ ગઈ હતી ધીમે ધીમે એને ચટકા ભરી એના અગ-છીપાગ ઉખેડતી લાલ કોડીઓ ચારે તરફ એને ઘેરી વળી હતી

સાભાર સ્વીકાર

કવ્ય દેવયાની . (એક કથાનક) ગ્યયિના ગોકુળભાઈ દૌલતરામ ભટ્ટ, પ્ર વિલેપારલે સાહિત્ય સભા, 'મુકતા' સ્વામી વિવેકાનંદ રોડ, વિલેપારલે (પશ્ચિમ) મુળર્થ-૪૦૦૦૫૬, મૂ એક રૂપિયો

વિન્યાસ (કાવ્યસંગ્રહ) ડિજોગસિહ સોલંકી, વિક્રેતા ગુજર્ત અન્યગત કાર્યાલય, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧, મૂ રૂ ૧૦

અમેરેલીલી અમેરેલીના બાર કવિતાઓની કવિતાઓનો સંગ્રહ પ્ર મુદ્રા, મોતીવાલા કલ્પનિકલ લેખોગેટી, ઇન્દિગ માર્કેટ સામે, અમેરેલી-૬૪૬૧૦૧, મુ રૂ ૧૧

કાવ્યસર્વદા / વિજય શાસ્ત્રી

એક ન

એક ઉખરે ઢળી ગયો
એક ભીતને તરી ગયો
એકનો અવાજ સાલળી
એક બીકથી મરી ગયો
એકની કમળકથેળી પર
એક ફેવડો લળી ગયો
એકથી ન રો ગરુડ કથુ
એક ભીત ખોતરી ગયો
એકને રસ્તો મળ્યો નહી
એક ટેડી ચડી ગયો
એક દર્પણે લળી ગયો
એક દર્પણો ગળા ગયો.

—અનિત ઠાકોર

આભા બની જવાય એના વિરોધો ધણીવાર આપણી અનુભવ
મુઠિમા આવી ચડે છે એક જ કુટુંબની, જેમની નસોમા એક સગ્રુ
લે હી વહે છે એવી જે વ્યક્તિઓમા આસમાન જમીનનો તકાવત જોવા
મળે છે સાવડા પુનને વનવાસ મોડલનાર એક ડેકથી પાટી તો તેના
જ લોહીનો વાગસ ભગત જઈને રામની સાવડા-સાઈની-પાદુકાઓ ગાદી
પર મઠી રાજ કરતો પાડ્યો । આવા વિરોધો-અસગતિઓના કાગણો
ધણીવાર ધણુ વિચારવા છતા નથી જડતા. ત્યારે કવિ તો આવી આવી
અસગતિ અને વિરોધોના કાગણોની ડશી શાસ્ત્રીય કે વૈજ્ઞાનિક સૂત્રોધનની
કુડાકૂટમા પડ્યા વગર જે છે તેને વળુવીને પોતાના આશ્રયને વાચા
આપી અટકી બચ

* તાજેતરમા પ્રગટ થયેલા કાવ્યસંગ્રહ ‘અણુક’-માથી

અહીં પણ આવા જાતજાતનાં વિરોધો-વિસંગતિઓને માત્ર જ શે'રમા કવિએ દર્શાવી આપ્યા છે. વિરોધોને રજૂ કરવામા કવિને અલખત મ્સ છે ખરો પણ તેન કાવ્યના રૂપમા રજૂ કરવાના છે એ તેની પહેલી ચિતા છે, નકર એ કવિતા ન બને, તત્ત્વજ્ઞાન બની જાય

મોટામા મોટી અસંગતિ સમર્થતા અને પામગતા વચ્ચે અનુભવાય છે. સામર્થ્ય અને પામરતા બને પરસ્પર વિરોધી ખગ પણ એક જ સરખાં ગુણલક્ષણો ધરાવનાર માણસ, નામના પદાર્થમા એ મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય છે । બે વિલિન્ન જાતિ, પ્રકાર કે જોતના પ્રાણી કે પદાર્થો વચ્ચે સામર્થ્યની ખાખતમા ઉચ્ચાવચતા હોય તે તો કઈકે તકેસ ગત ઠરે, પણ માણસ' નામની એક જ જાતિ-Genre-મા જ એક એવો નીકળે જે કશાક સાહસને વરવા જતા પહેલા ઉખમ્મા ૪ ઢળી પડે તો ખીજે વળી એવો નીકળે જે અડીખમ ભીતને પણ તર્ક જાય । ભીત જેવા નક્કર પદાર્થને પણ તરી જવાની ડિયા દ્વારા પ્રવાહિતાયુક્ત બનાવાયો છે

કો'ક વળી એવો નીકળે જે એક ઘાટો પાડી ને ખીજે કો'ક તેનો ઘાટો સાલળી ખીકથી મરી જાય । માણસના જ ઘાટાથી માણસ જ મરી જાય એમા વિરોધ પ્રગટ થાય છે, પણ માત્ર વિરોધ જ દર્શાવી આ જો'ર વિરમી જતો નથી એક માણસ જુલમ કરી શકે એવે હોય ને ખીજને તેના જુલમનો ભોગ બની રહેવાનું હોય એ વ્યંગ્ય Irony પણ આ શે'ર વ્યક્ત કરે છે, એટલે પહેલા જોર કરતા ખીજે જો'ર વધુ સફુલ, અર્થાત્ સમિશ્ર Bizarre સ્તર ધરાવે છે

ખીજે અને ત્રીજે શે'ર આમ તો પરસ્પર સ્વાયત છે. ગઝલમા પ્રત્યેક જો'ર ભાવદષ્ટિએ સ્વતંત્ર હોય છે હોવો જોઈએ એવી એક રહેઠાણ છે અહીં એ રહેઠાણ પ્રથમ દષ્ટિએ તો તથ્યપૂર્ણ લાગે છે કેમ કે ખીજ શે'રમા જે બળવાન નિર્બળ વચ્ચેના વિરોધની નૂકતેથીની થઈ છે એની સાથે કશો દેખીતો સમ્બન્ધ નહીં ધરાવતી વાત ત્રીજ શે'રમા થઈ છે, કે એક કોઈક એવો વ્યક્તિ હોય છે કે જે પોતાની

કમળહથેળી પર કેવડાને ઝૂકાવી નમાવી દે છે ‘કમળહથેળી’ શબ્દ-
 પ્રયાગ એક સુદર રૂપક તો છે જ પણ કમળ શબ્દના પ્રયોગથી કામળતા,
 શુચિતા ગંધપૂર્ણતા ઈયાદિ સંસ્કારો પણ સૂચવાય છે અને કેવડો
 તો આધુનિક કવિતામાં અદિમ કામનાનું પ્રતીક બનતો આવ્યો જ
 છે પણ મૂળ વાત તો એ છે એક કોઈક એવું પાકે જે પોતાનામાં
 એવું પ્રેમનું દૈવત દાખવતું હોય જે અન્યને જીતી લઈ શકે.
 અન્યોને પ્રેમ વડે જીતી લઈ શકે એવા દૈવતવાળું પણ કોઈક
 હોય છે તો વળી પ્રેમથી જીતાઈ જાય એવું એનાથી સામે
 છેડેનું ય કોઈક નીકળી આવે ! પ્રેમથી અન્યને વશ કરનાર
 જેમ આશ્ચર્ય પ્રેરે છે તેમ પ્રેમથી જીતનાર પણ આશ્ચર્ય જ પ્રેરે !
 પ્રેમથી સામાને જીતવું એ એક સિદ્ધિ છે તો પ્રેમને વશ થઈ
 જવું એ એથી ય મોટી સિદ્ધિ છે. એ રીતે જોઈએ તો આ
 શેરમાં અગાઉના બે શેરમાં બન્યું કે તેમ કોઈ સામન્યમેના છેડેના
 ભાવો વિરોધો નથી ઉપસાવાયા પણ કદાચ બે સામ્યોની વાત થઈ છે
 આગલા શેરમાં એક તરફ સુખદ આશ્ચર્ય ને ખીજ તરફ આવાતક
 આશ્ચર્ય એવી તરાહ છે પણ અહીં તો બંને તરફ સુખદ જ આશ્ચર્યો
 વ્યક્ત થયા છે કવિની દૃષ્ટિએ તો પોતાની હથેળી પર અન્યોને ઝૂકાવી
 દેનાર પ્રેમના બળે સામાને વશ કરનાર જેટલો આશ્ચર્યજનક છે તેટલો
 જ બનકે તેથી ય વધુ પ્રેમને વશ થનાર પણ આશ્ચર્યજનક છે
 વળી ખીજ શેર અને ત્રીજા શેર વચ્ચે એક વિગદ એ છે કે ખીજ
 શેરમાં તામસી તાકાતની વાત થઈ છે. આ જગત એવું
 જટિલ છે કે જ્યાં એક તરફ સત્તા યા શક્તિના બળે શાસન
 ને તેને તાબે થનારા પણ છે જ, જગતમાં પ્રેમ કરનાર ને તેને તાબે
 થનારા પણ છે જ ! આમ સત્તા/શક્તિનો વ્યવહાર જ્યાં ચાલતો હોય
 એ જ જગતમાં પ્રેમ ને તેને વશ થનાર એવો વ્યવહાર પણ ચાલતો
 હોય એ પણ એક કટાક્ષ જ છે.

ચોથા શેરમા પ્રથમ ગે'રનુ ડ ઈક અગે લાવ-પુનરાર્તન થતુ
 લાગે પણ છેક એમ નથી “એકથી ન થઈ શકયુ કયુ” પકિતમા
 ભાર “કશુ” પર મૂકી જેવા જેવો છે એક એવો પામર નીકળે, જે
 ચત્કિચિત પણ પ્રયત્ન ન કરે અને ખીજેય પામર તો ખરો જ પણ
 તે ભીત જેવી ભીતનેય ખોતરવામા માને છે ! ભીતને ખોતરવામા
 પ્રયત્ન ધીંગલ અને અથાક યત્ન જોઈએ એક તરફ જળ દગ્ત ભીત
 ને ખીજી તરફ ઝીણી ઝીણી ખોતરણી છતા ખોતરણીથી જ ભીતને
 તરી વે જવાય !

‘એકને રસ્તો મળ્યો નહી’ એ શેરમા કવિનો કાકુ સામાન્ય
 સરેરાશ માનવીની મજબૂરીઓ ચીધવાનો લાગે છે તો ‘એક ટેકરી
 ચડી ગયો’ મા ઇશુ ખ્રિસ્ત જેવા મરેરાશથી જીંઘા માનવીની હયાતી
 સૂચવાઈ છે.

છેલ્લા ગે'રમા દર્પણનો પ્રયોગ આમ તો ચર્ચિતોક્તિ Cliche
 જેવો લાગે છે પણ દર્પણે સળી ગયા-નો મર્મ સ્વ-નો લોપ એવો
 કરી શકીએ. જાતને ઓગાળી દેવાની પ્રક્રિયા અનેકાર્થક છે એક તરફ
 પોતાને કશાક ધ્યેયમા કે કાર્યમા ખોઈ નાખનાર મહાન માણસોના
 એ પ્રયોગ સૂચક બને છે તો ખીજી તરફ દુનિયાના વ્યવહારના ધસમમતા
 પ્રવાહમા ધસકાઈ જઈ પોતાની કશી આગવી મુદ્રા આકચા વગર મટી
 જવાવાળા-Identical-વગર જ નામેનિશાન મીટાવી દેનાર દિટ્ટે
 જેવું જીવન જીવી જનારાઓનું સૂચન પણ એમા થયેલું છે તો
 છેલ્લી પકિતમા પરિસ્થિતિ પર પ્રભુત્વ મેળવી, પોતાની આગવી મુદ્રા
 આકરી જનાર મહાન માણસોનું સૂચન થયેલું કોઈકને લાગે

આમ, સાદ્યન્ત આ રચના વિરેદ્યોને ઊપસાવતી આગળ વધે છે.
 જગત, જગન પરના માનવીઓ એ દ્વંદ્વાત્મક અનુભવ છે. એક
 તરફ પરમતા છે તો ખીજી તરફ પામરતા છે આનુ દ્વૈતમૂલક જગત
 સનાતન કાળથી કવિઓના આશ્રયેતિ ખજલજાવનુ આવુ છે કવિનો
 Tone માનવીની આવી દ્વંદ્વાત્મક પરિસ્થિતિ પગલે કરુણાપૂર્ણ છે આ
 Tonal effect પણ ગ્યનાનો મળળ અશ છે. □

૭ જૂન '૧૯૮૧

પત્રચર્ચા

‘અભિવ્યક્તિ અને અવગમન’ વિશે

પિય શ્રી જયત કોહાડી,

“સાહિત્યમાં અભિવ્યક્તિ અને અવગમન” તમારો એ લેખ કકાવટી (જૂન ’૮૧) અંકમાં મેં જોયો. આ લેખ જ નહિ પણ તમારું અન્ય વિવેચનસાહિત્ય જેવું ‘અનુક્રમ’, ‘ઉપક્રમ’, અને વિવેચનનું વિવેચન’ પણ મેં મગાનીને જોયા જ છે એટલે તમારો ‘વિવેચનદષ્ટિ’ વિશે મેં જગડ જોયો ખ્યાલ બાધ્યો હતો પણ એટલો જોયો તો નહિ કે વિવેચનનું વિવેચન’ વાચીને તમને ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિવેચનવડા તર્કિક હું સ્વીકારી શકું હા, ત્યાંના વિવેચક ગણમાં અમુક ડયામન્ડોની કૃતિઓ વિશે તમારા અભિપ્રાયો તમે વેરતા રહો છો અને એ દ્વારા માયા માર્ગે કેટલીક કૃતિઓના થતા પરિશીનનેને ગેરસ્તે વાળવા જોઈથી તમે વગ ધમ્મવો છો તેનો આ લખનારને દીઠીક પન્નો થયેલો છે પણ આવા કાર્યથી તો તમે તમારી બેધારી જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાઓ છો એક તો અધ્યાપક તરીકેની અને ખીજી તે ગ્રંથીર વિવેચક તરીકેની કમકે કેટલાક સાપ્રત મન્ડોની મન્ડોનકળા વિશે તમે જ્યારે ઢશાક મતોચ્ચાર કરો છો ત્યારે તેમાં પ્રયા કરો જોયો સૂર સલખાયા વિના નહોતો નથી તેનું ઉદાહરણ અહીં હું આપું છું

‘આપણે આ ડિગ્રી જાહેરની વાર્તાઓમાં અભિપ્રેતાર્ય’ વિશે ભાગ્યે જ એકમતી જોવામાં આવે છે શ્રી જાહેર તો પોતાને એક ચોક્કસ દોષિતથી જાણનાર સર્જક તર્કિકે ઓળખાવે છે, પણ એ જે ન કહેતો રહે છે, એ સ કહેતાને અભિપ્રેતાર્ય જ આપવા સુધી નિયત્રિત કરવાનું કદાચ યનુ નથી અને તેમાંથી એમની વાર્તાઓની દુર્બોધતા કે અબોધતા જન્મે છે ’

(કકાવટી, જૂન ૮૧, પા ૭)

આ તમોરુ વક્તવ્ય છે કોઈપણ સાહિત્યકૃતિના અભિપ્રેતાર્થ વિશે ભાવકવર્ગમાં કયાન્ય એકમતી પ્રવર્તે ખરી ? ભૌતિક વિજ્ઞાનની કોઈ સમસ્યાના ઉકેલ અર્થેનો અભિગમ, સાહિત્યકૃતિને ખપમા ન આવે ત્તમે 'કૃતિ' પાસેથી ફક્ત એક 'સર્વેશ્ચિત અર્થવટન'ની અપેક્ષા રાખી ન શકો કેમકે, 'કળા તે કંઈ ગણિતશાસ્ત્ર' નથી સાહિત્યકૃતિના અભિ-
 પ્રેતાર્થ પ્રત્યેકે ભાવકે ભિન્ન ભિન્ન હોવાનો એટલું જ નહિ, ખુદ સર્જ-
 કનો અભિપ્રેતાર્થ હોય તે ભાવકહૃદયનો અભિપ્રેતાર્થ કદાપી બની શકે નહિ કેમકે સર્જક તેની કૃતિમાં એક પ્રકારની અનુગતિમુદ્રા લઈને આવતો હોય છે, જ્યારે તે જ કૃતિ પરત્વે ભાવક બીજા પ્રકારની. જો
 કૃતિ અવગમન કગવવાનો ઇગદો રાખતી હોય તો, આ બંને પ્રકારની પશ્ચાદ્ભૂ (અનુભવમુદ્રાઓ)માં સામ્યતા હોવી જરૂરી છે પણ આ
 મુદ્રાઓમાં કયાંયેય એકરૂપતા તો ન જ સંભવે અર્થાત્, કૃતિના બે અર્થઘટનો કયારેય સમરૂપ (identical) તો ન જ હોય તેનો અર્થ એવો પણ નથી કે સાહિત્યકૃતિમાં અર્થશોધનું કાર્ય તે અટકળો લડા-
 વવાનો મુક્ત (speculative free-for-all) વ્યાપાર માત્ર છે જો કે વાચકે કૃતિમાં સક્રિય બનીને જ 'અર્થ'ને ઉપલબ્ધ કરવાનો હોય
 પણ તેની સક્રિયતા તે માત્ર તુચ્છાઓ લડાવવાનો નરો મુક્તાચાર તો ન જ બનવો જોઈએ કેમકે પ્રત્યેક સાહિત્યકૃતિની પાછળ એક 'વિશિષ્ટ પ્રયોજન' રહેલું હોય છે ભાવકહૃદય કૃતિની ભાવક્ષણે આ 'પ્રયોજન'ને
 ઓળખી લેતો હોય છે. કૃતિના વિચારવિમર્શ દગ્ધ્યાન, તેના 'પ્રતિભાવને' તે વ્યાખ્યાયિત કરવા મથતો હોય છે એટલું જ નહિ,
 તે પ્રતિભાવ અમુક પ્રકારનો જ હોવાનું ઝાગણું પણ કૃતિની સર્વ વિગતોને સંબંધિત આપવાને તે તત્પર રહેતો હોય છે વળી આ કારણ પણ
 પ્રત્યેક ભાવકે ભિન્ન હોવાનું આમ જોતા, કૃતિના અર્થવટન'માં ભાગ્યે જ એકમતી સંભવે તે દેખીતું છે એવી એકમતીનો અસાવ,
 'અવગમન' ન થવાનું કારણ બનતું નથી

૨. માગે ખીજો મુદ્દો છે તે સર્જક પોતાને તેની સર્જનપ્રવૃત્તિને અનુસંધાને જે રીતે યોજાયાવે તે ‘કૃતિશક્તી વિવેચન’માં દેટલા અંગે સહાયરૂપ નીવડે ? તેવો સર્જકવિવેક આવકાર્ય ખરો ક્યારેક તે કૃતિનું મૂલ્યાકનનો મુખ્ય આધાર તો તે ન જ બને વળી તમારા જ ગાદોમાં મકુ તો સર્જક બદ્દે રીતે જે કહે તે હમેશાં માયુ ન પણ હોય’ પણ માગે મુદ્દો તેનાથી સાવ જુદો છે. સાહિત્યકૃતિ તે કદાચ એકસ એવો નથી તર્કવ્યાપાર નથી. કાર્ય-કારણના સર્વ અદોડાઓ મેળવી દેવાય તેવું જડ તર્કતત્ત્વ તે નથી જે એમ જ હોય તો અવગમનનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી તથા સ્પષ્ટ એ વાચ છે કે કા તો તમે ‘એકમ લોજિડ’વાળા વિધાન વિશે ઘેરસમજ્યા તો સાહિત્યકૃતિ વિશે જ ગેરમત ધરાવો છો

૩. ત્રીજો મહત્ત્વનો મુદ્દો છે તે ‘સકેતોને અભિપ્રેનાર્થ’ આપવા સુધી નિયંત્રિત કરવાનો’

પ્રશ્ન છે, આ નિયંત્રિત કરનારું તત્ત્વ તે કયું ? કૃતિને સુગ્રયિત કરનારું, તેને તેની અખિલાઈમાં ઉપમખ્ધ કરનારું નિયામક તત્ત્વ તે જ તે વિના કૃતિ સભવે જ નહિ તે વિના સકેતોની પરપરાઓનો અર્થ anything or nothing હોવાનો એટલે કે, સાહિત્યકૃતિને તેના નિયામક તત્ત્વો દ્વારા એક frame of references પ્રાપ્ત થતી હોય છે, જેના પરિમાણમાં રહીને શક્યવત્ અર્થોને ચીંધી શકાય પણ મુશ્કેલી તે આ છે. બહુધા, સકેતો માત્ર એક જ અભિપ્રેનાર્થ સાથે જ ધરાવતા હોય છે ક્યારેક કર્તવ્યનો ઈત્યાદિ બિન્ન બિન્ન સમયે જ નહિ બદલે એક જ સમયે વિધિવિધ અર્થો પ્રગટ કરતા હોય છે ત્યારે કૃતિના અર્થો તેના કાઈ એક જ સ્તર પર વિસ્તરતા હોતા નથી. તથા અમુક તત્ત્વો એકસપાસે અમુક જ અર્થો ધરાવતા હોવાનું નકદી કદો મકાનું નથી અહીં કૃતિને એક સ્વયંપર્યાપ્ત અર્થપદ્ધતિની ભૂમિતિ પર મુદવાનું કાર્ય અશક્યવત્ મનતું હોય છે તેનું complete

paraphrase થઈ શકતું નથી. તેથી ઉપજબ્ધ દષ્ટિએ ‘સકેતો’ના દોષ અભિપ્રેતાર્થો જ ન હોય ને રચનામાં અત્યંત પ્રવર્તતી હોય એમ જણાય. તેની અર્થસમૃદ્ધિને આત્મગત ડગ્વાનું કાર્ય મુશ્કેલ બની રહે. આવી કશી શક્યતાઓ તમને આ લખનાની વાર્તાકૃતિઓના સદ્ભાષા દેખાઈ નથી, તેમાં તમને ‘દુર્ભોધતા કે અભોધતા’ જન્મતી લાગે છે. તેનું મુખ્ય કારણ તે કૃતિઓમાં અમુક તત્ત્વોનો યોગ્યમણે એક જ અર્થ તારવી લેવાના તમારો હઠાગ્રહ એટલે જ સકેતોના અભિપ્રેતાર્થોના નિયંત્રણનો મિદ્ધાત, તમને અભિમત દુર્ભોધતાને પ્રમાણિત કરવા, તમે ઉપગ્રહી કાઢ્યા છે. કૃતિઓના અનુશીલનના અભાવનું તે પગિણામ હોઈ શકે એમ મારું માનવું છે અથવા તો તમારું એ મતન્ય પૂર્વાગ્રહપીડિત હોવાનો બહેમ જાય છે. કારણ કે, તેનાથી જિલટી પગિસ્થિતિમાં રચના પાછળ કશું ‘વિશિષ્ટ પ્રયોજન’ જ્યાં ગેરહાજર છે, તેના સકેતોના અભિપ્રેતાર્થો નિયંત્રિત કમતો નથી અને તેમાંથી વાચકે speculative free-for-all એવો તુલ્કાઓ લડાવીને અર્થ નીપજવી લેવાનો હોય છે. તેવી રચના પર તમે ન્યોછાવર થઈ જાઓ છો. (જૂઓ, ‘કૃતિ એ ક્લાસખાનામાં’- ‘અનુક્રમ’ જયત દોઢારી પાનું ૨) આ બંને ઉદાહરણો પૃથ્વી એવું સાબિત થાય છે કે વિવેચનને ક્યારેક તમે અગત રચિ-અરુચિયી પ્રેગઈને પ્રચાર અર્થેનું સાવન બનાવો છે. તે નિશ ક છે.

૪ ચોથો મુદ્દો તે ‘સાધારણીકૃત સવિત્’ અને ‘વૈયક્તિક અભિ વ્યક્તિ’નો છે.

આ ‘સાધારણીકૃત સવિત્’ એટલે શું અને તેનું કયાં અવગમન થઈ શકે ? અગાઉ જોઈ ગયા તેવી બે અનુલવમુદ્રાઓની આમ્યતાને જ આપણે ‘સાધારણીકૃત સવિત્’ તરીકે ઓળખાવી શકીએ. તેના પર્યાય તરીકે લઈ શકીએ પણ વૈયક્તિક અભિવ્યક્તિનું શું ? ખરેખર તો આપણા વિશ્વ વિશેના નિર્દિષ્ટ અનુલવનું કાર્ય જ સરળ રહ્યું નથી.

આપણા સાપેક્ષમય અનુભવને સમગ્રેષિત કરવું નુ કાર્ય જ સરળ રહ્યું નથી. તેથી સાંપ્રત સાહિત્યમાં અનુભવના સક્રમણની જવાબદારીનો ભાર હમેશા ભાર્યક પર વધુ પડતો જ આવે છે 'વૈયક્તિક અભિવ્યક્તિ'નો તો આ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. કેમકે 'કળા' વૈયક્તિકતાને હમેશા અતિક્રમી જતી હોય છે (Art transcends personal).

૫. મારો દેહલો મુદો છે તે 'સમય જના કૃતિ સુબોધ બની જતી હોવાનું ધણીવાર નેવા મળે છે' ને

આપણા ગુજગતી વિવેચન માટે આ સુખાળવી સ્થિતિ છે. જે આપણે કરી શકતા નથી તેને ભાવિ ઉપર છોડી કંઈને નિગનનો શ્વાસ લઈએ છીએ આ સદર્શમાં John Somer નું એક વિધાન અહીં ટાંચવા પ્રેરાઉં છું "When Fiction first began its rapid growth, critics could only wait and see, depend on time to help them evaluate the proliferations of new techniques. But withhindsight, we can see that time is not the only stick An open mind and in-depth exposure to the unfamiliar robs it of its strangeness and reveals its underlying order "

આવી વિશાળ અને જોડી વિવેચનદષ્ટિનો લાભ આપણી સાહિત્યકૃતિઓને આ તમચ્છે સાપડે અને 'અવગમન'નો માર્ગ મોકળો કરી આપે એવી આશા સહ.

(કોહિમા, જૂન ૨૪ '૮૧)

કિશોર જાદવનાં સ્નેહવંદન

તત્ત્વીશ્રી 'ક કાવટી',

આપના આમયિકના May ૮૧ના અકમા સુરેશભાઈની નિવૃત્તિ વિગે સાત્યકીએ લખેલી નોંધ વાંચી થોડીડ સ્પષ્ટતા કરવા માટે આ હપ્તુ છું. એમના પરિચિતો મિત્રે અને વિદ્યાર્થીઓ તરફથી વધાય

સમારમ્ભ કે સન્માનસમારમ્ભના સ્વરૂપનું નહિ પણ આ પ્રસંગને નિમિત્ત બનાવીને સાહિત્યવિષયક સિદ્ધાન્તચર્ચાના અભ્યાસ-લેખોનું પ્રકાશન જેવું કશુંક કરવું એવું વિચારાયું તો હતું જ, પણ જે ટાઇ પ્રવૃત્તિમા એમને નિમિત્તો એક ચૈસો સુદ્ધા ટાઈ પાસે ઉઠરાવવાનો એમને પસંદ નથી, વળી આવા સમારમ્ભો સાથે સકળાયેલી ઔપચારિકતા, અનૌચિત્યપૂર્ણ થતી વિવેક વગરની પ્રગ સા-આ બધાની એમને અરુચિ છે આથી એમણે સ્પષ્ટપણે જ આવું કશું ન કરવાનું કહ્યું હતું આથી આ બાબતમા ટાઈના પર અનુચિત આશયોનું આરોપણ કરવું તે યોગ્ય નથી એમના વિદ્યાર્થીઓ તો આવા કશા સમરમ્ભોથી એઓ દૂર રહે છે તે બંને જ છે એઓ જે ક્ષેત્રમા સક્રિય છે તે ક્ષેત્રમા એમના જેટલી જ નિષ્ઠાથી સક્રિય બનીને સાહિત્યાનુગામીઓ આપણા સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે એ જ એમની તો એકમાત્ર અપેક્ષા છે એમના અધ્યાપક મિત્રો સાહિત્યાનુરાગીઓ અને અન્ય સાગ્રસ્વતો 'એતદ્' સામયિકને પોતપોતાના વિદ્યાશીય પુરુષાર્થથી સમૃદ્ધ કરે અને શુભગતીના અભ્યાસને અન્ય વિદ્યાશાખાઓના વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્યમા વધારે સગીન ભૂમિકા ઉપર મૂકી આપે એ જ આપણા એમની પ્રત્યેના સૌહાર્દનું ઘોતક બની રહેશે

૪-૧-'૮૧

—ભારતી દસાલ

તત્ત્રીશ્રી,

'કંકાવટી'ના મે-૮૧ ના અંકમા પ્રગટ થયેલી 'ડૉ સુરેશ જોષીની નિવૃત્તિ' (લે સાત્યકી) નામની ચર્ચાના અનુસન્ધાનમા આ લખાણ રહ્યો છું યોગ્ય લાગે તો પ્રગટ કરશો

આપણે ત્યાં અને બીજે બધે સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરેના વનમહોત્સવ, પંડીપૂર્તિ, હીરક મહોત્સવ ઊજવવાની પ્રથા દાયકાઓથી ચાલી આવેલી છે આવી ઊજવણીના મૂળમા તો સબધકર્તા વ્યક્તિત્વ પ્રત્યેની નિષ્ઠા હોય છે એટલું તો સૌ કોઈ સ્વીકારે છે. પણ સમાન્ય રીતે આવા

અમરો ઔપચારિકતામાં સગી પડતા હોય છે એટલે સન્માન સમાજ ભ, કડકાણા, અભિનન્દન ગ્રંથની હાગમાળા જીભી થાય છે સૌજન્ય, શિષ્ટાચારને કારણે તે વ્યક્તિના દોષોને ઢાકી દેવામાં આવે, તેની સામાન્ય સિદ્ધિઓનો પણ છાપડે ચઢીને જયજયકાર ગાવામાં આવે છે - સમ્બન્ધકર્તા વ્યક્તિ પણ ધન્યધન્ય થઈ જાય છે અને પછી તે સાચા અર્થમાં નિવૃત્ત થઈ જાય છે, જે મોટા ભાગનાની નજરે ચઢતું નથી

હવે સુરેશ જોષીની નિવૃત્તિ અંગે થોડી વાત. જે સ્થામાંથી તેઓ નિવૃત્ત થવાના છે તે સ્થાની સખધર્ત્તા વ્યક્તિઓએ, શુભરાતના સાહિત્યરસિકોએ, આ બાબતમાં કદ્યુ વિચારું નથી એમ માનવું વધુ પડતું છે લગભગ આઠેઠ મહિના અગાઉ કશુંક કરવું એવું નક્કી થયું હતું એમાં ઔપચારિકતાની માત્રા એાં રાખી, અભિનન્દન-ગ્રંથ, સન્માનસમારભ, માનપત્ર વગેરેને પણ બાકાત રાખવા કેટલાક મિત્રો આ અંગે મળવાના હતા પણ તાજેતરના આદેશને એ થવા ન દીધું. ધારો કે એમની નિવૃત્તિ અંગે કશું જ ન થાય તો એનો અર્થ એવો પણ નથી કે તેની પાછળ ડગી ગદી રમતો ચાની રહી છે. જાણી જોઈને બધા ચૂપ રહ્યા છે, એમની પ્રતિષ્ઠાને આપી પાડવા આવું કરવામાં આવે છે. એક નિકટના મિત્રે કહ્યું હતું કે સુરેશ જોષીનું નામ અમુક સ્થાપિત હિતો સાહત્યના ઈતહાસમાંથી ભૂસી નાખવા તત્પર બન્યા છે પણ ઇતિહાસ સાખ પૂરે છે કે આવા ભય બિન-પાયાદાર છે ભારતીય સાહિત્ય જેનાથી રળિયાત હોય એવા સર્જકોની પ્રતિષ્ઠા આપમેળે જ થતી હોય છે એટલે ફરી ફરી આવા ભય વેંકન કરવા, સુરેશ જોષી શા માટે આગળ ન આવ્યા, એમને આગળ ન સાવવામાં કાણે કેવો ભાગ ભજવ્યો એ બધું વારવાર ટહેવાનો અર્થ નથી

તો પછી સુરેશ જોષી જેની પ્રતિમા અધ્યાપનકાર્યમાંથી ઓપ ચારિક રીતે જ્યાર નિવૃત્ત થાય ત્યારે તું કશું જોઈએ ? આ માટે

કેટલાક મિત્રોએ સાથે મળીને એક યોજના વિચારી હતી. આપણે જેનું સન્માન કરવા માગીએ છીએ તે વ્યક્તિએ જે પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી છે તે પ્રવૃત્તિઓને ચાલુ રાખવી એ જ તેનું સાચું સન્માન છે. મુશ્કેલીઓ અવારનવાર સાહિત્યવિવેચનની સૈદ્ધાન્તિક વિચારણા, સાહિત્ય અને ફિલસૂફી, સાહિત્યનું તુલનાત્મક અધ્યયન, સાહિત્ય અને આધુનિક માનવીય સન્દર્ભ જેવા વિષયો પર લખ્યું છે, એના અભ્યાસ માટે આપણને વિશેષ સલાહ મળનાર છે એટલે આવા વિષયો પર સન્નિષ્ઠ વ્યક્તિઓ પાસે વીસ પચીસ લેખો લખાવવા અને એ પુસ્તક કાશનની જવાબદારી મિત્રોએ ઉપાડી લેવી એ એક વર્ષ પછી જ્યારે પુસ્તક તૈયાર થાય ત્યારે પ્રકાશનવિધિ વખતે પરિસવાદની યોજના કરવી જેથી એ વિધિ નર્મી ઉદ્ઘાટનના ઔપચારિક સમારંભમાં સરી ન પડે. ગુજરાતી સાહિત્યને આધુનિક સાહિત્યિક સન્દર્ભમાં સ્થાપી આપવું એ નેમ પહેલેથી તેમની છે, પોતાનાથી શક્ય તેટલા પ્રયાસો તેમણે કર્યા છે, અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ વચ્ચે એકલે હાથે જે સાહિત્યિક મૂલ્યો માટે તેઓ ઝંખ્યા છે તે પરપરાને આવા પરિસવાદો ટકાવવા, વિકસાવશે. વળી આવા પરિસવાદોને જાહેર સમારંભોમાં કદી ફેરવવા નહીં, દસ વીસ વ્યક્તિઓ પણ વગસમાં એક વાગ તે નિષ્ઠાપૂર્વક ઊહાપોહ કર્યા કરશે તો ગુજરાતી સાહિત્યની ક્ષિતિએ વિગ્તરશે જ એમાં શકા નથી.

આવા પુસ્તકની યોજના પાછળ કદાચ બારપદર હજાર ખર્ચ થાય એ ખર્ચની જવાબદારી મિત્રોએ ઉપાડી લેવી અને પુસ્તક-વેચાણમાંથી જે રકમ આવે તે બીજા પુસ્તકમાં રોકવી.

આ સિવાય બીજી રીતે પણ વિચારો શકાય. બીજા કોઈ સૂચનો હોય તો જણાવવા વિનંતી.

ત ત્રી શ્રી 'ક ડાવટી'

'નિરીક્ષક' વિચારપત્રના ૧૦ મે '૮૧ મા પ્રગટ થયેલ શ્રી મનય
મ. પટેલના 'સાપ્રત સંપાદન પ્રવૃત્તિ, સ્થિતિ અને ગતિ' લેખના સદર્ભે
આ પત્રચર્યા મોકલુ છું

આમ તો અમથ લેખ એના લેખકના તર્કગત, ઐતીહાસિક, અને
અપ્રતીતિકૃત વિગત-દોષોની વિચિત્રતાના કારણે તપાસ ચર્યા માગી લે
એમ છે, પણ લેખકની પ્રસ્તુત વિષયની સ્પષ્ટ સિધ્ધાંતિક ભૂમિકા જ ન
હોવાને કારણે અને પોતાની દગવિદ્ય ગેરસમજભરી ભૂમિકાને પણ
તેઓ પ્રામાણિક ન રહ્યા હોવાને કારણે એ બધું અપ્રસ્તુત લેખુ છું
જ્યાં લેખકની પૂર્વગ્રહ અનુચિત રીતે અને વ્યવસ્થિત આયોજનપૂર્વક
ગેરસમજ કેલાવવાની રીતે પ્રગટ થયો હોય તે સદર્ભે મારી ભૂમિકા
સ્પષ્ટ કરીને આ વિશે સ્પષ્ટતા સાથે ચર્યા માકુ છું.

આપણે ત્યાં સાહિત્યિક સંપાદનની કહેવાતી પ્રવૃત્તિ અનેક રીતે
અનેક વર્ષોથી ચાલી આવે છે આ બધી પ્રવૃત્તિને આપણે ત્યાં સમુચિત
ગીરે તપાસવાના મૂલ્યવાના પ્રયાસો જૂજ જ થયા છે સાહિત્યના નામે
થતા સંપાદનો પણ શુદ્ધ સાહિત્યિક નિષ્ઠા વડે જ થયા હોય એવું તો
ક્યારેક જ બન્યું છે જે તે સંપાદનના જે તે સંપાદકના અનેક દૃષ્ટિ
અને હેતુઓના કારણે તે અનેક ગતિ પ્રગટ થતું હોય છે આપણે ત્યાં
આ ક્ષેત્રે જે આદર્શ રૂપ કામ થયું હોય તેમાં સુ. ને અને તેમના
સંપાદકમણની સંપાદન-પ્રવૃત્તિ શિખર સ્વરૂપની અને આદોષ-
પ્રવર્તક છે 'રૂચિ' અને 'સંગ' તેના સંપાદકની અગત નિષ્ઠા વડે
ચોક્કસ ધોગણોથી ચનાવાયા હતા પણ ખીજા અનેક પગિબળોના સક્રિય
સમર્થ સહકાર ન મેળવી શકાયાના કારણે આ સંપાદનો અટકી ગયા
'ક ડાવટી', 'કાર્ય' સુ ત્રૈમાસિક' અને 'એતદ્' તેમના સંપાદકીય નિષ્ઠા
વડે આજે પણ પોતાના સાહિત્યિક કાર્યક્ષેત્રમાં સક્રિય છે. અત્યંત
આપણી નિઃશ્ચય સાહિત્યિક આગે હવા વચ્ચે વિશેષ પ્રકારની ઉપેક્ષા

ભોગવતા । સુ. જો ની જેમ ‘કકાવટી’ના સપાદકે પણ સાહિત્યના નામે ચલાવાતી સસ્થાઓ, પરિપદો, અકાદમીઓ તેનાં ઈનામ, પુરસ્કાર, ફેલોશિપ અને તે સદ્ભેદે ઉપજાવાયેલાં ધોરણો, માપદંડોને કમાવીને પ્રતિપક્ષ સ્વીકારી કાર્યશીલ રહ્યા હોઈ આ બધી વૃત્તિઓના ભોગ થતા આવ્યા છે આપણે ત્યાં સાહિત્યિક સપાદનને નામે ચલાવાતી સપાદન પ્રવૃત્તિ અનેક સાહિત્યેતર કારણો સાથે સક્રિય ગઈ છે. અને જે તે હેતુ સદ્ભેદે તે મુજબ માપદંડો અને ધોરણો ઉપજાવી લેવાતા હોય છે આ સપાદનો વ્યવસ્થિત આયોજનપૂર્વક પોતાના વિશેષ ધ્યેયથી પર્ગ-થમ કમતા હોય છે. જેમાં ઇનામ પુરસ્કાર છતાંડી આપે તેવા બદ્દર્શનાદાયી પ્રેરાયેલા જાહેરાતની ભાષાથી સર્વવિત લેખોથી માડીને સસ્થાના અધ્યક્ષ અને પ્રમોશનો સુદ્ધા સકળાયેલા હોય છે ‘મસ્કૃતિ’, ‘પરગ’, ‘કવિલોક’, ‘કવિતા’ અને એવા અનેક સપાદનો આ કોણીમા આવે છે આ બધી પ્રવૃત્તિઓ વડે જે આખોહવા જન્મી અને ફેલાઈ છે તેની સમુચિત તટસ્થ તપાસ થવી વટે, પણ પ્રસ્તુત લેખના લેખક દુષ્કૃદ્ધિ અને ગેરસમજબરી વિચિત્ર શૈલીના ભોગ બન્યા છે. ‘કકાવટી’ વિશેના પરિચ્છેદ આ દૃષ્ટિએ આક્ષેપકર, અપ્રતીતિભર્યા અતાર્કિક વિવાનો અને અંગત માન્યતાઓ ઉપર આધારીત હોઈ તપાસ યોગ્ય મની રહે છે તે આખોય પરિચ્છેદ અહીં ઉતારુ છું.

‘કકાવટી’ ઘણીવાર પત્રચાનુ જ સામયિક લાગે । પત્રોમા બહુધા બિનસાહિત્યિક આશયથી બિનસાહિત્યિકો વડે થયેલી ગાળા-ગાળી જ વિશેષ હોય છે. ગ્રુપવાદથી ગ્રસ્ત આ સામયિક ગ્રુપવાદને ઉશ્કેરે છે/પેષે છે તમે ગઝલ વિશે લખો ને એમા ‘કકાવટી’ના તત્ત્રી-નુ પ્રદાન નોંધો નહિ, ને સ્ફુરતના બીજા ગ્રુપના કવિઓનુ અર્પણ લખો તો તમારો લેખ નાજ છપાય । તમે એ લેખ બીજે છપાવો તો ભાડૂતી નામે ચર્ચાપત્રો લખીને અર્થભ્રમ તોપ લેવાય । આપણા મપદંડોની આવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ એમને ને એમના સામયિકને

જાખા પાડે છે. હમણા નીકળવા માટેલું 'સવેદન' આશા જગવે છે એમા ધોગણે સચવાય છે

આમા કોઈયણુ વિધાનોની તેઓ પ્રતીતિકર રજુઆત કરી શક્યા નથી. કગાક પૂર્વગ્રહથી માત્ર આલેખખાજીમા અ લેખક રાચ્યા છે. છેલ્લા દશ વર્ષોમા માડ એસેટેક પૃષ્ઠ પત્રચર્યામા રોકાયા હને અને તે પણ શ્રી સુમન શાહ શ્રી અજિત ઠાકોર, શ્રી ચપ્રકાન્ત ટોપીવાલા, શ્રી જયંત કોઠારી, શ્રી અમૃત ધાયત, શ્રી નરોત્તમ પલાણુ, શ્રી વિજય શાસ્ત્રી વડે થયેલી જેવા મળે છે તો આ ખવા શુ મિન સાહિત્યકારો છે ? તેઓની ચર્યામા મિનસાહિત્યિક આશય અને ગાળાગાળી તે કયા ? શુ શ્રી અજિત ઠાકોર અને સુમન શાહની પત્રચર્યામા 'ક્રિટીસીઝમ ઈન ફેન્ડશીપ' નામની વિવેચનપ્રવૃત્તિ અને આપણા તે સમયના વિવેચકોની આ સદર્ભે થયેલી શૈલી, ભાષાથી માડીને તેના તાત્વિક સ્વરૂપની ચર્યા થઈ તે ગાળાગાળી કહેવાશે ? શ્રી ટોપીવાલા અને શ્રી ધાયલ વચ્ચે ગઝલના સ્વરૂપ વિશેની થયેલી ચર્યા મિનસાહિત્યિક હતી ? શ્રી કોઠારી, શાસ્ત્રી, પત્રાણુ અને જયન્ત પડયા વડે જે કોઈ ચલાવાતુ આવ્યુ તે લેખકના વૈચારિક માળખામા ખેસે છે ખરુ ? તેઓ ગુપવાદની વાત કરે છે તો તે ગુપ કયુ ? તેનુ સ્વરૂપ કેવુ છે અને તેઓ જે ખીજ ગુપની વાત કરે છે તે કયુ ? તેઓ તે ગુપના છે ? 'કકાવટી'મા માડ ગણુ ચાર લેખ ગઝલવિષયક છપાયા હને અને તેમાય કયાય તેના તત્ત્વનુ પ્રદાન નોધાયેલ જેવા નથી મળતુ અને પ્રસ્તુત પણ ન હોય. તેઓ કહે છે કે આવા લેખો પરત થાય છે ને ખીજે છપાય ત્યારે ભાડૂતી નામે પત્રચર્યા થાય છે. તેમની પામે કોઈ આધાર છે ખરો ? કયા લેખો પરત થયા, કયા છપાયા, કોણે કયા ભાડૂતી નામે પત્રચર્યા કરી તેની વિગત આપે અને આ લેખો પરત યાય છે તેની માહિતી એમને કયા રકોટલેન્ડ વાડની પ્રવૃત્તિએ પૂરી પાડી તે પણ જણાવે તેઓ આ સાથે જ તુનનાતમક બુમિકા ભમી

કગ્વા 'સ વેદન'ની સ્થાપના કરતા વિધાનો કરે છે એક પ્રકાશન મ સ્થા
તરફથી પ્રગટ થતા આ સપાદનમાં પ્રકાશન વ્યવસાયને ખપે એવા
ખર્ચા જ ધોરણો હોય છે એમાં જે કૃતિઓ અને તેના કર્તા હોય છે
તે પણ સપાદકના ધોરણ સંબંધતા અને આવકતના પરિચાયક બની
રહે છે. તો પછી આમ કેમ ?

આના આક્ષેપમાં ચ્યનાગે લેખ 'નિરીક્ષક' વિચારપત્ર છાપે ત્યારે
ખીજ અનેક શકાઓ જન્મે 'સાહુતી' જેવી ગાળો લખનાર પોતે કયા
પ્રકારના વર્તનને સંસ્કારિતા લેખે છે ? મને તો આ લેખક પણ,
નવું સકલ હાલવેથી લાગે છે

કોણ છે તે ?

(મુખર્ષી)

—બકુલ ટેલર

‘નિરીક્ષક’માંના એ વિધાનો

‘નિરીક્ષક’ના તા. ૧૦-૫-૧૯૮૧ ના અંકમાં સાપ્રત સપાદન-
પ્રવૃત્તિ, સ્થિતિ અને ગતિ’-નામે શ્રી મલય મ પટેલ [આ જ નામ
સાચું હોય તો સાચું]-નો એક લેખ પ્રગટ થયો છે. એમાં
‘કકાવટી’ વિશે થોડા યદ્વાતદ્વા વિધાનો થયા છે જે તેની બદનક્ષી
કળારા છે તેને અગે પહેલા તો ‘અધકચગને શો ઉત્તર દડે ?’ની
વૃત્તિ થઈ, પણ ધણીનાર ઉપદ્રવકારી જીવાત લોહીથી સીંચેતા ભા
મોક્ષને વણસાવી મૂકે છે એટલે તકેદારી લે રાખવી જ રહી એમ
માની આવેલું લખવું જરૂરી લાગ્યું છે

‘કકાવટી ઘણી વાર પત્રચર્યાનું જ સામયિક લાગે ।’ એ ખગાન-
વાત છે ‘કકાવટી’ પત્રચર્યા દ્વારા તેને જે અધ્યાત્મ લાગે કે યોગ્ય
લાગે તે વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે પછી ખીજું વિધાન છે, “ખિન
સાહિત્યિકો વડે થયેલી ગાળાગાળી વિશેષ હોય છે ” આના પ્રત્યુત્તરમાં
એટલું લખવાનું કે ‘કકાવટી’માં પત્રચર્યાના રૂપમાં જે હરિવલ્લભ

ભાયાણી, પ્રા. જયન્ત કોઠારી, પ્રા. જશવત શેખડીવાળા, ડૉ. સુમન
 ગાહ, પ્રા અજિત દાકોર, પ્રા. કાન્તિ પટેલ, પ્રા. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા,
 શ્રી અમૃત ધાયલ, શ્રી રમેશ પારેખ, પ્રા મુકુન્દ રા દવે જેવાના
 લખાણો પ્રગટ થયા છે. આ બધાએ જો બિનસાહિત્યિક આશયથી જ
 ચર્ચા કરી હોય અને આ બધા જો બિનસાહિત્યિક માણસો જ હોય
 તો મક્કય પટેલ સિવાય કોઈ સાહિત્યિક આશય ધરાવનાર સાહિત્યિક
 લેખક બાકી નહોતો જ નથી !

સ્પષ્ટ છે કે જોડો કયા ક ખતો હોય છે તે જોડો પહેરનારો
 જ જાણતો હોય છે ગ્રુપવાદને ઉચ્કેરે છે ઈત્યાદિ વિધાનો
 તો ભાગ્યે જ કોઈને કરવા પોસાય તેમ છે, કેમ કે કાચના
 મકાનમાં ગહેનાગ બીજાને પથ્થર મારવાની ચેષ્ટા ન કરે એ એમના
 હિતમાં છે. અમુક ચોક્કસ હેતુઓ અને આશયો-સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ
 તો સાહિત્યને હજારો બનાવી દઈ તે દ્વારા સ્વનો અને મામકાનો
 ઉદ્ધાર કરનારાઓ, પોતાને પ્રતિકૂળ હોય તેના કાટો કાઢી નાખવા
 માગનારાઓનો, આસ્કૃતિક પ્રતિષ્ઠાનો પર કબજો જમાવી દઈ પ્રચાર-
 માધ્યમેનો પોતાના લાભમાં ને અન્યના ગેરલાભમાં ઉપયોગ કરનારા-
 ઓનો, વિવિધ મસ્થાઓ પર પકડ જમાવી મુઘ્ધ ભોળા ભાવકોનું
 બ્રહ્મન વેશિંગ કર્યે જનારાઓ-સામે ચેતવવાનું કામ કરવાના-ચોક્કસ
 હેતુઓ અને આશયો જે સામયિક ધરાવતું હોય તેને ઉતારી પાડવાનો
 ચચરાટ, જે કોઈને આવી પ્રવૃત્તિથી પેઢી દગ પેઢી ચાલી આવેલી
 લાભમૂલક વ્યવસ્થા હાલી ઊડવાનો ડર લાગે તે સૌ કોઈને થાય જ
 એ ન્વાભાવિક છે

‘ક કાવટી’ના તત્ત્વોનું ગઝન ક્ષેત્રે અલગત પ્રદાન છે જ, એની
 શુભવત્તા ઈત્યાદિ અભ્યાસનો વિષય છે, પણ તેની નોંધ વગરનું લખાણ
 ગ મન્ટે પ્રગટ થાય ? જો એવું લખાણ લખનાર એક નોંધપાત્ર
 વિગતનો ખાત્ર આશયપૂર્વક જ ઉલ્લેખ ન કરવાની ધૃષ્ટતા ચલાવી
 લઈએ તો જ ‘તટસ્થ’ કહેવાય ?

પૃથ્વીની પૃથ્વી આપણો સમૃદ્ધિ

ગામેગામે ગ્રામપંચાલ ડિભાં સદી તેજું જાળ સદીએ

“લોહુ જેમ લોહાથી જ ઘડાય તેમ
સન્કાર મન્કારિતાથી જ ઘડાય
મન્કારિતાનુ પ્રથમ મોખાન છે
વ્યવહારશુદ્ધિ વ્યવહારે અને ચારિત્ર્યે
શુદ્ધ માણસો જ મન્કરિતાનાં આભૂષણ છે ”

—એચજય

એચજય ઇન્ડસ્ટ્રીઝ પ્રા. લિ.

(એચજય સ્ટીલ્સ ડીવીઝન)

તરફથી

શુભેચ્છા સહ

રાજકોટ ઓફિસ

લાલપરી તળાવ રોડ રાજકોટ ૩૬૦ ૦૦૩

: ફોન :

૭૩૪૬

૭૩૪૭

૭૩૪૮

૭૪૭૨

તા : FLANGES રેલેઝ 0169-229 HJAY

ગ્રનિસ્ટર્ડ ઓફિસ

~એજ રોડ બાંકુપ, મુબઈ-૪૦૦ ૦૭૮

કંઠાવટી

ઝોગમ્દ,

૧૯૮૧

અનિરુદ્ધ પ્રહારક
ડૉ. સુરેશ હ. લોધી
શિરીષ પ ચાલ
વિનય શાસ્ત્રી
રતિલાલ 'અનિલ'

વિવેચન
હરિવલ્લભ લાયાણી
અમોદકુમાર પટેલ

ચિંતન
શિરીષ પ ચાલ
પત્રચર્યા
સુમન શાહ

ભૂપત વડોદરિયાની

નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ ૧૯-૫૦

તારા હૈયે મારી પ્રીત ૧૯-૫૦

જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત ૧૫-૫૦

ભવોભવની પ્રીત ૧૯-૫૦

મોતના પીંજરે

તરસ્યા પ ખી ૧૫-૦૦

સ્વપ્નપ ખી ૧૩-૦૦

એક નકારી છોકરી ૧૩-૦૦

બીજુ યોવન ૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા —યથવ ત મહેતા

શાળા-ઉપયોગી નાટકો —રજની શેઠ

ભજવો નાટકો —બળદેવ મોલિયા

સહેલા નાટકો —મુરેશ ગાધી

કિશોરોના નાટકો—પ્રા હમિત બૂચ

(દરેકના ૩ આદી, સેટના ૩ ૧૫)

તિતગભિતર જનક નાયક ૬-૦૦

ઈતરેતર . વિજય શાસ્ત્રી ૧૫-૦૦

ઘરેબાહિરે (ચિંતનલેખો) ૧૨-૦૦

પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)

પ્રીતમલાલ મજમુદાર ૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેદવા

જતા - નાગરાજ ૩૦-૦૦

કાલિન્દી - જનક નાયક ૧૨-૦૦

કૂલડા - હેતલ મોદી ૨-૦૦

વજ્રસાતરીની નવલકથા

ઊ ડા ફૂવા ને દૂકાં દોરડાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

ઝાળગરિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય : માડાતેર રૂપિયા

ભગવાત્રાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો —પ્રા હમિત બૂચ

તખ્તાલાલક નાટકો —રજની શેઠ

નાટકો જ નાટકો —મુરેશ ગાધી

રંગલીલા —ચ ચી મહેતા

હમાહમના નાટકો —હરીશ નાયક

(દરેકના ૩ પ સેટના ૩ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભશ કર ઠાઠર 'પુનર્વસુ' ની બાર

ગેગપુત્રિજાઓ સેટના ૩ ૨૪-૦૦

ઘર ઘરનો વૈદ ૧૩-૫૦

ઘર વગના ઔપવો ૧૩-૫૦

અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦

યોગાયનો અને આરોગ્ય ૧૩-૫૦

હિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કંકાવટી

ઓગસ્ટ
૧૯૮૧

સાહિત્યમંજીન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૮ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષનાં ૩૧. ૨૮; આજીવન સભ્યપદ રૂ. ૧૫૦,
વિદેશ પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન ઓન-મીઓ
અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે
કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક-
નંબર અવશ્ય લખવો. અડ ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી
લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ અરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિત, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ અરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન . શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

આપ

વ્યાપારી છો ?
ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?
મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમા છો ?
બિઝનેસ એન્ટ્રીક્યુટિવ છો ?
શાળા-મહાશાળામા શિક્ષક છો ?
ગૃહકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?
પત્રકાર છો ?
લાયબ્રેરીયન છો ?

આપ ઇવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સનો સ પર્ક સાથો.

જ્યાં આપના કામકાજને સુવડ અને મરણ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રમાણનો આપને ફાયદાકારક રીતે મળી શકશે

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મદાનિય મોસાયટી, કોચરગ, આશ્રમ સામે,

અસદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૭૮૨૫૫

△ પ્રેસ્ટોસાઇન ડીસ્પલે બોર્ડર્સ △ એવાટ કુર્લીકેટર્સ △ વીનાર
સ્લોટ્સ એન્ગલ્સ △ હા ફાઈલીંગ મીસ્ટર્સ △ બીમકો વુડન ફર્નિચર
△ ઉપા ય ખા તથા વોટરકુલર્સ △ પી એન્ડ ટી એફ્રેસી ગ મશીન્સ
= રોટેક્ ડેસ્ક બ્લોકસ =

તદુપરાત : કોટો ડોપીયર્મ વીઝ્યુઅલાઈઝર્સ, એક રાઈટર્સ
કેલક્યુલેટર્સ, ઈલેક્ટ્રીક તથા ઈલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રમાણનો
અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો ફરી ફરીને વિચાર કરો

અનિરુદ્ધ પ્રહસનદ્વે / ડૉ. મુરેશ હ. જોષી

આખરે એક દિવસ બનનાવું જ હતું તે ન્યુ અનિરુદ્ધ રૂઝણ દેહની યત્રણામાથી છૂટીને ગયા અનદાવાદથી જે મિત્ર આવે તેને હું એમના સમાચાર પૂછતો છોટ્યે ભૂપેન ખખખર એમને મળી આવ્યા, અને જે વર્ણન કર્યું તે સાબળીને મન વિપાદગ્રસ્ત થઈ ગયું ખરું કહું તો મને, જામને એક વાર મળી લેવાની ઈચ્છા હતી તે છતાં એમને આ દશામાં જોનાની મારી હામ નહોતી જે દશામાં અવાજથી એઓ શ્રોતા ઉપર ભૂરફી નાખતા તે અત્યંત લીભૂ થઈ ચૂક્યો હતો એઓ અકાળે જગમગત લાગતા હતા પણ એક વાત મને બહુ ઊડેલી નપશી ગઈ છે દુસ્સાધ્ય વ્યાધિ સામે ઝૂઝીને તેઓ છોટલે સુધી એમને પ્રિય કાર્યમાં રત રહ્યા લાખ બહાના કાઢીને પ્રમાદને પાળતા રહે-

નાગ ડચા અને મગણ નિશ્ચિત છે એમ જાણવા છતાં કાર્યરત રહેનાર અનિરુદ્ધ ડચા । મગણની વિભિષિડા એમને ડગવી શકી નહીં.

લ્યૂકે મયાની ગુઆત થઈ તેમો હુ સાક્ષી હુ મહોદમા ભાઈ ચન્દ્રાન્તે ગિંદકેની શતાબ્દી નિમિત્તે એક સત્ત્વિદનુ આયોજન કર્યું હતું એમા અનિરુદ્ધ સક્રિયપણે ભાગ લેવાને આવેલા ત્યાજ આ વ્યાધિના પ્રથમ લક્ષણ વર્તાયા ખૂબ તાવ જતા એમણે બધા વ્યાખ્યાને માલજ્યા અને પોતાનું વક્તવ્ય પણ રજૂ કર્યું અમદાવાદ અમારા મિત્ર દો દામોદર બળગને આ રોગ વિશે રાકા ગઈ એટલે મુબઈ નિષ્ણાત પાસે એમને મોકલ્યા, પછી તો નિદાન થઈ ચૂક્યું ત્યારથી વ્યાધિ મામેનું યુદ્ધપર્વ શરૂ થયું અને એમનું ખરું હીં બહાર આવ્યું

મધ્ય વર્ગના નીચલા થરના ધર્મા જન્મેત્ર, બાળપણથી જ દૈવને પળે વાગેલો. પોલિયોને કારણે એક ખોડ રહી ગયેત્રો. પિતા સસ્કૃતપ્રેમી. એમણે સુમાપિતો અને સ્તવનોના અનુવાદ કર્યા છે આ સસ્કૃતપ્રેમ અનિરુદ્ધમા પણ ઊતર્યો પ્રથમ વાર મે એમને મારા વર્ગમા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી તરીકે જોયા સસ્કૃત અને કારશાસ્ત્ર શીખવતા ક્યાક હુ કશુંક ચૂકી જાઉં તો તેઓ તરત યાદ દેવડાવે પછી એવા શિષ્યો બહુ મળ્યા નથી. વિદ્યાર્થી તરીકેની ઉજ્જવળ કારકિર્દી પૂરી કરાને એમણે વડોદરા છોડ્યું એ ગાળો મારે કારે વિક્ષોભકર અને વિટબણાલયો હતો, એમા આ એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને કારણે મને બહુ ધરપત મળી આજે યાદ કરું છું તો લાગે છે કે એજ તો મારા વડોદરાના વસવાટનો ઉત્તમ ગાળો હતો મિત્ર પ્રબોધ ચોકમીને સાહિત્યનો રંગ લાગવા માડેતો વિનોબાજીના જીવનદર્શનથી ગુજરાતને પરિચિત કરવા એમણે ત્યાગે ક્ષિતિજનો આરભ કર્યો એમા સાહિત્યને પ્રવેશ મળ્યો, એટલે એમનેય સક્રિય થવાની તક મળી એજ અરસામા મુબઈ છોડીને મું ભોગીભાઈ ગાધી

વડોદરે વસવા આવેલા અમદાવાદી પોળમા એમને ત્યાં 'સમીક્ષા'ની બેઠકો શરૂ થઈ. હેમિન્ગ્વેને તે અગ્નિમા જ નોબેલ પારિતોષિક મળેયુ, એ નિમિત્તે 'ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ મી' વિગે સાગી ચર્ચા થયેલી અનિરુદ્ધ એમા સારી પેઠે સક્રિય રહેતા પછી લોગીભાઈએ 'માનવ', પછીથી 'વિશ્વમાનવ' શરૂ કર્યું, એમા અનિરુદ્ધ નિયમિત રીતે લખવા માડ્યા ચિત્રકાર અને કવિ ગુનામ મોહ મદ રોષ, ચિત્રકાર અને સાહિત્યરસિક ભૂષેન બખખર, બે ડોક્ટર મિત્રો મધુકર શાહ અને દામોદર બખર અને પ્રબોધ ચોકસી હતા. અમ મડગી સરસ જામી પ્રબોધભાઈ મોટા ક્રતક પર ડામ કરવા દિલ્હી પહોચ્યા 'ક્ષિનિજ'ની જવાબદારી મોટે ભાગે મારા પર આવી પડી અમે નૌ મિત્રોએ આનંદપૂર્વક એ કામ પાગ પાડ્યુ એ દિવસોમા જ અનિરુદ્ધ ગુજરાતીમા પ્રથમવાર જાપાની હાઈકુનો પ્રવેશ કરાવ્યો. 'ગેયટ' ટોરટની વાર્તાઓના પણ અનુવાદ કર્યા રોષ અને બ્રહ્મભટ્ટની ત્રેડી ત્યારે 'વિશ્વમાનવ'મા સાથે કવિતા લખે બધાનો પાગરનાનો ઠાળ હતો.

પછી ધીમે ધીમે બધાના કાર્યક્ષેત્રો જુદા થતા ગયા મડળી વિખેરાઈ ગઈ પણ સૌહાર્દનો તત્તુ ડહી તૂટ્યો નહી ગુરુભાવે કોઈ શિષ્યને જીવનભર ઋણના બંધનથી ગાખવો એ અસમ્ય જુદમ છે એમ હુ માનુ છુ આથી જસવન રોષડીનાળા હર્ષદ ત્રિવેદી, અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ, શિરીષ પચાવ, સુમન શાહ-આ મો પોતાની રુચિ-શક્તિ પ્રમાણે વિકસતા રહ્યા તેનો મને આનંદ થયો. એમ નહીં કે અમારી વચ્ચે મતભેદો નહોતા કોઈની મહત્વાકાંક્ષાના ક્ષેત્રને મીમિત દરવાનો અપરાધ પણ મે નથી વહેરા લીધો.

અનિરુદ્ધમા આજકલાપણુ નહોતુ

અધ્યાપકને જાણે એની શાલીનતાથી અને ગૌરવથી એમણે જે કર્યું તે કર્યું એમને ય ધણા કરવા અનુભવો થયા તેના હુ સાક્ષી છુ

મોડાસાના પ્રથમ જ્ઞાનસત્રમાં એઓ સ્વતેજે ઝળકી બિઠ્યા પછી તો લાગ્યે જ કોઈ એવો સવિનાદ, મોઈ એવી જ્ઞાનચર્યા હોય, જેમાં અનિરુદ્ધ ન હોય સત્તેજો એવા હતા કે અમે સૌસાથે મળીને એક સમ્યામાં કામ નહીં કરી શક્યા જે એવો મુલ્લગ યોગ પ્રાપ્ત થયો હોત તો પણ અહીં અટકી જવું સારું અનિરુદ્ધને ધણી મહત્વાકાંક્ષાઓ હતી એમની ગુણિ પ્રમાણે એક સરુ સાહિત્યિક માસિક કાઢવું, કોન્ટાના કોલેન્ડરના કે ટ્રેન્ડીએથ સેન્ચ્યુરી વ્યૂઝ જેવી, સર્જકો અને ચિત્રકોના અનેક પાસાઓને આવરી લેતી અભ્યાસ પુસ્તિકાઓ તે તે વિષયના અભ્યાસીઓના સહકારથી પ્રગટ કરવી, પશ્ચિમની પ્રભાવક વિચારધારાઓનો પરિચય કરવો આ પૈકીનું કેટલુંક એમના અરપ જીવનકાળમાં એઓ કરી શક્યા તે નાની સૂત્રી વાત નથી

દરેક સર્જકે પોતાના ચાહકવૃદ્ધી બચવાનું હોય છે, એમના ચાહકો સુબ્બ, સૂરત, લાવનગર વગેરે સ્થળે ધણા બધા હતા એમણે કેટલીક વાર અનિરુદ્ધના અકાળે અભિષેકની લાગણીઓને પોષીને એમને અન્યાય કર્યો છે એવી મારી જાપ છે

આખરે બધું સમેટાઈ ગયું છ છ વર્ષ સુધી માથે તોળાઈ રહેલા મરણના પડછાયા નીચે રહીને ય એમણે કેટલું બધું કર્યું ! હવે આપણે સમારકની ને એમને નિમિત્તે ફકરાળાની પળોજણમાં પડીશું. પણ એમના જીવનકાળ દરમ્યાન એમની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓને ગુજરાતે અપનાવી પોષી હોત તો ? મણિલાલ, પ્રિયકાન્ત, અનિરુદ્ધ-બધા જ અકાળે ગયા અને આપણામાંના ધણા નિષ્ક્રિયતાને રૂપે જીવતે જીવત મરણને પહેલેથી આવકારીને બેઠા છીએ. અનિરુદ્ધને યાદ કરીને આપણે વધુ સૌહાર્દ અને સક્રિય સાહચર્ય કેળવીએ અને ગુજરાતી સાહિત્યને તથા માનવને વધુ ગૌરવવન્ન બનાવીએ તો ધણું □

અનિરુદ્ધ પ્રહ્લભદ્રની દુઃખદ વિદાય / શિરીષ પંચાલ

શુક્રવારની રાતે જમીને બહાર આવ્યો અને ત્યાં બાણુ સુધાર
 ઓ અનિરુદ્ધ પ્રહ્લભદ્રના દુઃખદ અવસાનના સમાચાર લઈને આવ્યા.
 આઠદસ દિવસ પહેલાં જ મુ ભોગીભાઈ ગાંધી સાથે તેમની બાબતમાં
 સારી એવી વાતચીત થઈ હતી અનિરુદ્ધભાઈ વડોદરા આવવા માગતા
 હતા પણ ત્યાં જ તેમણે આપણી વચ્ચેથી વિદાય લીધી.

પ્રા. હપ્પદ ત્રિવેદી અને પ્રા. જશવત ગેખડીવાળા પછી સુરેશ
 ભેધોના બીજા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી અનિરુદ્ધ પ્રહ્લભદ્ર વિદ્યાર્થી અવસ-
 થામાં અનેક મુશ્કેલીઓ વેડીને તેઓ આગળ આવ્યા અને ૧૯-૫૮-૬૦
 ના વર્ષો દરમિયાન ગુલામ મોહમ્મદ શેખ સાથે સારી એવી રખડપટ્ટી
 કરી વિશ્વમાનવ ગોળી પરિવારમાં જોડાયા અને ધીમે ધીમે લખતા
 થયા જે ક્ષેત્ર શક્તિઓને કુઠિત કરે એ ક્ષેત્ર. તેઓ ઘડીભર પણ ટકી
 રહેવા માગતા ન હતા, એવી એક નોકરી મળી અને ત્રણચાર કલાકમાં
 જ એ ફગાવી પણ દીધી હતી.

સિખિત શબ્દ કરતા ખોલાતા શબ્દમાં તેમને વધુ શ્રદ્ધા હતી
 જેને વાત કહેવાની છે એ ખોતાની આખ આગળ હોય, તેની સાથે
 હૃદયવાદ થતો હોય ત્યારે થતું સક્રમણ કરીએ એર છે એમ તેઓ
 માનતા, તેમને કુદગતે સારો કંઠ અને હિતમ વક્તૃત્વકળા બદ્ધ્યા
 હતા. એ વ્યાખ્યાન આપવાની શરૂઆત કરે ત્યારે ગમે તેવી અરાજકતા

પણ પાચેક વાક્યો ઉચ્ચાર્ય અને અદ્વય થઈ જતી, એકેએક શ્રોતા ઘડીભર તો એ વાણીના પ્રવાહમાં મુગ્ધ બનીને વસડાઈ જતો.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પુનર્મૂલ્યાંકનો થવા જોઈએ એવી ભાગપૂર્વકની રજૂઆત સુરેશ જોષી પહેલેથી કરતા આવ્યા હતા—અનિરુદ્ધભાઈએ ગુરુની એ મહેરુજી સંતોષવા માટે કાન્ત, મેવાણી, રમણભાઈ નીતક હ વિશે સંપાદનો તૈયાર કરાવ્યા આપણા યુગની દાર્શનિક પીઠિંગને સમજાવવાના આગ્રયથી એન્સડ ઉપર પણ સંપાદન કર્યું. ગુજરાતી સાહિત્યમાં કેટકેટલું કરવાનું બાકી રહી ગયું છે એ ચિંતાએ અને આટઆટનું તો મારે કરી જ નાખવું છે એ મહત્વાકાંક્ષાએ એમના પ્રયાસોને ધારી સફળતા ન આપવી એ જુદી વાત છેડ છેદેલે, સાહિત્યના ઇતિહાસની વિભાવનાઓ તપાસીને ગુજરાતી ભાષામાં અત્યાર સુધી લખાયેલા સાહિત્યના ઇતિહાસોનું મૂલ્યાંકન કરવા માગતા હતા પણ એમ તેમની નાદુરસ્ત તબિયતને કમળે ડરી ન શક્યા.

લ્યુકેમિયા જેવા જીવલેષ્ટ રોગનું નામ પડતા પણ ઘણાના હોશકેશ જાડી જાય, પણ અનિરુદ્ધભાઈએ ગ્રજળની સ્વસ્થતા થોડા જ સમયમાં મેળવી લીધી અને પોતાની કલમને થસાવી નહીં, જિલ્લું તેમણે આ જ ગાળામાં ‘નામકર’માં સંગ્રહિત થયેલ નિબંધો લખ્યા, આ ગાળામાં તેમણે વ્યાખ્યાનો આપવાનું બંધ તો કર્યું જ ન હતું.

તેઓ મને ખૂબ જ ભાવપૂર્વક અને આગ્રહપૂર્વક ખીલીમોગ કોલેજમાં ગુજરાતીના વ્યાખ્યાતા તરીકે લઈ ગયા બે વર્ષ સુધીની ઘણી બધી સહ્યાઓ અગિયાર કાવેગીની, વાઘરેચના પુલની અને ત્રણદેવી માર્ગની સાક્ષીએ ગુજારી હતી તે વખતે પણ તેઓ ભાષી યોજનાઓની વાતો કર્યા કરતા હતા તેમની ગગનગામી મહત્વાકાંક્ષાઓએ તેમને સ્થિર ચિત્તે સાહિત્યક્ષેત્રે અતમુંબ થવા ન દીધા એ અમુક અરો સાચું, આ અને એવી મર્યાદાઓ હોવા છતાં ગુજરાત તેમને હમેશા ઉત્તમ વક્તા અને વિચારક તરીકે યાદ રાખશે એ તો નક્કી □

સ્વ. અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ / વિજય શાસ્ત્રી

અનિરુદ્ધભાઈનું ન હોવું એ સાવ અણુધારી વટના નથી ધાગેલી ધમ્મા પણ વાસ્તવિક રીતે અને ત્યારે આગ્રાન આપ્યા વગર ગહેતી નથી અનિરુદ્ધભાઈનું વ્યક્તિત્વ જ કંથાક સાથે સતત સંબંધ ચાલવતા ગહેતા હોય એવી પ્રતીતિ કરાવનારુ આધુનિકતાનો જ્યારે શુભરાતી વિવેચનમા કવિતામા, વાર્તામા પ્રવેશ થયો ત્યારે તેનો પુસ્કાર કરનારા એમા અનિરુદ્ધનું સ્થાન ઘણું આગળ મેલી લખવામા તેવી જ ભાલવામા સુગ્રેખ, સુચિત અને કથપિતત્ત્વના યોગ્ય પાત્રાને યોગ્ય રીતે જ ઊપસાવી આપનારી અગ્રેજ અને બંગાળી સાહિત્યના સસ્કાર આત્મસાત કરેલા તે તેમના સર્જન અને વિવેચનમાથી દેખાઈ આવે ‘બૂમિકા’ ગરુ કથુ એક આખું વરસ ચલાવ્યું તેમા ગૌગિષ્ટ શરીર માથેનો તો ખરો જ છે, પણ આધિર્ પાસા સાથેનો સંઘર્ષ પણ વેદ્યો ‘એગિટોટવ - ના કાલ્પશાસ્ત્રનો શ્રદ્ધેય અને અભ્યાસપૂર્ણ અનુવાદ તેમણે આપ્યા તો ‘એન્સડ’ પુસ્તકનું સંપાદન કરી તદ્વિષયક લખાણો તજજો પામે તૈયાર કરાવી પગટ કર્યા ટૂંકમા, સાહિત્યના પાસાને તેઓ અપર્યા એમા સગીન અને નિષ્ઠાપૂર્વકનું કામ કર્યું ‘અન્વીક્ષા’ અને ‘પૂર્વાપર’ જેવા વિવેચનસંગ્રહો એમણે આપ્યા ‘જયન્તિ દલાલની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ’ ના સહઅપાદક તરીકે પણ એમની કેટલીક વાર્તાઓની જે મિતાક્ષરી વિવેચના એમણે આપી તેનું લાઘવ પણ વાર્તાને વધુ વિશદ

ખતાવનારુ નીવડયુ ઓસામુ દઆઈની 'Villon's wife' ને
'જિજિવિષા' નામે એમણે અનુવાદ આપ્યો છેલ્લે છેલ્લે વ્યક્તિચિત્રો
એટલે કે માનવચિત્રોને આલેખના 'નામરૂપ'માના નિય ધો

હજુ તે બધુ ચાલતુ હતુ વયની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો બધુ મધ્યાહનમા
હોય સાહિત્યક્ષેત્રે નાની વયમા આવુ માતમર કામ કરી ખતાવનાર
અનિરુદ્ધભાઈતુ ચાલ્યા જવુ અસગતિ-એબ્સર્ડ-નો અનુભવ કરાવે છે
'એબ્સર્ડ' પુસ્તકમા " 'એબ્સર્ડ'ની સ વેદના" નામક લેખમા એમણે
જ લખેતુ કે 'મરણની શોધમા ન હોઈએ ને મરણ આપણને લગખી
નય ' તે એબ્સર્ડ આતુ કામ કરી જનાગની ગરજ મો કાઈ
સાચા સાહિત્યરસિકને રહેવાની જ એમણે જે કામ કયુ એ પરત્વે
કૃતજના પણુ રહેવાની જ ખાસ કરીને જે સ્થિતિમા રહીને એમણે
આ કામ કયુ તે પરત્વે સ વેદનખધિર ખની શકવાની વૃષ્ટતા તો
ન જ થાય એમના પ્રદાન પ્રત્વે કૃતજ છીએ એક સમર્થતુ આમ
ચાલ્યા જવુ ખિન્નકર છે

સ્વસ્થ વિદાય / રતિલાલ 'અનિલ'

‘વિદ્યમાનવ’માં ચાગ પાચ લેખકોએ પ્રત્યેક અંકે લખવા માણ્યું એમના વચાતા શબ્દો તાઝગીસલગ અને લેજ અને લીલથી ઉખાપેલાને સહજ સ્પર્શે એવા નીવડતા હતા નવા ઉગાડની સૂરખી અને તેજ એમા અનુભવાતા હતા આધુનિક પ્રવાહની એ શરુઆતના સ્વિસોમા હુ તો ગિરનારના જ ગન ૧ હતો તે, એ નવા પ્રવાહે ચોક્કસ પ્રભાવ અને આકાશ સિદ્ધ કર્યા હા મુધી-પાચ વધ

મુ જો નુ કાવ્યાસ્વાદ ક્ષિતિયા લેખન કાકાસાહેબ પછી ગુજ નાતી ગદ્યને નવો લલિત પ્રાણ મળ્યાની અનુભૂતિ કમવતુ હતુ તે શેખ, અનિરુદ્ધ, ભૂષેન આદિ પણ ચરસ અને સતત લખતા હતા-એ મારે માટે એક નવો વાચનયુગ હતો. જો કે મારી સામે ત્યાગે ગાંધી અને ટાગોર હતા-પણ સામિત્ય લેખે હુ એવા વાચનનો જ નહીં શકો તો-ગસિક હતો. ફરી ઠેગનો ઠેગ ને વેગનો વેગ પહોચ્યો તે અરસામા અનિરુદ્ધભાઈ પણ બીલીમોગ અધ્યાપન માટે આવી વસ્યા હતા જહુ ઓછા શબ્દોમા મુદાસર બોલવા લખવાનું પ્રભુત્વ ધ્યાનાકર્ષક હતુ અધ્યાપનના એ ડાળમા એ વક્તા અને વિચારક રૂપે સારી પેઠ બજાવતા થયા હતા. કેળવણીના કામ અંગે ચૂરત

આવતા ત્યાં મળવાનું થતું એમનું સ્મિત આંખે ય, આખ સામે તરે છે અને એમના વિશિષ્ટ કંકનો ગ્લુકો સંભળાય છે

‘વન મિનિટિ’ના લખાણો લખાયા છે, પણ અનિરુદ્ધભાઈએ ‘જન્મભૂમિ’ અને શુ મિત્રમા લખેલાં એવા ટૂંકા ખેએક પેગના લખાણોની તોલે એ આવી શક્યા નથી ‘ત્રેયસ’ તરફથી વળા સાહિત્ય-કે ગેના વાર્તાલાપો પ્રવચનો યોજાયા હતા ગત્રે ખીલીમેગ જતી ટ્રેન પકડી શકે એવી રીતે એમને પ્રવચન માટે મમજવી શક્યો અને એમણે ત્યાં ‘આક વ્વાદ’ ચર્ચાના એરણુ પર હોઈ, એ વિશે એક અભ્યાસપૂર્ણ પ્રેરડ (‘કુમાર’ કહે છે તેવા અર્થમાં નહીં ।) પ્રવચન આપ્યું

કટલાક પર પરિતો વક્તાને જગજર મૂકવાની તૈયારી કરીને આવ્યા હોવાનો સંક્ષાત્કાર મને થવા લાગ્યો એમણે તો પ્રવચન પછી સ્વસ્થ-તાથી જવાળો આપવા માડ્યા, પણ સામે સારા એવી અધીરાઈ અને ઉકળાટ હતા જ અધૂગમા પૂરુ, પ્રમુખશ્રીએ વક્તાના વિચારો અને પ્રતિ-પાદનો અને ચિત્ત વિધાનોની સમીક્ષા કરવાને ખલે આધુનિકતા પર જ અપાટ ફેગોળ્યો । પ્રમુખ પછી ખોલાવાનું હોય નહીં, છતાં મત્રી તરીકે મારે કહેવું પડ્યું કે સુ. જે એ અમૂનપૂર્વ લેખાય એવા કાચોના આસ્વાદ આપ્યા છે તેમા ગાધીયુગના જાણીતા કવિઓની પેઢી આવી જાય છે અને હવે તો એનું પુસ્તક પણ પ્રગટ થઈ ગયું છે. સુ જે એ પીએચ. ડી. માટે લખેલો મહાનિમધ ગેના પર લખેલો છે ? હુ ઉત્તેજનામા જ ખોલ્યો તેમા જાણે સામેથી ટ્રાવવામા આવેલા સાક્ષા-ત્કારનો જ ખડધો હતો. મને જ્યન્તી દલાનનું વાક્ય સાલરી આવેલું ‘વિદ્વાન થયા એટલે ઓછું જ વાચે ।’

અનિરુદ્ધભાઈએ પૂછેલું, ‘ભગવતીકુમાર શર્મા ન દેખાયા ?’

‘કહ્યું તો હતું પણ કહે કે મારે ખરીદી કરવા જવાનું છે ।’

અને એ મીકું હસી પડેલા તે દસ્ય અત્યારે ય આખ સામે તરે છે

અનિરુદ્ધભાઈ અમદાવાદ ગયા અને મને તો લાગ્યું જ કે અનિરુદ્ધભાઈ દક્ષિણ ગુજરાત માટે ઓઝલ થયા વડોદરાની આ બહુ એમનો કંઠ તે પછી ક્યારેય સભળાયો નથી

સહિત્ય પરિષદના મૂરત ખાતેના અધિવેશનમાં ગત્રીએ યોગ્યવેદા સંવિવાદની એમણે કરેલી તેજસ્વી અને પ્રભાવપૂર્ણ શરુઆત અવિસ્મરણીય છે ! ઘણા પીઠ સાહિત્યકારો બોલ્યા પણ એમના જેવી સચોટતા અને પ્રભાવ, ખીજા 'બોલાશ'માં અનન્ય જ અનુભવાયા.

એક કવિમિત્રના અવસાન વખતે લખેલું-

જગતમાં કોઈ પણ બિના બે નિશ્ચિત હોય તો મૃત્યુ,
મગર અફસોસ, સદ્અફસોસ એ નિશ્ચિત બિનાનો
કાળ કંઈ નિશ્ચિત નથી હોતો

એટલે આપણા જેવા તો મૃત્યુને વીસરીને જ બાંહે છીએ છીએ, પણ અનિરુદ્ધભાઈને માટે, દર્દની બાંહે થયા પછી મૃત્યુ અને લગલગ કાળ-સમય પણ નિશ્ચિત જેવા હતા પરંતુ રેડિયોએ અવસાનના સમાચાર આપ્યા ત્યારે તરત યાદ આવ્યું કે પાંચેક દિવસ પહેલાં જ એક કવિમિત્રને તેમનો કાવ્યસંગ્રહ મળ્યાનો પત્ર લખીને 'અત્યારે શરીરે તાવ છે એટલે પહેાચ લખુ છું, પણ નિરાતે લખીશ' જણાવેલું તે સાલ્યું...

આધુનિક પ્રવાહનો પરખ દો આ જીવ 'મુળમ સમાચાર' અને 'અખડ આનંદ'માં કેમ એકધારું લખે છે એવું મને આશ્ચર્ય હતું, પણ સમજતો હતો માદગીતના આર્થિક બોજ. અલગત, એમણે પોતાને સ્વીકાર્ય એવું જ લખ્યું છે

મરણ નિશ્ચિત છે એની બાંહે પછીના છ છ વર્ષ દરમિયાન એમણે સાહિત્યિક કાર્ય જે સ્વસ્થતાથી, અબોલપણે ચાલું રાખ્યું એ મને સૌથી વધુ સ્પર્શ્યું છે.

અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ વ્યક્તિ અને વિવેચક રૂપે સ્મરણીય રહેશે

વહી જતી પાછળ 'રમ્યધોષા'માંનાં
 ભાવિક અલંકારોનાં ઉદાહરણ
 —હરિવલ્લભ ભાયાણી

(૨)

ગૃહિણી

કાચની અહીં

ખૂણા મહીં

મૂકી છ મતસ્વમજૂપા

૩

લિલિતજમા ઝૂકી ઉપા.

પ્રકાશનું શિરીપની હાથિભયુ

વિલોલ રૂપ શુ ગયુ

૬

સુરમ્ય કૃશંતી પરે ।

તેજ રગની દિવાલ કંચા સરે .સરે

અપૂરકે જ વેશ ૯

સરોવરે તરે છ કે' કિંગોરી મુનકેશ

ગોર જે પગો

સરી જતા જ બહાર ૧૨

બહાર મૂવતા

શિંગીપના જગી જરી શુ ખૂનતા

વિલોત પુષ્પના ૧૫

પ્રથુ પ્રવેશમા પ્રવેશતા.

ક્ષિતિજના ય બધ બારણા ખૂલી જતા ।

કર્શની પગે ચરે ૧૮

ખમી પ્રયેલ દેશની લટો જગીક બાધની

દેહધટ્ટિ પાતળી ફરે ફરે

આલની નીચે અમ ખ્ય માછલી તમે તમે ૨૧

(‘વહી જતી પછળ રમ્મઘોષા’, પ ૨૬-૨૭)

પહેલો આક પકિતમા વર્તમાનનો અનુભવ છે ૯થી૧૭ પ મિતમા અતીતનો અનુભવ છે ૧૮થી૨૧ પ મિતમા અતીતના અનુભવથી અનુપ્રાણિત વર્તમાનનો અનુભવ છે

પહેલી સાત પકિતમા વર્તમાનની પરિસ્થિતિની-શિષ્ય કને ગણતરીમા લેતા, રથળ, કાળ અને પાત્રની-વિગતો છે, અને કર્શ ઉપરની ઢિયાની ગુનાખી ઝાંચ એક આગ્વાલ ઉત્પ્રેક્ષા વડે વર્ણવી છે આઠમી પકિતમા ચેતના વર્તમાનમાથી અતીતમા સઠનો નિર્દેશ છે

‘શિરીપની છબિ’ એવો પ્રયોગ કર્યો છે, પણ ‘છવિ’ એટલે કે ‘રોબા’, ‘ઝાંચ’ એ શબ્દ અભિપ્રેત લાગે છે

મત્સ્યમ જૂપામા તરતી માછલીઓ અને કૃર્ષ પરનો ગુલાખી રંગ
 માહચર્યથી ભૂતકાળની જળમા તગ્વાની અને ગુલાખી રંગની એક ઉલટ
 અનુભૂતિની સ્મૃતિને સજીવન કરે છે ‘સ્મૃતિ’ (પૃ. ૧૬) મા વર્ષાઋણે
 ભગ્યેશુ તુળશીનુ કૃકુ સ્મૃતિસજીવક તરીકે છે વર્તમાનની ઢાઈ વસ્તુ
 વટના આદિનુ સવેદન ભૂતકાળના તેવા જ સવેદનનુ સ્મરણ કરાવતુ જ્યા
 નિરુપ્યુ હોય ત્યા સ્મરણ અલગ હોવાનુ આલકારિકો કહે છે બને
 કાવ્યોમા સ્મરણ અલકાર ભાગિક માટેનો ચણિયાગે બને છે.

અતીતની સ્મૃતિનુ ચિત્ર સંગેવરમા મુક્ત દેશે ગૌ ગુલાખી ઉધાડા
 અગે તરતી કિશોરીનુ છે એ લાણેની અનુભૂતિમા ક્ષિતિજે પણ હકી
 જતી અને કળે ખેસે પાર પોતે પહોચી જતી હોવાના ભાવનુ સ્મરણ
 થાય છે

આ લાગણીઓથી સપૂકત મનોદશામા ખમી ગયેલી કેશની લટો
 જંગક બાધતી ગૃહિણી કૃર્ષ પર વટાર મારે છે (આ પ્રસન્નતાનો
 સંકેત છે) ત્યારે પોતાને એ કિશોરી તરીકે અનુભવે છે અને તેને
 ટિંગોગજીવનની મુક્તતાની અમખ મધુર સ્મૃતિઓ ચિતાકાશમા કે
 વર્તમાન ચેતનાનુ મનશ્ચલ અતીત ચેતના સાથેનુ એકચ છેલ્લી બે
 પક્ષિતઓ પ્રગટ કરે છે સુશોભન માટેની કાચ મત્સ્યમ જૂપાની માછલી,
 કિશોરી તરીકેના મુક્ત જીવનના વિરોધે ગૃહિણી તરીકેના અત્યારના
 બદ્ધ જીવનુ પ્રતીક છે, કાવ્યમા વર્તમાનમા અતીતના અનુભવના
 તાદશ ચિત્રનુ અકન હોવાથી અસ્મૃતિનો આધાર ભાવિક
 અલકાર છે

(અપૂર્ણ)

જરૂર મોટેથી / શિરીષ પચાલ

ગ્રીષ્મના મધ્યાહ્ને નનપરલવિત પીપજાના પર્ણો પર ફગકતા અગણિત સૂર્યોની નીચે બેઠેલા શ્રમજીની ધૂણી ધખારીને બેઠેલો જોયો છે ? એણે ધખાવેલી ધૂણી પછળ કોઈ પરાતપર નરવને પામવાનું નહીં પણ અનન્યજ્ઞને પામવાનું પ્રયોજન હોય છે એવું જાણ્યું પેલી ડોળી માની કાણી કોડી જેવું છે, ગમે તેટલા દિવસની કમાણી એમા ખો તોય તે ક્યારેય ભરાતું નથી. એની સામે જોવા કરશે તો શું દેખાશે ? તમે તો સૂઝ જોઈ શ'ો છો, જોઈને ક્યારેક દમ્ભા લગઈ જાઓ. જિજ્ઞાસા પરના કાટા પર જિજ્ઞાસેના ઝાંકળબિન્દુમા કે સવારે ઘાસ પર છો-ખોડી પરના કાટા પર જિજ્ઞાસેના ઝાંકળબિન્દુમા કે સવારે ઘાસ પર જિજ્ઞાસેના ઝાંકળબિન્દુમા પ્રતિબિમ્બિત થતા મૂળને દેખાડનાર એને કોઈ ભેદી ગયો નથી-એ તો પોતાની જાણી પરસેવે નિતરતી ચામડી પર તગતગ થતા મૂળને પણ જોઈ ગકતો નથી એને જોતા જોતા મને આઈસક્રીમ ખાવાનું મન થાય છે-હું મટર સ્કોય આઈસક્રીમ ખાઉ છું, એના સ્વાદને ફરી મળાવવા માટે હું બીજી વાર ખાઉ છું-પાય મિનિટમા મેં તો જ સાત રૂપિયા ખર્ચીને ઠંડક મેળવી-એટલી જ કમ માટે આ માણસ સવારથી સાજા સુધી મહેનત કર્યું જ જાય છે હું લાચાર છું-ધારો કે મેં આઠ રૂપિયા એને આપી દીધા હોત અને આઈસક્રીમ વિના ચકાવી લીધું હોત તો પણ એ શ્રમીજીની સમસ્યાના કોઈ ઉકેલ હું આણી ન શકેત દેશના મોટા મોટા ધનપતિઓની બધી પૂછ આ હપ કરોડને વહેચી આપીએ તોય દરેકને ભાગે આવી આવતે કેટલા

આવને ? સમાજવાદની ઝંઘી વાનો પંખી ખેલણ કાગે છે સાચવાદી
 દેનોમા ય સમાજવાદ દેલો આવી શક્યો ? ત્યાં એક વર્ગનું ગોપ્ય
 ખીન્ન વર્ગ દારા નથી થતું એમ કોઈ ઇતી કોડીને કહી ગઈ ખરું ? આ
 વાસ્તવિકતા છે અને તમારે કોઈ પણ રીતે બિચવાની છે માણસા !
 જિ આપણે પૂરેપૂરી જોવાની છે-વગના મારીખારણને ખમતી દટીઓ
 વડે મધ કરી દઈને, ઓગડાની મીડી લીની ગંધમા આખો મીચી દઈને
 કે નખા દઈને, બૂટી પાસંગમા જતી કે તેમથી નીકળતી છોડરીના
 મમણા જોઈને એ વાસ્તવિકતાને વિસાગે પાડી શકાતી નથી

દુગણકદામા દાથી અને કાચમાને ઉપાડી જતા એક વિશાળકાય
 ભાગ પક્ષીની વાત આવે છે ક્યારેક વાય છે કે આપણે ધા આવા
 જ એક વિગટકાય પક્ષીની પાખો હેઠળ ત્રાસ લઈ ગયા છીએ આ
 નાળાએથી પાખે આપણને ગૂં ગળાવે છે અને એ પાખે ધીમે ધીમે નીચે
 આવી ગઈ છે, ક્યારેક એ પાખ સુખખેનિક જેટલા ત્રિમેટામા ફેરવાય
 છે તો ક્યારેક એ મહાનગર પર ઝળુ ગતા ધુમાડાના આવરણમા, પાગ-
 નેગાનો સગસ કુગર, ગાઢ વનગજિ અને એ બધું પાગ કરીને આવે
 ત્યાં ગગ સાયણનું વિગટ કારખાનું જોઈને એમ લાગે કે શસ્ય ગ્યામલા
 ધ-તી પર આ વિગટ પક્ષીની હગાર છટાઈ ગઈ છે-એના ઉચ્છ્વાસથી તમ
 વાતાવરણ છે-આધુનિક સંસ્કૃતિ પોતાના કદરૂપાપણને ઢાકવાનો આ રીતે
 પ્રયત્નો કરતી આવી છે આ પણ આ જાણી વાસ્તવિકતા થઈ એના બધા
 દુષ્ટાને ઓળખવા પડે, એની સામે ગઈને એની અદર રહીને કામ
 કરવું પડે, વણી વખત આ જાણી સ્થિતિ પેલા અવાસુરના જાદુના ભગઈ
 ગયેલા ગોપખાલો જેવી છે, અવાસુરના ખુદ્દાને ને ને શુક્રા માનીને ભગઈ
 ગયેલા ગોપખાલો પક્ષીથી અકળાય છે કૃષ્ણ પોતાની માયા વડે એ
 આવરણ ચોગી નાખે છે આપણી પાસે એવો કોઈ કૃષ્ણ નથી અહીં
 કોઈ વિગટ બનવા તૈયાર નથી. બધા અમીયા બનવાની દિગામા છે
 એમા અગ્રણી થવા પડાપડી થાય છે-અમીયા બન્યા પછી ખીન્નઓની

આખો ૫૦ માઈક્રોકોપિક લેન્સ ત્રાડી દેવાની યોજનાઓ વિચારવામાં આવે છે

જે વાસ્તવિકતા છે તેને નાહ ગ્રીહાગવાના ચિન્નજમા આપણે ભાગ્યવામીઓ જ આગળ છે એવું નવી વિશ્વ સમસ્યાની પ્રથમ કયાં ભાગી છૂટવા માગે છે ફિઝીક ગેથ એડ લેખમાં શિકાગો મહેરમા ખાની મથેથી એક પટના વિરોધાત કહે છે એક વખત મેં જ સત્તર વર્ષની બે બહેનો ઘેર પાંચી ન કરી-બે તપાસ થઈ-બે દિવસ ત્રણ દિવસ આખા શહેરને કેદી નાખવામાં આવ્યું તો પણ પતો ન પડ્યો આ દિવસ પદ્ય દિવસ એમ દિનનોના દિવસો પીતી ગયા બગ્ગ પીગળવાની ગરબાત થઈ-એક દિવસ શિકાગોના એક પુરુષિત વન વિગતારમાંથી આ બે બહેનોના ગમ મળ્યા કારણનને એના મગ્ગના ડાગળની ખખખ ન પડી નહી પછી તો હાખાવાળાઓએ પોતાની કામગીરી આગળી દીધી માએ પોતાની છોકરીઓ કેરી રાહ આસ્તિ, મહેનતુ બની તેની વાતો કરવા માડી ટી વી ઉપર ગિફ્ટિઓની, સહાય્યોથીઓની મુનાકાતો આની છેવટે પગિથિતિએ એક નવો વળાંક લીધો બેની નામના એક ગખડેન ધુવાને એ બેને છોકરીઓના ખૂનની કખૂનાત કરી તેણે અને તેના એક મિત્રે એ બેને છોકરીઓને મરતી હોટનેમાં દિવસોના દિવસો સુધી ગાખી હતી બેનીની આ કખૂનાત પેની માએ ન સ્વીકારી-જે દિવસે તેમનું અપહરણ થય તે જ દિવસે તેમના ખૂન થયા હોવા તોએ એમ તે મનાવવા લાગી આ અનમનાદીની વિગતો જાણવા શિકાગોવામીઓ દરરોજના ચાર ચાર પેપર ખગેહતા થયા બેનીએ પોતાની રખડખડીની સિવમિનામધ પ્રિગતો પોનિથને આપી શિલિમ તરીકે કામ કરતી બે નનની મુનાકાતો લેવાઈ, છેવટે એક નને કદ્દ માનવમહજ નળખાઈઓ એ છોકરીઓમાં પળ્યુ હતી એક ભવા મહુને ખૂનીની માને ગોધી કાઢી અને તેની માથે મગ્ગારની માનો મુનાકાત ગોધી નસગીર લેવાઈ બેનીની માએ દીકરાજતી માકી માગી-

‘માને દીઠે’ ખૂન કરે એ વાત માની જ નથી શકતી’ થો । દિવસો પછી બેની જમીન પર છૂટ્યો આસપાસ વક્રીલો. ડેડિયેકમા બેનીને હોટલમા ગયો અને ત્યાં પત્રકાર પગિપદ ભરી પોલિસના જોગુલમતો હુ લોગ મન્યો છુ મે ખૂન કરુ જ નથી હુ તો મુક્તિદેજમા સુધારીકામ કરાશ અહવાડિયાના બે હજાર ડોલર આપીને શિકાગો સ્પોર્ટ્સવાળા તેની પામે સંગીતનો કાર્યક્રમ અપાવડાવે છે જે બે છોકરાઓ મરી ગઈ, તેમના ખૂનીના સંગીતને શિકાગો-વાસીઓ લહેર્યા મણે છે ખીજુ છાપુ એક સ્પર્ધા ગામે છે-‘આ બે છોકરીઓના મળુ કેવી રીતે થયા હશે?’ શ્રેષ્ઠ ઉત્તર આપનારને ઈનામ (ત્રણ જગ નક્કી કરવામા આવ્યા) પછી તો નાણા વહેવા માડ્યા આખા ગબ્બમાથી છોકરીઓની માને ભેટ-દાન મળવા માડ્યા હજારો ડોલર એકઠા થયા છાપાવાળા બિગતો આપના જય-દસ હજાર-બાર હજાર-પચીસ હજાર માએ ધરતી સજવટ કરવા માડી એક અબળયાએ આવીને નવેસરથી ગ્સોડુ સજબી આપ્યુ એ જ ગાખામા ક્લોરિડાની પોલિસ આવીને બેનીને બાર વર્ષની છોકરી પર બળાત્કાર કરવાના આરોપસર લઈ ગઈ

ફિલીપ રોથ આ અહેવાલ આપીને પૂછે છે, આમાથી ગો બોધ તાર-વો ? માનવસમન્ધોમા આ પ્રકારની પરિસ્થિતિઓનો અર્થ કયો ? આવી વાસ્તવિકતાઓ આખ સામે હોય તો એને ઓળખવાની કોઈ જવાબદારી આપણી ખરી ? અમેરીકન પ્રજા પામે નાણા છે અટલે તે આવી રીતે ઉદાર બન છે પણ આ સાચા અર્થમા ઉદારતા કહેવાય ? એ એક પ્રકારનો પક્ષાયનવાદ નથી ? પક્ષાયનવાદની બાબતમા તો ભારતવાસીઓ અને બીજી બધી પ્રજાઓ વચ્ચે સગપણ છે આપણે કેટકેટલી રીતે પક્ષાયનયતા હોઈએ છીએ. ‘ચિત્ત તુ શીદને ચિતા ધરે-’ અ વક્ષ અમણથી માડીને બુદ્ધિજીવીએ નથી કેળવ્યુ બાડુ ? ઘણી વખત દેશની પરિસ્થિતિ માટે બુદ્ધિજીવીએને દોષ નથી આપવામા આવતો ? ગામમા ચોરા હોય,

ગેનોઓમા ઓટના હોય, અંધ ૧ સ ૧૪મા સોનાયટી, કનય હોય-
આખર તો આ બધા જ મ્યુજી જગત્કાટનો પાપ આપણે ભગવીએ
છીએ પગિસ્થિતિને, વાસ્તવિકતાને ઓટથી બધી સગળ માનીને ઠાઠા
ગૂઝી જી જાણે બધી સમસ્યાઓનો ઉત્તર મળી જશે એમ શુ આપણે
માનના નથી ?

આપણે ટેટકેટથી ગતિ આ વાસ્તવિકતાની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ-
ક્યારેક કહેવાતા સત્સંગમા, ક્યારેક એ વાસ્તવિકતાને ગણગણીને એ શણ-
ગારમા જ ધ્યાન પરાવવામા, ક્યારેક કાનાના બટ પીને વિવેચનીય મિનની
સોમતમા અને મોટે ભાગે તો ગાહમૃગના સ્વપ્નનો ખનીને એ ઉપસાયાતી
આવી છે. ક્યારેક અભિમાનપૂર્વક કહીએ છીએ કે અમને તો ગણની ગુ-
ગતીમાંથી થ ગમ વેતા આવડે છે નીચમી નહીને સૌથી મોટો અમલક
આ જ હદાત્ત હશે આ પણ મેડ વાસ્તવિતા ન છે અને ત્યાજ
થાય સૌથી મોટો ડર વિદ્રોહીનો જ છે, આપણે વણુ મધુ માન
તદનાદી, પોઝળ બનાવી દીધુ કશ્ચિત્તો રાપ આપણામાંથી બધાને વાગેયો
છે આણીને વખતે જ આપણે સિક્કાનો ડગની દમ્બએ જીએ, મોઢગાહીની
વાત ડરનારા વણા વિચાર્યા એ વ્યાખ્યામા માન ગજદારી સોઢગાહીનો
સમાવેશ કરે છે-ખીજી ઘણી ગતિ તેઓ જ આપણ વિચારસ્વાતંત્ર્ય
ઝુટની લે છે, આ ઉદાગમનવાદી-૧૪ પોતાનાથી મિનન માન્યતા
વાળાએને આખી જ્ઞાતા નથી, દુનિયામગ્ને ગણના ગેતગ ભગલી
હીમલીઓ માથે મગ્ગાવનાન માનવીવી દવે ડગ વાગે છે, એણે તો
ગેતગનીય વનના ગુમાની દીની છે અને તેની ત્રણ પુકા એન
નથી રહી આ બધી જ વાસ્તવિકતાઓ છે અને તેમનો અમનો
ડગવા સિનાય બીજે કાષ્ટ ચિદતપ ગહો નની એને ઓળખે, એનો
આમનો કરે, એના ગૂઢતમ સચક્ષનો બનાવે શણ ? દિનસૂર ? ના,
સર્જક તેમાય નવનડયાકાર જોઈએ

□

(જૂન, ૧૯૮૧)

ચાલતી પ્રવૃત્તિ છે અને ભાષાના એ પ્રવૃત્તિ ચાલે છે ભાષામાં અને ભાષાએ વિવેચનની પ્રક્રિયા ચાલે છે, તેથી જ તો એક અત્યંત વિદ્યાવિધ્ય લેખે એને આગળ પ્રશ્નો અને પદ્ધતિઓનો વિચાર કરવાનું અનિવાર્ય બની ગયું છે એટલે, કૃતિ કર્તા કે માહિત્યપ્રકાશ જેવા કોઈ પણ મુદ્દા પરત્વે જે કંઈ ભાષામાં કહેવાયું હોય તે જ અહીં દક્ષિણ દર્શન કૃતિ વિશેનો પ્રતિભાવ બધા સુધી ભાવડમાં અવ્યક્ત રહે, ભાષાના પ્રિધાનો એ બધા ન થાય ત્યાં સુધી એ એક અગત્યનાગત રહે છે, એવો પ્રતિભાવ પૂરો રાખી હોય કે ન પણ હોય, એની પાછળ નહર તારિકા ભૂમિકા હોય અથવા ન પણ હોય, ગમે તે હો, આવા પ્રતિભાવને સફરજનમાં વાણીરૂપ મળ્યું નથી એટલે વિવેચનના ક્ષેત્રમાં એને સ્થાન ન હોય અલગત, વ્યક્તિગત રીતે એને માનુષ્ય થયો હોય તેનું પોતીકું મૂલ્ય નભવે છે પણ ભાવકના ચિત્તમાં ચાલતી આસ્વાદની પ્રક્રિયા-અને આ પ્રક્રિયાનું વિશુદ્ધ રૂપ જ અહીં અભિપ્રેત છે-એ પોતે વિવેચન નથી કવિતા વાચતા, વિશેષતઃ નવલિટા અને નવલકથા માણતા, ભાવક અનેક મિત્રોએ કૃતિ વિશેનો પ્રતિભાવ ઉચ્ચારતો રહેતો હોય છે પણ આસ્વાદની પ્રક્રિયાની સાથેસાથ કે સમાતરે ચાલતા આ પ્રવૃત્તિમાં વિવેચનના ‘અકુરો’ મળી આવે, પણ એ ય સુવિકસિત પ્રવૃત્તિ નથી જ

વિવેચનના પ્રશ્ને સુદરમે એક સ્થાને એમ કહ્યું છે કે કોઈ માહિત્યકૃતિ વાચતા ભાવક બગાડુ ખાય, તો એ પણ એક પ્રકારનું વિવેચન જ કહેવાય, સુદરમને અહીં એમ અભિપ્રેત છે કે બગાડુ ખાવાની ક્રિયામાં કૃતિની નીરક્ષતા સૂચવાઈ બધ છે (જે કે ભાવકને પક્ષે અન્યથા શારીરિક પરિશ્રમ પણ બગાડાનું કાગલું હોઈ શકે છે) પણ પ્રસ્તુત મુદ્દો એ છે કે, આ પ્રકારની ગાળીરિક એળા તે ‘વિવેચન’ની પ્રવૃત્તિ નથી વળી એમ બને કે અત્યંત રસિક કૃતિ વાચતા ભાવક ભાવવિભોગ બનીને ‘Fine’ ‘Wonderful’

જેના આન દત્તા ઉદ્દગાર કાઢે તો તે પણ વિવેચનની સાચા - તે નથી એમા વિવેચન માટેના સુષુપ્ત બીજ જોઇ શકાય કે વિવેચન માટે આવશ્યક મર્યાદા એમા જોઈ શકાય પણ કૃતિ વિશે અમાનપણે અને ચોક્કસ ઉદ્દેશને અનુરૂપ ચિંતનમનન કરવાનો આગ્રહ એમા થયો નથી વિવેચન એ કંઈ કેવળ સહજ ઉદ્દગારરૂપ પ્રવૃત્તિ નથી, ગભીર વૃત્તિથી ઉત્તરદાયિત્વની અસાનતાથી, વારંવાર પ્રયોજનને અનુરૂપ એવી ત્રીસી અસ્થિગ્રમ કે પદ્ધતિની અમર્યાદી પ્રેરણેથી એ વિદ્યાકીય પ્રવૃત્તિ છે.

ગમાનુભૂતિ અસંગત, વિવેચનની એક અત્યંત મહત્વની પૂર્વદશા છે રસની સત્વૃત્તિ કે પરમ આહવાન કે વિગિષ્ટ રહસ્યબોધની પ્રેરણા વિવેચન માટેનું બિહસવદારજી બને-અને કૃતિની સતર્પક અમૃદ્ધિ જ્યાં પ્રેરક બને છે ત્યાં વિવેચન વધુ માર્મિક બની આવવા સક્તન છે-પણ ગમાનુભૂતિ સ્વયં વિવેચનની પ્રવૃત્તિ નથી. (આજે આપણે ત્યાં દનિતાના ગ્લસક્ષી વિવરણો માટે 'આસ્વાદ' શબ્દ પ્રચલિત બન્યો છે પણ ભાવકનો આસ્વાદ જે કેવળ ગ્લસાનુભવની પ્રક્રિયા છે, તેથી આ ગ્લસક્ષી વિવેચનનું સ્વરૂપ અને કોટિ નિરાળા જ છે) ગમાનુભવમા હીન બનેલા ભાવકની ચેતના કૃતિના વિભાવાદિને આધીન બને છે, એ વિભાવાદિને અનુરૂપ એ ચેતના વિકસની અને વિસ્તરતી રહે છે પણ ગ્લસબોધની પ્રક્રિયામા-વિશુદ્ધતમ ક્ષણેમા-ભાવકનો પ્રમાતા બૌદ્ધિક પ્રત્યોદરતો નથી અજાણ નિર્દેશ કર્યો છે તેમ, કયાસાહિત્ય વાચતા કે નાટક જોતા ભાવકને ઘરેઘરે રીકાટિપણી કરવાની પ્રબળ ઈચ્છા વધ આવે પણ આ પ્રવૃત્તિને ગ્લસકીય ચેતનાના ક્ષેત્ર બહારની ગણવી જોઈએ ગ્લસાનુભવની ચૈતનિય પ્રક્રિયા પોતે કદાચ બૌદ્ધિક બોજની પ્રક્રિયા નથી ગ્લસાનુભવમા જે અત્યંત સૂક્ષ્મ ચૈતનિય પ્રક્રિયા ચાલે ચાલે છે, તે બૌદ્ધિક વ્યાપારોથી પર એવી ઘટના છે

'વિવેચન' નામની પ્રવૃત્તિ ગ્લસાનુભૂતિ સાથે જીવન અનુસધાન ધરાવતી જતા સિન્ન ચરણની પ્રવૃત્તિ છે, એમા વિવિધ પ્રયોજન અવગ-

પણે કે એક સાથે કામ કરી રવા હોય છે કૃતિનું જે કંઈ ગૂઢ હમ્મ પ્રતીતિમા આપ્યું હોય તેનો ભાવને પરિચય કરાવવો, કૃતિના એ ગહન ગહ્યની નિષ્પત્તિમા ક્યા ક્યા ઘટકો કેવી રીતે સમર્પક બન્યા છે તે બતાવવું, કૃતિના અનેકવિધ તત્ત્વોમાથી સુરેખ આકૃતિની ખોદી આપવી, કૃતિમા જેથી થયેલા ભાવ અર્થ કે વિચારનું મૂલ્ય બનાવવું કે તેની સમીક્ષા કરવી સમગ્રતથા કૃતિનું મૂલ્ય નિર્ણયિત કરવું, અને સાહિત્યની પરંપરામા તેનું સ્થાન બતાવવું આવા અનેકવિધ પ્રયેજનો વિવેચનમા સક્રિય બનેલા બતાવી રહાય

મહત્વનો મુદ્દો એ છે કે વિવેચન જો સાહિત્યની કૃતિ વિશેનો વિચારવિમર્શ છે, તો એમા ભાવકની-વિવેચકની યોદ્ધિ પ્રવૃત્તિએને અત્યંત મહત્વનું સ્થાન છે અત્યાના સૌંદર્યભીમાનને વિવેચનને સાહિત્યવિષયક જાનોપલબ્ધિની પ્રવૃત્તિ ક્ષેત્રે સ્વીકારે છે વિવેચનાત્મક લખાણ એ કૃતિનો કવળ 'અનુ-વાદ' નથી પણ પ્રસ્તુત કૃતિ વિશેનું એક વિશેષરૂપનું વિમર્શન છે વિવેચનમા મૂળ કૃતિના સૌંદર્યબોધનું મૂલ્ય રૂપે આકલન અનિવાર્ય ખરું, પણ આકલનમા વિવેચનપ્રકૃતિ આગળાઈ જતી નથી કૃતિના ગહન 'અર્થ'ની ખોજ કરતા કરતા, એ 'અર્થ'મા સમર્પક બનતા ઘટક તત્ત્વોની અનગ અનગ સમર્પકતા વિચારતા, તેમજ સમગ્રતથા એ સર્વનું મામુદાવિષ્કાર્ય ધ્યાનમા લેતા, સમગ્ર રચનાની મૂલ્યવત્તાનો અદાજ બાધવાની પ્રવૃત્તિ પણ એની આવે અપેક્ષિત છે બનકે, સ્વાભાવની સતર્પકતામા જ કૃતિની શુણ્ણસમૃદ્ધિ, એનું સામર્થ્ય, કે પ્રભાવકતાનો અશુભાગ મળી જતો હોય છે

વિવેચન કૃતિના સ્વાભાવિક અનુનક્ષણ છતાં એના સમકીય હોયની બહાર આવો એનું વિમર્શન કરે છે સાહિત્યકૃતિનો રહસ્યનભર અનુભવ રચ્ય હવે વિવેચનનો વિષય બની ગયે છે અનુભવની લગેમા જે કવળ સંતાસિક વળાંકે છે તેને વિશે હવે વિચારવિમર્શ આગળાય છે, અને એના કૃતિવિવેચનના

પ્રાચીન આર્વાચીન અનેક વિભાવોનો ઉપયોગ થવા લાગે છે કૃતિમાં જે કંઈ ગહન ‘અર્થ’ હોય, તેને માટે સર્જકની ભાષાકીય અભિવ્યક્તિ સિવાય ખીજ કોઈ ભાષાકીય સદર્શો પર્થાપત ન નીચડે વિવેચનનો હેતુ જો માત્ર સર્જકના રહસ્યબોધને અખિલાઈમાં ફરીથી ઝીલવાનો હોય તો તો કૃતિનું મૂળનું સવિધાન જ જોઈએ. પણ વિવેચનનો હેતુ (કે હેતુઓ) એથી ડહક શિન્ન છે જે કંઈ રહસ્ય-મય છે, વ્યવનારૂપ છે, તેને વિવેચન હવે સ્પષ્ટ રૂપમાં ઓળખવા ચાહે છે અને કૃતિના ગ્હાનુભવમાં પ્રતીત થતું સંવેદન હવે ચોક્કસ સજાથી ઓળખાવવાનો પ્રયત્ન ચાય છે. બલકે, એ સંવેદન પરત્વે વિવેચકનો પોતાનો જે આગવો પ્રતિભાવ જાગ્યો હોય, તેનું વિશ્લેષણ અને વિવરણ પણ તે આરભે છે અને કૃતિ વિશે વાત કરતા સંસાનપણે કે અભાનપણે તેના મૂલ્યાંકનનો નિર્દેશ પણ એમાં આવી જાય એમ બને

કૃતિઓ વિશેના અત્યંત નોંધપાત્ર ગણાતા વિવેચનોની ભાષાનું અવલોકન કરતા જણાશે છે કે એમાં જુદા જુદા સ્તરની જુદા જુદા પોતાની અનેકવિધ ‘ભાષા’નો વિનિયોગ થવા પામ્યો હોય છે એમાં એક છેડે કૃતિના મૂળ સજીવ અનુભવની નિકટ રહીને ભાષક પોતાના આહ્વાદને વ્યક્ત કરવા પ્રવૃત્ત થય, તો બીજે છેડે કૃતિના ‘અર્થ’ વિશે જીવનના વ્યવક સદમમાં બૌદ્ધિક તપાસ કરવા પ્રવૃત્ત થાય એમ પણ જોવા મળે રહસ્યસભર અનુભવ, અનુભવ, કૃતિના રૂપમાં પરિપક્વ છે એટલે એ રૂપનિર્માણની પ્રક્રિયા અને તેના પ્રશ્નોનો વિચાર કરવા પણ પ્રેરાય એમાં યથાવકાશ કળાના તાર્કિક મુદ્દાની કેરતપાસ પણ કરી લેવાતી હોય એ જ રીતે કૃતિનો સાહિત્યપ્રકાર, પંપરા, કર્તાનું મનોગત, યુગની સાંસ્કૃતિક આબોહવા આદિ પ્રશ્નોય સ્પર્શતા હોય એઈકસ્થિતિની કૃતિ ‘હેરમેટ’ વિશે પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ અમરૂપ વિવેચનો લખ્યા છે તેનો સમગ્રતયા ખ્યાલ કરીએ તો પણ કૃતિવિવેચનના વ્યાપમાં સ્પર્શતા અપાગવિધ

મુદાઓનો કંઈક ખ્યાલ આવે 'હેમ્લેટ'ના કુટુંબ રહસ્ય નિમિત્તે હેમ્લેટના વર્તનનો પ્રશ્ન, 'હેમ્લેટ'ની દિવા અને વસ્તુગૂથણીનો પ્રશ્ન, 'હેમ્લેટ'ની પાત્રમૂર્તિ, 'હેમ્લેટ'ના મળ ઓતો અને ગેઈકસ્પિયરે તેમ કંગેલા કેન્દ્રારોનું ઔચિત્ય, 'હેમ્લેટ'ની વાચનાની શુદ્ધિ શ્વેઈકસ્પિયરના યુગની રમઝૂમિ, અને તેની પ્રણાલિકાઓ, ગેઈકસ્પિયરના યુગની રાજકીય સામાજિક પરિસ્થિતિ, હેમ્લેટની ભાષા, કલ્પન શ્રેણીનો અને પ્રતીકો, ટ્રેજેડીનો સ્વરૂપવિચાર, ઇડિપસ ગ્રથિ અને હેમ્લેટ અને ગેઈકસ્પિયર, ગેઈકસ્પિયરની સમગ્ર નાટ્યપ્રવૃત્તિ અને તેનો કમિક વિકાસ, વગેરે— આમ આ નાટકના વિવેચનો કૃતિના આતરિક તેમજ બાહ્ય એવા અસખ્ય પાસાઓને સ્પર્શે છે (આપણા વિવેચનમાહિત્યમા અત્યંત સીમિત રીતે પણ 'સગ્રસ્વતીચદ્ર' રાઈનો પર્વત' 'વસતવિજય' કે 'જયજયન' જેવી કૃતિઓના વિવેચનો કયા કયા મુદ્દાઓને છેડે છે તેનો ય વિચાર કરી શકાય)

પ્રસ્તુત મુદ્દો એ છે કે સુવિકસિત વિવેચન કૃતિના ગહગ્યબોધને સ્પષ્ટ કરવાના પ્રયત્નમા વારંવાર આવી ખૌદ્ધિક તપાસ કરવાનો આગ્રહ પણ રાખે છે અને તેમા અનિવાર્યપણે ખૌદ્ધિક પ્રતિપાદનની પ્રવૃત્તિ મહત્વનું સ્થાન લે છે અસમત, હમણા હમણા કવિતા વાનાં આદિના રસલક્ષી વિવેચનની જે પ્રવૃત્તિ આરંભાઈ છે તેમા કૃતિના ગંસકીય તત્વોની ઓળખ કરાવવાનો ઉદ્દેશ જ મુખ્ય હોય એમ લાગે એ રીતે ખૌદ્ધિક તપાસને એમા, ખ મ અવકાશ નથી હોતો પણ આ મન્દી વિવેચનમા પણ વારંવાર અત્યંત વિદગ્ધ વિભાવનાઓનો વિનિયોગ થયો હોય છે આવી વિભાવનાઓ પોતે જ કૃતિવિવેચનના ખીજાણુઓ બની રહેતી હોય છે. અને એવી વિભાવનાઓ પાછળ ખૌદ્ધિક અતર્દષ્ટિઓ પડી હોય છે વિવેચનની પ્રવૃત્તિનો વિકાસ અને વિસ્તાર એ રીતે ખૌદ્ધિક બિન્દોપણ અને વિવગ્ન માથે સકળાયેલો છે આ આખી પ્રવૃત્તિ ભાષામા ચાલે છે એટલે વિવેચન જે ટઈ કાર્ય કરે છે,

(અથવા નથી કંઈ) જે ગીતે સાર્થક અને જે, (અથવા નથી બનતું) તેને લગતા જે કોઈ તાત્ત્વિક પ્રશ્નો જિભા થાય છે તેને એક છેડે વિવેચનની ભાષા સ્વયં પ્રશ્નો બનીને જિભી હોય છે

વિવેચન આજે એક આત્મસમાન પ્રવૃત્તિ તરીકે અંકપથી વિસ્તરતી રહ્યું છે પોતાના ખર્ચ સ્વરૂપ વિશે પોતાના કાર્યો વિશે, તેમજ પોતાના અભિગમે અને પદ્ધતિઓ વિશે સલામતપણે તે ચિંતવન કરી રહ્યું છે એમાથી 'વિવેચનની તત્ત્વગીમાસા' (Philosophy of Civilization) નામે એક શાખા આરભાઈ છે. કૃતિવિવેચનમા પ્રયોજના સપ્રત્યયોની વ્યાખ્યા કરવી વિવેચનના કાર્યોની ઓળખ કરવી, વિવેચનની પ્રવૃત્તિનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવું, વિવેચનમા પ્રયોજાતી રહેલી વિવિધ પદ્ધતિઓની સિદ્ધિમર્યાદાઓ તપાસવી, વિવેચકોના નિર્ણયો પાછળ રહેલા મૂલ્યોની તપાસ કરવી, કૃતિ વિશેના મતભેદો કોઈ અહમ્ વસ્તુ છે કે કેમ, અને કૃતિના મહત્ત્વતાઓ વિશે તાર્કિક ચર્ચાવિચારણાને અવકાશ છે કેમ, આવા આવા મૂળભૂત પ્રશ્નોની જણાવટ કરવાના પ્રયત્નો એ શાખામા આરભાયા છે

વિવેચન-એ 'કલાસ ખી' છે-એ 'સ સાસખી' છે એ પ્રકારની ઓળખ આપવાથી આ પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપ વિષયક જે તાત્ત્વિક પ્રશ્નો છે તેની અવગણના થાય છે આપણે ત્યાં ઠીક ઠીક સમય સુધી વિવેચન એ કળા જે કે શાસ્ત્ર એવો એક પ્રત્યય ચર્ચામાં રહેલો ધણુ ખરું એ ચર્ચા સ્પેક્યુલેટિવ પ્રકારની હતી સાહિત્ય જગતમા કૃતિવિવેચનના નીવડી આવેના નમૂનાઓ લઈ તેની સગીન ભૂમિમાંથી તેના સ્વરૂપ અને કાર્યની ઝાંઝી તપાસ એમા ખાસ થઈ નહોતી

વિવેચનનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ, અલગતા, કૃત પ્રશ્નો જિભા કરે છે એમા કૃતિના મહત્ત્વતાઓનું જીવંત અનુમધાન સતત અનિવાર્ય છે વિવેચનની એ મૂળભૂત શરત છે કૃતિમા ઉપમદ્ધ થયેલું સંવેદન જ તેના વિવેચનનું ગ્રેહ અને નિયામક તરવ છે અને છતાં, વિવેચનનો

વ્યાપાર એ રૂપનિર્માણનો વ્યાપાર નથી કૃતિના રમણીય તત્ત્વોની ઓળખ
 પ્રગટવાનો જ બધા ઉપક્રમ દોષ તથા પણ વિવેચન સમજીયતાનું નિર્માણ
 કરનાર ઘટકતત્ત્વો અને તેના સચેતનનો તે જ્ઞાન મુખ્યત્વે રહે
 વિવેચન વારંવાર કૃતિના ગ્રહસ્થમા સમર્પક ગતતા ઘટકોને સ્વનગ પાડી
 તેના સ્વર્નાત્મક વિનિયોગની વાત કરે એમા વસ્તુઓએ અને ખૌદ્ધિ
 વિશ્લેષણની પ્રગતિ સકળાઈ બધ છે કાચના વિવેચનમા ઇલેક્ટ્રોનના પ્રયો
 કરમા આવ્યા તે પછી રાજદ અર્થે બધ કલ્પન પ્રતી અને રૂપનિર્માણની
 અર્થો વધુ પ્રસ્તુત બની છે એ રીતે દ્વામાહિત્યમાથી પાત્રનિર્માણ
 વસ્તુમંદનન શ્રેયી અને લેખકની છબનદૃષ્ટિ જેવા પાનાઓ વધ
 કૃતિના 'અર્થ'ની તપાસ કરવામા આવી હોય અથવા એ પાત્ર પોતે જ
 આગળ મહત્વ ધરાવે અર્થોનું રહ્યું હોય એમ જોરા મળે પ્રગતુત
 મૂલ્યો એ છે કે કૃતિના ગૂઢ 'અર્થ'ને પામવાની પ્રવૃત્તિના વારંવાર
 ખૌદ્ધિ વિશ્લેષણનું અનુસંધાન થાય જ છે વિવેચનપ્રવૃત્તિની
 ગતિ જ એ રીતે તાર્કિક તર ગગરા તરફની ડી દેખાય છે
 વિવેચનનો વિષય બનતો સૌદર્યાનુભવ પે તે તે એક સકુન મને
 વ્યાપાર છે સૌદર્યાબોધની ક્ષણમા કૃતિના મવા જ મૂલ્ય અર્થો રહે
 સભાનતાના સ્તરે પ્રગટ થયા હોના નથી અનેક સકુન સંવેદનો
 અને અર્થો સંદિગ્ધપણે જ સ્પર્શના આવ્યા હોય છે અને,
 એથી ય વિરોધ કૃતિના ભાવનને પગિણામે સમગ્ર અર્થનું ઉદ્ભાટન થાય
 તેના પ્રગટમા જ કૃતિના સૂક્ષ્મ તત્ત્વોની સમર્પકતા સમગ્ર શરાય આ
 રીતે એક અર્ધપ્રચ્છન્ન અનુભવને વધારે રૂપમા પામવા અને સમગ્રવામા
 ભાવક પાસે સદૃશ્યતા ઉપગત ખૌદ્ધિ-ઓત્તર પણ જોઈએ એ
 ઓત્તરો જેટલા તીવ્ર નેવડ અને મુશ્કેલ તેમ સૌદર્યાનુભવની
 ઓળખ વડુ પ્રમાણભૂત નીવડી આવવા સભન છે અનગત, વિવેચન
 મર્મની ગતિ અમુક મિદુએ વલી જતી ત્રાગે કૃતિનું ઉવત
 ધમકતુ ગ્રહસ્થ પૂરપૂરું તેની રકડમા આની શકતુ નથી વિવેચનકર્મની
 એ સ્પષ્ટ મર્યાદા છે એમ નીચાનું જોઈએ જો કે કૃતિ વિગેના

દરેક અર્થ વિવેચનમાં અપ્રકાશિત ગદ્યસ્યના કોઈક નવા પ્રામાની
 આપી વાચ એ રીતે પ્રત્યુત્તર ફ્રિ વિશે લખાતા જતા વિવેચનો
 વણા દેખાતો । મહુન 'અર્થ'ને પ્રકાશિત કરવામાં ઉપકારક બનતા હોય
 છે અર્થો પ્રત્યુત્તર મુદ્દો એ છે કે દૃષ્ટિનું ગદ્યસ્ય સ્પષ્ટ કરવે. આ
 ઉપદ્રમ પોતે એક ગિસ્ત છે અનુમૂત ગદ્યસ્ય વિશેની ચર્ચા વધુ
 વ્યવસ્થિત અને તર્કપૂર્ણ બને એવી અપેક્ષા એમાં છે, અત્યંત વિવેચનની
 અધ્યક્ષતા અને પ્રમાણભૂતતાના પ્રશ્નો અત્યંત ચિકટ છે વિવેચક જે
 ગદ્યસ્ય સ્પષ્ટ કરવા પ્રવૃત્ત થયો છે તે તેના પ્રામાણિક પ્રતિભાવ
 છે કે કેમ, તે ॥ દૃષ્ટિની ખાજ ગલીર અને ઉત્તરદાયિત્વના ભાનવાણી
 છે કે કેમ, અને દૃષ્ટિમાં જે કંઈ ગદ્યસ્ય નિહિત નહુ હોય તેને તે
 યથાર્થ રૂપમાં પડડી ગડયો છે કે કેમ, એ બધા શુચરણ્યમર્થો
 પ્રશ્નો છે એવા મયોગોમાં વિવેચકે પોતાના પ્રતિભાવ પાડતા અને
 સમીક્ષા કરતા જે ભાષાકીય ઉચ્ચારણો ગૂઝ કર્યા હોય તેને જ
 બંને બંને સમજવાના ગહે એમાં દૃષ્ટિના મૂલ્યબોધને વ્યક્ત કરતી
 વિવેચનની ભાષા અવ્ય તાત્ત્વિક પ્રશ્નો ભેગા કરી આપે છે વિવેચક
 દૃષ્ટિના મર્મને બગાડવા પામ્યા હોય છતાં તેણે પ્રયોજેલી વિવેચનની
 ભાષા અપર્યાપ્ત હોય, ભિન્નપ્રવાણી હોય કે નાદુરુપ હોય એવી એક
 કલ્પિત પરિસ્થિતિ પણ ધ્યાનમાં લેવાની રહે છે ખીજી બાજુ,
 વિવેચનની ભાષા સુગમ તર્કપૂર્ણ અને સુચારુજિત હોય છતાં દૃષ્ટિના મર્મને
 બહુ એછો અથ એમાં પ્રતિક્ષિત થયો હોય એવી ખીજી પરિસ્થિતિ
 પણ સ્વીકારવાની ગદી છે. એટલે જ દૃષ્ટિવિવેચનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ
 કરવામાં કેવળ એના બૌદ્ધિક પાસાને વિચાર અપર્યાપ્ત નીકડે છે
 વિવેચન અલગત, દૃષ્ટિ વિશેનું તર્કપૂર્ણ અધ્યયન છે પરિશીનન છે,
 પણ એ અધ્યયન અને પરિશીનનનો વિષય નૈર્વ્યબોધ જેવી એક
 અતિ મૂલ્યમ તર્ક એતના છે અને એથી જ વિવેચન કેવળ બૌદ્ધિક
 વ્યાપાર નથી. અને છતાં, વિવેચનની ગતિવિધિ જે કંઈ ગદ્યસ્યમય
 વસ્તુ છે તેના સ્પષ્ટીકરણ તરફની છે એ દષ્ટિએ વિલેપણવ્યાપારનું
 એમાં મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે

કળાકૃતિમા ભાવક તત્વીન ખની જાય છે ત્યારે તેના ચિત્તમા ચાલતી સૂક્ષ્મ મ કુન પ્રક્રિયાઓનુ બયાન આપવાનુ મહેનુ નથી પણ એટલુ તો કહી નકાય કે ગ્માનુભવની પ્રકૃતિ એ વ્યવહારુવનમ. પ્રવર્તતી ઇચ્છાશક્તિથી જુદી શૂનિકાની છે વ્યવહારમા ક્રિયારીન ખનતો માણસ પોતાની અદગ્ની કે બહાગ્ની પરિસ્થિતિમા ડગાડ ફેરનાર લાવગ ચાહે છે ચોક્કસ દિશામા તેની ઇચ્છાશક્તિ કામ કરી ગઈ હોય છે એટલે જ વ્યવહારમા માધનોને તે દૂરના કોઇ પ્રયોજન અર્થે યોજતો હોય એમ જોવા મળગે પણ ગ્માનુભવ અર્થે અભિમુખ બનેલા ભાવકમા આની કોઈ ઇચ્છાશક્તિ કામ કરતી નથી, તેમ કળાકૃતિ આનુ કોઇ 'સાધન' ખનતી નથી અહી તો કૃતિ સ્વય માધ્ય છે ભાવક અહી પોતાની સુકુમાર સવેદનશીનતાને કૃતિના ભાવજગત સમક્ષ ખુલી મૂકે છે અને એના પર સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પ્રભાવ પડવા દે છે આની રસબોધની ક્ષણમા ભાવકની ચેતના મર્યાદા નિષ્ક્રિય ખની જાય છે કે સ્પષ્ટ ખની જાય છે એનુ પણ નથી. કૃતિમા એના મર્ગનુ સવિદ ને રૂપે અને ને ગતે ઊતરે આવ્યુ હોય છે તેમા તે સહોપરિચિતિ કેળની મહયોગ માપે છે મનકે ભાવકની ચેતના વધુ ઉતકટ પ્રાખુવાન અને સ્ફૂર્તિલી ખનીને પોતાની મમુખ ને એક ભાવવિશ્વ ખૂલી રહ્યુ હોય છે તેની નોધ પણ તે કે ગ્માનુભાવથી આ ક્ષણે અનખત ભાવચિત્ત વ્યાપાગ્ના છે એમા કૃતિના ઘટકાનુ આકનન અને સયોજન કરવાની પ્રક્રિયા ચાલે છે પાણુ એ કોઇ માત્ર ખૌદિક પ્રવૃતિ નથી અતખત, વાખી ગ્યનાઓમા રનબોધની સાથે આવો કોઇ ખૌદિક વ્યાપાર મલદ્ય ક્રમે કામ કરતો જણાય પણ વાનતવમા રસાનુભૂતિમા એ કેવળ 'સાધન' માન છે, સ્વય ગ્માનુભવ નથી

વિવેચનમા અનુભૂત રહસ્યની ઓળખ કરવાના ભાગ રૂપે ગ્યનાગત તત્વે અને તેના પરગપર સળધોની તપામ ચાલે છે, તે માધે કૃતિએ ભાવકની મ પ્રગતતાના ને ને પાસાએ ને સ્પર્શ કર્યો હોય,

તેના રસકીય ભાષાકીય અને સાંસ્કૃતિક અભિગમથી વિચાર કરવાનું આગ્રહાય છે. કૃતિના રહસ્યને, તેને નિર્માણ કરનારા રચનાગત તત્ત્વો સાથે જોડવાની પ્રક્રિયા તો ચાલે જ છે, પણ એ ‘રહસ્ય’ ને વિશાળ માનવજીવનના સદર્શમા સમજવાનું વલણ પણ એની સાથે વારંવાર કામ કરી રહે છે. સાહિત્યની વિશિષ્ટ વર્તનાને જાણે કે વિશાળ પરંપરાના ભાગ રૂપે જોવાનો એ પ્રયત્ન છે કાન્તની ઉત્તમ રચનાઓ. તેમની ખડકાબ્યવૃત્તિ છે, અને એમા તેમનું કંટાળુ દર્શન વ્યક્ત થાય છે આટલી વાત સ્વીકારતા જ કવિઓ ચિંતકો અને ઈતિહાસદ્રષ્ટાઓ પૈકીના કેટલાકના ટુકડા દર્શનની પાર્શ્વભૂમિકા છતી થતી લાગે એમ બનવાનું કાન્તના કંટાળાનું સ્વરૂપ તપાસવાની પ્રવૃત્તિમા આવી ભૂમિકા સ્પષ્ટપણે સ્વીકાર પામે છે વિવેચનની પ્રવૃત્તિમા આમ કેટલીક વાર વ્યાપકપણે માનવજાતિના જ્ઞાનવિજ્ઞાન દર્શન અને સંસ્કૃતિના પ્રશ્નોની નિરુપત્તિ છતી થાય છે પણ એ બધી ચર્ચા કૃતિના ભાવસદર્શ સાથે પ્રસ્તુત બનીને આવે એ એટલું જ અનિવાર્ય છે. અને, ત્યાં બૌદ્ધિક અભિગમને અવકાશ રહે છે ટુકડા, વિવેચન જે વસ્તુ નિમિત્તો જન્મે છે તે સ્વયં એક રહસ્યમય આલોક છે, પણ એની સાથે સંકળાતા મુદ્દાઓનો વિચારવિમર્શ એ પ્રધાનપણે બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ છે આમ એક ધ્રુવ પર રહસ્યમય આલોક અને બીજા ધ્રુવ પર બૌદ્ધિક વિશ્લેષણ એવી એ એક સંકુલ ભાષાકીય ધ્વનિ છે બહાર, વિવેચનના વિકાસવિસ્તારની દિશા એવા વિશ્લેષણ તરફની રહી છે.

અનખત ‘વિવેચન’ નામની પ્રવૃત્તિના મૂળમા જ એક મોટી મુશ્કેલી રહી છે એક બાજુ કૃતિના રહસ્યને શક્ય તેટલો અખડ અક્ષત અને અવિકૃત રહે એ માટે વિવેચકે મોટી તકેદારી રાખવાની છે બીજી બાજુ કૃતિના અનુભવ વિશે વાત કરવા સજીવ મનોવર્તનાના ચક્રમાથી તેને બહાર આવવું પડે છે. કૃતિનું જે કંઈ રહસ્ય હોય, જે કંઈ મૂલ્ય હોય, તે આ અનુભવમા જ પ્રતીત થઈ શકતું હોય છે.

એટલે પછી કૃતિની વાત કરવા જતા પોતાના ચિત્તમા પડેલા સંસ્કારો અને માહયર્થોનો આશ્રય લેવાનો ગ્રહે અલગત, જરૂર વાગે ત્યા ફરીથી કૃત્તિના ભાવવિશ્વમા પ્રવેશી શકાય. પણ નોંધપાત્ર મુદ્દો એ છે કે વિવેચક પ્રસ્તુત વિગે પોતાના ચિત્તમા સાચનાયેલા બધા ય અર્થો બધા ય સંસ્કારો અને બધા ય માહયર્થોને યથાતથ મૂકી દેતો નથી. જનપ્રેમજનપ્રેમ તો એમાંથી વિશેષ અર્થપૂર્ણ ભાત પકડી લે છે અથવા મુખ્ય અને ગૌણ વિગતોનો વિવેક કરી લે છે અને, આ તમકે ભાવકના ચિત્તમા અસર કરી ગયેના કળાતત્ત્વો તેને ગ્રેક બને છે પણ આ સાથે જ કૃતિવિવેચનના પ્રયોજનો અને પદ્ધતિઓની પસંદગીના પ્રશ્નો સંકળાઈ જાય છે -

અહીં ‘સર્જન’ અને ‘વિવેચન’ નામથી ઓળખાવાતી પ્રવૃત્તિઓની ભિન્નતા રેખાંકિત કરી આપીએ, એ જરૂરી બન્યું છે વિવેચન એ સર્જન ખરું કે નહિ, એવો વિવાદ અપણે ત્યાં આ સતીમા કીક કીક લાખા સમય સુધી ચાલ્યો હતો. વિશ્વનાથ ભટ્ટ જેવા અભ્યાસીએ વિવેચનને સર્જનની કોઠિનો વ્યાપાર ગણી તેની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવા ભાગે પુરુષાર્થ કરેલો. પણ એ વિવાદ ઝાઝો ફળદાયી નીવડ્યો નથી વિવેચનના સ્વરૂપગત પ્રશ્નોની તપાસ કરવાને એમા આદવાન હતું પણ તાર્કિક ચર્ચાને રથાને વાજિમતાના જોશમા એ વિવાદ લય પામ્યો.

આપણે ત્યાં અનેક વાર કહેવાયું કે, કૃતિની ગ્યતા દગ્ધમાન સર્જક પોતાની કૃતિનું ‘વિવેચન’ કરે છે, બીજી બાજુ, કૃતિનું ગ્રહન્ય અવગત કરવાને વિવેચક પોતાના ચિત્તમા કૃતિનું ‘સર્જન’ કરતો હોય છે આ રીતે કૃતિના ‘સર્જન’ની ઘટનામા પણ ‘વિવેચનપ્રવૃત્તિ’ (કે ‘વિવેચન-વ્યાપ ૨’) ચાલે છે, તે ‘વિવેચન’ની પ્રવૃત્તિમા ‘સર્જન’ની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે

હવે સહજ્ય ભાવક સર્જનની કોઈ કૃતિમા લીન બને છે તે રસબોધની

આ લખનાર વિવેચનની પદ્ધતિઓ અને અભિગમોના પ્રશ્નોના અલગ લેખ રૂપે ચર્ચા કરવા ધારી છે -

પ્રક્રિયા સ્વયં તે વિવેચનપ્રવૃત્તિ નથી એમ આપણે અગાઉ સૂચવ્યું છે. અન્ય ત રસાનુભવની પ્રક્રિયામાં કેટલીક વાગ કૃતિના વટકાને અલગ કરીને તેનું પુનઃ સંયોજન કરે છે, પણ યત્નના છૂટા પાડેલા ભાગોને ફરીથી જોડવા જેની આયાત્રિક પ્રવૃત્તિ નથી ભાવકની ચેતના સ્વયં કૃતિના નૂતન ભાવવિશ્વ સુધી વિકસવાની અને વિસ્તરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. પણ આપણે લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે કે ભાવકની સામે કૃતિ તૈયાર થઈને આવી છે ત્યારે સર્જનપ્રવૃત્તિમાં રાહાયેલા સર્જકને પોતાની કૃતિ આખેઆખી પ્રત્યક્ષ થઈ ગઈ હોય એવું ભાગ્યે જ બને છે. તેને સર્જનમાં પ્રેરનાર વસ્તુ કોઈ સાવ ધૂધળું રૂપન દૃશ્ય સંવેદન લાગણી કે લયતત્ત્વ માન હોય. એમાં કશાક મૂલ્યનો અણુસાર તેને વગતાય છે અને એવો કશોક પ્રભેદ જ તેને સર્જનમાં પ્રેરે છે, અને એ સાથે જ તેા ઉપનિર્માણનો પડકાર ઝીલે છે. સર્જનના પ્રત્યેક તત્ત્વકે તે કોઈક દ્વિધાપ્રસ્ત દશામાં મૂકાઈ જાય કે સાવ ધૂધળા ભાવલોકમાં વિકાસની દિશા સ્પષ્ટ ન થતા મૂઝવણ અનુભવી રહે એમ બને, સાથે ભાવક માટે આખી કોઈ દ્વિધા કે મૂઝવણ રહેતી નથી એ રીતે 'સર્જન' નામની પ્રક્રિયા સર્જકમાં જ પ્રતિભાવ બને છે તેનું સ્વરૂપ કે ઇંડ નિરાણુ જ હોય છે એમ બને લાગે છે.

હવે કોઈ નવલિકાકાર નવલકથાકાર કે નાટ્યકાર ખીબ લેખકની કૃતિ વિશે સમીક્ષા લખે તો તેની એ પ્રવૃત્તિ નિશ્ચિતપણે 'વિવેચન' અર્થાથી ઓળખાવી શકાય પણ સર્જનપ્રક્રિયામાં રોકાયેલો સર્જક અનુભવની રૂપનિર્મિતિ નિમિત્તે પ્રસંગે પ્રસંગે જો કેઈ 'વિવેક' કરે છે, કે 'વિચારે' છે તે પ્રવૃત્તિને 'વિવેચન'ની સજ્ઞા લાગુ પાડવાથી કેઈ ગૂચ્છ તો ભીલી થતી નથી અને તે તપાસી જોવાનું રહે છે.

કેટલાક અભ્યાસીઓ એમ દલીલ કરે કે સર્જનની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયેલા સર્જકને પણ પોતે યોજના ધારણા શબ્દ અથવા રીતી રચનારીતિ કે વિચારતત્ત્વ વિશે વિવેચકની જેમ જ યોગ્યતાનો ખ્યાલ

કરવો પડે છે વિવેચક જે રીતે અન્યની કૃતિની લાપાશૈલી આદિની સમીક્ષા કરે છે કે તેની સાથકતા ચકામી જૂએ છે, એ જ રીતે સર્જક પોતાની જ લાપાશૈલી આદિની સમીક્ષા કરીને કે તેની સાથકતા ચકામી લઈને આગળ આવે છે સર્જકનો આ ઔચિત્યબોધ એ જ તેનું વિવેચનકર્મ.

આ દલીલમાં દેખીતી રીતે કેટલુંક તથ્ય છે, અને છતાં સર્જનની ક્રિયામાં અતર્ગત તત્ત્વ લેખે જોડાતો આ જાતનો ઔચિત્ય-વિચાર અને કૃતિવિવેચનની પ્રવૃત્તિ એ બંને વચ્ચે ગ્વરૂપગત પ્રયોજન ગત ભેદ પણ છે પહેલી વાત તો એ કે સર્જનની પ્રવૃત્તિ મૂળમૂત્રી રીતે રૂપનિર્માણની પ્રવૃત્તિ છે સર્જકના ચિત્તના જે કોઈ ધૂધળું નિહાંગિકરૂપ છે તેને મૂર્ત નક્કર રૂપ આપવાની એ પ્રવૃત્તિ છે વ્યક્ત થતા સંવેદનમાં સર્જકને જે કશુંક મૂલ્ય વગતાર્થ ગ્રંથુ છે, તેને જિહાવ આપવાનો તેનો મુખ્ય હેતુ છે તેની દૃષ્ટિમાં, એ સંવેદનના મોથી સમૃદ્ધ અર્થો મૂર્ત રૂપ લે, તે પ્રયોજન કામ કરી ગ્લુ છે પ્રત્યેક ક્ષણે સપ્રગતા અને અસપ્રગતાના સંધિસ્થાને જે કશુંક ઉદ્ભુદ થાય છે, તેને અત્યંત સુરેખ અને સગીન રૂપ આપવાનો ઉપક્રમ એમાં છે. સર્જક જો શબ્દનો 'વિવેક' કરે છે, તો પોતે સદ્વિગ્વપણે અનુભવેલી લાગણીની મોથી સુરેખ અભિવ્યક્તિ અર્થે કરે છે આ પ્રકારનો વિવેક વિચાર કે ઔચિત્યબોધને ખરેખર તો વ્યક્ત થવા મથતા સંવેદન કે 'અર્થ'ની અનુરૂપતા પૂરતો જ પ્રશ્ન છે, એ જ રીતે શૈલી રચનારીતિ કે રચનાપ્રયુક્તિ આદિને લગતો વિવેકવિચાર પણ પ્રસ્તુત રચનામાં વ્યક્ત થવા મથતા અનુલવને અનુરૂપ જ ચાલે છે જે શબ્દ કે જે શૈલી સમર્પક લાગતી હોય ત્યાં તેને વિષે કોઈ 'વિવેકવિચાર'ને આવકાશ ગ્રહેવો નથી. હકીકતમાં સર્જકચેતનાનું પ્રવર્તન જ અહીં મુખ્ય વસ્તુ છે મૂળ સંવેદન કે અર્થને મૂર્ત હલપનો અને પ્રતીકામાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની આ વાત છે શબ્દ શૈલી કે રચનારીતિ પગલે જે કંઈક પ્રાસંગિક 'વિવેક' કરવામાં આવે તે

સર્જનના વ્યાપક અને સકુલ ઘટનાચક્રમાં આત્મચાત થઈ જાય છે સર્જક કંઈ વિશ્લેષણ કરવા માગતો નથી, તે તો અનુભવના વ્યાપમાં આવતી વેરવિખર સામગ્રીને મયોજિત કરવા માગે છે કૃતિની બહાર દૂર દૂરના અપરિચિત અર્થો પદાર્થો કે પ્રસંગો અહીં સર્જકતાના રસાયનમાં નવેસ-ની સંચાલન છે સર્જનનું રહસ્ય આ પ્રકારના નતન રૂપનિર્માણમાં છે આખી ય પ્રક્રિયાનું ચાલક બળ રૂપનિર્માણ છે એટલે સર્જન નામની વટનામાં આવે ‘વિવેકવિચાર’ એ છેવટે એક ગૌણ અને આગવું વ્યાપાર છે

આથી ભિન્ન કૃતિના વિવેચનમાં જે વિવેકવ્યાપાર ચાલે છે તેના સદર્શો વાગવાગ કૃતિની બહાર વિસ્તરી રહ્યા હોય છે વિવેચક કૃતિનું વર્ણન વિવરણ અર્થઘટન અને મૂલ્યાંકન જેની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરે છે, ત્યારે તેના સદર્શો જાણ્યેઅજાણ્યે ય કૃતિની બહાર વિસ્તરી રહે છે કૃતિના વિવરણ અને અર્થઘટનમાં પરપરાગત પ્રતીક કે મિથની ચર્ચા સ્વાભાવિક રીતે જ સમગ્ર પ્રજાની સાંસ્કૃતિક પર-પરાઓને અનુનક્ષે છે કૃતિના રચનાત્મક અને આધારના પ્રશ્નો તેને એ સ્વરૂપના ઇતિહાસ તરફ દોરી જાય છે અર્થઘટનના પ્રશ્નો એક બાજુ કૃતિના પોતાના ભાષાકીય તત્ત્વને અનુનક્ષે છે, બીજી બાજુ, કૃતિના સર્જકની અન્ય કૃતિઓ, સર્જકનું મનોગત ઇયુગની પ્રચલિત વિચાર મરણિઓને પણ તે સ્પર્શે છે અને કૃતિના મૂલ્યાંકનના પ્રશ્નો તો વારંવાર વ્યાપક જીવનવિચાર કે દર્શનની જોડે ય નિરુપત ધરાવતા હોય એમ જોવા મળે તો તાત્પર્ય કે, વિવેચક જ્યારે કૃતિની વાત કરે ત્યારે જાય છે, ત્યારે તેના સદર્શો એકાએક વિસ્તરી રહેતા લાગે છે

‘નવ્ય વિવેચન’ રૂપલક્ષી વિવેચન’ કે ‘ઔદ્યલક્ષી વિવેચન’ નામે ઓળખાતી વિવેચનપ્રવૃત્તિ કૃતિની ન્યાયતા સ્વતંત્રતા અને આત્મપર્યાપ્તતા પર બધો ભાર મૂકે છે, કૃતિનું રહસ્ય એની પોતાની ન્યનામાં રહ્યું છે એટલે એને સ્પષ્ટ કરવા કૃતિથી બાહ્ય એના કોઈ

સદર્ભનો સ્વીકાર તેઓ કરતા નથી અને છતાં 'નવ્ય વિવેચન'ને પણ પ્રતીકોના અર્થબોધ માટે તેમ પ્રાચીન શબ્દોના યથાર્થ સંકેતો પામવા કૃતિની બહાર જવું પડ્યું છે. પ્રત્યુત્પન્ન મુદ્દો એ છે કે વિવેચનની પ્રવૃત્તિમાં શબ્દ અર્થ શૈલી આદિનો વિચાર અમુક હદ સુધી જ કૃતિની મીમામ્સા રહીને થઈ શકે બનકે, ઉત્કૃષ્ટ વિવેચન કૃતિ (કે કર્તા) ને યથાર્થ રૂપમાં ઓળખવાને આખી ય સહિત્યિક પરંપરા મૂકીને તેને જુએ છે.

પણ વિવેચન વિવેચ્ય કૃતિનો તેને વિશાળ સદર્ભમાં મૂકીને વિચાર કરે છે ત્યારે પણ કૃતિના શબ્દ અર્થ કલ્પન આદિનો 'વિવેક વિચાર' તો કરે જ છે સર્જનક્રિયામાં રોકાયેલો સર્જક શબ્દ અર્થ આદિનો 'વિવેક' એક વિશિષ્ટ કૃતિના ભાવતત્ત્વ સદર્ભે કરે છે, જ્યારે વિવેચન કરનારો વિવેચક શબ્દ અર્થ આદિનો વિવેક એથી વધુ વ્યાપક સદર્ભે કરે છે. પણ બને ય વિવેકવિચાર કરે છે અને એટલે જ બને ય 'વિવેચન' જ છે ને ? તે, એના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે સર્જનની ગતિ અગાઉ નિર્દેશ કર્યો છે તેમ, રૂપનિર્મિતિ તરફના છે એક અપૂર્વ રમણીય રૂપ નિર્માણ કરવાનું તેનું પ્રયોજન મુખ્ય છે. જ્યારે કૃતિવિવેચનમાં એવી રૂપનિર્મિતિ દ્વારા બ્યજિત થતા ભાવ અર્થ કે ગહસ્થતત્ત્વને સ્પષ્ટ કરવાની પ્રક્રિયા ચાલે છે બનકે, કૃતિના ભાવ અર્થ સમીક્ષાનો વિષય મની ગયે છે. કૃતિની ગ્યનાગત સદ્ગુણતા નિષ્કુણતાના પ્રશ્નો પણ વિવેચક સામે આવે છે પણ તેથી વિશેષ કૃતિની પ્રભાવદતાના પ્રશ્નો તેની સામે આવે છે. કૃતિઓની તુલના કરવામાં મુશ્કેલી ઓછી નથી છતાં કૃતિની ગુણવત્તાનો અદાજ ઝાઝવાનું વડણ પણ તેનામાં કામ ડગી નહીં હોય છે તત્ત્વશોધક વિવેચક કૃતિની સમીક્ષા કરતા પ્રસન્ન કે પરાન્ન રીતે સંસ્કૃતિ અને મૂલ્યબોધની સમીક્ષા કરવા ગ્રેગતો હોય છે તેની સમીક્ષકદષ્ટિ વ્યાપકપણે જીવન અને સંસ્કૃતિને ઊંડાણમાં મથી ગહે છે.

પણ આ બધી સ્ત્રીઓ એકસ જોડિયે અભિગમનો સ્વીકાર માગે છે. વિવેચન સ્વયં એક ‘જ્ઞાન-તત્ત્વ’ બની ગયે એ માટે એના આગવા ક્ષેત્રને રેખાકિત કરી લેવાની જરૂર પણ ઊભી થાય જ છે. અવગ વિદ્યા-સાખા લેખે વિદ્યમવા માગતું વિવેચન પોતાના ગૃહીતાની તપાસ કરે ત્યારે તે વળી એનું ક્ષેત્ર વિસ્તરવા લાગે છે. આવું વિવેચન સ્વયં એક જ્ઞાનોપનિષદની પ્રવૃત્તિ બને છે એટલે સર્જનકર્મની અતર્ગત જે કદાચ ‘વિવેક’ને અવડાન છે, તેથી વિવેચન નામની પ્રવૃત્તિ એના સ્વરૂપ અને પ્રયોજન પરત્વે જુદી પડે છે એમ કહેવું જોઈએ. □

સ્ત્રીઓનાં પાપો

વિક્રી કેવર □ અનુ વિજય શાસ્ત્રી

અહમ્

—કપગ સમયમા

આવી પડ્યો છે

ઢાણુલ ગુગ્તાના મહેલમા

તે ગહે છે એકલી

દરવાજા પાસે એક નાનુ ઘર

તેઓએ આપવાની દરખાસ્ત મૂકી

અને ઉદાર પેન્શનની પણુ

પણુ તે ભૂખે મરવુ પસંદ કરશે

એદીપણુ

સુસ્ત જરાયે નથી

માત્ર શરૂઆત ધીમી હોય છે

તે પોતાના કલાકો વીતાવે છે—

આળસમા નહિ, વિચારવામા !

જ્યાગે બધા

હાફતા ને પરસેવે ભીજતા હોય છે

તે છાયડામા ઊભી રહી

ગહુ જોતી, જાતજાતના કાવતગઓ રચે છે

ખાઉધરાપણુ

પોતાને નહિ

પોતાની અદરની કેઇક ચીજને

ખવડાવે છે

એના તરફ તે શરૂમા ભણી હતી

એને ભૂખ્યુ જાણી

એને તે શી ખબર કે

તે

સદાય ભૂખ્યા ખાળકોમાના

એક જેવુ બની રહેશે ?

હવસ

તે કદી ન મેળવી શકે

તેની જ ઇચ્છા સેવે છે

કલ્પનાઓ વડે

તે જાતને સગાવ્યા કરે છે

તેને જે જોઈતું હતુ

તે તેને અપાયું

છતા તે એડીઓ પર ભાર મૂકી

મતલ દોડતી રહે છે.

લોભ

બધું ખરાબર થઈ જશે
તેની પાસે ઘણું છે
અને તેનો ખરચ યે ઝાઝો નથી
અને જે માત્ર તેનું પોતાનું જ છે
એમા બીજાને લાગ શાની આપે ?
તે પોતાનું બારણું તાળું મારી
બંધ રાખે છે

અદેખાઈ

—તે બધા તરફ ધરાવે છે
તેથી જ્યારે તેની મિત્રો
તેમના પૈસા ગુમાવે છે
અથવા તેમના ઘણીઓ (ગુમાવે છે)
તે ‘એટલી તો રાજી થાય છે’
કે જ્યારે તેમનું નસીબ ખૂલે છે
ત્યારે તેઓ સમજી શકતા નથી
કે અદેખાઈ આટલી દુ.ખી કેમ છે !

ગુસ્સો

મોટે ભાગે તો
બીજાઓ કરતા
પોતાની જાત પ્રત્યે જ વધુ હોય છે
તમે તો માત્ર નિમિત્ત જ હો છો !

એ ઠંડી પડે ત્યા સુધી થાલો

પછી તેને સ્પર્શો

અને જુઓ

તે કેવી શીર્ષુવિશીર્ષુ થાય છે !

મત્સર

—તુ કારણ છે

તે પોતાની ઊણપો જાણે છે

જ્યા તેને પોતાની જાત જ ન ગમતી હોય

ત્યા એ ખીજાને કેમ કરી ચાહી શકે ?

તેઓ બધા જ પ્રયત્નો કરી છૂટે છે

પણ છેવટે તો અલખત

પોતાનો મત્સર

કેવો વાજળી છે તે સામા પાસે

કબૂલ કરાવીને જ જ પે છે !

નિરાશા

—ને કોઈ આકાર નથી

તે દીવાલોની આરપાર જઈ શકે છે

અને બચાવ પણ નહિ

વિવિધ આનંદો

સૂચવાયા

પણ કોઈ અસર નહીં !

તે અશ્રુચુક્ત અને ઠંડી છે

પ્રકાશિત દિવસે પણ !

પડછાયા / રતિલાલ 'અનિલ'

આપણે પ્રકાશ માગ્યો અને પડછાયા મળ્યા !

પ્રકાશ વ્યાપક હોય તો એ એક સાથે એ માત્ર એક જ હોય-પણ પડછાયા તો અનેક હોવાના ! દીવાનીએ અધારુ કહીએ એનો અર્થ પણ પડછાયો જ થયો ને ? અધકાર નથી એનું કારણ તે ઘણો વ્યાપક હોય તો એ એક જ હોય છે-પણ પ્રકાશ એક હોય ત્યારે પડછાયા અનેક હોવા સંભવિત છે. આપણે પ્રકાશ શા માટે માગીએ છીએ ? પડછાયાને જોઈ શકીએ તે માટે ! આમ તો અધકાર એ એક વ્યાપક પડછાયો જ હોય છે ને ? પણ અધકારને આપણે પડછાયા રૂપે જોઈ શકતા નથી, કારણ કે અધકારને કોઈ આકાર હોય છે કે કેમ તે જ આપણે નક્કી કરી શકતા નથી ! આપણને આકારબદ્ધ અધકાર ગમે છે, એટલે પ્રકાશ માગીએ છીએ અનેક આકારબદ્ધ પડછાયા જોઈને માગેલું મળ્યાનો ભાર અનુભવતા હોઈશું ? જો કે એ સહેમાઈથી સ્વીકારવા તૈયાર ન થઈએ !

સંસ્કૃત કવિએ દીપસિંખાની ઉપમા ચોણ છે. એ પસાર થાય ત્યાં અજવાળું અને પાછળ રહે અધકાર પણ પડછાયો પસાર થાય અને અધકારનો એટલો ટુકડો આગળ વધતો જાય એ લીલા પણ ઓછી રમણીય નહીં ! ગ્વયવરમા કન્યા ઊભી રહે, ત્યાં બેઠેના મૂર્તિયાના ચહેરે પ્રસન્નતાનો પ્રકાશ પથગાઈ રહે, આગળ વધે કે મોઢું ઓતવાઈ જાય પણ ઓળખપરેડમા એનાથી જુદું બને ! શકમ દો લાઈનખ ઊભા હોય, એને ઓળખનારા જેની પાસે ઊભો રહે તેનો ચહેરો કાળોધમ્ પડી જાય ! એ જેટલી વાર વધુ ઊભો રહે તેટલી વારમા ચહેરાનો અધકાર ગાઢ થતો જાય, પણ જેવો એ આગળ વધે તેમ અધકાર આગળ વધે અને પાછળનો ગ્યામ ચહેરા ધીરે ધીરે ઊજળો થતો જાય ! કાલિદાસના નાટકોમા આવી ઓળખપરેડનો પ્રમગ જ ન આવે એટલે આપણે ફરતા પડછાયાની સગસ ઉપમાથી વચિત ગહી ગયા ! અધકાર આગળ વધતો ગયો એમ કહીએ ત્યારે એ પાછળ પ્રકાશ મૂકતો જાય છે એવું નથી બનતું એટલે ફરતા

પડછાયા વિશેનું આપણું કૌતુક સતોપાનું નથી. કાલિદાસના નાટકમાં આગેપીને રોધી કાઢવાની ઓળખપરેડનો પ્રસંગ ન આવતો હોય પણ 'મેઘદૂત'માં વર્ષાની લીલાનું વર્ણન કરવાનું કામ એમને કરવાનું રહે છે, છતાં એમણે ફરતા પડછાયાની લીલા વર્ણવી નથી એ આશ્ચર્યજનક છે. આસપાસનું આકાશ સ્વચ્છ છે પણ વચ્ચે કાળુ વાદળ છે, તે મથર ગતિએ આગળ વધે છે ત્યારે એક મોઢો પડછાયો પણ એ જ ગતિએ પૃથ્વી પર આગળ વધે છે. એની છાયામાં આવે તે ઝાંખુ પડી જાય છે આગેપીને ઓળખનાગે જિલો રહી જાય અને મામેના માણસનો ચહેરો ઓતવાઈ જાય એમ જ.

કાલિદાસને ક્ષપાન હોય તો પણ તેમણે પડછાયાની લીલા વર્ણવી નેઈતી હતી. પ્રકાશમાં આગળ વધતું એટલે પડછાયા સાથે આગળ વધવું. કહે છે કે દેવલોકો પ્રકાશમાં પ્રકાશિત આકૃતિ રૂપે એકત્રા જ આગળ વધે છે. પણ છાયા વિનાના પ્રકાશની એ લીલા આપણે અહીં સત્કર્મો કંગીશું, બ્રાહ્મણોને દાન-દક્ષિણા આપીને મરીશું તે પછી જ જોવા મળશે ને? પણ એ જોવાનો હરખ થાય એવું ખરું. પ્રકાશમાં પ્રકાશ ફેરે એમાં શું રિથર અને શું ગતિગીત? બીજાની રોશનીમાં મીશુંજતી ફર એમ સ્વર્ગના પ્રકાશમાં કોઈ દેવ ફરે એમાં જોવાનું શું? પડછાયો પડે, ને લગાય, ટૂંકો થાય, આછો ઘેરો થાય- એ જોવાની મઝા પડે.

અર્જુનને પ્રતિબિમ્બ જોઈને મત્સર્યવેધ કરેલો એમ કહેવાય છે કરતી ચીજનું પ્રતિબિમ્બ હોય કે નરી ચચળ આત્મા? એના કગ્તા આકાશમાંથી હારમધ અનેક પક્ષી હિડાડ્યા હોય, એના પૃથ્વી પરથી ચાલ્યા જતા પડછાયા જોઈને પક્ષીને વીધવાનું અર્જુનને કહ્યું હોત તો તે વધાર કાચરસિક્ક અને કળાયુક્ત હોત.

હિ સક અને અહિ સક માણુમેના ભેદ આપણે સા પરથી કરીશું. પડછાયાને ઝપટે તે અહિ સક અને પડછાયા જોઈને આકૃતિને વીધે તે હિ સક.

પત્રચર્યા

પ્રિયત્રી 'અનિલ',

'કંકાનટી'મા પત્રચર્યાની કોતમ અંગે જૂલાઈ '૮૧ના અકમા જે જે પત્રચર્યાઓ છે તે અમિનન્દનીય છે

આધુનિકો પાસે મને હમેશા જે વાતની સ્પૃહા રહી છે

- ૧ તેઓ હમેશા કહેવાતા વિવેચનોથી નારાજ કે રાજી ન થાય- તેમની તાર્કિક ભૂમિકાને સમજે, વિસ્તારે એ અર્થે જ જપ્પરદસ્ત ઊહાપોહ જગવે, પત્રચર્યાઓનો ભારે મારો ચલાવે એમા અનૂન હોય તો ખોટું નથી
- ૨ વિવેચન નામની જે પ્રવૃત્તિ આપણે ત્યા ચાલે છે તેના પરિબળો મોટે ભાગે સાહિત્યતર હોય છે એટલું તો ઠીક, એ પરિબળો વિવેચનમા દેખાતા નથી-અદર રહીને પોનાનું કામ કરતા હોય છે દા ત એક છુટ્ટુંગ વિવેચક એક વ્યક્તિના મહાનિબંધને વાચવાની 'ના' પાડે, કેમ કે વિષય અમુક ગ્રંથોને લીધે એમને માફક ન હોય, પણ તબિયત, જે હમેશા બિચારી નાજૂક રહેવા જ સરખઈ હોય છે,-નું જહાનું કાઢે પછી એ જ વિવેચક અમુકના મહાનિબંધનું મોસરું મુળું સુળું, અવનાડન લખી આપે । તે ત્યારે એમની નાજૂક તબિયતવાળી ઉમ્મરમા ૩-૪ વર્ષને ૧૫વારે થયો હોય તેય લેખામા ન લેવાયુ હોય । આ આચારે આધુનિકોએ ખુદ્દા પાડવા જોઈએ આવી અનેકાનેક ઘટનાઓ કેવી રીતે નિઘ છ તે ડહીને વિવેચનના ક્ષેત્રને વધુ ને વધુ ખુદ્ધિપૂત તર્કસંગત અને વસ્તુલક્ષી બનાવે

આ બે ય આગ્રહો આપણે ત્યાના ગ્રીય હવામાનને માફ કર
એમા શકે નથી આગ્રહો ગખનાગતુ સાચુ 'આધુનિક' જૂથ હોય
અને એમા નરરી જૂથગધી પ્રવર્તતી હોય, તો ય ડઈ ખોટુ નરી
સત્ય આજે લઘુમતિને આગ્રયે ધમક છે ને ત્યાગ 'ડડાવરી' અને તે
જેવા માધ્યમે વિડસો-વિન્તગે એ જ અભ્યર્થના

સાહિત્યડવાને અ-ડતાથી અને સાહિત્યના કનાડાગને એને વેપયે
ડરી ખાનાગએથી જુદા પાડનાના આધુનિકોની આપણા સમયને વધુ
ને વધુ જરૂર પાડવાની છે ને એટલે જ, આધુનિકો અને કહેવાના
આધુનિકો વચ્ચેની ભેદરેખા પણ મદા સમજીને જીવતી ગખની પડશે
તમે ઈચ્છો તો આ પત્રને જાહેર કરી શકો છો

તમાર્ગી કુશળતા ચાહુ છુ

૧૮ જૂલાઈ ૧૯૮૧ અમદાવાદ

—મુરાન નાહુના ન દત

નોકરી-ખંધા સાથે કમાણી કરો

સમગ્ર ગુજરાતના 'માર્ટ' અને લોકમ પર્ક ધાવતા યુવક-
યુવતીઓ, શિક્ષકો, બેન્ક કર્મચારીઓ, સંયોના કાર્યકર્તાઓ
પોતાની નોકરી કે ધંધા સાથે દરરોજ બે કલાક પિયરલેમ (વમા
ખચત થોજનાનુ કામ કરી કાયમની કમાણી જિભી કરી શકે છે
એજન્ટ બનવા, ખચત થોજનાનુ સાહિત્ય મેળવવા જવાબી
કવગ માયે નીચેના ચન્નામે લખો અવવા અગાઉથી પત્ર લખી
ડગડ મળે

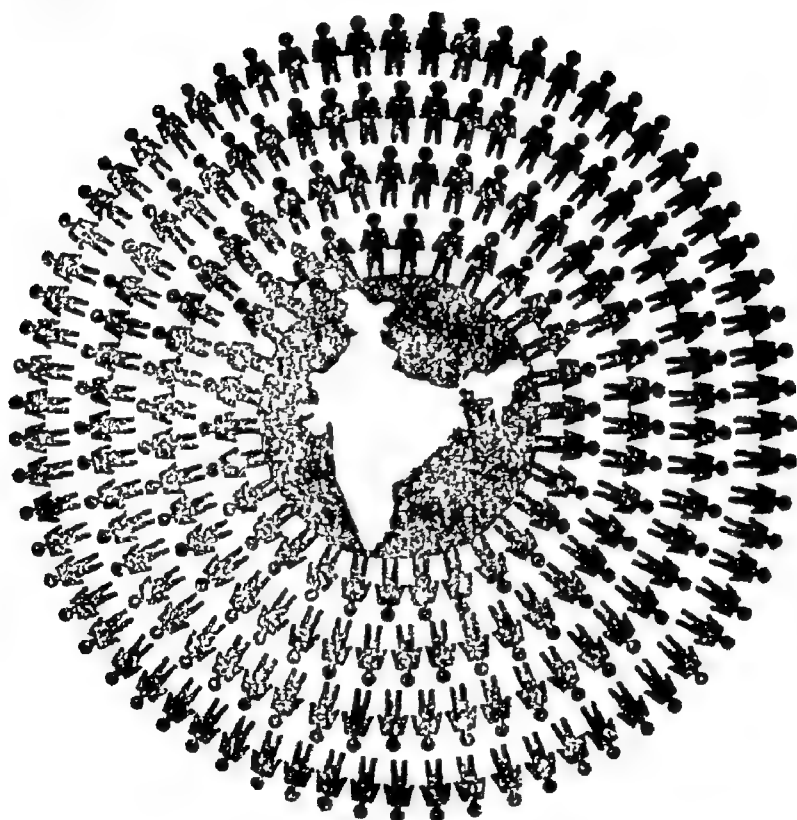
આગ આગ રૂપાવાળા, રૂ-આન દનગ,

મોમાયટી, મગરામપગ, મૂત-૨

દુનિયા સદ્માર્ગે અભસરીએ /
 મરત્પર વફાદાર રહીએ /
 એકબીજાના ધાતક ન બનીએ /
 હિંસા ન આચરીએ /
 બીજાના દષ્ટિબિંદુને સમજીએ /
 અને સંગઠિત બનીએ //

અડબેદ

આપણે સૌ ભારતીય છીએ

દુનિયાની સાત વ્યક્તિઓમાં
 એક ભારતીય છે
 વિભિન્ન જાતિઓમાં વહેવારેલ છતાં
 આપણે એક પ્રજા છીએ
 ભારતીય હોવાનું આપણને ગૌરવ છે

કવિતા
અનિલ ઠાકોર
લલિત ત્રિવેદી
મોનલ દેસાઈ
સ પાઠકીય
વિવેચન
હરિવલ્લભ ભાયાણી
ચિંતન
શિરીષ પ ચાલ
વિનય શાસ્ત્રી
રતિલાલ 'અનિલ'
વાર્તા
ચેઝારે પાવેઝ
(વિનય શાસ્ત્રી)
ગદ્યખંડ
ડૉ. સુરેશ હ નેપી
સાંદીપનિ
કાકાસાહેબ
રતિલાલ 'અનિલ'

હવે ૬ વર્ષે બમાણાં

નાની બચતની નવી યોજના

છ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચતપત્રો (ઝેણી ૬/૭)

વાર્ષિક ૧૨ ટકાનું આકર્ષક વ્યાજ

છ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચતપત્ર
(છઠ્ઠી ઝેણી)

- ૩૧ ૧૦૦ના બમાણા કરતા વધુ
૩૧ ૨૦૧ ૫૦ પૈઆ મેળવે
- બચતપત્રો ૩૧ ૧૦, ૫૦, ૧૦૦,
૫૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫,૦૦૦ના
મૂલ્યમા મળી શકશે
- વાર્ષિક ૧૨ ટકા ન ૭ વ્યાજ
પાકતી મુદતે મેળવે

છ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચતપત્ર
(આતમી ઝેણી)

- પ્રતિ છ મહિને વાર્ષિક ૧૨ ટકાના
દરે વ્યાજની ચૂનવણી
- બચતપત્રો ૩૧ ૧૦૦, ૫૦૦, ૧,૦૦૦
અને ૫,૦૦૦ના મૂલ્યમા મળી
શકશે

વિશિષ્ટ સવલતો

- વારસ નિયુક્તિ (નોમીનેન)ની
સગરડ વ્યક્તિગત ઉપગત હવે
સંયુક્ત નામે લેવામા આવતા આ
બચતપત્રોમા મળી નહીં
- આ બચતપત્રો વ્યક્તિગત ઉપગત
સંયુક્ત નામે પણ લઈ શકાશે
- રોડાણતી મર્યાદા નથી
- આવકના સ્ત્રોતે કર કપાતો નથી
- ત્રણ વર્ષ બાદ, વટાવી શકાય
- કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી વગર-
વરમના હિસાબમા લેવા જરૂરી
સર્ટિફિકેટો મેળવી નકાચ છે
- ૩૧ ૧,૫૦,૦૦૦ સુધી સંપત્તિવેગ-
માથી મુક્તિ ૩૧ ૩,૦૦૦ સુધીનું
વ્યાજ દરમુક્ત

વધુ માહિતી માટે

નગરની પોસ્ટ ઓફિસ, બિલ્ડિંગ કલેક્ટર ઝોન, નાયબ નિયામક,
નાની બચત-ગ્રાન્ટ વડોદરા, અમદાવાદ રાષ્ટ્રીય બચત અગ્નિ
લાલ દરવાજા, અમદાવાદ કે અધિકૃત એજન્ટોનો સંપર્ક સાધો

— સંયુક્ત અધિવ, નાની બચત, ગુજરાત રાજ્ય —

✽ નર્મદાની આધારશિલા બનશે આપની બચત ✽

કંકાવટી

સપ્ટેમ્બર
૧૯૮૧

સાહિત્યસમર્પન
અને વિચારોનું
અર્પણશ્રી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૬૯ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદ્મશ્રી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮, આજીવન સભ્યપદ રૂ. ૧૫૦,
વિદેશ ખાત્ર પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેઝીન એન્ડ-મીઓ
અને જાણીતા અથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે.
કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક-
નબર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની કૃત્રિયા તે જ માસમાં કરવી.
લવાજમ અને અવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન . અમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

"A Visit makes up a permanent customer"

Please contact for Varieties of Sarees

Prakash I Bhatt

7/NB, Dhawalgiri,

Athwa Lines,

SURAT-395 007.

Our Specialities

Banarasi-Spun-Gaberdine-Topaz-Kanjiwaram

Sik-Calcutti-Manipuri-Munga-Praganza-Fancy

Hakoba Lucknow-Embroidery-Jari-Hand print

Banarasi Salas etc.

ઘર / અગ્નિત ઠાકો

સાજ મમે જોઉં
ગામને છેવાડે ચૂપચાપ બેઠું બેઠું
પળ ચાટે

ઊંઘેટા ફળિયામા
તગનગી રહે એની
ફાનમિયા આખો
ભીંતેથી ખરી પડેલા પોપડા શા
મારા ફેટાળ ધ વડવાઓ
ફેમમાંથી પીમરતા ભાસે

ચાદા'વે છે બાળપણ
રોજ રાતે
રાખસ ને પરીઓની વાતે
બાની માયાળુ હથેળી જેવા ખાટે
પોચા પોચા પળે પસવારે મુને ઘેનાથેલા માથે

ત્રીસી વટાઉ તા' હવે
રોજ રાતે થાકીપાકી આવતો ભાળીને
સામુ ધુરકતુ લાગે
પથારીમા આખી રત
ગળચટું નહોરે ભીંસે...
બળુ તા'રે પગ કને
આખ મીચી મુખ ઢાળી બેસે

સાલળુ છુ
કદી કદી થથરી ઊઠે છે
ગામ આખુ થ ર થ ર
એની વિકરાળ

ત્રા

પે

પરખુ છુ વાસ
જોઉં...જોયા કરુ
વાઘમુખ ઘર...

માણસ છે આ-/લનિત ત્રિવેદી

આખાપાખા અક્ષર જેવો માણસ છે આ
શિક્ષાલેખના પથ્થર જેવો માણસ છે આ

પોતાની સામે લડતો, મરતો, જીવતો,
લાલા જેવો, બખ્તર જેવો માણસ છે આ

વરસાદ પડે ને ધામ સમુ પણ ના ઊગે
કોઈ સડકના ડામર જેવો માણસ છે આ ।

પોતાની સામે લડતા લાગી પડતો, પણ—
—દર્પણ આમે પથ્થર જેવો માણસ છે આ

ગેજ મવારે મપના લૈન બેઠો થાતો
રાતે રાતે કળતર જેવો માણસ છે આ

ઘોઘ ટ્રિયા રહેના રહેના
 ‘અ’ નામનો માણસ
 આમ તો પોતાનો ચહેરો
 ખોઈ ખેઠો છે .
 હવે
 ચારે બાજુની તૂટી ગયેલા
 અગ્રીસામા જોતા
 ખળખળ વહેતી
 નદીવાળુ ગામ એને
 ધાગે કે યાદ આવે
 તો ય શુ
 કે પછી મોટરે પાડેલા
 ચીલામા જોતા
 ધૂળમા સાતતાળી રમતા પડેલા
 કોઈકના પગલા
 એને યાદ આવે
 તો ય હવે એ
 અપેક્ષાના ખી વાવેલા
 એના ખેતને
 વાડ કરવાની મૂર્ખાઈ કરતો નથી
 કેમકે એ જાણે છે :
 મૃગજળ સી ચેલા છોડ
 કદી ઊછરતા ઊઠરતા નથી ..

શ્રી લોળાભાઈ પટેલ મગ્ધા સ્વસ્થ પ્રતિતા અધ્યાપકે 'સુદે
ત્રેપીયા સુ ત્રેપી સુધી' ગ્રન્થના અવલોકનથી સ્વસ્થતા શુભાવી તે
પરમના એપિન ૧૯૮૧ ના અડમા એમણે શુદ્ધગીત ગીત ગજન
વિગે' લખેલી ભગડ નોધ સુધી પહોંચે છે માનવસ્વભાવનો અભ્યાસ
કહે છે કે ભૌતિક મૂલ્યે માણસનો દગ્ગજે વધે ત્યારે, કે અગત મુશ્કેલી
ભેદ થતુ જુએ તે સ્વસ્થતા શુભાવે છે એ નોધમાના 'ગજન
હાસિયમા લખાતી હતી' અને 'શુદ્ધગીત કાવ્યવિવેચન એની નોધ
પણ લીધી નહોતી' જેવા વિધાનોમા કુલીનશાહી અહ અને મિત્રગતી
ગદ્ય આવે છે એ વિધાનો વિવેચનનો નહીં પણ મનાવેનાતિક તપાસને
વિષય છે

ગીત-ગજનનુ ગિયુન પ્રમાણમા થતુ લેખન અને ખાસ તે
એ જ પ્રમાણમા થતુ પ્રકાશન અવસ્થા વિવેચન અને વિચારણાના
પ્રશ્ન છે પણ તે માટેના મુદ્દા જુદા છે એને બદલે સાદા અર્થ જે માથે
ચઢી બેઠા છે' એવી પર પત્તિ કુલીનશાહી તોડકાઈનો જણે ભાળાભાઈએ
ખતુત નોધમા સાહિત્યકતાના પાંચે પડવો પાસે જ તે કુખ છે

ગજનને અગમ્ય છે ત્યાં સુધી ૧૯ મી સદીના અત લાગમા
લખાતી ગજન પછી લોળાભાઈ અગદસ યુગમા લખાતી ગજનો સુધીનો
કાળો જગમગ માર છે । વચગાળામા જ ઉમાગ કગ્લાઈ જેને 'નરી ગજન'
કહે છે તેનો આગમ વયો, તેણે ગજનનુ સ્વરૂપ દઢ દ્યુ, અતી
સ્વપગત સિધ્ધિનતાને સ્થાને દઢ પદખધ સ્થિર કર્યો, ગજનની મૂળ
ભૂત સાહિત્યિક પર પરા માથે એને જોડી-એ અતિહાસિક તપકાતુ
જ અગતિયુ વિસ્મરણ કર છે અને તેને માન મુશાનગ પ્રકૃતિ જેટલુ
જ બલારવાચાજ્ય લેખ છે । એમણે નિષ્ઠાપૂર્વક શુદ્ધગીત ગજનોની
વારાન તપાસી હોત નો આમ ન્યુ ન હોત પ્રૌદ કવિઓએ ગજન
લખવા માડીને પોતાની પૂર્વગ્રહપ્રેરિત જે આભડછેટ બણે અનણ્યે

દેખવી હતી તે દુઃખ અને પ્રવાહમાં બેડાયા એથી એમણે ગઝલ પર કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી. કોઈ પણ કાવ્યપ્રકાર તેણે પ્રાપ્ત કરેલી પુરવાર કરેલી સિદ્ધિથી જ સ્વયં પ્રતિબંધ હોઈ શકે પ્રૌઢ કવિઓએ નહીં પણ લખ્યાના ઉદાહરણ નથી મળતા ?

જેમ એન્ટોની એક કાળની અતિપ્રયુક્તા પણ શકારૂપદ જ હતી, તેમ આજની ગીત ગઝલની અતિપ્રયુક્તા શકારૂપદ હોઈ શકે કાગળ કે સ્વયં પ્રેરણાથી લખનારા પણ 'વાહમા તણાના હોય છે અને જેમ સોનેટ લખનારને એક કાળે શિષ્ટપ્રિય થવાની લાલચ થઈ તો ગીત ગઝલ લખનારને લોકપ્રિય થવાની એ લાલચ થઈ હોય !

કવિ કયો કાવ્યપ્રકાર ખેડે તો તે હિતમ એ મુયવધુ નહીં અકુદરતી અને ફરમાયગી છે યોજનાના લક્ષ્યાંકનું ધોરણ સાહિત્યમાં અપ ન લાગે ગીત અને ગઝલ લખનાર નજર સામે સોનેટ, અકાવ્ય ને મહાકાવ્ય રાખે એથી તે જીતી કવિતા લખી શકવાનો નથી ને લખશે તો તે એવા કાવ્યપ્રકારોને કાગળે જ જીતી કવિત નીવડશે એવી કશી પ્રતીતિ નથી ! આપણા પૂર્વકાલીનોએ છેવટ સુધી મહાકાવ્ય લખવા માટે મહાજ્વાળની જ શોધ કરેલી ! સાધન મળી જરો એટલે સિદ્ધિ પણ મળશે એવા ભ્રમમાં એ ન્તા !

પરપરિત ગઝલમાં જેમ અનુકરણો અને પુનરાવર્તનો હતા તેમ વર્તમાન આધુનિક કહેવતી ગઝલમાં એ અનુકરણો અને પુનરાવર્તનો, કદાચ વધારે છે, કારણ કે આજે એ પ્રકાર ખેડનારા અને પ્રગટ કરનારા માધ્યમો વધારે છે આ પ્રશ્ન માત્ર આધુનિક ગઝલને જ છે ? ગીતોમાં પદ્ધતિએ પદ્ધતિએ આવના કલ્પનો, એ જિર્મિકાવ્યને કેટલા અનુકૂળ કે ઉપકારક છે ? એનાથી સમગ્ર સૌન્દર્યયુક્ત આકાશગદ્ગદ કોઈ એક જિર્મિને જ દબ કરતી પ્રતીતિ નીપજે છે ખરી ? વિગૃહ્યતા રચનાની અસંખ્યતા દ્વારા પ્રગટ કરવાનો આશય છે ? તો, તે આ પ્રકાર માટે કેટલો યોગ્ય છે, આવા પ્રશ્નો આધુનિક ગઝલ વિશે પણ પૂછી શકાય, એ પણ જિર્મિકાવ્ય છે

વહી જતી પાછળ 'રમ્યઘોષા'માં ભાવિક અલંકારનાં ઉદાહરણ / હરિવલ્લભ ભાયાણી

(ચાર વર્ષ પહેલાં ખરીદેલું)

(૨)

ચાર વર્ષ પહેલાં ખરીદેલું

કાગળના ફેલનું ફૂંકું

કાચન કળાટમા નિષ્કપ પડ્યું છે

૩

ક્યાકથી આથી પડેનું છુદ્ધન

કળાટ પર જેની એના કદમ્બરે

રમતી પ્રશાંતિને જીવ્ય કરી મૂકે છે

૬

કપડા સકેનતી ગૃહિણીની આખ પતકી ઉટે છે

જેનાં ગાંઠ મળે ચઢેલો નવગત્રિનો ઉત્સવ

રઘાઈના અમૃતને પીતા સોનેરી આવળના ફૂલ

૯

અન શબ્દ ઝડપના લયો લઈ સરોવ મા

કપડા ધોવાનો મળા

પાણીમા તગતી શ્વેત પતક

૧૨

કમળપત્ર પરના શ્વેત મોતી

અને પાછળ

તીર પરના ઘેઘર જાણુડા પર

૧૫

કદમ્બમા ખીલી ઊઠતી કોઈ પળીની

મોજ

ગૃહિણી અમલુ કશુક ગાઇ રહે છે

૧૮

ઊડીને આયનામા જુવે છે

બારી ખોલે છે

૨૦

(વહી જતી પાછળ રમ્યઘોષા', પૃ-૪૧)

આ ડાન અને 'ગૃહિણી' (૫ ૨૧-૨૭) જોડિયા છે પ્રસ્તુત કવ્યમાં પહેલી માન પત્નિમાં અને ૧૮ થી ૨૦ પકિતમાં વત માનના અનુભવનું સ્મૃતિચિન્ન છે

કામળના ફૂલ, છુનછુનન ગાન, અને અકનાતા કપડા સાહચર્યથી ભૂત જાને કિંગો જીવ ની ભાવાર્દ્ર સ્મૃતિઓ ભગ્નત કર છે નવગાનના ગળાના સૂર તથા જાણૂડા પર બેરેના પાખીના સૂર, મધ્યાહ્ને શાભતા મોનેરી આગળના કન તળાવમાં કરડા ધોવાની ને શ્વેત નાલક ત કમળપત્ર પગના શ્વેત જગમિદુ જોવાની મગ્ન વગેરે

વર્તમાનની વસ્તુઓ અતીતની તેરી જ વસ્તુઓની સ્મા ક અને છે તેમાં સ્મરણ અનકાર છે સ્મરણ અનકારનો ટેકો નઈને રિંગો જીવનની ચૂટલી વિગતોની સહોપસ્થિતિથી તાદશ ચિન્ન અકિત કહેયુ છે આથી ભાવિત અનકાર નિષ્પન્ન થાય છે જાળપણની મધુર સ્મૃતિઓ ગૃહિણીની વર્તમાન લાણેને પણ મધુર જવાની દે છે

છેલ્લી ત્રણ પકિતમાં વર્તમાન એતનાનું સ્મૃતિગત અતીત એતના થેનું અમ્ય ધ્વનિત થયુ છે

યહેનાનાં સુગ્ધ જીવનનાં વિગેદે આગનું અદ્ધ જીવન કનાટમાં નિષ્કપ પહેના કામળના કન । ટૂંકાના પ્રતીક થી સૂચિત થયુ છે (પૂર્ણ)

‘ક કાવટી’નો આગામી અંક

‘ક કાવટી’ના આગામી અંક દિવાળી અંક તરીકે પ્રગટ થશે અને તે નિયત તારીખને બદલે ૨૩/૨૪મી ઓક્ટોબર, ૧૯૮૧ના માર્ગ પોસ્ટ થશે તેની નોંધ લેવા ત્રાહકોને જિન તી

નર્થો વર્તમાન ? ! / ગિરીષ પચાલ

ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળથી હેદય ગયેલા નર્થો વર્તમાનને માણવાનું કેટલાના નસીબમાં લખાયું હતું ? માનવી જે માત્ર વૃત્તિ પર જીવન રુ પ્રાણી હોતો તે નર્થો વર્તમાનને માણી શકતો-પણ માનવી તો લાગણી, વિચાર, કલ્પના સ્વપ્ન, તરંગના અનકેવિધ સકુલ જગતોમાં જીવે છે અને એ જ કારણે તે પોતાની સામે હિપસ્થિત થતી દ્વિષ્ટને માત્ર એ દ્વિષ્ટના સ દર્શન માણી શકતો નથી એ દ્વિષ્ટનો તાળો ભૂતકાળ સાથે ખેસાડવા જાય, ભવિષ્યની દ્વિષ્ટ સાથે એના લેખાતેખા કરવા જાય અને એમાંથી શરૂ થાયેલા સાત ઢાંઢાના ચક્રગતિ.

કેટલાક કિન્નરકે: આપણને સલાહ આપે છે કે તમારી સામે જે દ્વિષ્ટ છે તેના ઉપર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. આગલું-પાછલું બધું ભૂલી જાઓ, તો જ તમે એ દ્વિષ્ટનો આસ્વાદ લઈ શકશો. પ્રદાયના નર્થો શુદ્ધ સંવેદનો માણવાની આડે એની સાથે સંકળાયેલા સ્મૃતિ, સાહચર્ય હોય છે, એ બધાને વ્યવધાન ગણીને દૂર કરવા પડે ત્યારે અંગ લોકો સ્મૃતિની વેદના અને અનાગતની ચિંતા દૂર કરવા માટે સામૂહિક માધ્યમો, કેફી દ્રવ્યો વગેરેનો આશ્રય લેતા હોય છે એવા લોકો ભૂત અને ભવિષ્ય બંને ભૂલી જાય છે એ સાચું પણ સંઘે સાથે પોતાની ચેતના ગુમાવી ખેસે છે એ પણ સાચું અને કારણે તેઓ પણ પેની દ્વિષ્ટને માણી શકે છે એમ આપણે ન હોય ત્યાંએ કશાયને માણવા માટે વ્યક્તિત્વનો સમ્પૂર્ણ લોપ તો કરી શકતો જ નથી.

આ બધાને અતે પ્રત્યે તો એ જ આવીને ઊભો રહ્યો કે માનવી આવી રહેતો વર્તમાનને માણી શકે ખરો ? કાલિદાસનો બહુચર્ચિત શ્લોક રમ્યાણિ વીક્ષ્ય યાદ કરો. પ્રત્યેક મધુરતાની સમાન્તરે ભૂતકાળની વેદના ગુથાયેલી જ છે. અહીં જયોતિર્મય દત્તની ‘શુદ્ધનુ નિર્વાણ’ નામની વાર્તા યાદ આવે છે. લીખાભાઈ પટેલે તેનો અનુવાદ ‘ઊહાપોહ’ એક અકમા આપ્યો હતો હજી થોડા જ સમય પર

પેની નાની ખિચકોલીએ મદદ કરી હતી, અહીં એની પાસે તો ખિસ-
કાની જેવે! છવ પણ નથી પોતાની આસપાસના વાતાવરણ અને
પોતાની વચ્ચે કરો મેળ રહ્યો નથી એટલે તેને આપઘાત કરવાનું
મન થાય છે

પણ આપઘાતથી એની સમસ્યાનો અત અત આવી જશે ખરો ?
કદાચ અગત રીતે મરણ પછી ઈશુ જોવાનું મહેતુ નથી, પણ એ તો
એક પવાયનવાદ થયો. આપણા જમાનામાં કાનેજા અનિષ્ટ તત્ત્વને
ઓળખીને એનો સામનો કરવો પડે આ બે મતે થાય-પહેલા તો જે
અનિષ્ટ છે તેને એ જખવું પડે અને પછીથી એનો સામનો કરવો પડે
હવે જે અતર્ક્ય થયેલો અથવા થવા માગતો માનવી આ અનિષ્ટથી
જ ગમનાઈ જઈને પીછે હઠ કરવા માટે તો તો એ કદી અનિષ્ટને
ઓળખી શકવાનો નથી કેટલાક એમ કહે છે કરમાયશું- મહામાત્ર
જમાનામાં પણ અનિષ્ટ હતું, આજે પણ છે આવા માણસો ઈતિહાસને
નકારીને આગળ ચાલવા મગે છે અનિષ્ટ પહેના હતું, આજે
પણ છે એ ડબ્બૂન પણ પહેનાનું વિશ્વ આપણે ઓઈ
નાખ્યું છે વળી, પહેના તો અપદ્ધ બાળ વિવતના હાથમાં
હતું, વિધાતા (અથવા પ્રજાનિ અથવા ગમ ચેતના-ઈશ્વર) આપણે
માનીએ છીએ એટલી કૂં ન હતી એની જગતા પાછળ પ્રકૃતએ
સર્જેલા બવાજ નિર્જીવ મજાવચ્ચે સમનુના ગખવાનો આશય હતો -
એણે માનવી માટે કેઈ પક્ષપાત બનાવ્યો ન હતો, આપણે માનવ
છીએ એટલે મનુષ્યથી શ્રેષ્ઠ બીજું ઈશુ નથી એમ કહ્યા કરીએ એ
જુદી વાત છે. આજે એ બધા દોર ગણાગાદયા સત્તાસાલસુ માણસોએ
પોતાના હાથમાં લઈ લીધો છે અને એમની કૂં તો કુટિલતાથી ચઢી
જાય તો શું પણ એમના બરોબરીનું દુષ્ટાન્ત મનવમન્દૃતિના છેના
પાત્ર જ હજાર વર્ષોના ઇતિહાસમાં કયાઓમાં પણ કયાય નહિ મગ
અને છતાંય આ કુટિલતાને, દુષ્ટતાને સ્વીકારવી રહી, એને પૂરેપૂરી
ઓળખવી રહી અને એનો સામનો પણ કરવો રહ્યો

કાગડો ખીજું શું કરે ? / વિજય શાસ્ત્રી

નિશાળના વર્ષોમા નાનાભાઈ ભટ્ટની 'હસ અને કાગડો' નામની એક વાર્તા આવતી તે વારે તો એ ખરેખર હસ અને કાગડની જ વાર્તા તર્જાઈ વાંચેલી ને સમજેલી. એમા હલકટ માણસો અને તેના વડે ઉમદા માણસોની થની સનામણીનો સંકેત હતો એ વાત ત્યારે સમજાયેલી નહિ.

એક સવારે ગંગા નદીના કિનારે આવેલા વડન ઝાડ નીચે ત્રણ હસો વિસામો લેવાને થોભ્યા મૂળ વાર્તા કદાચ સંસ્કૃતમા હશે એમ 'હસકા-ક્રીયમ' જેવા શીર્ષક પઠ્યો સમજાય છે. મૂળ લે 'ક હસ અને તેની વિરુદ્ધમા કાગડાને મૂક્યો છે એ ય સૂચક છે હસ ધોળા ને કાગડો કાળો એ વિરોધ માત્ર બાહ્ય દેખાય પૂરતો જ નથી, ચરિત્રનો પણ છે એની શારીરિક ખીમત્સતા તેના ચરિત્રની બિચૂપ દર્શાવે છે.

હસોને જોયા એટલે કાગડાભાઈ કા-કા કરતા ઠેકવા માડ્યા ધડીમા ડોક વાકી કરે તો ધડીમા કાણી આખ દેગ્યે, વડીમા ડાળ ઉપર ઠેકવા લાગે તો ધડીમા વળી ચાચને સાફ ડરવા લાગી જાય અ કાકચેષ્ટાનુ સ્વભાવોક્તિસભર વર્ણન થયું છે આજે પણ ફેટતાડ માણસો અમુક માણસો કે માણસોના સમૂહ પર પોતાની વિશિષ્ટતા ઉપસાવવા ધડીમા પરસેવો લૂછે તે વળી વડીમા ચશ્મા કઢી આગળીએ ફેરવે, તો ધડીમા પાછા સાફ કરી પહેરી દ્યે, તો ખીજુ લાણે જાણે પાછા કાઢ પડી ગયા હોય એમ કાઢીને લૂછે-એમ જાતજાતના નાટકા કરે છે તે પેલા કાગડાની ચેષ્ટામા સંગ્રસ રીતે વર્ણવાયું છે હમોનુ ધ્યાન પોતાના ભણી ખેતવા માટેની તેની આ યુક્તિઓ છે પણ હસ કયા ને કાગડો કયા ? હસ તો જોતા જ નથી એટલે છેલ્લે કાગડાભાઈ તેના પર ચરકયા ! અધમ માનવીઓ અધમતાની પનાકાષ્ટાએ પહોંચે જ છે અને જાતજાતના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યે.

‘અથા, તમે કોણ છો ? અહો કેમ આવ્યા છો ? શું આ વડલો તમારા બાપનો છે ?’

જરા ધીમેથી / રતનાલ 'અનિલ'

માણસ પોતાના મૂળભૂત પોતને, પોતાની અકર્મણ્યતાને છુપાવવામાં અને વર્ણી સમાજના યોગક્ષેમની ચિંતા કરનાર રૂપે પોતાને પ્રગટ કરવામાં કેટલો ચાલાક, કુગળ અને બહોળ પણ છે ? વાણી અને ભાષાને એ માટે એણે કેટલી બધી કલ્પાગરી અને જીવનામયી બનાવી દીધી છે ! પ્રચાર માધ્યમોનો ચાનાકીપૂર્વક આધાર લઈ એ કેટલી કુશળતાથી પોતાનો જીવનાવ્યાપાર ચલાવી રહ્યો છે ! પોતે કેટલો બધો પોકળ છે એની કદાચ એને સૌથી વધુ જાણ હોવી જોઈએ, નહિતર એ વાણીવ્યવહાર અને જાહેરખબરિયા વિધાનોની રમઝટમાં શા માટે પડે ! પોતે કશું કરી શકતો નથી, એટલે અભિપ્રાયો અને વિધાનો કરી કરવા યોગ્ય સભગપણે, સચિતપણે કરુ છુ એવો દેખાડો એને નહિતર શા માટે કરવો પડે ? પ્રસંગે રોધીને કંઠમાં કરીને ચાતુરીપૂર્વક વિચારક રૂપે વારવાર પ્રગટ થવાનું એને શા માટે અનિવર્ય લાગે છે ? અને એની એવી એકધારી પ્રાસંગિક પ્રવૃત્તિથી જે ચાનતુ હોય તેમાં ડગો ફેર પડતો નથી એ જોઈને પણ એને કરો જોમ થતો નથી ! પોતાના શબ્દો કેવા વાળ્યા—નપુ સક છે એ જોઈને એને કશી શન્મ આવતી નથી પોતે જે કંઈ કહ્યું અરોધ્યુ તેના ફળ રૂપે કશું નીપજ્યુ નથી એ જોવા છતાં પ્રત્યેક તકે બે હિત્માહસને વાણીવીર રૂપે આગળ આવવા જેટલો દૃષ્ટ પણ છે એ વર્તમાન વટનારવાહો, વિચાર પ્રવાહોની ઝહેવાતી ચિંતા કંઈ છે પણ પોતાનો આખો પ્રપચ જ ચિંતાજનક છે એ પોતે જોતો નથી વાસ્તવમાં તો એ પોતાની સ્થિતિ જાણતો હોવાને કારણે પોતાની ઉપસ્થિતિને એક વિભૂતિ, મનીષી,

મગવડિયા ચિતકોની આ જ ભૂમિડા છે. એમણે પોતાપૂરની સગવડ કરી લીધી હોય છે, એ માટે ઘટતી 'સમજૂતી' પણ કરી લીધી હોય છે, છતાં 'જુઓને, કેવું બને છે । આવું તે થાય ।' એવા ઉદ્દગારે કાઢતા રહે છે તમે જે કંઈ કરો છો, અને જેમા તમારો સદર્મ ગ્યાય છે ત્યાં પણ અવશ ઘેઘાટ છે, એવું કેમ । તમે જે કંઈ કરો છો એનાથી એવું કેમ નથી બનતું કે ઘેઘાટમા ઘટાડો થાય ? વાતવમા જે ઘેઘાટ થાય છે એમા તમારો સાદ પણ પરાક્ષપણે ભણેલો છે એટલું સ્વીકારો તો એ ઘેઘાટમા ઘટાડો થાય એવું પગિણામ આવશે જે કંઈ અપ્રિય બને છે એમા મારો ભાગ નથી, હું એનો હિસ્સેદાર નથી, નિર્દોષ છું એવું છળ રચવાને માટે 'જુઓને, કેવું બને છે । આવું તે થાય ?' એવા વાઝિયા ઉદ્દગારે કાઢવામા આવે છે

ફેટફેટલા મગવડિયા ચિતકો ધૂળિયા જમીનની કૃગિયાદ કરતા પોતે જ ધૂળિયા આમને ખેઠા છે । એ આસનની ધૂળ પણ તેઓ દૂર કરી શકતા નથી અને ધૂળિયા માર્ગો વિશે ચિંતા નહોતું કરે છે । એ ખરું છે કે, સઘળા સામે વ્યક્તિ જાગૃ કરી શકતી નથી પણ એ થોડું થે કરી શકે તે ખૂબ જ મૂલ્યવાન અને પ્રભાવક નીવડી શકે છે પોતાના આમન પર જેમણે ધૂળ પડવા દીધી હોય એવા વડેગને પ્રિય થઈ પડવા માટે તો તેઓ સુંબું સુંબું ચત્રહાર કરતા હોય છે । એનાથી અમારી એવી કંઈ પ્રતિભા પ્રગટશે, જે ધૂળ અને ધૂધળાગને નિવારશે—એટલું વિચારવા જેટલી એમને કુશલ નથી, તેઓ ધૂધળા વાતાવરણમા સૂર્ય રૂપે પ્રગટવાના હાસ્યાગ્રપદ પ્રપચ કરે છે । આ બધું દયા ગ્રેષ્ઠ એવું છે વાતાવરણમા જેમ તેમ ટકી ગહેતા અને પોતાપૂરતો માર્ગ કરી લેતા સામાન્યજનો તો પોતે વિશેષ હેતુવાનો કશે જ અભિગમ પ્રગટ કરતા નથી, પણ વાતાવરણનો લાભ પણ ઉઠાવવા જેટલા ચાલાક વાણીવીરો પોતાનું વાઝિયું વિશેષત્વ ઉપસાવવાનો સતત પ્રપચ કરતા રહે છે વાસ્તવમા એમની કાયગતા એ જ

એમની વિશેષતા હોય. એવા ૧૧૬ કિલો રીટા કિલોમેટ્રો
 થોડાં નવલિપ્તિઓને આકર્ષવામાં નાજી થાય છે, તેમનો
 બાહ્યી. 'મે હાથ' એમના મગજકિલો ચિત્તમાં હમેશા તેથી
 તેઓ પ્રમત્તતા અને 'નાર્થ' તો અનુભવે છે. એમાં પોતાનો 'રશિક'
 જુએ છે. વાત્તમાં એ એમ. અસ્તવની પેઢીનું અર્થ. હોય છે
 નવ્ય કિલોમેટ્રોનો નિર્માણ ગમે એ માટેની અગત્યની વાત : વા
 જેટલા પેના ચિત્તને 'નોમલો' અને 'ગાહોય' હોય છે. તેઓ
 આજીવન વિચારી અને આની તેરી અગત્યના કિલો પ્રપચ ગતા રહીને
 જ સંજીત અને નાર્થકતા અનુભવતા ગમે છે. જ્યારે ગદ્યના પ્રાચ
 પ્રાચીન એ જ એમની એળખ હોય છે થોડાં માધેનો ઉપરની
 પેના જેમના એ કુળની તે છે. ખાતના ખીત માધેનોનો જા અને
 જાથી સમજાડો ઉપયોગ કરી લેવા જેટલા સમયએ નાથક પશુ નીરડે
 છે, એ એમની નાર્થતા હોય છે. થી ગે વહે એરી અથવા અધ્યાઓ
 અત્યંત નામ હોયમાં મોટી અખ્યામાં નાના નાના વડેગઓ કે
 જે વાતાવરણ જે નિયોતી ચિત્તા તેઓ કરે છે તે નો વનાર ચિત્તા નવ
 ખતના નવ્ય છે, જેનો જવાબ નોવના બેએ તો એ તપાસ પોતાની
 ન ત સુધી પોતે. પણ આ ગામડાઓ સૌથી વધારે ગમાય
 છે. જેની ખતતપાની રોને બેસા છે તે આત્મન પગની ધૂળ ફૂગ ફૂગવાના
 વગર પુરુષાચારી. એમને માટે પુરુષાર્થનો અર્થ છે પાતાની ખાત
 નવ ગામો રડેનો જાત ન એનું પોતાને માત્ર સુખ નીરડી ન, એમ
 નવત અને એવાવા નાથી બોનનુ ત.

વર્તમાન પાપા રૂના અ હમીઓ ઓગલ્યું છે? નખોતે ન
 અને નવો દેતા આ નવાતનીઓ પોતે ન અનર્થ છે તે આપણને
 અર્થ નોવરાની નવના અગત્ય પાડા નીલ પહે આનુ ગામી નવ
 ન મ ન પ્રમણિ. માટે પડાવ પડેનો છે. □

મકાનો

[ઈટાલિયન
વાર્તા]

ચેઝ રે પાવેઝ

અ અનુ એલેક્ઝાંડર ફ્રેન્ચર્ગ

ગુ અનુ વિજય શાસ્ત્રી

હું એક એવો માણસ છું જે જાત સાયવી સાયબીને જીવે છે નિયમિત કામ પર જાય છે અને દર અઠવાડિયે રવિવારની નાહ જીએ છે. એનો અર્થ એમ નહિ કે રવિવાર મારો પ્રિય વાર છે પણ ખીજઓની જેમ મને તે વ રે ગળ હોય છે અને માણસને આરામ તો જોઈએ જ ને ! વર્ષો પૂર્વે હું જ્યાં પાણક હતો ત્યારે મને થતુ કે જો હું વિવારે પણ કામ પર જાઉં તો ખીજ લોકો ક્રૂતા વહેલો મોટો થઈ જઈશ અને ગમેતેમ કરીને એમની પાસેથી વર્કશોપની ચાવી મેળવવામાં હું સફળ પણ થયો બધા સચાઓ શાત હતા છતાં મેં આખના પલકાગમાં સોમવારનું ચે કામ પૂરું કરી નાખ્યું અને પછી મસમોટી જગ્યામાં કાન બંધ કરી ફરવા માડ્યું આમ ફરવા પહેલેથી જ નહાઈક હતું સૌથી વધુ આનંદ ખામ તો હું ધારુ ત્યારે ઘેર જઈ શકું તેનો હતો ! ખીજુ કે અત્યારે હું મારા સાથીઓની જેમ સાયકલમવારી કરવામાં કે પણ અથવા ટેકરી પર પહોંચવામાં રોકાયેલો નહોતો તેનો હતો !

હજુ પણ રવિવારે લોકો રહેઝગહાગ કરવા નીકળી જાય છે. શેરીઓ, આ વર્કશોપની જેમ જ ખાલી હોય છે હું આખી બપોર આમતેમ ભટકવામાં વીતાવું છું અને કેટલીક શેરીઓ તો એવી છે કે જ્યાં અડધા અડધા કલાક સુધી એકે માણસ જોવા ન મળે, ધાખાઓ,

હતી એને ખાલી આગણાઓમા દૃમી જવુ ગમતુ પહેલા કદી ન ચડયા હોઈએ એવી સીડીઓન પગધિયા ચડવા ગમતા, બેઠ દબાવી, જે કોઈ બાગણુ ખોનવા આવે તેની સાથે વાતોમા બિતરી પડવુ ગમતુ હુ મોટેભાગે એની પાછળ રહેતો અને ઘણી વખત તો મને તેનો આત્મવિશ્વાસ જો', બારણા પગના બેઝબટનને એ પહેલી જ વાર દબાવી રહ્યો છે એ વાત મારા માન્ય મા ય ન આવતી । કદાચ હુ માની લઉં (કે પહેલી વાર બન નવી દબાવાતુ) તો એવુ બન્યુ હશે કે હુ એની સાથે ત્યાં ન આગે હોઉં તેની પાસે આ બધા માટે આગની નીત હતી ખાસ કરીને બારણુ ઉવાડનાર વ્યક્તિ જો સ્ત્રીઓ કે બાગકો હોય તો એવો શબ્દ તે કહેતો કે એમાથી નવો શબ્દ ફૂટે જ ફૂટે અને પછી અપે ટોળટિખળ કરતા અદર જતા અને છેક સાજ સુધી ખેનતા એ હમેશા કહેતો કે ગવિવાર, લોકો માટે ખૂબ કટાળા-જનન હોય છે અને કોઈ પણ શ્રવતા માણુમને જોયા કે સાલખ્યા વગર અડધો દિવસ ઘરમા પૂરાઈ નેલી વ્યક્તિ જ્યારે કોઈક આવે ત્યારે ખૂબ આનંદ પામતી હોય છે આવુ હુ તેણે અગાઉથી જાણી રાખેલી અમને પીણાઓથી સત્કારની કેટલીક સ્ત્રીઓ વિને ધારુ છુ

એ વર્ષોમા કેટલાક છો-ગઓ ખોટી ગડગવા જતા, બીજા કેટલાક સાયકલ લઇને નીકળી પડતા અને પળમા પહોચતા અને બીજા કેટલાક સિનેમાઓની સામે છોકરીઓની ગહ જોતા થોભતા સિરસ્ટોને જ્યારથી હુ ઓળખતો થયો ત્યા થી જ આ બધી બાગતા મને મૂર્ખાઈપૂર્ણ લાગતી હતી અને મારી તો આવી મધી ગાયતોમા 'ગતી જ નહોતી ચાલતી એટલુ જ નહિ આવા કશાને વિશે હુ તેને વાત યે કરી શક્યો નહોતો કમ કે તેની સાથે વાત કરવી હોય તો માત્ર 'આવુ બન્યુ' એટલુ તમે ફક્ત 'કહી'ને છૂટી જઈ શકો નહિ, વાત એને સ્પર્શ અને એ સ્વીકારે એવી જ હોવી જોઈએ આખો ભોયે જડીને અને ચહેરો, જાણુ આ મધી વાતની ઠેકડી ન કગતો હોય એવો ગખીને

તૈયાર કરવા કહેનો. અતે સ્ત્રીઓ હમેશા એને એક ખૂણામાં લઈ જઈ, ડોળા કાઢતી, મોટે ઘાટે દબડાવતી અને રડી પડાય ત્યાં સુધી બગડાટ કરતી અને તેમનો તગ પોશાક ઢીંચો કરી આપવામાં સિસ્કોટો આગળ પડતો ભાગ લેતો.

ઘેર પાછા ફરતી વખતે હું સિસ્કોટો સાથે હસવામાં જોડાતો પણ હું બાણતો નહોતો કે હું શા માટે હસતો થિયેટરમાંથી બહાર નીકળ્યા પાદ લાગે એવી હળવાશ અને મુક્તિને અનુભવ મને યતો હું સિસ્કોટોને ખોલવા દેતો અને હું ય ખોનતો. એ લોકો અને તેમની તકલીફના કારણોની કલ્પનાઓ કરવી અમને ગમતી એ વિશે ભાતભાતની વાતો કરવી અમને ગમતી પણ બધું પૂરું થતું એ વાતનો મને વિશેષ આનંદ થતો કનાય હું અમસ્તો હત્યો હોઈશ, છતાં સિસ્કોટોને તેમાંથી રાહત થતી કારખાનામાં તે રાતપાળી કરતો હોઈ આડા દિવસે સવારે પણ તે જાતને બહેલાવવાની નવરાશ મેળવી શકતો, એટલું જ નહિ વધુ સારી રીતે મજા મેળવવા તેણે કેટલાક પરિચયો સુદ્ધા કેળવી લીધા હતા. હું ધણી વાર સામી દલીલ કરતો ત્યારે તે મને કહેતો કે વચસ્ક સ્ત્રીઓના પરિચય કેળવવા માટે હજુ ઘણા ઘરો મારે માટે બાકી છે તું હજુ બચ્યું છે' એ કહેતો 'તને ખબર નથી કે આજકાલ જુવાનડા છોકરાઓની જ ખોનખોલા છે ?'

પણ હું 'જુવાનડો છોકરો' છું એની પ્રતીતિ કરાવવા પણ એ મને ભોયતળિયાની તમાકુ વેચતી સ્ત્રીને ત્યાં ન લઈ ગયો ! (એક સાળે બારીના બળ નીચે ઊભા ઊભા અમે વાતો કરવી શરૂ કરી હતી સખત ઉકળાટને લીધે એ સ્ત્રીએ લાઈટો ઓલવી નાખી હતી અને અમને આઈસક્રીમ લાવી આપવા કહ્યું હું ગયો ને સિસ્કોટો તેની સાથે વાતો કરતો ત્યાં રોકાયા) પછી કેન્દ્રસ્થળે આવેલી શેરીઓમાંની એક ગેરીમાં પગથિયાની ચડઊતર આરમ્બી એ કેન્દ્રસ્થાને જે એક વરસ પૂર્ણ દેખાતો' લાગતી હતી તે હવે ભોયરા શી લાગતી હતી આગળ મા

અમને કશી મદદ ન કરે ?' એવું કશું અને પછી એક ધક્કા સથે તે ઊભી થઈ ખડમા અનિર્ણિત મનોદશામાં ટહેલવા લાગી, દુ ખી અને કદાચ બિધરેડી સ્થિતિમાં. પછી તે બિચાના તરફ ગઇ બાજુમાં પડેલા ટેમલ પાસે કંઈક શોધીને આખરે કલાઇના પતરાનું સિગારેટનું એક પાકીટ લઈને પાંછી આવી માગી સામે ધર્મ હું લેતા અચકાયો એટલે તેણે તે ખુલ્લું કરીને ટેમલ પર મૂકી દીધું દર્મિયાનમાં સિન્ડોટા ઊડીને એક બધ બાગણા પર કાન માડીને ડગુક સાંભળવા લાગ્યો. કશુંક કહેવાની શરૂઆત રૂપે કેંગીનાએ સિગારેટનું પાકીટ ઠોડ્યું પણ કહેવામાં એ જાણે કશી તકલીફ અનુભવતી હતી સિન્ડોટા ગોળ કર્યા અને તેના તરફ જોયું છતાં હું જોઈ શક્યો કે તે ટોરેના તરફ બેપરવા જ હતો ટેમલ તરફ આગળ વધીને તેણે સિગારેટ લીધી અને સળગાવી પછી કેટરિના બોલી. થોભો, હું એક મિનિટમાં આવી, અને સિન્ડોટા ઊભો હતો એ જ બાગણું બિચાડી કેટરિના આવી ગઈ

વડીભગ માટે અમે એકલા પડ્યા, સિન્ડોટાએ જાણે હમણાં હતી પડાગે એવી મુખમુદ્રા કરી મારી સામું જોયું પણ હું જાણે હસ્યો નહિ મેં કહ્યું 'મારું ધ્યાન રૂચિપ્રદાશ પર ગયું જ નહીં' એણે આ પામળી બિચું જોયું પણ તેનું ચિત્ત ખીજે ક્યાંક ભટકતું હતું 'સમજ પડી' તેણે પૂછ્યું હું એની લાગણી દુભાવા માગતો નહોતો એટલે મેં કહ્યું, 'બહાર જો' એટલામાં જ કેટરિના પાંછી આવી એ જોઈ સિન્ડોટાએ બહા ઉતાળ્યા.

કેટરિના પાણીની બોટલ લાવી અને ટેમલ પર મૂકી ટપાટ બિચાડી ત્રણ પ્યાલા કાદી ધીમેધીમે લઈ અને ગોળ કેંગીને અમારી તરફ ખસેડતા સ્મિત કરી તે ઉપાડવા આમ ત્રણ આપી ગઈ અમે ત્રણે પીવા લાગ્યા અને સિન્ડોટા, પાણી ગમ્યું લેય એમ ટેમલ પર આગળા થપથપાવવા લાગ્યો પછી કેટરિનાએ પણ સિગારેટ સળગાવી અને ખુરમી પર જમાડી હમાડા વાઢતી અને જતને પળે નાખવા લાગી

થોડીક વાગ એમે દંધરતિધગની વાત કરી અને મિરડોટો એને ચીડવવા માગ્યો સિગારેટ અને દાડ આમ હાથવગા ગયો છે તે જ તારે ધણા મુવાકાતીએને રીઝવવાના હોય છે ? ડોટરીના મૂખ નહોતી એટલે આવા પ્રશ્નોના તરત અને ઝડપી જવાબે વાળ્યા એ જે રીતે પણ પર પણ ચડાવીને બેઠી હતી એ જોઈ કોઈને ય એમ ન નાગે કે એ નોકરખાઈ હતી એ જ્યાર બીજા ખડમા મઈ ત્યારે મકુટ બાંધીને અને હોઠ પર થોડો વધુ નિપ્પસ્ટિક ફેનીને પાછી આની હતી સિરડોટોએ એને એની જીવન-કહાણી કહેવા આગ્રહ કર્યો એ લોખ એ વિગે વાત કરતા અટક્યા નહિ મે મૂએમૂગા બેમી ધુ સાબળ્યા ક્યું ડોટરીના, એની વાત પરથી નાગતુ હતુ કે, ડો'ક મોટા માણસની પત્ની થા સ્ત્રી હોવી જોઈએ એણે પોતાને ધણા નણા મિત્રો મળવા આવતા તે સમયની અને પોતે એક વાદવૃન્દમા કામ કરતી હતી તેની અને પ્રત્યેક રાત્રે ઓઝામા ઓછુ એક નૃત્ય તે કરતી જ, તે સમયની વાતો ક્યે રાખી. એમે ખૂબ પીધુ અને ખૂબ હસ્યા એ વાગ મિરડોટો આજુબાજુ નજર દેવીને બોલ્યો 'આપણો અગાજ ત્યા તો મલગાતો ન હોય ને' એ વખતે તે પૂરતી ઉતોજિત થઈ ચૂકી હતી એણે ખમા ઉવાળ્યા અને કહ્યું, કોઈ કરતા કોઈ માલગવા નવરુ નથી

મિરડોટો આમતેમ ડોક ડીનીનીચી કરી, જા માટે જોયા કરતો હતો તે હુ વિચારતો હતો, દરમિયાનમા વાત માલિકો તરફ વળી ગઈ હતી ! અને સિરડોટોએ પૂછી માયુ, 'તે વિધવાના લગ્ન થઈ ગયા કે નહીં ?' તને મ કે એની સાથે પગલવામા ?' નાગતુ જ ડોટરીનાએ પૂછ્યું આમ કહેતી વખતે તેના ચહેરા પરનો પૂર્વવર્તી ભાવ સમપૂર્ણ બદલાઈ ચૂક્યો હતો સિરડોટો જોરથી હસી પડ્યા ત્યારબાદ તેઓ બંને એકબીજાને કગારથી જાણતા હતા એમ મે પૂછ્યું અને સિરડોટોએ મને બધું માહીતી કહેવા માગ્યું વાત કરતી વખતે તે હુચ્ચાઈપૂર્ણ નજર ડોટરીના પર નાખી લેતો હતો તેણે કહ્યું કે એ દિવસે

રવિવાર હતો અને પેલી વિધવા શેઠાણી (અમે બેઠેલા તે) રૂમમાં આવી ચડી [કેટેરીના આ સામળી શરમાઈ ગઈ સહેજ અસ્વસ્થ થઈ ગઈ] અને અમને બંનેને પેલી પથારીમાં સથે બેઠે ગઈ એનાથી એને લેવા પણ આવડેલા લાગ્યો નહિ અને પોતાના દેખતા જ એણે મને કપડા પહેરી લેવા જણાવ્યું તેણે (સિસ્કોટોએ) એમ કયું જ હોત પણ કેટેરીનાએ ઉશ્કેગટ અને અદેખાઈના માર્યા આદ તેના (સિસ્કોટો)ના માથા સુધી ખેંચી લીધી હતી હું આ બધું સામળતો અને તેના તરફ જોતો [જેથી કેટેરીના તરફ ન જોવું પડે] બેઠો હતો મે કહ્યું, પછી ? ‘તે કપડા પહેર્યા ?’

આ ક્ષણે કેટેરીના ગાડાની જેમ ખરાડી ઊડી ‘તે કપડા પહેર્યા જ હતા, ઓલરાઇટ ! જો તારામાં કશું ખૂટતું હોય તો તે ઓઝમ ચામ જ નહિ !’ સિસ્કોટો હસ્યો કેટેરીનાએ હથેળીઓ વડે ચહેરો છુપાવી દીધો.

હવે હું ત્યાંથી જવા માટે તનપાપડ થઈ રહ્યો પણ તેમ કરવાને બદલે મૂગેમૂગો બાગલા ભણી જોવા લાગ્યો. સિસ્કોટો બીજું પીણું લેવા ઊભો થયો કેટેરીનાએ એને જતો જોયો એટલે છુપાવેલું મો બહાર કઢ્યું તેની આખો મોટી અને કાતઘૂમ બની ગઈ હતી. લગભગ જ બાણું ટુકડે ટુકડા કચી નાખશે એવી તીક્ષ્ણ નજરે તે બેઠે ગઈ ‘આટલો જ અહીંથી, દૂર થા [પોતાને સબોધીને બોલી] તે તમારા કરતા બહુ ખરાબ છે, બસ ? હવે એના તરફ જોતો નહિ.’

સિસ્કોટો પીણું રેડી રહ્યો એટલે બોટન નીચે મૂકી એ ક્ષણ માટે તે મૂઠ જોવા થઈ ઊભો અને પછી પોતાની બેઠક તરફ લેતા મને કહ્યું આ સ્ત્રીઓ કદીય ‘બહાર’ જતી નથી !

કેટેરીના હજી ય આ તરફ અસ્વસ્થતાપૂર્વક જોયા કરતી હતી ‘તારે એક બારી ગાખવી જોઈએ’ સિસ્કોટો બોલ્યો, ‘રસ્તા પરની હાલ જોવી આમે ય આ મકાનમાં બારીઓની કમી નથી’ કેટેરીનાએ આ સામળી

ખાલીખમ શહેરમા ભટકતો ફર્યો હોડિ એવી એ પ્રથમ જ બપોર હતી. લીનાને હું બાણી ચૂક્યો હતો અને અત્યારે સિસ્કોટો એની સાથે પ્રેમક્રીડામા ગૂંથાયો હશે એ વિચારે મને ઉત્તેજિત કરી નાખ્યો. મને શરામનો થોડો થોડો નશો પણ ચડવા લાગ્યો હતો હું યુવ ન હતો અને બધી જ વસ્તુઓ મને આસાન લાગતી હતી છતાં હજુ સુધી હું સુખી હતો કે કેમ એ બાણી નહોતો શક્યો કે હું એકલો હતો !

એ સાળે ચોક્કસ સિસ્કોટોની રાહ જોતા જોતા મેં એ તમાકુના વેપારીની સ્ત્રીની ખારી તરફ નજર કેદી અને હસ્યો. સિસ્કોટો એ પહેલેથી બદમાશ હતો આખરે એ આવ્યો ત્યાં અમે બધી વાતો કરી અદેખી બાઈઓ શુ બોલે ને શુ કરે તે તેણે મને કહ્યું. તેણે કહ્યું કે અદેખાઈનો કોઈ ઉપાય નથી તથા તેઓ તેમનો સમય ખારીએ કદાચ બધા ખારણાની પાછળ, ખેસવામા વીંધે છે એથીએને બગાળ, ઓળખી લેવી જોઈએ, કમ સે કમ જુવનડા છોકરાએ તો કોઈ પણ હિસાબે ઓળખી લેવી જ જોઈએ. એ સમય એવો પણ આવે છે બ્યારે, બિલાડી !! પેડે ખારણા પાછળ લપાઈને તેઓ તેની (જુવાનડા છોકરાની) રાહ જોતી હોય

છતાં અત્યારની ધડીએ તો તે પેલી તમાકુના વેપારીની પત્નીને જ સ્મરી રહ્યો હતો અને કેટેરીના પાસે જવા તેની ઝાઝી ઇચ્છા નહોતી એક સાળે એણે મને એકલો જ ત્યાં જવા કહ્યું પણ મારી હિંમત બાની નહિ મેં એ મકાનના અરખાઓ નીચે ભટક્યા કંઈ—મનમા મનમા લીનાને જોવાની ઝખના સળવળતી હતી પણ ખારીઓ બધા હતો ખીજ રવિવારની સવાર સુધી એ બધની બધ જ રહી અને સિસ્કોટોએ મને કહ્યું કે હિનાજો આવ્યો હોય આખું કુટુંબ દરિયા-કિનારે સગસામાન લઈને ગિપડી ગયું છે ‘નોકરબાઈઓ સુદ્ધા ?’ હાસતો વળી

મને એ સમજાયું નહિ ડેંગીના એટલી તો અદેખી હૈ । મેં
એણે મથે અકવાડિયે આ વિને એક દગ્ધ મ જો કાલ્યો નોને
‘પણુ તારે માટે એક ખીજ છોડા’ છે’-મિસ્કોટોને મને કહ્યું

તે તને બાણે પહેનાનો માન રહ્યો જ નહોતો જે પગલિયા રૂધી
તેમને મૂઝવા આવે । અને જ્યાં જ્યાં ગઈ અને ગમતો ડગતા ૧ । મૂઝ
આવવાની રમત હરે તે ગમતો નથી હરે તે ચોકમાથી ગમ પણુ ચસનો ન ।
અને પ્રત્યેક રવિનાર પેલી તમાકુની દુકાન ગતે આટા મારવાના જ નાના
છે એ તમાકુવળાની ત્રીજ એક એરી નીડળી જે મિન્કોટોને ૫૧ ૧ અ ૧ ।
નહોતી દેતી હા તેનો અથે પાતો ડગતી એક માન તે કેક ભાવન
જિયાનો ખારીમાથી વાતો કરો એટલું જ નહિ પણ તેની પાસે આધસીમ
થે મ ગાગ્યો ત્યાથી પસાર થતા માનનીએના પદ્ધતિ સામળવા તેઓ
અડધા અડધા કતાક રૂધી નાત યછ બેનતા રંગીનુ વધ રીમેનુ ૯ ।
પણુ એ જે રાંતે હું મો કમ્તી અને જવામે મ ગતી મે પ ગી તો
આવીમની જ લાગતી

હું મારી રીતે પૂર્વવત્ જીવવા મુશ્કેલ નહોતો મિન્કોટોને ડામ
કમ્તો બોલો માર મન પૂનુ હલ્લુ હું ૧૧ । જતો, મે મારી બન
જ દેવાડ મિનો પણુ કર્યા હતા એકવા એકવા કમ આન દમા ગેનુ
તે ય હું રીખી ગયો હતો છતા હું બાણે કે પહેનાનો હું ગલો નહોતો
અને ઘરે ગેનુ એ કેનુ તો નાસજનક હોય છે એ તો તમે બાણો
જ છો બે તમે ત્રિવેસે જીવવાનું ગણો તો બોધે તમને જગાડી મૂક
છે પછી સીધા ડામે જવું પડે છે, ત્યાથી મીધા ઘેગ આવવું પડે છે
જીવવાની પ્રક્રિયા આની વિશેષ કશું નવી એ હિનાબે મે માન મહેરન
ચોક અને લેગીઓમા ગડપાટ ગર કર્યો, નવરાશની પ્રત્યેક ક્ષણે
દન્ય કિનારે ગયેલી લીનાનો જ પ્રિયાર ૧ કર્યા ડગત ૧ કાણુ જ્યાં
કેમ પણુ એક દિવસ તે અચાનક મારી ગામે આની બર્બો ગેને એની
આશામા દિવસો ક પવા લાયા મેગીઓ બ્યા હિન્જડ મને ૬ ત્યાં
કઈ પણુ બની શકે છે હું ખૂણાઓમા રાડાતો

અને એ બધું છતાં, દુનિયામાં લીના જ એક માત્ર હસ્તિ નહોતી મિસ્કોટો ઘણી સ્ત્રીઓને ઓળખતો હતો. “એક એવો અમલ થે આવે જે જ્યારે તેઓ તમારી પાછળ ગાડી બને છે” તે હમેશા કહેતો. પગથિયા ચડતા, વાતો કરતા, બહાર સ્ત્રીઓની શોધ કરતા તેમનું અવનન કરતા તેમને આનંદિત કરતા હું કંઈ જ કરી શક્યો નહોતો. મિસ્કોટો બધું જ કરી શકતો. જગમગ ખૂંધો એવો તે. હું માત્ર ગાહ જોતો જ મુનાસિબ સનગતો.

પણ પછી તો સિસ્કોટોએ લગન પણ કરી નાખ્યું. એણે મને કહ્યું પણ નહીં મેં માની બહેન પાસેથી સામજીયું પેના તમાકુવાળી બાઈએ તેને ગાડો કની નાખ્યો હતો. તેની સાથે લગન કરવાથી જ તેના ઘરમાં પ્રવેશ મળી શકે એમ હતું. આખર જતા, એ સ્ત્રી અત્યંત અદખી હતી એ મિલાય ખીજી કશું એણે મને કહ્યું નહિ. તે એક રૂપાળી, ભરાકદાગ બાઈ હતી અને કન્યા મને ન પણ ગમે એવી હતી. સ્ત્રીઓ સાથે બધું બગાડ ચાલતું ગમતું હોય તો એને એના તાનમાં ચાલવા ન દેવી જોઈએ એણે છૂપી ગીતે લગન કર્યા હતા કેમ કે એ વિધવા હતી અને હમેશા કહેતી કે જો હું ફરીથી પરણીશ તો તેને પોતાના ગ્રાહક શુભાચવા પડશે પણ લગન પછી તરત જ તેણે સિસ્કોટોના પાતાનો હિસાબનીયા બનાવી દીધો. અને ત્યારે મેં સિસ્કોટોની, ધાંધળું કરે જ, એમ મમ્કરી કરી અને અતે અમે અવડયા અને પછી તો મારું એ ચોકનાથી પસાર થવાનું બનતું ત્યારે જ અમ ગે કલાકાન થતી પણ હવે એવા દિવસો આવે છે, એવા રવિવારો કદાચ આવે છે, જનાર જને એની અદેખાઈ આવે છે.

૨૨, ઓગસ્ટ '૧૯૮૧

[Cesare Pavese's Houses
વાર્તાનો અનુવાદ

Italian Short Stories
ed. Raleigh Tiveyan
Penguin Publication]

એ શબ્દના અર્થિદત થવા સાથે બધ પડી ગયેલું, અણુઅણુમાં ચાલી રહેલું, નૃત્ય ફરી આરમ્ભાય છે જળ એની સાથે પોતાનો લય મેળવી લે છે, પવન એના તાલ સાથે તાલ મેળવે છે એ શબ્દ મંદિરના ઘણનાદમાં ગણકે છે હોરિપટલની સકેદ લાદી પર થઈને દુ ખના રેલાની જેમ લસરે છે મહ નગના રાસાયણિક ધૂમ્રવલયોની સાથે ભળીને એ નવી વિભાષિત ગયી દે છે, કોઈ નારીના અગ પર એ આછી માદક આદ્રતા બનીને છવાઈ બળ છે

ધર્મશુરો એમાં ઈશ્વરનો ગણકો સાલળવા કાન માટે છે પણ એમના કાથમાંથી સરી પડીને એ પાચીકા ઉછાળામૈ રમતી કન્યાના હાથમાં ઝિલાઈ બળ છે કો-ક વાર એ કોઈકની મિથ્યા કીર્તિનો ગખારો થઈને જાયે ચઢે છે ને તરત જ અદૃશ્ય થઈ બળ છે. કોઈક વાર એમાંથી કશાક અગ્નિના લયની ગન્ધ આવે છે જળસર્પની જેમ કદિક એ ચેતનાના જિંડાણમાંથી ઉપર આનીને માત્ર એનું માયુ બહાર કાઢીને વળી પાછો જળિયે ચાલ્યો બળ છે ઘણી વાર તો એમાંથી નરી અનિદ્રાના મોજા ઊછળતા મે સામળ્યા છે કોઈક વાર તો એ પાસે ખેડેલા કોઈકની જીવડતી આખના જેવો સળગાય છે એમાંથી ક્યારેક નિર્ગત ઉદાનમાં એકલા અટૂલા ગઈ ગયેલા કુવારાના હિંગકા સલગાય છે પણ એને પડીએ પડીએ ત્યાં તો એ એની અને આપણી વચ્ચે એક નવા જ સમયનો પ્રસાર મૂકીને છટકી બળ છે

આ શબ્દને માનવીએ પોતાના ચક્રમાં ઘોઈઘોઈને માજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કોઈએ એને વેશ્યાની યોનિમાં ધગળી દીધો છે તો કોઈએ એને મૂંગા માણસની અવાચકતાના પાતાળમાં હડસેતી દીધો છે, પણ આધ્યાત્મની આખમાં એને મણિની જેમ પ્રકાશતો પણ જોયો છે કોઈક વાર એ 'અરેળિયન નાઇટ્સ'ના જીનની જેમ મે ઢામાંથી બહાર કાઢતા જ આકાશને જાઈ દઈને વ્યાપી બળ છે તો કોઈક વાર અમૂર્ત-માશ્ય નારીના શુપ્તપ્રદેશના તલ જેવો અદૃશ્ય થઈ બળ છે, 'આ

આર્યો, આ આર્યો' એમ કહીને એને પડકારા જઈએ છીએ ત્યાં તે
 હથેળીમાંથી પાગની જેમ મરી જઈને વિષેરાઈ બન છે. ગર્વિના
 એકાન્તમાં વાસના પૂરતા અકુરની જેમ મારામાં એને ફૂટતો હું ક્યાં
 સાક્ષી છું

ઠામને ખોદી નાખતી વન્યા નદીની જેમ એણે મને ખોળી નાખ્યો
 છે મારા વિનય સાધવાનો નગો પણ મને એણે જ ચઢાયા કે મૌનથી
 બધા કામ મગ્ન હતા ત્યાં આ શબ્દે એકાએક ફરી પડીને બનના ઓળ
 નથી કર્યાં । આવી તો હું મારા જ શબ્દો પ્રત્યે સાશવ મનીને એમની શ્રીતે
 ગુણતરની આખ ત્રેયા કરું છું મારી આજુગાજુ હું ગેદિયા
 બિના કરીને, મારા જાતને સનામત માનીને, ખેડો દોડે છું ત્યાર એ
 એમાં આસાનીથી મોઢારું પાડી દે છે ।

શિશુકાળ શબ્દોને નીલવાનો સમય હતો ત્યાં ક્યાંથી શબ્દોને ગોળી
 વાગ્યા । ડિરનામાના ખખડે મહેનમાં પડના પડનાને રીપના, ગિયાબાની
 નાતે પાસેના વડ પર ખેલતી ચીમરીના અગાજને યમધર્મ, મધુમાની
 અને મોગરાની વાયાળતા પણ સર્વરી, ફૂવાની અદગના ગામના કીચી
 નીકળેના પાપળાના પાદ્માને અવાજ પણ વીણી લાયા સાજેગાના
 અનસમન્ય પ્રહરના ચાની જવાના પદરવને પણ કીચે મધગતે અમા ।
 જીવને વળ ચઢાવતા દાદાના ગટિયાના ગુજનમાંથી ઝડતા અનુનામિને
 એકલા કર્યા । ત્યારે જ તો જાન માડીને પવનની મારાખડી પગી ફરી
 આભળી વનની ગાદ વૃક્ષગાનની ગૂંચવાયથી શાખાઓના ત્રેડાક્ષિત
 કાખ અને લેનાના સુરડીન ચાજતો અને ધુનડના પુન મ્વગતે ત્યાર
 જ સાબળ્યા નવગર્વિના અખણ દીપમાં પહેલું આનંદવિહન ત્રેયુ ।

પછી તો જાતજાતના શબ્દો આવતો જ ગયા કોઈ થીજેના
 આનુમાંથી ખનેવો, તો કોઈ જોડા મૌનને તળિયેથી મોઢી કાટેનો, કોઈ
 પહેલી વાર નાગી હથેળીમાં ભીરુ પખીની જેમ છૂપાઈ ગયેનો કોઈકની
 આગળીઓનો ટેંગે ગળુનો પછી તો નામના પડઝાયાઓ લાગ્યા થતા

ગયા ક્રિયાપદોની ગતિ તેજ બની વિશેષણોનો પ્રપચ વધ્યો, ઘણી વાર તો આ ઘેરો વળેલા શબ્દોને કંગણે જ જ્યા જવા નીકળ્યા હતા ત્યા જવાયુ નહિ કોઇક વાર નો સામે ખેડેની વ્યકિતની વિસ્ફારિત આખોને સાલળવાગા જ એવા ખોવાઈ ગયા કે શબ્દો હોઠ પર જ રહી ગયા, ક્યારેક અણુધાર્ગો ઝાટકો લાગતા શબ્દોને અમ્મણી ભોમકામા ઊગી નીકળના પણ જ્ઞેયા

પછી શબ્દોનો તો કોઇ વાર રાફડો ખાઝી ગયો કેટલાક શબ્દોએ તો ઊધઈની જેમ મૂળ જ કોતરવા માડ્યુ તે વગી ક્યારેક શબ્દો ગરૂડની જેમ પાપ વીઝીને અન્તરીક્ષ તન્ક ખેચવા લાન્યા શબ્દોએ ક્યારેક શઢ બનીને ગતિ પણ વધારી, તો ક્યારેક શિષ્ટમમન મર્યાદા-રેખાની બહાર પણ મને આ શબ્દોએ પ્રયણડ વેગથી ફ ગોળી દીધો આથી જ તો કેટલીક વાર 'હા' 'ના'ના તન્તુઓ એવો તો ગૂચવાઈ ગયા કે 'ના' 'હા' થઈ ગઈ અને 'હા' 'ના' યુવાનીમા ખભા ઊંચા કરીને છાતી કાઢીને ચાલ્યા ત્યારે જ ખલેથી થોડા થોડા શબ્દો ખ ખે-ગઇ જવા લાગ્યા એ ખરી પડેલા શબ્દો પૂજ્યમૂત વર્તને નામના પડછાનાઓને ઘેરા બનાવતા ગયા. નિઘાપીઠમા જઇને શબ્દોના મુખ પન્થી શાહી લૂઝી નાખી પણ ધૂળથી ૫ પાતળુ સમયનુ પડ ધીમે ધીમે શબ્દને ઝાખા કરતુ ગયુ પરિચિત શબ્દો ની અપરિચિતતા લઇને આમે મળવા લાગ્યા ઘણા શબ્દો રાતવેળાએ ખારી તારણ બધ કરતા પૂરાઈ ગયેલા પખીની જેમ અધારામા અથડાતા રચા એકાન્તના દગના ઝેરન ચૂસી લેનારા શબ્દો ૫ નથી મળ્યા એવુ નહી શબ્દોએ બધુ દેખાડ્યુ જ છે એવુ નથી, ઘણી વાર અદર્શન બનીને આ શબ્દો આખ પર છવાઇ પણ ગયા છે.

વારતવિકતાનુ વસ્ત્રાહરણ કરનારા શબ્દો પણ છે તો ગહસ્વમતાથી તુચ્છતાને ખણિડત કરનારા શબ્દો પણ છે મૃત આડાશની નિર્ગર્જનામા ધૂમગતાના આગ-શ્વેતે લેીને સહેજ ક્ષણમા ચમડી જતા અનામી નવ

જેવા શબ્દોને પણ મેં જોયા છે । ન શબ્દતાના પડ પછી પડ ઉઠેના
આપીને આખરે શૂન્યમા શમી જનારા શબ્દોનો મહિમા જીરવવો કપગે
છે, કોઈક વાર હિચ્ચારનારુ મુખ દષ્ટિગોચર નહિ હોય તે છતાં એના
ભાણુકારરણુકારથી ચિત્તને સમુત્કુણિઠ કરનારા શબ્દોએ મને ભારે
પજ્જ્યો છે. નિકટને દૂર અને દૂરને નિકટ બનાવવાની અદ્ભુત માયા
રચનારા શબ્દો પણ છે.

હવે આગણામા સુખડ વાન્યુ છે હું નિશ્ચય થતો જઉં છું
ને મારા શબ્દો આ ચન્દનના વૃક્ષ પર ત્રીણા ત્રીણા પર્ણોરૂપે પદ્મવિત
થઈ ઊઠતા જોઉં છું કદાચ એમાના થોડા શબ્દો એ સુખડના કાષ્ઠરૂપે
મારી છેદ્દલી અગ્નિશય્યામા સાથે પોઢવા આવશે □

સાભાર સ્વીકાર

મને ગામ જડયુ ગોકુળાયુ' લેખક વજ્ર માતરી, પ્ર.
નકશખ અલવી, દ-અ. જરમાઈન એપાર્ટમેન્ટ, ખાનપુર, અમદાવાદ-૧
મૂલ્ય બાર રૂપિયા

આવતીકાલના યુવાનો માટે જાતીય શિક્ષણ સપાદક
ડૉ. ભારકર વ્યાસ પ્રાપ્તિસ્થાન સાહિત્ય સંગમ, બાવાસીદી ગોપીપરા,
સુરત-૧, મૂલ્ય સાડા તેર રૂપિયા

કાકાસાહેબ / રતિલાન 'અનિશ'

રાજમહેલના પથ કરતાયે મને તો સાળરમતી જેલનો છોટા ચક્કર જતો માર્ગ વધારે સ્વચ્છ અને રળિયામણો લાગતો માર્ગમા આપણા આગમનના ઉદ્દામમાં ઝૂમતા અને ઝૂલતા લીમડા આપ્યા જ કરે, એમને સ્પર્શ કરીને જ આગળ જવાનું મન થાય, પણ સાથે વોડર હોય એટલે નજરસ્પર્શ કરીને જ પ્રસન્નતા અનુભવુ. કવોરેન્ટાઈન તો એક ખૂણે આવેલું જેલની હોસ્પિટલમા દવા લેવા જવાનું બહાનું મળે તો જ ત્યાંથી બહાર નીકળાય જેલનું દવાખાનું ઠેક ખીજે છેડે. જમણી બાજુ બડા ચક્કર અને ડાબી બાજુએ છોટા ચક્કર રહી જય માર્ગમા વચ્ચે આવે ડાબી બાજુએ જેલનું રસોડું અને તેની સામે એક ખોલી દવાખાને જતા એના પર અચૂક નજર જાય, ત્યાં આગળ પગ ધીમા પડી જાય ખોલી સાવ ખાલી તોયે તેના પર જિજ્ઞાસાથી નજર પડે જ અમૈ કશીક લાગણી થાય જ કાકાસાહેબ કાલેલકર એ ઓગડીમા ગહેલા એકાકી, પણ ત્યાં ગહી એમણે જે લીલા-વિનોદ તીરખ્યો ને આલેખ્યા એતરાદી દીનાલોમા એના વાચનને કાગળે એ ખોલી મને શારદામદિર જેની લાગતી સામાન્ય કેદી જના આળસુ થઈ જાય, એકાતથી ડટાગી જાય એ ઓગડીમા કાકાસાહેબને કટકટલો વિનોદ સાપડ્યો 'ચડલી, ખિમ્જાલી અને લીમડાના પાનની લીનાએ એમના એકાતને કેવું રસમય બનાવ્યું ! જેલમા આની ચટતા

વાદરા બાણે આઝાદી એટલે શુ એનુ જ્ઞાન કગવવા માટે જ જગીન પર અને લીમડાઓ પર દોઢધામ, કૂદાકૂદ કરતા । છોટા ચક્કરમા અમને લાવવામા આવ્યા અને અમે દીવાલોની અડગની નાની વસ્તીમા પુગઈ ગયા પણ સૂરત જિલ્લાના હોવાને કારણે જુવાગના રોટલા ખાનારને જિંદગીમા પ્રથમ વાર બાજરાના રોટલા ખાવા પડતા એટલે રોજ જોલના દવાખાનાની મુલાકાત લેવાનુ અનિવાર્ય બની ગયુ એ કાણે ત્રણેક માસ તો વારવાર છોટા ચક્કરની બહાર નીકળતા અને એમા પ્રવેશતા પેશ્વે ચોરડીના દર્શન સુલભ થઈ જત'.

એ ચોરડીએ શીખવ્યુ કે, ટોલ્સ્ટોય કહે છે તેમ વૈકુઠ તાગ હૃદયમા છે । આપણી જીભમાથી રમ ન છૂટે ત્યાગ સુધી જાપન ભોગની તમામ વાનગી નીગસ છે, જીભ સાચોસાચ 'રસના' બને અને એમાથી રસ છૂટે તો સૂકો રોટલો પણ સ્વાદિષ્ટ બની રહે છે, જે ચોરડીના ખીડા-ચેલા બાગ્યાના લોખંડના સળિયા વચ્ચેથી કાકાસાહેબે ગત્રે આકાશર્ચન કર્યું તે બીજા કોઈ કદીના ભાગ્યમા હતુ ખરુ ? આનંદ પામવાની આપણી રમણતા જ આખ સામે થવી લીલને રસમયરૂપે આસ્વાદી શકે છે અને વર્ણન દ્વારા બીજાઓ સુધી એ અનુભવને પહોચાડી શકાય છે.

જેલમા જ મે કાકાસાહેબના, મળે તેટલા તમામ પુસ્તકો વાંચી નાખ્યા, તેમા 'જીવનવ્યવસ્થા' અને 'જીવનનો આનંદ-' એ મોટા ગ્રંથો પણ આવી ગયા એ પુસ્તકો જેની પાસે હોય, તેની સાથે એ પુસ્તકને કારણે જ મૈત્રી કરવી ગમતી. તે મને બહુ શ્રીમંત લાગતો એ ગ્રંથોના નિબંધો ગુજરાતી નિબંધસાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તબ સમાન પ્રસન્નકર ઓજસ્વી શૈલીમાધુર્ય કાકાસાહેબને ગુજરાતના ટાગોરરૂપે સ્થાપે અને શાંતિ-નિકેતનમા અધ્યાપન કરી ચૂકેલા કાકાસાહેબ મૌલિક લેખક તોયે ટાગોરના શૈલીમાધુર્યના વારસદાર ખરા જ શ્રી ગુધુવીર ચૌધરીએ અખબારી કોલમમા ચીતરી નાખ્યુ કે, 'હવે તો નિબંધસંગ્રહ પણ

યોગ્યિય થાય છે' ત્યારે એમણે માત્ર વિવિધ પ્રકારની ચાત્રાકીથી
 અપાવાયેના નિબંધસંગ્રહની વાત કરી હતી. જે યુગમાં સરકારી
 ગ્રાન્ટના જોરે પુસ્તકો નહોતા અપતા પણ વાચકો મીઠા
 ખરીદતા હતા ત્યારે ઢાકાસાહેબના નિબંધો જેટલા વચાયા એટલા
 કાંઈ ગુજરાતી લેખકના વચાયા હોવાનું મનાય એમ નથી. ઢાકાસાહેબ
 પછી માત્ર એક સુરેશ હ. જોષીનું નામ એમની હારોહાર લઈ શકાય
 એવા તે નિબંધક છે એમના બધા નિબંધો પુસ્તકાકાગે પ્રગટ થાય
 તો આ સત્યની પ્રતીતિ વચાવિના ગ્રહેશે નહીં પરંતુ ઢાકાસાહેબ જીવન
 માટે સાહિત્યનું પક્ષકાર હતા, એટલે એમના લેખનમાં આરણ્યક
 આશ્રમના ગુરુમાં હોય એવો દીક્ષાભાવ હતો પણ લેખકરૂપે એ એટલા
 ઉત્તમ હતા કે એમનામાં ગ્રહેલો શિક્ષક વાચકને કંકયો નથી

એમના લખાણોમાં જ્ઞાનનો યોગ નહીં પણ રસમય વિનિમય
 હતો. એમનું જ્ઞાન રસસામગ્રીનો ભાગ બની જતું હતું. ગાંધીયુગ
 અગ્રહી અને કઠોર તેમ રુક્ષ પણ હતો, કાગળ કે એ ઐતિહાસિક
 તપનો સમય હતો. યુદ્ધમોરચાના સૈનિક માટે જે કઠોર આગ્રહો અને
 રુક્ષતા હોય એવો ત્યાગે આગ્રહ હતો, ક્યારેક એ હક અને જીદ પણ
 બની જતો હતો ગાંધીજીની આસપાસના લેખકોમાં મહાદેવ દેસાઈ
 અને ઢાકાસાહેબમાં જ રસજ્ઞતા અને પ્રાસાદિકતા જોવા મળે છે કિશોર-
 લાનમાંથી તા ચિત્રક અને મીમાંસક હતા, સર્જક થવા માટેનો કશો
 અભિગ્રહ એમને નહોતો. મહાદેવભાઈ તો ગાંધીજી સાથે જોડાયા તે
 પહેલાં બંગાળી વાર્તા વિરત્તવહુ'નો અનુવાદ કરી ચૂક્યા હતા

સવારની પ્રાર્થનામાં આવતા આશ્રમની એક છોડીને મોકુ થયું
 ગાંધીજીએ એ ॥ ગભીર નોંધ લીધી મોકુ થયાનું કારણ પૂછતા જણાવું
 કે એ છોડી માનુષ્યો બાળતી હતી એમાં મોકુ થયું તો ગાંધીજીએ
 પ્રાર્થનામાં અડચણરૂપ બનેલા એ છોડીના સુદર શિરકંઈ બને જ
 કાતર લઈને કાપી નાખ્યા આવા રુક્ષ આ કઠોર આગ્રહી કાળમાં

સમાતરે રવીન્દ્રનાથ ટાગોર હોય ભારત માટે માધુર્યના એક વગ્દાન
 ૩૫ હતું કહો કે તપના અતિરેકના સમયમા ગુરુદેવે ભાગતના આત્માને
 નયોં રુક્ષ, કઠોર અને જિદ્દી થતો બન્યાની લીધો. ગાંધીઆશ્રમના
 લેખકોમા ક કાકાસાહેબ રસ અને સૌન્દર્યમાધુર્યના ગુણે અતેડ અને
 અનોખા તરી આવે છે

બેગ્લોરમા કોંગ્રેસ કારોબારીની બેઠક હતી ગાંધીજી સાથે મહા-
 દેવભાઈ અને કાકાસાહેબ પણ હતા. કાકાસાહેબ ગેગસપ્નાનો ધોધ જોવા
 જવાના હતા. મહાદેવભાઈનું મન પણ ખરું. ગાંધીજીને પણ આગ્રહ
 કરવામા આવ્યો. ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું કે હું તો ગેગસપ્નાના ધોધ-
 કરતા થે વધારે ઊંચેથી પડતુ પાણી જોઉં છું—પર્વતવધારા માત્ર
 કાક સાહેબ એ ધોધ જોવા ગયા ।

કાકાસાહેબે જે સમયે લખવા માડ્યું તારે ગાંધીકુળમા કેવો
 કઠોર કર્મવાદ ચાલતો હતો એ જાણીએ તો કાકાસાહેબનું કાર્ય વધારે
 મહત્વનું અને અનન્ય લાગશે

‘હિમાલયનો પ્રવસ’ અને ‘લોકમાતા’ દ્વારા કાકાસાહેબે સસ્કૃતિનું
 નામ લીધા વિના એના સસ્કાર જ વાચકના ચિત્તમા રૂઢ કરવાનો
 રસમય પુરુષાર્થ કર્યો છે, એ સસ્કૃતિનિષ્ઠ ગણાતા ઉમાશંકરભાઈએ
 ગભીરજીનો નોંધયુ ધ)

ભાષાને નવા ચલણી શબ્દો આપવાનું કામ કાકાસાહેબે કર્યું
 છે એનો તો જુદો અભ્યાસલેખ થઈ શકે હિન્દી રાષ્ટ્રભાષા બનતા
 વહીવટી ભાષાનું ત્રાસદાયક હિન્દીકરણ થયું તે જાણીનું છે કાકાસાહેબ
 જેવા રસજ્ઞ પડિતને ફાળે એ કામ આવ્યું હોત તો પારિભાષિક હિન્દી
 શબ્દો ય પ્રચલિત થઈ ગયા હોત. પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવાસે એમણે
 રક્ષિત જ ગદો જોયા અને ભાષાને ચલણી શબ્દ મળ્યો—અભયા-ણ્ય ।’
 બે જ પ્રકારની સન્તિ હોય—પર્વતમાથી પ્રગટે તે શિલ્પા અને ખીલેના
 સરોજોથી સજર સરોવરમાથી નીકળે તે સરોજ ।

જેન આઝાદ થતા કાકાસાહેબ દિલ્લી સ્થાયી થયા એ કહે એવું છે. પણ ત્યાંથી એમણે 'હરિજન' નામનું એક અઠવાડિક 'મગલપ્રભાત', ચાનુ રાખ્યું તે સહજ સંજોગે હિન્દુસ્તાનીમાં પ્રગટે એથી કાકાસાહેબના વિવિધ પ્રકારના લેખનો પ્રાપ્ત થયા તે છેવટ સુધી. એના પ્રત્યેક અકમાથી એકાદ લેખનો ગુજરાતી અનુવાદ કરવાનું કામ પાંચેક વર્ષ સુધી ક્યું તેથી કાકાસાહેબના ગદ્ય સાથે ગાઢ પ્રીતિ બધાઈ ગઈ હતી. છેલ્લા વર્ષોમાં એ અપકં તૂટ્યો.

સંસ્કૃતનાયે પડિત કાકાસાહેબનું પ્રસન્નમધુર ગદ્ય કેવું સહજ સરળ છતાં ઓજસ્વી છે. કાકાસાહેબ જ્ઞાનસમૃદ્ધ પણ એમની જ્ઞાનસમૃદ્ધિ લેખનમાં રસસમૃદ્ધિ બની જતી નિરાડમ્બરી એ જરિવતાના ગુણ ગુજરાતીમાં કાકાસાહેબનું ગદ્ય એક સીમાચિહ્ન જેવું છે. તે પ્રોફેસરિયા વિવેચન ॥ અભ્યાસ સામગ્રી નથી ગાંધીયુગ જતા ગુજરાતી સાહિત્યમાં ફરી પડિતયુગ તો નથી આવ્યો પણ પ્રોફેસરિયા વિવેચન તો વધુ જ છે કાકાસાહેબના ગદ્યનો વિચાર કરું છું ત્યારે યાદ આવે છે સૂરતના પ્રો. જયન્ત પટેલ મારા પાડોશી એ ચરૈતરિયા લહેજમાં ગુજરાતી બોલે એમણે કાકાસાહેબના સાહિત્યનો વિષય લઈ પીએચ ડી માટે મહાનિબંધ લખ્યો અને સદ્ગત મોટાએ કવિ નમંદના નામ સાથે જોડાયેલું દાન આપ્યું તે ફડમાંથી અહીંના વિદ્યાભવને એ મહાનિબંધ પ્રગટ કર્યો. એની શૈલી ભારે આડમ્બરી અને સંસ્કૃતપ્રચુર માથાભાગે 'ધ્યાનાર્હ', 'માનાર્હ' - જેવા શબ્દોની પક્ષટણ ચાલે. કાકાસાહેબના એક વાચક તરીકે આ લખનારે એ કૃતક વક્તવ્યિથી ભારે આચાર અનુભવેયો કાકાસાહેબના અનાયાસ લેખન વિરોધ એ આરાસી ગદ્ય એક કટાક્ષ જેવું છે.

સૂરતના મય પંથી વાર્તાકાર મુરેશ હ ત્રેરી તો ક્યારનાય અવસાન પામ્યા છે' એવું પક્ષમ્બ ઘોષે જાહેર કરનારા એ સાહિત્યનિષ્ઠ જયન્ત પટેલ અત્યારે અમેરિકામાં 'મોટેલ' ચલાવે છે. □

લય / સાંદીપનિ

પેલો ડાસો બધ છે લાકડીને ટેકવી ટેકવીને આગળ વધે છે દરેક વખતે એને લાકડીને જમીન પર ટેકવવી જ પડે એવી અનિવાર્યતા હોતી નથી, પણ જરૂર હોય ત્યારે જ જમીન પર લાકડી ટેકવે એથી ટેકવવાનો લય બધાતો નથી, અને ટેકાની ક્યારે જરૂર પડશે એ કંઈ ચોક્કસ થોડું હોય છે ? આથી એ નિયમિતપણે પગથે પ થે લાકડી ટેકવતો આગળ વધે છે.

બધી જ વખતે, ક્યારેક કામ લાગશે એ ધાગણાએ સાપેક્ષ ન્યાયે નિર્ણય એવું આપણે ચાલુ રાખતા નથી, પણ ક્યારેક જરૂર પડવાની જ છે, તો એને નિયમિત જરૂરિય ત બતાવીને એનો લય સર્જીએ, તેને લયબદ્ધ કરીએ એવો અનાયાસ પ્રયત્ન આપણો હોય છે.

જમીન પર પડેલા તોર્તીંગ લાકડા ને હડસેલતા મજૂરો હેઈએ, હેઈસો કરે છે, દરેક વખતે 'હેઈસે' એવા હેઢારાની જરૂર ન પણ હોય, પરંતુ હેઈસો, હેઈસો-નો લય એમના ગ્રમના ઉત્સાહને સાતત્ય બક્ષે છે

એક દીવો પ્રગટાવ્યે પ્રકાશનો તથ ઉત્પન્ન થતો નથી, એક પછી એક દીવો પ્રગટાવીએ ત્યારે પ્રકાશનો પણ એક લયદોર બધાય છે. બે દીવા વચ્ચેના અંતરથી એમનો લય તૂટતો નથી વચ્ચે વચ્ચે અંતર હોવાથી જ એક લયદોર બને છે. રાત્રે દૂરથી રસ્તે તે પુલ પર મગ્કયુરી લાઈટનો હારદોર જોઈ છુ પ્રત્યેક લાઈટ સો-દોઢસો ફૂટના નિયમિત અંતરે આવેલી છે બે લાઈટો વચ્ચે આમ તો કશો સમ્બન્ધ દેખાતો નથી, પણ જ્યાં એ લાઈટનો હારદોર જોઈ છુ ત્યાં અતમામ કોઈ એક સૂત્રમા પરોવાયેલી જ લાગે છે.

આગગાડીની પાસેથી તારના ચાલણા પસાર થાય છે એના પરના તાર નીચે ઊતરીને ફરી ઊંચે, ચાલણે ચઢતા હોય એવું જોવાનું કુતૂહલ સંતોષવા જેવું લાગે છે. એ તાર ને ખાલણા તો સ્થિર હોય છે પણ

આગગાડી ચાલુ હોવાથી વૃક્ષો ચોક્કસ લયમા જતા અને તાર ચઢીતર કરતા લાગે છે ક્યારેક આપણે કશાક લયદોરે જૂલતા હોઈએ ત્યારે સામેનું ને આસપાસનું ચે, નીરવ હોય તોયે, ગુજતું લાગે છે-એ તારના નિશ્ચળ થાસલા અને ચાલતી આગગાડી જેવું હોય છે

નિયમિતતા ક્યારે લય બને છે અને ક્યારે યાત્રિકતા બની જાય છે એ વિશે સચિત રહેવા જેવું છે

માણસ માત્ર સુખ કે આનંદનો જ લય ઉત્પન્ન કરવા મથે છે એવું નથી હે રામ, એા ભગવાન એવા ઉદ્ધારો જેમની ટેકણલાકડી બન્યા છે તેઓ આશ્વાસનનો લય રચે છે ! પ્રત્યેક વખતે એમને 'એા ભગવાન' બોલવા ॥ જરૂર હોતી નથી, પણ પેલા ડોસાની ટેકણનાકડીના ઠપકારાની જેમ એમણે આશ્વાસન નિયમિત બનાવ્યા હોય છે

ઇકબાત્રે કહ્યું છે-

અચ્છા હૈ અપની પાસ રહે, પાસબાને-અઠલ,

લેક્રીન કલી કલી ઉન્હે તન્હા લી છોડ દે !

બુદ્ધિપૂર્વક બધું ગોઠવેલું નિયમિત લાગે ત્યારે તે વિશેષ તો યાત્રિક હોવા સંભવ છે. ક્યારેક બુદ્ધિને એકલી છોડી દેવી જોઈએ તેનો સહવાસ જતા આપણામાં એક આદિમ લય ઊઠે છે તે પણ અનુભવવા જેવો હોય છે ગણવેશ ઊતારી નાખ્યા પછી સૈનિક જે હળવાશ મુક્તતા અનુભવે છે, એવો અનુભવ બુદ્ધિને એકલી મૂકતા થરો. અનાયાસ જે લય ઊઠે છે, અથવા જે અસ્તવ્યસ્ત લાગે છે, ખરેલા પાદડામાં પવન પ્રવેશીને ધડીક એક લય સજી એ છૂટાછવાયા પાદડાઓને લયમાં લહેરાવે છે, એવા બુદ્ધા ક્યારેક આપણને પણ સૂઝે છે બુદ્ધિના માપે એ છોકરવાદ કે બાલિશ લાગે, છતાં એમાં આનંદને લય હોય છે ખરો !

મહાગાળ્ડ્રમાં મોટરમાં મોટરમાર્ગે પસાર થાઓ ત્યારે પહોડોનો પણ એક લય સર્જાય છે આગગાડી પાસેથી તારનો એક થાસલો

નોકરી-ધંધા સાથે કમાણી કરે.

સમગ્ર ગુજરાતનાં સ્માર્ટ અને લોકસંપર્ક ધરાવતા યુવક-યુવતીઓ, શિક્ષકો, બેન્ક કર્મચારીઓ, સંઘોના કાર્યકર્તાઓ પોતાની નોકરી કે ધંધા સાથે દરરોજ બે કલાક પિય લેસ વિમાનગત યોજનાનું કામ કરી કાયમની કમાણી ઊભી કરી શકે છે. એજન્ટ બનવા, બચત યોજનાનું સાહિત્ય મેળવવા જવાબી ક્વર સાથે નીચેના સરનામે લખો અથવા અગાઉથી પત્ર લખી રૂબરૂ મળો.

આર આર. રૂપાવાળા, ૩-આનંદનગર,
સોસાયટી, સગરામપરા, સૂ ત-૨.

ઉત્કૃષ્ટ
ઇલેક્ટ્રિકલ
એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિકલ
ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખગવર રોડ
સુરત (ભારત)

**મૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ**

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હથે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, માચી પ્રોત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
માતના પીજરે	
તરમ્યા પ ખો	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
ગજ નકારો છોકરા	૧૩-૦૦
બાળુ ચોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — પથવ ત મહેતા
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ
ભજવો નાટકો / બળદેવ મોલિયા
મહેલા નાટકો — સુરેશ ગાધી

ક્રિશીંગના નાટકો — પ્રા હસિત બૂચ

(દરેકના રૂ ૩ આદી, એટના રૂ ૧૫)

તિતરબિતર જનક નાયક ૬-૦૦

ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી ૧૫-૦૦

ધરેબાહિરે (ચિતનલેખો) ૧૨-૦૦

પ ચગવ્ય (ચિતનલેખો)

પ્રીતમલાલ મનમુદાર ૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ખના ગોળાને ભેટવા

જતા - નાગરાજ ૩૦-૦૦

કાલિન્દી - જનક નાયક ૧૨-૦૦

ફૂલડા - હેતલ મોદી ૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

હા ડા ફૂવા ને દૂકાં દોરડાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય . સાડાતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા હસિત બૂચ

તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ

નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાધી

રગલીલા - ચ. ચી મહેતા

હસાહસના નાટકો — હરીશ નાયક

(દરેકના રૂ ૫ એટના રૂ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભકર ઠાકર 'પુનર્વશુ' ની બાર

ગેગપુસ્તિકાઓ એટના રૂ ૨૪-૦૦

ધર વરનો વેદ ૧૩-૫૦

ધર વરના ઓપવો ૧૩-૫૦

અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦

યોગાસનો અને આરોગ્ય ૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સુરત-

Hiralal Manchharam & Sons Ltd,

Hiralal Colony,

A K. Road,

SURAT-395006

Tele No · 24935 / 36 / 37 / 38

કંકાવટી

ઓક્ટોબર
નવેમ્બર
૧૯૮૧

જાસયજી ગામીન

With Best Compliments From

STANROSE

SURAT COTTON MILLS

*BEGAMPURA,
NAWABWADI,
SURAT.*

WITH BEST

COMPLIMENTS

— FROM

Hiralal Manchharam Sons Ltd.

Hiralal Colony,

A. K. Road,

SURAT-395006

Tele No . 24935 / 36 / 37 / 38

Gitanjali Construction
Galaxy Enterprise

Engineer & Contractors

202, Happy Home-Apt.
Opp. Umara Jakat NaKa,
Ichchhanath Road,
SURAT-7.

With Best

Compliments

Form

☎ : 75

RECON BUILDERS

Engineers & Contractors

2nd Rly X Lane (East)

DUNGRI-396375.

Dist-VALSAD

પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબોમાં આદર પામેલી
રોજના હજારો કુટુંબોને સતોષ આપતી

શ્રી ન્યૂ ટાન્ડયા બેંકરી

સાકરલાલ દેવચંદ એન્ડ કંપની
સૂરત.

ચોકબજાર	ઝાંપાબજાર	નાનપુરા	રૂઢપુરા
ટે ૩૦૨૫૩	ટે. ૨૬૨૪૨	ટે ૩૦૫૨૮	ટે ૨૬૫૫૭

ઉપરના ઠેકાણાં સિવાય અમારી અન્ય કોઈ શાખા નથી.

દુકાનના બોર્ડ ઉપર

સાકરલાલ દેવચંદ એન્ડ કું
વાચીને જ ખરીદી કરવા વિનંતી.

‘કંકાવટી’ને શુભેચ્છા

નિશા ફેબ્રિકસ

વૈશાલી સિનેમા સામે

વરાછારોડ

સુરત

ફોન : ૩૬૫૨૭ ૨૪૯૦૪

RAJKUMAR
SILK MILLS
SURAT.

BASEMENT GODOWN, SURAT TEXTILE MARKET
RING ROAD, SURAT-395 002. GUJARAT.

MILL PHONES : 37733-4-5-6-7

SALES PHONES : 27474. 29761

GRAM MAZDUR TELEX : 0178 263 RSM IN

With Best Compliments
From

PARADISE PRINTS

**Desaiwadi, Desai Sheri,
Sagrampura, SURAT-2
Tel. 24911-31034**

Prop Narendra D. Desai

વિખ્યાત કંપનીનો માલ વાપરવાનો આગ્રહ રાખો

ગોદરેજનાં : માર્ટીસ લોક, નાઈટલેથ, નવતાલ વગેરે
તાળાં : દરેક જાતના

તાતા કું નાં : પાવડા, ત્રિકમ, નરાજ, હથોડા વગેરે
ડુલ્સા

જોનસનની : બહાઈટ તથા રગીન ગ્લેઝડ ટાઈલ્સ
ટાઈલ્સ : દરેક સાઈઝમાં

બ્રાઈટ કું નો : બાલદી, બેસીન, મગ, જગ, ટોટોબોક્સ, ડીશ
પ્લાસ્ટિકવેર : પેપર-ટ્રે, કિચન-ટ્રે, ચુટિલિટી-ટ્રે, વેસ્ટપેપર
બાસ્કેટ, સ્કૂલબેગ તથા કેન્સી ચીજો

રોયલ : બુડન ફર્નિચર

લોખંડ, બ્રાસવેર, હાઈવેર, સેનિટરીવેર, દરેક
જાતનું સ્ટીલ ફર્નિચર, ગેલ્વેનાઈઝ પાઈપ ફિટીંગ્સ
વગેરે, બિલ્ડીંગ મટિરિયલ્સ

નમામ જરૂરિયાતો એક જ સ્થાને વ્યાજબી ભાવે
મેળવવાનું 'બર્ષોજૂલું' વિશ્વાસપાત્ર મથક

ઝીણાભાઈ હરકીશનદાસ લોખંડવાળા

લીમડાચોક, સૂરત.

કંકાવટી

ઓક્ટોબર
નવેમ્બર
૧૯૮૧

સાહિત્યઅન્ન
અને વિચારોનું
અર્વાલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અક ૨૭૮-૭૧ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદ્મ તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮, આજીવન સભ્યપદ રૂ. ૧૫૦, વિદેશ પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેઝીન એજન્સીઓ અને જાણીતા ત્ર્યવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક-નંબર અવશ્ય લખવો. અક ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના નમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલે 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કંકાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-ટિકિટવાળું કવર અગ્ર્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલે ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ., ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન . શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

વસાહત / પાપ્લો નેરુદા

પ્રમોદકુમાર પટેલ

એ માણસ

—તું મને સારું અરણ્ય ગંડી ગયું છે,
ત્યાં

પહેલી વાર મેં એને જોયો હતો,
આજે તો એ વાતને એ સૈકા થયા
સારે—

નહોતો એ કો ગ્વાર અશ્વનો,
કે નહોતો પ્રવામી ગાડીનો,
કેવળ પગ ધસડતો
જેજનનાં જેજન એ વઠારી ચૂક્યો હતો,
હાથમા નહોતી કો બલવાર

નહોતું કો ખાજુ શસ્ત્ર,
ખભે ધરી'તી
માત્ર કુહાડી
અથવા
હથોડી

અથવા
કો પાવણ.

ક્યારે ય એ ઝંઘડ્યો નથી
એના જેવા કો આદમી નેડે,

એને ને ઝંઘડો હતો

તો—

એ જળગણિ સામે હતો,

ધરની સામે હતો,

એને ને ઝંઘડો હતો

તો—

રેડીનો આકાર લે

એ માટે

ઘઉંની ઉખી સામે હતો,

ધધણ અર્થે હોમાય

એવા વિગટકાય વૃક્ષ સામે હતો,

પોતાની અદ્ધ વારણા ખોલે

એ માટે ભીતો સામે હતો,

દીવાલોના ચણતર કાઢે

રેતી સામે એ ઝંઘડો હતો,

અને—

ફાકળાદિને જન્મ આપે

એ માટે સાગર સામે ય હતો,

ગાડીઓ તો છૂર્ણ લગાડ હવે,

ચુકો નષ્ટ કર્યા છે

વારણાઓ અને

દીવાલો

અને

નહેર બંધુ છે મુકીભર ગખ,

વસ્ત્રાભૂષણ બધુ ય માટીના કણ કણ,

અને માત્ર મારે ખાતર

હજીય તે ટકી રહ્યો છે
એના સિવાયનું ખીજું બધુંય ટકી નજો
એમ પ્રવે લાગતું હતું
પણ ના,

ત્યા

ગેતીના દુવામાં તે બચી ગયો છે.
કુટુંબોના ઉદ્યમસ્તમાં
ક્યારેક એ મારો પિતા હતો,
ક્યારેક ખીજું સ્વજન,
અથવા (એમ બન્યું હોય, કે ન એ બન્યું હોય),
કન્યા,
પોતાને ધરે

તે ક્યારેય પાછો ફર્યો જ નહોય

એમ પણ બન્યું
હોય,

કેમ કે

જળશરિએ

અથવા

ધરતીના પોપડાએ જ એનો લક્ષ્ય કર્યો હોય,

કે પછી

કોઈ યત્રે

કોઈ વૃક્ષે એની હત્યા કરી હોય,

અથવા

એ જોડાયો હોય

કો મ્મરાનયાત્રામાં

મુતાર બનીને

કોકિન પાછળ

ડગલા ભરતો

(દાંડિ ટુલકઠોર જેની),

એવું જોઈ કો જન

જેને કશી સજા મળી ન હો,

—અથવા

મળી હો એવી સજા,

જેવી કો

લાકડાને

કે

ધાતુના ટુકડાને મળી હો

અને

અન્ય સૌ નિહાળે અને સિખર પરથી

જો કે ન બેઠ વરતે કીડીનો રાકડાંથી,

એટલે

થાક અને કગાલિયતને કાગળે

એના પગ ભીચકી ન શક્યો

ત્યારે

એ અવસાન પામ્યો હતો

એ દશ્ય જેવાને એ લોકોની

નજર ટેવાઈ નહોતી

એટલે

એ વાતની એમને ક્યારેય જાણ થઈ નહોતી,

એને સ્થાને

હવે

ખીજ પાણી ચાલતા રહ્યા

ખીજાઓના પણ તે પણ એના પણ,
ખીજાઓના હાથ તે પણ એના હાથ-
આવા રૂપે એ

ટકી રહ્યો,

અને

પોતે હવે ખરચાઈ ખૂટ્યો છે

એમ જ્યાં પોતાને લાગવા માડ્યું-

સાં

કરીધી એ અસ્સલ આદમી બની ગયો,

અને

કરી વાર

એ

ધરતી ખેડતો રહ્યો,

વસ્ત્રહીન દશાર્મ

વસ્ત્ર વેતરતો રહ્યો,

ત્યાં એ ઉપરિચિત હતો,

અને નહોતો,

અગાઉની જેમ જ.

અલોપ થયો ન થયો,

તે પ્રગટ્યો લણેકમા કરી.

અને

એની કને

નહોતું કો કંચન,

નહોતી કો કંચ

અને

પોતે નહેર્યાં હતા

તે પથ્થરો

રેખઝેખ થઈ,

નહોતુ ત્યા નામનિશાન

કો પથ્થરો

નહોતી કોને ખમર એના અણુમનની,

નહોતી કોને ખમર એના અવમાનની,

આમનો આમ

એ રક આદમી

પુનર્જીવન પામ્યો બેખખર

હા,

એ એ જ આદમી

મિનવારમી,

ન કને કો પશુધન,

ન ખખતર સરળમ,

મીનનઓવી લગીરે જુદો નહિ,

શ્રીજાઓ ખુદ એ માણસનુ રૂપ.

હા ચાઇએવી જોતાં

એ લાગે

કો માટીનો ધૂળિયો પિણડ,

ચામડા શો નિસ્તેજ

અને

એ માણસ—

લણાતા ધકેનો પકવ લણે,

ખાણની ભૂગર્ભગલીનો કાળો વનઅધકાર,

કિશ્લાની રાગનો કો પથ્થરિયો ગગ,

માઝીમારની હોડીમા

માછલીનો રંગ,

સૂકાતા બીડમા

રંગ એનો અશ્વ શો,

અહીં સૌ ભૂત માત્ર

પૃથ્વી ફેલાયો સાગર—

રચે સૌ સ્વાગ એ માણસનો,

એટલે,

ભૂત માત્રથી અળગો કરીને

તમે એને કેવી રીતે ઝાળખી રાકો ?

પહેલા

એ વસતો હતો ત્યા—

સર્વ કંઈ ખિત્તી બેઠે માણસના અર્થે,

એને હાથે જ કપાયેલા

વિપત્તી પથ્થરો

ધરે આકાશ

રચે નવલી ઇમારત

એક પર એક

ચણાઈ જઈને

ચણે

મુરેખ કડારેલી ભાત

ઇમારતોમાં,

પોતાને હાથે

તેણે રોટી પકાવી છે,

ગાડીઓ દોડતી કરી છે,

અને

દૂરતાએ

સ વર્ધન કર્યું છે

નગગેનુ,

અને,

ખીજતઓ ય આમ જ

કાલતાકૃલના રહ્યા

અને ત્યા

આગમન મધુમાખીઓનું

એ માગુમના

નર્જન અને વિમ્તાર કારા,

કપ્યૂતગે

અને

લક્ટીઓ

વચ્ચેથી વિચગ્ની ગધ

વન ત અગ્નમાર્ગે

શેટીનો જનક

—(હવે તો સાત વિમ્મત)—

કેડી કડાગીને

જે પ્રયાણ કરતો રહ્યો,

માર્ગ પૂદીને

જે માર્ગ ખુદસો કરી રહ્યો,

અને

ગેતીના દુવા જે ખમેડતો રહ્યો,

ખીજુ બધુ ય

જયારે અમિતત્વમા આઠયુ

ત્યાગે—

એનું ખુદનું અમિતત્વ લુપ્ત થઈ ચક્રય હતું,

પોતાના અસ્તિત્વનો એણે સાગ કર્યો હતો.
અને એ જ તો

એનું સારમર્વાગ્ય હતું.
કાર્યો કરવાને તે ગીજો પહોંચ્યો,
અને અ તે
મૃત્યુને ભેટ્યો.

અને એ
વસડાતો રહ્યો
નદીના પથ્થરની જેમ,
પ્રવાહના હેઠવાસ તરફ
મૃત્યુ એને ધ્રમડતું જ રહ્યું.

હું
એને ઓળખતો હતો,
નીચે વમડાનો
એને હું નિહાળી રહ્યો,
અને
પછી જે ડાઁ અવગેરે રહ્યું,
એમા જ એની હસ્તી ટકી રહી.

એ બંધી શેરીઓ
એને વિશે એણે ભાગ્યે જ
કરી મહાનતા કેળવી હોય

અને
એ બધા મહાનો
—જેમા
કદી ય કદી ય તે વમના નહોતો,
એને જોવાને હું પાછો ગળું છું,

અને

રોજરોજ એની પ્રતીક્ષા કરું છું
ઘડીક એને દોષિનમા નિહાળું છું,
તો ઘડીક પુનર્જન્મના શરીરમા,

એના સૌ સમોવડિયાઓ વચ્ચે
એને હું ઓળખી કાઢું છું,
ઘડીક બ્રાન્તિ થાય

કે શું એ સાચું હશે ?

અને,

આ રીતે આપણે ક્યારેય

કોઇ ગતવ્યમ્થાને

પહોંચી શકીશું નહિ

આ રીતે જિંદગીને ટકાવી રાખવામા

ભવ્યતા ક્યા ?

સુસજ્જ આભૂષિત તાજધારી આ માનવીને

સ્વર્ગમા સ્થાન મળવું જ જોઈએ

આટઆટલી વસ્તુઓ એમણે મગજ

એ સ્વર્ગકંઈતો કોઈ ચ્યામી હશે,

એમ મને લાગે છે

જેઓ રોટી પકવે છે, તેમને

એ ગેટીનો લોકના મળવો જોઈએ

જેઓ ખાણની અધારગલીમા ખડા છે,

તેમને પ્રકાશ મળવો જોઈએ

ન અપે હવે,

આ બેડીબદ્ધ ભૂખરા માણસોની કતાર

ન ખપે હવે, આ નિસ્તેજ શૂન્યવત્
 માણસોની કતાર
 હવે તો ને કોઈ અહીંથી પસાર થશે,
 એ સજની હોશે.

અને
 મો કોઈ નાગીના મસ્તકે
 ઝળહળતો હોશે મોડ

ફેકે હાથમા મોનાનું આભૂષણ,
 મર્યાના કળતો કાલ
 મર્વ અજાતજનને અર્થે

એ માણસને
 હું ઓળખતો હતો,
 -જ્યારે એ નકચ પણ હતું
 એની આંખો હજી ચ એના મસ્તકમાં
 જડાયેલી હતી,
 એનો ગ્વર હજી ચ એના કંઠમાં
 જામી રહ્યો હતો.

ત્યારે
 કબરોમાં હું એની ખોજ કરતો ગયો,
 હજી માટીમા પૂગ ન ભળેલા
 હાથને દમાવના
 એ કલ્પુઃ

“ અધુ ચ અધુ ચ અહીંથી પસાર નહીં જશે
 અને તુ ચ ટકી જશે
 જીવનને તે અગ્નિ ચાખે છે,

જે કંઈ તારુ છે, તેનું ને નિર્માણ
કરી લીધું છે ”

ઝેર્યે,

—કોઈને લાગે—

હું એકાકી છું,

અને છતાં

એકાકી ન હોઉં,

ત્યાગે

કોઈને મારી ચિંતા કરવાની નથી

હું

સાચ એકાકી નથી જ,

સોના વતી હું બોલુ છું,

મને

કોઈકે ચૂપકીથી માલગી રહ્યું છે,

—જો કે

તેમને એ વાતની ખબર નથી—

જેનું મહિમાન્તોત્ર હું ગાઈ ગયો છું,

અને

તેઓ એ જાણે છે,

તેઓ કરીને પુનર્જન્મ લે છે,

અને, આ વિશ્વને મહાર ભરી દે છે

બે ગઝલ / કિસન મોસા

સલવની કાખધોડીએ કાળી ફિકર થઇ,
 ઈશ્વરથી તો મનુષ્ય મુઘીની સફર થઇ
 આકાશ મ્હાન, મૂર્ચની આખોમા શૂન્યતા,
 ચોમેરથી ઘેરી વલ્લ્યો અવસાદ ધર થઇ
 સમ્યન્ધનું નગર મકલ હકાયુ ધુમ્મમે,
 ચહેરાઓ હર મકાન હર ઓઝલ ડગર થઇ
 છે વ્યાપ્ત કેટલું અહીં કાળોતરુ તિમિર,
 દીવો બળે તે ક્યાક નો લાગે સહુ થઈ
 લાગે છે આપણી હતી ગતી જ નિયતિ
 ઝીડતા ન હોત હોજરી નહિતર નિડર ગઈ

માણસની કોતરો બહુ અણિયાળી હોય છે
 પૂકાની હોય છે અને બેનાળી હોય છે
 પ્રત્યેક જન્મ હોય છે લામ્બો ઉન્નગગે
 ગેતીએ દગ્ધ પાપણો કયા ઢાળી હોય છે
 નિજ ખૂનના આગેપસઁ તકમીરવાર નિજ
 નિજની યરાકમા જ ઉમર ગાળી હોય છે
 માથાના વાળમા ય વમળ હોય છે અહીં
 ભમ્મર સમય એનો, કાણો ભમગળી હોય છે
 અસ્તિત્વ હોય છે કો' સલાગાર ખાડીખમ
 કેવળ દિમાગમા રઝળતી લાળી હોય છે

ગઝલ / રતિલાલ અનિલ

કદી અજવાસમા ભોયે પડ્યો છું
ગહન અધારમા ય હું ઊઠ્યો છું

કગણનું ચિહ્ન ચણો પર હતું, પણ
નુનેરી હૃદયે િખર પર હું ચઢ્યો છું

પ્રભા ડયા બધ મૃદીમાં ગહે છે—
મને ખુલ્લી હથેલીએ મળ્યો છું.

ઊઝા ને આથમ્યાનો અર્થ એ છે
ક્ષિતિજની કોર પર તમને મળ્યો છું

દિવાઓ લઈ ગઈ છે દૂર દૂર
અને માગમા હુ પાછો ફર્યો છું

મૂરજ છે સ્થિર, પણ ક્યા સ્થિર ધરતી !
નજર કરતી ગહે છે ને ઢગ્યો છું

નિનાએ દ્વંધગ ગામા તરીને
ઊભા તડકે હવે હુ નીડ્યો છું

સ્વર્ગની કહાણી

એગ્રિમ રીક્ટો □ અનુ પ્રમાદ બ્રહ્મભટ્ટ

એગ્રિમ રીક્ટોનો જન્મ ઈ ૧૯૧૯ મા કાટ પાને થયા હોયો તેમની ગણના ગ્રીમના પ્રમુખ વક્રોત્તર કવિઓમાં થાય છે તેમના મતકોની ન બધા નેકુ ઉપર છે પણ કવિતાએ રસુ લાપાઓમાં તેમની કવિતાનો અનુવાદો થયેલા છે ઈ ૧૯૫૬ મા યાનિય મિલ્કોની માથે જ તેમને 'નિદાનલ પ્રાઈઝ' એનાયત થયું હતું ૧૯૬૦ મા 'નિદાનલ એમે પ્રાઈઝ' પણ મળ્યું હતું તેઓ મિલ્કેઅનવળા પણ લખે છે અમિત્યનો આકોચ તેમની કવિતામાં ભર્યો જણાઈ આવે છે The story of Paradise (સ્વર્ગની કહાણી) તેમની મહત્વપૂર્ણ નવના છે પાવ કા મોના આ ગુરુમાં કવિએ માનવઅનિત્યનો અર્થ પામવા પુરુષાર્થ કર્યો છે કવિના અને વાસ્તવનો ખ્યાલ ડિમિ ઉપમાવે છે માનવશ્રમના પાવ નિયતિતો-નશ્વત નિગુથી લઈ ટક પુરુષ મુડીના-નુ આવેઅન કરી તે તે નિયતિથી માનવશ્રવના ગહન્યતે પામવાનો કવિનો પ્રયાગ છે આની આ કાવ્યપયક નનુત છે

૧. નવજાત (શિશુ)

દુઃસ્વર્ગમાં વસુ છું અને પ્રત્યેક મીન માગ માપ પ્રમાણે કાપવામાં આવી છે,

પ્રત્યેક મીન મારા આનંદ અર્થે રચવામાં આવી છે

અને માટુ શરીર છે પ્રયત્ન કુતલ્લથી સમગ્ર,

(સઘન શાણપણથી બનેલું હોવા છતાં)

અને તે હમેશા પ્રછે છે, હમેશા શીળે છે તે માનવપ્રર્ન, પનથેનિ પ પાળે છે

તથા તેમના પ્રેમમાં પડે છે તેમની સાથે બંધ બંને છે.

મારી માતાની વિશાળ આંખો નીચે હું મારી નજરતા,

તે વિચારે છે કે હું છું તેલુ સ્વર્ગ

હું બીધું છું અને મારી બિંધ બંને છે આનંદપ્રદ અવાજો

તથા ગો, યુગધો, સ્પર્શો અને સ્વાદો-બધા નિરાકાર-

કુમ્હે કનક માટુ શરીર તેમને આપે છે આકાર,

મારી ગામપાસના આકર્ષક વિશ્વની મારી સમગ્ર ઉદ્યોગપણા કરતા કરતા

સાનંદ માટુ શરીર જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ પામે છે અને સમસ્ત વિશ્વ પર

અતૂટ પ્રસારે છે, તેને આલિંગે છે અને સ્તન પેઠે ચૂસે છે

તથા તેને પોતાની ભીતર બોલકું કરે છે અને બોલબોલકું ચેતના બની

તે વહે છે માગ ગાખા-પ્રજાખાચુકત વનમાં

૨. બાળક

પરંતુ મારા સ્વર્ગભાથી હું કેમ ફેટી દેવાયો બહાર ?
 શા માટે બધી વસ્તુઓ એટલા પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ પામી કે,
 તેઓ મને આળી, ગર્હ અને હું તેમના નુકી પહોચી શક્યો નહીં
 તથા તેમને સમજ્યો નહીં અને ધિક્કારી નહીં ?
 તેઓ શા માટે મને ગભરાવે છે ?
 હું જે જે વીજને ચાહું છું, ઈન્દ્રિય છું અને જે મને પ્રમત્ત કરે છે
 તે પ્રત્યેક વીજ છે ખરાબ, ગદી અને પાપ
 અને સમગ્ર વિશ્વ છે વિરાટ નિર્ભેષ હું ઈન્દ્રિય છું મગ્વા,
 આ વિશ્વ મારે માટે છે નહીં
 હું ભૂખ્યો છું અને તેઓ, મને આપે છે ગટ્ટીના દુડકા
 મારી ભૂખ વધતી જાય છે અને મારી કાયા મકાચ છે
 દ્વેષપૂર્ણ જ્ઞાનમાં તેની જાતને ગુમાવતી,
 જે, અનુચિત્તર દીવાલ, તેને અળગી કરે છે તેના આનંદની,
 પણ, તો પછી તેમણે શા માટે મને આ શરીર આપ્યું,
 જે તે હમેશા મને પ્રલોભન અને યુરાર્ધ પ્રતિ દોરી જતું હોય તો ?
 હું, માત્ર બાળક, કેવી રીતે તેને જીતી નહું

મેને તેણે માન માટે બિજાવેલી જ્વળમા ન કસાડિ ?
 છતાં મારા સ્વર્ગમા પુન પ્રવેન માટે મારા જઠ્ઠીખળા દ્વારા
 અભીસા વ્યક્ત થાય તે કેવુ સુન્દર કહેવાય !
 હું ધસુ છું અને તેની જ્વળમા કસાડિ, છું ! તેઓ શા માટે
 મને જુકાણા સલગાવે છે ? શા માટે તેઓ મારા આત્માને
 આટલા બધા જુકાણાનો ખોરાક પૂરો પાડે છે ?
 આહ, તેમણે મને વિકૃત કરી નાખ્યો, તેમણે મારો દેખાવ બદલી નાખ્યો
 અને તેમણે મારી કાયાથી મને વચિત કર્યો કે જ્યેષ્ઠ હું સ્વર્ગ જ્વેષ્ઠ ન થકે.
 તેઓ કહે છે કે તેઓ મને ચાહે છે, પણ જ્વળ તેઓ મને ચાહતા હોય તો
 તેઓ શા માટે, મને પક્ષી નાખે છે ?
 તેઓ શા માટે મારી નિર્જીવતા લઈ લે છે ?
 તેઓ શા માટે મારી નિર્જીવતા લઈ લે છે ?

૩. યુવાન

હું સ્વર્ગમા હોતા અને મેં તે ગુમાવ્યું અને જ્વળતા નવી કે ?
 હું મીના ગુમાવ્યું બંધી વસ્તુઓ વિશાળગ્રામ છે અને હું તેમને આદરું ?
 અને હું તેમનાવી ભૂખ ગભરાડિ છું તથા તેમનામા માનુ છું ?
 તેની મને આભી જતી તે વસ્તુઓને હું ઉચાસ્ય પ્રશ્ન કરતો નથી,
 હું ગાયદામા ઉછર્યો છું અને હું બીજું કંઈ શીખ્યો નથી,

જગત પર્યાયોથી ભરપૂર છે જે પ્રતિદ્વન્દ્વી યુગયોગી જેમ
મર્ત્ય શત્રુતા અને વૃણા સાથે પરસ્પર ધૂરડિયા કરે છે તે મિત્રાય

હું બીજું કશું ડયાજેય શીળીય નહીં

અંકડાએકે મગ નગ્ન-શરીરે મહાન-ચર્યના ધુમ્મસમાં
પેન્ટોકેટોરેની આંખો જેવી વિલાળ મારી માતાની આંખો નીચે

મને શરમથી ભરી દીધો

હું મારી-રીતે જાણું છું તે રહસ્યમય અવાજને કેવી રીતે જ્ઞાતવા
જે માગ રીઝ્યા આઝાનમાથી વર્ષો માફક પડે છે

અને અમુલક્ષ પ્રતિભાઓ માથે મારી કર્પનાતે તાર્ણી જાય છે
-તથા મને વિલામ અને સ્વપ્નને પ્રતિ ધક્કે છે, જેને મારી સહજ અભિનુચિતો

તથા મારા પાપો માટેના પશ્ચાત્તાણે આઝાન આપ્યા છે

જે મને પત્રિવતાથી અલ્પોગો પડે છે અને મને દીન-અમાતે છે

અને મને વામણો તથા ઉદાસ બનાવે છે

અને હું હન્ટર છું છોડી દેવા, હિંડવા

આ નિશ્ચયની દ્રશ્ય જે ન્યાયી અને ચંતુર માયાળગ છે

પ. વૃદ્ધ પુરુષ

સ્વર્ગ શુ છે, દુનિયા શુ છે,
વિચિત્ર મહાન,

હવે હું બન્યો, હું કાળી પાંદડું શીખ્યો છું
માણસ બનવું માણસ વિગેષ
આથી ચેન્નિગેષ માણસ બનવું
આણંદના છે, આથી ચેન્નિગેષ માણસ બનવું

તેની પોતાની મહાનતા સામે વિચિત્ર રીતે પ્રતિક્ષાવિહારો
જન્મ
તેની પોતાની મહાનતા સામે વિચિત્ર રીતે પ્રતિક્ષાવિહારો
જન્મ

હું હમેશાં જીવ્યો છું, વિભાજિત જીવન,
સંધર્પરન જીવન,
મારી જીવનના જે આશોને સ્થાપી છે સવાનિતા

અને હવે મેં તેમની વચ્ચે સ્થાપી છે સવાનિતા
અને હવે મેં તેમની વચ્ચે સ્થાપી છે સવાનિતા

સારે હું જોઉં છું કે હું તે બનેથી તથા બધાથી
સારે હું જોઉં છું કે હું તે બનેથી તથા બધાથી

પ્રિયદીપ મડી ગયો છું અને હું છું એકાદી
પ્રિયદીપ મડી ગયો છું અને હું છું એકાદી

અમતા (કેન્નિગેષ કાવ્ય, કૃષ્ણ-પ્રાચીન) છે એકાદી
અમતા (કેન્નિગેષ કાવ્ય, કૃષ્ણ-પ્રાચીન) છે એકાદી

મર્મતા તથા વેદના મળ છે આકાદીતો
મર્મતા તથા વેદના મળ છે આકાદીતો

પણ ત વિચિત્ર વસ્તુઓ છે હોતો મૂર્ખ તથા
પણ ત વિચિત્ર વસ્તુઓ છે હોતો મૂર્ખ તથા

તેમનાં માર્ગો અન્ય બનાવવા મારી જાતે મેં પહોંચાડી મળ
તેમનાં માર્ગો અન્ય બનાવવા મારી જાતે મેં પહોંચાડી મળ

મારે મારા પોતાનાં વ્યવહારો હોતો અને હવે તે મારી ખાતે નયો,
મારે મારા પોતાનાં વ્યવહારો હોતો અને હવે તે મારી ખાતે નયો,

ધણી બધા મહાગા હોય તે છુપાઈ ગયો છે, તેની શોધ કરવા પણ
ધણી બધા મહાગા હોય તે છુપાઈ ગયો છે, તેની શોધ કરવા પણ

તેની હું તેની શોધી શકતો નથી હું હવે તો તેની શોધ કરવા પણ
તેની હું તેની શોધી શકતો નથી હું હવે તો તેની શોધ કરવા પણ

પણ છતો નથી કેમકે તે મારી સમક્ષ શુ જઈ કરશે તેનાથી હું ગભરાઉં છું
પણ છતો નથી કેમકે તે મારી સમક્ષ શુ જઈ કરશે તેનાથી હું ગભરાઉં છું

ગણ-હતો સઘળું તેણે મને મઘળું-આપ્યું-રાત્રીઓ અને દિવસો,
 તારકો અને પાણી, પત્નીઓ, પુત્રો, સુદરીઓ, મુરા અને મગીત,
 પણ મેં તે ન લીધું, ચિન્નીમત-સેજળ તેમને પાપ મમજ મેં તે ધિછાધું
 અને આ મોજો પાપ ફરીને, નમીયું હુંદોમોનું પાવાન ડહું,
 એ કાયનાંનું જે ઇશ્વરનો હન્ડોર-કેર છે, તે
 પગનું ઇશ્વર લેલો છે, તે જીવેન છે, તે છે જીવનમાં વિશ્વ
 ને શાશ્વતપણું ધરે છે તેની કંઠતરંગ્યાંગ પણ, ક્રમચાલે રીતે.
 વિવિધે ક્ષાગણિલી હુ થયો મનમુગ્ધ ! ત્યારે તે સુવાન અને
 તરવરાટયુક્ત-હવે ત્યારે તેણે બીજાની જેમ આસિંગ્યુ-હવે આજી
 હવે તેના ઘણા હરતો ધીમે ધીમે સગમી જ્ઞેય છે અને માગ શરીર પર
 ની દ્રશ્ય છે અને હુ છું ચોક્કાદી, હુ છું મોટું નરીંગ
 નિર્બળ વૃક્ષ, આરક્ષિત વૃક્ષ, ચૂકેલું, કીડાંઓ દ્વારા ખવાઈ ગયેલું
 વૃક્ષ, તે મને ધિછાડાવું હતું, પરંતુ હવે તેના તરફ જ્ઞેવાની મારામા
 શક્તિ છે અને તેણે મોન ધારણ કર્યું છે તે જુ કહી શકશે ?
 તેણે ધારણ કર્યું છે મોન

તરુરાગ-માલગુણનો આંખલો / જ્યન્ત પાઠક

ગોઠ ગામને પડખે જ પૂર્વ દિગામા એક વગડો છે લોકો એને માલગુણ કહે છે આ માલગુણમા સાગ, ખાખગ, સીતાકળી, કઢાઈ, કોડી, આખલી જેવા ઝાડ છે એમા એક, ઊંચા વૃક્ષોથી ય દશાંગુલ ઊંચુ એવુ આખલીનુ ઝાડ છે લોકો એને ‘આખલો’ કહે છે પુરિલ ગનો આવો પ્રયોગ કઢાય આ વૃક્ષની કાયાની કઢવરતા ને ઉતુગતાને કારણે જ પ્રચલિત થયો હશે પૂર્વમા જરા દૂર ઊભેલી રાજગઢની ટેકરીઓનુ ને તળેટીના ક્યાગડાનુ પાણી વહી લાવતા એક કોતરડાને કિનારે આ આખલો ઊભો છે અમે અમાગ ધરના વાડામાથી એને જોતા, ને બગબર ચાદ છે કે જ્યાં જેઠિ ત્યારે એ મને ભૂરા આકારને અડડેલો લાગતો આથમતા મૂર્ચના અજવાળે લિપ્ત એની ટોચની ઘટામા મુવણુંમેધના દર્શન થતા માલગુણ વીંધીને એ આખલા પામે જવાનુ તો કદી બન્યુ નથી, દરવી જ હુ ગગની જેમ એ રળિયામણો ને કંઈક અંશે ભેદી પણ

લાગ્યો છે માગ માનમાં આજે એની આકૃતિ એટલી તો તાજી છે કે માલગુણુ નષ્ટ જ ગલ ચાલીસ વર્ષ પહેલાં હતું તેવું જ ફરી ઊગાડવાની યોજના થાય તો હું તે કાળે જે જુદા જ્યાં હતું ત્યાં તે ફરી વાપી શકું ને પેલા આખલાને બગબગ એને આંતે ઊભો કરી આપું આજે તો આ માલગુણુ ખેડાઈ ગયું છે, એકાદ ઝાડવાનું થીંભાં નામનિશાન નથી વનીકરણના વિધિસરના કાર્યક્રમ કરતાં આપણા બૂખ્યા દેશમાં અ-વનીકરણનો અવિધિમરનો કાર્યક્રમ જ વધારે ચાલે એ મમળાય એવું છે

હીક બધું થ પર્વિર્તનરીલ, મરણાગીલ છે ત્યાં વળી જ ગલને ને ક્યા રડીએ, ? એકાદ આખલાને ફરી એવો જ જીવનો જીવાની વાસના પણ લોકસંયત્ત કાળની લીલા આગળ નાદાની જ ગણાય પણ માણસને મ્મગ્નનું અદ્ભુત વરદાન મળેલું છે, એટલે એ જે ગયું છે તેને પણ સ્મૃતિમાં જીવતું કરીને, મ્યલકાલને વટીને ભોગરી શકે છે આ આખનો પણ આજે મ્મરણમાં જ જીવતો ઊભો છે મ્મગ્ન છે ત્યાં નુધી મરણ કનાનો પ્રેરે વિલય કરી રાકતું નથી

વાતને હવે તો પાંચ પાંચ ત્રયકા થઈ ગયા નાનપણનો જ ગલ વચ્ચે જન્મેલો ને ડાહ્યેલો છોકરો આજે લગભગ વૃદ્ધ વડીલના વેરામાં હરેકરે છે ત્યારે પણ પેલા આખલાનું મ્મરણ ને સ્વપ્ન એને છોડતાં નથી ટચુડડા એ છોકરાને વાડામાંથી આખલો જોતાં કેવું કેવું થતું હતું ! ક્યારેક સવારમાં એણે સડસડાટ આકાર ચઢી ગયેલા મ્મગ્નને આ આખલાની ડાળીઓમાં ગૂંચવેલો ને વેગવિખેર થઈ જતો જોયો છે ગિયાળાની સવારે વગૂડે આખે ધુમ્મમ ઓઢયું હોય ત્યારે આ આખલો નાનકડી આખોને તો બરફનો પહાડ જ લાગતો નર્મદના ડમીગ્વડ-વર્ણનની ત્યારે ખબર નહીં, નહિતર આવું દસ્ય જોઈને આ છોકરો 'બૂરો લાગ્યો ઝાખો દગ્ધી ધુમ્મમે પહાડ સુગ્ધો' એ કાવ્યપ્રકૃતિ બોલી પડત અળંગતા પાઠમાં એણે અનેક વાર પાખ ફકડાવતા સૂડાઓની

નીચરી કંપના ડગી છે તે લટકતા કાતગ ખાવા મનોમન એ
 છેક ટોચ સુધી ચઢી જતર્યા છે અરે ! સમણામા તો અનેક વાગ એ પડતો પડતો
 રહી ગયો છે એક અળથી ખીજે ડાળે પહોચવા ફટકો મારે પણ ખીજી ડાળ
 હાથમા ન આવે ! નીચે પડતો જાય ત્યા તો વળી એક ડાળ પકડાતા લટકે તે
 પછી જાવચેતીથી ડાળીએ આવી બૂસકો મારીને પથ્થરિયા ભોંય ઉપર પડે !
 નાનપણમા મદ્યએ કહેલી અનેક વાતો સાથે પણ આ આપલો-મારા મનમા
 ગૂંથાઈ ગૂંથવાઈ ગયો છે-જનદુમ તરથી માથાના લટિયાં સંજીવ અધઃ
 જાય એમ 'સદા રામજની વાર્તા કહેતા હોય કે ખીજી કોઈ લોકકથા કહેતા
 હોય, ઝાડનો ઉલ્લેખ આવે એટલે મારા મનમા આ આપલો જ 'ઊગીને
 ઊભોગહે' જેણે એટલા તો ઊડા મૂળ નાખ્યા છે કે આજેય એ ઉખાડયે
 ઊખાડે' નથી ઝાડ નીચે વિસામો ખાવા બેઠેલા પ્રવાસીના અંગ ઉપર એડા-
 એક ઉપરથી લોહીનું ટીપુ પડયું એની વાત આવે કે તરત મારી આંખ
 પેલા આપલોની ટોચની થેરી ઘટા ખ ખોળવા માટે ! ત્યાં એને કોઈનું
 રાખ કોઈ માથે લટકતું દેખાય ! મુઠ્ઠામા તે કૃષ્ણનું દારકામા ઘણા વર્ષો પછી
 મિલન થતાં બન્નેએ જે બાળપણના પ્રસંગો યાદ કર્યા તેનું વર્ણન
 પ્રેમાનંદે 'તને સાભરે રે ? મને કેમ વીસરે રે ?' વાળા કડવામા સમ્પ્રત્યુ છે
 એ ભણતા ભણતા 'પાડયું મોટું ખોડે' એમ આવે એટલે ચિત્તમા
 માલગુણનો આપલો જ રૂમકે એને હાળીને જાણે કૃષ્ણ અને મુઠ્ઠામા
 નોકાની બનતા જતા આડાનને ચિતાથી બેઠે રહ્યા છે જ્યાં વીજળી
 આકાશમા વૃદ્ધ ચીતરે છે ચીતરે છે, બૂસે છે, વળી ચીતરે છે તે
 વાયરે ચટીને આવતા મેવ વોલમાગ વર્ગી પડે છે

. તે એડ નથી બની એવી કથાની ને નથી જોયું એવા દંપતી
 વાત પણ ડગી લઉં ! વાસ્તવમા જે બન્યું નથી તે જોયું નથી તેને
 ડાળનાએ વાસ્તવ કરતા વધારે સાચું કરીને આજ સુધી સાચવ્યું છે
 હવે એને જૂઠું હોતા કવચ ચાલતો નથી વાત જાણે એમ છે ! કે
 અમારા ગામનો એક છોડરો તે બાજુના ગામની એડ છોડરી જેવ

આ માલગુણમાં દોરા ચાગ્યા આવે છે દોરા ચારતા એ એ જણા
એમની લાગણીઓને પણ એકબીજાનાં મનના ચર્ચાઓમાં ચગ્યા છોડી
મેં છે બન્ને આ આખલા હેડે ભાતભાતની લાગણ ને ઉઠ રમતો રમે
છે, આખલા ઉપર તેઓ પડાપકડી રમે છે, અમારા ગામનો પેલો છોકરો
હેડે ખોસેલો પાવો ડાઢીને વગાડે છે આખો આમનો લટને જણે આ
એ જણા બિડતા બિડતા ઈન્દ્રપુરીમાં અલોપ થઈ જાય છે । આજેય
વાઈડિયા વાળવાળા એને મેલો ઠેપાડાનો કછોટો મારી અર્ધા ઉધાડા પગ
લટકાવીને ધાધરીનો કાજો વાળી કાંપડામાં કયાંને માડ માડ મમાવતી
પાનળપેટી ને બિડી નાંભિવાળી પેટી છોકરીને પડખામાં લટને ટગડાળે
ખેડેલો બેઠું છું ને વળી આટલું ત્યારે તેટલું । આખલાની વાનમાં
આપણી છાની વાત પણ ભલે કહેવાઈ જતી । અને વાગ હું પણ મારા
પ્રિયજન (જેણે આ જગા કે ઝાડ કદી જોયા નથી) માથે આ આખલાની
ડાળે આવીને બેઠો છું—ને બેઠું છું શમણામાં મ્તો ।

નાના હતા ત્યારે અમને ગત્રે ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા જંગલી
પગપખીઓના જતજતના અવાજો માલગવા મળે ગિયાળવાની
લાળી તો જણે રોજનો કાર્યક્રમ ડ્યારેક કાલુડીનું ભયજનક દુહન
ન ભળાય ને મારે દાન એને ઉલ્લેખીને શુકમપગ્નકનની વાતો કરે,
ડ્યારેક વળી ધ્રુવડ છેડ મોભારે આવીને ‘મ્ઓ, મ્ઓ’ કરી જાય ।
ઓ જવામાં વળી કોઈ વાત લાવે કે કેવા માલગુણમાં, પેલા કોતેડાની
કોરે આખલો છે ને એની હેઠળ કાલે મધગતે એ જગ્યા સડતેલા ।
આ ‘ભ ગિયાની કોતેડી’ નામથી ઓળખાતા કોદર ઉપર હરિજનો મૂંઝા
બાળે ને આસપાસના અનેક ગામના મજેલા દેવતા નિજાલ પણ અહીં
જ થાય, એટલે હાડડા ખાવા ઝરખડા આવે । સડે ને એમનો ઈંકિટા
ને નતિયા ગોઠરાળાને સભળાય વાત સાંભળતા જ આ મધાન ભયનું જ ગરજ
બીગી જાય—ને વચ્ચેનું પડછદ, ધનધોર-પટાળો પેલા આમનો પણ

નહીં ત્રણમાં, નહીં તેરમાં,
નહીં છાપનના મેળમાં / ચન્દ્રવન્ન મહેતા

આ કહે છે કે કહેવત છે, એ ક્યાવી ફટી તીકળી, કેમની વિખતરી
ગર્ભ, એ ધટના કિયો કિયો, બનાવ-બનાવટ ઉપરથી પ્રચલિત થઈ
એ જાણે માગે દેવનો દેવ, પણ એક દિવસ સવારે પૂરું દાતણ પણ
નથી કર્યું, પાણીનો કગારો તો હજી લગ્યા નથી ગયો, તે પહેલા
ગોરાણી તાડક્યા 'આને અઘાઈ આઠેમ, કૃષ્ણ ભગવાનને છાપન ભોગ
ધરાવવાના તે તમે ભૂખડીબારસ આઠેમ જેની આઠમ પણ વહી ગયે,
તોયે એઅઠી ભોગ પણ ધગરી નકવાના નથી મારી જિંદગીમાં નાન
પણથી પગલ્યા તે પહેલાની મારી આ હોય, કે સારો માવાદાર મસાલેદાર
વગ મળે તો એને કહું કે કૃષ્ણજન્મ બાદ બાર કલાકમાં માગે છાપન
ભોગનો પ્રસાદ ધરાવવો છે આ જોઈએ તો બાધા માનો, જનતને આપેલું
વચન માનો-છાપન ભોગ એટલે છાપન ભોગ. જાણુસ કે વસ્તુ ભલે
નાની, ઉપર તુળસીનું પાન હોય તો ભગવાનને કબૂલ। કર્મ પેલી બાઈને
ત્યા કોઈરી કે ઘોર કે એવું કંઈ લાજી નેવું પણ ભગવાનને આગેગતા
સકોચ નહોતો લાગ્યો

‘તું શબરી કે વિદુર-એનો પ્રાસ જોડતી લાગે છે પણ-’
‘છોડો ને વાત, પ્રાસ-પ્રાસ હું નહીં સમજું મને છાપન જાણ્યો,
ભગવાનને આરોગાવવા જોઈએ, અને એ વ્રત જો હું નહીં પાળી શકું તો
હું ભૂત થઈશ’

‘ના, ના, ડાકણ-’
‘ચૂપ રહો। ડાકણનો અવતાર તો તમને મળ્યો હું તો ભૂતમાં થઈશ છ’
આમ સવાર જોગી પડ્યા તો ફટી જ ગયો હતો મો, દાત જીલ
ડસડી ઘસડી કફની છારી, લાળતા કહેતા વાયુનો પ્રકંપ, ભૂકંપ કંટા
વધારે અનગ કરનારો નીવડ્યા
આ તે હવે સાહસનું કામ, વ્રત વચ્ચે નિમિત્ત શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન,
એનો જન્મ તે જ દિવસે એ છાપન ભોગ આરોગવાના એટલે દીક

મિનિટ વિચાર કરી હું નીકળ્યો છપ્પન થાળીઆ એકએ સોનાની તો ક્યા મળે, પણ ચાદીના ચે વાખા-તાણુ તો હવે અદરય, પહેલા તો વામતેલવાળા ને ત્યા કોઈ દીનના મળે તો તેની તજવીજમા ગયો, પણ એક તો દુર્ગન્ધ-તેલથી ગધ-અને એકેક ઈંચના ડાયામીટરવાળી-તે છાદી પ્લાસ્ટિકની દુકાન ગ્લાસ પર દાકવાની ચાર ઈંચના ડાયામીટરની ચારે પચા માઠના હિમાએ પાંચ ડાઠન ખરીદી લીધી જગ્યા પણ ઓઠી રોકે, અને એમાં વળી રગમેરગી એક દુકાન તો એટલી મળી જ નહી, એવી ખીજ દુકાન ગયો, ત્યા વળી પ્લાન્ડ જુડી, પણ વિવિધતામા એટલો ઉમેરો, અને પછી ચોક ચૌદા કણપીઠ દાણાપીઠ બજારમા ઊપડ્યો ઓળી સારી જેવી મોટી લીધેલી, અને તે ઉપગન્ત ખીજ નાની ઓળી પેટાઓળી પણ લીધેલી એટલે ખરીદી કરતા મને વાર લાગી નહી

પણ, ખરીદી કરવાની જ નહોતી મોટે ભાગે તો ગ્રાન્ટ-મેટ-પ્રસા-વિનામૃદ્ય એ જણામે ભેગી કરવા માડી અમા ઓળખીતી દુકાનેથી નરઆત કરી તો ભારે કાયદો ગાંધીને ત્યાથી દસ દાણા વરિયાળા, મરી, એક જ લવેગ, એક જ એલચી, અડધા ઈંચની તજ, સૂઠતો પા ઈંચનો ગાંગડો ચા દુકડો, મોપવારી બાણી બદામને પડતી મટી, પણ નારિયેળ લીધું બગ્ગે દાણા ચણા, મગ, મઠ, અડદ, તુવેગ, મોપારી, પછી હિસાબે મિલ-એમા નારિયેળના પૈસા લીધા, ખીજ જણસોની પૈ નડી લીધી, 'તમે તો ભાઈ મંડરી કરવા નીકળ્યા છો' એમ એ કહે એટલે ત્રાક વાળાને ત્યાથી એક ભીડો, એક જ ગુવારસીંગ, એક કાગેલુ, એક નાતુ રવૈયુ, પાપડીના બે અડધિયા, એક વાલોળ, એક ગોળ વળેલી સાપ જેવી મોગરી, મળાતુ એક પાન, બાબુમાથી બે ગતના પાન લીધા-કપુરી અને ચેવલી-બનારસી એની પામે નહોતુ એક નાની લખનવી કાકડી લીધી, પછી કુટમવાળાને ત્યાથી એક કેળુ, જાણુ દ્રાખના ત્રાગુ દાણા, એટલામા ડેગાના પૈમા એણે લીધા, અને એમ જણામે લખેલી ને પ્રમાણે ગણી, એમા ચૂંટી તેમા ખજૂર, ખજેરક, અમચી ચા, અમચી

ખાડ બે દાણા ગરમ રીંગ, દરેકે દાણા તલ, નાનો ગેળનો ગાગડો, એક ડીઝુ, આદુ, એક લવેંગિયુ મરચુ. અને પત્રી તો મમરાસેવ વાળાને ત્યાં ચાગ આનાનું પડીદુ બવાન્યું—એમા મમરા, મેવ, કળી, એક બે નાના મેથીના ખલવા જેવા લગિયા, મીઠાઈવાળાને લાંબા બગ વધારે અર્થ થયે એક પેડો, ઝાંડ નાની બરડી, એક બાબુમા પડેલી ચાગેળી અને એક પમ્તાનો દાણો મનમા થોડો માવો 'લીધા' ગ્યામ દોઢ બે કલાકને આતરે બધું એકઠું કરી ઘરબેગા ઘ્રષ્ટ નહાઈ, પેલી સાંભાથી છાપન હાડણી કે તામડ, કે નાની ચાળી જે કહેવું હોય તે કહો—ને બધી સાફ કરી, અને -હાંડોરના મન્નિના ઓરડામા, ગ્યામ હિંડોળે ઝુલતા હતા ત્યાં ત્રણ ચાર બાજઠો ગોઠવી રેશમી કપડુ બિંદવી આઠ આઠની સાત હાંડ કરી, એટલે ગણવી કાવે વચ્ચે બેચાર ફૂલ અને દરેક હાડણીમા એકેડી બજાસ મૂક્યા પત્રી પાડોશમા સ્ત્ર પદર તુલ્મીના છોડે હતા, તેમાથી બગબગ છાપન પાઠડા ગણી, દરેક બજાસ પર એકેડ તુળ્યાનું પાઠડું મૂકી દીધું

આ કાર્યવાહીમા મે બધું મળી લગલગ આંખો દિવસ પસાર કર્યો ત્યાં ગોરાણી આખા ઘરમા શેઠી વળતા હું ન મળ્યો એટલે અહીં ખૂમગણ કરતા આવ્યા એટલે મે કહ્યું, 'શાંતિ, લગવાન બિંદે છે રાયન-માથી હાંડે કે તરત રાજબોગ-છાપન ભોગ આગેગયે અહીં દહીં દૂધની ખામી છે, પણ એ બજાસો નહીં હોય તો યે આ છાપન-આઠ સતામ છાપન થાળીઓ તું ગણી લે એકમા બે વસ્તુ નહીં તુળેમીપત્ર ખરુ, અને હવે હું નહાઈને આવું, એટલામા તું આગ્તીની તૈયારી કર

'કેના ખૂમડા બનાવવામા તો તું હોગિયાર છે એટલે છાપન પ્રમડાની આગતી, ધરમા જેટલો મોટો થાળો હોય તે કાઢ, અને એની આરતી ઉતારી દઉં એટલે તારું વ્રત કળે, મારું જિંદગીનું મેહુ ટળે અને આપણે ભૂત ડાકણના કવરધા અવતારમાથી બચીએ'

તે આખી રાત પત્રી ગોરાણી નજરે નથી ચઢ્યા

નવાઈ વનાનો માંણહ / કનુ મુણાવક

હોમો આગ આગ થઈને લગભગ બરાડો પાડી બેઠો, પચાસ ગાળો એક સાથે ગળી જઈને, જે હાથે માથું ફેરી, આખોના ડોળા ફાડી, માયુ ધૂણાવીને વાટયો દાત કચકચાવીને- “દીયગ માગ ! તારે આપ બેઠો બેઠો ખાય, તારી મા મતી મૂતી કમાય ને તુ બિભો બિભો રઝળ્યા કરે, રો નવાઈનો દહાડો માટે તો ! આવુ જાણુનો હોત તો ” બાકીનું વાક્ય પ્રકૃ ન કરતા ‘ના ના ના’ તુ ડોકું હલાવીને માયુ ધૂણાવી રહ્યો ડહિયાળી ડાગ જેવા ડોસા સમઠ એના દીકરાનો દીકરે નાની દીવાસળી જેવો, ધરુજતો બિભો રહ્યો હતો ડોસો કહે, “જન ! કાળુ ક્ય મય”

આજકાલ બબરમા ગેજ અવનવી નવાઈભર્યા કાનમ-ફાસ-કાનમ-જાસ જેવા મળે છે, પણ મહેજ પણ નવી નવાઈ પમાડે તેવો માણહ કયા જેવા જડે છે ! મને આ હોમો નવાઈનો લાગ્યો એના ગબદ કાનમા રણકતા રહ્યા “દીયગ માગ ! આપ તારા બેઠા બેઠા ખાય, મા મૂતી મૂતી કમાય ને તમે વીંગ મારા હડકાયા પગે અ-હી-થી ત-હી ને તહીથી તહી ”

હુ દિવસો-ના-દિવસોથી પત્રની ગાહ જેવા હરુ છુ ને પત્ર આવતો નથી- કોઈનો ય તે ત્રણ દીકરીઓ છે, એક દીકરે છે મારે પણ એકે ય પત્રપત્ર લખતા નથી, હુ આઠ આઠ કાગળ લખુ તો ય જવાબમા,

એક ચિટ્ઠી ય નહી હવે મને આની કશી નવાઈ નવી લાગતી ભલે જ
છે તે છે હોય આપણે શુ ? આપણુ શુ ? આપણે કોણ ? આ શુ ને
તે શુ ? કશુ નહી વચુ વનાનો નર પશુ ! ખીજુ શુ ?

આજે વળી પાછો, ડોમો મને અચાનક ગામની ભાગોળે વડનીચેને
ઝાટલે, ખેઠેલો મળી ગયો પત્રને બદલને મને માણહ મળ્યાનો મહેજસાજ
હર્ષ થયો રાહતનો દમ લીધો હતાશામાથી ‘હા રા’ અનુભવી થોડી
વાર ખામ્સીવાર હુ એને તાકીને જોઈ રહ્યો ત્યારે, એ કહે “કુણ અટ્યા
કપાતર ? મને ખરાખર ભળાતુ નથી હવે તો ! કુણ સો ખેટા ?”

“એ તો હુ ” હુ

“હુ ‘હુ’ તો બધા કહે છે, તમે કુણ સો ?” “તમે કોણ છો ?”
ત્યારે એ કહે, અટ્યા, સવાલનો જવાબ સવાલથી આલે સે ? તુ નવાઈનો
માણહ છે

“નવાઈ-કવાઈની તો ખબર નથી, પણ માણહ નુ એવુ લાગે મે”
મે કહ્યુ ડોસાએ સામુ કહ્યુ “મારુ પણ એમ જ”

“ એકલા છો ? ”

હા તમે ?

“ હુ ય એકલો છુ ”

હુ આગળ વધ્યો “એકલા હતા ?”

“ના તમે ?”

“હુ પણ એકલો નહોતો પત્ની, દીકરો, ત્રણ દીકરીઓ ”

“એ જ મારી પણ વાત પત્ની, દીકરો, ત્રણ દીકરીઓ ”

“નવી નવાઈ ! આપણુ ખેડે સરખા, નહી ?”

“—અહી કશાની નવાઈ કયા છે જે ”

“પણ તમે કરો છો શુ ?”

“હુ તો રોજ સૂરજ ઊગે ને આથમે ત્યા સુધી કોઈનો પત્ર-પત્ર
આવે તેની રાહ જોયા કરુ છુ, તમે ?”

“વાહ ! હુ ય પત્ની ગહ જોઉ છુ, પણ કદી પત્ર આવે ખરો ?
કોઈનો ય ?”

“ના, તમારે આવે છે ?”

“ના ”

“ના ?”

“હા ”

“વાહ િંધણુ સરસ—”

“એમા ‘સરસ’ શુ ?”

“સ રસ તો કશુ નહી એમા, પરતુ ગહ જોવાની નીરસતા
માલતી નથી જરા ને જિન્નગી જરા અરસ ખનતી અટકે તો ફીક
કહેવાય, નહી ?”

“અહી તો એમ જ હોય ”

“ એકે ચીજ શક્ય છે આપણને કોઈ લલ્લે પત્ર લખે—ન લખે પણ
આપણે તો લખી શકીએ છીએને ?”

“વાહ ! મારા મનમા તમે બોલ્યા તે જ વાક્ય હતુ ’

“આહ ! આપણ બેઉ સરખા ”

“સાલુ આપણે લખીએ ને કોઈ આપણને કોઈ ન લખે તે હુ ખદ
ચટના ”

“ઘટના મુખદ/હુ ખદ ન હોય દોમ્ત ! આપણે મુખી/હુ ખી હોઈ
શકીએ ઃ એ આમુ હુ ખના ચિહ્નરૂપે વચ્ચે, વચ્ચે ટપકે છે

ઃ આ આમુ નથી, આખો છે તમે જોતા નથી ? આપણે તો
લખ્યે જ ગખો

“હુ તો લખુ જ છુ ”

“હુ ય લખુ છુ ”

“ પ ણ ” હુ આગળ કશુ બોલુ તે પહેલા એ વૃદ્ધ એકા-
એકે કશુ અચરજ પરખુ હોય તેમ એ જિભો ચઢને, લગભગ દોડવાનુ

કરીને આજળ ધસ્યો ખાખી ધત્તધારી પોષ્ટમેન, હાથમા પત્રોનો થોડડો લઈને સામેથી આવતો'તો એમાયી એક પત્ર જુદો તાર્ગીને કાઢ્યા, મારા ભણી લખાવ્યો, કાળા કાળા પોષ્ટઓફિસે માગેલી જાપો-ઉપર-જાપો લાગ્યાના કુડાળા મે જોયા જરૂર મારો જ પત્ર માગે પત્ર મે મારા હાથમા પત્ર ઝીલ્યો જોયુ માગે જ પત્ર । માગે જ લખેલો પત્ર મને જ મળ્યો-વીસ વરસો પછી મળ્યો જ્યારે 'કવગ'ની કિ મત એક આતો હતી અને મારો પ્રેમ અમ્લ હતો સ્વનામુ તો એનુ હતુ, પણ પત્ર મને પાછો મળ્યો મારો પત્ર એને નહી, મને પાછો મળ્યો, શા મારો અન્નેડ અનુપમ પ્રેમ । સાચો પત્ર વગ્મો પછી ય પરત આવે જ આવે આવ્યો

“ આપણો પત્ર, આપણને પગત મળે તે અતિ ઉત્તમ ગણાય, કેમકે, આપણો ભત્ર તો દૂર થઈ જ જાય ને કે એ સ્વીકારાયા નથી, જાપો ખાઈ ખાઈને, કુડાળે પડી પડીને એ પાછો આવ્યો છે ?”

ટપાલી દૂર દૂર જતો, રહ્યો હતો, મે જોયુ મારી બાજુમા વૃદ્ધ નહોતો, હુ એકલો હતો એકલો ? ના મારો પત્ર મારી પાસે છે હુ કશી નવાઈ વનાનો માણુહ સુ તમે ? □

સાભાર સ્વીકાર

અનામી : ત્રિઅક્રી નાટક લેખક શ્રી રજની શેઠ, મૂ. રૂ. ૧૦-૦૦, પ્ર આનંદ પબ્લિકેશન, ૧૦/૪૭૫, નાગરકુળિયા, સુરત

કારમી રાતે : ત્રિઅક્રી નાટક લેખક શ્રી રજની શેઠ, મૂ. રૂ. ૧૦-૦૦ પ્ર રાષ્ટ્રબાપા પુસ્તકમંદિર, ટાવરરોડ, સુરત,

કસરવનાં પગલાં : કાવ્યસંગ્રહ લે જમન કુડાગિયા, મૂ. રૂ. ૫-૪૦, પ્રાપ્તિઆન વિદ્યાર્થી બુક ષ્ટોર્સ, બસસ્ટેન્ડ, ભાયાવદ (સૌગંધ)

જાગરાણુ પછી/ચપ્ વ્યાસ

તે એકનીમ વર્ષી એક પગે ડાબો છે-

એક હકાર માટે

તે એકનીમ વર્ષી એકચિત્તે રાહ જુએ છે-

એક હકાર માટે

તેની પામે એક ગતા પ્રાપ્તિ એપડો છે કોઈ તથાએ એની તે
ગહ જુએ છે કોઈ કાર્ક પણ પ્રજે અથવા તેના તરફ અશ્રદ્ધાથી
અણગમો વ્યક્ત કરે કે તરત જ તે તેની એકરીસ વર્ષની જિંદગીનો
ગિઆળ ધ્રુવવતો એપડો ધરી દે છે કોઈ ખાસ જોતુ નથી પાના
ઉચ્ચાવે છે કેટલાક પણ એપડો જોવા જોવા છે એ એપડાનો હિસાબ
આ રીતે વર્ગીકૃત કરી શકાય

અઠારથી એવીસ વર્ષ સુધીનો હિસાબ-

યુનિવર્સિટીના કમર્ટ ઈયરના ઓગ્યસ વખતે તેણે અગ્રેજ પકિત
ઓનો મનપમન અનુવાદ જૂ કર્યો હતો, જે તેના એપડાના આગમે
પ્રજના પાનમા લખાયેલો છે

જો આહનામાય તરતમના ભેદ હોય

તો સૌથી વધુ આહનાર

મને હોવા દો

એ પત્નીના કેટલાક વર્ષો તેણે નશામાં જીવી નાખવાનો વિચાર કર્યો પણ નજીક ચઢે એવી કોઈ ચીજ તેને જડી નહિ પડી થાક્યો થોડા પત-
ગિયા ચોટાડી તેણે નોટોના પાન શણગાર્યા વળી નોટોમાં વચ્ચે વચ્ચે
તેણે થોડા વિદ્યાના પાન મૂક્યા પછી એક દિવસે તૈયાર થયેલી અને
મુદર લાગતી નોટો, ચોટાડેલા પતગિયા અને વિદ્યાના પાન મમેત, તેણે
ઊડા અને અવાવડુ ફૂવામાં પધરાવી દીધી આમ કર્યા બાદ તે નિરાતનો
સ્વાસ લે છે, એવામાં જ તેને એહસાસ થયો કે તેણે કંઈક ખોટું કરી
દીધું હતું વળી પાછો તે પેલા ઊડા અને અવાવડુ ફૂવામાં ઊતર્યો
સ્વાસ રુધાણો જોડે છેક ઊંડે બગલાની પાખ જોવા દેખાતા મકાનોના,
અલમારીમાં સાડીઓની થપ્પીઓ પાછળ સતાડેલી કરન્મીની નોટોની
થપ્પીઓના, સતાનોમાં બોખા બોખા હામ્યના અને વગેરે વગેરેના

ચોપડામાં દર છ વગેરે વગેરેના ‘રંગીન પૃષ્ઠો’ પછી એક સાતનું
વાફી ચૂકી વાસ્તવિકતાનું વાળી દીધેલું પાન આવતું હતું

તેણે એક રાતે સપનું જોયા બાદ સિગારેટ પીધી હતી એ પછી
ધૂમાડાની વાસ્તવિકતા જોતા જોતા આખી રાત વીતારી હતી આખી
રાત તેની પથારીમાં તેની સાથે સાથે જ બણો, કલાકો, દિવસરાતો,
અઠવાડિયા, પખવાડિયા, મહિના, વર્ષો દર્શાવતા અગણિત કેલેન્ડરોએ
પણ પડખા ફેરવ્યા કર્યા હતા

સમય એક મોટી વાસ્તવિક મિત્રિતિ હતી પણ સમયની ગડી
વાળીને જીવતા તેને આવડી રહ્યું હતું-આવડી ગયું

ત્રીશથી પાત્રીશ વર્ષ સુધીનો હિસાબ-

ગળના બે પાકિટને હિસાબે પાત્ર વર્ષમાં તેણે છત્રીશ હજાર
સિગારેટ પીધી હતી અને સિગારેટની આઠ બ્રાન્ડ બદલી હતી

અને પછી બાજ સુધીનો હિસાબ-

હમ્યાન તેણે એક ચાન જોતું હતું એનેરી ચતુશ્રકી રથમાં
ઊભેલી એક દેદીપ્યમાન નારીના મસ્તકમાં વાળે વાળે મોતી પગેલા

હતા તેના અગ પગ ચઢનની અર્ચા હતી અને તેના આછેરા હલનચલનની માથે તેના અગોમાથી કંકુ ખરતુ હતુ સડ-મડાટ દોડે જતા રથની પાછળ પુષ્પો ખરતા હતા ને રાજ-માર્ગ પુષ્પોથી જ્વાઈ ગયો હતો દોડતા જતા રથને એ હાથ પહેળા કરી શેડવા મથામણુ કર્નો ને શુવમટોસટનો પ્રયત્ન કરીને રાજમાર્ગની વચ્ચે જોમો રૂડી ગયો હતો રથ માડ માડ ખચકાઈને ગયેલો તે પાછો આથોડિયા ભરતો ઉપર ચઢી આવ્યો ઉપર આવીને તેણે અવાવડુ પાણીમા ડોકિયુ કર્નુ પોતાનુ પ્રતિબિમ્બ તેને ભૂડુ ભૂડુ લાગતુ હતુ તેને લાગ્યુ હતુ કે ક્રવાના મરેલા પતંગિયાને પુન મુદ્દ બનાવવા પડશે હાલ તો પાણીમા લિખ્તછતે તે બવા ફૂલી ગયા હશે ને કદાચ તેમના કપાળા અગો વિચ્છેદિત થઈને તરી ગયા હશે અન્નરમાથી થોડા પડીકા ખૂટી-ડીલકસ પાઉડરના ને થોડી ડાકંગેઝ લીપસ્ટીક ખરીડીને તેણે ક્રવામા પંથગત્રી બધુ પંથગત્રી વખતે તેની આખમા ચિત્રચિત્ર ભાવ હતા છેવટે તેણે હથેળીઆ મઘી હતી એમાથી તક્કના તેક્કની વાસ આવતી હતી

હવે તેણે અક નવુ કામ રાડ કર્નુ હતુ આજન્નિ મુધી તે મોર્થની આસપાસ ફુડાળા કર્તો હતો હવે તેણે ચોકડીઓ મારવા માડી હતી એમા ને એમા તે પચ્ચીમનો થયો

પચ્ચીસથી ત્રીશ વર્ષ મુધીના હિસાબ

લગ્ન વખતે ઘોઘાટ કરનાર વાળવાળાને તેણે મૌયી વડુ કપિયા ચૂકવ્યા હતા મગજ બહેર મારી બચ એટલો અવાજ કરીને, કોઈને ખીજી કાઈ વિચારવાની ફૂરસદ જ ના મળે એવી પરિસ્થિતિ મર્જવા બદલ તે વાળવાળા પર ખુબ હતો તે ચોક્કમ માનતો હતો કે આવે વખતે ઘોઘાટ કરનારને ખાચ્સી ચૂકવણી થવી જ જોઈએ લગ્નની વેદી મમત્ર તેણે મામે બેઠેલી નવવધૂના પગની મેદીની ડિઝાઈન તરફ તાડ્યા કર્નુ હતુ મિત્રો સમજયા હતા કે ને ગમાય છે, વડીલો મમજયા હતા

કે તે આમન્યામા રહ્યો છે, વધુ સમજ હતી કે તે સૌ દયરાગી છે નવોઢાએ લગ્નની પહેલી રાતે મેદી મૂકી આપનાર સખીઓના નામસગ્નામા આપ્યા હતા

પછી તેણે લાગટ પાચ વર્ષ મુઘી સપના જોયા કર્યા હતા મેદીની વૈવિધ્યપૂર્ણ ડિઝાઇનના, રસોડાના સફેદ સફેદ વામણોના, મીઠી રેન્જમા એક જળગ્નસ્ત ધક્કા સાથે ઊભો રહી ગયો હતો રથ ઊભો રહી ગયા પછી તેને કળી મૂઝ પડતી નહોતી અત્યંત ગુચવાયેલો તે હાકળોહાકળો પેલીના ચરણમા મૂકી પડ્યો હતો અને મોટેથી બગડી ઊઠ્યો હતો—

જે આહુનામા ય તરતમના ભેદ હોય

તો સૌથી વધુ આહુનાગ

મને હોવા દો

બસ, પછી તે મૂગો જ પડી રહ્યો હતો પડેલી હાલતમા જ તેણે હુકાર સાલળવા કાન સગ્વા ગળ્યા હતા કેટલીક લાણો અવાજ રહિત પમાર થઇ હતી પછી ટપ ટપ ટપ મમ્તક પર તેને ઊના આમુનો અનુભવ થયો

તે એકદમ ઊભો થઇ ગયો હતો, ઊભા થઇને તેણે જોયું તો જ્વેતા બરી દેદીપ્યમાન નારીની આખમા આમુ હતા અને તેના હોઠ પર રક્ત સન્નનો એક ટાકો દેવાયેલો હતો તેના હોઠ કકડતા હતા પણ કશું બાલી શકતા નહોતા

ટાકો તોડી નાખુ ૧—તે બરાડી ઊઠ્યો હતો

જવાબ તો શો મળે ?

તે જગી ગયો હતો

તે પછી તે ઊઘી શક્યો નથી તેની આખો પહોળી જ રહી ગઈ છે

તેને થાય છે કે કોઇ તેની આખે ટાકો દઇ દે ને આખ મીચાય તો કોઇ સપતુ

‘સારા’ હોવા (વશે/બર્ડાન્ડ રસેલ

અનુ વિજય શાસ્ત્રી

બાળકો સાથે જેનો પતારો પડ્યો હોય એવો ફ્રેક મનની વખત જતા હમેશ માટે સારા ગણાતા બાળક કરતા કોઈ કોઈ વાગ ખરાબ ગણાતા બાળકને વધુ પસંદ કરતો થઈ જાય છે માત્રના ટેબલના ખાનામા દેડકા મૂકી આવતો, નોકરબાઈના પગ પામે ઉદરડા છોડી આવતો, પાક્યા પહેલા જ આગણામાના વૃક્ષ પગના સંકરજન પાડી ખાતો, સરકસ ચાલતું હોય ત્યારે વર્ગમાથી ગાપચી મારતો છોકરો ‘ખરાબ’ ગણાય છે અને શિક્ષાને પાત્ર બને છે જો કે આવી સજા પર પરાધી ચાલી આવેલી એક મોટી મૂર્ખાઈ જ છે પણ આવી શિક્ષા કરવાની લાગે પણ માસ્તર તો, યથાસમય ‘હા સાહેબ’ કે ‘ના નાહેબ’ કર્યા જતા છોકરા કરતાં જે આવા ખરાબ છોકરાને જ વધુ પસંદ કરતો હોય છે

આપણે માનીએ છીએ કે છોકરામા ખુમારી હોવી જોઈએ અને વખત આવ્યે, જે કંઈ આવી પડે તે મોગની લેવાની તૈયારી સાથે જ સત્તા સામે યડકાર ફેંકવાની તત્પરતા હોવી જોઈએ જો કે આવી શક્તિ

ખાંધેપીધે મુખી ધનના નખીગઓમા જ કેળવાની જોઈએ અમ માનીએ
 ઝીએ, મહેનત કરીને રળી ખાનારાઓમા આવી ખુમારી હોય એ આપણને
 ગમતુ નથી

પુણત જગત અત્યારે આ ‘ખગળ’ બાળકની લાયકાત ધીમે ધીમે
 ગુમાવતુ જાય છે નેમન તેના પાછલા દિવસોમા ખગળ છોકરો હતો,
 જુલિયમ મીઠુ પણ ખગળ જ ગણાતો પણ આજે લગભગ પ્રત્યેક
 યુવાને કોઈ મોટા તરમા મસ્તીના તરીકે જ કાન્કિદીની રાડઆત કરવી
 પડે છે એના ઉપરીઓમા, એક અનુલવી રાત્રકમા હોય એવી સહિષ્ણુતા
 ભાગ્યે જ જોવા મળે છે એટલે તેઓ ‘મારા’ છોકરાને જ બટની આપે છે

નેતાગીરી યા દોગ્ધણી આપી રાકે એવા માણુમમા કલ્લ ગગપણાનો
 ગુણ દુર્ભાગે બહુ ઓછો જોવા મળે છે કોઈક મગ્ગે-મોટે ભાગે ગમન
 માણુમે-જૂના જમાનામા કહેલુ કે હુકમ કરવા પહેલા માણુમે હુકમ
 પાળતા શીખવુ જોઈએ આ વાત મયથી વિરુદ્ધ છે કલ્લાગરે માણુમ
 કયા તો વ્યક્તિગત મજા ગુમાની એસમે અથવા તો સત્તાધારીઓ પ્રત્યેના
 ગેપને કાચે વિનારાક અને વાતક બની રહેશે

આને પગિણામે, ઉત્તમ રાજિવાળા માણુમે ભાગ્યે જ મર્વોચ્ચ
 મ્થાને પહોચતા જોવા મળે છે મોટાભાગના કિસ્સાઓમા તો તેઓ
 અસહકારી અથવા તો ઉપરીઓની ટીકા કરનારા બની જાય છે અને
 તેને પરિણામે મત્તાશીલ પ્રતિઠનનો ભોગ બનતા અટકી જાય છે

રાજ્યતત્ત્વ આના દાટાત લેખે ટાકીએ તો લોડરાહીમા, ત્યા
 ચુનદા ગજકાગ્ણીઓ બોકો વડે ચૂટાય છે ત્યાંએ એવી એક સામાન્ય
 સમજ પ્રવર્તે છે કે ગજકાગ્ણીઆ બંધી રીતે દરેદી હોય છે એટલુ જ
 નહિ ‘ગજકાગ્ણી’ નમ્દ જ તિરસ્કારવાચક બની ગયો છે પમની શિસ્તના
 જડ મિદ્ધાતને કારણે આરી પગિચિતિ સગ્ગય છે પોતે હૃદયપૂર્વક ન
 માનતા હોય એવી વણી વણી નીતિઓ અને સિદ્ધાંતોને કન્જિયાત
 બીકાગ્વા જ પડે છે ડુનાય મેઘા કે પ્રમાણિકતાને બદલે રૂઢિચુસ્તતાનો

વધારે આદર કરવામા આવે છે, પરિણામે મીડિયોક્ર ન હોય એવા વણાયે યુવાનો આ આખા કારોબારને અ-સહ્ય ગણી, તેમને નેતા બનવાની તક સાપડે તે પૂર્વે જ તેને રામરામ કરી દે છે

સમ્પ્રાપ્તિ, સગઈનો, તત્તો આજના દુગમા અ-નિવાર્ય છે એટલે યુવાનોના આવેશો પ્રત્યે સહિષ્ણુતા ધરાવતા માનવીઓથી મત્તા સ્થાનો ભરવા એ સિવાય ખીજો કોઈ વિકલ્પ નથી માણસ જ્યારે મહત્ત્વનો બની જાય ત્યારે તેમનામા સુધારો કરવો અશક્ય છે કેમ કે એવા મહત્ત્વના માણસો ખીજાનુ કશું સાલજતા નથી હોતા કમનખીએ ખખડી ગયેલા અને મહત્ત્વના બની બેઠેલા માણસોને માથે જ જીવાનોને સુધારવાની જવાબદારી નાખવામા આવે છે હુ તો માત્ર એટલું જ સૂચન કરીશ કે ત્રીસથી વધુ ઉંમરની કોઈ વ્યક્તિ શાળાના ઉપરી તરીકે હોવી જોઈએ નહીં પણ આ મનનીય સુધારો અમલમા મુકાય એવી ભાગ્યે જ મને આશા છે

૧૮ નવેમ્બર, ૧૯૩૧

અનુ તારીખ ૨૯ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૧

[બર્ટાન્ડ રસેલના
Mortals and others
પુસ્તકમાના
On Being Good
નિબધિકાનો અનુવાદ]

ગિરનારની રાત / રતિલાલ 'અનિલ'

ગિરનારમાં પાંચ વરસ ગાળ્યા કે રાત ? દિવસ તો કામમા, કામ કરતા કરતા સામે જ દેખાતા ગિરનારને જોવામા, કામ ન હોય તો આપ્પા, મોગરા, શેમળા ને સરુ વચ્ચે આટા મારવામા અને માર્ગમા સાપમામા મળે તેમને ગમ રામ કરવામા નીકળી જાય ! સાપમામાના ગામમા ધગ માડેલુ એટલે જાડી ઊંચી ડાંગ લાઇને ઠપ્પ ઠપ્પ કરતા હાલીએ એ ડાંગે અમારા પગ પાસે આવી જતા સાપમામાને જગાડીને સડાક કરતા, તીરવેગે સામેની નિયામા દોડી જવાની સરળતા કરી આપી હતી ડાંગ સાથે ઢાડીકૂચ કરતા ગાંધીજીની છબિ તો 'ધ્યારા આપુ'મા એટલી વાર છાપેલી કે નજમમા જ વસી ગયેલી તોતીંગ ડાંગ લાઇને કરવા છતા 'છોટે આપુ'નો વિચાર ન આવ્યા એમા પણ સાપમામાની કૃપા જ જોઈ શકુ !

શિયાળાની ગત તો ગિરનારની જ ! વાદળથી વાતુ કરતા ગિરનારની જ ગદ્દ તળેટીમા જ વસીએ અને પાછળ પણ માઇલ ઊંચી માઇલો લાખી ટેકરીઓની ભીત કામળાની થપ્પી વચ્ચે સતાઇએ તો વળી ટાટને થાય કે કાળા કિલ્લામા ભરાયેલો છે જાત સાચવવાની બહા દુરી જાળવી રાખે ! સામી દિવાળીએ સાજેકના પાચના સુમારે એરે કન્ડીરાન્ડ હવા શરૂ થાય ! નાકમા પ્રવેશતી હવા જ એરેકન્ડીશનર સૂવતા હોઇએ એવી માયા રચે ! અધારુ ઊતરે તે પહેલા ઓરડામા પુરાઈ

જવાનુ ચૂલા પામે, નરીગે કામજો વીટી ખેસો ને ઊવ ઘેગય ત્યારે
આડા થાવ ! મળમ્કે આખ ઊધડી જાય તો પડ્યા રહો, પડ્યા પડ્યા
કઠાજો આવે તો ખેઠા થાવ, હુ હુ કરતા મોઢું ચ્ચ્ચ કરો, આશ્રમ
લજનાવળી હાથમા દ્યો લજન ગાતા તો દાતની ડાકડી વાગે ! લજન
આખે વાચવાના ! ચા ખને તો દોઢ-એ કપ પી નાખો પણ, ચાલો
બારણુ ખોલીને બહાર નીકળી પડીએ એમ નહી, નહી, ને નહી !

હા, કાર્તિકી અગિયારશે ગિરનારની પરકમ્માએ એસી હજાર
લાવિકો મધરાતે નીકળે અમારી જગ્યામા, તે રાતે થોડી થોડી વાગે યાત્રાળુ-
સઘને જોવા નીકળીએ અને ટાઢ ચઢે કે વળી ઓરડે ભરાઈ જઈએ !
પણ 'હુગિના નામનો હો, એક જ આધાર છે' ગાતા યાત્રાળુઓની કતાર
જોવા અંધીરા થઈએ અને દોડીએ ! વળી ટાઢ ચઢી કે ધમ્મા !

આખા વરમમા એ એક જ રાતે મધરાતે ઓરડા બહાર નીકળાય !
એકબીજાના આધારે હાથમા કાનસ અને એક સપેતરુ લઈને યાત્રાળુ
સઘ કુડીહારે ચાલ્યો જાય એટલી બધી વમ્તી, ધૂનના પડધા અને
જયઘોષના પડછઠા વચ્ચે સાપમામા તો પોતાની જાત સાચવવા દરમા
ગરી જ ગયા હોય ને ! આમેય, ટાઢના દિવસોમા સાપમામાના દર્દન
ઓછા, છતાં ગિરનારમા તો ધરના ગોઠડા વચ્ચેથી પણ એ ડોક કાઢી
આખ ચમકાવી ફેણ કાઢીને, ઘેરખેઠા દર્દન આપે ! અમારો ઓરડો
એ જ જાણે કાશીવિશ્વનાથનુ મંદિર ! જેટલા ધર એટલા કાશીવિશ્વનાથના
મંદિર વર્ષાઋતુ સમાપ્ત થઈ હોય એટલે પાણી ખમે કે વીછી દેખાય ! અને
ગિરનારમા વળી પથરાતી તો ખોટ જ નહી ! પગરખા પહેરવાની દેવ
પાડવા માટે પણ છએક માસ એ જગ્યાએ વસવુ જોઈએ !

ઉનાળાના દિવસે ગિરનારના કાળમીઠ તપે ! સામે ગિરનાર, પડખે
અને પાછળ માઇલો લાખી ઊંચી ઊંચી ટેકરીઓની ભીત ખે કાળમીઠ
લટકાવીએ તો ધાતુ સરખો અવાજ નીકળે એમા લોહતત્ત્વ સારુ એવુ
કાળમીઠ સૂર્ય અથમ્યા પછી પણ ટાઢા શેના પડે ? મધરાત સુધી

બાક્યા કરે । તોયે બારણા બરાબર વામીને, મચ્છરદાનીમા ભરાઈને બિઘ આવે તેની પ્રતીક્ષા કરવાની । બારીએ બારીએ મીલ તારની બળી મટેલી એમથી આવે એટલો વાયરો આવે । રાત પડી એટલે ઘરકેં । સાપ અને રીંછીને રાતે મળાય નહીં એ માટે આખી રાત ઓરડાની કેદમા જ ગાળવાની । ઉનાળે તો દિવસે ય વ્યાઘ્ર સાપમામા ઝડપથી પમાગ થતા દેખાય ।

ઉનાળાની રાતે દીપડાની ફાફ સભળાયા કરે । પાંચ વર્ષમા દીપડાને દીઠો નથી પણ વાર વાર અનુભવ્યો છે । ઈશ્વર દેખાતો નથી, પણ અનુભવાય છે એ સત્યમા મેં દીપડાને ઈશ્વરની હાથેહાર મ્થાન આપ્યું હતું । દીપડાની હાફ નચકવી સભળાય કે ઝાડ પર બેઠેલા મોર ટેફટે ટેફક કરી બેઠે ભેંકાર રાતે બિઘતા મોરને પણ ચિકાર પાછળ પડેલા દીપડાની હાફ જગાડી મૂકે । જાપરે મોલ પર ધ્રુવડ બેડું હોય તે અજ પા ભગી રાતે ધૂ ધૂ કરતું રહે । ધ્રુવડને જાપરે મોલ પર જ બેમવાતુ કોણે શીખવ્યું હશે ? ક્યારેક તો, સવાર સુધી ધ્રુવડ, ‘હુ જાપરે છું હો’ એવો હોકાગે આપ્યા કરે । આખી ગત જગો તો દીપડાની હાફ આખી ગત સાભળી શકાય । શુ થાય ? વનપશુ, વનના જીવો વચ્ચે વગ માડયું હતું દિવસે એ અમારો થોડો મલાજો પાળે, પણ રાત્રે તો એમને મુકમ્મિલ આઝાદી । રાત પડે કે જાણે જ ગલમ્મા જીવ આવે દિવસ પક્ષીઓનો અને રાત પશુઓની । દીપડો જેની પાછળ પડેલા હોય તેની ચીસ અને દીપડાની હાફ વચ્ચે ધ્રુવડ ધૂ વૂ કરતું હોય અને ખુદ્દી આખે, ઉનાળુ બાકણાની ગતે અવાજોને ઓળખ્યા, પારખ્યા કરવાના ।

લોકવાર્તામા રાત ગાળવા ઉતારો માગતા વટેમાર્ગીઓની વાત આવે છે અમે રાત ગાળવા માટે ગિરનાર પહોંચેલા । બિંછાને ગાળેલી બાગ માર કલાકની જગતા જ ગલની રાતો એક રૌદ્ર રમણીય દીર્ઘ કાવ્ય લાગે છે । દીપડો આખની નહીં, કાન અને નાકની કવિતા કહેવાય ।

દિ-સે જ ગલમા પસાર થતા નાક દ્વારા અનુભવાય-પણ દેખાય નહીં !
 નજીક જ હોય, ઝાડીમા, પણ એ ગંધ દ્વાગ નજીક આવે ! ધૂરકિયા
 અને હાફ દ્વારા તે કાન દ્વારા અનુભવાય પણ દીપડો માત્ર જૂનાગઢના
 પ્રાણીમાગમા જ આખે વચાય એવી કવિતા ! ધૃશ્વર મંદિરે અને દીપડો
 પીજરે દર્શન આપે-અન્યત્ર માત્ર એમને આધ્યાત્મિક ચેતના દ્વાગ
 અનુભવવાના !

ખારીની જાળીમાથી જોઈએ તો બહાર ફીડી ચાલે તે ચે દેખાય
 એની ચાલ્ની હોય, બહાર રખડવાને માયલો વ્યાઢળ થઈ જાય પણ
 બારણુ ચે ઉઘાડાય નહીં ઉઘાડતા પહેલા અખડાવીએ તો સાપમામા કે
 જ ગલનો કોઈ બીજો જીવ મહેમાન થવા બારણુ પાસે બેઠો હોય તો
 ‘આવશુ હવે વળી કો’ક વખત’ એમ કહીને ચાલ્યો જાય ! પણ ડાગ
 લઈને ય ચાલ્નીમા ફરાય નહીં !

ચોમાસુ તો ગિરનારનુ જ ! સાગડા મહોરી ઊઠ્યા હોય, એના
 સૂપડા જેવા પાંદડે પગલા કરતો દોડ્યે આવતો વરસાદ દૂરથી ચે સંભળાય
 એ પાંદડે પડતા ફોરાનુ સંગીત રચાય અને થોડીવારમા તો આખો
 ગિરનાર ખળખળ ગાતો વહેવા માડે ! પાછળની મીધી ઊંચી બીત
 જેવી ડુગરમાળ પરથી તો થોડીવારમા જ કાળમીઠા સાથે ભટકાઈને
 પ્રગ્ ડ અવાજ કરતા વર્ષાવહેણુ ઘોડાવેગે દોડવા માડે ! રહેઠાણુ પાસે જ
 વહેણુને ઊતરીને વહેવાનો વોકળો કાળમીઠો સાથે અકળાતો ઝીકાતો
 તોફાની પ્રવાહ દોડે અને શોર આજે પણ સાભરે છે ડાસલા વર્ષા
 પડ્યા હોય ત્યારે સિ હની સવારી સજોડે, સહકુટુમ્બ અમારી જગ્યામા
 ઊતરી આવે એ ત્રિસો સિવાય જાણે જિ દગી જીવ્યા જ નથી એવુ
 લાગે છે ! સિ હને કુટુબ સાથે આરામ કરતો અને ચાલ્યો ય આવતો
 જોયો અને ખાટલાથી દોઢગજ દૂર બારણુ અને બારણુને અદેતો બેઠેલા
 સિહરાગ અને એમના શ્વાસોચ્વાસ ઊંચા જીવે આખી રાત જાગી
 સાભળેલા એ રાતે જ ‘જીવ્યા’ એવુ લાગેલુ ! રારીગે રામ છે, વળી તે

ગત હોવા છતાં મૂલેલા નથી, પણ ટકાર બિગેલા ને બિગેલા છે એનો માતાભાઈ એ રાત્રે જ થયેલો !

પણ ગિરનારની વર્ષાઋતુની રાત્રીઓ ધોધમાર વરસતા વરમાદને કીકતા સાગતા મૂપડા જેવા પાનનો બોલાસ, નાડા અવળા કીકતા આગળ વધતા પ્રવાહનો પ્રયત્ન ધૂવવાટ, મોતુ ટેફડ ટેફડ અને પપીહગનુ પીફ પીફ થી ભરી ભરી બની જતી દિનાળાની રાત્રીઓ ટિટોડી ગળવતી હોય તો વર્ષાની રાત્રી બપૈયો ગળવતો હો ! એ અધીર વ્યાઘ્ર મજૂલ સાદે એ ગિરિનિવાસનુ વરદાન જ ડહી શકાય જાણે આજ તૂટીને રણકની ધુધરીઓ ખનનન કઠી વેગળ જતી હોય એમ પીફ પીફ ના બીચે ને બીચે જતો સાદ, છેવટે બપૈયો ડહ બપેરી નાખતો હોય એમ પીફ પીફ ચઢવાના સાદે હવામા ખર્ગ પડે અને વળી પીફ પીફ ટીપ મરે બીપડે !

ગિરનારમા અમે ગત ગાળવા ગયેલા ! નિસો નો આમનેમ હરવા ફરવામા નીકળી ગયેલા, પણ રાત્રીએ તો બગબગ બિછાને જ મૂળ કે ખુરલી આખે એસી વિવિધ અવાજો, સાદો, ચીસો, હાક, ધૂ ધૂ ટેફડ ટેફડ પીફ પીફ ની અવણેન્દ્રીય દારા સવન અનુભૂતિ કરવામા ગાળી !

ગિરનારની ગૌરમ્ય અનુભૂતિઓમા જડ વિગાદભરી અનુભૂતિ પણ મહી છે વાદળ સાથે વાનો કરનાર ગિરનાર સાવ સામે, ડોક બીચી કરીએ તો દ્તાત્રેય ગિબગ દેખાય એટલે બીચે આવે ત્યાં સૂર્યના દર્શન થાય ! સૂર્યોદય જોવાને તરમી જવાય પણ ગિરનારની બિચાઈએ આવે ત્યાં જ પ્રૌઢ મૂર્ચ દેખાય પાંચ પાંચ વર્ષ અમે બાળસૂર્યને નેત્રો નહી !

□

સાહિત્યવૃત્ત

સગર પટેલ યુનિવર્સિટીએ યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશનની મહાયથી આગામી તા ૨૫ નવેમ્બર, ૧૯૮૧ થી ૨૯ નવેમ્બર ૧૯૮૧ દરમિયાન પ્રેમચંદ્ર રાતાળદી નિમિત્તે એક પરિસવાદનુ આયોજન કર્યું છે, જેમા ડૉ ઈશ્વરલાલ દવે, ડૉ સુમન શાહ, ડૉ ભોળાભાઈ પટેલ, ડૉ હર્ષદ ત્રિવેદી તેમ જ પ્રા વિજય શાસ્ત્રી જુદા જુદા વિષયો પર વક્તવ્યો રજૂ કરશે તો હિન્દી વિદ્વાનોમા શ્રી ગ્યામાચરણ દ્વેએ, નામવગસિ હ, મેનેજર પાડે, મુરલી મનોહર પ્રસાદસિ હ, પ્રેમશંકર (સાગર) ચંદ્રભૂષણ (આગ), પરમાનંદ શ્રીવામ્તવ (ગોગખપુર) અને અમૃતલાલ નાગર (લખનૌ) ભાગ લેશે

આ જ યુનિવર્સિટીએ ગઈ તા ૨૪, ૨૫, ૨૬ મધ્યેમગ્રંથમિયાન અનુમ્નાતક ગુજરાતી વિભાગના ઉપક્રમે પ્રો જરાવત શેખડીવાળાની રાહ્યરી હેઠળ આધુનિકતાવાદ અને ગુજરાતી સાહિત્યમા મદર્મમા આધુનિકતા, આધુનિકતાવાદ વગેરે વિષયો પર એક પરિસવાદ યાગ્તયો હતો, જેમા ડૉ હરિવલ્લભ ભાયાણી, ડૉ ધીરુભાઈ ઠાકર, ડૉ ભોળાભાઈ પટેલ, પ્રિ ચંદ્રકાંત શેઠ, ડૉ સુમન શાહ, ડૉ તિરીપ પચાલ, ડૉ ચિનુ મોદી અને પ્રો જયત કોઠારીએ ભાગ લીધો હતો

સતીશ વ્યાસ પીએચ. ડી. થયા.

‘કકાવટી’ પરિવાગ્ના એક લેખક શ્રી સતીશ વ્યાસે, ડૉ જયન્ત પાઠકના માર્ગદર્શન હેઠળ તેયાર કરેલા “આધુનિક કવિતાની ભાષા પ્રયોગ, વિનિયાગ અને મિદ્ધિ” વિષય પરના મહાનિબધને દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ પીએચ ડી ની પદ્વી માટે માન્ય ગમી શ્રી સતીશ વ્યાસને એ ઉપાધિ એનાયત કરી છે

રક્તદાન એ જીવતદાન

સૌજન્ય

મહાવીર શાહ

સુરત

FARROKH RUWALA Dial P. P 20091

EAGLE

**Advertising & Publicity
Company**

12/1758, Shahpore, Vakil Street, SURAT-3

Specialist in -

Block, Design, Printing

Cinema Slide

Advertiser for All News Papers.

Stationary Suppler & Screen Printer

PRINCE OF PRINCE

દરેક જાતનું ફરસાણ તાજું અને સ્વચ્છ
મેળવવા માટેનું સૂરતનું પ્રખ્યાત મથક

જોષી જેશંકર ધનજીભાઈ
ભજિયાંવાળા

મુખ્ય દુકાન
ચૌદાબજાર, કંજાપીઠ
સૂરત
ટે ૨૪૪૩૫

શાખા
યમુનાબાગ
ખપાટિયા ચકના
સૂરત

Phone Office 28447
Fact. 33460

Paramount DYE - CHEM INDUSTRIES

MANUFACTURER OF

Dyes, Chemicals & Textile Auxiliaries

Factory
SAGRAMPURA,
ANAVIL SHERI,
SURAT-395002

Office
BEGUMPURA,
CHOPARA SHERI,
SURAT-395001

સીક્રેટરી ટેલર

તમારા વ્યક્તિત્વને અનુરૂપ
વિવિધ આધુનિક સ્થાપના

પેન્ટ અને શર્ટ

માટે મળે।

રમેશચંદ્ર બી. સોડીવાળા

સગરામપરા, ઝડાશેરી, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨.

મૂલ્યવાન કપડાને કલાત્મક સિલાઈથી શોભાવે।

નાકરી-ધંધા સાથે કમાણી કરો

મમત્ર ગુજરાતના સ્માર્ટ અને લોકસ પર્ક ધરાવતા યુવક-યુવતીઓ, શિક્ષકો, ઁન્ક કર્મચારીઓ, ન ઘોના કાર્યકર્તાઓ પોતાની નાકરી કે ધંધા સાથે દરરોજ ઁ કલાક પિયરલેસ વિમાનયત યોજનાનુ કામ કરી પ્રાયમની કમાણી ઊભી કરી શકે છે એજન્ટ બનવા, બચત યોજનાનુ સાહિત્ય મેળવવા જવાળી કવર સાથે નીચેના સરનામે લખો અથવા અગાઉથી પત્ર લખી ડગરૂ મળો

શ્રી રાજુ આર. રૂપાળા, ડ-આન દનગર સોસાયટી,
સગરામપરા, સુરત-૨.

ઉત્કૃષ્ટ
ઇલેક્ટ્રિકલ
એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ
ઇલેક્ટ્રો એજિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડ
સુરત (ભાગત)

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમાં છો ?

ગિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળામાં શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સનો સંપર્ક સાધો

ન્યા આપના કામકાજને સુધર અને સરળ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યત્રો તથા પ્રસાધનો આપને ફાયદાકારક રીતે મળી શકશે.

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રહ્મહત્રિય મોસાયટી, કોચરગ આશ્રમ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૨૮૨૫૫

△ પ્રેસ્ટોસાઇન ડીસ્પે એર્ડર્સ △ એવાટ કુપ્લીકેટર્સ △ વીનાર
સ્વોટ્ઝ એન્ગલ્સ △ ડ્રા કાર્બોંગ સીસ્ટમ્સ △ બીમકો વુડન ફર્નિચર
△ ઉષા પ ખા તથા વોટરકુલર્સ △ પી. એન્ડ ટી એડ્રેસીંગ મશીન્સ

× ગેટેક્સ ડેસ્ક બ્લોકસ ×

તદુપરાંત • કોટો કોપીયર્સ વીઝ્યુઅલાઈઝર્સ, ચેક ગઈટર્સ
ફેક્સફોલ્ડર્સ, ઈલેક્ટ્રીક તથા ઈલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રસાધનો

અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો ફરી ફરીને વિચાર કરો

ભૂપત વડોદારયાની નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણુ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫ ૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મેતના પીંજરે	
તરસ્થા ૫ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોકરી	૧૩-૦૦
ખીજું યોવન	૧૨-૦૦
શાળા-ઉપયોગી નાટકો	
નાટકોની દુનિયા—યશવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો—રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો—બળદેવ મોતિયા	
સહેલાં નાટકો—સુરેશ ગાધી	
કિશોરનાં નાટકો—પ્રા હસિન ખૂચ	
(દરેકના ૩ અઢી સેટના ૩.૧૫)	
તિતગબિતર . જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર : વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધરેખાહિરે (ચિતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિતનલેખો)	
પ્રીતમનાત મજસુ દાર	૮-૦૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવાસીદી, ગોપી

કાવ્યસમ્રાટો

સૂર્યના ગોળાને ભેદવા	
જતા—નાગરાજ	૩૦-૧૦
કાલિન્દી—જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા—હેતલ મોદી	૨-૦૦

વજ્ર માતરીની નવલકથા

ઊંડા કૂવા ને દૂંકાં દારડાં

મૂલ્ય : ૧૮ રૂપિયા

કેળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા

ભજવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો—પ્રા હસિન ખૂચ	
તખ્તાનાયક નાટકો—રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો—સુરેશ ગાધી	
રગનીલા—ચ. ચી. મહેતા	
હસાહસના નાટકો—કરીશ નાયક	
(દરેકના ૩.૫ સેટના ૩.૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

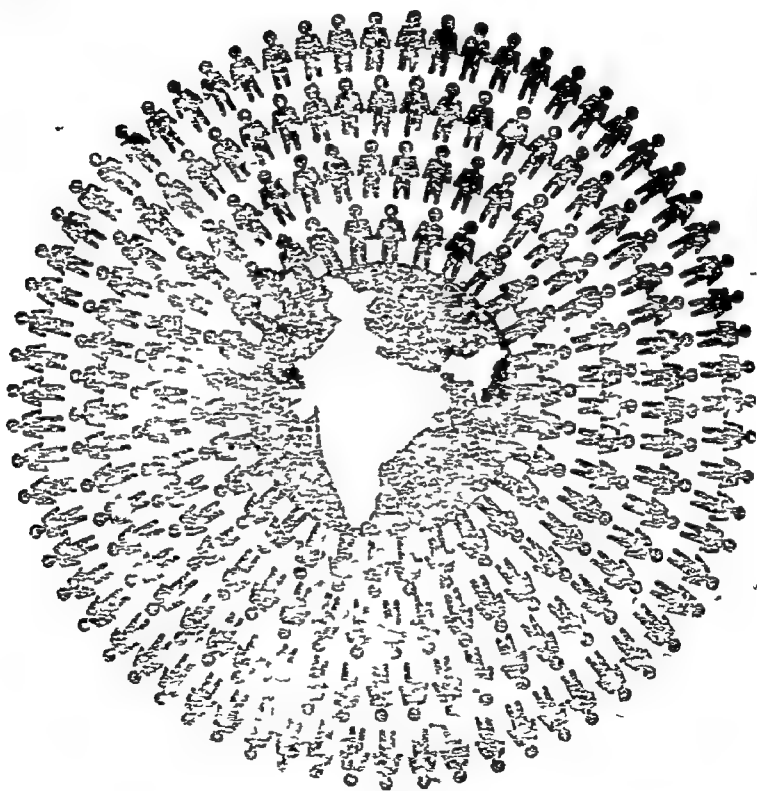
લાલશ કર ઠાકર 'પુનર્વસુ'ની ખાર	
રોગપુસ્તિકાઓ સેટના ૩.૨૪-૦૦	
ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના અ પધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદગની ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અ ગોખ	૧૩-૫૦

પૂરત-૧.

કુમેશા અદ્માગે અલસરીએ /
 પરંપર વફાદાર રહીએ /
 એકબીજાના દાતક ન બનીએ /
 દિંસા ન ચાપરીએ /
 બીજાના દંદિબિદ્દને કમળીએ /
 અતે સગાહિત બનીએ /

અંક ૩૨૯૬

આપણે સૌ ભારતીય છીએ

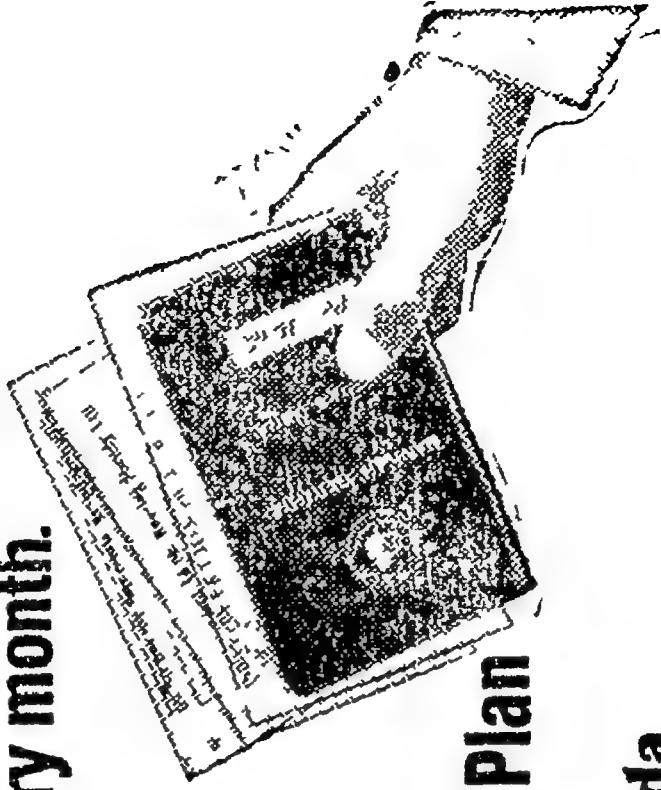

દુનિયાની ત્રાત યજ્ઞભોમા
 એક બા બીવ છે

વિભિન્ન બલેઓના વહે ચાલે જા
 આપણે એક પ્રાણ છીએ

ભારતીય હોવાનું આપણને ગૌરવ છે

**Now! You can pay your monthly bills with
the interest we pay you on your
Fixed Deposit every month.**

**Join
Bank of Baroda's
Monthly Income Plan**

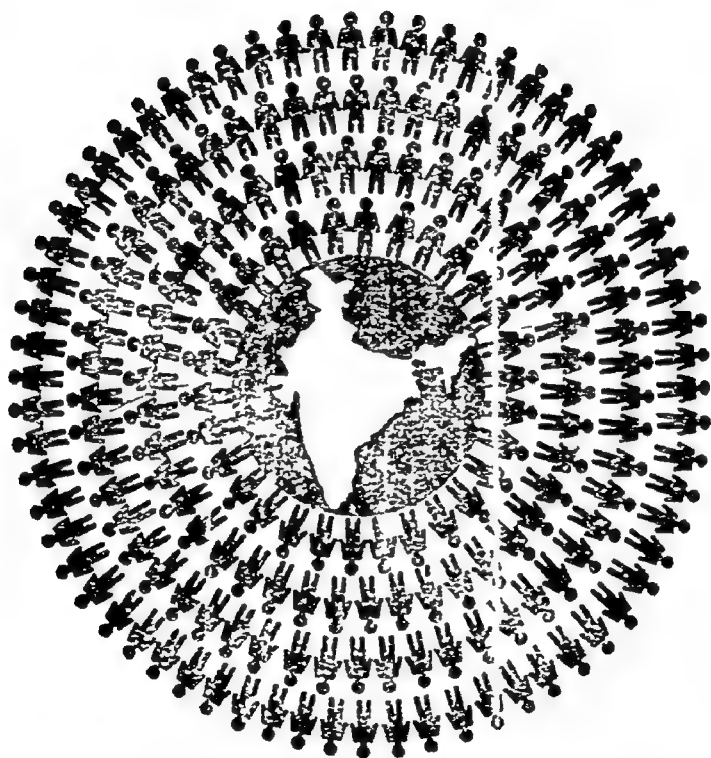

Bank of Baroda
A Government of India Undertaking

દુમેશાં સદ્માર્ગે અભ્યસરીએ /
 પરસ્પર વશાદાર રહીએ /
 એકબીજાના ઘ તક ન ભળીએ /
 હિંસા ન આચરીએ /
 બીજાના દષ્ટિભિરૂદ્ધે સમજીએ /
 અર્થે સંગઠિત ભળીએ /

૪૬૦૧૯

આપણે ઓ ભારતીય છીએ

દુનિયાની માત વ્યક્તિઓમાં
 એક ભારતીય છે
 વિવિધ ન વ્યક્તિઓમાં વહેંચાયેલ છતાં
 આપણે એક પ્રજા છીએ
 ભારતીય હોવાનું આપણને ગૌરવ છે

કકાવટી

ડિસેમ્બર

૧૯૮૧

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૩ : અંક ૨૭૨ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮, આજીવન સભ્યપદ રૂ. ૧૫૦,
વિદેશ : પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગેરીન એન્જ-સીએ
અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે.
કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક-
નબર અવશ્ય લખવો. અંક ન મળ્યાની ફરિયાદ તે જ માસમાં કરવી.
લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૯૫ ૦૦૧

કલામાં વાસ્તવિકતા / મુખન નાહ

નિત્યેએ કહેલું, કલાકારો વાસ્તવિકતાને સાંખી નકતા નથી મહામનાએ ઉચ્ચારેલું આ સત્ય એ વાતે નોંધપાત્ર છે એક તો એમા કલાકારોનો વાસ્તવ સાથેનો યોગ સૂચવાયો છે, તેઓ વાસ્તવને કંઈ રીતે લે છે તેનો તેમા નિર્દેશ અપાયો છે, તો 'મીજુ' એમ સૂચવાયું છે કે કલાકારો વાસ્તવિકતાને સાંખી નકતા નથી તેથી પોતાની કલા વડે તેને બદલીને રહે છે, તેનું ઉપાન્તર, પરિવર્તન, ડરી નાખે છે

જો કે ગદ્ય સદીમા જે વાસ્તવવાદી અને પ્રકૃતિવાદી કલાઓ જન્મી, તે ઉન્મેષો વડે એમ સૂચવાયું કે કલાકારો વાસ્તવને છે તે ઉપે, પ્રગરે, સ્વીકારે છે, કહો કે તેમ કરવાનો જ આગ્રહ એવે છે વાસ્તવનો આગે કાર કરવામા આ કલાકારો નિષ્ઠા અને પ્રમાણિકતાનો અનુભવ કરે છે પોતે કશું હવાઇ કે કવેનાઇ નથી રચી બેઠા એવા ગૌરવનો આશ્વાસીધા કરે છે કલ્પનાના નહિ પણ રાખ્દના માયા થોડા પોતે લલે દોડાવે, દોડાવી રાકે, એવી એમની સમજ હોય છે । જીવન સત્-અમત્, શુભ-દુરિત આદિ દ્વન્દ્વોમા વિભક્ત છે તો તેનું નિરુપણ તેવું જ વાસ્તવિક-વસ્તુત જેમ છે તેમનું કરવું, એને જ વાસ્તવવાદી પોતાનો ધર્મ સમજ્યા હતા સભવ છે કે જીવનને માત્ર મહાન અને નર્યુ શુભ લેખનારી કલાઓની આ પ્રતિક્રિયા હોય, જો કે, ટોટાલિટેરિયન સ્ટેટસમા કલાકારો પાસે એવી અપેક્ષા રખાઇ કે તેમણે માત્ર સત્ અને શુભનું જ ચિત્રણ કરવું, દુરિત-વિશે મૌન એળવું, બલકે દુરિત છે જ નહિ એમ કહેવું આવા આગ્રહો હેઠળ મ્તાલિને ગ્રિયામા ઐતિહાસિક પરિણામો હાસલ કરેલા આનો સામો છેડો પણ છે-દમ્ભી સમાજોમા આત્મ આપના અને આત્મકીર્તિને સારું, હોય તેને વધુ ગગેગાન સાથે નિરુપવામા આવે, સતને જિયા મત્ત તરીકે દ્વાંવવામા આવે, એટલું જ નહિ, એવી આપનાઓ માટેના પુરુષાર્થ કલાપ્રવૃત્તિનો જ ભાગ લેખાય વાસ્તવવાદીઓમાના સાચા કલાકારોએ આ અભિમોને તત્ત્વા હોય છે અને એના મુક્ત પ્રાપ્ત કર્યા હોય છે

પગનું કાન્ટ વગેરે કિલમૂકે એમ કહે છે કે વસ્તુનું વસ્તુ રૂપે આડલન આપણે કદી ડરી શકતા જ નથી આ હકીકત વાસ્તવવાદીઓના આગ્રહો કેવા તો પોડા છે અને એમનો અભિગમ કેવો તો ભ્રામક છે તેનું મૂલ્યન કરી ગ્રહે છે 'થિંગ-ઈન-ઈટમેલ્ડ'ને આપણે જાણીએ તે પૂર્વે જ આપણી જાનેન્દ્રિયો અને આપણું ચિત્ત વસ્તુને સ્વ-અર્થે આકૃત કરી લે છે અને એવા 'કિનોમિન'ને સાથે જ સાક્ષાત્ સંપર્ક સાધી શકે છે કાન્ટસૂચિત મનુષ્યચિત્તની આવી નિર્ણાયક સક્રિયતાનો આપણે અસ્વીકાર કરી શકતા નથી કિનોમિનોલોજી અને દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદીઓ પણ આવા જ સત્યનો ઇશારો આપે છે માટે કહી શકાય કે કલાકારો કે તેજનામાના વાસ્તવવાદીઓ કદી વસ્તુજગતને વાસ્તવમાં જાણી શકે જ નહિ, તો એનું નિરુપણ તો કે જે જ કેવી રીતે ?

વાત નિતશેની સાર્થક છે કે સાખી શકતા નથી એટલે બહલીને રહે છે પ્લેટોને બૂલ પડી હતી કે નકલ કરે છે સાહિત્યકારો વાસ્તવની એરિમોટાઇવે ગુરુની બૂલ મુધારી કે નકલ નથી કરતા, નવેસરથી સરજે છે એમની માધ્યમેસિસ-થિયરી આકારવાદીઓના કિમ્સામા રૂપનિર્મિત બની રહી-એમા 'વસ્તુ'નું રૂપમા નિગરણ થાય છે-એવી આગળ વધીને આધુનિકતાવાદી કલાઓમા ક્યારેક તો 'વસ્તુ'ની જરૂર જ ન રહી, રૂપ પોતે જ વસ્તુ બની રહ્યું એમના નાખલામા સાર એ છે કે વાત નિતશેની કાન્ટના પ્રમાણ સાથે સાચી છે કે કલાકારો વાસ્તવને બહલીને રહે છે

કલાકારને જે કાન્તદર્શી કહેવાનો હોય, તો અપેક્ષા તો આવી જ રહે, કે પ્રવર્તમાન વાસ્તવનું રૂપાન્તર કરી આપે કલા માત્રમાં આમ જ થતું રહે છે વિશ્વની રચનામાં કલાકાર વડે એક જાતનો હસ્તક્ષેપ થઈ જાય છે અને આપણને કલાકૃતિઓ મળે છે આ હસ્તક્ષેપ વિનાની કલા હોઈ શકે નહિ

આ હસ્તક્ષેપની રીતિ, પદ્ધતિ તેની ગતિવિધિ, તેની માત્રા, તેનું કંઈ આદિ એનું સ્વરૂપ જમાને જમાને, સર્જકે મર્જકે, ભિન્ન હોય તેમાં શી નવાઈ ? કલ્પ્ય તેમ ન હોય તો જ નવાઈ એક જ સર્જકની એ

કૃતિઓમાં આ હસ્તક્ષેપ લિન્ન-સ્વરૂપ હોઈ શકે, હોવા વટે એમ પણ ઉમેરી રાકાગે એક જ ભાષાના સાહિત્યમાં કલાકારના વાસ્તવને વિગેના હસ્તક્ષેપનું આમ આવું અપાઝ વૈવિધ્ય જેવા મળશે એ વૈવિધ્ય એકત્વની જ લિન્ન લિન્ન છટાઓ છે, પરસ્પરને પૂરક છે, તેમની વચ્ચે વિગેયો નથી.

એટલે, ડોળપણ એ કૃતિને મામ રામે મકની, અથવા તો વાસ્તવવાદી કે પ્રકૃતિવાદી કલાઓને અનિવાર્યવાદી કલાઓના વિરોધે વધવાની તે ઉચિત નથી વાસ્તવને વાસ્તવનો વિરોધ નથી ‘સમ્ભવતીચક્ર’ અને ‘અમ્ની’ કે ‘મગ્ણોત્તર’ સામમામે નથી ‘નિગ્ધાચક્ર’નો વિરોધ ‘ઉપગ્રામ ઉચાવચી’ ન હોઈ શકે ‘સાપના ભાગ’ની અર્ધામાં ‘એક ઉદર અને જહુનાથ’ને ન જોવાય આ મૌમા કલાનું તેમ જ વાસ્તવિકતાનું જે માયુજ્ય પ્રગટયું હોય છે તેનું જ ચિત્રવન થયું વટે એમાં કલાકારનો વાસ્તવને વિગેનો હસ્તક્ષેપ કેવો તો કળાથી અન્યો છે તે જેવાયું વટે જોડે, ખીજી રીતે વાસ્તવિકતાની વચ્ચે ઓછી માત્રા પણ કલાની સૃષ્ટિઓનો ઉચ્ચાવચક્ર નક્કી કરતી ભાગે તો એવો ક્રમ કાળજીપૂર્વક વડી કાઢવો જોઈએ ‘વિનોદની નજરે’, ‘ગજલોડના ચાત્રી’ કે ‘સહનની ભવ્યતા’ની પણ નીચે માલવારીને વળગી ગહેતા નયાં વાસ્તવિક ઇતિહાસો હોઈ રાકે પણ ‘ઝાકળઝાઝા’ અને ‘નામરૂપ’માં જે પ્રાસંગિક વાસ્તવ છે તેની ઉપર હમેશા ‘ગુલામદીન ગાડીવાળો’ કે ‘પોસ્ટ માસ્તર’ ગહેશે, જે હકીકતે નવલિકાઓ બનીતે વાસ્તવના રૂપાન્તરનો પગથો આપે છે એ રૂપાન્તરોની ચગમ સીમારૂપ ‘લેખીટીન્થ’ કે ‘હામોનિડા’ કે ‘ચ સિવાય’, હોઈ રાકે ‘નલોપખ્યાન’ અને ‘નળાખ્યાન’ અથવા તો નહેરૂ અને ગાંધીની આત્મકથાઓ અને ‘ધરેખાહિરે’ પણ વાસ્તવના અવનવા લિન્ન અને ઉચ્ચાવચક્ર ઉપર પ્રગટાવે છે આપણને શેની અને કેટલી જરૂર છે ? કલાની કે વાસ્તવની ? કેટલી ?

આકાશ વાસ્તવિકતા પણ કલાને જવડે જ માખી લે છે અને કલાકારને તો ઉધાડા પાડીને જ ગહે છે । (૫-૧૦-૮૧)

ગારબો / ચન્દ્રવદન મહેના

ગારબો એટલે કોટા ગારબો પણ નહીં અને ગરબો પણ નહીં એ ઇટાલિયન શબ્દ છે, એનો અર્થ શબ્દકોરા જેવા થઈ નહીં સમજાય એ અર્થમાં આપણે ત્યાં હિન્દમાં પણ એ શબ્દ પ્રમાણે કેટલાક વર્તે છે પણ ઇટાલિયન ગારબો એટલે ગારબો જ ભલકો, દેખાડો-એવા શબ્દો 'ગારબો' આગળ મોળા પડે જિંદગી આમ તો લુપ્તી અને નિરસ, ઉદાસી-ભગેલી અને યમજનક છે, પરંતુ એ જિંદગીની લુપ્તી, ઉદાસીનતા કાઢવાનો રસ્તો એ ગારબોમાં છે એ એવું કોઈ યત્ર નથી, છતાં એ એક માનસિક ક્રિયા છે એ એટિડયુડ છે

વરની આસપાસ જ ગલ જેવું છે, ગમે તેમ ધાસ તથા ઝાડવા ઊંચા છે હવે સામાન્ય રીતે કોઈ પણ ઇટાલિયન અને વ્યવસ્થિત રીતે ડાપે, સમાજે, અમુક રીતે નિયોજન ડરી ગોઠવે, રચના કરે, એમાં વખત પણ લાગે પરંતુ એક ઠરે છેવટે એનો આખો દેખાવ ફરી નવ, ઠાઠઠેરાવાળો નહીં, પણ રળિયામણો લાગે-એવું દૃશ્ય ઊભું કરવાની કળા, આવડત, સમજણ, દષ્ટિબિન્દુ તે ગારબો કહી શકાય છતાં ગારબોમાં ઉક્તાઇ યા ઉચ્છ્વખલપણાનો ભાવ નથી એમાં ક્યાંક સયમનો, સૌન્દર્યનો પણ ભાવ ખ્યાલ છે, એમાં ભાટાઇ કે મચ્કો લગાડવાનો પણ ભાવ નથી જિંદગી, જીવંત જરા વધારે સરસ, મધુરુ રમ્ય સોહામણુ, નમ્ર, ગમે એવું બને એ માટે નાના પ્રકારની અતિગૌઠિતવાળી ક્રિયા આચરવી એને કોઈ અમત્યના બીજામાં ન ઢાળે જરા વૃદ્ધ દેખાતો માણસ હોય એને 'ગોહો તમે તો હવે રોજ ને રોજ જુવાન થતા બાવ છે-' એમ કહેવું, એ જ પ્રમાણે કોઈ ઉમરલાયક સન્નારીને મુદ્દ દેખાતી રહી છે એમ કહેવામાં પાપ નથી કોઈ લેક્યરર જ હોય, એને પ્રોફેસર કહીએ, કોઈ કમ્પાઉન્ડરને ડોક્ટર સાહેબ કહીએ, એમ શબ્દો વાપરીએ તો સાલ-ખનાગને આનંદ થાય એમાં પાપ નથી મોચી જેઠા સીવી આપવાનો

વાયદો કરે તે એ જ દિવસમાં, દરુજી 'ત્રણ દિવસમાં જરૂર તૈયાર થા' જશે સાહેબ' એમ કહે, વરાકને આનંદ વાય એટલો જ હેનુ કે આટલો થોડા વખતમાં આપણને આપણી જણસ મળશે-એ મોઝી દરુજી જાણે છે કે પોતે જૂઠું બોલે છે, પણ એ પોતાને માટે નહીં, પણ ધગકને ખુશ કરવા જૂઠું બોલે છે, એને એ જૂઠું નથી માનતો, અને એ જાણે છે કે ઠગવેને દિવસે વગક ખેતી પામે જવાતો નથી, અને જશે તો એ એને હમીને આછોપાતળો તૈયાર થયેલો માલ બતાવી, 'હમણા કરી આપુ, જગ બીજે આંટો મારી આવો સાહેબ !' કહેશે, કદીક એ બીનતો માલ પણ બતાવતો હોય, એમ જ વ્યવહાર ચાલતો રહે છે તેને ધટાલિમા ગારઓ કહે છે

આ કારણથી મેલનના વડિયાળો પણ એ લોકો પાંચ મિનિટ વહેલા રાખે છે-પ્રવાસી જાણે કે દોડો, પણ નિરાંતે બેઠકે બેસી જ રાકે છે. મોટરમાં સ્પીડોમીટર પણ વંચાતે આકડા બતાવે, હાકનાર જાણે કે કેટલી ઝડપથી આપણે જઈએ છીએ, પણ ટ્રેનમાના વડિયાળ પાંચ પાંચ મિનિટ મોડા એટલે કે નિર્વિચિત ચથળે વહેલા પહોંચવાનો આનંદ મળે આ ખાસિયત ધટલિયનોના અલ્લાવમાં છે

સામસામી એકબીજાને ઉતારી પાડવાની વૃત્તિને બચ્ચે બને પક્ષે આનંદ વ્યાપી રહે એવો એક બહુ જાણીતો દાખલો જાણવા જેવો છે. આવી અલકારિક ભાષાનું પ્રખ્યાત નગર તે નેપાલ જાણે એ ભાષાનું પાટનગર, રોમ કે ક્લોરેન્સ નહીં. ત્યાં કેટલાક વર્ષો પહેલાં એક અમીર મહાશય જઈ પહોંચ્યા ગેન્જિ દા સલામાલેઝમનો વ્યવહાર પત્યા પછી એમનો એક ઓળખીતો, ત્યાં હાજર રહેલા બીનતે કહે છે 'મહાશય, આપ તો બહુ ખાનગન, હું તો કોણ નાચીકા. આપના રસાલામાં જે-છેવટનો આપનો ખિદમતગાર નોકર છે, એના ડગલાના છેલ્લા બટન જેટલી એ મારી કિમત નથી' તો પેલો અમીર એને જવાબ આપે છે 'મહેઝાની તારી, ખરું પ્રજો તો મારા એ ખિદમતદારના ડગલાનું છેલ્લું બટન તો એ આખા હીમ-

માથી જ બતાવાયુ છે આપ તો એ હીંગ સમાન છો' આ પ્રકારના
 મવાલ જવાબ અમલ વખતોમા સાલગવા મળતા એ જે શેખ, એ
 મીઠાન, એ સમજદારી, એ દીર્ઘદર્શિ-મામા માણસને જગ પણ
 ઓછુ ન આવે, ખોટુ ન લાગે, એ રીતનો ખૂશીમગ્નો અવહાર ઘટિત
 ભાષામા થોડો એ પણ એડ ડાગોડી છે, એ પણ બુદ્ધિમિત્રની
 નિગારી છે, એ પણ એક ગેન્ડા મનમા મેલ વગરના વ્યવહારની
 તહેજ છે અમ બોલવાની ગુમાવવાનુ તો કશુ મહેનુ નથી પણ
 એડ જે સારો નાનો બધાય છે, ભાઈમધી વધે છે, ફરીફરિને એવી
 અજિતને મળવાનુ મન થાય છે

આમ ગારબો પાછળ એડ કદરૂપી નૃષ્ટિ, કદરૂપી વૃત્તિને સતાડવાની
 ઠાકવાની રીત પણ છે જીવન તો છે જ, ગેડિયાળ, ગગશિયુ, એને આપ
 આપવો, એની ઝમડ વચાગી, એમા મુખો ભગવી, એની લિજ્જત
 બહુલાવની, વચાગી, પોનાડમા, વર્તનમા, ભોજનમમાર ભોમા, ભાષણોમા,
 ગેન્ડા વ્યવહારમા, અમચી આપ-મેમા, કિકેટના મેદાનમા ડટકા તો
 વણા મારે છે, પણ જે અદાવી, જે નજીકથી ડટકા મારે છે તે
 નેવાની પ્રેમકોને મઝા પડે છે ગ્વાલ ચાલે ચાલતો થોડો,
 હસપગલે ચાલતી કામિતી, અગધુ પરધુ મુલાયમતાથી નીચા
 વળી નમસ્કાર કરવાની દબથી જે વર્તન ફગમથી અને 'મીઠુ
 નીવડે છે એની વાત જ જુદી છે એ દેખાડો' નથી, એ
 તાલીમથી આભાવિક અનેની ક્રિયા છે, એ આનંદજન્ય છે, એ મુખ્ય
 છે, એ આહલાદક છે, એ તાઝગીદાયક છે એ ગારબો માત્ર દરદાલિની જ
 પેદાશ હોઈ નડે નહી માનવે સમજાગેની ક્રિયા છે હાલનો લહેકો,
 ગાલમાના ખજન, આખમાની ચમક અને હેયામાનો સહૃદય ઉમંગલો
 એ બધાનો એક સિમ્ફોનિક મુમેન થતા આ પ્રગટે છે એવો આપણા
 સૌના વર્તનમાઆવે તો જિંદગીની મહેક કેટલી બધી વધી જઈ શકે !

૩૦-૧૦-'૮૧

વડોદરા

સિદ્ધાંત ખાતર / બૃહદ્ ત્રિપાઠી

દુનિયામાં કંઈ હોય તે કંઈ ને જતા સારા દેખાવું હોય તો સિદ્ધાંતવાદી બનવું !

શ્રવણવ્યવહારમાં આપણને અનેક વસ્તુઓ કંઈ ગમે છે, પણ અગત્ય દેખાય એની બહુકે લાગે છે. આજે કે છકે ગમતુ હોય અને કાલે બીજુ ગમવા માડે, પણ બહુચેલી ઇચ્છા પૂર્ણ નથી ડરી નકાતી તમે સાદાઈમાં માનો છો, બહુરે પણ કંઈ છે કે સાદાઈ વિનાનું શ્રવણ અનૈતિક છે, પણ સરમ મોંઘુ કાપડ એવું છે કે એનો કોટ કમગ્યા વિના એન પડે એમ નથી ! પણ કરાવીએ તો કોઈ રીકા કરી કહે કે 'જુઓ, આ સાદાઈના ભક્ત !' બસમાં ઓળખાણવાળાની ટિકિટના પૈસા વિના રેલ્વેની ટિકિટ લેવી, રસ્તા વચ્ચે જિંદા રહીને હાલીવડા ખાવા, ખાઈને પરિયો રસ્તા વચ્ચે જ નાખવો, કોઈને ઘેર મળવા ગયા હોઈએ ત્યારે ચહા પીવી, શિયાળામાં આઈસક્રીમ ખાવો, ને જાતે ખર્ચવાનું હોય ત્યારે શિયાળામાં ન જ ખાવો-આ પ્રત્યેકી માડીને તે રાજકારણમાં એક પક્ષમાં રહી એ પક્ષની નીતિની વિરુદ્ધનું વર્તન કંઈ, એક પક્ષ છોડી બીજામાં લાગી જવું, ચૂંટણીમાં થયેન આપી ચૂંટાયા પછી પાળવામાં વ્યાયમશાળા કરવી (યાને અખાડા કરવા !), ગરીબોના ડાયાણીની વાતો કરતા કુટુંબીઓનું કંયાણું કંઈ, પોતાની બૂઝને ડહાપણ ગણાવડાવડા, બીજાના ડહાપણને કુચ્છાઈ ગણાવડાવડા, ત્યાં સુધીના

જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં, પ્રશ્નોમાં કંઈ હોય તે જ કંઈ અને જેમાં
તો સાગ જ, એ કામ મુશ્કેલ બની જાય છે

મને પોતાને આ મુશ્કેલીનો ઉકેલ નહોતો જડતો કા તો આખર
ગુમાવો, નામ ગુમાવો, માન ગુમાવો (ખીજનની આગળ તમારું માન તો
ખરુ જ, પણ એ નહીં તોય જાત આગળ તો તમારું માન ગુમાવો જ,
અને ધાર્મિક કામ, ધારી મઝા, ધાર્યા પ્રમાણેની ઇચ્છાપૂર્તિ કંઈ અશ્વત્થ
માન, આખરુ જાણવો, અને તમારી ઇચ્છાઓને પવનમાં ઊડી જવા દે
જિંદગીમાં જાણે આ એ જ માર્ગો છે એવું લાગતું હતું

પણ હવે દુનિયા જોયા પછી અને ખાસ કરીને આપણને જે જ
લટકાતા કેટલાક મહાપુરુષોનું વર્તન જોયા પછી મને ઉકેલ જડી ગયો
છે, મિદ્ધાતવાદી બનવું ! ફરીથી કહું છું, કંઈ હોય તે કંઈ અને
છતા સારા જેમાં હોય તો મિદ્ધાતવાદી બનવું

આવો સિદ્ધાંતવાદી સતપરંપરા અધા જ કામ મિદ્ધાત મુજબ કહે
કંઈ કે નહીં એ તો કોણ જાણે પણ કહે તો ખરો જ કે હું અધા જ કામ
સિદ્ધાંત મુજબ કું છું ! અને ઉમેરે કે મારે તો મિદ્ધાત જ છે કે નહીં
કામ સિદ્ધાંત મુજબ જ કંઈ !

આવું કહ્યા કંઈથી અધા પર ખૂબ પ્રભાવ પડે છે એ નકામાં !
કોઈ કહે, ‘ચાલો, અસમા આવવું છે ?’ તો અસમા ન જવું હોય તે
કહેવું, ‘નાહી, મારે તો મિદ્ધાત છે કે અને ત્યાં મુઠ્ઠી ચાલતા જ જવું !’
અને ચાલતા ન જવું હોય તો અને અસમા જ જવું હોય તો કહેવું
‘ચાલો, મારે મિદ્ધાત છે કે કોઈની માથે જતા હોઈએ ત્યાં એને જે
વાહન ગમતું હોય એ વાહનમાં જ જવું ’ કોઈ રેન્ડોરામાં ચલા પીવા
જવાનું આમ ત્રણ આપે અને તમારે ન જવું હોય તો કહેવું, ‘મારે
તો મિદ્ધાત છે કે અને ત્યાં મુઠ્ઠી રેન્ડોરામાં ન જવું !’ અને જે વહા
પીવા જવું હોય તો કહેવું, ‘હું સામાન્યપણે રેન્ડોરામાં નથી જતો પણ

મારો સિદ્ધાંત છે કે યૌવ્ય સમયે કોઈ રોગમાં જવાનું કહે તો પત્ની જવું, એનો બાધ ન રાખવો’

આમ દરેક કામ સિદ્ધાંત મુજબ જ કરવું (કે ન કરવું) ! આ કળા કેળવવા માડ્યા પત્ની તો તમે નાના નાના ગેજિંગ કામ સિદ્ધાંત મુજબ કરતા થઈ જશો કોઈ પૂછશે, ‘પાણી આપુ ?’ તરત તમે કહેશો, ‘આપો, જરૂર આપો’ માગે સિદ્ધાંત છે કે દિવસમા પાણી બને એટલું વધુ પીવું’ કોઈ પૂછે, ‘તમે ટોપી નથી પહેરતા ?’ એટલે તમે કહી શકશો ‘માગે સિદ્ધાંત છે કે તડકો ન હોય ત્યાં ટોપી ન પહેરવી’ કોઈને ઘેર ગયા હશો ને એ કહેશે, ‘આવો, બેસોને ખુશી પર’ એટલે કહેશો ‘અલબત્ત, અલબત્ત, માગે તો સિદ્ધાંત છે કે ખુશી હોય તો મં ના પર બેસવું જ, ન હોય તો જુદી વાત છે’ પણ હોય તો એના પર બેસવું જ નહીં ! જુદી વાત છે પણ હોય તો ખુશી પર બેસવામા વાધો ન રાખવો’

કમેકમે તમે એવી કનાએ પહોંચી જશો કે ત્યાં કોઈ કંઈ પૂછે, બોલે કે ન બોલે, પણ તમે તમારા સિદ્ધાંત મુજબના કાર્યોનું જ્ઞાન જગતને છૂટથી આપ્યા ડગતા થઈ જશો

કોઈના વચ્ચે રૂવેશતા બહાર ચપલ કાઢીને અદર ગયા પત્ની તરત જ તમે કહેશો, ‘ચપલ મે બહાર કાઢ્યા, મારો તો સિદ્ધાંત જ છે કે કોઈને ઘેર જવું તો ચપલ બહાર કાઢવા જ !’

બનમા તમે બિલા હશો ને થોડીવાર બેઠેલા મુસાફરો ઊતરતા તમને જગ્યા માગે એટલે તમે બેમતા બેસતા આસપાસની જાહેર જનતાને ઉદ્દેશીને કહેતા થઈ જશો, ‘મારો તો સિદ્ધાંત જ છે કે બનમા જગ્યા ન હોય તો ન બેસવું પણ જો હોય તો બેસવું જ માગે તો મુશ્કેલી જ આ સિદ્ધાંત છે’

આ કનાએ પહોંચ્યા પત્ની તમે નિર્ભય છો, સલામત છો, હવે કોઈની મજાલ નથી કે તમને સગવડેયા, મ્યાર્થા, ફરી જનાના, તકવાદી, લાલચુ,

એ-ગદગ, બિનજવાબદાર કે એવું કંઈ પણ તમારા કોઈ પણ કાર્ય માટે કહી શકે ! તમે તો એ કાર્યો સિદ્ધાંત મુજબ જ કર્યા હોય ને ? સિદ્ધાંતવાદી મણુએ સિદ્ધાંત ખાતર બધું જ કર્યું, પછી ભલે સામાન્ય સિદ્ધાંતહીન દષ્ટિવાળા મનુષ્યો એમ માને કે આ તો સગવડ ખાતર કર્યું કે લાભ ખાતર કર્યું, તમારો પ્રસન્ન અતરાતમા કદી કચડાવાનો નહીં સિદ્ધાંત ખાતર હરિશ્ચંદ્રે રાજપાટ છોડ્યા, કર્ણે કવચ કુડળ આપ્યા, રામે વનવાસ મેળ્યો, તમે એમની કક્ષાના જ છો એ મહાજનો તો મોટી વસ્તુઓ જ સિદ્ધાંત ખાતર કરતા હતા, પણ તમે તો બગડો બધાવવાની અને સરકારી ખર્ચે વિદેગપ્રવાસ કરવાની મોટી વાતોથી માડીને તે બળરમા બિના રહીને કેળા ખાવાની (અને કેળા ખાઈને છોડ્યા રસ્તા વચ્ચે જ ન ખવાતી) કે ચ પલ પહેરવાની, ટોપી પહેરવાની, બમમા બેસવાની, શાક લેવાની અને શાક પર એ મરચા વધારે માગવા મુધીની પ્રવૃત્તિઓ સિદ્ધાંત ખાતર કરતા હશે ! પછી કોણ ખરો મહાપુરુષ ? કહો !

માયો સિદ્ધાંતવાદી સલામત છે તેમ મુખી પણ છે કાગડું, આપણા પામર જનોને જે મર્યાદાઓ, રામ, સકોચ, બીક નડે છે તે એને ન નડે સિદ્ધાંતવાદી બધું જ કરે, બધું જ કરી શકે, સારામા સારા ઠરાવનો વિરોધ કરી શકે, અલખત સિદ્ધાંત ખાતર ! સિદ્ધાંત ખાતર એ એક પક્ષ છોડીને બીજા પક્ષમા જઈ શકે, ત્યા પત્તો ન ખાય તો સિદ્ધાંત ખાતર ફરી મૂળ પક્ષમા આવી જઈ શકે, અને એ રીતે ય સત્તા ન મળે તો ત્રીજો પક્ષ પણ કાઢી શકે ! એ ય અલખત, સિદ્ધાંત ખાતર મ્તો ! સિદ્ધાંત ખાતર એ રાજકારણમાથી સદાને માટે નિવૃત્ત થઈ જઈ શકે અને એ મહિના પછી જ સિદ્ધાંત ખાતર ફરીથી રાજકારણમા ઝુકાવી પણ શકે ! ચૂટણીમા બિલા રહેવાનું વચન સિદ્ધાંત ખાતર પાછું ખેંચી લઈ શકે અને ન બિલા રહેવાનું વચન પણ સિદ્ધાંત ખાતર ફેંક કરી શકે ! ત્રાગુ કરીને રાજનામું આપી શકે, કોઈ આગ્રહ કરે તો દટપણે ગજનામાને વળગી રહી શકે અને

મામાને આગ્રહ દીતો યવા માટે એટલે ઉદ્દગતાયી ગણનામુ પણ પણ
ખચી લઈ રહે જગ ય આમાયા વિના ! કાગળ, રાગમાવુ આ માટે ? એ
ડંક એણે પોતાના સ્વાર્થ માટે કયુ ય કહે છે ! એ તો જે ડરે છે તે
(જામાન ! તમે અગળ સમજી ગયા !) સિદ્ધાંત ખાતર જ !

ગાંડાગણથી માડીને વેપાર અને સાહિત્યથી માડીને સમાજસુધારા
મુર્ચના ક્ષેત્રમાં આવા મુખી સિદ્ધાંતવાદી મિત્રો પ્રવૃત્તિઓ કરી ગેહવા
દેખાય છે એમનો સિદ્ધાંત હોય છે કે બધુ સિદ્ધાંત ખાતર જ કરવુ,
ડગુ સ્વાર્થ ખાતર, રાગમ ખાતર, સહાયથી ન કરવુ, અલખત,
ભેગા ભેગો સ્વાર્થ સવાઈ જાય (અને વાલુ ખરુ સધાઈ જાય !) તો
એમનો સિદ્ધાંત હોય છે કે એવા લાભનો લાગ ન ડગવો ! એવા
લાભને પ્રેમથી સ્વીકારી લેવો-પણ એ ય સિદ્ધાંત ખાતર જ !

પણ આ રીતે સિદ્ધાંતવાદી બનનારે એવાજ ખાસ મૃત્યુનાઓ યાદ
ન ગમી તો આવી અન્યુ ! એડ તો ખૂબ નમ્ર રહેવુ ! ભૂલ ડખૂલ કરવા
કન્તા ય અચકાવુ નહી, આવી જ્યારે ય સિદ્ધાંતો બદલો (અને સિદ્ધાંતો
તો ગેજ બદલાયા જ ડગવાના !) ત્યારે તમને તડવીક નહી પડે, તમે
કહી શડગો, 'હાલ, તે વખતે માગે એવો સિદ્ધાંત હતો, પણ
હવે માગે આવો સિદ્ધાંત છે મારો પેલો સિદ્ધાંત ખોટો હતો મને લાગે
છે કે સિદ્ધાંતની દ્રિષ્ટિએ મારે આ નવા સિદ્ધાંતને જ વગમી રહેવુ
જેઈએ હુ તો કેન્દ્રકરમા માનુ છુ માણુએ જડ ન બનવુ જોઈએ
જડતા એટલે મૃત્યુ માગે તો સિદ્ધાંત જ છે કે અમુક બાબતમા ભૂલ
થતી લાગે તો ખુરાથી ડખૂલ કરી લેવી ને વર્તન સુધારી દેવુ, પૂન્ય
મહાત્માજી પણ યુ કરતા હતા ? એ જ ' વગેરે વગેરે આવી મહાન
વિનમ્રતાને કાગલે કેઈ તમને તડવાદી નહી કહી રહે (મહાત્માજીનુ કે
કોઈ મહાપુરુષનુ નામ વારવાર વચ્ચે લાવવુ ન સારુ ખરુ

અને ખીજી મૃત્યુના એ કે કદી ચર્ચામાં ન ઊતરવુ શુદ્ધિગાળી
કોડો આપણા જેવા ભલાભોળા સિદ્ધાંતવાદીઓને ચર્ચામાં કમાવી આપણા

સિદ્ધાંતો ખોટા છે, અનાવડી છે, દલપર્ણ છે, એવું સાબિત કરી આપે છે એટલે આવી ચર્ચામાં ન ફાવાવું કોઈ ચર્ચા કરવા આવે તો કહેવું, ‘મારો તો સિદ્ધાંત છે કે બર્થ ચર્ચામાં ન ઊતરવું, ચર્ચા એ બુદ્ધિનો વિષય છે, સિદ્ધાંત એ હૃદયનો વિષય છે, એમાં ચર્ચા શેની ?’ વગેરે, વગેરે.

અસ, આ બે નિયમો જાગવીને સિદ્ધાંતવાદી બન્યા તો કરોહ છે ! તમે મુખી થવાના, જીવનમાં આગળ વધવાના અને તો ય સાગ કહેવાવાના.

એટલે આજના યુગનો મત્ર જ આ કરવું હોય તે કમે, અને મુખી થાઓ, પણ રાત એક જ જે કરો તે સિદ્ધાંત ખાતર કરો (અને કહો તો ખગ જ કે સિદ્ધાંત ખાતર જ આ કરું છું !)

વિજય શાસ્ત્રી પીએચ. ડી. થયા

‘કાવડી’ પરિવારના લેખક શ્રી વિજય શાસ્ત્રીએ હો જયન્તિભાઈ પાઠકના માર્ગદર્શન હેઠળ તૈયાર કરેલા ‘કોર્મ એન્ડ ટેકનિક ઓફ ગ્રાટિંગો’ વિથ રેકરન્સ ટુ ફોર ગાઇડર્સ . [દૂકી વાર્તાના અગ્રપ અને ટેકનિકનો અભ્યાસ ચાર વાર્તાકારોને અનુલનીને] વિષય પગના મહાનિબધને દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ પીએચ ડીની પદવી માટે માન્ય ગણીને વિજય શાસ્ત્રીને એ પદવી એનાયત કરી છે.

ઐ ગઝલ/કિસન સોસા

એક શબ્દને ઉજાસ બધી વાત થૈ સમાપ્ત
માથે શરૂ થતી હતી એ રૂત થૈ સમાપ્ત

આ નીડને તરૂં કહી મારે ય નીડ હો
ધમ્મો એ, આવતા જ ચક્રવાત, થૈ સમાપ્ત

ખગતી રહી'તી ઇંદ ઇમારતથી બાણ-બ-બાણ
સહસા ઝળૂંબતી હતી એ ઘાત થૈ સમાપ્ત

શીર્ષક રે જોતુ શોધતા મોડુ થયુ ઘણુ
એ વાગતા ય શ્વાસની સગાત થૈ સમાપ્ત

ખ ખેરી આખ ડાયરે બિભો થઇ ગયો
મોખો પડી ગયો-સમયની વાત થૈ સમાપ્ત

ભીની આ સોજતું હવે સભારણું થશે
રૂનો થઈ જઈરા હું, તું બારણું થશે

ફૂલોને અદારે હવે કોતું લખીશ નામ ?
ઝરશે વસત, ફૂલ-સભર આગણું થશે

કે' છે કે પહાણથી મળે છે પહાણ, તો પછી
માણસ છીએ, તે ક્યાક મિલન આપણું થશે

તમગઝો ચૂપ થી જશે, જુઝાશે આગિયા
જાણું, મીઠાશે આખ ને મોસૂળણું થશે

પથ્થરના મુઠક પર વરસતા તારા રાખ્દથી
અ ફર ફૂટશે કહી તો પણ ઘણું થશે

ગીત/વજ માતરી

આતમને અજવાળા દેવા ?

આતમને અધાપા

પેલાપોલા માણસડા ને

સૂકા લોહીના થાપા

આતમને અજવાળા દેવા ?

આતમને અધાપા

ગજ ઊઠીને ચોરે ચૌટે

એક ચરીતર હાલે,

લખખણિયાને કાઠંલે નાખી

અપલખખણિયા મહાલે

સતના કુ ગઠ થરથર ફ્રજે

પથથર પથથર જસા

આતમને અજવાળા દેવા ?

આતમને અધાપા

ગામેગામે મસાણિયા મડલ

કોઈ નથી રોનારુ

ગીધની મિંજલસ ઘર ઘર જમી

કોઈ નથી લેનારુ .

જ ગલી શ્વાનના ધાડા તૂટ્યા

ખુલ્લા, ગામના ઝાપા

આતમને અજવાળા દેવા ?

આતમને અધાપા

અમિન્દા

ગિઓવાન્તી કોમિન્સો

અ • અનુ લારી નેલ્સન

ગુ અનુ રિશિર તાપ્પાવાળા

સીએના ખાતેનું મારું વિદ્યાપીઠનું શિબણ પડું કરવા માટેનું જે કારણ હતું તે હું જણાવું છું તેનું કારણ અમિન્દા હતી. આવી અદ્ભુત છોકરીને રખારણ જેવું નામ ભૂલમાં જ અપાયું હશે સીએનાના લોકો પોતાના નામની કવિતાની અદર ગોધખોળ કરતા ઘોડાના રખેવાળને નારસિસસ અથવા ફેડિલિયો, કસાઈઓને ઝેફર અને એપોલો નામ અપાતા હોરા અને બિએટ્રિસ જેવા નામો તો અપાર હતાં. સીએનાનું શુવનધોરણ સાવ સામાન્ય હતું ત્યાં કોઈ અધાધૂધી ન હતી ત્યાંના શિક્ષકો ધણા જ સારા હતા, તેથી ઘણા દૂકા સમયમાં હું મારે અભ્યાસ પૂરો કરી શકીશ અને શુવનનિર્વાહ માટે કટિબદ્ધ થઈશ એમ કહી મેં મારા ધરનાને સમજાવી લીધા.

પાનખર ઋતુની શરૂઆત પહેલાં જ હું અમિન્દાને મારા ગામમાં મળ્યો હતો તે મારા મિત્ર સાથે આવી ત્યારે ખૂબ જ સુદર અને હસમુખી દેખાતી હતી મારે મિત્ર તેને લઈને લાગી જવા ઈચ્છતો હતો તે પોતાનું ઘર વસાવવાની આરામ હતો એને ફક્ત વાયોલિન વગાડવાનું આવડતું

તેને એક થિયેટરમા વાયોલિન વગાડવાની નોકરી મળી, પરંતુ એક અઠવા-
ડિયામા હોટેલનું બિઝ એટલું મોટું આનંદ કે તે પોતે ભરી રહે તેમ ન
હતો અતઃ જીવનના આ શરૂઆતના દિવસો અમિન્ટાને ખૂબ જ મોહામણા
લાગતા હતા કારણ કે આવું જીવન જીવવાનો એને માટે એ પહેલા પ્રસંગ
હતો પરંતુ અમિન્ટાને એ દિવસો હવે ઉત્તમીન અને હું બદલાગતા હતા

મારો મિત્ર મારી સલાહ લેવા આવ્યો અમિન્ટા હમેશા પોતાની
માતા અને મીઝેનાના ખ્યાલોમા જ ખોવાયેલી રહેતી તેને ખાતરી હતી
કે બધા તેને પોતાના બધા જ ડાર્ડ બ્લ માફ કરી દેશે મે એને
સહજ ઉપાય તરીકે પાછી એના ગામ મોકલી દેવાની સલાહ આપી
એના નિમ્તેજ ચહેરાને જોઈને મને લાગ્યું કે જાણે મારા મિત્રે તેને
બૂખી ગંખી હતી થોડી થોડી રાત્રે તે ઉધરમ ખાતી હતી પણ મે
માન્યું કે તે ઠંડીને કાગળે હતી

અને એક સવારે હું એને ગલીના નાકા પર મળી થયો તે ખૂબ જ
ચિતાતૂર દેખાતી હતી અને ધૂજતી ધૂજતી મેશન તરફ દોડી જઈ
રહી હતી મારા મિત્રે એને એકે પૈસો આપ્યા વગર ત્યજી દીધી હતી
અને પોતે પોતાનું વાયોલિન લઈને નમીય અજમાવવા ચાલી નીકળ્યો
હતો બસ, તેણે લખેલો છેલ્લો પત્ર પોતાના હાથમા દબાવી મેશન પર
મળવાની આશામા દોડી રહી હતી મારી પામેના પૈસા એને મીઝેના
પહોચાડવા માટે પૂરતા હતા ટ્રેન ઊભેલી જ હતી પણજ તેણે મારા
બસા પર માયુ ટેકવ્યું અને ટ્રેનમા ચઢી ગઈ ખૂબ જ દયાજનક
છતા પણ આવી નિરાધાર સ્થિતિમા તે ખૂબ મુદ્દ દેખાતી હતી જેમ
જેમ ટ્રેન મેશન છોડી રહી હતી તેમ તેમ હું એને એકલી મોકલવા
બદલ ખૂબ પસ્તાતો ગયો અને તે પળે મે મારી જાત માથે નિર્ણય
કર્યો કે હું જઈશ અને એને શોધીને મળીશ

તે જ વર્ષના ઉનાળામા હું મીઝેના ગયો ફોન્ટેશન-ડાની ખીણ-
માયી, વમેલા આમડાના કાગખાનામાયી દુર્ગંધ આવતી હતી મારી

પામે એનું સરનામું નહોતું ક્રૂર એણે કહેલું નામ જ હતું શહેર
ખૂબ જ નાનું હતું અને તેથી એને શોધી કાઢવાની મને આરા હતી

મીએનાની એ દિ'વાની રાગ પર ચાલવાનું ખૂબ જ આનંદ
દાયક હતું અને દર હિલોળા લેતા સમુદ્રના ગતા બદામી મોજા ક્યારેક
આગળ છવાયેલી ખીણોની ઝાડીમાં, તો ક્યારેક તેમાં ઊગી નીકળેલા
સડના ઝૂલતા વૃક્ષોને લીધે ઓઝલ થઈ કરી દેખાતા હતા દક્ષિણમાં
મોમેરાનાના ભૂરા પર્વતો નિતિજને આખી રહ્યા હતા ચારે બાજુ
પથગયેલું સૂકું આકાર બન્યું કે પર્વતોને કમાન આપી રહ્યું હતું
પર્વતો સમાન ઊંચા ઊંઠના શહેરના મિનારા અને દેવજો અને તેની
બારીઓમાંથી દેખાતા રાત્રીના એ પ્રગટતા દીવાઓ, બાણે કે કોઈ
જહાજ સફરમાં ઊપડવાનું હોય એમ લાગતું હતું કિલ્લાનો પશ્ચિમ
ભાગ પવનથી ગ્રજિત હતો ત્યાંથી પસાર થતી સ્ત્રીઓ કે છોકરીઓને
શ્વાસ લેવાની પણ તકલીફ પડતી હતી તેઓ લયથી પોતાની
ઉધરસ દબાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી જેથી ત્યાંથી પસાર
થતા વટેમાર્ગીઓને પોતાના ગેગની ખબર ન પડે અને આ એ જગ્યા
હતી, જ્યાં એક સવારે અમિન્ડા મને મળી ગઈ પોતે અગ્નિ છે એવું
લોકોને બતાવવા તેણે આછા કપડા પહેર્યા હતા અમારી નજરો મળી,
એકમીત્રને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને પછી તે રારમાઈ ગઈ અને
તેના નાજુક હાથોમાં કપારી આવી ગઈ તેણે તેને વિશે મને કશું જ ન
પ્રશ્ન્યુ અમે તાણુલરમાં નક્કી કર્યું કે અહીં દરેજ મળીશું, થોડું
ચાલીશું અથવા તેના શહેરની મુલાકાત લઈશું મેં જોયું કે તેને આનંદ
જોઈતો હતો અને તેથી મેં તેને દરના સ્થળાની મુસાફરી કે પછી જ્યાં
સુધી તે મને ગામડાઓ બતાવી તેના નામ કહી ગકે ત્યાં સુધી લઈ જવા
માટે સૂચન્યુ હું એની સાથે સાકડી ગલીમાં આવેલા એના ઘરમાં ગયો
વરતી આગળ બેઠેલા એક માળો પાસેથી મિમોસાના પુષ્પનો એક ગુચ્છ
લઈ મેં એને આપ્યો ખીજી સવારે અમે મળ્યા રારફ ઋતુના અવિવાળી

સવારે ઠંડો પવન ક્યારેક ઘેરીના નાકા પર મૂમવાટા માગતો હતો નીચે
ઊતરી આવેલા વાદળા ક્યારેક મિનાગઓને ઢાકી દેતા, તો ક્યારેક ખૂબ
નીચે આવી બારીઓને ખૂરી દેતા હતા

સૂર્ય ક્યારેક દેખાતો તો કોઈ ક્ષણે અચાનક ધુમ્મસમા ડૂબી જતો તેણે
આજ કંપડા પહેરેલા હતા તેના ખુલ્લા હાથમા નાની છત્રી હતી ઠંડીથી
શિથિલ થયેલી એને જોઈને મને દુઃખ થયું પવનથી બચવા માટે હું
કોઈક જગ્યા રોકી ગયો તેણે કહ્યું કે તેને કોઈ જાતનો ડર નહોતો પરંતુ
તેના હોઠ ભૂગ થઈ ગયા હતા મેં આરામ ગંભીરે સૂર્ય બહાર નીકળે
પરંતુ વ્યર્થ ! નીચેથી ઊઠતી ધૂળની ડમરીઆ અમારી તરફ આવતી
હતી અને વાદળાની ભીનારા ક્યારેક તેના ઉપર તો ક્યારેક નીચે ડૂબતી
હતી, જેનાથી બચવા અમે બગીચામા આવેલા કાફે હાઉસમા આગરો
લીધો અહીં ગંભીર પીણાઓ અણગમો પેદા કરે એવા હતા, એટલું
જ નહીં, પરંતુ બાગીચાની વચમા ઝડાળી હતી તેરી તે બધ
પણ નહોતું તેને પામી આવવા માડી જતા પણ તેણે ડંચુ
કે તેને કંથુ નહોતું થતું મારી એના પ્રત્યેની ચિંતા જોઈ
પોતે ખુદા ગહેવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી મેં એને વગે જવા સમજાવી
માણી પામે ગુલછડીના પુખ્તો પડ્યા હતા અમિન્દાને તીવ્ર સુવાસવાળા
ફૂલો ગમતા, તેથી એવા ફૂલોનો ગુચ્છ લઈ મેં તેને આપ્યો માણી
ખૂબ જ પ્રેમાળ હતો તે અમને પોતાનો બગીચો બતાવવા માગતો હતો
બગીચો મોહક પુખ્તો હર્યોભર્યો હતો વૃક્ષોની લતાઓ દ્રાક્ષના શૂમ-
ખાઓથી ઝૂકેલી હતી આ જગ્યાએથી આખા શહેરનું અવલોકન કરી
શકાતું હતું પાછા ફરેલા સૂર્યના તેજકિરણો સમુદ્રકિનારા પર પથરાઈ
રહ્યા હતા ત્યાં હવાનું તોફાન ઓછું હતું મેં અમિન્દાને સવારનો
સમય તે બગીચામા ગાળવા કહ્યું, જ્યાં ચારે બાજુ ગમણીયતા જવાયેલી
હતી તેણે સ્મિત સાથે સમતિ આપી પણ તેના ચહેરા પરની ઉદાસી
નતા હું પામી ગયો

તે બગીચામાં અમે ઘણો સમય પસાર કર્યો દ્રાક્ષના શુભખાંઓ લઈ, ધ્યાનમગ્ન થઈ, બગીચાના એ સુદર ફૂલોને અમે સ્પર્શતા, જેના નામો અમને માળી કહેતો તેણે અમને તેની ભાષામાં ફૂલોના નામ જીખ્યા તેની ભાષાના કેટલાક શબ્દપ્રયોગો સમજાવ્યા, જેમાં અમુકનો અર્થ પુષ્પ ચૂંટના, અમુકનો એ ગગના પીય, જેવો થતો હતો વળી જ્યાં વામતી ઝરણા બગબગતા વહે છે ત્યાં હવામાં શીકરો ઉત્પન્ન થાય છે અમે એને “શ્ચમાન્ટે” કહીએ છીએ-ટોર્નિડા નહીં માગ ઉડ્યાગે બુધ રવામાં એ એને મન પડતી

કોન્ટેસ્ટાન્ડાની ખીણમાંથી ચીસ પાડતા કુચ્છરો અને કતલખાના-માયી ખૂસો પાડતા છોકરાઓનો અવાજ સભળાતો હતો તેઓ પોતાના હાથ પર લાગેલા લોહીના ડાઘ ધોવા બેસીને તગક દોડતા હતા ડાઘખાનાની છત પર મૂડવવા મકેલા ચામડા પર સૂર્યનો પ્રકાશ ઝળહળી રહ્યો હતો મોટા ટપોમાં ભરેલા પાણી પર તે ચમકારા મારતો હતો ત્યાં ધોબણો ગીતો ગાતી ડપડા ધોઈ રહી હતી એ નાની દીવાલ પર બેઠેલી તેના હૃદયમાં ચોપાસના પગ્ગિવેશમાં રસ જન્મ્યો હતો એનામાં અદમ્ય આતુરતા ઊભરાઈ આવી હતી ડાઘને એ કાપ્યું ગુમાવી બેસે એ ભયે હું એની પાછળ ચાલતો રહ્યો

કોઈ એના પ્રત્યે ધ્યાન આપે એનાથી મને લાગ્યું કે તે પોતાનું હૃદય ભૂલી જ જતી હતી પરંતુ વાસ્તવમાં તે ખુશ રહેવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી, કે જેથી હું ભૂલી જઈ કે તેને કોઈ ખામારી હતી, અને તે પોતે વિજયી થઈ હોય તેવો ડોળ કરી તેણે મને પોતાનો રૂમાલ મારા મોઢા પર લાગેલા દ્રાક્ષનો રસ લૂછવા આપ્યો

મારી અદર છુપાયેલી આત્મીયતાને વરા થઈ તેણે પોતાની શ્રવણ-કથની તેમ જ ભવિષ્યની તેની ચોજનાઓ કહેવાનો નિર્ણય કર્યો, અને બાણે જિ દગીનો અંતિમ સમય હોય તેમ પગણે મારી પાએથી આજ સુધી ન મેળવેલો પ્રેમ ઝખ્યો

સબધી હોય તે રીતે મને સાથ આપ્યો એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ મને કહ્યું,
 “મારી અમિન્ડા હમેના તમારી વાતો કરતી ” હું એના ખડમા ગયો,
 અધુ જ અધ હતું ચાર ખુરશી પર ખુરશી પહેલી શયપેટીમા કંઈ
 નીચે તે મતી હતી તેની અને બાજુ મૂકેલી મીણખત્તીઓ ગિથર રીતે
 બગતી હતી તે. ગમોડી પત્રગ પત્રગ જેવો જડ હતો તેની માએ
 તેના ચહેરા પરથી ડકન ઊંચકીતે મને કહ્યું, “મને કહો-શું મારી
 અમિન્ડા મુઠ્ઠા નહોતી ?” મે તેનું ફૂલી ગયેલું અર્ધખુલ્લું મુખ જોયું
 અને તેના ચરણ પાપે ફલ અર્પણ કર્યા

હું તેને વનુ જેના નહોતો માગતો હું ગલગટમા બહાર નીકળી
 ગયો ક્યા જવું તેની મને સમજ નહોતી પડતી હું ત્યાની મુખ્ય
 ગલીમા દાખલ થયો ત્યાંની ઘણા લોકો મારી તરફ આવતા હતા
 હુડાનોની કાર્ડબોર્ડની બનેલી બાગીઓ અર્ધ ફૂલી ગયેલા મુખ જેની દેખાતી
 હતી ઘણા લોકો હતા અને તેઓ મને ઓગખતા હોય તેમ ગ્રિમત આપતા
 હતા મે મારા વિગ્રાપીઠના વર્ગમા આશરો લીધો શિલક ખૂબ જ
 દૂકમા છતાં ચોક્કસ એક પ્રશ્નને ચાલટપૂર્વક સમજાવતા હતા તેઓ ખૂબ જ
 ગભીરતાપૂર્વક તે પ્રશ્નની જણાવટ કરી અમને મમજાવવાનો પ્રયત્ન
 કરતા હતા અને એ ગભીરતા તેમના ચહેરા પર વર્તાતી હતી મે
 તેમના તરફ નજર કરી અને તેમની ગભીરતા પર મને હસવું આવ્યું,
 અને હું નીચો વળી નોટ્સ ઉતારતો હોઉં એવો ડોળ કરતો હતો.
 વાસ્તવમા મરણિયો બનીને અમિન્ડાનો એ અર્ધ ફૂલી ગયેલો ચહેરો
 દોરવા પ્રયત્ન કરતો હતો

[P M Pasinetti સંપાદિત “Great Italian
 Stories” પુસ્તકમાની “Aminta”નો અનુવાદ]

ફિક્શન : સંજ્ઞા અને સંપ્રત્યય / નરેશ વેદ

(Fiction, Term and Concept)

૧

આપણે વાતચીતમાં અને સાહિત્યવિદ્યામાં ફિક્શન (Fiction) એ સંજ્ઞાનો ઉપયોગ છૂટવી કરીએ ત્રીએ. પરંતુ એવા ઉપયોગ વખતે હમેશા આપણને એક અર્થ વિવક્ષિત હોતો નથી. આપણા મનમાં એ સંજ્ઞાના જુદા જુદા અર્થસંકેતો પડ્યા હોય છે. આપણે ત્યારે ત્યારે આ સંજ્ઞાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ ત્યારે બહુ વિચાર અને પસંદગી પૂર્વક એનો ઉપયોગ કરતા હોતા નથી. આ સંજ્ઞા સંબંધિત ગ્રંથે છે અને શાસ્ત્રીય અભ્યાસ વખતે વિચારણામાં ગૂંચવાડા ઊભા કરે છે.

અહીં આપણે આ સંજ્ઞાના એ અર્થસંકેતો તપાસી, સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આ સંજ્ઞાનો શો અર્થ છે એ સ્પષ્ટ કરી, એના મૂળભૂત લક્ષણોને ઝાળખવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

૨

ફિક્શન એ અંગ્રેજી સંજ્ઞા છે. સાહિત્ય ઉપરાંત બીજા ઘણી વિજ્ઞાનાખાઓમાં પણ પાઠશાળિક સંજ્ઞા તરીકે એનો સ્વીકાર થયેલો છે. અંગ્રેજીમાં ફિક્શન એ કોઈ મિદાન્ત (Principle) કે માન્યતા (Theory) નથી, સંપ્રત્યય (Concept) છે. સંપ્રત્યયો ત્રણ પ્રકારના હોય છે. (૧) ગ્લોબલ સંપ્રત્યય (Global Concept)

() પ્રાદેશિક સપ્રત્યયો (Regional Concepts) અને (૩) આનિક સપ્રત્યયો (Local Concepts), ફિક્શન Language, Verse Prose, Art વગેરે માફક જગતિ: સપ્રત્યય છે

૩

સૌપ્રથમ આ સજ્ઞાના ક્ષેત્રગત અર્થો આપણે નોંધએ આનકર્ષક ઇંગ્લીશ ડિક્શનરીમાં આ મજાના અર્થો, નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યા છે

- (૧) રચના ડરવાની કે અનુકરણ ડરવાની ક્રિયા
- (૨) યાદ્ધિજીટ શોધ
- (૩) જેની રચના કરવામાં આવી છે કે જેનો આકાર બાધવામાં આવ્યો છે, યોજના, સરચના
- (૪) બનાવટ, નડલ છેતરપિંડી, કપટ, ઢોગ
- (૫) છેતરપિંડી કે એવા કોઈ અન્ય હેતુ અર્થે બનાવટની ક્રિયા અથવા કારપનિઃ ઘટનાઓ વસ્તુઓ કે વસ્તુસ્થિતિઓ ઉપજાવી કાઢવાની ક્રિયા
- (૬) જે કારપનિઃ રીતે ઉપજાવી ડાઢવામાં આવેલ છે બનાવટી બાબત વટના અથવા વસ્તુસ્થિતિઓ હુકીકતની નિરુદ્ધ ઉત્પાદ
- (૭) નિવેદન અથવા વૃત્તાન્તાત્મક હેવાલ જે માત્ર ઉપજાવી ડાઢવામાં આવેલ હોય
- (૮) સાહિત્યના એ વર્ગના લખાણો-જેનો ડાપનિક વટનાઓ અને કારપનિક ચરિત્રોના ડથન સાથે મબધ હોય કરિપત રચના હવે સામાન્યપણે, ગદ્ય, નવલકથાઓ અને વાર્તાઓ, અથવા આ વર્ગની રચનાઓ
- (૯) હાલ માદા અર્થમાં મુખ્યત્વે નવલકથા અથવા કથા
- (૧૦) હુકીકતથી જુદી એવી સકરપના, જેનો વ્યાવહારિક મગવડ ખાતર પ્રજ્ઞાસિકાગત સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો હોય, પરંપરાગત વપરાનને અનુડપ ધારણા

(૧૧) સભાવનાનો નિયમ

‘સાર્થ’ ગુજરાતી જોડણીકોષમાં ક્ષિપ્રગત સજ્ઞાના અર્થો આ મુજબ દર્શાવેલ છે

(૧) ઉપજ્ઞની કાદેલી વાત (૨) ગોષ (૩) જનાવટ (૪) કાલ્પનિક વર્તા (૫) નવલકથા (૬) માની લીધેલી વાત

આ બંને કોષમાં આપેલા અર્થો પર વિચાર કરતા જણાશે કે એ બંન્ના અર્થો પાછળ મૂળ બાબત છે ઉપજ્ઞની કાદવાની, એટલે કે કપનાની અનુમાન, જનાવટ, ગોષ, માહિત્ય આ બંન્નામાં આપણે ઉપનાને આધારે ચાલીએ તોએ ગપ, જોડમ, જૂઠાણાથી માડી સાહિત્ય નિર્માણ બુદ્ધીની ક્રિયામાં આપણે મુખ્યત્વે કલ્પનાનો સહારો લેતા હોઈએ તોએ આવી ક્ષિપ્રગત એટલે કલ્પના એવો માઠો અર્થ આપણે કરી શકીએ આ મુજબ ક્ષિપ્રગત એ સજ્ઞાના વિવિધ અનુમાનક પ્રત્યયો વડે જે રૂપો સાબિત થાય તેના અર્થો આ પ્રમાણે આપણે કરી શકીએ

Fictional એટલે કલ્પનાને લગતું અથવા કાલ્પનિક પ્રકૃતિવાળું
Fictionally એટલે કાલ્પનિક હોય

Fictionary એટલે કલ્પિત, આભામી, જેનું ક્ષેત્ર કાલ્પનિક અસ્તિત્વ હોય

Fictionist એટલે કલ્પિત સાહિત્યનો લેખક કે નિવેંદક, વાર્તાકાર કે નવલકથાકાર

Fictionize એટલે કલ્પનામાં કે કલ્પનાથી ઢાળેલું

Fictitious એટલે કલ્પિત, વાસ્તવિકથી વિ કાલ્પનિક, જનાવટી ખરેખર નહીં પણ નકલી વૈધિક કે પ્રણાલિકાથી સ્વીકારાયેલું કાલ્પનિક

Fictitiousness એટલે કાલ્પનિક, ઢોળી કે જનાવટી ગીત,

Fictive એટલે કલ્પક અથવા ઉત્પાદ

Fictiveness એટલે કલ્પકતા

Fictionality એટલે કલ્પનાનિર્મિતતા

કિકરન એ સજા અને એના સાધિત રૂપોના આ અર્થેનિ લાભ લેતા જણાય છે કે આ સજા ફેડેલી વિરુદ્ધની, મામા છેડાની મજા છે જેમ અસત્ય મત્યની વિરોધી સજા છે, કૃત્રિમ કુદરતીની વિરોધી સજા છે તેમ

૪

અહીં Truth (સત્ય), Fact (હકીકત) અને Fiction (કલ્પના) વિશે વિચાર કરી લઈએ 'Truth (સત્ય) એટલે સત્તતિ Pure state of existing Fact (હકીકત) એટલે જે ખરેખર બની ચક્રી છે, કૃત છે તે વસ્તુ (Thing certainly known to have occurred) Fiction (કલ્પના) એટલે ઉપજાવી કે બનાવી કલ્પના આવેલી વસ્તુ Thing feigned or imagined) સત્ય (truth) અને હકીકત (fact) બંને એક નથી હકીકત એ ભૂતકાળની બાબત છે, સત્ય સર્વાકાળની બાબત છે સત્ય તો હકીકતમા પણ રહેલું છે અને એની આસપાસ પણ રહેલું છે એ જ રીતે સત્ય (truth) અને કલ્પના (fiction) વચ્ચે પણ ભેદ રહેલો છે જ્યાં હકીકત (fact) દેવળ હકીકત તરફે અટકી જાય છે ત્યાં કલ્પના (fiction) તો આગ લાય છે આ કલ્પના પણ અમુક હદ મુધી જ જઈ શકે છે, અમુક કક્ષાએ એ પણ અટકી પડે છે જ્યાં કલ્પનાય પહોંચી પડતી નથી લા વાસ્તવિકતા તો રહેલી હોય છે આ વાસ્તવિકતા એટલે સત્ય (truth), સાર્વભોમ વસ્તુચિત્તે (state of being true) જીવનમા આ વાસ્તવિકતા વણી વિલક્ષણ રૂપવાળી હોય છે કલ્પના (fiction) મા વિચિત્રતા કે વિચલણતા હોય પરંતુ વાસ્તવિકતા તો તેના કચ્છાય વધારે વિચિત્ર અને વિલક્ષણ હોય છે અગ્રેજમા આવી જ એક કહેલી છે Truth is stranger than fiction સત્યને આપણા ભાવનાજગત સાથે સબંધ છે, હકીકતને આપણા ભૌતિક જગત સાથે સબંધ છે અને કલ્પનાને આપણા કાલ્પનિક કે અનજગત સાથે

મય વ છે કાન્તિની ભાવના મય છે, મને ૧૮૫૭નો યગવો હકીકત છે અને એ યગવાને મિષય બનાવતી એના આધાર પર ચ્યાંચલી ૨ વ દેખાઈતી 'ભાગ્યેલો અગ્નિ'એ નવલકથા કે નાટ્યની 'અઢાચ્છો મનાવન'એ નાટ્યચત્રના ઉપનાનિર્મિત એટલે કે ક્રિકેટન છે ક્રિકેટન ફેક્ટનો આશ્રય લે પણ ખરું ન પણ લે ખ્યાલમાં એ મળવાનું છે કે કેકેટ ક્રિકેટન અને આખરે પ્રગટ તો કંઈ છે સત્ય (truth)ને જ પણ અને જુન જુન સત્યને અચ્છે સત્યના જુન જુન અરાને પ્રગટ કંઈ છે, કેટ મદ્યનુ સય (truth of correspondence) પ્રગટ કરે છે, ક્રિકેટન મગતિનુ સત્ય (truth of coherence) પ્રગટ કરે છે પણ આ તો સાહિત્યિક ક્રિકેટનની વાત થઈ એના વિશે વધારે વાત કરતા પહેલા ક્રિકેટનના લૌકિક અને જાણીતા અર્થસકેનો તપાસી લઈએ

૫

અગ્રેષ્ઠમાં ક્રિકેટન એ એક મકુલ મજા છે એના કેળવન અર્થો નેતા જ ખ્યાલ આવે છે કે મજા વણી પ્રવાહી (liquid) છે લૌકિક (popular) દૃષ્ટિએ એના વતનવતના અર્થો છે લૌકિક ખ્યાલ મુજબ એનો એક અર્થ છે ઉપજતી કે બનાવી કાઢેલી વાત, બાબત કે વસ્તુ આ ખ્યાલ તો વગેરે વ્યાપક છે વડીલ કે નિવડના ગુમા કે માગ્યી અથવા બાળક પોતાનો ગુનો છુપાવવા જે ગપ ઉપજતી કાઢે, લેખકાગ્યી અથવા કોઈ દેશનાર કે પોતાના અગ્નીનને કોઈ અપગધ મયમ એના પર મકાયેલા આગેપમાયી ઉગાગ્યા વડીલ જે બનાવટ ઉપજતી કાઢે નોકરીની કચ્છ પર મોડા થવા બદલ અધિકારીએ માગેલા ખુલામાના ઉત્તરરુપે પ્રત્યુત્પન્નમતિથી તાત્કાલિક જે જૂઠું ઉપજતી કાઢે, ચૂંટણીનું જે ચડેલ કોર્ટ ઉમેશ્વાર કે પત્ર મતનાગેને જે વચનો આપે-એ બધાનો સમાવેશ ક્રિકેટનમાં કરી હાથ કેમકે એ ગપ, બનાવટ, જૂઠું કે વચનો ઉપજતી કાઢેલ, ફરિમ, કલ્પિત કે અમત્ય હોય છે એમ તો સાહિત્યની ચત્રનાને પણ ક્રિકેટન કહી શકાય કેમકે એ ઉપજતી કે બનાવી કાઢેલી હોય છે

એ ગોઠવણયુક્ત (contingent) અને કૃત, (unnatural) હેય છે
આ અર્થ મુજબ કિંદનનો વસ્તુ બહોળો છે

લૌકિક ખ્યાલ મુજબ કિંદનનો ખીજો અર્થ છે અનુમાન ધારણા
કે અનુમાન હમેશા સાચા જ હોય એમ ન કહી શકાય પરંતુ આપણે
વ્યાવહારિક સગવડ અર્થે એનો સય તર્કિક સ્વીકાર કરતા હોઈએ છીએ
ધારણા કે અનુમાનવ્યાપારના પાયામા જ ઉત્પન્ન છે. કુતુહલ ઉપજાવી
કાઢવાની પ્રવૃત્તિ છે કોઈ પણ વાસ્તવ કે નિષ્પત્તિ વિચારણામા વાહુ ખરુ
આપણે પ્રથમ અનુમાનનો જ આધાર લઈએ છીએ મતલબ છે કે
આપણે માત્ર ગણત માર્ગે જઈ ચડીએ અથવા આગળ જતા એ માન્યતા
માયી ન પડે તેમ જતા, અનુમાન એ પ્રાગલ્ભિક પરશ્ચિયુ છે કાર્યક્રિયા
તરફ આપણને એ દોરી જાય છે

લૌકિક દૃષ્ટિએ કિંદનનો એક અન્ય અર્થ છે સંભાવનાનો નિયમ
(Law of fiction) સંભાવનાઓનું ક્ષેત્ર જીવનમા વાહુ મોટું છે
આપણી વર્ગી બંધી માન્યતાઓ, શ્રદ્ધાઓ અને વિધિવિધાનોનો સમાવેશ
આ સંભાવનાના ક્ષેત્રમા થાય આ માન્યતાઓ, શ્રદ્ધાઓ અને વિધિ-
વિધાનોના મળ કયા રહેલા છે તે આપણે જાણીતા નથી હોતા દ્રમ્યદ્રવ્યના
ભૂતકાળમા દાદા વડદાદાના જમાનામા ક્યારેય તે એ કંઈ અસ્તિત્વ
અને અગત્ય ધરાવતા હશે એમ માની આપણે એને સ્વીકારી લઈએ
છીએ પાપ, પુણ્ય, સ્વર્ગ, નર્ક, કર્મકળ, પુનર્જન્મ, વાસ્તુ, વરમી,
પ્રેતભોજન વગેરે વિશેના ખ્યાલો એ આપણે માની કે સ્વીકારી લીધેલી
વાસ્તવો છે એના અનુપાલન કે ઉચ્છેદનથી આપણને અમુક લાભ કે
હાનિ થાય એવું સંભવ તર્કિક આપણે સ્વીકારી લીધેલ છે એ જ રીતે
કાવ્ય પાત્રમા કવિસમયની જે ઉત્પન્ન છે તે તે પણ આ સંભવિતતાના
નિયમની જ છે, એટલે કે કિંદનજ છે એ આપણું મનમનામણુ છે
આ સંભાવનાના નિયમ વડે જીવનમા આપણે ઘણી બધી વાતોનો એક
ગૃહીત તર્કિક સ્વીકાર કરી લેતા હોઈએ છીએ

આગડાલ આ મંજાતો એડ ખીન્ને અર્થ સાહિત્યવિવેચનમાં
 ઉદ્ભવ્યો છે અને ખીન્ન વર્ણી વિદ્યાનાખામા મીકાગયો છે આ અર્થ
 ભાવનાયક છે એ મુજબ કિંગન એ સજાવી આપણ મનની બહાગના
 અકાગવિહીન પ્રવાહની વિરુદ્ધ માનમિડ સચ્ચનાતો અર્થ મૂચવાય છે
 બની માનમિડ પ્રવૃત્તિ ડાટપનિક ઉપપત્તિના સાદગ્ય વડે અન્વિત થયવી
 હોય છે કિંગન આ અર્થમાં કોઈ પણ 'માનસિક મરચના' એવો અર્થ
 મૂચવે છે જેને આપણે ગુદ્ધ સભાવના કે કુદરત કહીએ છીએ તેનો
 વિરોધી અર્થ આવી, મૂચવાય છે ઉત્કર્ષણ તરીકે મમય ક્રિકરાન
 છે, કેમ કે આપણે જીવનોપયોગી હેતુથી એનું કુદરત પર આરોપણ
 કરીએ છીએ વાસ્તવમાં સમય શું છે ? કોઈ નક્કર, કોસ, હકીકતરૂપ
 પદાર્થ તરીકે આપણે એને જોઈ શકતા નથી આપણે એને પરખી કે
 મૂલની શકતા નથી જતા એના અસ્તિત્વનો અને પ્રભાવનો આપણે
 મીકાર કરીએ છીએ એ આપણી એડ માનસિડ સચ્ચના છે જીવનમાં
 આપણે એનો ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળ એવા કૃત્રિમ
 ખાનાઓ ઊભા કરી મીકાર કરીએ કેલેન્ડર અને કલોક બનાવી
 એને બાધવાનો અને એના વડે બાધાવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ તમામ
 માનમિક પ્રવૃત્તિઓ ક્રિકગનલ છે કેમકે જે વસ્તુ મૂળભૂત રીતે ધાટવિહીન
 છે તેને એ ધાટ આપે છે આપણે વસ્તુબોધ તારે કરી શકીએ છીએ
 ત્યાંજે આપણે વસ્તુ પર ક્રિકરાનનું આગેપણું કરીએ છીએ અહીં
 ક્રિકગનનો અર્થ છે આકાર અથવા અર્થવટન આ અર્થ મુજબ ક્રિકરાન
 એક જાતનું જીવ છે જેની હેઠળ અનેક જાતની માનમિક પ્રવૃત્તિઓ અને
 મામૃતિક સ્થાપનાઓ આશ્રય લે છે ક્રિકગન એ આમ માનમિક સચ્ચ
 નાઓ છે, એ જૂદી છે એ આપણે જાણીએ છીએ જતા માનમિક સગતિ
 અને વ્યવસ્થાના હેતુ અર્થે આપણે એનો મત્ય તરીકે મીકાર કરીએ
 છીએ

જુદી જુદી વિદ્યાનાખાઓમાં પણ આ સજાનો વિનિયોગ થનો
 હોય છે ત્યાં આ મજાનો સો અર્થ થાય છે એ જોઈએ

દર્શનશાસ્ત્રમાં ક્લિયન સજાનો અર્થ થાય છે વિકલ્પ અથવા
 હલિપતાર્થ કોઈ વસ્તુનુ અસ્તિત્વ હોય નહીં અથવા જેનુ મૂલ્ય કેવળ
 વ્યાવહારિક પ્રયોજનોની પ્રતિ માટે સ્વીકારવામાં આવ્યુ હોય એવા
 પ્રત્યય (idea) ને, દર્શનિક વિચારણામાં ક્લિશન કહે છે ઉ ત. આવુ
 એડ વાક્ય હોય- ‘સામાન્ય માણસ છ ફૂટ ઊંચો હોય છે,’ આ વાક્યમાં
 ‘સામાન્ય માણસ’ એ પદ વિકલ્પ છે જો એમ કહેવામાં આવ્યુ હોય કે
 ‘એ છ ફૂટના માણસ ડરતા નીચો છે’ તો આ આવી કોઈ વ્યક્તિ
 મૂલ્યવાય છે પરંતુ ‘સામાન્ય માણસ’ એ પદથી કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ
 મૂલ્યવાની નથી આથી એ પદ ક્લિયન છે

મનોવિજ્ઞાનમાં કોઈ વ્યક્તિ વડે કાલ્પનિક રીતે ઉપનની કાલ્પમાં
 આવેલી પરિસ્થિતિ જે એણે પોતાની ધ્વજાપ્રતિના સાધન તરીકે ઉપજની
 કાલી હોય અને વાસ્તવિકતા તરીકે સ્વીકારી હોય, એને ક્લિશન કહે છે
 ઉ ત કોઈ ન્યુગેટિક વ્યક્તિની માલગી પોતાની કાર્ય ડરવાની અનિચ્છા
 અથવા અન્ય વ્યક્તિઓ એને અશક્ત તેમ જ રુચ્છુ તરીકે સ્વીકારે અને
 એ મુજબનો પોતાની સાથે વ્યવહાર કરે એવી વૃત્તિથી પ્રેરાઈ એણે એ
 માલગી ઉપનની કાલી હોય છે એ માલગી મનમનાવણુ (make-
 believe) જ હોય છે, એ ઝોલી કાલેલી હોય છે, છતાં આની વ્યક્તિ
 મુદ જાતે એને સાચી માનતી હોય છે

ગણિતશાસ્ત્ર તેમ જ પ્રાકૃતિક અને સામાજિક વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રોમાં
 આ સજાનો વપરાશ આ જ પ્રમાણે કાલ્પનિક ઉપપતિ અર્થે જ
 ડરવામાં આવે છે

સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આ સજાનો જો અર્થ થાય છે એ આપણે
 પ્રથમ એનો ધાતુગત અર્થ તપાસીને અને ત્યાર બાદ એનો તાર્કિક અર્થ
 તપાસીને સમજીએ

Fiction એ રાબ્દ લેટિન fingere ધાતુમાંથી બનેલો છે એનો
 something made for its own sake આ તો કલામાત્રનુ

લક્ષણ છે કદા, કદા ખાતર જ રચાતી હોય છે સાહિત્ય કદાનો જ એ પ્રકાર છે, એનું સર્જન પણ સ્વ-અર્થે થતું હોય છે અન્ય કદાઓની માફક એ પણ સ્વલક્ષી (autopsychic) કદા છે, અને એનું ontological status છે

Fingo ધાતુમાથી લેટિનમાં fingere શબ્દ બનેલો છે અને fiction એ સજ્ઞા આ શબ્દમાથી બિતરી આવી છે Fingereનો અર્થ છે બનાવવું (to make) કે ઢાળવું, (to mould) અથવા ગ્યના કરવી (to fashion) અથવા આકૃત કરવું, (to form) ચા. અર્થસંકેતને અનુલક્ષીને વાત કરીએ તો સાહિત્ય નામે ક્રિકેશન છે કેમકે સાહિત્ય સરચનાની જ પ્રક્રિયા છે

Fiction સજ્ઞાના આ તો ધાતુગત અર્થો આપણે જોયા, એનો તાત્ત્વિક અર્થ આથી જુદો જાતનો છે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ સાહિત્યમાં ક્રિકેશનનો અર્થ છે વિલક્ષણ પ્રતીતિ ભારતીય જ્ઞાનમીમાસાની દૃષ્ટિએ વાસ્તવિક જગતમાં ચાર પ્રકારની પ્રતીતિ આપણને થાય છે (૧) સમ્યક્ પ્રતીતિ (૨) મિથ્યા પ્રતીતિ (૩) સંશય પ્રતીતિ અને (૪) સાદૃશ્ય પ્રતીતિ-કદાજગતમાં આપણને જે પ્રતીતિ થાય છે તે વાસ્તવિક જગતમાં થતી આવી પ્રતીતિઓથી ભિન્ન છે કદાની પ્રતીતિ આ ચારેય પ્રતીતિઓથી વિનિષ્ઠ જાતની છે, વિલક્ષણ છે કદાજગતની આ વિલક્ષણ પ્રતીતિને આ ક્રિકેશન સજ્ઞા સૂચવે છે ભાગીય કાવ્યશાસ્ત્રમાં ‘ચિત્રતુલ્ય-યાય’ની અને પાશ્ચાત્ય કાવ્યશાસ્ત્રમાં willing suspension of disbelief નો જે ખ્યાલ છે તે ક્રિકેશન સજ્ઞાના રૂપાતરણ છે અલગત, એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે, સાહિત્યિક પ્રતીતિઓ (literary fictions) મ્વાલાંબિકતાથી વિવિધ કદાઓ ધરાવતી હોઈ શકે એક જમાનામાં સાહિત્યમાં fictionનો અર્થ હતો Willing suspension of disbelief, આજે આ ખ્યાલથી બિચકુલ વિપરિત એવો ખ્યાલ આ સજ્ઞામાથી નિષ્પન્ન કરવામાં ચાલી રહ્યો છે

આજકાલ એવી સાહિત્યકૃતિને ક્રિકશનને નામે ઓળખવામા આવે છે જે વાચકના અવિશ્વાસનુ સ્તભન કરતી ન હોય, પરંતુ સ્વમીકૃત મન-મીપણાની અસર સ્થાપવા, એના પર આધાર રાખતી હોય બાર્થ, બેકેટ, બર્ગેસ, જેને, નાબોકોવ જેવા નવ્ય-પ્રતીકવાળી આધુનિક નવલ-કથાકારો ધણીવાર પોતાની રચનાઓમા પ્રભાવ માટે અત્માભાવિકતાને મળતા દૃઢ ખ્યાલ પર આધાર રાખે છે આવા લેખકો, આ મનમાનીતી આત્મસંભાનતાને લક્ષમા લેવા તેમ જ આ મજાની અનેકવિધ અર્થઘટનોને બેદ કરવા વિવેચકોને ફરજ પાડે છે સર્જકની આત્મસંભાનતાની સંડોવણીને કારણે ક્રિકશન અને ક્રિકશનમેઇકીંગની સંગોત્રીય સજ્ઞાઓ ક્રિકટીવનેસ અને ક્રિકશનાલિટી જુદી પડે છે ફેબ્યુ-લેયશન (નિદર્શન રચના) આની જ ખીણ સજ્ઞા છે એમાય સર્જકની આત્મસંભાનતાનો મુદ્દો છે જ, પરંતુ એ પ્રતીતિની ભીતરની પ્રતીતિના આત્મસંભાન સર્જનનો વિશેષ ખ્યાલ સૂચવે છે

આટલી ચર્ચાથી ખ્યાલમા આવશે કે ક્રિકશન એ સજ્ઞા, જે કલ્પિત કે કૃતક છે તેને માટે અને જેના વડે આ કલ્પિત કે કૃતક અભિવ્યક્ત થાય છે, એ બંને માટે વપરાય છે ક્રિકશન, એ આ રીતે, સદ્વિધ સજ્ઞા છે અને એના આપણે ઉપર જોયા તેવા ધણા બધા પરાસ્પર્શક (overlapping) અર્થો થતા રહ્યા છે એક વસ્તુ સ્પષ્ટ ખ્યાલમા રાખની જોઇએ કે કલ્પિત, કૃતક કે અસત્યને ઓળખાવવા માટે ક્રિકશન સજ્ઞા ભલે વપરાય, ક્રિકશનની કૃતિ પોતે કૃતક કે કલ્પિત હોતી નથી કેમકે જે ખરેખર કૃતક કે અસત્ય છે એનું કોઇ અસ્તિત્વ હોતુ નથી

આગળ આપણે જોઇ ગયા કે ક્રિકશનનો ધાતુગત અર્થ લક્ષમા લેતા સાહિત્ય માત્રને ક્રિકશન તરીકે ઓળખી શકાય પરંતુ આપણે તેમ કરતા નથી સાહિત્યના ત્રણ મુખ્ય પ્રકારો (kinds) - કાવ્ય-સાહિત્ય, ઉપક્રમાહિત્ય અને કથાસાહિત્યમાથી કેવળ કથાસાહિત્યને જ આપણે ક્રિકશન તરીકે ઓળખાવીએ છીએ જે કે કાવ્યસાહિત્ય અને

અપક્રમાહિત્ય બંનેમા ક્રિક્કનના ઘણા અશો રહેલા છે એ બંને moulded, contrived અને feigned છે જ છતાં સાહિત્ય-વિવેચનમા આપણે ક્રિક્કશન એ મનાતો ઉપયોગ હવે કેવળ કથામાહિત્ય પૂરતો સ્વીકાર્યો છે

કથાનો વસ્તુતર પણ કાંઈ નાનો નથી એમા લોકકથા, દત્તકથા, વ્રતકથા, ધર્મકથા, પરીકથા, અપકથા, દષ્ટાંતકથા જેવી કથાઓના, ઉપરાંત દુયકો, લઘુકથા, દૂંડી વાર્તા, લાંબી દૂંડી વાર્તા, નવલકથા, અહ-નવલ વગેરે સ્વરૂપોનો સમાવેશ થાય એ ધ્યાનમા રાખવું જોઈએ કે આ બધા સ્વરૂપો એક ન્યાતના છે, પણ એક જાતના નથી પ્રત્યેક સ્વરૂપને પોતાની કલાપરક સંઘટના છે

આજકાલ ક્રિક્કશન સંજ્ઞાનો અર્થ એવી પણ વધારે સીમિત કરી દેવામા આવ્યો છે હવે આ સંજ્ઞા નવલકથા, લઘુનવલ અને નવલિકાના સ્વરૂપને ઓગળાવવા પૂરતી વપરાય છે, વિશેષ કરીને તો નવલકથા અંગે જ ઉપયોગમા લેવાય છે ક્રિક્કશન (fiction)ને નવલકથા (novel)ના પર્યાયરૂપ ગણી લેવામા આવેલ છે પરંતુ આ બગબગ નથી એ સમજી લેવું જોઈએ ક્રિક્કશન એ પ્રકારલક્ષી અને ઘણા બધા સ્વરૂપોને પોતાનામા સમાવતી સંજ્ઞા છે જ્યારે એની તુલનામા નોવેલ એ સંજ્ઞાનો ઐતિહાસિક અને વૈચારિક સંદર્ભે સીમિત અર્થ છે નોવેલનો જન્મ તો સામાજિક અભિવ્યક્તિ પછી થયો, ક્રિક્કશન તો એ પૂર્વે પણ હતું નોવેલ ગ્રીક અને રોમન સંસ્કૃતિમા ન હતી, પરંતુ બન્યનના 'પિલગ્રીમ્સ પ્રોગ્રેસ' જેની ક્રિક્કશનની રચના એ સમયે હતી નોવેલ એ સ્વરૂપને ઓગળાવતી સંજ્ઞા છે, જ્યારે ક્રિક્કશન એ એક પ્રકાર (kind)નો નિર્દેશ કરતી મંજૂ છે નોવેલ કરતાં ક્રિક્કશન ઘણા બધા સંકેત રૂપો ધરાવે છે ઉચ્ચ પ્રકારની સામાન્યતાના ગુણને કારણે ક્રિક્કશન એ નોવેલની અમાનાર્થ નહીં, પણ વિરુદ્ધાર્થી સંજ્ઞા છે

ક્રિક્કશન અને નોવેલ એ બંને મંજૂઆ બીજી રીતે પણ જુદી પડે છે નોવેલ એ મંજૂ કલ્પનાપ્રક્રિયાની નીપજનો અર્થ અવગ્ય નિર્દેશ

૭, પરંતુ ક્રિડાન એ સજા તો એ પ્રક્રિયાને ઓળખાવવા જ વપગય આપણે આગળ જોઈ ગયા કે ક્રિડાન એ વાહુક અર્થ ધરાવે છે અને એ માનસિક પ્રક્રિયાને લક્ષે છે

નવલકથા, લઘુનવલ, નવલિકા, નાટક વગેરેને ક્રિડાન તર્કિક વિગિઁટપણે શા માટે ઓળખાવવામા આવે છે એનો ખુલાસો પણ થવો જોઈએ ફેક્ટથી સામેના છેડાનુ એટલે ક્રિડાન હકીકત નહી કંપના તો જેનુ નિર્માણ કંપનાતસ્વથી થયુ છે, હકીકત કરતા જેમા કંપનાનુ તસ્વ ચાલુ છે તેવી રચના એટલે ક્રિકરાન શ્રવનચગિત અને આત્મ ચગિત જેવા સ્વરૂપો એમા કથન હોવા છતા ક્રિકરાન નથી કેમકે એનો આધાર છે તથા ઉપર, હકીકતો ઉપર નિરૂપમાણ વઢનાના તથ્યને એ સાહિત્યસ્વરૂપો ઉલ્લધી શકે નહી જ્યાગે નવલકથા, લઘુનવલ, નવલિકા, નાટક જેવા સાહિત્યસ્વરૂપો ક્રિકરાન છે કેમકે એમા મહત્ત્વ તથ્ય કે હકીકતોનુ નથી એ કંપનાની સરજત છે વાસ્તવનિષ્ઠ હોવા છતા એ સ્વરૂપોનુ સત્ય વિગતોના તથ્યથી સાબિત કરી રાકાય નહી નવલકથા, નવલિકા વગેરે વૃત્તાન્તાત્મક સ્વરૂપોને આપણે ક્રિકરાન કહીએ છીએ ત્યારે મનાવટે, માયુ નહી તે વગેરે અર્થો અલિખેત નથી, પરંતુ કંપના મર્જિત, કંપનોત્થ, માયાવી એ અર્થો વિવર્જિત છે નવલકથાને માયાલોક કહી કેટલાક ઓળખાવે છે તે આ કારણે

૯

હવે ક્રિકરાનના અગમૂત લક્ષણોનો વિચાર કરીએ

કંપકતા એ ક્રિકરાનનુ મૂળભૂત લક્ષણ છે ક્રિકરાન એ ઉપજ્ઞની કાલેલી રચના છે સંસ્કૃત નાટ્યશાસ્ત્રની પરિભાષા વાપરીને કહીએ તો એ ધ્યાન નહી પણ ઉત્પાદ્ય રચના હોય છે કંપનાને સહારે એનુ મર્જન કરવામા આન્યુ હોય છે મન વડે થયેલી કોઈ પણ તાર્કિક કે કાલ્પનિક રચના જેનો વાસ્તવિકતા સાથે મેળ ન હોય તેને ક્રિકરાન કહે છે એટલે કે, જેનુ અસ્તિત્વ તથ્ય કે હકીકત પર આધારિત નથી હોતુ, પરંતુ જેની

સ રચના કંપનાની સહાય વડે કરવામા આવી હોય છે એ ફિક્શન છે ફિક્શનની રચના ચાહે હકીકત પર આધારિત હોય કે ન હોય, એના મર્જનમા કંપનાનો કાળો મોટો હોય છે ફિક્શન એ ઉપગ્રહિત રચના છે અને એના નિર્માણનો આધાર લેખકની કંપનાગ્રીક્ષતા પર રહે છે અલગત ફિક્શન લેખકોમા આ કંપકતાની કક્ષા ચડતી ઊતરતી હોઈ શકે કોઈ લેખકની કંપનાશક્તિ (faculty of imagination) વણી સમૃદ્ધ હોય, કોઈની ઝાંઝી, આંધી કોઈ લેખક કુતૂહલ અને એના રામનની કયા-કૃતિ લખે કોઈ અર્થમ દિગ્ધ રસમૃદ્ધ કલાકૃતિનું સર્જન કરે કાન્ડ કાન્ડા જેવો લેખક મ્યાનસૃષ્ટિનું આલેખન કરે, થોમસ માન જેવો લેખક 'મેનિક માઉન્ટેન' જેવો કંપલોક (utopia) સર્જે, તો મેમ્યુઅલ એકેટ જેવો સર્જક 'Imagine Imagination is dead' જેની રચના કરે છે

રસપ્રદતા એ ફિક્શનનું ખીજું મહત્ત્વનું લક્ષણ છે ફિક્શનનો હેતુ જ આનંદ આપવા (to entertain) નો હોય છે આપણી રજનલાલસા અને રસતૃષ્ણા ફિક્શન સતોષે છે માણસને મુખ્યત્વે રસ હોય છે me and mineમા, પોતાના જેવા મનુષ્યોની મુખદુખની કલા રસપ્રદ રીતે વર્ણવે છે કાલ્પનિક હોવાને કારણે ફિક્શનમા નવી નતા અને વિચ્છેદના તત્ત્વો હોય છે, આથી એમા રસ અનુલવાય છે ઉપરાંત, ફિક્શન આપણને રસપ્રદ એટલા માટે જણાય છે કે એમા માવનજીવનના કોઈને કોઈ રહસ્યનું ઉદ્ધાટન થતું હોય છે આ રહસ્ય-બોધ વધારે સતર્પક એટલા માટે બને છે કે એમા મૂર્ત થતો માનવ અનુભવ અનેક અર્થોની સભાવનાઓથી ભરેલો હોય છે વળી, ફિક્શન આપણને માનવના વાસ્તવિક, પરાવાસ્તવિક કે પ્રાતિભાષિક જીવનની કથા અવનવીન રચનારીતિઓ અને આકર્ષક નિરૂપણરીતિઓ દ્વારા કહે છે આથી, અન્ય પ્રકારો કરતા ફિક્શન માણસોને વધારે ગમતું હોય છે

ક્રિક્રાનન અતિસીધ હોય છે ક્રિક્રાનની કૃતિમા કચુક બનતુ હોય છે, નીપજ આવતુ હોય છે એટલે કે એમા કચુક make happen થાય છે આવુ happening એ પણ ક્રિક્રાનનુ એક અનિવાર્ય લક્ષણ છે આ happening એટલે ક્રિયા (action) આ ક્રિયા ક્રિક્રાનમાના આપણા રસનુ એક મુખ્ય તત્ત્વ છે ક્રિક્રાન પોતાની અલિવ્યક્તિ લાજણિકપણે ક્રિયા વડે સાધે છે ક્રિક્રાન વાર્તા અને પાત્રો ક્રિયા દ્વારા રજૂ કરે છે વાર્તા, પરિવર્તનની પ્રક્રિયાને કારણે જ વાર્તા બને છે વાર્તામા ડા તો માણસની પરિસ્થિતિમા પરિવર્તન આવે છે, ડા તો માણસ પોતે બદલી જાય છે અથવા એના ત્રિગેની આપણી સમજમા કેન્દ્રીય થાય છે ક્રિક્રાનમા ડયા આમ હમેશા પરિવર્તનો, વળાડ ધગવતી હોય છે આ વળાડ કે પરિવર્તન ક્રિયા વડે સ્થાપતા હોય છે આ ક્રિયા ભૌતિક રૂપમા લહે નામની અથવા દેખતી રીતે તુચ્છ હોય પરતુ માનસિક કે અતસિક ધરાતલ પર એની ભારે મોટી અસર થતી હોય છે ક્રિક્રાનની માકડ રેખાચિત્ર (character-sketch)મા વર્ણન પાત્ર ચિત્રણ અને ઊવનને તાદશતાથી ભૂર્ત કરે એની ઝીણી ઝીણી ત્રિગેતોનુ નિરુપણ હોય છે પરતુ રેખાચિત્ર એની અલિવ્યક્તિમા અધગિત હોય છે ક્રિક્રાનમા ક્રિયા વડે વસ્તુવિકાસ સાધતી એક રેખા હોય છે એમા વળાકો અને પલટાઓ આવતા હોય છે તેવા વળાકો પલટાઓ કે તજજ નિત પરિણામો રેખાચિત્રમા નથી હોતા એ ગાતિહીન સ્થિર હોય છે ક્રિક્રાનમા તો આ ક્રિયાનુ તત્ત્વ વણ મહત્ત્વનુ હોય છે આ ક્રિયાને કારણે ‘હવે શુ યશે’ એનુ કુતૂહલ વાચકને સદા થયા કરે છે, એ ક્રિયાનુ પરિણામ શુ આવશે કે એવુ કેમ કરીને આવ્યુ એની જિજ્ઞાસા એનુ વિચ્છેદ વાચકને હમેશા આકર્ષતુ રહે છે સાહસ અને અપગ્રાધની ડયાઆ તો વાચકની આ જિજ્ઞાસાને સતોષવા જ લખાતી હોય છે

નોનક્રિક્રાનમા એક તત્ત્વ નથી હોત જે ક્રિક્રાનમા હોય છે, એ તત્ત્વ એટલે મુદ્દો (point) વિચાર (idea) અથવા અર્થ (meaning)

ક્રિકેટના આ વિચાર કે અર્થના તત્ત્વને અપષ્ટપણે, સીધી રીતે લાગ્યે જ અભિવ્યક્ત કરે છે છતાં ભાવક એ અનુભવી રાકે છે આનંદ ઉપરાંત અન્ય પ્રયોજન તરીકે બોધ, ઉપદેશ કે શિક્ષણને કેટલાક ક્રિકેટના-લેખકો ક્રિકેટના પ્રયોજનો અમળે છે પ્રભાવક ક્રિકેટના વાચકોની સંખ્યા, કેળવે કે વિચારતા ડરી મૂકે છે એ ખરું છે પણ પ્રભાવક કે બીજા પ્રભાવક કોઈ પણ પ્રકારના ક્રિકેટના મૂળભૂત હેતુ તો ભાવકોને અનુભવ કરાવવાનો હેતુ છે ક્રિકેટના માનવીય પરિસ્થિતિ (human situation) ના કોઈ ને કોઈ પહેલને મૂર્ત કરતું રહે છે એના વડે ક્રિકેટના આપણને અર્થપૂર્ણ અનુભવ (significant experience)ની તાદૃશ રૂપરેખા આપે છે એટલે કે મૂલ્યબોધ કરાવે છે ક્રિકેટનાની કૃતિ દ્વારા એનો સર્જક વિચારે એ આહું મથૂળ રીતે જુએ કે સૂક્ષ્મ રીતે, નજીકથી નિહાળે કે દૂરથી, માની દૃષ્ટિએ જુએ કે રંગીન દૃષ્ટિએ, કેમેરાની આંખે જુએ કે કલાકર્તા, પરંતુ એના વડે આખરે આપણને મૂલ્યબોધ કરાવે છે ક્રિકેટના વાસ્તવ વિશેની આપણી સમજને અપષ્ટ કરે છે અને એની સાથેના આપણા વ્યવહારને સમૃદ્ધ અને સમજપૂર્ણ કરે છે ક્રિકેટનાનો આપણે, આથી જ, ભારે આદર કરીએ

સાભાર સ્વીકાર

નાટ્યલોક વિવેચન લેખ જશવંત શેખડીવાળા, મૂ. રૂ. ૩૨-૦૦

મહાકવિ ઈકબાલ • જીવન કવન લેખ મન્ત મગેરા, મૂ. રૂ. ૨૪-૦૦

સદા મુહાગણુ દૂકી નવલ લેખ નવીન કા મોદી, મૂ. રૂ. ૧૦-૦૦

ઉપલા ત્રણે પુસ્તકોનું પ્રાપ્તિસ્થાન શબ્દલોક પ્રકાશન/અભિનવ પ્રકાશન, ૧૦૫, સર્વોદય કોમર્સિયલ સેન્ટર, સલાપસરોડ, અમદાવાદ-૧

સ્મરણિકા : ગુજરાત ઇતિહાસ પરિષદ, અગિયારમું અધિવેશન, સૂરત સર્વશ્રી ડૉ. નટવરસિંહ પરમાર, પ્રા. વિજય શાસ્ત્રી, ડૉ. અરુણ શાસ્ત્રી, પ્રા. રમેશ ઓઝા, ડૉ. ઇશ્વરભાઈ જરીવાળા, પ્રા. મોહન મેવાણી, ડૉ. રાજેન્દ્ર નાણાવટી, ડૉ. હિમાશીબહેન શેલત, પ્રા. આ. કુ. જાવિહારી મહેતા એમ ડી બી આર્ટ્સ કૉલેજ, મુન્ડ

કાવ્યાસ્વાદ / વિજય નાચી

એક ભગતું ગીત

આપે દોલ હયૂડિયા ને કાઢ
મડપ મગળ ગાય,
જેમ મલપતા તોગણે ને કાઢ
જોખે રાતી જાય
તોગણહાક્યા ટોડલા ને કાઢ
ધૂધટાક્યા વેણ
કરકે કરકે વીંજણા ને કાઢ
કરકે નમજા નેક
કળિયે ચોરી આગખી ને કાઢ
ભીતે ગણપતરાય
સાજન માજન માડવે ને કાઢ
બાત્રેઠે વર-રાય
આ દરય નિજ્યા ઓગતા ને કાઢ
આ દરય દ્રણા નામ
આ દરય મેલ્યા આગણા ને કાઢ
આ દરય મેલ્યા ગામ
બન વગાની આવીયા ને જાય -
વગી ન આમુ-ધાર,
હેયે થાપા પડ્યા રયા ને કાઢ
કળિયે પગલા ચાર

-માધવ નમાતુજ

કેન્યાવિદ્યાય છેક 'ગાકુન્તલ'થી તેની ભાવાર્થ લખોને લધિ કવિ
 એને અપાર્તી આવતી ઘટના છે આપણા ધરેડિયા નીચ્ચ જીવનમાં
 લાગણીઓની ઓળખ થવાના પ્રમગ્નો આઝા નથી આવતા છોડીને
 લગ્ન એ આવી લાગણીઓને વ્યક્ત થવા માટેની તડ પૂરી પાડતી જૂઝ
 ઘટનાઓમાની એક છે

હજી કાલે તો જે નવજાત શિશુ અવડે ઘોડિય મા ચૂસતી હતી કે
 પછી આમલીચિચૂડા ચૂમતી સખીઓ નાથે ફેડેપાવીકે રમતી હતી કે
 મખીઓના હાથ પડી ફેરફારી ફરતી હતી એ જ છોડી આમ
 પાનેતર પહેગીને, જોખનમાં આવી લગ્નતી લપાતી ચોરીમાં પધરાય
 ત્યારે તેના નિકટના સાહીઓને ખાસ કરીને મા-આપને તેની આ સ
 સાગતિ સમજાતી નથી

કૃતિની રાજઆત જન આવવાના દગ્યથી થાય છે લગ્નપ્રમગે
 જાતજાતના માણુઓ છોકરીને ઘેર, મગપણની જેની વીપતા તેવી આગોતરી
 મુદ્દને આનીને રહ્યા છે કોઈક કોઈકની તરફ ધૂંકે છે, તો કોઈક પોતે જ
 કારભારી બનીને અહમ સતોખે છે, કોઈક ડગુ બગડે તેની ગહ જોતા
 હોય છે અને બગડે એની છૂપી વેતગણ કરતા હોય છે, તો ઘરના મોખીને
 બધું સમુ સતરુ પાગ ઊતરે એની ચિતા થતી હોય છે આવા ઉચાટમાં
 ને રઘવાટમાં કોઈના આવ્યાગયાની ગનાગમ ગહેતી નથી, આથી કોઈક
 મો અડાવીને ખૂણે એમી રહે છે તો ખીજ વગી સરખેસરખા શોધી જુદો
 ચોકો બનાવી રાચે છે એવામાં જન આવે છે ને છોકરીના માખાપ
 સચિત હૃદયે તેને તેડવા જાય છે મડપમાં મગજ ગીનો ગવાય ને
 તોરણ નીચે જનમાં આવેલા મહાજનોના ખેસ મલપતા જણાય છે
 ગોખમાના દીવાની રાતી ગાય અને મહાજનોના ખેમ બનેને કવિએ
 મલપતા કહ્યા છે

તેવું જ સકલ્પન ટોડવા ને વેણનું ચયુ છે ટોડવા જેમ તોગણથી
 ઢકાયા છતાં તોગણની વચ્ચેથી તે અલપજલપ દેખાઈ-છૂપાઈ નય તેમ

આંતરરાષ્ટ્રીય નવલકથા: પરિસંવાદ-એક નોંધ

અજિત ઠાકોર

ઘણોઘણા ૮ અને ૯ નવેમ્બરે આ પરિસંવાદ યોજાઈ ગયો. પરિસંવાદના અગ્રણી દોસ્તોયેવસ્કીની ‘કાર્મિ એન્ડ પનીશમેન્ટ’ પર આધારિત ફિલ્મ આંતરરાષ્ટ્રીય નવલકથા વિશેનો મ્લાઈડ શો, દોસ્તોયેવસ્કી ચરિત્રરેખા અને કાકકાનો ફિલ્મ શો રાખવામાં આવ્યો હતો. પરિસંવાદનું આ ઉત્તમ પાત્ર હતું.

‘કાર્મિ એન્ડ પનીશમેન્ટ’ની, કેટલાક પાત્રોના સદર્ભમાં અને માદગીના સદર્ભમાં નીતિનભાઈએ વિમ્મત ચર્ચા કરી. આરભે સુરેશ ભેખીની તદ્દવિષયક વિચારણાનો ઉલ્લેખ કરી એમણે કહ્યું કે, આ નવલકથા ખૂનના રહસ્યને નહીં પણ તેના ઉદ્દેશને પ્રગટ કરે છે. આ સદર્ભે તેમણે રાસ્કોલનિકોવની “સમાજના અનિષ્ટો મારા શરીર પગના જખમો છે” એ ઉક્તિ ટાકી હતી. વૃદ્ધાની હત્યા પાછળ રાસ્કોલનિકોવના મનમાં ગ્રહણી “નેપોલિયન જેવા અસાધારણ માનવી બનવાની આકાંક્ષા કે પછી સુપરમેનની કલ્પના કારણભૂત છે. તેમણે રાસ્કોલનિકોવે કરેલી વૃદ્ધાની હત્યા પાછળની ભૂમિકા વિગત કરી આપી હતી. માદગી (દૈહિક તથા વૈચારિક મને પ્રકાશની) રાસ્કોલનિકોવના પાત્રને સચ્ચાલિત કરનારું એક મહત્ત્વનું પાત્રિય છે. તેમણે રાસ્કોલનિકોવના પાત્રની પડછે ટ્રિગિયેયસોવના ખલ પાત્રની ચર્ચા કરતાં તેને ‘વિગેધી વર્તનોના સરવાળા’ તરીકે ઓળખાવ્યું. ટ્રિગિયેયસોવ લાગણીના સકુલ રૂપો ધરાવનાર ઇષ્ટાનિષ્ટના સકુલ મિશ્રણ રૂપ વ્યક્તિ છે. તો મોન્યા કુકુય માટે શરીર વેચનારી, ખીજના દ્રોહને પોતાનો દ્રોહ બનાવનારી ને હથેરા રાસ્કોલનિકોવની જીવનસાથી બનનારી સત જેવી વેચ્યા છે. ખૂનસ શોધક ઇન્સ્પેક્ટર પોરકાયરીનું પાત્ર નવલકથામાં ગતિ લાવનારું પાત્ર છે. દોસ્તોયેવસ્કીએ આ નવલકથામાં

સ્વપ્નના કરેલા કલાત્મક વિનિયોગની પણ તેમણે ચર્ચા કરી તેમણે જગત અને જીવનની વાસ્તવિકતાનું સર્જક કેવી રીતે રૂપાંતર કરે છે, તેની ચર્ચા કરતા કહ્યું કે, દોસ્તોયેવસ્કીએ રામ્કોલનિકોવે કરેલી વૃદ્ધાની હત્યાને ગૌણ ગણી છે હત્યાના વાસ્તવિક કારણોની પડછે એમણે રામ્કોલનિકોવના ચેતનિક વાસ્તવનું નિરૂપણ કરવાનું લક્ષ્ય મૂક્યું છે દોસ્તોયેવસ્કીએ પીટર્બર્ગની દમ્તાવેશ વાસ્તવિકતાનું કેવી રીતે રૂપાંતર કર્યું છે એના ઉદાહરણ આપતા નીતિનમાઇએ ડચુ કે રામ્કોલનિકોવને પોતાની રૂમ કોફીન જેવી લાગે છે તે અને મોન્યાની ઝમનુ બધિયાગ પણાની પાછળ રામ્કોલનિકોવ અને મોન્યાની મ કૃલ એવના અભિવ્યક્તિ થઇ છે

શ્રી 'દર્જકે' 'કાઇમ એન્ડ પનીનમેન્ટ'ની આયબલના સંદર્ભે ઉપક્રમિત નરીકે ચર્ચા કરતા કહ્યું કે, દોસ્તોયેવસ્કી એડ પ્રિમ્તી છે આયબલ પ્રમાણે રીસેક્ટરન (પુનર્જન્મ) માટેની પ્રથમ આવશ્યકતા કૂમીકિકેરાન (ક્રિસ પર ચડવાની ક્રિયા) છે અને એના પાયામા સફરીગ (પીડા) રહેલું છે કૂમીકિકેરાન સ્વીકારનારે સફરીગને ચાહવું જોઇએ સોન્યા માથેના ત્રણ સવાદો રામ્કોલનિકોવને કેવી રીતે સક્ષિપ્તમા રૂપાંતરીત કરે છે, તેની તેમણે ચર્ચા કરી

શ્રી દીપક મહેતાએ 'ધ ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ મી' મા હેમિંગ્વેના ગૈરાવ અને સમગ્ર જીવનનો સીધો પ્રક્ષેપ કર્યો તેમણે વૃદ્ધના સાન્દીયાગો નામને આયબલના સંદર્ભ સાથે જોડી દીધો તેમણે આકૃતિના લાઘવભર્યા સ્વરૂપ તરફ ધ્યાન દોર્યું એની ભાષા, વિશેષણો, અલગારો અને દીર્ઘ વર્ણનોના મેદ વિનાની છે એક તરફ એ કિરોરોને ગ્સ પડે તેની સાહસડથા છે, તો બીજી તરફ એ આતરયાત્રાના સાહસની કથા પણ બની રહે છે હેમિંગ્વે એ હરમ્યાન નારી તર્કિક અને માછલીનો બીગ બ્લધર તરીકે કરેલો ઉલ્લેખ આ સંદર્ભે નોંધપાત્ર છે હેમિંગ્વેએ આ કૃતિમા માછીમારોનું ગામ, તેમનું જીવન અને સમૂહનું વાસ્તવિક ચિત્ર આલેખવાની નેમ રાખી હતી

શ્રી ચિત્ર મોહીએ ‘ધ ટાયલ’ વિશે વાત કરતા ડાકકાના શૈશવ, મિત્ર તથા પિતા સાથેના સબધોનું આ નવલકથામાં પ્રદેશીય કથા શ્રી ચપ્પાલાએ ‘ધ આઉટ સાઇડર’ની કૃતિનદી ચર્ચા કરતા ત્રણ મૃત્યુ-મા, આગમ અને કથાનાયક-થી મૃત્યુવાતા કથાવિકાસને અપાટ કર્યો એમણે અન્યત્ર સગળ ભાષામાં ચાલતી કથા આગમની હુલ્યા પૂર્વેની ઘણાંએ સમુદ્ધાનના વર્ણનમાં કવિત્વભરી શૈલી પ્રગટાવે છે, તેનો નિર્દેશ કરી કૃતિના આરંભે જોવા મળતી નાયકની અલ્પભાષિતા તથા બહિઃ-જગત તરફની ઉદાસીનતાની સામે કૃતિના ઉત્તરાર્ધમાં નાયકની આવેશભરી વાચાળતા અને એના પચેન્ડિયોના સહર અનુભવની મૂલકતા પણ નોંધી ‘ધ આઉટ સાઇડર’નો નાયક મૃત્યુના કઠોર પ્રકાશમાં જીવનનું કઠોર પરીક્ષણ કરે છે એનામાં માનવસહજ મૂળભૂત લાગણીઓનો અભાવ છે, એ એનો અપરાધ છે

શ્રી જયત પારેએ “થાઉઝન્ડ કેઈન્સને”ને પરપરાગત સંસ્કારો, મૃત્યો અને સમાજવ્યવસ્થાના મૃત્યુની કરુણિકા તરીકે ઓળખાવી, જે વ્યક્તિકથાના અંતરે અલિન્ય નિત થઈ છે તેમણે આ કૃતિના અવગત લાવવને જાપાનની હાયકુ પરપરાના પરિણામરૂપે જોઈ કાવાબાતાએ નોર્વે આદિ દેશોના સાહિત્યનો કરેલો અભ્યાસ આધુનિક માનવસ વેદનાને પુષ્ટ કરનારો બન્યો હશે નવલકથાના અવગતે કવિતાના સીમાડા સુધી ખેંચી લાવતી કૃતિ તરીકે તેમણે આનું ગૌરવ કર્યું આ કથામાં આવતા “ચાના પાત્રો” પણ સજીવ પાત્રોમાં કેની રીતે રૂપાંતરિત થયા છે અને અંતન પગલું લાખુ ઈર્ષા, પ્રેમ, જુગુપ્સા આદિ અનેક પગમ્પર વિરોધી ભાવોનું કેવું સમૃદ્ધ પ્રતીક બન્યું છે, તેની પણ તેમણે ચર્ચા કરી શ્રોતા વર્ગમાર્થી આ નવલકથાના શીર્ષકની સાલિપ્રાયતાની ચર્ચા પણ ઉઠી હતી

શ્રી ભોળાભાઈએ ‘ગૃહદાહ’ને અચલાની કરુણિકા તરીકે ઓળખાવી અચલા-મુરેશના મિલનપ્રમ્દે મહિમની વારવાર ઉપસ્થિતિને ઘટનાઓની કાકતાલીયતાને દોષરૂપે જોઈ તેમણે કથાતત્ત્વ ઉકેલતા ઉકેલતા એના

રસસ્થાનોની ઝાંખી કગલી શ્રી જયત કૈહારીએ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ની
 સાહિત્યસ્વરૂપ તરીકે અને ગોવર્ધનગમની સર્જકતા સદર્ભે ચર્ચા કરી
 આરભે તેમણે ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ને પુગણ, મહાકાવ્ય, આખ્યાન આદિરૂપે
 ઝોળખાવતાગ પૂર્વમૂરિઓની ચર્ચા દ્વારા તેમનામા આ કૃતિના સ્વરૂપ
 અંગેની વિરાટ સમજના અભાવનો નિદેશ કર્યા આધુનિકોમા બતાવે
 અને પ્રયોગ પરીખના મામલામે છેડેના મતવ્યો સ્પષ્ટ કરી ગોવર્ધનરામ
 પોતે નવલકથાના સ્વરૂપને માધ્યમરૂપે નહીં પણ કેવળ માધનરૂપે
 માનતા હોવાની વાત કરી તેમણે સરસ્વતીચંદ્રની નવલકથા તરીકેની
 નળગાદીઓનો (તેની નિયંત્રકતા, શુદ્ધ અતિ દીર્ઘ વર્ણનો, પ્રયોજન
 વિનાની આડકથાઓ, નિયંત્ર અને મગતિ વિનાનું વસ્તુગુણન આદિ)
 વિસ્તારથી ચર્ચા કરી એની સામે તેમણે સરસ્વતીચંદ્રના કેટલાક હલ
 સમજાવે (‘કર્ણવ’ને જેના નમ્રપ્રયોગો, સરસ્વતીચંદ્રે અગ્રણ્યમા ગાળેલી
 ભયાનક રાત્રિનું વર્ણન, પાત્રોના આલેખન આદિમા વર્તાતી સર્જકતા)નો
 પરિચય કરાવ્યો, એમની ચર્ચા અભ્યાસપૂર્ણ હતી પણ ઉપપત્તિઓ ચર્ચાસ્પદ
 હતી તેમણે કહ્યું કે, “સરસ્વતીચંદ્રને નવલકથા કહાયે કે ન કહાયે પણ એમા
 રહેલી જાણી કોટિની સર્જનાત્મકતા તેને મહાન કૃતિ બનાવે છે” ગોવર્ધન-
 રામ વિશે તેમણે કહ્યું કે, “ગોવર્ધનરામ જગતના આ મહાન નવલ
 કથાકારોની હરોળમા અધિકારપૂર્વક સ્થાન પામ્યા છે, તે આપણા માટે
 આનંદનો વિષય છે” આ તારણો તેમની ચર્ચાની સહજ ફલશ્રુતિરૂપ
 ન હતા વળી સરસ્વતીચંદ્રને મુલવવાની આગલી દ્રષ્ટિ આપનાર મુરેન
 જોષીની વિચારણાનો આખી ચર્ચામા ઉલ્લેખ ન થાય તે તો ફીક પણ
 એ વિવેચનનો પણ એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન બિંબો ડરે છે, અને તે એ કે
 નવલકથા જેવા એક સાહિત્યસ્વરૂપ લેખે નિષ્કળ ગયલી કૃતિ મહાન કૃતિ
 કયા ધોરણોને આધારે કહેવાય ? અને એવી કૃતિના સર્જકને જગતના
 મહાન નવલકથાકારોની હરોળમા સ્થાન મળે તો એ કેવા પ્રકારના
 આનંદનો વિષય બને ?

□

સાહિત્યવૃત્ત

અધ્યાપકસંઘનું ૩૨ મું અધિવેશન

ગુજરાતીના અધ્યાપકસંઘનું ૩૨ મું અધિવેશન ગઇ તા ૫, ૬ અને ૭ નવેમ્બરના ત્રણ દિવસો દરમિયાન વલ્લભ વિદ્યાનગર ખાતે નક્ષત્રી અને અગ્નિન્દ આર્ટ્સ કોલેજમાં મળ્યું હતું જેમાં ડૉ. ઇશ્વર-લાલ દવેએ પ્રમુખીય બાબતોનું કાર્ય હતું નિવૃત્ત પ્રમુખ ડૉ. જયન્ત પાઠક સહિત ગુજરાતભરના અધ્યાપકોએ હાજરી આપી હતી.

કૃતિલક્ષી વિવેચનમાં ડૉ. ભાનુપ્રસાદ પડયાએ ‘અસ્તી’ (શ્રીકાન્ત શાહ), પ્રા. દીપક મહેતાએ ‘કામિની’ (મધુ રાય), ડૉ. હર્ષદ ત્રિવેદીએ ‘અનંતીર્થ’ (ગદયરામ રામા), વિજય રાત્રીએ ‘નિશાચક્ર’ (કિશોર ભટ્ટ) અને પ્રમોદ પરીએ ‘મણોરાગ’ (મુરેલ ભોષી) વિશે નિબંધો રજૂ કર્યા હતા.

ત્યાર બાદ થયેલી ચર્ચામાં પ્રા. જયન્ત કોઠારી, ડૉ. પ્રમોદકુમાર પટેલ, પ્રા. જગદીશ શેખડીવાળા, ડૉ. સુમન રાહ, ડૉ. જયન્ત ગાડીત, ડૉ. નરેશ વેદ, પ્રા. નગેશ પક્ષાણ, ડૉ. ધીરેન્દ્ર મહેતા, ડૉ. જયત વ્યાસ, ડૉ. મુધાનુ ભટ્ટ, પ્રા. ઇન્દ્રવદન જાંયા અને બીજા અનેક અધ્યાપકોએ ભાગ લીધો હતો.

ભૂપત વડોદરિયાની નવલકથાઓ	કાવ્યસંગ્રહો
પલ્લ પલ્લ વ્યાકુળ પ્રાણ ૧૯-૫૦	સૂર્યના ગોળાને ભેડવા
તારા દેવે મારી પ્રાત ૧૯-૫૦	જતા - નાગરાજ ૩૦-૦૦
જપતપ જૂઠા, સાવો પ્રાત ૧૫-૫૦	કાલિન્દી - જનક નાયક ૧૨-૦૦
ભવાભવનો પ્રાત ૧૯-૫૦	કૂવડા - હેતલ મોદી ૨-૦૦
માતના પીજર	વજ્રમાત્રીની નવલકથા
તરસ્યા પાળો ૧૫-૦૦	જિ હા ક્રવા ને દૂ કા દોરડા
સમગ્ર પાલ ૧૩-૦૦	મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા
એક નકામે છાકગે ૧૩-૦૦	કાળરાત્રીની પ્રજ્વલતી ભૂતાવળ
બોજુ યોવન ૧૨-૦૦	મૂલ્ય માસાતે રૂપિયા
શાળા-ઉપયોગી નાટકો	ભજવવાલાયક નાટકો
નાટકો ૧૧ દુનિયા — ચશપત મહેતા	નવા નવા નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ
શાળા-ઉપયાગી નાટકો — રજની શેઠ	તપ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ
ભજવા નાટકો — બળદેવ મોવિયા	નાટકો જ નાટકો — મુંગેશ ગાધી
ગહેલા નાટકો — મુંગેશ ગાધી	રગવીલા — ચ વી મહેતા
કિશોરોના નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	હસાહસના નાટકો — હરીશ નાયક
(દરેકના ૩ અદી, મંદના રૂ ૧૫)	(દરેકના રૂ ૫ સેટના રૂ ૩૦-૦૦)
તિતરભિતર જનક નાયક ૬-૦૦	આયુર્વેદના પુસ્તકો
ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી ૧૫ ૦૦	લાભશ કર ઠાન્ડર 'પુનર્વન્નુ' ની બાર
ધરેભાલિંગ (ચિત્રનલેખો) ૧૨-૦૦	ગેશપુસ્તિકાઓ સેટના રૂ ૨૪-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)	લગ ઘરનો પેદ ૧૩-૫૦
પ્રાતમલાલ મજમુદાર ૮-૦૦	ઘર ઘરના ઓપવો ૧૩-૫૦
સાહિત્ય-સગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સ	અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦
	યોગાસના અને આરોગ્ય

Hiralal Manchharam & Sons Ltd

Hiralal Colony,
A. K. Road,
SURAT-395006

Tele No • 24935 / 36 / 37 / 38

૧૫ દિવસ • આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૯

			૧૫૬૫
ક્રિડાવટી			
ભાગ-૨૩, વર્ગ-૨૬૧ જાન્યુ			
૧૫૬૫ — ભાગ-૨૩, વર્ગ-૨૬૨ કીર્તી			
૧૫૬૫			

૧૫૬૫

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંથાલય
અમદાવાદ - ૬